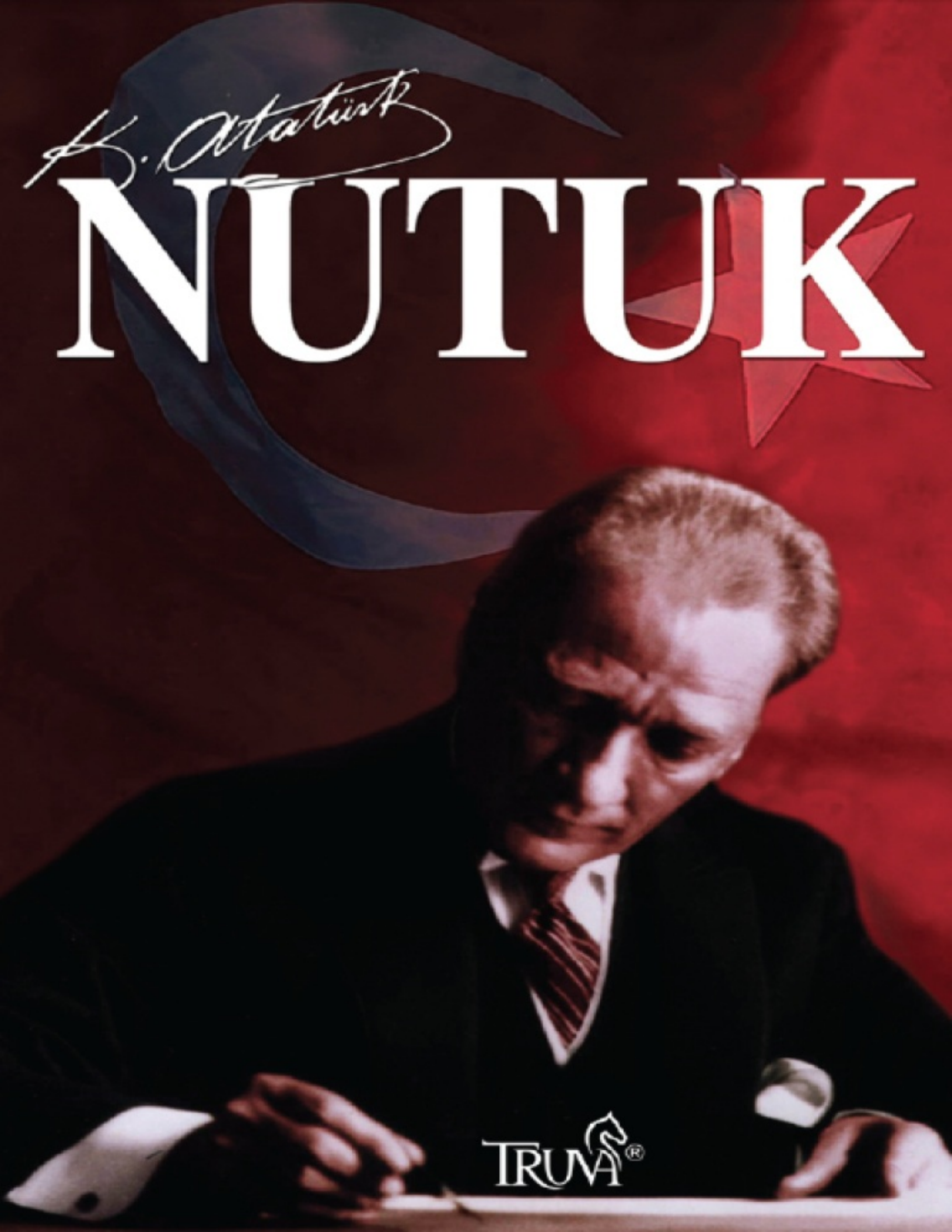
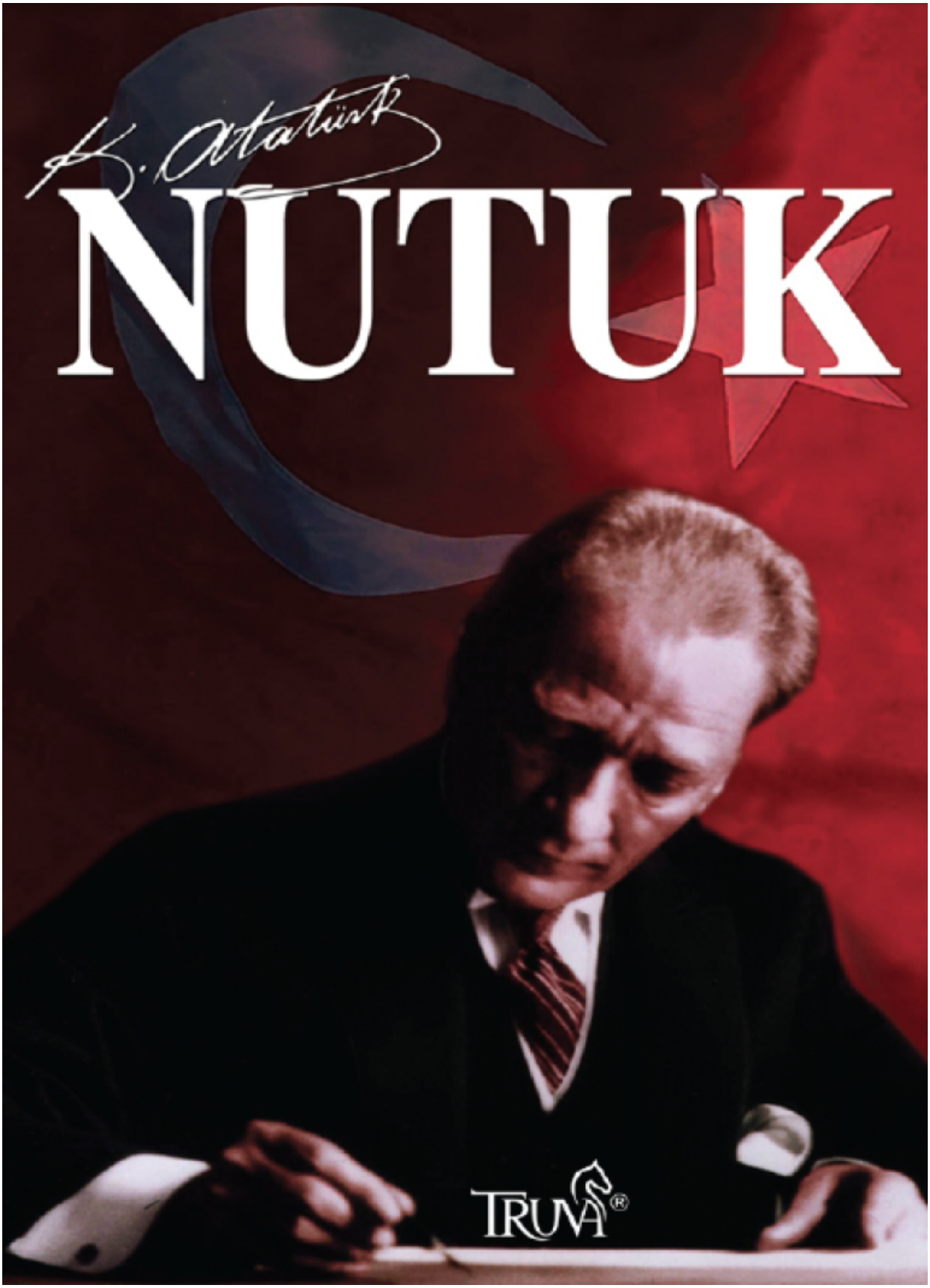

M. Atatürk
NUTUK
TRUVA®

M. Atatürk
NUTUK
TRUVA

Mustafa Kemal Atatürk

NUTUK

Günümüz Türkçesiyle Eksiksiz Tam Metin

Hazırlayan

Kemal Gurulkan

Nutuk Nedir ve Nasıl Okunmalıdır?

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Cumhuriyet Halk Fırkası Genel Başkanı sıfatıyla fırkanın ikinci büyük kongresinin gerçekleştiği 15 - 22 Ekim 1927 tarihleri arasında toplam 36 saat 31 dakika süreyle verdiği büyük nutku cumhuriyet tarihimizin önemli kaynaklarından birisidir. Atatürk'ün, 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkışından başlayarak 1926 yılı ortalarına kadar anlatılan olayların daima odak noktasında yer alması ve anlattıklarını bir kısım belgelerle desteklemesi eserin önemini arttırmaktadır.

Nutkun neden verildiği hususunda Atatürk'ün ifadelerine baktığımızda bunu milletine karşı bir görev saydığını görürüz: "Yıllardan beri devam eden çalışma ve davranışlarımızın hesabını millete vermenin görevim olduğu düşüncesindeyim." Nutkun öncelikle "inkılabımızın anlaşılmasında tarihe yardımcı olma" amacına yönelik olduğu, bununla birlikte mazi olmuş bir devrin hikayesinde "millet için, gelecek nesiller için dikkat ve uyanıklığı davet edebilecek bazı noktaları ortaya koymak" çabası içinde olduğu da bizzat Atatürk'ün ifadeleriyle sabittir. Yukarıdaki alıntılarda Atatürk'ün millete hesap vermekten çok, söz konusu dönem içerisinde önemli gördüğü, özellikle yeni nesillerin öğrenmesini istediği bazı noktalarda kendi görüşlerini bir kez daha hatırlatmak isteği ön plana çıkmaktadır.

Atatürk'ün nutuk hazırlığına 1927 yılı başlarında giriştiği, ancak sağlık sorunları nedeniyle ara verdiği ve İstanbul'da tamamladığı bilinmektedir. Atatürk malzemeyi kendi dosyalarından, ilgili bakanlıkların 1920-1926

yılları arasındaki çalışma özetlerini içeren raporlarından oluşan çok sayıda belgeden kendi ayırmış ve yazdırmıştır. Yazdırma işlemi katiplerden bazılarının bayılmalarına yol açacak kadar uzun ve yoğun geçmiştir.

Nutkun başladığı 19 Mayıs 1919 tarihinden 1927'ye kadar geçen sürece baktığımızda, Millî Mücadele'yi yapmak için yola beraber çıkan kadronun hemen tamamen dağıldığını görmekteyiz. Cumhuriyetin ilanı ile başlayıp, Nutuk'ta kısaca bahsedilen İzmir suikasti ile Kâzım Karabekir, Rauf Orbay ve Ali Fuat Ce-besoy gibi en önde gelen yardımcılarının da Türk siyasi hayatındaki etkinliklerinin kısıtlanmasından sonra Mustafa Kemal Atatürk nutuk vermekte ve bu gelişmelerle ilgili zihinlerde belirmesi muhtemel soruları cevaplamaktadır. Atatürk, tasfiye edilen insanların hepsinin de yolun bir noktasında takılıp kaldıklarını, Türk Milletini çağdaş medeniyet seviyesine ulaştıracak tek yol olan Cumhuriyeti anlayamadıklarını iddia etmektedir. Atatürk'e göre bu şahıslar hedefi anlayamamakla kalmamışlar, hatta engel olmaya çalışmışlardı. Ulaşılan noktada en büyük pay sahibi, eserini korumak için bu tasfiye hareketine girişmek durumunda kaldığını ifade ediyor. İşte nutuk bir bakıma gelinen bu durumu açıklamaya çalışmaktadır.

"Nutuk Nedir?" sorusuna cevap ararken Nutkun "Atatürkçü düşünce sisteminin temeli" olmaktan "siyasi bir vesika"ya, "Türkler için bir iftihar destanlığı"ndan bir "hesaplaşma" ve "ithamnameliğe" kadar çeşitli uçlarda değerlendirmelerle karşılaşmak mümkündür.

Nutuk, mücadelenin Cumhuriyet rejimine geçişle noktalanmasında en etkin şahsiyet Mustafa Kemal Paşa olduğuna göre, bu inkılâbın metodu, başlangıç ve gelişme safhaları, geçirdiği aşamalar, tehlikeler ve sonucu üzerinde birinci elden kaynak mahiyetindedir.

Nutuk, Atatürk'ün daha XX. Yüzyılın ilk yıllarından itibaren şekillenen siyasi anlayış ve düşüncelerini imkân bulduğunda nasıl uygulamaya koyduğunu gösteren âdeta kendi kendisini anlatıyor diyebileceğimiz en özgün çalışmadır.

Nutuk'ta ortaya koyduğu fikirler, ana hatları ile Atatürk'ün ölümüne kadar olan dönemin politikalarının da hareket noktalarını oluşturmuştur.

Nutuk her şeyden önce 19 Mayıs 1919'dan 1927 yılı başlarına kadar geçen süre içinde Mustafa Kemal Paşa'nın olaylara ve şahıslara bakışını,

değerlendirmelerini birinci elden veren bir kaynak niteliğine sahiptir. Bu itibarla Atatürk'ün kendisi üzerinde yapılacak çalışmalar için vazgeçilmez bir kaynaktır.

Nutuk sahibinin, söz konusu ettiği konularda daima bir numaralı şahsiyet olması, verdiği bilgilerin değerini arttırırken kendisinin söz konusu olaylarda taraf olduğu da unutulmamalıdır. Bu nedenle Nutuk'ta söz konusu edilen şahıslar ve olaylarla ilgili farklı hatıralar ile belgelerin de göz önüne alınması bilimsel bir zorunluluktur.[1]

Kemal Gurulkan

1 Doç. Dr. Cezmi Eraslan'ın Nutku yazıldığı zaman, zemin ve içeriği bakımından ele aldığı "Türkiye Cumhuriyeti Tarihinin Temel Kaynaklarından Biri Olarak Nutuk" adlı makalesinden özetleyerek sunmuş olduğumuz bu bilgileri kullanmama izin verdiği için hocam Sn. Cezmi Eraslan'a teşekkür ederim.

Konuyla ilgili geniş ve doyurucu bilgiler için bkz. Cezmi ERASLAN, "Türkiye Cumhuriyeti Tarihinin Temel Kaynaklarından Biri Olarak Nutuk", Tarih Boyunca Türk Tarihinin Kaynakları Semineri 6-7 Haziran 1996, İÜ. Edebiyat Fak. Tarih Araştırma Merkezi, İst. 1997.

Samsun'a Çıktığım Gün Genel Durumun Görünüşü

1335-1919 yılı Mayısı'nm 19'uncu günü Samsun'a çıktım. Durumun genel görünüşü:

Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu grup, Dünya Savaşı'nda yenilmiş, Osmanlı ordusu her tarafta zedelenmiş, şartları son derece ağır bir ateşkes antlaşması imzalanmış. Dünya Savaşı'nın uzun yılları zarfında, millet, yorgun ve fakir bir hâlde. Millet ve memleketi dünya savaşına sürükleyenler, kendi hayatlarının derdine düşerek ülkeden kaçmışlar. Saltanat ve hilafet makamını işgal eden Vahdettin, soysuzca, yalnız kendini ve tahtını koruyabileceğini hayal ettiği alçakça tedbirler araştırmakta. Damat Ferit Paşa'nın başkanlığındaki kabine; aciz, haysiyetsiz yüreksiz, yalnız padişahın iradesine tabi ve onunla birlikte kendilerini de koruyacak herhangi bir durumu kabullenmişler.

Ordunun elinden silahları ve cephanesi alınmış ve alınmakta...

İtilaf devletleri, ateşkes hükümlerine uymayı gerekli görmüyorlar. Birer bahane ile İtilaf donanmaları ve askerleri İstanbul'da. Adana vilayeti Fransızlar; Urfa, Maraş, Ayıntap (Antep) İngilizler tarafından işgal edilmiş. Antalya ve Konya'da İtalyan askerî birlikleri; Merzifon ve Samsun'da İngiliz askerleri bulunuyor. Her tarafta, yabancı subay ve memurları ile özel adamları görevde. Nihayet, söze başlangıç kabul ettiğimiz tarihten dört gün önce, 15 Mayıs 1335-1919'da İtilaf devletlerinin izniyle Yunan ordusu İzmir'e çıkarılıyor.

Bundan başka, memleketin her yanında, Hristiyan unsurlar gizli ve açık kendi arzu ve isteklerinin gerçekleşmesi için devletin, bir an önce çökmesine çalışıyorlar.

Daha sonraları elde edilen belge ve bilgiler ile doğrulandı ki, İstanbul Rum Patrikhanesi'nde kurulan "Mavri Mira" heyeti (Belge 1), şehir merkezlerinde çete kurmak ve idare etmek, mitingler ve propagandalar yapmakla meşgul. Yunan Kızılhaçı, Resmî Göçmenler Komisyonu, "Mavri Mira" heyetinin çalışmalarına yardımcı oluyor. "Mavri Mira" heyeti tarafından idare edilen Rum okullarının izci teşkilatları, yirmi yaşını geçmiş gençler de dâhil olmak üzere her yerde kuruluyor.

Ermeni Patriği Zaven Efendi de, Mavri Mira heyetiyle uyum içinde çalışıyor. Ermeni hazırlığı da tıpkı Rum hazırlığı gibi ilerliyor.

Trabzon, Samsun ve bütün Karadeniz kıyılarında kurulmuş ve İstanbul'daki merkeze bağlı Pontus Cemiyeti sessizce ve başarıyla çalışıyor. (Belge 2)

Karşı Kurtuluş Çabaları

Durumun dehşet ve zorluğu karşısında, her yerde, her bölgede birtakım kişiler tarafından karşı kurtuluş çareleri düşünülmeğe başlanmış idi. Bu düşünce ile yapılan girişimler, birtakım kuruluşları doğurdu. Örnek olarak: Edirne ve çevresinde Trakya-Paşaeli unvanıyla bir cemiyet vardı. Doğu'da (Belge 3) Erzurum'da ve Elaziz'de (Elazığ) (Belge 4) genel merkezi İstanbul'da olmak üzere Vilayet-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-i Milliye Cemiyeti kurulmuştu. Trabzon'da Muhafaza-i Hukuk isminde bir cemiyet bulunduğu gibi İstanbul'da Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti vardı. Bu cemiyet merkezinin gönderdiği delegelerle, Of kazasıyla Lazistan livası (ilçe ile il arasında mülki bir idare birimi, sancak)nda şubeler açılmıştı. (Belge 5,6)

İzmir'in iflgâl olunacağına ilişkin Mayıs'ın onüçündenberi somut belirtiler görünen İzmir'de bazı genç vatanseverler, ayın 14/15'inci gecesi, bu kötü durum hakkında fikir alışverişinde bulunmuşlar ve bir oldubittiye geldiğine şüphe kalmayan Yunan işgâlinin (İzmir'in) vatandan koparılması ile sonuçlanmasını engellemek prensibinde birleşmişler ve Reddi İlhak (Vatanın parçalanmasını red) prensibini ortaya atmışlardır. Aynı gecede bu amacın çerçevesini oluşturmak için İzmir'de Yahudi Maşatlığı'nda toplanabilen halk tarafından bir miting yapılmışsa da ertesi gün sabahleyin Yunan askerlerinin rıhtımda görülmesiyle bu girişim ümit edilen derecede bir sonuç doğurmamıştır.

Millî Kuruluşlar, Siyasi Amaç ve Hedefleri

Bu cemiyetlerin kuruluş amacı, kuruluşlar ve siyasi hedefleri hakkında özet bilgi vermek yerinde olur düşüncesindeyim.

Trakya-Paşaeli Cemiyeti'nin ileri gelenlerinden, bazılarıyla daha İstanbul'da iken görüşmüş idim. Osmanlı Devleti'nin yıkılışını çok kuvvetli bir ihtimal olarak görüyorlardı. Osmanlı topraklarının parçalanması tehlikesi karşısında, Trakya'yı, mümkün olursa Batı Trakya'yı da birleştirerek bir bütün olarak İslam ve Türk câmiası hâlinde kurtarmayı düşünüyorlardı. Fakat bu amacın gerçekleşmesi için o zaman akıllarına gelen tek çare İngiltere'nin, bu mümkün olmazsa Fransa'nın yardımını sağlamak idi. Bu amaçla bazı yabancı kişilerle temas ve görüşme yolları da aramışlardı. Hedeflerinin bir Trakya Cumhuriyeti kurmak olduğu anlaşılıyordu.

Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin kuruluş amacı da; [tüzüklerinin ikinci maddesi] Doğu vilayetlerinde yerleşmiş bütün unsurların dinî ve siyasî haklarının serbestçe gelişmesini sağlayacak meşru sebeplere girişmek, adı geçen vilayetlerin Müslüman halkının tarihî ve millî haklarını, gerektiğinde, medeni dünya önünde savunmak; Doğu vilayetlerinde meydana gelen zulüm ve cinayetlerin sebep ve failleri ile sebep olanlar hakkında tarafsız incelemeler yaparak suçluların hızla cezalandırılmalarını istemek; unsurlar arasındaki kötü niyet ve düşüncelerin ortadan kaldırılmasıyla eskiden olduğu gibi iyi ilişkilerin geliştirilmesine çalışmak, savaşın Doğu vilayetlerinde doğurduğu harap ve sefalet hâline hükümet katında girişimlerde bulunmak suretiyle, mümkün oldukça, çareler bulmaktan ibarettir.

İstanbul'daki idare merkezlerinden verilmiş olan bu direktif çerçevesinde, Erzurum şubesi Doğu illerinde Türk'ün hukukunu korumakla birlikte zorunlu göç sırasında yapılan kötü muamelelerde milletin kesinlikle suçlu bulunmadığını ve Ermeni mallarının Rus istilasına kadar korunduğunu, buna karşılık Müslümanların çok gaddarca hareketlere uğradığını ve hatta emre aykırı olarak göçü engellenen bazı Ermenilerin koruyucularına reva gördükleri davranışları, belgelerle ispatlayarak ve medeni dünyaya sunarak Doğu vilayetlerine dikilen kötü bakışları hükümsüz bırakmak için çalışmaya karar veriyor [Erzurum şubesinin beyannamesi].

Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin ilk Erzurum şubesini kuran kişiler, Doğu vilayetlerinde yapılan propagandalar ve bunların hedefleri, Türklük-Kürtlük-Ermenilik sorunlarını, ilmî, teknik ve

tarihî bakış açılarından inceleme ve araştırma yaptıktan sonra, yapılacak çalışmaları şu üç noktada tespit ediyorlar [Erzurum şubesinin basılı raporu]:

1) Kesinlikle göç etmemek;

2) Acilen ilmî, iktisadî ve dinî teşkilat oluşturmak;

3) Saldırıya uğrayacak Doğu illerinin herhangi bir köşesini savunmak için birleşmek.

Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin İstanbul'daki idare merkezinin, çağdaş ve bilimsel yollarla amaca ulaşabileceği hakkında fazlaca iyimser olduğu anlaşılıyor. Hakikaten bu yolda çalışmaktan geri durmuyor. Doğu illerinde Müslüman halkın hukukunu korumak için Le *Pays* adında Fransızca bir gazete yayımlıyor. *Hadisat* gazetesinin haklarını ellerinde bulunduruyor. Bir taraftan da İstanbul'daki İtilaf devletleri temsilcilerine ve onların başkanlarına muhtıra veriyor. Avrupa'ya bir heyet göndermeye hazırlanıyor. (Belge 7)

Bu açıklamalardan açıkça anlaşılacağını zannederim ki, Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'ni ortaya çıkaran önemli sebep ve endişe, Doğu vilayetlerinin Ermenistan'a verilmesi ihtimali oluyor. Bu ihtimalin gerçekleşmesi de, Doğu vilayetleri nüfusunda Ermenilerin çoğunluğa sahip gösterilmesine, tarihî haklar açısından mukaddem kabul edilmesine çalışanların, ilmî ve tarihî belgelerle dünya kamuoyunu iğfal başarısında ve bir de Müslüman ahalinin Ermenîleri katleden vahşiler olduğu iftirasının gerçek olduğunun kabulü hâlinde olabileceği düşüncesi hakim oluyor. Bundan dolayı cemiyet, aynı sebep ve yollarla millî ve tarihî hakları savunmaya çalışıyor.

Karadeniz'e kıyısı olan bölgelerde de, bir Rum Pontus hükümeti oluşturulabileceği korkusu vardı. İslam halkı, Rumların boyunduruğu altında bırakmayıp, varlıklarını sonsuza dek korumak amacıyla, Trabzon'da da bazı kişiler ayrıca bir cemiyet kurmuşlardı.

Merkezi İstanbul'da bulunan Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin amaç ve siyasi hedefi, adından da anlaşılacaktır: Herhâlde merkezden kopmak amacını güdüyor.

Bütün Ülkede ve İstanbul'da Millî Varlığa Düşman Oluşumlar

Ortaya çıkmaya başlayan bu kuruluşlardan başka, ülke çapında bir takım teşebbüsler ve kuruluşlar da meydana gelmişti. Özetle Diyarbakır (Belge 8, 9), Bitlis, Elazığ vilâyetlerinde, İstanbul'dan idare edilen Kürt Teâli Cemiyeti vardı. Bu cemiyetin amacı, yabancıların koruyuculuğunda bir Kürt hükümeti kurmaktı.

Konya ve çevresinde, İstanbul'dan idare edilen Teâli-i İslam Cemiyeti kuruluşuna çalışılıyordu. Memleketin hemen her tarafında İtilaf ve Hürriyet, Sulh ve Selâmet Cemiyetleri de vardı.

İngiliz Muhipler Cemiyeti

İstanbul'da değişik amaçlarla gizli ve açık olmak üzere de, parti veya cemiyet unvanı ile oluşturulan bir takım kuruluşlar vardı.

İstanbul'da önemsenecek girişimlerden biri İngiliz Muhipler Cemiyeti idi. Bu isimden, İngilizlere sempatisi olanların kurduğu bir cemiyet anlaşılmasın! Bence, bu cemiyeti kuranlar, kendilerini ve şahsi menfaatlerini koruma çaresini Lloyt Corc (Lloyd George) hükümeti aracılığıyla İngiliz koruyuculuğunu temin etmekte arayanlardır. Bu talihsizlerin, İngiltere devletinin bir bütün olarak Osmanlı Devleti'ni korumak ve himaye etmek emelinde olup olamayacağını, bir defa düşünüp düşünmedikleri belirsizdir.

Bu cemiyete katılanların başında Osmanlı padişahı ve yeryüzü halifesi unvanını taşıyan Vahdettin, Damat Ferit Paşa, Dâhiliye Nezaretini işgal eden Ali Kemal ve Mehmet Ali Beyler ve Said Molla bulunuyordu. Cemiyette İngiliz milletine mensup bazı maceracılar da vardı. Örnek olarak: Rahip Fru (Frew) gibi. Yaptıkları işlerden anlaşıldığı üzere, cemiyetin başkanı Rahip Fru idi.

Bu cemiyetin iki yüzü ve mahiyeti vardı. Biri bilinen yüzü, medeni teşebbüslerle, İngiliz koruyuculuğunu talep etmeye çalışan yüzü idi. Diğeri gizli yüzü idi. Asıl çalışmalar bu yüzünde idi. Bütün yurtta teşkilatlanarak isyan ve ihtilal çıkarmak, millî bilinci felce uğratmak, yabancı müdahalesini

kolaylaştırmak gibi haince girişimler, cemiyetin bu gizli kolu tarafından idare edilmekte idi. Said Molla'nın cemiyetin açık olan girişimlerinde olduğu gibi gizli yüzünde de, hatta daha fazla rol oynadığı görülecektir. Bu cemiyet hakkında söylediklerim, sırası geldikçe yapacağım açıklamalar ve gereğinde ortaya koyacağım belgelerle daha açık anlaşılacaktır.

Amerika Mandası İsteyenler

İstanbul'da bir kısım erkek ve kadınlar da, gerçek kurtu-kuşun Amerika mandasını (koruyuculuğunu) istemek ve bunu sağlamakta olduğu düşüncesinde bulunuyorlardı. Bu düşüncede bulunanlar düşüncelerinde çok ısrar ettiler, gerçek kurtuluşun kendi fikirlerinin seçiminde olduğunu ispata çok çalıştılar. Bu konuda da sırası gelince bazı açıklamalar yapacağım.

Ordumuzun Durumu

Genel durumun tespiti için ordu birliklerinin nerelerde ve ne durumda olduğunu açıklamak isterim. Anadolu'da, başlıca, iki ordu müfettişliği oluşturulmuştu. Ateşkes gerçekleşir gerçekleşmez, kıtaların savaşan birlikleri terhis olunmuş, silah ve cephanesi elinden alınmış, önemsiz bir takım kadrolar hâline getirilmişti.

Merkezi Konya'da bulunan İkinci Ordu Müfettişliği'ne bağlı birliklerin durumu şöyle idi:

Bir tümeni (41. Tümen) Konya'da ve bir tümeni (23. Tümen) Afyonkarahisarı'nda bulunan 12. Kolordu, karargâhıyla Konya'da bulunuyordu. İzmir'de esir olan 17. Kolordu'nun, Denizli'de bulunan 57. Tümeni de, bu kolorduya katılmıştı.

Bir tümeni (24. Tümen) Ankara'da ve bir tümeni (11. Tümen) Niğde'de bulunan 20. Kolordu, karargâhıyla Ankara'da.

İzmit'te bulunan 1. Tümen, İstanbul'daki 25. Kolordu'ya bağlanmıştı. İstanbul'da da 10'uncu Kafkas Tümeni vardı.

Balıkesir ve Bursa çevresinde bulunan, 61'inci ve 56'ıncı tümenler, karargâhı Bandırma'da bulunan İstanbul'a bağlı 14. Kolordu'yu

oluşturuyorlardı. Bu kolordunun komutanı, Meclis'in açılışına kadar merhum Yusuf İzzet Paşa idi.

3'üncü Ordu Müfettişliği; ki müfettiş ben idim, karargâhımla Samsun'a çıkmış bulunuyordum. Doğrudan doğruya emrim altında iki kolordu bulunacaktı. Biri, merkezi Sivas'ta bulunan 3'üncü Kolordudur. Komutanı, beraberimde getirdiğim Miralay Refet Bey. Bu kolorduya bağlı bir tümenin (5'inci Kafkas Tümeni) merkezi Amasya'da. Diğer tümeninin (15'inci Tümen) merkezi Samsun'da idi. Diğeri, merkezi Erzurum'da bulunan 15. Kolordu idi. Komutanı Kâzım Karabekir Paşa idi. Tümenlerinden birinin (9. Tümen) merkezi Erzurum'da, komutanı Kaymakam Halit Bey idi. Halit Bey, İstanbul'a davet edilmiş olduğundan komutadan çekilerek Bayburt'ta gizlendiğinden tümen vekâletle idare ediliyor; kolordunun diğer iki tümeninden 12'inci Tümen Hasankale'nin doğusunda sınırda, 11'inci Tümen Bayazıt'ta bulunuyordu.

Diyarbakır bölgesinde bulunan iki tümenli 13'üncü Kolordu, bağımsız idi ve direkt İstanbul'a bağlı bulunuyordu. Bir tümeni (2. Tümen) Siirt'te; diğer tümeni (5. Tümen) Mardin'de idi.

Müfettişlik Görevimin Geniş Yetkileri

Benim bu kolorduya doğrudan emir ve komutam geçerli olduğundan fazla yetkilerim vardı ki, müfettişlik bölgesinin çevresinde bulunan askerî birliklere dahi emir verebilecektim.

Bu yetkiye göre Ankara'da bulunan 20'inci Kolordu ve bunun bağlı olduğu müfettişlik ile Diyarbakır'daki kolordu ve hemen hemen bütün Anadolu sivil yöneticileri ile haberleşecek ve ilişkide bulunabilecektim.

Bu geniş yetkinin beni İstanbul'dan uzaklaştırmak amacıyla Anadolu'ya gönderenler tarafından bana nasıl verildiği merakınızı çekebilir! Derhâl ifade edeyim ki, bana bu yetkiyi onlar bilerek ve anlayarak vermediler. Her nasılsa benim İstanbul'dan uzaklaşmamı isteyenlerin buldukları gerekçe "Samsun ve çevresindeki huzursuzlukları yerinde görüp önlem almak için Samsun'a kadar gitmek" idi. Ben, bu görevin yerine getirilmesinin bir makam ve yetki sahibi olmayı gerektirdiğini ileri sürdüm. Bunda hiçbir sakınca görmediler. O tarihte Genelkurmay'da bulunan ve benim amacımı bir

dereceye kadar anlayan kişilerle görüştüm. Müfettişlik görevini buldular ve yetkiye dair talimatı da, ben kendim yazdırdım. Hatta Harbiye Nazırı olan Şakir Paşa bu talimatı okuduktan sonra imzadan çekinmiş, anlaşılır anlaşılmaz bir şekilde mührünü basmıştır.

Dar Bir Çerçeveden Genel Durumun Görünüşü

Bu açıklamalardan sonra genel durumu, daha dar bir çerçeve içinde hızla ve özetle hep birlikte değerlendirelim:

Düşman devletler Osmanlı devlet ve ülkesine maddi ve manevi olarak tecavüz hâlindeler. Onu imha ile bölüşmeye karar vermişler. Padişah ve halife olan kişi, hayat ve rahatını kurtarabilecek çarelerden başka bir şey düşünmüyor. Hükümeti de aynı hâlde. Farkında olmadığı hâlde başsız kalmış millet, zulüm ve belirsizlik içinde, olacakları bekliyor. Felâketin dehşet ve ağırlığını anlamaya başlayanlar, bulundukları çevreye ve hissedebildiklerine göre kurtuluş yolu olarak gördükleri çarelere yöneliyor... Ordu, ismi var, cismi yok bir hâlde. Komutanlar ve subaylar, dünya savaşının bunca sıkıntı ve zorluklarıyla yorgun, vatanın parçalanmakta olduğunu görmekle sessiz, gözleri önünde derinleşen karanlık felaket uçurumunun kenarında zihinleri bir çare, kurtuluş çaresi aramakla meşgul...

Burada çok önemli bir noktayı da kaydederek açıklamalıyım. Millet ve ordu, padişah ve halifenin ihanetinden haberdar olmadığı gibi o makama ve o makamda bulunana karşı yüzyılların köleleştirdiği dinî ve geleneksel bağlarla itaatkâr ve bağlı... Millet ve ordu kurtuluş çaresi düşünürken bu alışkanlıkların yönlendirmesiyle kendisinden önce hilafet makamını ve saltanatın kurtuluş ve esenliğini düşünüyor. Halife ve padişahsız kurtuluşun manasını anlama kabiliyetinde değil... Bu inanca aykırı görüş beyan edeceklerin vay hâline! Derhâl dinsiz, hain olur ve reddedilir..

Diğer önemli bir noktayı da ifade etmek gerekir. Kurtu-kuş çaresi ararken, İngiltere, Fransa, İtalya gibi gelişmiş devletleri gücendirmemek gerektiği çok önemli olarak düşünülmekte idi. Bu devletlerden yalnız biriyle başa çıkılamayacağı korkusu, hemen bütün zihinlerde yer etmişti. Osmanlı Devleti'nin yanında koskoca Almanya, Avusturya-Macaristan varken hepsini birden yenen, yerlere seren İtilaf kuvvetleri karşısında, tekrar onlarla

düşmanlığa sebep olacak duruma girmekten daha büyük mantıksızlık ve akılsızlık olamazdı.

Bu zihniyette olan yalnız halk değildi; özellikle aydın denilen insanlar da böyle düşünüyordu.

O hâlde, kurtuluş çaresi ararken iki şeyden bahsedilmeyecekti: Bir defa İtilaf devletlerine karşı düşmanca tavır alınmayacaktı. Padişah ve halifeye canla başla bağlı ve sadık kalmak birinci şart olacaktı.

Düşünülen Kurtuluş Çareleri

Şimdi Efendiler, izin verirseniz, size bir soru yönelteyim. Bu durum ve şartlar karşısında kurtuluş için nasıl bir karar düşünülebilirdi?

Açıkladığım bilgi ve düşüncelere göre üç türlü karar ortaya atılmıştı:

Birincisi, İngiltere'nin koruyuculuğunu talep etmek.

İkincisi, Amerika mandasını kabul etmek.

Bu iki tür karar sahipleri, Osmanlı Devleti'nin bir bütün hâlinde korunmasını düşünenlerdir. Osmanlı ülkesini değişik ülkeler arasında paylaştırmaktansa, bir bütün olarak, bir devletin koruyuculuğu altında bulundurmayı tercih edenlerdir.

Üçüncü karar: Bölgesel kurtuluş çarelerine dayanmaktadır. Örnek olarak; bazı bölgeler kendilerinin Osmanlı Devleti'nden koparılacağı düşüncesine karşı ondan ayrılmamak tedbirlerine yöneliyorlar. Bazı bölgeler de, Osmanlı Devleti'nin yıkılacağını ve ülkenin paylaşılacağını oldu bitti kabul ederek kendi başlarını kurtarmaya çalışıyorlar.

Bu üç tür kararın gerekçesi vermiş olduğum bilgiler içerisindedir.

Benim Kararım

Efendiler, ben, bu kararların hiçbirisinde isabet görmedim. Çünkü, bu kararların dayandığı bütün delil ve mantıklar çürük ve dayanaksız idi. Gerçekte ise, bulunduğumuz tarihte, Osmanlı Devleti'nin temelleri çökmüş ve ömrü tamamlanmıştı. Ortada, bir avuç Türk'ün barındığı bir ata yurdu kalmıştı. Gelinen nokta, bunun da paylaşılmasını sağlama uğraşısından

ibaretti. Osmanlı Devleti, onun geleceği, padişah, halife, hükümet... bunların hepsi, dayanağı kalmamış bir takım manasız sözden ibaretti.

Neyin ve kimin korunması için kimden ve hangi yardım sağlanmaya çalışılıyordu?

O hâlde ciddi ve gerçek karar ne olabilirdi?

Efendiler, bu durum karşısında bir tek karar vardı. O da, milletin hâkimiyetine dayanan kayıtsız şartsız bağımsız yeni bir Türk devleti kurmak!

İşte, daha İstanbul'dan çıkmadan önce düşündüğümüz ve Samsun'da Anadolu topraklarına ayak basar basmaz gerçekleştirmeye çalıştığımız karar, bu karar olmuştur.

Ya İstiklal Ya Ölüm

Bu kararın dayandığı en kuvvetli düşünce ve mantık şu idi:

Prensip, Türk milletinin haysiyetli ve şerefli bir millet olarak yaşamasıdır. Bu prensip ancak tam bağımsızlığın sağlanmasıyla olur. Ne kadar zengin ve refah sahibi olursa olsun, bağımsızlıktan mahrum bir millet, gelişmeler önünde uşak olmaktan öteye bir davranışı hak edemez.

Yabancı bir devletin yardım ve koruyuculuğunu kabul etmek, insanlık vasıflarından mahrum olmayı, acizlik ve çaresizliği itiraftan başka bir şey değildir. Gerçekten bu dereceye düşmemiş olanların, isteyerek başlarına yabancı bir efendi getirmelerine ihtimal verilemez.

Hâlbuki Türk'ün haysiyet, şerefî ve kabiliyeti çok yüksek ve büyüktür. Böyle bir millet esir yaşamaktansa yok olsun daha iyi!

Bundan dolayı, ya istiklal ya ölüm!

İşte gerçek kurtuluş isteyenlerin parolası bu olacatı.

Bir an için, bu kararın uygulanmasında başarısızlığa uğranılacağını varsayalım! Ne olacaktı? Esaret!

Peki efendim, diğer kararlara uyulması hâlinde de sonuç bunun aynı değil miydi?

Şu farkla ki, istiklali için ölümü göze alan millet insanlık haysiyet ve şerefinin gerektirdiği bütün fedakarlıkları yapmakla teselli olur ve tabii, esaret zincirini kendi eliyle boynuna geçiren uyuşuk, haysiyetsiz bir millete nispetle dost ve düşman gözündeki durumu farklı olur.

Sonra, Osmanlı hanedan ve saltanatının devamına çalışmak, elbette, Türk milletine karşı en büyük kötülüğü işlemekti. Çünkü, millet her türlü fedakarlığı göstererek bağımsızlığını kazansa da, saltanat devam ettiği takdirde bu bağımsızlığa tam bağımsızlık denilemezdi. Artık, vatanla, milletle hiçbir vicdani ilgi ve fikirleri kalmamış bir sürü delinin, devlet ve milletin bağımsızlık ve şerefinin koruyucusu durumunda bulundurulması nasıl doğru karşılanabilirdi?

Hilafetin durumuna gelince, ilim ve tekniğin aydınlattığı gerçek medeniyet âleminde gülünç olarak görülmekten başka bir durumu kalmış mıydı?

Görülüyor ki, verdiğimiz kararın uygulanabilmesini sağlamak için, milletin henüz alışamadığı konulara temas etmek gerekiyordu. Herkes tarafından konuşulmasında büyük sakıncalar görülen konuların konuşulmasında mutlak bir gereklilik bulunuyordu.

Osmanlı hükümetine, Osmanlı padişahına ve müslümanların halifesine isyan etmek ve bütün milleti ve orduyu isyan ettirmek gerekiyordu.

Uygulamayı Safhalara Ayırmak ve Kademe Kademe Yürüyerek Hedefe Varmak

Türk'ün ata yurduna ve istiklaline saldıranlar kimler olursa olsun onlara bütün milletçe silahla karşılık vermek ve onlarla mücadele etmek gerekiyordu. Bu önemli kararın bütün gereklerini ilk günden ortaya koymak ve ifade etmek, elbette uygun olamazdı. Uygulamayı bir takım safhalara ayırmak ve ortaya çıkan olaylardan yararlanarak milletin duygu ve düşüncelerini açıklamak ve kademe kademe yürüyerek hedefe ulaşmaya çalışmak gerekiyordu. Nitekim öyle olmuştur. Ancak dokuz yıldır yaptıklarımız bir mantık çizgisinde değerlendirilirse, ilk günden bugüne kadar takip ettiğimiz genel çizginin, ilk kararın çizdiği sınırdan ve yöneldiği hedeften asla uzaklaşmamış olduğu kendiliğinden ortaya çıkar.

Burada, akla takılma ihtimali bulunan bazı tereddüt düğümlerinin çözülmesi için, bir gerçeği beraberce incelemeliyiz. Ortaya konan millî mücadele, dış saldırılara karşı vatanın kurtuluşunu tek hedef gördüğü hâlde bu mücadelenin başarısı sağlandıkça safha safha bu günkü duruma kadar millî iradenin idaresinin bütün prensip ve şeklini gerçekleştirmesi tabii ve

kaçınılmaz bir tarihî seyir idi. Bu kaçınılmaz tarihî seyri geleneksel şüpheciliğiyle derhâl hisseden hükümdar ilk andan itibaren millî mücadelenin amansız düşmanı oldu. Bu kaçınılmaz tarihî seyri ilk anda ben de gördüm ve hissettim. Fakat sonuna kadar gerçekleşmiş olan bu bilgilerimizi ilk anda tam anlamıyla ortaya koyup, ifade etmedik. Gelecekteki ihtimaller üzerinde fazla konuşmak, giriştiğimiz gerçek ve maddi mücadeleye, hayal şeklini verebilirdi; dış tehlikenin yakın tesirleri karşısında, üzülenler arasında, geleneklerine, fikrî kabiliyetlerine ve ruhi durumlarına aykırı olan olası değişimlerden ürkeceklerin ilk anda dirençlerini harekete geçirebilirdi. Başarı için pratik ve emin yol, her safhayı sırası geldikçe uygulamaktı. Milletin gelişip yükselmesi için kurtuluş yolu bu idi. Ben de böyle hareket ettim. Ancak bu pratik ve emin başarı yolu, yakın çalışma arkadaşlarım olarak tanınan kişilerden bazılarıyla görüş ve uygulamada aramızda zaman zaman önemli-önemsiz birtakım görüş ayrılıkları, kırgınlıklar ve hatta uzaklaşmaların da sebebi ve açıklaması olmuştur.

Millî mücadeleye beraber başlayan yolculardan bazıları, millî hayatın bu günkü cumhuriyete ve cumhuriyet kanunlarına kadar gelen gelişiminde, kendi fikrî ve ruhî gelişimlerinin sınırı bittikçe bana direnmeye ve muhalefete başlamışlardı. Bu noktalara, aydınlanmanız için, kamuoyunun aydınlanmasına yardımcı olmak için, sırası geldikçe, birer birer işaret etmeye çalışacağım.

Millî Sır

Bu son sözlerimi özetlemek gerekirse, diyebilirim ki, ben milletin vicdanında ve geleceğinde büyük gelişme kabiliyetini millî bir sır gibi vicdanımda taşıyarak peyderpey bütün sosyal hayatımıza uygulamak zorunda idim.

Ordu ile Temas

Şimdi, efendiler, ilk iş olarak bütün ordu ile temasa geçmek lazımdı.

Erzurum'da 15. Kolordu komutanına 21 Mayıs 1335-1919'da yazdığım bir şifrede "genel durumumuzun almakta olduğu kötü durumdan çok üzüntü ve

elem duyduğumu, millete ve memlekete borçlu olduğumuz en son vicdani görevi yakından, ortak çalışma ile en güzel bir şekilde gerçekleştirmenin mümkün olacağı düşüncesiyle bu son memuriyeti kabul ettiğimi; bir an önce Erzurum'a gitmek istediğimi; fakat Samsun ve çevresinin durumu düzensizlik yüzünden kötü bir sona doğru gittiğinden buralarda bir kaç gün kalmak zorunda kaldığımı bildirdikten sonra, beni daha şimdiden aydınlatacak konular varsa bildirilmesini" rica ettim. (Belge 10)

Gerçekten de Samsun ve çevresinde Rum çetelerinin Müslüman halka saldırması ve zaten silahsız bırakılmış olan mahalli idarenin yabancı müdahaleleri yüzünden hiçbir tedbir alamaması, durumu sıkıntılı bir şekle sokmuştu.

Tanıdığımız ve kendisinden büyük enerji ümit ettiğimiz bir kişinin mutasarrıf olarak tayinini temin için teşebbüste bulunmakla birlikte, 3. Kolordu komutanını geçici olarak Canik mutasarrıfı tayin ettim. Mümkün olan bütün mahalli tedbirler alınmaya ve özellikle halkın gerçek durum hakkında aydınlanmasına ve orada bulunan yabancı askerî birliklerle subaylarından korkup çekinmeye gerek olmadığını açıklamaya önem verildi ve derhâl o bölgede millî teşkilat oluşturulmaya girişildi.

23 Nisan 1335-1919'da, Ankara'da bulunan 20. Kolordu komutanına, "Samsun'a ulaştığımı, kendisiyle daha yakın ilişkide bulunmak istediğimi ve İzmir bölgesine dair daha kolay ulaşabileceği haberleri bilmek istediğimi bildirdim."

Bu kolordunun durumu ile daha İstanbul'da iken ilgilenmiştim. Güneyden trenle Ankara yöresine nakli konuşuluyordu. Bu nakliyata engel olunduğunu anladığımdan İstanbul'dan hareket ettiğim günlerde Genelkurmay başkanı olan Cevat Paşa'dan kolordunun trenle nakli gecikirse karadan yürüyerek Ankara'ya sevkini rica etmiştim. Bundan dolayı, bahsettiğim şifre telgrafimda "20. Kolordu birliklerinin tamamen Ankara'ya gelmeyi başarıp başaramayacaklarını sordum. Canik livası (sancak) hakkında bilgi verdikten sonra bir-iki güne kadar Samsun'dan karargâhımla, bir süre için Havza'ya gideceğimi ve herhâlde Samsun'dan hareketimden önce beni aydınlatacak bilgileri beklediğimi yazdım."

20. Kolordu komutanından, üç gün sonra, 26 Mayıs 1335-1919'da aldığım cevapta "İzmir'den düzenli bilgi alamadıklarını, Manisa'nın da iflgâl

edildiğini telgraf memurlarının haber verdiğini; Ereğli'de bulunan kısımlarının, trenle naklini tamamen başaramadıklarından karadan yürüyüşe başladıklarını; fakat mesafenin uzaklığı sebebiyle Ankara'ya ne zaman ulaşacaklarının bilinmediğini" bildiriyordu.

Kolordu komutanı aynı telgrafında "Afyonkarahisarı'nda bulunan 23. Tümen'in, sayısının çok az olduğundan ve orada ellerine geçen askerleri bu tümene göndermekte olduklarından bahsettikten sonra, Kastamonu ve Kayseri bölgesinden düzen bozucu olaylar hakkında haberler gelmeye başladığını belirtiyor ve peyderpey bilgi vereceğini" yazıyordu.

(Belge 11)

27 Mayıs 1335-1919 tarihinde, Havza'dan 20. Kolordu komutanından ve aynı zamanda, bu kolordunun bağlı olduğu Konya'daki ordu müfettişliğinden "Afyonkarahisarı'ndaki tümenin güçlendirilmesi için hangi kaynaklardan yararlanılmakta olduğunu; kuvvetin artmasına maddi imkân bulunup bulunamayacağını ve bugünkü durumumuza karşı, bu tümene nasıl bir görev vermeyi düşündüklerini sordum". (Belge, 12, 13)

Kolordu komutanı 28 Mayıs 1335-1919'da, sorduğum konulara ait bilgiler veriyor ve 23. Tümen düşmanın bir saldırı durumu karşısında konumunu terketmeyecek ve saldırıya uğrarsa, mahalli halktan alacakları destekle konumunu koruyacaktır" diyordu. (Belge 14)

Ordu müfettişi de 30 Mayıs 1335-1919'da verdiği cevapta "23. Tümen, Karahisar'daki düzeni korumakla birlikte her türlü işgal olayına her türlü yolla karşı koyacaktır." diyordu. Hazırlıkların başlamış olduğunu ve Konya'da orduya yardımcı olabilecek bir kuvvet hazırlanmaya çalışıldığını, ancak bir isim ve unvana sahip olmadığını bildiriyordu.

Ben müfettişe yazdığım telgrafta, "Konya'da bir vatan ordusu kurulmakta olduğuna dair bazı haberler dolaşmaktadır, bunun aslı ve yapısı nedir?" demiştim. Böyle bir soru yöneltmekteki amacım biraz da onları teşvik etmek ve dikkatli davranmaları konusunda uyarmak içindi. Müfettişliğin verdiği son bilgi bunun üzerinedir. (Belge 15)

Kolordu komutanı bu açıklamalarıma, "Konya'da vatan ordusunun kurulduğundan haberim yok." demişti.

20. Kolordu ve Konya'daki Ordu Müfettişliği ile ilişkilerim sonucunda edindiğim bilgilerden hazırlıklı ve uyanık olmayı gerektiren noktaları 1

Haziran 1335-1919'da Erzurum'da 15. Kolordu, Samsun'da 3. Kolordu ve Diyarbakır'da 10. ile 3. Kolordu komutanlıklarına bildirdim. (Belge 16)

Trakya'da bulunan kuvvet ile komuta durumunu bilmiyordum. O bölge ile de bağlantı kurmak gerekli idi. Bu amaçla, İstanbul'da Genelkurmay Başkanı Cevat Paşa'dan 16 Haziran 1335-1919'da kişiye özel şifre ile Cevap Paşa ile İstanbul'dan ayrıldığım gün gizli ve kişiye özel bir şifre kararlaştırmıştık. Edirne'de kolordu komutanının kim olduğunu ve Cafer Tayyar Beyin nerede bulunduğunu sordum (Belge 17). Cevat Paşa 17 Haziran'da cevap verdi. "Cafer Tayyar Bey'in kolordu komutanı olarak Edirne'de bulunduğunu" öğrendim. (Belge 18)

Amasya'dan 18 Haziran 1335-1919 tarihinde, Edirne'de I. Kolordu komutanı Cafer Tayyar Bey'e şifre ile verdiğim direktifte prensip olarak şu hususları kaydettim: "Millî bağımsızlığımızı boğan ve vatanı parçalamaya hazırlanan İtilaf devletlerinin yaptıkları ile İstanbul'daki hükümet merkezinin esir ve güçsüz durumunu bilmektesiniz."

"Milletin geleceğini bu durumdaki bir hükümete teslim etmek, yıkılışa boyun eğmek demektir.

"Trakya ve Anadolu millî teşkilatlarını birleştirmek ve milletin sesini gür bir şekilde dünyaya duyuracak emin bir bölge olan Sivas'ta ortaklaşa ve kuvvetli bir heyet oluşturmak kararlaştırılmıştır.

"Trakya-Paşaeli Cemiyeti, yetki sahibi olmamak şartıyla İstanbul'da bir heyet bulundurabilir.

"Ben İstanbul'da iken Trakya Cemiyeti üyelerinden bazılarıyla fikir alışverişinde bulunmuştum. Şimdi zamanı geldi. Gerekenlerle gizlice görüşerek hemen teşkilatlanınız ve benim yanıma da delege olarak değerli bir-iki kişi göndeririz. Onlar gelinceye kadar Edirne şehrinin haklarının koruyucusu olmak üzere beni vekil seçtiklerine dair imzaladıkları bir belgeyi siz de imzalayarak şifreli bir telgrafla bildiriniz."

"Bağımsızlık amacı sağlanıncaya kadar tamamen milletle birlikte fedâkarda çalışacağıma kutsal saydığım her şey adına yemin ettim. Artık benim için Anadolu'dan hiçbir yere gitmemek kesin karardır."

Trakya'nın manevi kuvvetini güçlendirmek amacıyla bu talimata şu bilgiyi de iliştirdim: Anadolu halkı en küçüğünden en büyüğüne tek vücut olarak birleşti. Alınan kararlar, istisnasız bütün komuta heyetleri ve

arkadaşlarımızla birlikte alınıyor. Vali ve mutasarrıfların hemen hemen tamamı bizimle beraberdir. Anadolu'daki millî teşkilat kaza ve nahiyelere kadar genişledi. İngiliz koruyuculuğu altında özerk bir Kürdistan kurulması hakkındaki propaganda ile taraftarları dağıtıldı. Kürtler, Türklerle birleşti. (Belge 19)

Yunan Ordusunun Manisa ve Aydın Çevresini İşgali

Bu tarihe kadar, Yunan ordusunun Manisa ve Aydın çevresini de işgal ettiği haberlerini aldım. Fakat İzmir ve Aydın'da bulunduklarını bildiğim kuvvetlerin ne olduğuna dair hiçbir taraftan henüz açıklayıcı bir bilgiye ulaşamıyorum. Doğrudan doğruya bu kuvvetlerin komutanlarına da bazı emirler yazmşıtım. En sonunda 29 Haziran'da, 56. Tümen Komutanı Bekir Sami Bey'den iki gün önceki tarihe ait bir şifre telgrafını aldım.

56. Tümen'e İzmir'de Hurrem Bey adında bir kişi kumanda ediyormuş. Bu kişi ile İzmir'deki iki alaydan geride kalanlar tüm subaylarıyla birlikte hemen tamamı esir olmuşlar. Yunanlılar bunları gemilerle Mudanya'ya göndermişler. Bekir Sami Bey, sağ kalmayı başaran bu birliğin komutasını üstlenmek üzere gönderilmiş.

Bekir Sami Bey, 27 Haziran 1335-1919 tarihli telgrafında 22 Haziran 1335-1919 tarihli iki emrimi ancak 27 Haziran'da Bursa'ya vardığında alabildiğini söylüyor ve verdiği bilgi ve açıklamalar da "Millî amaçları harekete geçirecek yeterli araç bulamadığımdan, tümenimi düzene soktuktan sonra daha iyi hizmet edebileceğimi gördüğümden 21 Haziran sabahı Kula'dan Bursa'ya doğru hareket etmeye mecbur oldum. Hâl böyleyken, bir çok engele rağmen millî hareketin memleketin kurtuluşu için ne kadar gerekli olduğu düşüncesini her tarafa yaymayı başardım." diyor, düşünce ve eylemlerime olan inancını bildiriyor ve bu konularda gerekli girişimleri başlattığını; Çine'de bulunan 57. Tümen'e de emir vermemi ve kendisine yeni emirler göndermeye devam etmemi istiyordu.

(Belge 20)

Millî Teşkilat Kurulması ve Milletin İkazı

Bir hafta kadar Samsun'da ve 25 Mayıs'tan 12 Haziran'a kadar, Havza'da kaldıktan sonra Amasya'ya gittim. Bu süre içerisinde bütün memlekette, millî teşkilat kurulmasının önemini genelgelerle bütün komutanlara ve sivil idare yöneticilerine bildirdim.

Dikkat çekicidir ki, İzmir'in ve bunun ardından Manisa'nın işgali ve gerçekleştirilen saldırı ve zulümler hakkında henüz millet aydınlanmamış ve millî varlığa vurulan bu kötü darbeye karşı herhangi bir şikayet açıkça ortaya konulmamıştı. Milletin, bu haksız darbe karşısında sessiz ve hareketsiz kalması, elbette ki lehinde açıklanamazdı. Onun için, milleti ikaz edip harekete geçirmek gerekiyordu. Bu amaçla 28 Mayıs 1335-1919 tarihinde valilere ve bağımsız mutasarrıflıklara, Erzurum'da 15. Kolordu, Ankara'da 20. Kolordu ve Diyarbakır'da 13. Kolordu komutanlıklarına ve Konya'da Ordu Müfettişliğine genelge ile şu yolda bildiride bulundum:

İzmir'in ve ne yazık ki ardından Manisa ve Aydın'ın işgâli, gelecek tehlikeyi daha açık bir şekilde ortaya koymuştur. Ülke bütünlüğünün korunması için, millî görüşlerin daha canlı olarak ortaya konması ve açıklanması gerekmektedir. Hayat ve millî bağımsızlığı yaralamış olan işgal ve ayrılık gibi hareketler, bütün milleti üzmektedir. Galeyan kontrol altına alınamıyor. Sindirilemeyen ve dayanılmaz hâle gelen bu durumun ortadan kaldırılması, bütün medeni milletlerle, büyük devletlerin adaletini sabırsızlıkla bekler, yerine göre önümüzdeki hafta içinde ve değişik şehirlere göre pazartesi başlayıp çarşamba günü, başvuruların arkasını almak üzere büyük ve heyecanlı mitingler toplanması, millî görüş ve heyecanın ortaya konması ve bunun bütün işgal edilmiş yerlere yayılması, bütün gelişmiş ülke temsilcileriyle Babıâli'ye etkin telgraflar gönderilmesi, yabancıların yaşadıkları bölgelerde etkilemekle birlikte millî heyecan ortaya konulurken terbiye ve sessizliğin en iyi şekilde korunması ve Hristiyan halka karşı saldırı, taşkınlık ve düşmanlık şeklinde tavırlar alınmaması çok önemlidir. Yüce kişiliğinizin bu düşünceler çerçevesinde gereken hassasiyet ve etkinlikte bulunmalarıyla işin en iyi şekilde idare edileceğinden ve başarılacağından en ufak bir kuşkum yoktur. Sonucun bildirilmesini rica ederim.

Mitingler ve Millî Heyecan

Verdiğim bu direktif üzerine her yerde mitingler yapılmaya başlandı.

Yalnız sınırlı yerlerde, bazı endişelerin etkisiyle çekingen davranıldığı anlaşılmıştır. Örnek olarak: 15. Kolordu komutanının, Trabzon hakkında gönderdiği 9 Haziran 1335-1919 tarihli şifreden (Belge 21), "miting sırasında Rumların taşkınlıklarına uğranılması ve hiç yoktan bir olayın çıkması ihtimali üzerine, karar verilmiş olduğu hâlde gerçekleştirilemediği, miting düzenleme heyetinin yapmış olduğu toplantıda İstrati Polidi'nin de hazır bulunduğu" anlaşılıyordu.

Trabzon, Karadeniz kıyısında önemli bir merkez olduğundan burada, millî girişim ve faaliyetler hakkında çekingen davranmak ve Yunanlılar aleyhinde gösterilecek millî bir heyecana İstrati ve Polidi Efendileri ortak ettirmek gibi girişimlerin ciddiyetsizliğini ortaya koyacak gevşeklikler, tabiidir ki İstanbul ve düşmanlar için çok değerli göstergeler olarak kabul edilir.

Verdiğim direktifteki bakış açısını aleyhte kullanılacak kadar kabiliyet gösterenler de oldu. Örnek olarak: Sinop'a yeni tayin edilen bir mutasarrıf, orada yapılan gösterileri bizzat organize ediyor, miting kararlarını şahsen yazıp halka imza ettirdiğini söylüyor ve bize de bir örneğini gönderiyor. Bu adamın zavallı halka gürültü patırtı arasında imzalattığı uzun yazılar içinde şu satırlar gizleniyordu:

"Türkler ilerleme ve gelişme gösteremedi ve Avrupa'nın medeniyet prensiplerini kabul ve temsil edemedi ise bu, şimdiye kadar iyi bir idareye kavuşamamasından ileri gelmiştir. Türk milleti, ancak, kendi padişahının saltanat ve hâkimiyeti altında bulunmak şartıyla Avrupa'nın gözetim ve kontrolünde kurulacak bir idare ile yaşayabilir."

Efendiler, Sinop halkı adına İtilaf devletleri temsilcilerine verilen 3 Haziran 1335-1919 tarihli notanın altındaki imzalara göz gezdirirken, müftü vekilinin imzasının altında gördüğüm imza size sunduğum satırları yazan ve yazdıran ruhu bana keşfettirdi. O imza, Hürriyet ve İtilaf Fırkası ikinci başkanı olan adamın imzasıydı.

Millî Gösterilerin Yankıları

Her tarafta gösteriler yapılması için gönderdiğim genelge tarihinden üç gün sonra, Harbiye Nazırı'nın 31 Mayıs 13351919 tarihli şu telgrafını aldım:

İngiltere Yüksek Komiserliğinden Babıâli'ye gönderilmiş olup Harbiye Nezaretine iletilen notanın kopyası aşağıdaki gibidir: Bugüne kadar gelen raporlardan, Üçüncü Kolordu bölgesinde asayişin sağlanamamasından başka bir şey olmadığı bilinmekle birlikte son notada bildirilen durum hakkında özel inceleme yaparak sonuçlarının süratle gönderilmesini rica ederim.

31/5/1335-1919
Harbiye Nazırı
Şevket

Kopya

1- Sivas'taki mevcut durum ve adı geçen şehirde veya yakınlarında çok miktarda toplanmakta bulunan Ermeni göçmenlerinin esenliklerine dair sonradan oldukça endişe verici haberler almış olduğumu yüksek kişiliğinize bildirmekle övünç duyarım.

2- Bununla birlikte askerî komutanın görev bölgesi içerisinde bulunan Ermenilerin korunup gözetilmesi için gerekli ve mümkün olan tüm tedbirlerin alınmasını bildiren ve en ufak bir öldürme veya kötü muamele meydana gelmesi durumunda kendisinin doğrudan doğruya sorumlu tutulacağını belirten bir telgrafın Harbiye nezaretince ilgili komutana acilen gönderilmesi hususunda emirler verilmesini yüce kişiliğinizden rica ederim.

3- Bu direktife benzer bir direktifin sivil idare amirlerine gönderilmesini ayrıca rica ederim.

4- Ülke genelindeki emniyetsizlik hakkında yüce şahsınızın ne derece endişeli olduklarını bildiğim gibi ayrıca şahsınıza işbu (.....) uyumlu davranış sergileneceğinden eminim.

5- Adı geçen direktifin gönderilme tarihi hakkında vereceğiniz bilgilerin beni sevindireceğini bilmenizi isterim.

Sivas vali vekilliğinden aldığım 2 Haziran 1335-1919 tarihli bir telgrafta da "Bugün Miralay Dömanj (Demange) imzasıyla alınan telgrafta 'Aziziye'de İzmir'in iflgâli üzerine Hristiyanların ölümle tehdit edildiği, bu ise uygun olmayıp bu durumu size bildiriyorum ki bu gibi hâller şehrimizin

müttefik askerleri tarafından işgal edilmesine sebep olur' anlamında açıklamalarda bulunulmaktadır..." denilmekteydi.

İstanbul'a Geri Çağrılışım

Bu tarihten beş gün sonra, yani 8 Haziran 1335-1919'da İstanbul'a Harbiye Nazırı tarafından davet edildiğimi ve gizli sorum üzerine kimler tarafından ve ne için istendiğimi, devlet adamlarımızdan birinin haber verdiğini bir ara yeri geldiği zaman verdiğim beyanatımda ifade etmiştim. O kişi Genelkurmay Başkanlığı makamında bulunan Cevat Paşa'ydı. Bunun üzerine, İstanbul'la meydana gelen haberleşmelerin bir kısmı herkesçe malum olmuştur. Bu haberleşmeler Erzurum'da istifa ettiğim tarihe kadar göreve gelmiş olan Harbiye nazırlarıyla ve doğrudan doğruya Saray ile devam etmiştir.

Anadolu'ya geçeli bir ay olmuştu. Bu süre zarfında bütün ordu birimleriyle irtibata geçilmiş ve millet mümkün olduğu kadar aydınlatılarak hazır ve uyanık hâle getirilmiş, millî teşkilatlanma fikri yayılmaya başlamıştı. Durumu artık bir komutan sıfatıyla sevk ve idareye imkân kalmamıştı. Yapılan çağrıya itaatsizlik göstererek icabet etmemiş olmakla birlikte millî teşkilat ve hareketin idare ve teminine devam etmekte olduğuma göre şahsen asi durumuna düştüğüme şüphe edilemezdi. Bundan başka ve özellikle uygulanmasına karar verdiğim girişim ve icraatların daha etkin ve şiddetli olacağını tahmin güç değildi. Bundan dolayı, girişim ve uygulamaların bir an önce şahsi durumdan çıkarılması ve bütün milletin birlik ve dayanışmasını temin ve temsil edecek bir heyet adına yapılması gerekmekteydi.

Sivas'ta Genel ve Millî Bir Heyet Toplama Kararı

Bu sebeple 18 Haziran 1335-1919 tarihinde Trakya'ya verdiğim direktifte işaret ettiğim bir noktanın uygulama zamanı gelmiş bulunuyordu. Hatırınızdadır ki o nokta, Anadolu ve Rumeli'deki millî teşkilatları birleştirerek, tek merkezden temsil ve idare etmek üzere, Sivas'ta genel bir millî heyet toplamaktı. Bu amacın gerçekleşmesini sağlamak için yaverim

Cevat Abbas Bey'e 21-22 Haziran 1335-1919 gecesi Amasya'da dikte ettiğim genelgenin önemli maddeleri şunlardı:

Vatanın bütünlüğü, milletin bağımsızlığı tehlikededir.

Merkezî hükümet üzerine aldığı sorumluluğun gereklerini yerine getirememektedir. Bu durum milletimizi yok olmuş gibi gösteriyor.

Milletin bağımsızlığını yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır.

Milletin durumunu göz önünde bulundurarak haklı sesini tüm dünyaya duyurmak için, her türlü etki ve kontrolden uzak millî bir heyetin toplanması şarttır.

Anadolu'nun her yönden en emin bölgesi olan Sivas'ta millî bir kongrenin süratle toplanması kararlaştırılmıştır.

Bunun için bütün vilayetlerden milletin güvenini kazanmış üç delegenin mümkün olan en kısa zamanda yola çıkarılması gerekmektedir.

Her ihtimale karşı durumun millî bir sır olarak tutulması ve delegelerin tehlikeli gördükleri bölgelerde kendilerini belli etmemeleri gerekmektedir.

Doğu vilayetleri adına 10 Temmuz'da Erzurum'da bir kongre toplanacatır. Belirtilen tarihe kadar diğer vilayetlerin delegeleri Sivas'a ulaşabilirlerse Erzurum Kongresi'nin üyeleri de Sivas'taki genel toplantıya katılmak üzere hareket eder. (Belge 26)

Görüyorsunuz ki, dikte ettiğim bu husus, zaten vermiş ve dört gün önce Trakya'ya bildirmiş olduğum bir kararın Anadolu'ya da genelge olarak gönderilmesinden ibarettir. Bu kararın 21-22 Haziran 1335-1919 gecesi, karanlık bir odada alınmış gizli ve esrarengiz yeni bir karar olmadığı, zannederim kolaylıkla kabul edilecektir.

Bu noktanın anlaşılması için isterseniz küçük bir açıklamada bulunayım.

Efendiler, o müsvedde işte aynen şu kağıtlardır (göstererek), dört maddeden oluşuyor. İçeriğini bildirdim. Altında benim imzam vardır. Bir de görevim gereği, kurmay başkanım olan Miralay Kâzım Bey'in (şu an İzmir valisi olan Kâzım Paşa), kurmaylarımdan tebliğle görevli bulunan Hüsrev Bey'in (şu an elçilik görevini sürdürüyor), askerî makamlara şifre gönderen yaverim Muzaffer Bey'in ve sivil makamlara şifre göndermekle görevli olan efendinin imzaları vardır. Bundan başka bir kaç imza daha bulunuyor.

Bu imzaların, bu müsveddede bulunması bir şans ve tesadüftür.

Adını Saklayan Bir Tanıdığın Amasya'ya Gelişi

Daha Havza'da bulunduğum sırada Ankara'da bulunan 20. Kolordu komutanı Ali Fuat Paşa'dan şifreli bir telgraf aldım. Bu telgraf "Tanıdığınız bir kişi bazı arkadaşlarla İstanbul'dan buraya gelmiştir. Nasıl hareket etmelerini emredersiniz?" anlamında idi. Adeta bir bilmeceyi andıran bu telgraf, oldukça merak ve şaşkınlığa sebep oldu. Adı geçen kişiyi tanıyorum, bana nasıl davranması gerektiğini soruyor, Ankara'dan arkadaşım olan güvenilir bir komutanın yanında, üstelik telgraf da şifreli. O hâlde ismini şifre olarak yazdırmaktan neden çekiniyor? Bir hayli düşündüm. Anlar gibi oldum; tahmin edersiniz ki bilmece çözmeye zamanım müsait değildi. Fakat Fuat Paşa'yı yakından görmek, bölge ve fikirleri hakkında görüş alışverişinde bulunmak arzusundaydım. Bu bilmece gibi telgraftan ilham alarak kendisine şu ricada bulundum: "Ankara'dan ayrıldığınızı belli etmeyecek tedbirleri aldıktan sonra, isim ve kıyafet değiştirerek bir kaç günlüğüne hızla buraya geliniz. İstanbul'dan gelen arkadaşları da yanınızda getiriniz".

Gerçekten de Fuat Paşa, dediğim gibi Havza'ya hareket eder. Fakat bazı zorlayıcı sebeplerden dolayı, derhâl Havza'yı terkedip Amasya'ya gitmek zorunda kalmıştım. Fuat Paşa, Havza yolunda durumu anlamış ve Amasya'ya yönelmiş. İşte bu şekilde 21-22 Haziran'da Amasya'da yanımda bulunuyor. İsmi şifrede geçmeyen kişi de Rauf Bey idi.

İstanbul'u terketmek üzere evimden ayrılıp otomobile bineceğim sırada Rauf Bey yanıma gelmişti. Bineceğim vapurun takip edileceğini ve İstanbul'da iken tutuklamadıklarına göre belki de Karadeniz de batırılacağımı öğrenmiş, onu haber verdi. Ben İstanbul'da kalıp tutuklanmaktansa batıp boğulmayı tercih ile hareket ettim. Kendisine de er geç İstanbul'dan çıkmak zorunda kalırsa yanıma gelmesini söyledim.

Rauf Bey, gerçekten de İstanbul'dan ayrılmak gereğini duymuş ve ayrılmış; fakat benim yanıma gelmedi, arkadaşı olan 56. Tümen komutanı miralay Bekir Sami Bey'in yanına gitmek ve İzmir cephesine daha yakın bir yerde, daha faal ve faydalı olacağını düşünerek Bandırma-Akhisar yoluyla Manisa bölgesine gitmiş. Gittiği yerde, manevi durumu bozuk, dehşet ve kahredici bulmuş. Derhâl isim değiştirerek Ödemiş, Nazilli, Afyon Karahisar

üzerinden Aziziye-Sivrihisar yoluyla ve arabayla Ankara'ya Fuat Paşa'nın yanına gelmiş ve bana müracaat etmiş. Çok güzel, ama ismini saklayarak beni üzmesinin bir anlamı var mıydı?

Diğer taraftan 3. Kolordu komutanım olup Samsun mutasarrıflığında bıraktığım Refet Bey'i artık Sivas'a kolordu merkezine göndermek istiyordum. Bir kaç defa gelmesi için emir göndermiştim. Araziye çıkmış. Emirlerime cevap dahi alamıyordum. Nihayet o da tesadüfen o gün gelmişti.

Rauf ve Refet Beylerin Tereddütü

Ben, müsveddenin yeni gelen arkadaşlar tarafından imzalanmasını arzu ettim. O anda Rauf ve Refet Beyler benim odamda, Fuat Paşa ise başka bir odada bulunuyorlardı.

Rauf Bey, misafir olduğu için bu müsveddeye imza atmak için kendisinin bir ilgi ve yetkisi olmadığını düşündüğünü ifade ederek kibarca reddetti. Bunun tarihî hatıra olduğunu belirterek imzalamasını söyledim. Bunun üzerine imzaladı.

Refet Bey imza etmek istemedi ve böyle bir kongrenin toplanmasındaki amaç ve faydanın ne olduğunu anlayamadığını söyledi.

İstanbul'dan beri beraber getirdiğim bu arkadaşın -izlediğimiz yola karşın- anlaşılması son derece basit bir mesele karşısında ortaya attığı fikir ve tavırdan üzüntü duydum. Fuat Paşa'yı çağırttım. Paşa, bakış açımı anlayınca hemen imzaladı. Fuat Paşa'ya, Refet Bey'in çekinme sebebini anlayamadığımı söyledim. Fuat Paşa, Refet Bey'den biraz sertçe açıklama isteyince, Refet Bey müsveddeyi eline alarak bir paraf attı. Öyle bir paraftı ki müsvedde üzerinde ayırdetmek oldukça güçtür.

(Buyurun, merak eden inceleyebilir).

Efendiler, gereksiz gibi görünen bu açıklamalar, daha sonraki yıllara ve olaylara ait bazı önemli konuları aydınlatmaya yarayacağı düşüncesiyle ortaya konmuştur.

İstanbul'da Bazı Kişilere Gönderdiğim Mektup

Kongreye daveti içeren genelge sivil ve askerî makamlara şifre olarak gönderildi. Bundan başka İstanbul'da bulunan bazı kimselere de gönderildi. Fakat bu kimselere ayrıca bir genel mektup yazdım. Kendilerine mektup yazdığım kimseler şunlardı: Abdurrahman Şeref Bey, Reşit Akif Paşa, Ahmet İzzet Paşa, Seyyit Bey, Halide Edip Hanım, Kara Vâsıf Bey, Ferit Bey (Nafia Nazırı idi), Sulh ve Selamet Fırkası başkanı Ferit Paşa (daha sonra Harbiye Nazırı oldu), Cami Bey, Ahmet Rıza Bey.

Bu mektupta söylediğim noktaları özetle tekrar edeceğim:

Yalnız miting ve gösteriler, büyük amaçları hiç bir zaman gerçekleştiremez.

Bunlar, ancak milletin içinden fiilen doğan ortak kudrete dayanırsa kurtarıcı olur.

Zaten acı olan durumu dayanılmaz hâle getiren en önemli etken, İstanbul'daki muhalif akımlar ve millî emelleri kötü gösteren iftiraları atan siyasi ve gayr-ı millî propagandalardır. Bunun cezasını vatanımız aleyhinde pek büyük bir şekilde görmekteyiz.

Artık İstanbul Anadolu'yu yöneten değil, onun isteklerine uymak zorunda olan bir yerdir.

Size düşen fedakarlık çok büyüktür. (Belge 27)

Gerçekte ise, ne Sivas'ta endişe edilecek bir durum vardı ve ne de Hristiyanların ölümle tehdit edildiği vakî idi. Mesele, milletçe yapılmaya başlanan mitinglerden etkilenen ve bunu amaçlarının gerçekleşmesine engel olarak gören Hristiyan azınlıkların, yabancıların dikkatini çekmek için düzenli olarak yaptıkları duyurular şeklinde kabul etmek gerekmektedir (Belge 22, 23, 24). Harbiye Nezaretinin nota kopyasını içeren telgrafına verdiğim cevabı aynen sunacağım.

İstihbarat 3

Haziran 1335-1919

Gayet aceledir

Harbiye Nezareti Yüksek Katına

C: 2 Haziran 1335-1919 şifre:

Sivas ve çevresinde eskiden beri bulunan Ermenileri ve daha sonra gelen mültecileri telaşlandıracak hiçbir olay olmamıştır. Ne Sivas'ta ve ne de

çevresinde endişe edilecek hiçbir durum yoktur. Herkes sessizce iş ve güçleriyle meşguldür. Bunu kesinlikle ifade ve temin ederim. Bunun üzerine İngiliz notasındaki istihbarat kaynağının ne olduğunu bilmem gerekiyordu. İzmir'in ve Manisa'nın iflgâli haberi üzerine müslüman halk tarafından yapılan ve Hristiyan azınlıklar hakkında hiçbir kötü fikir taşımayan toplantılardan belki de bazılarının ürkmüş olmaları hatırda tutulmalıdır. İtilaf devletleri milletimizin haklarına ve bağımsızlığına saygı duydukça ve millet, vatanın bütünlüğünün korunmasından emin bulundukça gayrimüslim unsurların korkmalarına hiçbir sebep yoktur ve bu konuda devlete karşı her türlü sorumluluğun taahhüt edilmesini ve buna tamamıyla güvenilmesini istirham ederim. Fakat bağımsızlık ve millî varlığı imha ederek sonsuza kadar yaşamını tehlikeye sebep olan işgâl, suikast ve saldırı gibi İzmir yöresinde görülmekte olan davranışların benzerlerinin ortaya çıkmasına karşı ne milletin heyecanı ve vicdanının kanaması ve ne de buna dayanan millî gösterileri engellemek için kendi şahsımda ve de hiç kimsede güç ve tâkat göremeyeceğim gibi, bu yüzden meydana gelecek olaylar karşısında sorumluluk kabul edebilecek ne komutan, ne bir sivil memur ve ne de hükümet düşünürüm.

Mustafa Kemal

Bu nota kopyasıyla tarafımdan verilen cevabın kopyası bütün komutanlara, vali ve mutasarrıflara genelge ile gönderildi.

Bu tarihlerde bütün milletin İngiliz Muhipler Cemiyeti'ne katılarak İngiliz koruyuculuğunun istenmesini, bu cemiyet adına, Sait Molla imzasıyla bütün belediye başkanlarına bildirilen telgrafın etkisini sonuçsuz bırakmak için milleti gereği gibi aydınlatmanın yanısıra hükümet katındaki girişimlerimdende bilginiz olmuştur (Belge 25). Bundan başka, 27 Mayıs 1335-1919 tarihinde Türkiye-Havas-Royter ismindeki ajansın, toplanmış olan Şurayı Saltanat hakkındaki açıklamada "Şuraya katılmış olanların genel fikri, Türkiye'nin gelişmiş devletlerden birinin koruyuculuğunu temin merkezinde birleşmektedir." haberini yayımlaması üzerine sadrazama "Milletin, millî bağımsızlığı korumaya niyetli olduğunu ve bütün kötü sonuçlara karşı en son fedakarlığı göze aldığını ve millî vicdanı temsil etmeyen haberlerin endişe doğuran yankılar meydana getirdiğini" yazmakla

birlikte bütün milleti de bu durumdan nasıl haberdar ettiğimi başka bir münasebetle açıklamıştım.

Sadrazam Ferit Paşa'nın Paris'e daveti üzerine Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ilk toplanma günlerinde bazı beyanlarda bulunmuştum. Bu konuda bakış açımın ve hareket tarzımın ne olduğunu açıklamak amacıyla şu belgeyi aynen sunuyorum:

Havza, 3/6/1335-1919

Şifre
Aceledir
Kişiye Özel
Samsun'da Üçüncü Kolordu komutanı Refet Beyefendi'ye.
Erzurum'da Onbeşinci Kolordu komutanı Kâzım Paşa Hazretleri'ne.
Canik mutasarrıfı Hamit Beyefendi'ye.
Erzurum valisi Münir Beyefendi'ye.
Sivas vali vekili Hâkim Hasbi Efendi Hazretleri'ne.
Kastamonu valisi İbrahim Beyefendi'ye.
Ankara'da 20. Kolordu komutanı Ali Fuat Paşa Hazretleri'ne.
Konya'da Yıldırım Orduları müfettişi Cemal Paşa Hazretleri'ne.
Diyarbakır'da Onüçüncü Kolordu komutan vekili Cevdet Beyefendi'ye.
Van valisi Haydar Beyefendi'ye.

Fransa siyasi temsilcisi Mösyö Döfrans'ın (Defrance) Sadaret makamına gelerek Osmanlı haklarını konferans huzurunda savunmak için Paris'e gidebileceklerini bildirdiği, Dâhiliye Nezareti'nin resmî tebliğlerinden ve ajans yayınlarından anlaşılmıştır. İzmir'in iflgâli olayı üzerine milletimizin gösterdiği millî tepki ve bu şekilde bağımsızlığın korunması konusunda ortaya çıkan kesin kararın sonucu olan bu ilgi takdire değer niteliktedir. Herhalde milletin, haklarını bildiği ve onu çiğnetmemek için tek vücut olarak fedakarca harekete hazır olduğu İtilaf devletlerine karşı belirtilip ispata devam edildikçe adı geçen devletlerin milletimize saygılı olup haklarını kabul eden bir tavır alacağına şüphe yoktur.

Sadrazam Paşa Hazretleri'nin konferans huzurunda Osmanlı Devleti'nin haklarını savunmak için hizmet edecekleri tabiidir. Ancak milletçe kesinlikle savunulması istenen ve şart olan haklar, özellikle iki noktada nezaket

göstermektedir. Birincisi, genel olarak devlet ve milletin bağımsızlığı. İkincisi de vatanın en aslî unsuru olan çoğunluğun azınlıklara feda edilmemesidir. Bu konuda Paris'e hareket etmeye hazırlanan heyetin görüşleriyle millî vicdanın kesin talebi olan konular arasında tam bir uyum ve görüş birliği olmalıdır. Aksi hâlde millet, gayet zor durumlarla ve telafisi mümkün olmayan oldu bittilerle karşılaşabilir. Bu endişeyi doğuran sebepler şunlardır: Sadrazam Paşa Hazretleri, işitilmiş olan beyanatında bir Ermeni özerkliği prensibini kabul etmiş olduğunu bildirdi. Bunun sınırlarını belirtmedi. Bundan, Doğu illerinin halkı tabii olarak üzüntü duydu ve durumun açıklanmasını istemeye mecbur oldu. Toplanmış olan Şurayı Saltanatta [Vahdettin başkanlığında kurulan danışma kurulu, y.n.] da üyelerin hemen hemen tamamı millî bağımsızlığın korunmasını ve milletin geleceğinin millî bir meclise verilmesini talep ettiği hâlde yalnız hükümetin dayandığı İtilaf ve Hürriyet Fırkası adına başkan Sadık Bey'in yazılı ifadesinde İngiltere'nin koruyuculuğu teklif edildi. Bir Ermenistan özerkliği ve devletin bir yabancı koruyuculuğunu kabulü gibi problemler karşısında millî arzu ile mevcut hükümetin görüşlerinde uyum olmadığı ortaya çıkıyor. Sadrazam Paşa Hazretleri ve onunla birlikte hareket edecek olan heyetin milletin haklarını savunma konusunda takip edecekleri prensipler ve program milletçe bilinmedikçe belirtilen noktalarda endişe duymaktan kendinizi alamazsınız. Bu şekilde şehirlerdeki Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye ve Redd-i İlhak Cemiyetlerinin temsil heyetleri ve henüz kuruluşu tamamlanmayan yerlerde de belediye heyetleri Sadrazam Paşa Hazretleri'ne ve doğrudan doğruya zat-ı şahaneye telgraflarla başvurarak milletin tam bağımsızlığının ve çoğunluğunun haklarının korunmasının milletçe en önemli şart olduğunu bildirerek, gidecek heyetin savunma prensiplerinin millete resmen ve açıkça bildirilmesini talep etmelidir. Milletin bu şekilde hareketiyle, gidecek heyetin savunacağı prensiplerin milletin gerçek düşünce ve istekleri olduğu İtilaf devletlerince bilinecek ve tabii ki daha dikkatle gözönünde bulundurularak heyetin görevi kolaylaşacaktır. Açıklanan düşüncelerin gerekenlere süratle iletilip duyurulmasını yurdumuzun geleceği yüce vatansever kişiliğinizden özellikle rica ederim. Bu telgrafın ulaşma zamanının bildirilmesini de rica ederim.

Mustafa Kemal

Ali Kemal Bey'in Genelgesi

25 Haziran'a kadar Amasya'da kaldım. Hatırlardadır ki, Dâhiliye Nazırı olan Ali Kemal Bey, benim azledildiğim ve artık benimle hiç bir resmî görüşmeye girişmemek ve benim hiç bir talebimi yerine getirmemek hususunda şifre ile bir genelge çıkarmıştı.

23 Haziran 1335-1919 tarih ve 84 numaralı olan bu şifrenin içeriğini, dikkat çekici bir zihniyeti gösteren belge olduğu için aynen arzedeceğim:

Dâhiliye Nazırı Ali Kemal Bey'in 23/6/1335-1919 tarihli ve 84 numaralı şifrenin çözülmüş kopyasıdır.

Mustafa Kemal Paşa büyük bir asker olmakla birlikte zamanın siyasetine o derece vâkıf olmadığı için, olağanüstü çalışma ve gayretine rağmen, yeni görevinde asla başarılı olamadı. İngiliz özel temsilcisinin talep ve ısrarıyla görevinden alındı ve alındıktan sonra yaptıkları ve yazdıkları ile de bu kusurlarını daha ziyade ortaya koydu. Redd-i İlhak Cemiyetleri gibi, Karesi ve Aydın bölgesinde Müslüman halkı haksız yere kırdırmaktan ve fakat bu fırsattan yararlanarak halkı haraca bağlamaktan başka bir iş görmeyen emirsiz, saygısız ve kanunsuz oluşturulan bazı heyetler için öteden beri çektiği telgraflarla da siyasi hatalarını idareten de artırdı. Adı geçen şahsın İstanbul'a çağırılması Harbiye Nezareti'ne ait bir görevdir. Fakat Dâhiliye Nezareti'nin size kesin emri, artık o zatın görevden alınmış olduğunu bilmek, kendisiyle hiçbir resmî görüşmeye girişmemek, hükümet işlerine ait hiçbir talebini yerine getirmemektir. Bu genelge çerçevesinde hareket etmekle ne gibi bir sorumluluğun yerine getirilmiş olacağını takdir edeceğinizden ve bu önemli ve zor dakikalarda memur, halk her Osmanlı vatandaşının üzerine düşen en büyük görev, sulh konferansı tarafından geleceğimize ait karar verilirken ve beş senedir yaptığımız cinnetlerin hesapları görülürken artık aklımızı başımıza aldığımızı göstermek, akıllıca ve tedbirlice hareketlere yönelmek, fırka, mezhep ve ırk ayrılıklarını gözetmeksizin her ferdin hayatını, malını, ırzını koruyarak medeniyetin gözünde bu memleketi bir daha lekelememek değil midir?

Ali Kemal Bey ve Padişah

Bu şifre genelgeden, ben, ancak Sivas'a ulaştığım 27 Haziran 1335-1919 tarihinde haberdar oldum. Ali kemal Bey 23 Haziran tarihinde bu genelge ile düşmanlara ve padişaha karşı önemli bir görevi yerine getirdikten sonra 26 Haziran 1335-1919 tarihinde hükümetten çekilmiştir. Ali Kemal Bey'in sadarete verdiği resmî istifa mektubundan başka, Saray'a gidip padişaha bizzat verdiği istifa mektubunun kopyalarına ve sözlü gerekçesine ve padişahın ona verdiği cevaba çok sonradan vakıf oldum.

Ali Kemal Bey istifa mektuplarında, özellikle padişaha sunduğunda:

"Osmanlı ülkesinin değişik bölgelerinde baş göstermiş olan ihtilal ve kargaşadan; ihtilal ateşinin derhâl ve yerinde söndürülmesi ve imhası amacıyla tedbir almak, sırf makamına ait iken gördüğü iltifat ve güvenini çekemeyen bazı arkadaşlarının bir çok boş özürler göstermek suretiyle ihtilalin etki alanının genişlemesine sebep olmalarından" bahsettikten sonra "resmî görevden çekilmekle birlikte özel olarak hizmet etmeye devam edeceğini ve sadakat göstereceğini" ilave ediyor ve sözlü olarak da, "Resmî görevden ayrılmasını fırsat bilen hasımlarının hücumlarından kulunuzu muhafaza buyurunuz." ricasında bulunuyor.

Padişah cevap olarak "Beni büsbütün yalnız bırakmayacağına eminim. Bağlılığınız beni, büyük ümit ve tesellilere sevketmişti. Saray, her dakika size açıktır. Refik Bey'le ortak çalışmalar yapmaktan ayrılmayınız" iltifatında bulunuyorlar

(Belge 28).

Bağlılığından padişahın büyük ümit ve teselliye kapıldığı Ali Kemal'i nezaret makamında ve padişahın huzurunda gördükten sonra, onu, bir de asıl, gerçek görevi başında görelim!

Canınız sıkılmazsa, Sait Molla'nın, Rahip Fru'ya yazdığı mektuplardan birini gözden geçirelim:

"Ali Kemal Bey'e, son felaketi üzerine üzüntülerinizi belirttiğinizi ilettim. Bu zatı elde bulundurmak lâzım. Bu fırsatı kaçırmayalım. Bir hediye vermek için en uygun zamandır.

"Ali Kemal Bey dün o zatla görüşmüş. Basın konusunda biraz ağırdan almak lazım geldiğini söylemiş. Bir kere lehine döndürülen fikir ve kalem erbabını aksi bir amaca yöneltmek bizde kolay kolay mümkün olmaz. Bütün resmî görevliler millî hareketi şimdilik iyi görüyorlar demiş. Ali Kemal Bey,

talimatınıza harfiyen uyacak. Zeynelabidin partisiyle de ortak çalışma zemini arıyor. Özetle işler bulandırılacak".

Aynı mektubun bir açıklama notu var. Şimdi onu da okuyalım:

"Açıklama: Bir kaç defadır söylemek istediğim hâlde unutuyorum. Mustafa Kemal Paşa'ya ve taraftarlarına biraz yakın görünmeli ki kendisi güven duyarak buraya gelebilsin. Bu işe büyük önem veriniz. Kendi gazetelerimizle taraftarlık edemeyiz".

Bu belgeler hakkında sırası gelince daha fazla bilgi veririm. Şimdilik bu kadarı yeterlidir.

Ali Galip Bey Sivas'ta

Ali Kemal Bey'in, Amasya'da iken henüz haberdar olmadığımı belirttiğim genelgesi, memurların ve halkın fikirlerini gerçekten dağıtmış. Her yerde eksik olmayan kötü ruhlu kimseler, derhâl aleyhimde propagandaya ve faaliyete geçmişler.

Bu yoldaki olumsuz görüş ve davranışların en önemlisi Sivas'ta hazırlanmaya başlanmış.

İzin verirseniz, bunu özetle tasvir edeyim: Dâhiliye Nazırı Ali Kemal Bey'in genelge ile verdiği emrin tarihi olan 23 Haziran günü, Sivas'ta, Ali Galip Bey adında bir kişi on kadar arkadaşıyla hazır bulunuyormuş. Bu kişi, İstanbul'dan Elazığ valisi olarak gönderilmiş olan erkan-ı harp miralayı Ali Galip'tir. Güya, valilik bürokratları olarak, birtakım insanları da, İstanbul'dan seçmiş yanında götürüyor.

Ali Galip, yolu üzerinde bulunan Sivas'ta durmuş. Gizli görevi olduğundan şüphe duymamak gereken Ali Galip, orada derhâl pek çok taraftar bulmuş. Görevini en iyi şekilde yerine getirmek için hazırlık yapmaya başlamış.

Dâhiliye Nezareti'nin aleyhimdeki emri gelir gelmez, çalışmalar başlamış. Sivas sokaklarında "benim hain, asi ve zararlı bir adam olduğuma dair" duvarlara ilanlar asılmış.

Kendisi de, bir gün, Sivas'ta vali olan Reşit Paşa'nın yanına giderek, Dâhiliye Nezareti'nin emrinden bahsettikten sonra, Sivas'a gittiğim takdirde hakkımda nasıl bir uygulama yapacağımı sormuş.

Reşit Paşa, ne yapması gerektiği hakkında açıklama istemiş. Ali Galip, ben senin yerinde olsam, derhâl elini kolunu bağlar tutuklarım ve senin de böyle yapman gerekir demiş.

Reşit Paşa, bu işin bu kadar basit olacağına inanamamış, tartışma hayli uzamış. Tartışmaya katılanlar çoğalmış. Hatta halktan bazı kimseler verilecek kararı anlamak üzere toplanmış.

Bugün, Haziran'ın 27'nci günüdür. Daha sonra tekrar dönmek üzere bakışlarımızı bu tablodan ayırarak Amasya'ya yönelelim.

Sivas'a Hareket

Ayın 25'inci günü, Sivas'ta aleyhimde bazı kötü durumların ortaya çıkmaya başladığından haberdar oldum. 25-26 Haziran gecesi yaverim Cevat Abbas Bey'i çağırdım ve yarın sabah karanlıkta Amasya'dan güneye doğru hareket edeceğiz dedim. Bu hareketimizin gizli tutularak hazırlanılması için emir verdim.

Bir taraftan da, 5. Tümen komutanı ve kurmaylarımla, gizlice şu tedbiri kararlaştırdık: Beşinci Tümen komutanı, tümeninden, seçme subay ve askerlerinden oluşan ve mümkün olduğu kadar kuvvetli bir atlı piyade birliğini derhâl o geceden başlayarak kuracaklardı. Ben, 26 Haziran sabahı karanlıkta arkadaşlarımla birlikte otomobil ile Tokat'a hareket edecektim. Birlik kurulur kurulmaz, Tokat üzerinden Sivas'a doğru gönderilecek ve benimle bağlantı sağlayacaktı. Hareketimiz, hiçbir tarafa telgrafla bildirilmeyecek ve mümkün olduğu kadar Amasya'da da açığa vurulmayacaktı.

26 Haziran'da Amasya'dan hareket ettim. Tokat'a ulaşır ulaşmaz telgrafhaneyi kontrol altına aldırarak benim varışımın Sivas'a ve hiç bir tarafa bildirilmemesini sağladım. 26-27 Haziran gecesini orada geçirdim. 27 Haziran'da Sivas'a hareket ettim. Otomobil ile Tokat'tan Sivas yaklaşık altı saattir.

Sivas valisine, Tokat'tan Sivas'a hareket ettiğime dair açık bir telgraf yazdım. İmzada, ordu müfettişliği unvanını kullanmıştım.

Telgrafta hareket saatimi tam olarak bildirmiştim. Fakat bu telgrafın hareketimden altı saat sonra çekilmesini ve o zamana kadar hiçbir şekilde

Sivas'a bilgi verilmemesini sağlayacak tedbirleri aldırdım.

Şimdi efendiler; gözlerimizi tekrar Sivas'ta terkettiğimiz tabloya çevirelim.

Ali Galip Bey ve Reşit Paşa arasında hakkımda uygulanacak hareket tarzının tartışıldığı tabloya... Tartışmanın hareketli bir safhasında, Reşit Paşa'nın eline, benim Tokat'tan çekilen telgrafımı verirler. Reşit Paşa, hemen Ali Galip Bey'e uzatır, "İşte kendisi geliyor, buyurun tutuklayın!" der.

Reşit Paşa, telgrafta yazılı olan hareket saatini görünce hemen saatini çıkarır, bakar. "Efendim geliyor değil, gelmiş olacaktır" diye ekler.

Bunun üzerine Ali Galip, "Ben tutuklarım dediysem, benim vilâyetimde olursa tutuklarım demek istedim" deyince, toplantıyı takip edenleri bir heyecan kaplar. Hep birden "Haydi öyleyse karşılamaya gidelim" diyerek toplantıya son verirler...

Ancak, şehrin ileri gelenleri ve itibarlı kişileri, halk ve askerle birlikte karşılama hazırlayabilmek için biraz zamana ihtiyaç olduğunu, oysa hesaba göre benim, Sivas şehrinin kenar mahallelerine kadar gelmiş olacağımı dikkate alarak beni, şehrin girişine yakın Ziraat Numune Çiftliği'nde dinlendirecek çare düşünmüşler. Vali Paşa, karargâhımın sağlık müdürü olup daha önce teşkilatlanma için Sivas'a göndermiş olduğum Tali Bey'i davet ederek bu görevin yerine getirilmesini ondan rica etmiş ve hazırlıkları tamamlar tamamlamaz kendisinin de bize katılacağını söylemiş...

Gerçekten de, tam Numune Çiftliği yakınlarında, karşımıza çıkan bir otomobilin içinde Tali Bey göründü. Otomobillerden indik, çiftliğin bahçesinde oturduk. Talip Bey, yukarıda anlattığım durumu uzunca anlattıktan sonra, görevinin beni burada biraz oyalamak olduğunu söyleyince, derhâl ayağa kalktım, "Çabuk otomobillere ve Sivas'a!" dedim!

Bunun sebebini açıklayayım. O anda aklıma gelen şu idi: Karşılama töreni yapacağız diye Tali Bey'i kullanmış olabilirler, gerçekte ise tersi bir hazırlık yapmak için zaman kazanmak isteyebilirlerdi. Otomobillere binmek üzere iken Sivas tarafından başka bir otomobil bize yaklaştı. İçinde Vali Paşa vardı.

Reşit Paşa, "Efendim, bir kaç dakika daha dinlenmek istemez miydiniz?" diye söze başladı. "Yarım dakika dahi dinlenmeye ihtiyacım yoktur. Derhâl hareket edeceğiz ve sen benim yanıma gel!" dedim.

Efendim, dedi. Sizin yanınıza Rauf Bey binsin, ben arkadaki otomobille de gelirim.

Hayır, hayır, dedim. Siz buraya...

Bu basit tedbiri almaktaki amacımı açıklamaya gerek yoktur.

Sivas şehrinin girişine geldiğimizde, caddenin iki tarafı büyük bir kalabalıkla dolmuş, askerî birlikler özel durum almışlardı. Otomobillerden indik. Yürüyerek askerî ve halkı selamladım...

Bu manzara, Sivas'ın muhterem halkının ve Sivas'ta kahraman subay ve askerlerimizin bana ne kadar bağlı ve sevgi dolu olduklarını ispat eden canlı bir şahit idi...

Daha sonra, doğru kolordu komutanlık makamına gittim ve derhâl maiyyetiyle birlikte Ali Galip'i ve onun yardakçıları olduğunu anladığım bozguncuları getirttim. Onlara nasıl davrandığımı açıklayarak, zaten, yeterince yorgunluğa sebep olduğuna şüphe etmediğim ayrıntıları uzatmak istemem.

Yalnız, şu noktaya işaret etmekle yetineceğim.

Efendiler; bu Ali Galip, gördüğü kötü muameleden sonra, anlatacağı bazı gizli şeyler olduğunu söyleyerek gece yalnız olarak yanıma gelmek istedi. Kabul ettim. Görünüşteki hareketlerine önem vermememi rica ederek Elazığ valiliğini kabul ederek gelmekteki amacının benim fikirlerime hizmet etmek olduğunu ve Sivas'ta kalışının benimle görüşüp bizzat emir almak için olduğunu bir türlü delille ispata çalıştı; bizi sabaha kadar meşgul ederek başarılı olduğunu itiraf etmeliyim.

Erzurum'a Hareket

Sivas'ta teşkilatlanma ve hareket tarzı hakkında gerekenlere direktif verdikten sonra, hiç uyumadan geçen 27-28 Haziran gecesinin sabahında bir bayram günü Sivas'tan Erzurum'a doğru hareket edildi.

Bir haftalık yorucu yolculuktan sonra 3 Temmuz 13351919 günü halkın ve askerin gerçekten samimi duyguları içerisinde Erzurum'a varıldı. İstanbul hükümetinin göndermesi muhtemel olumsuz bildirileri kontrol altına almak için haberleşme kanalı olan önemli merkezlerde önlemler alınması için bütün komutanlara, 5 Temmuz 1335-1919 tarihinde emir verdim. (Belge 29)

Komutan, vali ve Vilâyât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Erzurum şubesiyle temasa geçildi.

Vali Münir Bey, İstanbul tarafından görevden alınmıştı. Erzurum'dan ayrılmaması hakkındaki görüşüm üzerine hâlen Erzurum'da bulunuyordu. Bitlis vilâyetinden ayrılarak İstanbul'a gitmek üzere Erzurum'dan geçen Mazhar Müfit Bey de aynı şekilde Erzurum'da bana katılıyordu.

Millî Mücadele İçin Ortaya Atılmak Kararı

Bu iki vali beylerle, Onbeşinci Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa ve yanımda bulunan Rauf Bey, İzmit eski Mutasarrıfı Süreyya Bey ve karargâhıma mensup Kurmay Başkanı Kâzım Bey ve Kurmay Subay Husrev Bey, Doktor Refik Bey arkadaşlarımla ciddi bir fikir alış verişini uygun buldum. Kendilerine genel ve özel değerlendirmelerden sonra uyulması zorunlu olan hareket tarzı hakkında görüş bildirdim. Bu münasebetle en olumsuz durumları, genel ve şahsi tehlikeleri ve her türlü durumda gösterilmesi zorunlu olan fedakarlığı izah ettim. Bir de, "Millî mücadele için ortaya atılacakların ortadan kaldırılmasını düşünen yalnız saray, hükümet ve düşmanlardır. Fakat, bütün ülkenin iğfal edilmesini ve aleyhe çevrilmesini de olabilir görmek gerekir. Önder olacakların, her ne olursa olsun mücadeleden dönmemesi, memlekette barınabilecekleri son noktada, son nefeslerini verene dek, mücadele uğrunda fedakârlığa devam edeceklerine işin başındayken karar vermeleri gerekir. Yüreklerinde bu gücü hissetmeyenlerin teşebbüse geçmemeleri elbette daha iyidir. Çünkü, bu durumda, hem kendilerini ve hem de milleti aldatmış olurlar.

"Bir de söz konusu görev, resmî makam ve üniformaya sığınarak el altından yönetilecek bir iş değildir. Bir dereceye kadar böyle davranılabilir. Ancak artık o devir geçmiştir. Açıkça ortaya çıkarak milletin hakları adına yüksek sesle bağırmak ve bütün milleti bu sese ortak etmek gerekmektedir.

Benim görevden alındığıma ve her türlü kötü sonuca mahküm olduğuma şüphe yoktur. Benimle açıkça mesai birliğine girmek aynı sonucu şimdiden kabul etmek demektir. Bundan başka, söz konusu ettiğimiz durumun gerektirdiği adamın, diğer bir çok bakış açısından dahi mutlaka benim şahsım olabileceği gibi bir iddia mevcut değildir. Yalnız herhâlde, bu ülkenin

evlatlarından birinin ortaya atılması zorunlu olmuştur. Benden başka bir arkadaşı dahi düşünmek mümkündür. Yeter ki o arkadaş, bugünkü durumun kendisinden beklediği şekilde harekete uygun hareket etsin!" dedim.

Bu açıklamalardan sonra, rastgele karar almak uygun olmayacağından bir süre düşünmek ve fikir alışverişinde bulunabilmek için konuşmaya son verdiğimi bildirdim.

Tekrar toplandığımızda; işin başında benim devam etmemi ve kendilerinin bana yardımcı olacaklarını bildirdiler. Yalnız bir arkadaş, Münir Bey, ciddi mazeretine dayanarak bir süre için kendisinin aktif görevden affını rica etti. Ben, görünürde görev ve askerlikten istifa ettikten sonra tıpkı şimdiye kadar olduğu gibi üst komutanmışım gibi emirlerimin yerine getirilmesi başarı için birinci şart olduğunu belirttim. Bu durum tamamen uygun görülüp onaylandıktan sonra toplantıya son verildi.

Efendiler; İstanbul'da Genelkurmay Başkanlığı makamında birbirlerinin yerini alan Cevat ve Fevzi Paşalardan, İstihzarat-ı Sulhiye Komisyonu (Barışa Hazırlık Komisyonumda çalışan İsmet Bey'den başlayarak Erzurum'a gelinceye kadar, her yerde temasta bulunduğum birçok kişiyle burada ve Erzurum'da yaptığım gibi görüşme ve anlaşmalar yapmıştım. Bundaki fayda takdir edilecektir.

Erzurum Kongresi'nin Hazırlıkları

Erzurum'a varışımın ilk günlerinde Erzurum Kongresi'nin toplanmasını sağlamak için hertürlü önlem ve çabaya büyük önem verildi.

Efendiler, Vilâyât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyetinin, 3 Mart 1335-1919 tarihinde, bir çalışma grubu oluşturmak suretiyle kurulmuş olan Erzurum şubesi, Trabzon ile de anlaşarak 1335-1919 senesi Temmuz'unun onuncu günü Erzurum'da bir Doğu Vilayetleri Kongresi toplanmasına çalışıldı. Benim henüz Amasya'da bulunduğum tarihlerde, Haziran içinde, Doğu illerine delege göndermeleri için teklif ve davette de bulundu. Vilayetlerden delege çağrılması için o tarihten itibaren, benim Erzurum'a varışıma kadar ve ondan sonra da, bu hususta oldukça büyük çaba gösterdi.

Fakat o günlerin şartları içinde böyle bir amacın gerçekleşmesindeki zorluklar takdir edilecektir. Kongrenin açılış tarihi olan 10 Temmuz yaklaştığı hâlde, vilayetlerden gelmesi gereken delgeler seçilip gönderilmiyordu.

Hâlbuki, bu kongrenin toplanmasını sağlamak artık çok önemli bir hâle gelmişti. Bu sebeple bizim de ciddi girişimlerde bulunmamız gerekiyordu.

Bütün vilayetlere açıkça çağrıda bulunmakla birlikte, bir yandan da şifre telgraflarla valilere, komutanlara gereken direktifler verildi. Sonunda on üç günlük gecikmeyle yeterli delege toplamak mümkün oldu.

Efendiler, millî mücadeleye ordu mensuplarının desteğini sağlamak ve askerî millî mücadeleyle uyumlu kılmak önemliydi.

Trabzon'daki tümen vekâletle yönetiliyordu. Asıl komutanı Halit Bey Bayburt'ta gizlenmişti. Halit Bey'i gizlendiği yerden kurtarmak iki açıdan gerekliydi. Birincisi ve en önemlisi, İstanbul'dan yapılan çağrıya uymamanın korkulacak, gizlenilecek kadar kötü bir durum olmadığını millete ve özellikle ordu mensuplarına göstererek manevi kuvveti yükseltmek gerekiyordu. Diğer bir sebep, kıyıda önemli bir yer olan Trabzon'a dışarıdan bir saldırı olduğunda oradaki tümenin başında ateşli bir komutan bulundurmak uygundu.

Bundan sonra, Halit Bey'i Erzurum'a çağırttım. Kendisine bizzat özel talimatlar verdikten sonra, gerektiğinde, derhâl tümeninin başına geçmek üzere Maçka'da beklemesi için emir verdirdim.

Biz bu işlerle uğraşırken, bir taraftan da İstanbul'da Harbiye Nezareti makamında bulunan Ferit Paşa'nın ve padişahın, İstanbul'a dönüşümü temin için devam eden aldatıcı telgraflarına da bir şekilde cevap vermekle vakit kaybına mecbur oluyorduk.

Resmî Sıfat ve Yetkileri Bırakarak Milletin Şefkat ve Civanmertliğine Güvenmek ve Üzerimize Düşen Göreve Devam Kararı

Harbiye Nezareti "İstanbul'a gel!" diyor. Padişah, "Önce hava değişimi al, Anadolu'da bir yerde otur; fakat bir işe karışma!" diye başladı. Nihayet ikisi birlikte "Derhâl gelmelisin!" dedi. "Gelemem!" dedim. Nihayet 8-9 Temmuz

13351919 gecesi, Saray'la meydana gelen bir telgraf haberleşme sırasında, birdenbire perde kapandı ve 8 Haziran'dan 8 Temmuz'a kadar, bir aydır devam eden oyun sona erdi. İstanbul benim, o dakikada resmî görevlerime son vermiş oldu. Ben de aynı dakikada 8-9 Temmuz 1335-1919 gecesi saat 10.50 sonrada Harbiye Nezareti'ne, saat 11 sonrada padişaha görevimle birlikte askerlik mesleğinden istifamı bildiren telgrafı vermiş oldum.

Durum, tarafımdan ordulara ve millete bildirildi. Bu tarihten sonra resmî sıfat ve yetkilerden ayrılarak, yalnız milletin şefkat ve fekadarlığına güvenerek ve onun bitmez tükenmez anlayış ve kudretininin kaynağından ilham ve kuvvet alarak, vicdanen üzerimize düşen göreve devam ettik...

Biz 8-9 Temmuz gecesi İstanbul ile telgraf başında konuşurken, bunu başka dinleyen ve alâkadar olanların da bulunduğunu tahmin etmek güç değildir.

O tarihlerde ve ondan sonraki zamanlarda, en hafif tabirle saflıklarını uyanıklılık ve tedbirlilik şeklinde göstermeye çalışmış olanlar hakkında bir fikir vermiş olmak için, izin verirseniz şu belgeyi aynen görüşlerinize arzetmek istiyorum.

Konya, 9 Temmuz 1335-1919
Saat: 6

140/140

Üçüncü Ordu Müfettişliği Başyaverliği'ne Posta ve Telgraf Genel Müdürü Refik Halit Bey ile Konya Valisi Cemal Bey, 6-7 Temmuz gecesi, makine başında telgrafla haberleştiler. Haberleşmenin şu şekilde meydana geldiğini haber aldım.

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin icabına bakıldı. İstanbul'a getirilecek. Cemal Paşa hakkında yapılacak işlem tutuklamadır.

Konya valisi de, "Teşekkür ederim," dediler. Uygun şekilde Paşa Hazretleri'ne bildirmenizi rica ederim.

İkinci Ordu Müfettişliği
Şifre Müdürü
Hasan

Mersinli Cemal Paşa'nın İstanbul'a Gitmesi

Gerçekten, Konya'da bulunan İkinci Ordu Müfettişi Cemal Paşa' nın on gün süreyle izinli olarak İstanbul'a gittiğinden dört gün önce haberim olmuş ve hayrette kalmıştım.

Cemal Paşa ile Samsun'a çıktığımdan itibaren, millî amaçları gerçekleştirmek için birlikte çalışma konusunda ve askerî, millî hazırlıklara girişme ve teşkilatlanma konularında haberleşiyorduk. Kendisinden ümit verici, olumlu cevaplar almıştım.

Benimle bu şekilde ilişkiye girmiş olan bir komutanın, kendi kendine izin alarak İstanbul'a gitmesi akıl kârı sayılamazdı. Bu sebeple, 5 Temmuz 1335-1919 tarihli şifre ile Konya'da 12. Kolordu Komutanı Miralay Salâhattin Bey'e şu iki maddeyi yazdım:

Cemal Paşa'nın on gün süreyle İstanbul'a gidişinin gerçek sebebinin açıkça ve acilen bildirilmesini,

Sizin hiçbir sebep ve şekilde oradaki kuvvetin başından ayrılmanız uygun değildir. Bu konuda Fuat Paşa ile de haberleşerek en kötü durumlara göre önlemler almanız gereklidir. Her gün durumunuz hakkında bilgi vermenizi rica ederim.

Aynı şifrenin bir kopyasını, aynı tarihte Ankara'da Fuat Paşa'ya da gönderdim.

Salâhattin Bey'in Konya'dan 6-7 Temmuz tarihinde, yani Refik Halit Bey'in Konya Valisi Cemal Bey'le telgraf başında konuştuğu sırada, cevap olarak verdiği telgrafta "Cemal Paşa, İstanbul'da bazı kimselerle temas kurmak ve ailesiyle görüşmek üzere on gün süreyle ve kendi arzusuyla izinli olarak İstanbul'a gitmiştir." denilmekte idi. (Belge 30, 31, 32, 33)

Cemal Paşa gitti, fakat gelemedi. Kendisini çok zaman sonra Ali Rıza Paşa kabinesinde Harbiye Nazırı olarak göreceğiz.

Komutayı Terketmemek Emri

Üzüntü verici bu durumun şahidi olan ve kendisine kuvvetlerin başından ayrılmaması tavsiye edilen Salâhattin Bey'in de bir süre sonra İstanbul'a gittiğini öğrendik. Cemal Paşa'nın gösterdiği bu kötü örnek üzerine 7 Temmuz 13351919 tarihinde, şu genel direktifte bulundum:

1- Bağımsızlığımızı korumak üzere kurulmuş ve teşkilatlanmış olan millî kuvvetlere hiç bir şekilde müdahale edilemez ve saldırılamaz. Devlet ve milletin geleceği üzerinde millî irade söz sahibi ve hâkimdir. Ordu, bu millî iradeye bağlı ve onun hizmetindedir.

2- Müfettiş ve komutanlar, herhangi bir sebeple komutadan uzaklaştırıldıkları takdirde yerlerine geçecek kimseler, işbirliği yapılabilecek nitelikte iseler, komutayı onlara bırakacak ve fakat yetki bölgelerinde kalarak üzerlerine düşen millî görevleri yerine getirmeye devam edeceklerdir. Aksi takdirde, yani ikinci bir İzmir hadisesine sebep olabilecek kişilerin tayini hâlinde, komuta asla terk edilmeyecek ve bütün müfettiş ve komutanlar tarafından, emniyet ve güvenin sağlanamadığı düşüncesiyle görev devri reddedilecek ve kabul edilmeyecektir.

3- Memleketimizi kolaylıkla işgal amacına uygun olarak İtilaf devletleri tarafından yapılacak sıkıştırmalar sonucunda, hükümet herhangi bir kıt'a, askerî birlik ve millî teşkilatımızın kaldırılmasını emrederse kabul edilmeyecek ve uygulanmayacaktır.

4- Hedef ve amacı millî bağımsızlığın kazanılmasına çalışmak olan Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye ve Redd-i İlhak Cemiyetlerinin ve teşebbüslerinin başarısızlığına sebep olacak herhangi bir etki ve müdahaleyi ordu kesinlikle engelleyecektir.

5- Devlet ve milletin bağımsızlığını kazanması uğrunda, bütün sivil devlet memurları, Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye ve Redd-i İlhak Cemiyetlerinin ordu gibi yasal yardımcılarıdır.

6- Vatanın herhangi bir bölgesine saldırı olması durumunda, bütün millet, hakların savunulmasına hazır bulunduğundan, bu gibi olayların ortaya çıkışında işbirliği için derhâl her bölge birbirini en hızlı şekilde haberdar ederek birlikte hareket sağlanacaktır.

Bu direktifler Anadolu ve Rumeli'de bulunan bütün ordu ve kolordu komutanlarına ve diğer ilgililere gönderilmiştir.

Refet Bey'in
Üçüncü Kolordu Komutanlığını Bırakması

Bu genel direktiflerimizden beş altı gün sonra, Kavak'tan "3. Kolordu Komutanı Refet" imzalı 13 Temmuz 1335-1919 tarihinde yazılmış bir şifre telgraf aldım. Telgrafın metni aynen şudur:

İstanbul'dan bir İngiliz gemisiyle, Harbiye daire başkanı miralay Salâhattin Bey, beni değiştirmek üzere geldi. Bakanlık benim aynı gemi ile İstanbul'a dönmemi emrediyor. Salâhattin Bey, millî amaçlara uygun çalışacak. Genel duruma göre komutayı kendisine devri uygun buldum ve Harbiye Nezaretine hitaben istifamı yazdım. Ayrıca ayrıntılı bilgi veririm. Sivas'a doğru hareket ediyorum. Beşinci Tümen komutanı Arif Bey aracılığıyla Amasya'ya cevap veriniz.

Efendiler, itiraf etmeliyim ki, bu hareket ve tavırdan pek memnun olmadım. Rafet Bey'in benimle olan yakın ilişkisi İstanbul tarafından biliniyor. Bu şekilde faaliyet gösteren bir kişi onun yerine geçmeye ve hem de İngiliz gemisi ile gelince, derhâl verilmesi gereken hüküm, bu kişinin İngiliz fikirlerine hizmet edeceği hakkında kendisine güven duyulmuş olmasıdır. Bu hüküm, bir şüphe olsa dahi, Refet Bey'in komutayı devre yanaşmaması, hiç olmazsa bizim görüşlerimizi de alması gerekirdi.

Güvenerek komutayı verdiğine göre de, hiç olmazsa bir süre oradan ayrılmayıp durum ve fikirlerimizi tamamen telkin edebilecek kadar birlikte çalışması uygun olurdu değerlendirmesinde bulundum. Böyle bir emr-i vâki karşısında bırakılmış olduğuna göre iki noktadan tesellide bulunmaya mecbur idim. Birincisi, Refet Bey'in telgraf metnindeki "Salâhattin Bey millî amaçlara uygun davranacak" cümlesi, diğeri de, Refet Bey'in hiç olmazsa İstanbul'a gitmemiş olmasıydı.

Bu durum üzerine "komutanların İstanbul'a gitme konusunda gösterecekleri en küçük bir gafletin dahi sonuçlarının pek pahalı olacağını ve planlarımızı en iyi şekilde uygulamaya devam edeceğimizi" bütün komutanlara bildirerek hemen dikkatlerini çektim. Refet Bey'e de aynı tarihte (14 Temmuz 1335-1919) "Salâhattin Bey'in kararlarımızı en güzel şekilde uygulayacak olması buradaki arkadaşlar arasında büyük sevinçle karşılandı ve moral verici oldu" cümlesini de içeren bir şifre telgraf kaleme aldırdım.

Salâhattin Bey'in kendisine de aynen şu telgrafı çektirdim:

14 Temmuz 1335-1919

Amasya Beşinci Tümen Komutanlığına Refet Beyedir: Aşağıdaki telgrafı uygun görürsen Selâhattin Bey'e gönderirsin.

Mustafa Kemal

Salâhattin Beyefendiye: İstanbul'un kısıtlanmış ortamından, mübarek milletin sinesine gelmeniz ve gayretli arkadaşlarınızın vatanperverce çalıştıkları ortama gelişiniz büyük bir sevinçle karşılandı. Mukaddes gayemizin gerçekleşmesi uğrunda ortaya konacak ortak çalışmada Cenabı Hak hepimizi zafere ulaştıracaktır. Gözlerinizden öperim.

(Mustafa Kemal)
Üçüncü Ordu Müfettişliği
Kurmaybaşkanı Miralay Kâzım

Salâhattin Bey hakkında ilk şüphe yine Salâhattin Bey'in "millî amaçlara uygun çalışacağını" söyleyerek güvenen ve kendisine hemen kumandayı teslim ederek Sivas'a gitmek üzere oradan ayrılan Refet Bey tarafından ortaya konulmuş oldu.

Refet Bey'in Amasya'dan yazdığı bir telgraf, yalnız Salâhattin Bey hakkındaki şüpheyi değil birkaç konuda ortaya çıkan düşünceleri de içeriyordu. İzin verirseniz aynen sunayım:

Amasya, 15/7/1335-1919

Acildir
Emniyete aittir

Erzurum'da 15. Kolordu Komutanlığına Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Salâhattin Bey'i tanırsınız. Birdenbire ürkmemesi gerekir. Öncelikle Kâzım Paşa kutlama amacıyla kendisiyle haberleşmeye girişmelidir. Hamit Bey'in görevden alınışı hakkında henüz ortaya çıkmış bir durum yok. Fakat yerinde bırakılması için girişimde bulunuldu. Görevden alınırsa buralarda duracağını pek ümit etmiyorum. Gereken etkiyi yapıyorum. Benim dönüşüm için İngilizlerin, hükümeti sıkıştıracakları muhakkaktır. Ben duruma göre gereğini yaparak buralarda kalacağım. İngilizlerden ve buradan geçen Amerikalıdan anladığıma göre Kâzım Paşa'nın durumu dahi tehlikelidir. Daima tedbirli davranılmasını ve durumun iyi idare edilmesini tekrar tavsiye ederim. (Refet)

5. Tümen Komutanı
Arif

Bu telgrafta adı geçen Hamit Bey, Samsun mutasarrıfıydı. Hamit Bey, Samsun'a varışımızın ilk günlerinde, Refet Bey'in eskiye dayanan hukuku sebebiyle, ortak amaç çerçevesinde sonuna kadar, bizimle birlikte fedakarca çalışacak vasıflarda bir arkadaş olduğuna duyduğu güvenle, bana tavsiye ettiği ve benim sadarete ve özel olarak Genelkurmay Başkanı Cevat Paşa'ya gönderdiğim istekle Samsun'a getirebildiğimiz bir kişiydi.

Böyle bir adamın er geç görevden alınacağına şüphe var mıydı? Fakat, Refet Bey, "Yerinde bırakılması için girişimde bulunuldu" diyor. Hangi görevde? Kimin yanında? Kim girişimde bulundu?! Sonra görevden alınırsa, buralarda kalacağını pek ümit etmiyorum. "Gereken etkiyi yapıyorum!" diyor, nereye; İstanbul'a mı gidecek, nasıl? Bu adam bugüne kadar bizimle çalışmıyor muydu?

Bu telgrafında, Refet Bey, kendisinin dönmesi için İngilizlerin hükümeti sıkıştıracaklarını muhakkak görüyor ve duruma göre gereğini yaparak buralarda kalacağını söylüyor. Hâlbuki durum biliniyor ve yapılacak şeyi ben kendisine 7 Temmuz 1335-1919 tarihli genel direktifimle bildirdim (Adı geçen direktifin ikinci maddesi). Ondan başka yapılacak şey yoktu.

Refet Bey, İngilizlerden ve buradan geçen Amerikalılardan anlamış ki "Kâzım Paşa'nın durumu tehlikelidir". Bu ne demektir?

Soğukkanlılıklarını en çok korumaları gereken arkadaşların; her hâlde rahmet okumayacak kimselerin sözlerinden hareketle tehlikeler hayal etmeleri ve bunu bir düşünce şeklinde seslendirmeleri neye işaret eder?

Refet Bey, telgrafının sonunda, bana da ders veriyor. "Daima tedbirli davranılmasını ve durumun iyi idare edilmesini tekrar tavsiye ederim." diyor.

Buradaki tedbirli olmak kelimesinden kastedilen şeyin anlamını anlayış sahibi olanlara bırakıyorum.

Bana iyi idareyi tavsiye eden kişi, bu tavsiyeyi, benim verdiğim emir ve direktifi güzelce uygulayıp görevinin başından ayrılmadan önce yapmış olsaydı, daha samimi hareket etmiş olurdu düşüncesindeyim.

Hamit Bey'in İstanbul Hükümetince Görevden Alınışı

Efendiler, Hamit Bey, 14 Temmuz 1335-1919 tarihinde Samsun'dan bana şu kısa telgrafı yazmıştı:

"Görevden alındığımı bildiren haberi aldım. Bir-iki gün içinde belgeyi bekliyorum. Ardından İstanbul'a gideceğimi bildiririm."

Refet Bey'in komutayı terketmiş olmasından dolayı üzülürken, aynı günde önemli bir noktadan, kendisinden fedakarca hizmetler beklediğimiz diğer bir arkadaşın da, sanki normal şartlar altında bulunuyormuşuz gibi, açıklanamayacak bir anlayış göstermesine şahit oluyorum.

Hamit Bey'e 15 Temmuz 1335-1919 tarihinde, şöyle bir telgraf yazıldı:

Kardeşim Hamit Bey, sizin yerinize İbrahim Ethem Bey'in tayin edildiğini haber aldık. Refet'e yazdım ve birlikte iç bölgelere gelmenizi rica ettim. Bilmem, ne tür bir emniyet düşüncesi sizi İstanbul'a gitme fikrine yöneltiyor. Bundan başka, biz, kıymetli bir arkadaşımızı, İstanbul'dan Anadolu'ya getirmeye ve bu şekilde ciddi vatanperverleri millî emellere hizmetten geri bırakmamaya çalışırken, siz bu hareketinizle, daha sıkıntılı bir bölgeye gidiyorsunuz. Biz hiç uygun görmedik. Refet'e yetişiniz. Ya Sivas çevresinde birlikte kalırsınız veya rahatlıkla bizim yanımıza gelirsiniz. Kesin cevap bekleriz (Belge 34).

Beş gün sonra (20 Temmuz 1335-1919) Canik mutasarrıfı Hamit Bey'in Samsun'dan gelen telgrafı şu idi:

Bizans'ın ortaya koyduğu rezaletler karşısında ümitsiz kalan millet, doğudan bir ümit ışığı bekliyor.

Buralara ve burada bulunanlara öyle hayal ediyorlar ki, acaba bir şey var mı diye ben de şüpheleniyorum. Kayıtsızlığımdan utanıyorum.

Gerçekte uyumuyoruz. Bir şey yapmak istiyoruz. Fakat bu şeyin felsefesiyle uğraştığımızı, uzun yollar seçtiğimizi düşünüyorum. Zamanın, durumun beklemeye tahammülü yoktur. Memleketin durumu, her geçen dakika kötüye gidiyor.

Bundan dolayı düşüncemizi genişletip, hareketlerimizi hızlandırmamız gerekiyor. Bu konuda benim aklıma gelen şudur.

Aynı zamanda her yerden zat-ı şahaneye telgraf çekelim. On aydan beri gözü önünde çoğunlukla kendi istek ve hevesleriyle meydana gelen

rezaletler yüzünden nereye sürüklenmekte olduğunu gören milletin bundan böyle kendi geleceğini ele almaya karar verdiğini ihtar ederek, kırk sekiz saat içinde, milletin güvenini kazanmış bir kabine kuracak meclisin kuruluş daveti kararlaştırılmadığı takdirde, ne kendisini ve ne de hükümetini tanımadığımızı ekleyelim. Bunda hiçbir zorluk yok. Yıllardır boyun eğmekten üzüntü duymayan millet, biz yürüyelim, arkamızdan gelsin efendim.

Beş gün önce, görevden alınma durumunda İstanbul'a gideceğini bildiren Canik mutasarrıfının bu telgrafını, biraz kızgınca yazılmış olmakla birlikte, karar ve eylem bildiren telkinleri içerir mahiyette bulduğunuzu tahmin ediyorum.

Mutasarrıf bey, milletin bir ümit ışığı beklediği yerde, acaba bir şey var mı diye şüpheleniyor.

Bizi, ne yapmak istediğini bilmeyen, şekil ve felsefeyle uğraşan şaşkınlar zannediyor. Fikirleri geniş tutmak ve hareketi hızlandırmak için yapılacak şeyi de söylüyor. Eğer bundan sonra bütün fikirlerindeki isabetsizliği ortaya koyan çirkin bir fikri ortaya atmasaydı, iyi ederdi.

Efendiler, tarih, "geleneksel boyun eğmekten üzüntü duymayan millet, biz yürüyelim, arkamızdan gelsin!" fikir ve yorumlarında bulunanların içine düştükleri sonlarla doludur. İdare adamlarının, böyle yanlış ve uygunsuz düşüncelere asla kapılmamaları gerekir. Hamit Bey, bu telgrafında, bizim Refet Bey'le içeriye çekilmesi hususundaki fikrimize asla değinmiyor.

Hamit Bey'in bu telgrafına 21 Temmuz 1335-1919 tarihinde verdiğimiz bir cevapta, "İnşaallah her şey olacaktır. Yalnız milletin güvenini sağlamış bir kabine oluşturmak için öncelikle o kabinenin dayanabileceği bir kuvveti meydana getirmek gerekmektedir. O da, Doğu illeri kongresinin ve onun ardından da Sivas genel kongresinin toplanmasıyla olacaktır." dedik.

Refet Bey'le Haberleşmeler

Efendiler, 3. Kolordu'ya, bu münasebetle Refet ve Selâhattin Beylere tekrar temas etmek gerekiyor. Vesile şudur:

İngilizler, Sivas'a bir tabur göndereceklerini ortaya attılar. Her ihtimale karşı Sivas'a gelen değişik yollar üzerinde askerî tedbirler almak gerekti. Bu

münasebetle Amasya'da bulunan 5. Tümen komutanlığına 18 Temmuz 1335-1919 tarihinde verdiğim bir emir metninde, henüz Amasya'da bulunan Refet Bey'e ait şu cümle de vardı: "Durum hakkında Refet Bey'in önemle dikkati çekilir. İhtimal ki Refet Bey böyle bir durumu gözönüne şimdilik Amasya'da kalmayı da tercih eder."

5. Tümen komutanının 19 Temmuz 1335-1919'da verdiği cevapta dikkat çekici şu cümleler de vardı:

"Salâhattin Bey hâlen Samsun'dadır. Şimdiye kadar kendisiyle ilişki kuramadığım gibi hiçbir ciddi haberleşme ve önemli bir olay gerçekleşmemiş olduğundan kendisinin fikir ve düşüncelerinin ne yönde olduğunu da bilemiyorum."

"Fakat -Refet Bey- İngilizlere karşı koyacak kadar cesaret gösteremeyeceğini bildirmişti."

"Refet Bey, 18 Temmuz 1335-1919'da Sivas'a hareket etti". (Belge 35)

Bunun üzerine Refet Bey'e şu şifreyi verdirdim:

19 Temmuz 1335-1919

Şifre
Kişiye Özel
Adet 115

Amasya'da Beşinci Tümen Komutanlığı' na Miralay İbrahim Tali Beyefendi' ye

Refet Beyedir: Salâhattin Bey'e telgrafımı verdiniz mi? Bu arkadaşımızın kesin fikirleri mutlaka tespit edilmeli. Çünkü şüphe ya da iki tarafı idare eder gibi felaket doğurucu bir duruma hiçbir şekilde tahammül ve izin verilmemesi vatani bir görev olduğundan bu konuda, evet veya hayır şeklinde kendisinden söz alınması ve ona göre bir karar verilmesi gerekmektedir. Sizin bıraktığınız noktadan başlamak kendileri için tek seçenektir. Şimdiye kadar neredeyse bir hafta geçtiği hâlde hiçbir kesin bilgi alınamaması ve İstanbul'dan alınan bir bilgide kendisi hakkında kesin bir düşünce ortaya konmaması ve İstanbul'dan hareketinden önce Sadık Bey'le gizlice görüşmesi ve özelliğinden bahsedilerek şikayet edilmesi bu telgrafın yazılmasına sebeptir. Bunu ve bunun gereklerini özellikle sizin takdir ve hâlletmeniz gerekmektedir.

Çünkü herhangi bir ortamda, halk arasında söyleyeceği ve millî amaçlara ters bir tek sözün dahi doğuracağı kötü etki ve bunun doğuracağı sonuçları şimdiden düşünmek yeterlidir. (Mustafa Kemal)

Üçüncü Ordu Müfettişliği
Kurmay Başkanı Miralay Kâzım

Yalnız bu telgrafımıza değil, bir çok şeye cevap olan Refet Bey'in bu telgrafını aynen sunacağım:

Emniyete ait ve gayet aceledir.

Sivas, 22/7/1335-1919

1828

Erzurum'da Üçüncü Ordu Müfettişliği Vekili Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

1- Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne: Telgrafınızı Salâhattin Bey' den ayrıldıktan sonra aldığım için kendisine veremedim. Salâhattin Bey'i herkes gibi siz de çok iyi tanırsınız. Şüpheci yaratılışta bir adam. Bu bölgede on günden fazla kalmamak niyetiyle gelmiş. Az kaldı komutayı almadan geri kalacaktı. Kendisini inandırarak vatan görevini hatırlattım. Her hâlde ülkesini sever ve fakat zamansız işlere gelemez. Aşağı yukarı vali Reşit Paşa'dan biraz daha iyi. Onüçüncü Kolordudan geçen silahları bildiği gibi bu işlerin yürütülmesi için İstanbul'da dahi çalışmış ve başarılı olmuş. Buraya tayin için seçilişi Cevat Paşa tarafından olmuş. Bundan dolayı millî mücadeleye zararlı olamaz ve hiçbir halk ortamında mücadele aleyhinde bir tek söz söylemez. Aksine amaç çerçevesinde ve fakat sessizce çalışmayı vaadetti. Sadık Bey'le ilişkisi hakında verilen bilgiye inanamıyorum. Zaten aldığımız haberi iyi belgelendirmeden ve belirli bir program hazırlamadan çalışmak kuvvetlerin kaybını doğurur. Doğudaki durum hakkında bana verdiğiniz bilgilerde aldığınız abartılı haberlere kapılmamış olsaydınız, benim durumu daha iyi idare etme ihtimalim olurdu ve komutayı terk etmek zorunda kalmazdım. Tek başına karar verecek olanların, gerçek durumu bilmeleri gerektiğini siz de takdir edersiniz. Bu sebeple, Salahattin Bey'i gereksiz bir şekilde ürkütmek ve hayır dedirtmekle ne elde edilir? Zaten o

kaçmaya hazır. Yerine acaba kim geçecek? Emirlerinizin kısa ve anlaşılır olmasını rica ederim. Salâhattin Bey hakkındaki telgrafınızı lütfen bir daha okuyunuz. Fırtına ile başlayıp sütliman bir şekilde son bulan bu telgraftan tam olarak amacınızı kestiremedim. Bununla birlikte, birkaç güne kadar Salâhattin Bey Samsun'dan dönüyor. Kendisiyle görüşeceğim. Herhâlde kendisini uygun bir şekilde amaç çerçevesinde idare için tedbir alıyorum.

2- Samsun'a çıkarılan taburun, buradaki Hintli Müslümanları değiştirmekle birlikte özellikle Sivas'ta bulunduğunu düşündükleri şahsınıza karşı bir tehdit amacıyla çıkarıldığını, İngilizlerle yaptığım görüşmede anladım. Beni İstanbul'a gitmeye ikna etmek için Kavak'ta bulunduğum sırada bir İngiliz binbaşısı geldi. İngilizlere karşı direnmemden yararlanarak ve fakat şahsınızı zayıf düşürmek için beni görevden aldırdıklarını açıkça söyledi. Sizin diğer dayanağınız Kâzım Paşa imiş, bundan dolayı Kâzım Paşa, İngilizlerin ısrarını gerektirecek açık bir sebep vermemelidir. Ferit Paşa'nın istifası kargaşasında Kâzım Paşa'yı bakanlığa tayin etmesi İstanbul'dakilerden bir kısmının kötü bir amacı olmadığını gösteriyor. Fakat İngilizlerin ısrarı karşısında birşey yapamazlar. Kâzım Paşa'nın bakanlığa tayini de Salâhattin Bey'in Sadık Bey adına buraya gelmediğine delildir.

3- Benim İstanbul'a çağrılmam için İngilizlerin resmî olarak İstanbul'dakileri sıkıştırmaları ihtimali büyüktür. Çünkü İngilizlerle aramda resmî olarak bir ilişki var(!), bu sıkıştırma artarsa Salâhattin Bey'i zor bir durumda bırakmamak için izimi kaybedeceğim.

4- Hamit Bey'in değiştiği söylentileri henüz doğrulanmadı. Kendisinin yerinde bırakılması için gerek Salâhattin Bey ve gerekse İngilizler İstanbul'a başvurdular. Hamit Bey'in değiştirilmesi girişimi Dâhiliye Nezareti ile kavga etmesi sonucu olmuştur. Salâhattin Bey'in yerine Konya'ya Sedat Bey'in geldiği dahi doğru değildir. Her ne kadar, bütün komutanların değiştirileceğini öğrendiğini adı geçen şahıs yazıyorsa da, Kâzım Paşa'nın tayini bunun tersini gösteriyor.

5- Sivas Kongresi hakkında sadaretten doğruca valiliklere gönderilen 20 Temmuz 1335-1919 tarihli telgrafı gördünüz mü? Karahisar'daki tümen komutanı bu kongreye delege seçimi için buralara beyanname göndermiş. Bu şekilde hareketi uygun buluyor musunuz? Alman barışı ve doğudaki sessizlik, gelişmelere bakarak, bizim de, ihtiyatlı davranmamız gerektirmez mi?

Kendimle ilgili hiçbir endişem bulunmadığını artık anlamışsınızdır(!). Yalnız, kararsız ve programsız hareketlerle amaçlarımızı zora sokacağız. Ya ihtiyatlı olalım veya hemen işi açığa çıkaralım. Fakat ikisinden birini yapalım. Sivas Kongresi'nden şu durumda bir fayda bekliyor musunuz? Bugünkü duruma bakarak Sivas'ta bir kongrenin açık bir şekilde yapılmasını tehlikeli bulmuyor musunuz? Güney yönünden Sivas'a gelecek bir darbe özellikle şehir halkının kansızlığı sebebiyle Anadolu'yu ikiye ayırır ve pek tehlikeli olur. Bu sebeple bu şehrin son âna kadar tarafsız görünmesi çok önemlidir. Bu kongrenin mutlaka toplanması gerekiyorsa aldığınız haberlere bakarak, delegelerin gelmesi mümkünse acaba bunun daha doğuda bir yerde toplanması daha uygun olmaz mı?

6- Sivas ve Amasya şehirlerinin halkı pek sıradan, kazalardaki ve köylerdeki halk bunlardan çok daha iyi. Bundan sonra çalışmalarımı ona göre düzenleyeceğim.

7- İstanbul'dan aldığım haberde buradaki millî hareketin hiçbir parti veya şahsın özel amellerini tatmin amacıyla olmayıp sırf kurtuluş ve millî bağımsızlığın sağlanmasına yönelik olduğu hakkında tarafınızdan bir beyanname yayınlanması ile İngilizlerin sakinleştirilmesi tavsiye ediliyor. Buna gerek görüldüğü hâlde, ben bunun tarafınızdan bir beyanname şeklinde değil belki Erzurum Kongresi'nin kararlarına sokularak yayınlanmasının uygun olacağı düşüncesindeyim.

8- Ajanslar, Meclis-i Mebusan seçimlerinden bahsediyorlar. Bu konuda ne düşünüyorsunuz (Refet)?

Üçüncü Kolordu
Kurmay Başkanı Zeki

Bu telgrafa verdiğimiz cevabı da aynen kaydetmekle yetineceğim.

23/7/1335-1919

Şifre
Subay eliyle çekilmesi
Acildir
171

Sivas'ta Üçüncü Kolordu Kurmay Başkanı Zeki Bey'e Refet Beyefendi'ye

1- Salâhattin Bey hakkındaki telgrafı bir defa daha okumak üzere aradım. Fakat bulunamıyor. Hatırladığıma göre bu şahıs hakkında bahsedilen konular İstanbul'dan bildirilmişti. Her alınan haberi, arzu edildiği gibi araştırmak nâdiren mümkün olur. Doğunun durumu hakkında aldığımız bilgiler, abartıdan uzak olmamakla birlikte, bize, yanlış bir adım attırmış değildir düşüncesindeyim. Mukadderatımızda yalnız doğudaki olayların meydana geliş durumuna dayanmakla yetinilmiş değildir. Millî teşkilatı geliştirerek ona canlılık kazandırmak, kongrelerde millî emelleri benimsetmek, orduyu millî teşkilata destekçi yapmak, millî davanın kaybedilmesine izin vermemek için komuta, silah meselelerinde, bilinen kesin kararları vermek gibi konularda yapılandan başka türlü ve daha ihtiyatlı davranmak, acaba bugünkü sonuçları verebilir miydi? Herhâlde bugünkü durum herkesin memnuniyetini sağlayacak durumdadır.

2- Kâzım Paşa'nın bakanlığa tayini pek uygun olmuştur. İngilizlerin ısrarını gerektiren bir açık vermemeye çalışıyor. Fakat silah meselesi ve Trabzon'a asker çıkarılmasını engelleme konusunda hoşgörülü davranmayacağımız ortadadır. Hâlbuki bu sebepler İngilizlerin elbette hoşuna gitmeyecektir.

3- İngilizler, benim İstanbul'a getirilmem konusunda olağanüstü ısrar ettiler ve hükümeti son derece sıkıştırdılar. Hükümet ve padişah ile makine başında, günlerce devam eden haberleşmelerde, bu durum çok açık bir biçimde bildirildi. Bu haberleşmeler, görüştüğümüz zaman bilgilerinize sunulacaktır. Fakat, meslekten istifa edince ısrar son buldu. Bununla karşılaştırıldığında sizin hakkınızda da, istifadan sonra büyük ısrar olacağını zannetmem. Bununla birlikte ve aksi hâlde dahi izinizi kaybettirmektense, Salâhattin Bey'in zor durumda kalmasını tercih ederim. Burada Halit Bey hakkında, hükümet ve İngilizler Kâzım Paşa'ya çok ısrar ettiler. Kâzım Paşa bir şey yapılamayacağını söylemekte ısrar edince, Halit Bey hâlen resmî olmamakla birlikte, tümenine hakim bulunuyor.

4- Hamit Bey, son bir telgrafla hepimizden daha seri hareket isteğini ortaya koyuyor. Şimdilik yumuşatıldı.

5- Sivas Kongresi hakkındaki telgrafı henüz görmedim. Gerçekten de bazı yerlerde olumlu, bazı yerlerde de olumsuz aşırılıklar görülüyor. Şüphesiz duruma en uygun şekilde harekette bulunabilecek şekilde ihtiyatlı hareket

taraftarıyım. Herkes için bu kesin ve açık program, bugün toplanmaya başlayan Erzurum Kongresi görüşmelerinden çıkacaktır.

Sivas Kongresi'nden pek çok fayda bekliyorum. Bugün değil, Sivas Kongresi'nin ilk konu olduğu gün dahi her yönden ve özellikle güneyden bir darbe geleceğini büyük bir ihtimal gördüğüm ve bu sebeple savunma tedbiri olarak ricada bulunduğum hatırlanacaktır. Bunun için, Erzurum Kongresi'nin toplantısı sırasında, Sivas'a gidecek delegelerin sayısına ve Erzurum Kongresi'nin yapacağı etkinin doğuracağı duruma göre daha pratik ve güvenli bir şekil dahi düşünülür.

6- Çalışmaların düzenlenmesi hakkındaki değerli kardeşimin bakış açısı çok uygundur. Bunun için şehirlilerin de millî duygu ve etki altında tutulmasından uzak durulmayacağını ümit ediyorum.

7- Millî hareketin ulaşmak istediği amaç, kongre aracılığıyla bildirilecek beyannamelerle, düşündüğünüz gibi yayımlanacaktır.

8- Meclis-i Mebusan toplanmalıdır. Fakat İstanbul'da değil, Anadolu'da. Bu konu kongrede konuşulacak ve bunun üzerine girişimlere geçilecektir. Hep birlikte gözlerinizden öperiz kardeşim.

Mustafa Kemal
Üçüncü Ordu Müfettişliği
Kurmay Başkanı Miralay
Kâzım

Erzurumluların Yardımları

Efendiler, askerlikten istifamın ardından, Erzurum halkının istisnasız hepsinin ve Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyetinin Erzurum şubesinin, hakkımda çok açık bir şekilde ortaya koydukları güven ve samimiyetin bende bıraktığı unutulmaz hatırayı, burada açıkça belirtmeyi bir borç sayarım.

Cemiyetin Erzurum şubesinden aldığım 10 Temmuz 1335-1919 tarihli tezkerede, "Cemiyetin başına geçmemi ve yönetim kurulu başkanlığını kabul etmemi teklif ediyorlar ve birlikte çalışmak üzere seçtikleri beş kişinin isimlerini bildiriyorlardı".

Bu beş kişi, Raif Efendi, emekli binbaşı Süleyman Bey, emekli binbaşı Kâzım Bey, *Albayrak* gazetesi müdürü Necati Bey, Tursun Beyzade Cevat Bey idi. Bahsettiğim tezkerede, Rauf Bey'in de, yönetim kurulu ikinci başkanlığına seçildiği bildiriliyordu (Belge 36).

Bu tarihlerde, Erzurum şubesi yönetim kurulu başkanı Raif Efendi ve üyeler Hacı Hafız Efendi, Süleyman Bey, Maksut Bey, Mesut Bey, Necati Bey, Ahmet Bey, Kâzım Bey ve Kâtip Cevat Bey idi.

Erzurum şubesi, İstanbul'daki genel merkez başkanlığına göndermeye çalıştıkları bir telgrafla, "genel merkez adına görüş bildirmek yetkisinin, bana verildiğinin telgrafla bildirilmesini" de rica ettiler (Belge 37).

Bundan başka, bizim Erzurum Kongresi'ne girmemizi kolaylaştırmak için, kongreye Erzurum temsilcisi olarak seçilmiş olan emekli binbaşı Kâzım ve Tursun Beyzade Cevat Beyler temsilcilikten istifa ettiler.

Erzurum Kongresi

Efendiler, hepinizin bildiği gibi Erzurum Kongresi 13351919 yılı Temmuz'unun 23'üncü günü oldukça mütevazi bir okul salonunda toplandı. İlk günü beni, başkanlığa seçitler. Kongre heyetini durum ve bir dereceye kadar görüşlerimiz hakkında aydınlatmak için gerçekleşen konuşmamda:

"Tarih ve olayların yönlendirmesiyle, fiili olarak içinde bulunduğumuz kanlı ve kara tehlikeleri görmeyecek ve bundan üzüntü duymayacak hiçbir vatanseverin düşünülemeyeceğine işaret ettim. Ateşkes hükümlerine aykırı olarak yapılan saldırı ve işgallerden bahsettim.

"Tarihin, bir milletin varlığını ve hakkını hiç bir zaman inkâr edemeyeceğini, bu sebeple, vatanımız, milletimiz aleyhinde verilen hükümlerin iflâsa mahküm olduğunun muhakkak olduğunu söyledim.

"Vatan ve milletin kutsal değerlerini kurtarma ve koruma konusunda, son sözü söyleyecek ve bunun hükmünü uygulayacak kuvvetin, bütün vatanda bir elektrik şebekesi hâline gelmiş olan millî hareketin kahramanlık ruhu olduğunu ifade ettim.

"Manevi kuvvetin güçlendirilmesine yardımcı olmak üzere de bütün zulme uğramış milletlerin millî gayelerine ulaşmak için -içinde bulunduğumuz tarihteki- faaliyetlerine dair mevcut olan bazı bilgileri özetledim.

“Ve milletin geleceğine hakim, millî bir iradenin, ancak Anadolu’dan ortaya çıkacağını açıkladım ve milletin iradesine dayanan millî bir meclis kurulmasını ve kuvvetini millî iradeden alacak bir hükümetin kuruluşu çalışmaların ilk hedefi olarak gösterdim”. (Belge 38)

Erzurum Kongresi Beyannamesi ve Kararları

Efendiler, Erzurum Kongresi ondört gün devam etti. Çalışmalarından elde edilen sonuç, tespit ettiği tüzük ve bu tüzük içeriğini ilan eden beyannamedeki maddelerden oluşmaktadır.

Bu tüzük ve beyanname, içeriğinden zaman ve zeminin gerektirdiği bir takım önemsiz ve ikinci derece düşünceler atlanarak incelenecek olursa, bir takım önemli ve geniş çaplı prensiplere ve kararlara ulaşmış oluruz.

İzin verirseniz, bu prensip ve kararların bence, daha o zaman, nelerden oluşmakta olduğu hakkındaki düşüncelere işaret edeyim:

Millî sınırlar içinde bulunan vatanın bütün kısımları bir bütündür. Birbirinden ayrılamaz. (Beyanname, madde 6, tüzük madde 3’ün açıklaması. Tüzük ve beyannamenin birinci maddeleri incelensin ve üzerinde düşünülsün).

Her türlü yabancı işgal ve müdahalesi karşısında Osmanlı hükümetinin dağılması durumunda millet birleşerek savunmada bulunacaktır. (Tüzük, madde 2 ve 3, beyanname, madde 3)

Vatanın ve bağımsızlığın korunmasını sağlama konusunda merkezî hükümet yetersiz kaldığı takdirde, millî gayenin gerçekleşmesi için geçici bir hükümet kurulacaktır. Bu hükümet heyeti, millî kongrece seçilecektir. Kongre toplantı hâlinde değilse, bu seçimi Heyet-i Temsiliye yapacaktır. (Tüzük, madde 4, beyanname, madde 4)

Kuva-yı Milliyeyi tek kuvvet ve millî iradeyi hakim kılmak esastır (Beyanname, madde 3).

Hristiyan azınlıklara siyasi hâkimiyet ve sosyal dengemizi bozacak ayrıcalıklar verilemez (Beyanname, madde 4).

Manda ve himaye kabul edilemez (Beyanname, madde 7).

Millî Meclis’in derhâl toplanmasını ve hükümetin uygulamalarının meclisin kontrolüne verilmesini sağlamak için çalışılacaktır (Beyanname,

madde 8).

Bu prensipler ve kararlar, değişik şekillerde görülmüş olsalar dahi, taşıdıkları anlamları asla değiştirilmeden uygulanma imkânı bulunmuştur.

Efendiler, biz kongrede, özetlediğim bu karar ve bu prensipleri tespit etmeye çalışırken, Sadrazam Ferit Paşa da ajanslarla birtakım sözler yayıyordu. Bu sözlere, sadrazamın milleti şikayeti dense yeridir. 23 Temmuz 1335-1919 tarihli haberle, dünyaya şunu ilan ediyordu:

"Anadolu'da kargaşa çıktı. Kanun-ı Esasi'ye muhalif olarak Meclis-i Mebusan adı altında toplantılar yapılıyor. Bu hareketin, sivil ve askerî memurlar tarafından engellenmesi gerekir."

Buna karşı gereken önlemler alındı ve Meclis-i Mebu-san'ın toplanması için davet yapılması istendi (Belge 39).

Ağustos'un 7'nci günü kongre toplantısına son verirken kongre heyetine:

"Önemli kararlar alındığını ve milletimizin varlık ve birliğinin bütün dünyaya gösterildiğini" söyledim ve "Tarih, bu kongremizi az bulunur ve büyük bir eser olarak kaydedecektir" dedim (Belge 40).

Sözlerimde isabetsizlik olmadığını, zaman ve olayların ispat etmiş olduğuna inanıyorum, efendiler.

Erzurum Kongresi, tüzük gereğince bir Heyet-i Temsiliye oluşturmuştu.

Cemiyetler kanununa uygun olarak ilmuhaber belgesi verilmesi konusunda, Erzurum valiliği makamına verilen 24 Ağustos 1335-1919 tarihli beyannamede, Heyet-i Temsiliye üyelerinin isim ve unvanları şu şekilde idi:

Mustafa Kemal	Eski Üçüncü Ordu müfettişi, askerlikten istifa etmiş
Rauf Bey	Eski Bahriye Nazırı
Raif Efendi	Eski Erzurum milletvekili
İzzet Bey	Eski Trabzon milletvekili
Servet Bey	Eski Trabzon milletvekili
Şeyh Fevzi Efendi	Erzincan'da Nakşi şeyhi
Bekir Sami Bey	Eski Beyrut valisi
Sadullah Efendi	Eski Bitlis milletvekili
Hacı Musa Bey	Mutki aşiret beyi (Belge 41)

Efendiler, yeri gelmişken şunu da belirteyim ki bu kişiler hiçbir zaman bir araya gelip birlikte çalışmış değillerdir. Bunlardan İzzet, Servet ve Hacı Musa Beyler ve Sadullah Efendi hiç gelmemişlerdir. Raif ve Şeyh Fevzi Efendiler, Sivas Kongresi'ne katılmışlar ve onun ardından biri Erzurum'a,

diğeri Erzincan'a dönerek bir daha katılmamışlardır. Rauf Bey ve Sivas Kongresi'ne katılan Bekir Sami Bey İstanbul'da Meclisi Mebusan'a gidinceye kadar birlikte bulunmuşlardır.

Erzurum Kongresi'nde Görülen Tereddütler

Efendiler, hatıra olarak küçük bir noktaya da işaret etmek isterim. Benim Erzurum Kongresi'ne üye olarak katılıp katılmamam konusu, üzerinde tartışılmış bir konu olduğu gibi, kongreye katıldıktan sonra da, başkan olup olmamam üzerinde tereddüt gösterenler olmuştur. Bu tereddütü ortaya koyanlardan bir kısmının görüşlerini iyi niyetlerine vermek gerektiği halde diğer bazı kimselerin bu konuda tamamen samimiyetten uzak, aksine haince amaçlar takip ettiklerine daha o zaman şüphem kalmamıştı. Örnek olarak, düşman casusu olup her nasılsa Trabzon şehrinden kendini kongreye delege tayin ettirip gelen Ömer Fevzi Bey ve arkadaşları gibi. Bu adamın daha sonra hainliği, Trabzon'daki ve oradan kaçtıktan sonra İstanbul'daki tutum ve davranışlarıyla sabit olmuştur.

Kongrenin sona erişinden iki-üç gün önce diğer bir tartışma daha, gündeme gelmeye başlamıştı. Bazı samimi arkadaşlarım, benim Heyet-i Temsiliye'ye girerek açıktan faaliyet göstermemi sakıncalı buluyorlardı. Değerlendirmeleri şu noktalarda özetlenebilir:

"Millî teşebbüs ve faaliyetlerin tam anlamıyla milletten doğduğunu, gerçekten millî olduğunu göstermek gerekir. Böyle olursa teşebbüsler daha kuvvetli olur ve kimsenin kötü yorumuna ve bilhassa yabancıların kötü düşüncelerine fırsat tanınmamış olur. Fakat tanınmış ve özellikle merkezî hükümete ve hilafet makamı ile saltanata karşı âsi durumuna düşmüş; saldırı noktası oluşturan benim gibi bir adamın bütün bu millî teşebbüslerin başında bulunduğu görülürse, çalışmaların millî gayelere dayanmaktan çok şahsi emellerin gerçekleştirilmesine dönük olarak görülmesine sebep olur. Bundan dolayı, Heyet-i Temsiliye, vilâyet ve sancakların seçeceği kişilerden oluşmalıdır".

Bu değerlendirmelerde, ne dereceye kadar isabet olup olmadığını araştıracak değilim. Yalnız benim de, bu değerlendirmelere karşı olan değerlendirmelerimi dayandırdığım noktalardan bazısını açıklayayım.

Öncelikle; ben bir an önce kongreye katılmalı ve onu idare etmeliydim. Çünkü, zaman geçirmeksizin, millî iradenin faaliyete geçirilmesini ve milletin bazen fiili olarak ve silahlanarak gereken tedbirleri almaya başlamasını sağlamak zorunluluğuna inanıyordum. Bu esaslı noktaları, takdir ve kongre kararı olarak tespit ettirebilmek için, kongrede, aydınlatıcı ve idareci şeklinde çalışmam gerektiğini gerekli görüyordum. Nitekim öyle oldu. Erzurum Kongresi'nin, daha önce açıkladığım prensip ve kararlarını, herhangi bir temsil heyetinin uygulatabileceğine benim güvenimin olmadığını itiraf ederim. Nitekim zaman ve olaylar beni doğrulamıştır. Bundan başka, daha Amasya'da iken kararlaştırılan ve bütün millete mümkün olan araçlarla tebliğ ettirdiğim Sivas genel kongresinin toplanmasını sağlamak, bütün milleti ve memleketi yalnız bir heyetle temsil etmek, sonra, yalnız Doğu vilayetlerini değil, vatanın bütün kısımlarını aynı dikkat ve hassasiyetle savunmak ve kurtuluşunu sağlama çarelerini bulmaya çalışmak hususlarını, herhangi bir heyetin sağlayabileceğine inanmadığımı açıkça ifade etmek zorundaydım. Çünkü bende böyle bir düşünce bulunsaydı, mücadelenin başına geçtiğim güne kadar, teşebbüs ve faaliyette bulunanların çalışmalarını bekleyerek istifa etmek yolunu seçmezdim. Hükümet, padişah ve halifeye karşı isyana gerek duymazdım. Aksine, ben de, bazı ikiyüzlü ve iki cepheliler gibi görünüşte tantanalı ve debdebeli olan, o günün ordu müfettişliği ve yaver-i hazret-i şehriyari sıfatını korumaya devam ederdim. Gerçi benim açıkça ortaya atılmamda ve bütün millî ve askerî hareketlerin başına geçmemde şüphesiz bazı sakıncalı yönler vardı. Fakat o sakınca, başarısızlık durumunda herkesten önce ve herkesten çok benim en büyük ceza ve azaba uğramamdan başka bir şey olabilir miydi? Hâlbuki bütün vatanın ve koskoca bir milletin yaşam ve ölümü söz konusu olurken, vatanseverim diyenlerin kendi sonlarını düşünmesinin yeri var mıdır?

Efendiler, ben, bazı arkadaşlarca ortaya konulan düşünce ve kuruntulara uymuş olsaydım iki açıdan büyük sakıncalar doğacaktı. Birincisi; değerlendirmelerimde, kararlarımda ve bütün kişiliğimde isabetsizlik ve zayıflık olduğunu itiraf etmek ki bu konu, benim vicdanen üstlendiğim görev açısından telafisi mümkün olmayan bir hata olurdu.

Efendiler, tarih, itiraz edilemez bir şekilde ispat etmiştir ki, büyük meselelerde başarı için, kabiliyet ve kuvveti bitmez tükenmez bir liderin

varlığı zorunludur. Bütün devlet yöneticilerinin ümitsizlik ve acz içinde... bütün milletin başsız olarak karanlıklar içinde kaldığı bir sırada, her vatanseverim diyen bin bir çeşit adamın bin bir hareket şekli ve yorum gösterdiği ortamlarda toplantılarla, bir çok hatır ve nüfuzlara mahküm olmak gereğine inançla, güvenli ve kararlı bir şekilde ve özellikle hızla yürümek ve en sonunda çok zor olan hedefe ulaşmak mümkün müdür? Tarihte, bu şekilde özelliklere ulaşmış bir heyet toplanabilir mi? İkincisi, efendiler; millet, memleket, siyaset ve ordu idareleriyle hiçbir ilgi ve alakaları ve bu konuda başarıları görülmemiş ve denenmemiş rastgele adamlardan, farzedin ki Erzincanlı bir Nakşi şeyhi ve Mutkili bir aşiret beyi gibi zavallılardan da oluşması ihtimalden uzak olmayan temsil heyetine söz konusu ortam ve görev bırakılabilir miydi? Ve bırakıldığı takdirde, memleket ve milleti kurtaracağız dediğimiz zaman, milleti ve kendimizi aldatmış olmak gibi bir hataya düşmeyecek miydik? Bu durumdaki bir heyete, perde arkasından yardım edilebileceği söz konusu olsa da, bu durum güvenli sayılabilir miydi?

Bu söylediklerimin, o günlerde değilse bile, artık bugün, bütün dünyaca reddedilmesi mümkün olmayan gerçeklerden görüldüğüne asla şüphe yoktur. Bundan dolayı, ben, bu söylediklerimi geçmiş günlere ait bazı hatırat ve belgelerle de burada pekiştirmeyi, gelecek nesillerin sosyal ve siyasi ahlakları açısından bir görev sayarım.

Bu dakikaya kadar olduğu gibi bundan sonra da değineceğim olaylar münasebetiyle, bu konu, kendiliğinden açıklığa kavuşacaktır.

***

Efendiler, Erzurum Kongresi'nin sonunda, Ferit Paşa'dan sonra Harbiye Nezareti'ne yeni geldiği anlaşılan Nazım Paşa'nın imzasıyla 15. Kolordu komutanlığına 30 Temmuz 1335-1919 tarihli şöyle bir emir geldi:

"Mustafa Kemal Paşa ile Refet Bey'in, hükümet kararlarına muhalif duruş ve hareketlerinden dolayı hemen tutuklanarak İstanbul'a gönderilmeleri için Babıali tarafından yerel görevlilere gereken emirler verildiğinden kolordunun da bu görevlilere yardımda bulunması ve sonuçtan bilgi verilmesi rica olunur".

Bu emre, kolordu komutanlığı tarafından gereken cevap verildi ve bu cevabı diğer komutanlara da aynen verdirerek dikkatlerini çektirdim.

Kongre beyannamesi, yurdun her tarafına ve yabancı temsilciliklere değişik vasıtalarla bildirildi. Tüzük de komutanlara ve diğer güvenilir makamlara parça parça şifre ile gönderilerek bölgelerinde yayınlatılarak çoğaltılması ve dağıtılması sağlanmaya çalışıldı.

Bu konu, tabii ki günlerce devam etti. Bu münasebetle, Sivas'ta 3. Kolordu komutanı Salâhattin Bey'den, 22 Ağustos 1335-1919 tarihli aldığım bir telgrafta, "tüzüğün, ikinci ve dördüncü maddelerinin yayınlanmasının sakıncalı olduğunun düşünüldüğü, bir kere daha incelenmesi gerektiği" bildiriliyordu (Belge 42).

İkinci madde - Oybirliği ile savunma prensibinin kabul edildiğine;

Dördüncü madde - Geçici yönetim kurulabileceğine dair olan maddelerdir.

Karakol Cemiyeti

Biz Erzurum'da, kongre kararlarının herkesçe anlaşılmasına çalışır ve topyekün uygulanabilme yollarını araştırırken, "Karakol Cemiyeti' nin Teşkilatı-ı Umumiye Nizamnamesi" ve "Karakol Cemiyeti Vezaif-i Umumiye Talimatnamesi" diye basılmış birtakım belgelerin, bütün orduya, komutan, subay herkese dağıtıldığından haberdar idik.

Bu talimatları okuyan, bana en yakın komutanlar dahi, bu girişimi şahsıma karşı yapılmış sayarak birçok şüphe ve tereddütlere düşmüşler. Benim, bir taraftan kongrelerle açık ve millî ortak çalışmalarda bulunurken, bir taraftan da şüpheli ve müthiş bir komite kurmakla uğraşmakta olduğum düşüncelerine kapılmışlar. Gerçekte ise, bu teşkilat ve teşebbüsleri yapanlar -ki İstanbul'da bulunuyorlarmış- teşebbüslerini benim ad ve hesabıma yapmaktaymışlar.

Karakol Cemiyeti'nin Genel Kurul Tüzüğü'ne göre, genel merkez üyeleri ve sayıları, toplantı yer ve şekilleri, seçilmeleri ve görevleri mutlak surette gizli tutulur.

Bir de, en küçük bir sırrı açığa vuranlar ve cemiyete tehlike getiren ve hatta tehlikeyi andıran en küçük bir şüpheyi ortaya koyanlar, derhâl idam olunur.

Genel Görev Talimatnamesi'nde de, "millî bir ordudan" söz ediliyor ve "Bu ordunun başkomutanı ve kurmay heyeti, ordu, kolordu ve tümen

komutanları seçilmiş ve atanmış olup sırdır ve gizli tutulur. Bunlar, görevlerini özel bir şekilde gizlice yerine getirirler" diye açıkça okunur.

Efendiler, derhâl komutanları ikaz ederek bu tüzük ve talimatta belirtilen hükümleri asla uygulamaya koymamaları gerektiğini ve teşebbüsün kaynağını araştırmakta olduğumu bildirdim.

Sivas'a varışımdan sonra, oraya gelen Kara Vasıf Bey'den anladım ki, bu işi yapan kendisi ve bazı arkadaşlarıymış.

Her hâlde, bu şekilde hareket doğru değildir. Herkesi idam ile tehdit ederek bilinmeyen bir merkeze, bilinmeyen bir başkomutana, bilinmeyen bir takım komutanlara itaate mecbur bırakmaya kalkışmak çok tehlikeli idi. Gerçekten de, derhâl bütün ordu mensuplarında birbirlerine karşı bir emniyetsizlik ve korku başladı. Örnek olarak, herhangi bir kolordu komutanının; "Benim komuta etmekte olduğum kolordunun, acaba gizli komutanı kimdir? Bu gizli komutan, acaba ne zaman ve nasıl komutayı ele alacak? Ve acaba bana nasıl davranacak?" gibi haklı olarak bir takım kuruntulara kapılması ihtimal dışı değildi.

Sivas'ta Kara Vasıf Bey'e, gizli merkezin, gizli başkomutanın ve gizli büyük kurmay heyetinin kimler olduğunu sorduğum zaman, "Hepsi siz ve arkadaşlarınızdır." cevabını vermişti. Bu büsbütün şaşkınlığıma sebep olmuştu. Bu cevap, elbette akla ve mantığa uymazdı. Çünkü, bana asla böyle bir tertip ve oluşumdan kimse bahsetmiş ve onayımı almış değildi.

Bu cemiyetin daha sonra, özellikle İstanbul'da unvanını koruyarak çalışmalarını sürdürmeye çalıştığı anlaşıldıktan sonra kuruluşunda ve emniyet hakkında zorunlu olarak bize verdikleri bilgide dürüstlük bulunabileceği iddia olunamaz.

Avrupa'dan Bir Şey Beceremeden Dönen Ferit Paşa'ya Çektiğim Şifre Telgraf

İstanbul hükümetini millî mücadeleye engel olmaktan vazgeçirtmek, başarı kazanmak için gerekli olan hız ve kolaylığı sağlamak için önemliydi. Bu düşünce ile Ferit Paşa'nın pek tabii olarak hiçbir şey başaramadan aşağılanır bir şekilde İstanbul'a dönüşünden yararlanarak kendisine 16 Ağustos 1335-

1919 tarihinde bir şifre telgraf yazdım. Bu telgrafta başlıca şu cümleler vardı:

Mösyö Klemanso'nun (Clemenceau) size yazmış olduğu detaylı cevap yazılarını okuduktan sonra İstanbul'a nasıl acı ve üzüntü içinde dönmüş olduğunuzu takdir ediyorum..... Vatanın bölüşülmesi ve milletin imha edilmesi düşüncesini bu kadar açık ve onur kırıcı bir şekilde ortaya koyan ifadeler karşısında titremeyecek bir kalp düşünemem. Cenab-ı Hakk'a binlerce şükürler edelim ki, milletimiz, ruhundaki kahramanlık azmiyle tarih boyunca varlığını ne tevekküle, ne de böyle cellatça hükümlere hiçbir zaman kurban etmemiş ve etmeyecektir.

Şimdi, çok eminim ki, siz bugünkü genel durumla devlet ve milletin gerçek menfaatlerini üç ay önceki gözlerle görmüyorsunuz.

Dokuz aydan beri iş başına gelen kabinelerin sürekli birbirinden fazla zaaf göstermesi ve sonunda maalesef artık iş göremez bir hâle gelmesi millî haysiyet karşısında cidden çok hazindir. Muhakkaktır ki, vatan ve milletin geleceği için içeride ve dışarıda sesini duyurmak ve söz sahibi olabilmek millî iradeye dayanmayı gerektirir.

Varlığını sürdürmek ve bağımsızlığı için çalışan milletin amaçlarındaki yücelik ve ciddiyete karşı İstanbul hükümeti düşmanca davranma yolunu seçiyor. Bu şekilde hareket, tabii ki büyük üzüntü verici bir durumdur. Milleti, İstanbul hükümetine karşı istenmeyen hareketlere yöneltebilecek kadar üzüntü verici bir tavırdır bu. Çok samimi olarak ifade edeyim ki, millet her türlü iradeyi göstermeye muktedirdir. Teşebbüslerinin önüne geçebilecek hiçbir güç mevcut değildir. İstanbul hükümetinin olumsuz tavırları hiçbir tarafta ve hiç kimse tarafından uygulama imkânı bulamamaya mahkümdur. Millet, çizdiği program çerçevesinde çok kesin ve açık adımlarla hedefine doğru yürümektedir. İstanbul hükümetinin şimdiye kadar ortaya koyduğu engelleyici teşebbüslerin hiçbir tarafta hiçbir etki yapamamakta olmasıyla gerçek durumun takdir edilmiş olduğuna şüphe yoktur.

İngilizlerin gösterdiği yolda kurtuluş çareleri aramak da boştur ve sonuçta hüsrana sebep olacaktır. Bu durumda İngilizler en sonunda gücün millette olduğunu takdir ederek, hiçbir dayanağı olmayan ve millet adına hiçbir

taahhütte bulunamayan, bulunsa bile milletin itaat etmeyeceği bir hükümetle sonuca ulaşacak bir işe girişmenin mümkün olamayacağına inanmışlardır

Bütün temenniler şu şekildedir, ki hükümet, meşru millî harekete karşı engelleyici tavır almaktan vazgeçerek Kuvayı Milliye'ye dayanıp her türlü girişiminde millî emelleri rehber olarak alsın!

Bunun için de, millî irade ve varlığı temsil edecek olan Meclis-i Mebusan'ın en kısa sürede toplanması sağlansın.

Sivas Kongresi Hazırlıkları

Efendiler, Sivas'ta toplanmasına çalıştığımız kongreye her yerden delege seçtirmek ve onların Sivas'a gelmelerini sağlamak için, daha Amasya'da iken başlamış olan çalışma ve görüşmeler hâlen devam ediyordu. Bütün komutanlar ve her yerdeki vatanseverler olağanüstü bir gayret sarfediyorlardı. Fakat yine her yerde olumsuz ve aleyhte propagandalar ve özellikle merkezî hükümetin engelleme çabaları işi zorlaştırıyordu.

Bazı yerlerden hem delege seçmiyorlar ve hem de manevi kuvveti kıracak ve herkesi ümitsizliğe sevkedecek cevaplar veriyorlardı. Örnek olarak; 20. Kolordu komutanı adına kurmay başkanı Ömer Halis Bey'in İstanbul'dan alınan bilgileri içeren 9 Ağustos 1335-1919 tarihli şifresinde şu maddeler dikkat çekici göründü.

"1- İstanbul delege göndermiyor. Oradaki icraatı benimsemekle birlikte cüretkar davranışlara girmek istemiyor."

"2- İstanbul'dan delege göndermek imkânsızdır. Teklif olunan kişiler; orada yararlı ve başarılı iş göreceklerine emin olmadıklarından dolayı, boş yere masraf yapmamak ve yolculuğun zorluklarına katlanmak zorunda kalmamak için hareket etmiyorlar. (Biliyorsunuz ki, bazı kişileri özel mektuplarla da davet etmiştik)".

Biz her yerden delege seçip gönderttirmek hususunda karşılaşılan zorlukları gidermeye çalışırken, diğer taraftan, en güvenilir yer olmak üzere, kongreye toplantı yeri olarak seçtiğimiz Sivas'ta da bir telaş ve heyecan başladı.

Efendiler, burada yeri geldiği için arzedeyim ki, ben Sivas'ı gerçekten her açıdan emin saymış olmakla birlikte, daha Amasya'da iken, Sivas'a gelen

bütün yolların üzerinde uzaktan ve yakından gereken tedbirleri ve askerî tertibatı aldırmayı da uygun bir önlem olarak görmüştüm..

Sivas Valisinin Endişeleri

Sivas'ın heyecanı şu şekilde öğrenildi. 20 Ağustos günü öğle vakti Sivas valisi Reşit Paşa tarafından telgraf başına davet edildiğim zaman Paşa'nın uzun bir telgrafı veriliyordu. O telgraf şudur:

Erzurum'da Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine Öncelikle rahatsız ettiğimden dolayı affınızı rica ve afiyetinizin devamını dilerim. Rahatsız etmemin sebebini aşağıda açıklıyorum efendim. Görünüşte Fransızlara ait müesseseleri teslim etmek, gerçekte buraların durumu hakkında incelemelerde bulunmak üzere Cizvit papazlarıyla birlikte İstanbul'dan önceki gün Sivas'a gelerek valiliği ziyaret eden Fransız subaylarına iade-i ziyaret için dün sabah yanlarına gitmiştim. Ziyaret ve konuşmaların sonunda, orada bulunan Fransız binbaşılarından jandarma müfettişi Mösyö Brono (Brunot) özel görüşme arzusunu söyleyerek beni başka bir odaya aldı. Söylediği sözleri aynen iletiyorum:

"Mustafa Kemal Paşa ile kongre heyetinin Sivas'a gelip burada da bir kongre yapacaklarını işittim. Bunu İstanbul'dan gelen Fransız subayları söylediler. Sizinle bu kadar samimi görüşüp şahsınıza karşı büyük saygı beslerken bu meseleyi benden saklamanıza çok üzüldüm." dedi. Ben gere ken cevabı vererek kendisini ikna etmeye çalıştıysam da son söz olarak "Eğer Mustafa Kemal Paşa Sivas'a gelir ve burada kongre toplamaya kalkışırsa beş-on gün içinde buraların işgal edilmesinin kararlaştırıldığını kesin olarak biliyorum. Sizin şahsınıza karşı beslediğim saygı gereği bunu haber veriyorum. Bana inanmazsanız, bir oldu bitti olarak gerçekleştiğinde inanırsınız. O zaman, vatanınızın felaketini hazırlayanlar arasına siz de girmiş olursunuz." sözlerini söyledi. Dâhiliye Nezareti'nden dün aldığım şifreli telgraf da, başka şekilde yazılmakla birlikte aynı düşünceleri oluşturacak şekildeydi. Yeni gelen Fransız subaylarından biri de dün kolordu komutanı ile uzun uzadıya görüşerek kongre hakkındaki düşüncesini anlamaya çalıştığı gibi bu sabah da Mösyö Bruno bana gelerek alafranga saatle üçte diğer Fransız subaylarıyla birlikte kongre hakkında

görüşüleceğini, fakat kendisinin aradaki samimiyet sebebiyle daha önce ayrıca görüşmek istediğini söyledi. Bir süre görüşüldükten sonra sonuç olarak şunu da söyledi: "Ben, dünden beri bu konu üzerinde çok düşündüm. Sonunda şuna karar verdim ki, eğer Mustafa Kemal Paşa ile kongre heyeti Sivas Kongresi'nde İtilaf devletleri aleyhine tahriklerde bulunmaz ve saldırgan bir dil kullanmazlarsa kongrenin toplanmasında hiçbir sakınca yoktur. Bizzat ben General Franşe Despere'ye (Franchet d'Esperey) yazar, Mustafa Kemal Paşa hakkında verilmiş olan tutuklama emrini geri aldırır ve kongrenin toplanmasına muhalefet edilmemesi hakkında Dâhiliye Nezareti'nden size emir verdiririm. Fakat şu şartla ki, siz de benden hiçbir konuyu saklamayacaksınız ve samimi dostluğumuzdan dolayı birbirimize karşı daima açık bir dil kullanacağız. Yalnız, kongrenin toplantı tarihini öğrenmek gerekir." dedi. Ben de bu konuda kesin bir şey bilmediğimi ve öğrendiğimde kendisini haberdar edeceğimi ve aradaki dostluğa dayanarak hiçbir şeyi saklamayacağımı söyledim. Binbaşının işgalle ilgili dünkü kesin ifadesine rağmen bugünkü ılımlı davranışlarının sebebini dikkatli gözlerinize sunmayı bir görev ve bu konuda ayrıntıya girmeyi gereksiz görüyorum. Aynen anlaşılıyor ki, bunların düşüncesi kongreyi Sivas'ta toplatmayı onaylıyor görünerek kongre heyeti üyeleriyle sizi burada toplatmak ve el altından hazırlıklarda bulunarak bütün arkadaşları ele geçirmekten; diğer taraftan işgal meselesini de bir oldu bittiye getirmekten ibarettir. Dün akşam Dâhiliye Nezareti'nden aldığım bir şifre telgraf da, başka şekilde yazılmış olmakla birlikte hemen hemen aynı anlamdaydı. İşte ben bütün gerçekleri, gizli tutulmak ricasıyla efendimize bildiriyorum. Bundan sonra ne şekilde hareket edileceğini belirlemek size düşüyor. Entrikalarla dolu bir tehlikenin bu kadar yaklaşmış ve âdeta elle tutulacak derecede gerçek olduğunu bilip dururken sizi durumdan haberdar etmemeyi ve bundan dolayı Sivas'ta kongre toplamaktan vazgeçilmesini bildirmeyi vicdanıma sığdıramadım. İşte bunun için, sizden ve orada bulunan diğer arkadaşlardan çok rica ederim ki, ikinci bir kongrenin hemen toplanmasına kesin gerek yoksa vazgeçilsin. Varsa, dört taraftan işgali çok kolay olan Sivas'ın toplanma merkezi olmasından vazgeçilerek işgal ihtimali pek uzak olan Erzurum'da veya uygun görülürse Erzincan'da toplanmasının yollarının bulunmasını ülkenin kurtuluşu adına istirham ederim. Kolordu komutanı Salahattin Beyefendi de bu konudaki

görüşlerini ayrıca Kâzım Paşa Hazretleri aracılığıyla size yazacaklardır. Şimdi yanımda bulunan eski Sivas milletvekili Rasim Bey de, eski Erzurum milletvekili Hoca Raif Efendi Hazretleri'ne bu konudaki bilgi ve değerlendirmelerini içeren bir telgraf gönderecektir. Pek tabii, değerlendirdikten sonra Hoca Raif Efendi Hazretleri'nin Ilıca'dan dönüşünde kendilerine lütfen yollarsınız. İşte efendim durum bu merkezdedir. Herkes tarafından bilinen vatanseverliğinize karşı daha fazla rahatsızlık vermekten kaçınarak, emirlerinizi bildiren cevabınızı beklerim efendim. İşte Rasim Bey'in telgrafı.

Reşit

Bu telgrafa orada verdiğim cevabı aynen sunacağım. Ertesi gün, Heyet-i Temsiliye adına da, aynı anlamda uzun bir telgrafla ortamı rahatlatılıp tatmin edilmeye çalışıldı (Belge 43). Ayrıca Kadı Hasbi Efendi'ye de dolaylı bir telgraf çekildi (Belge 44). Kolordu komutanına da gereği gibi yazıldı (Belge 45). Rasim Bey'e de rahat olması için bizzat yazdım (Belge 46).

20 Ağustos 1335-1919 Saat 13.00

Sivas Valisi Reşit Paşa Hazretlerine Göndermiş olduğunuz bilgilerle değerlendirmelerinize özellikle teşekkür ederim. Mösyö Bruno ve arkadaşlarının tehdit şeklinde yaptığı konuşmalarını tamamen blöf olarak değerlendiriyorum. Sivas Kongresi'nin toplanması yeni bir konu olmayıp aylarca önce bütün dünya tarafından öğrenilmiş olan bir girişimdir. Gariptir ki, İstanbul'da bulunan yetkili Fransız siyaset adamlarının da bana gönderdikleri haberler Anadolu'da millet tarafından gerçekleştirilmekte olan girişimlerin çok haklı ve meşru olduğu ve milletimizin istekleri kendilerine açık olarak bildirildiği takdirde iyi karşılayarak uygulanmasını sağlayacaklarına dair şimdiden yazılı teminat vermeye hazır oldukları merkezindedir. Mösyö Bruno'nun ikinci görüşmede ağız değiştirerek ılımlı bir hâle gelmesi beni kazanmaya yönelik olabilir. Fransızlar tarafından Binbaşı Bruno'nun dediği gibi beş on günde Sivas'ın işgalini gerçekleştirmek o kadar kolay bir şey değildir. Hatırlarsınız ki, İngilizler bu konudaki tehditlerinde daha ileri giderek Batum'daki askerlerinin Samsun'a çıkarılmasına karar verdiler. Hatta beni tehdit etmek için bir tabur asker dahi çıkardılar. Fakat, bu girişime karşı milletin güçlü bir azim, iman ve ateşle

karşılık vereceği gerçeği kendilerince anlaşıldıktan sonra hem kararlarından vazgeçmeye, hem de Samsun'a çıkarmış oldukları askerleriyle birlikte orada bulunan taburu taşımaya karar verdiler. Sivas Kongresi'nde söz konusu olacak konular, Erzurum Kongresi beyannamesinin içeriğinden kolayca anlaşılacağına göre kongrede İtilaf devletleri aleyhinde tahriklerde bulunmak gibi amaçlar kesinlikle mevcut değildir. *Burada şunu da belirteyim ki, ben, ne Fransızların ve ne de herhangi bir yabancı devletin yakınlığına tenezzül eden şahsiyetlerden değilim. Benim için en büyük dayanak noktası ve şefaat kaynağı milletimin sinesidir.* Kongrenin gereği, zamanı ve toplanma şekli hakkında etkin olmak benim şahsımın çok üzerinde etkili olan millet kararına bağlı bir durumdur. Yalnız, tahmin edildiği gibi Fransızların, kongre heyetinin Sivas'ta toplanmasına taraftar görünerek daha sonra heyeti ele geçirmeye imkân bulması bence uzak bir ihtimal ve kuruntudan ibarettir. Bildirdiğim bütün konuları aynen Mösyö Bruno'ya söylemenizde hiçbir sakınca görmüyorum. Bu münasebetle mösyö Bruno ve arkadaşlarına, milletimizin haklarının korunması ve bağımsızlığının savunulması için Erzurum Kongresi beyannamesiyle bütün dünyaya olduğu gibi kendilerinin İstanbul'daki siyasi temsilcilerine de bildirmiş olduğu temel kararların uygulanmasında hiçbir şekil ve sebeple endişe edilmesine imkân bulunmadığı bildirilmiş olur. Mösyö Bruno bilmelidir ki, Fransızların Sivas'ı işgale karar vermeleri kendilerine çok pahalıya mal olabilecek yeni kuvvetlerle ve büyük paralarla yeni bir savaşa karar vermelerine bağlıdır. Böyle bir kararın, jandarma binbaşısı Mösyö Bruno ile arkadaşları arasında kararlaştırılmış olsa bile, Fransız milleti tarafından onaylanabileceğine ihtimal verilemez.

Milletvekili Rasim Bey'in Raif Efendi Hazretleri'ne gönderdiği telgrafını okudum. Korkmaya gerek olmadığının kendilerine lutfen bildirilmesini rica ederim.

Gerek bana göndermiş olduğunuz bilgi ve değerlendirmeleri ve gerek Rasim Bey'in telgrafını Heyet-i Temsiliye'ye aynen sunacağım. Yalnız Sivas Kongresi hakkındaki kesin karar ancak Heyet-i Temsiliyenin görüşmesi sonucunda ortaya çıkacaktır. Tabii ki kararlaştırılacak olan şekil size bildirilecektir. Yalnız bugün için sizden istirhamım Bruno'nun tehditlerinin halka duyurularak morallerin bozulmasına engel olunmasıdır. Saygılarımın

kabulünü, Salâhattin ve Refet Beyefendilere selamımın bildirilmesini istirham ederim, Saygıdeğer Paşa Hazretleri.

Mustafa Kemal

(Verilen cevap üzerine Reşit Paşa'dan alınan ikinci telgraftır).

Ben anlayabildiğim kadarını efendimize sunmakla vicdani görevimi yerine getirmiş oluyorum. İstanbul'daki Fransız temsilcilerinin bakış açılarını ve size karşı yaptıkları taahhütlerinin güvenilirlik derecesini olduğunu kestirememekte mazurum. Şüphe götürmez vatanseverlik duygularınıza nazaran vatanın kurtuluşu söz konusu olduğuna göre, iyice düşünerek gereken hareket şeklinin belirlenmesi efendimizle kongre heyeti üyelerinden orada bulunan saygıdeğer kimselere aittir. Emirlerinizi yerine getireceğimi bildirir, saygılarımı sunarım efendim.

Reşit

Efendiler, Diyarbakır ve Bitlis bölgesinde düşünceleri aydınlatmak amacıyla, oralarda ordu komutanı olarak bulunduğum sıralarda kısmen şahsen tanıdığım birtakım şahıslara özel mektuplar yazdım Van, Bayazıt yakınlarında bulunan bazı aşiret reisleriyle de bağlantılar kurdum. (Belge 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53)

Erzurum'u Terketme Gereği

Nihayet efendiler; Ağustos içinde, her yerden birtakım delegelerin Sivas'a doğru hareket ettikleri ve bazılarının Sivas'a ulaşmaya başladıkları da anlaşıldı. Sivas'a ulaşan delegeler tarafından Sivas'a ne zaman hareket edeceğimiz sorulmaya başlandı.

Artık Erzurum'u terketmek gerekiyordu. Fakat şimdiye kadar verdiğim bilgilerden anlaşılmıştır ki, Sivas Kongresi, Doğu ve Batı illerinin ve Trakya'nın yani bütün memleketin birliğini sağlamak amacını taşıyordu. Bu sebeple Doğu illerinin, bu kongrede delegelerinin bulunması gerekirdi. Bu illerden Sivas Kongresi için delege seçtirmeye kalkışmak uygulanamaz bir fikirdi. Erzurum Kongresi'ni gerçekleştiren delegelerin Sivas'a gitmelerini sağlamaya kalkışmanın da mümkün olmayacağı anlaşılıyordu. Zaten Vilâyat-ı

Şarkiye Müdafaa-i Hukuku Milliye adına bölgelerinden yetki almış olan bu delegelerin daha genel bir gayeye yönelik yetkileri de yoktu. Aynı açıdan, Erzurum Kongresinin Sivas Kongresi'ne Doğu illeri adına bir delege heyeti göndermeye yetkisi olamayacağı da meydanda idi.

Yeniden delege seçtirmeye çalışmak ne kadar uygulanamaz idiyse, birtakım teorik fikirler çerçevesi içinde sıkışıp kalmak da o kadar uygulanamazdı.

En basit ve uygulanabilir çare, Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti temsilcilerini Sivas'a götürüp kongreye dâhil etmekten ibaret idi.

Üyelerden Mutki aşiret beyinin, Mutki dağlarından çıkmaktan korktuğunu şahsen bilirdim. Siirt milletvekili Sadullah Bey ortada yok.

Servet ve İzzet Beyler, kongre biter bitmez birer mazeretle Trabzon'a gitmiş bulunuyorlar.

Erzurum'da Rauf Bey ve Raif Efendi var. Raif Efendi de mazeret bildiriyor.

Yolumuzda Erzincan'da Şeyh Fevzi Efendi'yi bulabileceğiz.

Servet ve İzzet Beyleri davet ettim, gelmediler. Raif Efendi'ye bize yol arkadaşı olması için rica ettik, kabul etti.

Sonunda Heyet-i Temsiliye üyeleri olarak, Erzurum'dan üç kişi, Erzincan'dan bir kişi ve Sivas'ta bulduğumuz Bekir Sami Bey'le beş kişi olduk ve Sivas Kongresi'ni oluşturan delegelerin belgelerini inceleme gereği duyulduğu zaman, ben orada şöyle bir belge yazdım ve altını Heyet-i Temsiliye mührüyle mühürledim:

"Heyet-i Temsiliye'den: Mustafa Kemal Paşa Rauf Bey

Ulemadan Raif Efendi Şeyh Fevzi Efendi Bekir Sami Bey

Yukarıda isimleri geçen kişiler, Doğu Anadolu adına Sivas Kongresi'nde bulunmak üzere Erzurum Kongresi'nce görevlendirilmiştir.

(Mühür)

Sivas Yolunda

Efendiler, Erzurum'u terkettiğimiz tarih 29 Ağustos 1335-1919'dur.

Amasya'dan Erzurum'a gelirken, Sivas'ta küçük bir hikayeye sebep olan olay hatırlarınızdadır. Gariptir ki; Erzurum'dan Sivas'a giderken de buna benzer bir duruma değinmiştik.

Erzincan'dan batıya doğru hareket ettiğimiz günün sabahı, Erzincan boğazı girişine geldiğimiz zaman bazı jandarma erlerinin ve başlarındaki subayların, heyecanlı ve telaşlı bir şekilde otomobillerimizi durdurduklarını gördük.

Durumu açıkladılar: "Dersim Kürtleri, boğazı tutmuşlar, tehlike var: Geçilemez."

Bir subay, merkezden takviye güç istemiş. O güç gelince, gerekli önlemleri alıp hücum edecek, isyan edenleri dağıtacak ve yolu açacakmış...

Pekiyi ama, bu eşkiyanın gücü nedir, nereyi, nasıl tutmuşlar, istenen takviye güç ne kadar ve ne zaman gelecek?!

Bu belirsizlikler hâlledilinceye kadar, Erzincan'a geri dönmek ve kim bilir kaç gün beklemek gerekecek! Bizim ise, işimiz pek acele idi. Ben, Erzurum ile Sivas arasındaki mesafeyi her zamanki sürede geçerek, belirlenen günde, Sivas'ta bulunmazsam, şurada veya burada şu veya bu sebeple durup oyalandığım Sivas'ta yayılırsa panik başlayabilir, işler altüst olabilirdi.

O hâlde karar, tehlikeyi göze alıp yola devam etmekti. Başka çaremiz yoktu.

Yalnız küçük bir önlem almayı uygun gördüm.

Hafif makineli silahları bulunan fedakâr arkadaşlarımızdan bir kaçını -bu gün bir alay komutanı olan Osman Bey, ki kendisi Tufan Bey adıyla meşhur olmuştu- bir otomobil ile kendi otomobilimizin önüne geçirdik. Sağdan soldan gelecek uzak mesafe atışlarına önem verilmeyerek otomobiller hızla şose üzerinde ilerlemeye devam edecekler. Vurulan, ölen olursa, onlarla vakit kaybedilmeyecek... Şose üzerinde ve yakınında, şoseyi kapatan eşkiyayla temas edilirse hep birlikte otomobillerden atlayarak saldırıya geçecek ve yolu açacağız. Kalanlar, kullanılabilecek otomobillere binerek hızla uzaklaşarak yola devam edecekler... İşte verilen emir de buydu...

Bu önlem ve hareket tarzını akıllıca ve güvenli görmeyenler bulunabilir. Gerçi bu tarihlerde Elazığ valisi Ali Galip Bey'in Dersim'de dolaştığı ve bazı propaganda ve tertiplere giriştiği biliniyor idiyse de açıklayayım ki, ben öncelikle boğazın gerçekten tutulduğuna inanmadım. Bunu, merkezî hükümetin yardakçısı olabileceğini düşündüğüm bazı kimselerin sırf beni

geri döndürmeye çalıştıkları bir plan olarak düşündüm. İkinci olarak Dersim Kürtleri boğazı tutmuşlarsa, bunların alabilecekleri tertibatın uzak tepelerden yola ateş etmek şeklinde olabileceği bence çok kuvvetli bir ihtimal idi.

Özetle, yürüdük ve boğazı geçtik. 2 Eylül 1335-1919 günü Sivas'a ulaştık. Halkın şehrin çok uzaklarında başlayan tezahüratlarıyla karşılandık.

3. Kolordu komutanı olan Salâhattin Bey, Sivas'ta bulunuyordu. Vali Paşa ile birlikte, kongreye gelen delegelerin yerleştirilmesinde ve Heyet-i Temsiliye için lise binasının ve kongreye ayrılmış salonun hazırlanmasında her türlü konukseverlik gereklerine örnek olacak şekilde olağanüstü çalışmalardı.

Refet Bey orada değildi. Nerede olduğunu da kimse bilmiyordu. Hâlbuki, 7 Temmuz 1335-1919 tarihli talimatımız gereği kendi görev bölgesi olan 3. Kolordu bölgesinden ayrılmaması ve özellikle Sivas'ta kongre toplanacağı günlerde orada bulunması gerekirdi. Yapılan haberleşmelerle kendisinin Ankara'da olduğu anlaşıldı. Ankara'da kolordu komutanı Ali Fuat Paşa'ya "derhâl vakit kaybetmeksizin Sivas'a gönderilmesini" emrettim. 7 Eylül'de geldi ve Heyet-i Temsiliye üyesi olarak tarafımdan kongre heyetine takdim edildi.

Efendiler, bizden önce Sivas'a gelmiş olan delegeler, gelişimizi beklerken aralarında toplantılar yapmışlar ve hazırladıkları bazı projeleri kaleme almışlar.

Varışımızdan sonra da bazı özel toplantı ve görüşmeler gerçekleşmiş ve bu defa bazı kararlar da verilmiş. İzin verirseniz, çok karakteristik olduğu için, bu noktayı açıklayayım:

Sivas Kongresi Açılıyor

Sivas Kongresi, 1335-1919 Eylül'ünün 4'üncü Perşembe günü öğleden sonra saat ikide açıldı.

Öğleden önce delegeler arasında bulunan ve önceden beri şahsen tanıdığım Hüsrev Sami Bey yanıma gelerek şöyle bir bilgi vedi: "Rauf Bey ve diğer bazı kimseler, Bekir Sami Bey'in evinde özel bir toplantı düzenlemişler ve beni başkan yapmamaya karar vermişler." Arkadaşların, özellikle Rauf Bey'in böyle bir hareketine asla ihtimal vermedim ve Hüsrev

Sami Bey'i, itiraf edeyim ki, biraz terslercesine, böyle anlamsız sözleri bana taşımamaları hakkında uyardım. Getirdiği haberin gerçek olma imkân ve ihtimali bulunmadığını, arkadaşlar arasında kötü düşünceler doğuracak sözler söylemenin uygun olmadığını da ekledim.

Efendiler, ben bu kongre başkanlığı meselesine önem vermiyordum. Başkanlığa belki yaşlı bir kişinin getirilmesinin uygun olacağını düşünüyordum. Bu amaçla bazı arkadaşların da düşüncelerini yokladım. Kongre salonuna girmeden önce koridorda Rauf Bey'e rastladım. "Kimi başkan yapalım?" dedim. Rauf Bey âdeta heyecanlı bir sesle, zaten söylemeye hazırlanmış olduğu o anda hâlinden anlaşılan bir tavırla ve keskin bir dille "Sen başkan olmamalısın!" dedi. Hemen orada Hüsrev Sami Bey'in verdiği bilginin doğruluğuna inandım ve tabii ki üzüntü duydum. Gerçi Erzurum Kongresi'nde de benim başkanlığımı sakıncalı görenler vardı. Fakat onların ne durumda insanlar olduğunu açıklamıştım. Bu defa en yakın arkadaşlarımın aynı zihniyeti ortaya koymaları beni düşündürdü. Rauf Bey'e "Anladım, Bekir Sami Bey'in evinde aldığınız kararı bana bildiriyorsun." dedim ve cevabını beklemeden yanından uzaklaşarak kongre salonuna girdim.

Kongrenin açılışının ardından ilk söz alan bir kişinin kongre tutanaklarında aynen yer alan şu ifadesini işittik:

"Efendim, şimdi doğal olarak başkanlık meselesi söz konusu olacak. Şahsen ben başkanlığın birer gün veya birer hafta devam etmek üzere dönüşümlü olmasını ve üye veya burada temsil edilen vilâyet ya da sancak isimlerinin baş harflerine göre harf sırasıyla göre yerine getirilmesini teklif ediyorum".

Efendiler, garip tesadüftür ki, bu teklif sahibinin temsil ettiği vilâyetin ismi elif ile başladığı gibi isminin de ilk harfi elif ile başlıyordu. Ben, davet sahibi sıfatıyla bir konuşma yaparak (Belge 54) kongreyi açtıktan sonra, geçici olarak başkanlık makamında bulunuyordum.

" Bu neden gerekiyor efendim?" diye sordum.

Teklif sahibi "Bu şekilde işin içine şahsiyet karışmayacağı gibi dışarıya karşı da eşitliğe önem verdiğimizden iyi tesir yapmış olur." dedi.

Efendiler, ben, vatanın teklif sahibiyle birlikte, bütün milletin, hepimizin nasıl bir felaket çıkmazında bulunduğumuzu gözönüne getirerek, kurtuluş

çaresi olduğuna inandığım tedbirleri, bitmez tükenmez zorluk ve engellere rağmen, maddî manevî tüm varlığımla bir sonuca çıkarmaya çalışırken benim en yakın arkadaşlarım daha dün İstanbul'dan gelmiş ve tabii ki durumun içyüzünü bilmeyen, saygı gösterdiğim yaşlı bir adam aracılığıyla, bana şahsiyetten bahsediyorlar.

Bu teklifi oya sundum. Çoğunlukla reddettiler ve başkan seçiminin gizli oyla yapılmasını önerdim. Üç oy hariç olmak üzere beni başkan seçtiler.

Sivas Kongresi'nin Uğraştığı İşler

Sivas Kongresi'nin günlük görüşmelerini, Erzurum Kongresi'nin tüzük ve beyanname içeriği ve bir de bizim Sivas'a gelişimizden önce gelmiş olan yirmi beş kadar üyenin hazırladığı bir muhtıra oluşturacaktı.

Açılış günü olan 4 Eylül günü ile beşinci, altıncı günleri yani üç gün, İttihatçı olmadığımızı belirtmek için yemin etmek gereğiyle ve yemin metni hazırlamakla; padişaha sunulacak yazıyı yazmakla ve kongrenin açılışı sebebiyle gelen telgraflara cevap vermekle ve özellikle kongre siyasetle uğraşacak mı, uğraşmayacak mı gibi ortamın hazırlanmasıyla geçti. İçinde bulunulan mücadele ve yürütülen işler siyasetten başka bir şey değilken bu şartları tartışmak hayret verici değil midir?

Nihayet, kongrenin dördüncü günü asıl konuya değinebildik ve aynı günde, Erzurum Kongresi tüzüğünün içeriğini konuştuk ve hemen sonuçlandırdık. Bunun sebebi Erzurum Kongresi tüzüğünde yapılması gereken düzenlemeleri zaten ortaya koyarak gerekenleri aydınlatmış bulunuyorduk.

Bununla birlikte yapılan değişiklikler, daha sonra bazı itirazları ve ayrılıkları ve bir çok haberleşme ve tartışmayı beraberinde getirdiği için değişikliğe uğrayanların önemlilerine işaret edeceğim:

1) Cemiyetin Unvanı "Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" (Doğu İllerinin Haklarını Savunma Derneği) idi. "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" (Anadolu ve Rumeli'nin Haklarını Savunma Derneği)" oldu.

2) "Heyet-i Temsiliye, Doğu Anadolu'nun tamamını temsil eder." kaydı yerine "Heyet-i Temsiliye vatanın tamamını temsil eder." denildi. Mevcut üyelere altı üye daha eklendi.

3) “Her türlü işgal ve müdahaleyi, Rumluk ve Ermenilik oluşturma amacına yönelik olarak kabul edeceğimizden topluca savunma ve karşı koyma prensibi kabul edilmiştir” yerine “Her türlü işgal ve müdahalelerin ve özellikle Rumluk ve Ermenilik oluşturma amacına yönelik hareketlerin reddi hakkında topluca savunma ve karşı koyma prensibi kabul edilmiştir.” denildi.

Bu iki cümledeki fark, anlam bakımından tabii ki pek büyüktür. Birincisinde İtilaf devletlerine karşı düşmanca tavır ve karşı koyma kelimeleri geçmiyor. İkincisinde bu konu açıklık kazanıyor.

4) “Osmanlı hükümeti, düşman devletlerin bir sıkıştırmaları karşısında kalırsa Doğu illerini terk ve ihmal etmek zorunda kaldığı anlaşıldığı takdirde alınacak idarî, siyasî, askerî tedbirlerin tespiti” yani geçici hükümet kurmak meselesi.

Sivas Kongresi tüzüğünde bu maddedeki “Doğu illeri” yerine “yurdumuzun herhangi bir yöresini terk ve ihmal etmek...” şeklinde genişletilmiş genel bir kayıt konuldu.

Amerika Mandası İçin Propagandalar

Bundan sonra, 8 Eylül toplantısında, bahsettiğim muhtıraya değinildi. Bu muhtırada başlıca Amerika mandası meselesi söz konusu ediliyordu.

O günlerde, İstanbul’dan gelen bazı kimseler, Amerikalı Mister Bravn (Browne) adında bir gazeteciyi de Sivas’a getirmişlerdi. Bu mesele hakkında kongrede gerçekleşen görüşmelerden bahsetmeden önce mesele hakkında, yüce heyetimizi yeteri derecede aydınlatmak üzere öncelikle bu konuya başlangıç oluşturacak bazı bilgileri sunayım. Bu bilgileri, Erzurum’dan beri başlayan bazı haberleşmelerden daha iyi anlaşılacağı için aynen sunacağım.

Amasya,
25/26 Temmuz 1335-1919

Güvenlikle ilgili
Çok aceledir.

Erzurum’ da Üçüncü Ordu Müfettişliği
Kurmay Başkanlığı’ na

Mustafa Kemal Paşa'ya aittir: Bugün 25 Temmuz 13351919 akşamı Bekir Sami Beyefendi Amasya'ya geldiler. Kendileriyle uzunca bir süre görüştüm. Mustafa Kemal Paşa'ya ve Rauf Beyefendi'ye saygılarını sunuyorlar. Kendisi aşağıdaki görüşlerini bildirmemi rica etti.

Bağımsızlık arzu ve tercih edilen bir durumdur. Ancak tam bağımsızlık istediğimiz hâlde vatanın pek çok parçaya ayrılması kesin ve şüphesizdir. Şu hâlde iki üç şehirle sınırlı kalacak bağımsızlığa, ülke bütünlüğümüzü sağlayacak mandaterlik elbette tercih edilir. Osmanlı ülkesinin tamamına ait egemenlik ve dışarıda temsil hakkımız saklı kalmak şartıyla geçici bir süre için Amerika mandaterliğini kabul etmeyi milletimiz için en yararlı bir durum kabul ediyorum. Bu konuda Amerika temsilcisi ile görüştüm. Bir kaç şahsın değil, bütün milletin sesini Amerika'ya duyurmak gerektiğini söyledi ve aşağıdaki şartlar altında Wilson'a, senatoya ve Amerikan Kongresi'ne başvurulmasını önerdi.

a) Âdil bir hükümetin kurulması.

b) Eğitim ve öğretimin yaygınlaştırılması.

c) Din ve mezhep hürriyetinin sağlanması.

d) Gizli anlaşmaların kaldırılması.

e) Bütün Osmanlı ülkesini kapsamak üzere Amerika hükümetinin mandaterliğimizi kabul etmesi.

3- Bundan başka kongremizin seçeceği bir heyeti, Amerika'ya güven içinde götürmeyi de temsilci üzerine almıştır.

4- Bekir Sami Bey daha bir-iki gün buralarda kalacağından her türlü emir ve talimatın benim aracılığımla gönderilmesini ve özellikle Sivas Kongresi'nin ne zaman toplanacağını ve kendisinin o güne kadar nerede bulunmasının uygun olacağının bildirilmesini rica etmekte olduğunu bildiriyor.

5. Tümen Kafkas
Komutan Vekili Arif

Erzurum

Şifre
Kişiye özel ve acildir.

Amasya'da Beşinci Tümen Komutanlığına

1- Hâlen Amasya'da bulunan eski vali Bekir Sami Beyefendi'ye aittir: Telgrafınızdan pek çok yararlandık. Toplantı hâlinde bulunan doğu illeri kongresi hemen her tarafta memleketleri halkı tarafından etkin nüfuz ve söz sahibi tanınmış kimselerden oluşmuş iktidar sahibi bir heyetten oluşmaktadır. Bu kongrede şimdiye kadar yapılan görüşmelerde devlet ve milletin tam bağımsızlığı ısrarla savunulmaktadır. Bundan dolayı henüz bizce de şartları ve içeriği belirsiz bir Amerika manda terliğinden kongreye doğrudan doğruya söz edilmesi çok sakıncalı olacağından sizin İstanbul'da temastan bulunduğunuz kimselerle olan görüşmelere dayanarak aşağıdaki noktaların açıklığa kavuşturularak bizleri aydınlatmanızı özellikle rica ederiz. Bundan önce de doğrudan doğruya İstanbul'dan gelen bu konudaki bilgiler şüpheli görüldüğünden, aynı esaslar çerçevesinde açıklama istendiği gibi, 21 Temmuz 1335-1919 tarihinde Sivas'ta Refet Bey aracılığıyla İstanbul'dan alınan bilgilerde de yine şüpheli noktalar bulunduğundan, oradan da şartlar hakkında açıklama istenmiştir.

Tam bağımsızlık istenmesi durumunda, vatanın bir çok parçalara ayrılacağı kesin ve şüphesizdir, deniyor. Bu görüşün dayanağı nedir?

Vatanın bütünlüğünden kastedilen, vatanın bütünlüğü mü, yoksa hâkimiyet hakları mıdır?

Osmanlı ülkesinin tamamını içine alan meşruluk ve dışarıda temsil edilme hakkımız eskiden olduğu gibi devam etmek şartıyla mandaterlik istemeyi en faydalı çözüm olarak kabul ediyorsunuz. Ancak temsilcinin ileri sürdüğünü bildirdiğiniz maddeler ile bu durum birbiriyle çelişkili gözüküyor. Çünkü, meşruluğumuz eskiden olduğu gibi devam ettiği takdirde, hükümet, kanun yapma gücüne sahip olanların güvenini kazanmış ve denetime tabi bir heyetten ibaret olur ki, artık bu heyetin kuruluşunda Amerika'nın müdahale ve etkisi olamaz. Bu durumda ya meşruluk devam edecektir ve Amerika'dan âdil bir hükümet kurulmasını istemeye gerek yoktur. Ya da istendiğine göre, meşruluğun devamı sözden ibaret kalır.

Eğitim ve öğretimin yaygınlaşmasından anlaşılan nedir? İlk anda aklımıza gelen, ülkenin her yanında Amerikan okullarının açılmasıdır. Çünkü yalnız Sivas'ta daha şimdiden yirmibeş kadar okul açmışlardır ki, yalnız bir tanesinde bin-beşyüz kadar Ermeni öğrenci vardır. Bu durumda Osmanlı ve

İslam eğitim ve öğretiminin yaygınlaştırılmasıyla bu durum nasıl bağdaştırılacaktır.

Din ve mezhep hürriyetinin sağlanması maddesi de önemlidir. Patrikhane'nin imtiyazları devam ederken bunun farklı bir yanı ve anlamı nedir?

Temsilcinin beşinci madde olarak sözünü ettiği bütün Osmanlı ülkesinin sınırları ne demektir? Yani savaştan önceki sınırlarımız mıdır? Eğer bunun içinde Suriye ve Irak da varsa Anadolu halkının buralardaki halk adına mandaterlik isteme hakkı ve yetkisi olabilir mi?

Bugünkü hükümetin politikası nedir? Tevfik Paşa neden Londra'ya gitti? Amerikalılar gibi İngilizlerin de ayrı bir mandaterlik politikası güttüğü anlaşılıyor. Aralarındaki fark nedir? Hükümet Amerikan mandası için ne düşünüyor? Yani eğilimli mi, yoksa isteksiz mi? Amerikalılar neden Ermenistan'ın mandaterliğini bıraktılar? Amerikalılar mandayı almaya ne kadar istekliler?

2- Sivas Kongresi'nin toplanması, Erzurum Kongresi'nin sonucuna bağlıdır. Bununla ayrıca uğraşılmaktadır. Bu sebeple ya Tokat'ta ya da Amasya'da bulunmanız uygun olacaktır. Saygılarımızı sunarız.

Mustafa Kemal

Amasya 30/7/1335-1919

Güvenliğe ait ve acildir

93

Üçüncü Ordu Müfettişliği Kurmay Başkanlığına

1- Mustafa Kemal Paşa'ya aittir: Bekir Sami Bey'den alınan cevap aşağıda verilmiştir:

a) Tam bağımsızlık istendiği hâlde vatanın bir çok parçaya ayrılması ve bir kaç mandaya tabi tutulacağımız Dörtler Meclisi'nce kararlaştırılmıştır. Bununla birlikte, buna engel olmak için bir mandayı talep etmek de en uygun yol olacağını beyan etmiştir.

b) Yalnız hükümet hakları söz konusu, toprağımızın bölünmezliği ilkesi esastır.

c) Amerika'dan herhangi bir şekilde hükümet istemeyeceğiz. Amerika'ya adil bir hükümet kuracağımızın garantisini vereceğiz. Anayasa hükümlerimiz geçerli, hanedanın her türlü hükümranlık hakları saklı ve dışarıda Heyet-i Temsiliyemiz devam etmek üzere Amerika hükumetinin mutluluğumuza sebep ve gelişmemize yardımcı olmasını isteyeceğiz. İsteyeceğimiz mandaterlik bu şekildedir.

d) Eğitim ve öğretimin yaygınlaştırılmasından kasıt Amerika mekteplerinin köylerimize kadar girmesine izin vermek değil, millî ve İslami eğitimin yaygınlaştırılması için özenle çalışacağımıza kendilerine güvence vermekle birlikte yardımlarını istemektir. Mandaterliği Amerika misyonerliğine değil, Amerika hükümetine vermek istiyoruz.

Din ve mezhep hürriyeti aslında İslam dininin gereklerindendir. Amerikan kamuoyu bu gerçeği bilmedikleri için kendilerine bu teminatı vermek istiyoruz ve temsilcinin bahsettiği sınırlar savaştan önceki sınırlardır. Suriye ve diğer bölgeler hakkında bizim mandaterlik istemeye yetkimiz olup olmaması kongrede hâlledilecek bir konudur. Esasen Suriye ve Irak'ta Amerika heyetleri halka müracaat ettiler. Suriye ve Filistin'de bağımsız bir Arap hükümeti kurulmasını istemekle birlikte Amerika mandaterliğini diğerlerine tercih ettiklerini belirttiler.

Şimdilik hükümet yeni kurulduğundan siyaseti bilinmemektedir. Ancak önceki hükümetlerin siyasetleri âciz ve İtilaf kuvvetlerinin her emrini yerine getirmekti. Tevfik Paşa, Londra'ya gitmeyerek Ferit Paşa ile dönmüştür. Amerika, Ermenistan hükümeti kurulmadan, dolaşan heyetlerin raporlarına göre, büyük bir Ermenistan'ın kurulmasına maddeten imkân olmadığı düşüncesindedir. Mandaterlik hakkında geniş bir yazı posta ile sunulmak üzeredir.

Şimdilik tarafınızdan gönderilecek tebligatı beklemek üzere Tokat'ta bulunacağım. Amasya ve Tokat'ta ve ilçelerinde gereken tebligatın yapılmasının iyi sonuçlar vereceğini ümit etmekteyim. Hepinize saygılarımı sunarım, Efendim.

5'inci Tümen Komutanı Arif

Şifre
Kişiye Özel

Erzurum, 1/8/1335-1919

Amasya'da Beşinci Tümen Komutanlığına

Bu telgrafın hemen Bekir Sami Beyefendi'ye verilmesi ve cevabının acilen alınması rica olunur. Bekir Sami Beyefendiye'dir:

C: 3/7/1335-1919. Amerikan mandaterliği hakkındaki ikinci açıklamalarınızı aldık. Bu şartlara göre esasen korkulacak bir şey olmamalı. Bununla birlikte, bir nokta hakkındaki değerlendirmelerini de almak istiyoruz. Lehimize bu kadar şartlar içeren bir mandaterliğe olur diyecek Amerika hükümetinin bu şekilde mandaterliği kabul etmesine yani katlanmasına karşılık Amerika adına ne gibi fayda ve menfaatler elde etmiş olacak? Bununla kendi hesaplarına ne amaç güdüyorlar? Bu konudaki düşüncelerinizle de aydınlanmak isteriz efendim.

Mustafa Kemal

Amasya, 3/8/1335-1919

Üçüncü Ordu Müfettişliği Kurmay Başkanlığına

Bekir Sami Bey'den alınan cevap aşağıda sunulmuştur: Mustafa Kemal Paşa'ya aittir: Amerikalılarla şimdiye kadar meydana gelen görüşmeler tabii ki daima özel bir şekilde meydana gelmiş ve tamamen teorik olarak düşünülmüş olduğundan mandaterlikten tarafların yüklenecekleri şartlar hakkında fikir alışverişleri yapılmamıştır. Mümkün olduğu takdirde sunacağımı bildirir, Sivas Kongresi'nin süratle açılması gereğini özetle arzederim.

Kurmay Heyeti
Kaymakamı Arif

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Muhterem Efendim,

Ülkenin içinde bulunduğu siyasi durum son safhaya geldi. Kendimize bir yön belirlemek için Türk milletinin zarını atıp olumlu bir sonuç almak zamanı ise geçmek üzere bulunuyor.

Dışarıdaki durum İstanbul'da şöyle görünüyor.

Fransa, İtalya ve İngiltere, Türkiye'de mandaterlik meselesini Amerikan senatosuna resmen teklif etmiş olmakla beraber bütün kuvvetlerini senatonun bunu kabul etmemesi için kullanıyor. Bölüşmede pay kaçırmak tabii işlerine gelmiyor.

Suriye'de hüsrana uğrayan Fransa, zararını Türkiye'de telâfi etmek istiyor. İtalya namuslu bir emperyalist olduğundan savaşa ancak Anadolu'nun paylaşılmasından yararlanmak için girdiğini açıkça söylüyor, İngiltere'nin oyunu biraz daha incedir.

İngiltere Türk'ün birliğini, medenileşmesini, gerçek bir bağımsızlık kazanmasını, gelecek için bile olsa istemiyor. Yeni araç ve fikirlerle tamamen medeni ve kuvvetli bir Müslüman-Türk hükümeti başında hilafet de olursa İngiltere'nin Müslüman esirleri için kötü bir örnek olur. Türkiye'yi bütün olarak İngiltere alabilse kafasını kolunu koparır, bir kaç yıl içinde sadık bir sömürge hâline sokar. Buna en başta özellikle klerikal sınıflar ülkemizde çoktan razıdırlar. Fakat bunu Fransa ile dövüşmeden yapabilmek mümkün olmadığından taraftar olamaz. Fakat Türkiye'yi birlik hâlinde koruma zorunluluğu görülürse yani paylaşımın ancak büyük askerî fedakarlıklarla sağlanabileceğini anlarsa Latinleri sokmamak için Amerika fikrine yardımcı ve taraftar olur. Nitekim İngiliz siyaset adamları arasında zaten bu düşünceye yönelmiş olan Morison (Morisson) gibi meşhur simalar Amerika'nın Türkiye'de topyekün bir manda almasına taraftar oluyorlar.

Diğer görünen bir durum da Türkiye'yi Trakya'dan, İzmir'den, Adana'dan belki de Trabzon'dan ve mutlaka İstanbul'dan mahrum ettikten sonra eski "kapitülasyon"ları ve boğulmaya mahküm iç bölgeleriyle baş başa bırakmak.

Biz İstanbul'da kendimiz için bütün eski ve yeni Türkiye sınırlarını kapsamak üzere geçici bir Amerika mandasını ehven-i şer (kabul edilebilir kötü durum) olarak görüyoruz. Sebeplerimiz şunlardır:

1- Aramızda her şart altında Hristiyan azınlıklar kalacaktır. Bunlar, hem Osmanlı tebaası hukukundan yararlancaklar hem de dışarıda bir Avrupa devletine dayanarak karışıklık çıkaracaklar. Sürekli müdahaleye sebep olacaklar, zaten göstermelik olan bağımsızlığımızdan azınlıklar adına her yıl parça parça kaybedeceğiz.

Düzenli bir hükümet ve medeni bir idare kurmak için Patrikhane' nin siyasi ayrıcalıkları, azınlıkların güçlü devletler aracılığıyla sürekli tehditleri

ortadan kalkmalıdır. Küçük ve zayıf bir Türkiye bunu yapamayacaktır.

2- Birbirini yok eden, menfaat, hırsızlık veya macera ve şöhret için yaşayanların hırsını tatmin eden hükümet teorisi yerine milletin refah ve gelişmesini sağlayacak, halkı, köyleri, sıhhat ve düşünce yapısıyla çağdaş bir halk hâline getirebilecek bir hükümet teorisine ve uygulamasına ihtiyacımız var. Bunun için gereken para, uzmanlık ve kuvvete sahip değiliz. Siyasi borçlar siyasi esareti artırıyor. Taraftarlık, cehalet ve çok konuşmaktan başka iyi bir sonuç veren yeni bir hayat yaratamıyoruz.

Bugünkü hükümet, adamlarını takdir etmese bile, halkı ve halk hükümeti kurulmasını yararlı gören Filipin gibi vahşi bir memleketi bugün kendi kendini idare edebilen çağdaş bir makine hâline sokan Amerika, bu konuda çok işimize geliyor. On beş yirmi sene sıkıntı çektikten sonra yeni bir Türkiye ve her ferdi eğitimi, düşüncesi ile gerçek bağımsızlığı kafasında ve cebinde taşıyan bir Türkiye'yi ancak yeni dünyanın yetenekleri oluşturabilir.

3- Dış rekabetleri ve kuvvetleri ülkemizden uzaklaştırabilecek bir yardımcıya ihtiyaç var. Bunu ancak Avrupa dışında ve Avrupa'dan kuvvetli bir elde bulabiliriz.

4- Bugünkü oldu bittileri kaldırmak ve hızla davamızı tüm dünyaya karşı savunabilmek için gereken kuvvete sahip bir devletin yardımını istemek lâzımdır. İstilacı Avrupa'nın bin bir yol ve lanetli siyasetine karşı böyle bir yardımcı sıfatıyla Amerika'yı kendi tarafımıza kazanarak ortaya atabilirsek Şark meselesini de, Türk meselesini de gelecek için kendimiz hâlletmiş olacağız.

Bu sebeplerden dolayı hızla istememiz gereken Amerika da, elbette sakıncasız değildir. Haysiyetimizden epeyce fedakarlık etmek zorunda kalıyoruz. Yalnız bazılarının düşündüğü gibi Amerika'nın resmî sıfatında dinî eğilim ve taraf tutma yoktur. Hristiyanlara para verecek misyoner kadın Amerikası, Amerika'nın idari mekanizmasında bir yer tutamaz. Amerika'nın idare mekanizması dinsiz ve milliyetsizdir. O, çok dengeli bir çok cins ve mezhepte olan adamları çok uyumlu bir şekilde bir arada tutmanın yolunu biliyor.

Amerika Doğu'da mandaterliğe ve Avrupa'da sorun çıkarmaya taraftar değildir. Fakat onların onur meselesi yaptıkları Avrupa'ya, yöntem ve idealleriyle üstün bir millet olmak iddiasındadırlar. Bir millet, samimiyetle

Amerika milletine başvururlarsa, Avrupa'ya, girdikleri ülke ve milletin yararına nasıl bir yönetim kurabileceklerini göstermek isterler.

Resmî Amerika'nın önemli adamları arasında lehimize önemli bir hava oluştu. İstanbul'a Ermeni dostu olarak gelen bir çok önemli Amerikalılar, Türk dostu ve Türk propagandacısı olarak döndüler.

Bu akımı temsil eden resmî ve resmî olmayan Amerika'nın fikri gizli olarak şudur: Türkiye'yi olduğu gibi, hiçbir parçaya ayırmadan, eski sınırlarında birlik içinde korumak şartıyla bütün ve bir tek manda almak istiyorlar. Suriye, Amerika komisyonu orada iken genel bir kongre toplayarak Amerika'yı istemiştir. Amerika'da Suriye'nin bu isteği pek hararetle karşılanmıştır.

Resmî Amerika bizim topraklarımız üzerinde Ermenistan yapmaya meyilli görünmüyor. Eğer manda alırlarsa bütün milletleri, eşit şartlar altında bir ülkenin çocukları olarak görüp alacaklarını en önemli lobilerinden haber aldım.

Fakat Avrupa mutlaka bir Ermeni meselesi yapmak, -özellikle İngiltere- Ermenilere tavziler vermek istiyor. Amerika, kamuoyunda Ermeni mazlumları adına bir oyun oynamaya çalışıyor. Avrupa korkusu bizim aydınları düşündürüyor. Reşat Hikmet Bey gibi, Cami Bey gibi hatta millî birliği oluşturan diplomatlarımızın, Ermeni meselesi için bir çözüm yolu önerileri var. Size resmen yazılıyor.

Çok tehlikeli anlar geçiyoruz. Anadolu'daki harekâtı dikkat ve sempati ile izleyen bir Amerikalı var. Hükümet ve İngilizler bunun, Hristiyanları öldürmek, İttihatçıları getirmek için bir hareket olduğunu Amerika'ya telkine el birliğiyle çalışıyorlar.

Her an bu millî harekâtı durdurmak için kuvvet gönderilmesi tasarlanıyor. Bunun için İngilizleri kandırmaya çalışıyorlar. Millî hareket hızla ve olumlu isteklerle hemen meydana çıkarsa ve Hristiyan düşmanlığı gibi bir rengi de olmazsa Amerika'da hemen yardımcı bulacağını yine çok önemli çevreler garanti ediyorlar.

Sivas Kongresi toplanıncaya kadar Amerika komisyonunu bekletmeye çalışıyoruz. Hatta kongreye Amerikalı bir gazeteci göndermeyi de belki başaracağız.

İşte bütün bunlar karşısında, davamızda yardımcı olabilmesi için bu fırsat dakikalarını kaybetmeden paylaşılma ve yıkılma korkusu karşısında, kendimizi Amerika'ya müracaata mecbur görüyoruz. Vasıf Bey kardeşimizle bu konuda ortak olan noktaları kendisi de ayrıca yazacaktır.

Türkiye'yi büyük ve irade sahibi geniş görüşlü bir iki kişi belki kurtarabilir.

Macera ve boğuşma devri artık geçmiştir. Gelecek için gelişme ve birlik savaşı vermeye mecburuz. Sınırlarında bu kadar çok evlâdı ölen zavallı memleketimizin fikir ve medeniyet savaşında kaç tane şehidi var? Biz, Türkiye'nin hayırlı evlatlarından yarının kurucuları olmalarını istiyoruz. Rauf Bey kardeşimizle sizin ortaklaşa, temelleri dahi çöken zavallı memleketimiz için uzakları görerek çalışmanızı bekliyoruz.

Saygılarımı gönderir, başarılarınıza dua derim. Millî davada can ve başla çalışanlar arasında sade bir Türk askerinin alçakgönüllülüğü ile sizinle beraber olduğumu bildiririm.

10 Ağustos 1335-1919
Halide Edip

Karahisarısahip, 13/8/1335-1919

15'inci Kolordu Komutanlığına

Mustafa Kemal Paşa'ya özeldir: İstanbul'daki bazı siyasi partilerin Amerika heyetine verilmek üzere ortaklaşa aldıkları kararlar aşağıda sunulmuştur:

1- Ermenistan için Türkiye'nin doğu sınırı üzerinde Ermenilerin işine yarayacak bir arazi parçası terketmeye, Doğu illerinin Türkleri ve orada işbaşında bulunan büyükleri gelecekte refahını ve serbestçe gelişimini düşünerek razı olabilecekleri düşüncesinde oldukları, yalnız bu düşüncelerini oradaki Kürtlerle birlikte almış olmak ve Kürtlerin de Ermenilere arazi bırakılması düşüncesine kesinlikle yanaşmıyor olmaları dolayısıyla alınan karara katılmadıklarını ve hatta katılsalar bile orada Türk çoğunluğunun aşağıdaki şartlar kendilerine sağlanmadıkça bu düşüncede Kürtlerden ayrılmayacağını zannettiklerini; şöyle ki: Öncelikle Türk ve Kürt çoğunluğun aralarındaki diğer azınlıkların iskan edilmiş olduğu arazinin bütünlüğü; ikinci olarak, Türklerin tam bağımsızlığının sağlanması ve fiilen

gösterilmesi; üçüncü olarak, Türkiye'nin medenileşebilmesi için serbestçe gelişimine engel olan sınırlamaların ortadan kaldırılmasıyla Wilson prensiplerinde vadedildiği gibi bağımsızlık ve haklarından emin bir şekilde yararlanmasına imkân verilmesi; dördüncü olarak, bu konularda ve Türklerin gelişmesinde Amerika'nın bize destek sağlayacağını Milletler Cemiyeti'ne karşı taahhüt etmesi.

Terkedilecek araziden çıkarılacak olan Türk ve Kürtlerin gönderileceği yeni arazide derhâl iskân edilmeleri ve arazilerinden yararlanmaları için Amerika'nın yardım etmesi.

O bölgede ve özellikle Erzincan ve Sivas arasında bulunan Ermenilerin yeni Ermenistan bölgelerine gönderilmelerinin sağlanması.

Ermenistan adına gerçekleştirilmesini muhtemel gördüğümüz arazi terki meselesi bağımsız bir Ermenistan adına değil ancak büyük ve medeni bir devletin mandası altında gelişecek çağdaş bir devlet adına olacaktır. Çünkü, bugünkü Ermenistan'a arazi terketmek Türkiye'nin başına ikinci bir Makedonya olacağı gibi Kafkasya için de bir problem çıkarmak demektir.

Bütün bunlar tartışılabilir bir "teklif" niteliğindedir. Bunların kesinlik kazanması ancak ülkedeki heyetlerle görüşülerek mümkün olursa oraya Amerika heyetinden birinin gönderilmesi gereklidir.

Ve en sonunda meselenin kanunlaşması için Osmanlı Millî Meclisi'ne gönderilmesi gerekmektedir.

12'inci Kolordu
Komutanı Salâhattin

Erzurum, 21/8/1335-1919

Şifre
Kişiye özeldir
339

12'nci Kolordu Komutanlığına
20'nci Kolordu Komutanlığına

(Yalnız 12'nci Kolordu) Cevap: 13/8/1335-1919 tarihli şifre:

İstanbul'daki bazı partilerin Amerika heyetine verilmek üzere aldıkları kararlar burada, Heyet-i Temsiliyemiz tarafından son derece, üzüntü ve acı verici olarak görüldü. Çünkü, birinci maddede Ermenistan'a Doğu illerinden

arazi terki söz konusu olmaktadır. Hâlbuki büyük çoğunluğu Türk ve Kürt olan bu illerden bir karış toprağın bile Ermeniler hesabına verilmesinin bugün için uygulanması mümkün olmayacağı bir yana, unsurlar arasındaki nefret ve intikam duygularının dehşet ve şiddeti Osmanlı Ermenilerinin dönmeleri durumunda dahi o şehirlerde yoğun olarak yerleştirilmelerini tehlikeli göstermektedir. Bununla birlikte, suçlu olmayan Osmanlı Ermenilerine yapılacak azami müsaade, normal ve eşit şartlar altında vatanlarına dönmeye izin vermekten başka bir şey olamayacaktır. Üçüncü maddede Erzincan ve Sivas arasında bir Ermeni yoğunluğu hayali, istatistikten ve bilgiden yoksun olmaktan başka bir şey değildir. Savaştan önce bile buralarda oturanların büyük bir kısmı Türk ve bir kısmı da Zaza denilen Kürtlerden ve pek az da Ermeniden oluşmaktaydı. Bugün ise varlığından bahsedilecek sayıda Ermeni yoktur. Bu nedenle, bu gibi cemiyetler yetkilerini bilmeli ve bir iş yapmak istiyorlarsa hiç olmazsa Harbiye ve Hariciye Nezaretlerinin barış hazırlıkları arasında yaptıkları resmî istatistik ve grafiklere olsun başvurma zahmetinden kaçınmamalıdır. Bu telgrafın aynen İstanbul'a gönderilmesini rica ederiz.

Mustafa Kemal

Ankara'dan, 14/8/1335-1919

Güvenlikle ilgilidir
2013

Üçüncü Ordu Müfettişliği Kurmay Başkanlığına

1- Mustafa Kemal Paşa'ya: İstanbul'a hitaben yazmış olduğunuz son cevap telgrafınız yerine ulaştırılmış ve cevap olarak basılı bir raporla Ahmet Rıza Bey, Ahmet İzzet, Cevat, Çürüksulu Mahmut Paşalar, Reşat Hikmet, Cami, Reşit, Sadi Beyler ve Esat Paşa gibi pek çok şahsın görüşüne uygun olan Kara Vasıf'ın, yani Cengiz'in, Halide Edip Hanım'ın değerlendirmelerini içeren uzun mektuplar geldi. Bunlar sıra ile özetlenerek sunulacağı gibi asılları da Sivas'a gönderilecektir. Bunların tümünde, bir desteğe ihtiyaç olduğu ve bu desteğin Amerika tarafından verilmesi kötünün iyisi olarak kabul edilip, uygun görüldüğüne dair gerekçeler ifade edilmektedir. Basılı rapor; Cami, Rauf Ahmet, Reşit Hikmet Sadi Bey'lerle Halide Hanım, Kara Vâsıf, Esat Paşa ve bütün parti ve cemiyetlerin düşünceleri sorulduktan

sonra çoğunluğun görüşüne göre düzenlenmiştir. Zaman varmış. Kongrede bir an önce iş görmek, Amerikalılar gitmeden bildirmek gerekliymiş. Amerikalıları oyalayarak gidişleri geciktirilmeye çalışılıyormuş. "Kongre, hızla kesin karar verebilir mi?" sorusuyla Amerikalılar taraftar olduklarını ima ediyorlarmış. Kongrenin toplanmasını hızlandırmanız rica olunur.

20'inci Kolordu
Komutanı Ali Fuat

Bu telgrafta sözü edilen uzun mektuplar, günlerce telleri işgal eden şifrelerle verildi. Birbirinin eki olan bu şifrelerden biri de şu idi:

Ankara, 17/8/1335-1919

Güvenlikle ilgili
Kişiye özel

Üçüncü Ordu Müfettişi Kurmay Başkanı Kâzım Beyefendi'ye

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne: 16/7/1335-1919 ve 880 numaralı şifrenin dokuzuncu maddesine ektir:

Kara Vâsıf'ın 10 numaralı madde hakkında ek olarak verdiği bilgi:

1- Bir destek alacak şekilde Amerika'ya taraftar olursak ve bunu Vilayat-ı Şarkiye Kongresi, Millî Kongre bir istek gibi telgrafla hükümetimize yazarsa Wilson'un Amerika Kongresi'ne karşı güzel bir dayanak noktası olacağı İstanbul'da birçok aydın tarafından destekleniyor ve böyle bir metin hazırlanıyor. "Anadolu'da yaparsa yararlı olur." diyorlar. Böyle olursa Amerika'nın mandasından yararlanarak diğer düşmanları çıkarmak ve sonra yalnızca Amerikalılarla karşılaşmak mümkün ve uğraşmak da kolay olur. Bir de Amerikalılar bizi şiddetle suçluyorlar. Yani hükümeti aşağılıyor ve milletimizi de suçluyorlar. Delegelerin İstanbul'dan çıkışını, Paris'e gidişini, muhtıraları... Sonra diyorlar ki: Avrupa'nın cesaret etmediğini siz kabul ediyorsunuz. Meselâ: Avrupa büyük Ermenistan kurdurmuyor. Sizin sadrazam Toroslardan sınır veriyor. Ermenistan istiyor. Oysa bugüne kadar Amerika komisyonlarından hiçbirisi bile buna mümkündür demedi. Genel raporlara göre Anadolu'da, Türkiye'de bir Ermenistan, hatta özerk ve mahalli idareler kurmak dahi mümkün değildir. Nüfusları yok, toprakları yok. Bu idare müthiş bir askerî güce dayandırılmazsa olmaz. Ermenilerde bu güç yoktur. Amerika

bu lutufta bulunamaz. Diğer devletler de buna dayanamaz. Meğer ki oralarını ele geçirsin ve "... barış" yapsınlar. Bu da mümkün değildir. Rekabet buna engeldir. İşte İstanbul'un haberleri. Orada iyice düşünülsün. Zaman oldukça kısadır. Amerikan Kongresi Wilson'u dinlemek üzeredir.

İstanbul'da büyük görüşmeler yapılıyor. Onun için Mustafa Kemal Paşa genel bir emir verir mi? Yoksa İstanbul'da alınan kararları ve yapılan çalışmaları onaylar mı? Çalışmaların amacı milletin birliği, vatanın bütünlüğü, bağımsızlık ve hâkimiyetin sağlanması! Eğer Mustafa Kemal Paşa buraya genel bir emir vermez ve kendisi de derhâl oradan Amerika, İngiliz ve diğerleriyle bağlantı kurmaz ise tabii burada da faaliyet devam edecektir. Belki muhalif bir şey olur. Buna dikkat çekerim. Bu rolü, siyaseti daha iyi yürüten bir "tğtlkhn" Mustafa Kemal Paşa harekâtına, kuvvetine dayanmak ise "btlstn" onun sözleri, tavır ve hareketleriyle fiili ve sözlü olarak yalanlanmış.

Çolak Hüseyin Salâhattin iki yüzlü davranıyor. Sadık Bey'in en gözde adamlarından olan bu adamın makam sahibi yapılmaması düşünülüyor.

20'nci Kolordu
Komutanı Ali Fuat

Kara Vâsıf Bey'e bildirilmek üzere verilen cevap şu idi:

Erzurum'dan, 19/8/1335-1919

Şifre
Kişiye özel. Âcildir.
152

20'nci Kolordu Komutanı
Ali Fuat Paşa Hazretlerine

Cevap: 17/8/1335-1919

Sözü edilen Amerikan manda desteğinin dikkatli bir şekilde incelenmesi ve millî gayemiz ile karşılaştırılması çok önemlidir. İstanbul'da çalışma yürüten zümrelerin amacı milletin birliği, vatanın bütünlüğü, bağımsızlık ve hâkimiyetin sağlanması noktasında düşünülüp gerçekleştirildiğine göre, Amerikan mandasının kabul edilmesi durumunda bu gaye korunmuş olabilir mi?

Millî arzulara tabi ve uygun olmayan kararlar milletin gözünde hiçbir zaman geçerli olmayacağı gibi milletin ve vatanın geleceği ile ilgili olarak milletin vicdanına tercüman olmaktan ibaret olan görevimizi en iyi şekilde yerine getirmek için millî arzuların tek bir hedefe odaklanmasını beklemeden hiçbir meselede yetkili görünmemiz doğru değildir. Bu sebepledir ki, biz, yabancılarla bağlantı kurup görüşmemizin kongrenin kararlarına dayandırarak millet adına yapılmasını tercih etmekteyiz. Çok şükür vatanımızdaki millî mücadelenin alabildiğine büyüyüp gelişmesi ve kuvvet kazanmakta olması bizleri daima bu noktaya davet ediyor.

Şurası da göz önünde tutulmalıdır ki, millet ve memleketin geleceği hakkında Amerika veya herhangi bir devletle anlaşmaya yetkili olabilecek bir hükümet ancak millî hâkimiyet ilkesini kabul ve bir millî meclisin kurulmasını isteyen ve ona dayanmayı isteyen bir hükümettir. Şu durumda, İstanbul hükümetini oluşturacak şahısların mutlaka bu vasıflarda olması gerekir. Bizce böyle olduğu gibi, oradaki çalışmalarınız da bu noktanın sağlanmasına dönük olmalıdır.

Yakında kongre kararlarını öğreneceksiniz. Gözlerinizden öperiz.

Mustafa Kemal

Manda Meselesinin Kongrede Görüşülmesi

Bir küçük bilgi daha vereyim. Sivas'a gelmiş olan gazeteci Mister Bravn ile bizzat görüşmeyi uygun buldum. Muhatabını kolaylıkla anlayan çok zeki bir genç.

fiimdi efendiler, kongrede manda hakkında, meydana gelmiş olan konuşma ve tartışmayı, mümkün olduğu kadar geliştiği gibi yüce heyetinize dinletmeye çalışacağım:

Bir çok kişi söz aldılar. Kimseye söz vermeden önce, başkanlık makamından, tutanaklarda aynen kayıtlı olan şu kısa değerlendirmeyi yaptım: Bu muhtıra içeriği hakkında fikir alışverişine başlamadan önce bazı noktalara dikkatinizi çekmek isterim. Bu raporda örnek olarak Mister Bravn'dan bahsedilmekte ve elli bin kişilik bir işçi ordusu getirileceğini söylediği belirtilmektedir.

Efendiler, Mister Bravn "Ben, hiçbir resmî sıfatla görüşmüyorum, tamamen özel bir şekilde görüşüyorum" diyor ve hatta Amerika'nın mandayı kabul edeceğini değil, belki etmeyeceğini söylüyor! Onun için sözleri Amerika adına değil, kendi adınadır, mandanın ne olduğunu kendisi de bilmiyor! "Manda, siz ne derseniz odur!" diyor. Bu muhtırada önemli olarak manda meselesi vardır. Bunun hakkında fikir alışverişi yapmadan önce on dakika dinlenelim (saat: 3.25).

Bir sonraki oturumda "İlk söz Vasıf Bey'indir" dedim. Vasıf Bey önce mandanın tanımı konusunda uzun bir konuşma yaptı. Diğerlerine sözü bıraktı. Tekrar söz aldı ve "Bir kere prensip olarak mandayı kabul edelim de şartları hakkında daha sonra görüşürüz." dedi.

Üyelerden Macit Bey adında bir kişi "Genel kurulca asıl görüşülecek mesele bundan sonra yalnız yaşayabilecek miyiz, yaşayamayacak mıyız? Mandayı nasıl ve ne şekilde anlayarak mandaterle ne şekilde görüşeceğiz? Mandater kim olacaktır? Asıl mesele budur." tarzında konuştu. Ben başkanılk makamından "Zannederim bu rapordan iki bakış açısı ortaya çıkıyor: Bunların birincisi, devletin iç ve dış bağımsızlığından vazgeçmemesi, ikincisi de, devlet ve milletin dışarıdan gelecek olumsuz baskılara karşı bir yardım ihtiyacında bulunup bulunmamasıdır. Asıl şüphe çekici olan nokta budur. İzin verilirse, bu noktayı, incelemek için teklif encümenine havale edelim. Daha sonra yüksek huzurlarınıza sunalım. Herhâlde iç ve dış bağımsızlığımızı kaybetmek istemiyoruz" dedim. Bunun üzerine söz alan Bekir Sami Bey, "Üzerimize aldığımız görev çok ağır ve önemlidir. Boşuna tartışmalara harcayacak hiçbir dakikamız yoktur. Bu muhtıramızı görüşelim ve vakit geçirmeksizin bir karar verelim." dedi. Ben başkanlık makamından: "Bu meseleyi encümen başkanı olmam dolayısıyla açıklayayım (ben aynı zamanda teklif encümeni başkanıydım): Bu muhtıranın içeriği encümende okundu ve bir çok konuşma ve tartışma yaşandı. Fakat kesin karar verecek şekilde görüş ortaya çıkmadı. Daha önce genel kurulda okunmaksızın teklif encümenine havale edilmişti. Bu yüzden burada okunup heyetin bakış açısı belirginlik kazandıktan sonra tekrar teklif encümenine havale edilerek kesin kararı vermek istemiştik." dedim. İsmail Fazıl Paşa (merhum) da söz alarak şu konuşmayı yaptı:

“Bekir Sami Bey’in fikrine katılıyorum. Kaybedecek vaktimiz yoktur. Esasen mesele de kolaylaşmıştır: Tam bağımsızlık mı, yoksa manda mı kabul edeceğiz? Tespit edeceğimiz karar budur. Böyle çok önemli bir konuyu tekrar encümene ve ondan sonra genel kurula havale ile vakit geçirmeyelim. İş uzar. Zamanımız değerlidir. Buna bugün, yarın ya da öbür gün mutlaka genel kurulda bir karar verelim. Encümende vakit geçemeyelim. Çünkü çok hassas bir konudur.”

Bunun ardından Hami Bey söz alarak İsmail Paşa ile Bekir Sami Beyefendi’nin fikirlerine katıldığını söyledikten sonra “Mutlaka bir yardıma ihtiyacımız var ve bunun en basit delili de devlet gelirlerinin ancak borcumuzun faizine yetmesidir!” buyurdular.

Bundan sonra, Raif Efendi manda aleyhinde söz söyledi. İsmail Fazıl Paşa ona cevap verir şekilde uzunca konuştu. Ondan sonra tekrar Bekir Sami Bey söz söyledi ve dedi ki:

“İsmail Fazıl Paşa Hazretleri’nin tamamen katıldığım sözlerine yalnız bir şey ekleyeceğim: Kırım Harbi’nde galip sıfatıyla çıkarak katıldığımız Paris Kongresi’nde müttefiklerimizin bize yüklemiş oldukları bilinen şartlar ile bu şimdi okunan muhtıradaki taleplerimiz karşılaştırılacak olursa, hangisinin daha çok bağımsızlığı yok edici olduğu anlaşılır zannederim!”

Bekir Sami Bey’den sonra Hami Bey ve Hami Bey’den sonra da Refet Paşa söz söylediler. Refet Bey’in sözleri aynen şu idi: “Mandanın bağımsızlığı ihlâl etmeyeceği muhakkak iken bazı arkadaşlarımız ‘Bağımsız mı kalacağız, yoksa mandayı mı kabul edeceğiz?’ şeklinde bir takım düşünceler ileri sürüyorlar! Onun için her şeyden önce mandanın ne olduğu anlaşılmalıdır. Bundan dolayı mandadan bahsetmeden önce de, fikirleri gıcıklayan bu raporda, bu tabirin ne şekilde anlaşılmış olduğunu anlamak gerekir. Fazıl Paşa Hazretleri ‘bağımsızlığı korumak şartıyla manda’ buyuruyorlar. Hami Beyefendi tarafından manda hakkında verilmiş olan muhtıra iki kısma ayrılıyor: Bir gerekçe kısmı, ondan sonra bir de mandanın tanımına ait kısım var... Manda meselesini bunlardaki bakış açılarına göre değerlendirmek için öncelikle bir noktayı anlamak isterim; bu muhtıranın içeriği genel kurulca görülmüş müdür, görüşülmemiş midir?” İsmail Fazıl Paşa “Yanlış düşüncelere sebep olduğundan biz üçümüz -yani Fazıl Paşa, Bekir Sami ve Hami Beyler- bu muhtırayı geri çekiyoruz. Hiç verilmemiş

saydık" dedi (bu muhtıranın müsveddesi de, temize çekilmiş hâli de kendilerinde kalmıştır).

Başkanlıktan, "Muhtıra geri çekilmiştir." dedim.

Muhtıranın geri çekilmiş olmasına rağmen, söz alan Refet Bey tutanakta beş-altı sayfa yer tutan parlak bir konuşma yaptı. Bu konuşmadan aynen tutanaktan aldığım bazı cümleler, hatibin amacını anlatmaya yetecektir zannederim:

Refet Bey diyor ki:

"Bizim Amerika mandasını tercih etmekteki amacımız, bütün toplumları esir eden, kalpleri, vicdanları söndüren İngiliz mandasından kurtulmak ve sakin ve milletlerin vicdanlarına saygılı Amerika'yı kabul etmektir. Yoksa asıl iş para meselesi değildir."

".....söz olarak, manda ile bağımsızlık birbirine engel durumlar değildir. Yalnız, eğer biz gerçekte kuvvetli olmayacak olursak, işte o zaman mandanın altında eziliriz ve o zaman manda bizim için bağımsızlığı yok edici bir hâl alır. Bir de diyelim ki, biz iç ve dış olarak tam bir bağımsızlık isteriz! Fakat, acaba kendi başımıza yapabilecek miyiz, yapamayacak mıyız? Ondan önce, acaba bizi kendi başımıza bırakacaklar mı, bırakmayacaklar mı? Bunu düşünelim! Şurası bir gerçektir ki, bugün bizi İngiltere, Fransa, İtalya ve Yunanistan paylaşmak istiyorlar. Fakat eğer biz, bugün bir devletin kefilliği altında bir barış yapacak olursak ileride, uygun şartlar altında bulunur bulunmaz hemen döner ve kendi faydamızı sağlarız. Lâkin eğer kötü bir durum ortaya çıkacak olursa, acaba büsbütün zarar etmiş olmayacak mıyız?"

".....Herhâlde bir Amerika kefilliğini kabul etmek mecburiyetindeyiz. Yirminci asırda beş yüz milyon lira borcu, harap bir memleketi, pek verimli olmayan bir toprağı ve ancak on on beş milyon lira geliri olan bir millet için bir dış yardım almaksızın hayatını idame etme imkânı olamaz! Eğer bundan sonra da bu hâlimizde kalır ve bir dış yardım sayesinde ilerleyemeyecek olursak ihtimal ki gelecekte Yunanistan'ın bile saldırılarına karşı kendimizi savunamayız... "

"Allah korusun, eğer İzmir Yunanistan'da kalsa ve aramızda bir savaş olsa, düşmanımız, Yunanistan'dan gemilerle asker getireceği hâlde, acaba biz Erzurum'dan hangi trenlerle sevkimizi yapabileceğiz? Bundan dolayı,

Amerika mandası her şeyden önce bir kefil ve yardımcı bulmak için gereklidir.”

Konuşmacı sözlerini şu cümle ile bitirdi:

“Eğer bu sözlerimle ilerideki görüşmeler için bir giriş yapabildimse ne mutlu.”

Efendiler, bu parlak ve ustaca nutkun, dinleyenlerin görüşleri üzerinde yapabileceği yanıltıcı etkinin derecesini kolayca takdir edersiniz... Düşüncelerin, bunu takip etmesi muhtemel olan aynı fikirdeki konuşmacıların nutuklarıyla tamamen karışmasına meydan vermemek ve özel bir şekilde aydınlanmaya zaman bulabilmek için, derhâl:

“On dakika dinlenelim efendim” diyerek oturuma ara verdim (saat: 5.30’da).

Efendiler, bu nutkun son cümleleri dikkat çekicidir. Refet Beyefendi, Yunanlıları İzmir’de geçici olarak görüyor ve savaş durumunda olduğumuzu kabul etmiyor. Yunanlılar İzmir’de kalırsa ve savaşa girilirse başa çıkamayacağımız düşüncesinde bulunuyor.

Bundan sonraki oturumda Bursa temsilcilerinden Ahmet Nuri Bey, manda aleyhinde uzun bir konuşma yaptı. Hami Bey buna daha uzun bir konuşmayla cevap verdi ve gerçekten çok uzun olan konuşmasının sonlarına doğru anlattıklarını şu bilgiyi vererek kuvvetlendiriyordu:

“Fakat şimdi biraz da kesin olarak bildiğim bir durumdan bahsedeceğim. Meselenin bu aşamasında ilgili olan kişi ile şahsen görüştüğüm için sözlerim tahminî değil kesindir. İstanbul’dan hareketimden önce eski sadrazam İzzet Paşa Hazretleri’ni ziyarete gitmiştim, her hâlde bir mandaya ihtiyaç duyduğumuzu kendileri de düşünüyordu. Benden de bu konudaki düşüncelerimi sordular. Ben de düşündüklerimi söyledim. Bir kaç gün sonra beni çağırıp şu meseleyi açıkladılar: Suriye ve Adana bölgesinde dolaştıktan sonra İstanbul’a gelip siyasi partilerin bakış açılarını öğrenmeye çalışan Amerikan İnceleme Komitesi üyesi, İzzet Paşa’yı konağında ziyaret ederek Anadolu’daki millî teşkilatın Türk milletini temsil ettiğine inandıklarını ve Paşa’yı da -yani İzzet Paşa’yı- bu işin planlayıcısı bildiklerini söylemişler ve: “Eğer siz Erzurum ve Sivas Kongrelerine Amerikan mandasını istetecek olursanız, Amerika da Osmanlı mandasını kabul edecektir.” demişler. Paşa, bunu bana açıkladıktan sonra, bu milletin bir savaşa daha gücü

kalmadığından ve her hâlde böyle bir çareye yönelmek zorunda olduğumuzdan söz etti ve Sivas'a gittiğim zaman oradakilere bu durumu anlatmamı tavsiye etti. İzzet Paşa'nın düşüncesi de, bu şekilde, istenecek bir mandanın yüzde doksan ihtimalle kabul edileceğini ve yalnız bizim için birtakım şartların kabul edilmesinin zorunlu olduğu şeklindedir. Hatta Paşa Amerika için milletin isteğine dayanmadan, mandayı kabulün mümkün olmayacağından, kongremiz tarafından ortaya konacak isteğin Avrupa devletlerine karşı Amerika lehinde bir dayanak noktası olacağını da söyledi. Ben bu meseleyi İstanbul'dan şifre ile Erzurum'da Rauf Bey'e bildirdim." "Mandanın varlığından çok ismine itiraz edenler boşuna telaşlanıyorlar. Kelimenin önemi yoktur. Önemli olan altına girdik demeyelim de isterlerse 'Sonsuz devlet olduk!' diyelim".

Bu son söze cevap verenler arasında Hüsrev Sami Bey'in şu sözü işitildi:

"Fakat bizim bu çalışmalardaki amacımız, kendimizi savunarak sonsuza dek yaşayacak millet olduğumuzu ispat etmektir!"

Hami Bey buna, geri çekilir gibi cevap verirken, Kara Vâsıf Bey söz aldı ve o günkü toplantının sonuna kadar konuştu. Kara Vâsıf Bey'in uzun sözlerinin kısasını, tutanaklarda aynen kayıtlı olan şu cümlelerle yüksek dikkatlerinize sunuyorum:

"Bütün devletler bizi tamamen bağımsız bırakacaklarını bile söyleseler yine yardıma muhtacız. (Vâsıf Bey sözlerinin başında mandaya *dış yardım* ismini verelim demişti). Dört yüz ile beş yüz milyon lira borcumuz var. Bu parayı kimse kimseye bağışlamaz, bize bunu ödeyin diyecekler. Hâlbuki bizim gelirimiz bunun faizine bile yetmez. O zaman zor durumda kalacağız. Bunun için bağımsız yaşamaya mali durumumuz uygun değildir. Sonra, yanı başımızda, bizi paylaşmaya karar vermiş hükümetler var. Onların ihtirasları karşısında yok oluruz! Parasız, ordusuz ne yapabiliriz? Onlar uçakla havada uçuyorlar, biz henüz kağnı arabasından kurtulamıyoruz. Onlar savaş gemisi yapıyor, biz yelkenli bir gemi yapamıyoruz. Bu hâllerle bugün bağımsızlığımızı kurtarsak bile yine günün birinde bizi parçalarlar".

Vâsıf Bey konuşmasını şu sözlerle bitiriyordu:

"...İstanbul'daki Amerikalılar 'Mandadan korkmayınız, Milletler Cemiyeti tüzüğüne dâhildir' diyorlar. İşte bütün bu sebeplere dayanarak İngiltere'yi kendimize daimi düşman ve Amerika'yı da ehven-i şer olarak görüyorum.

Eğer onaylarsanız buradan İstanbul'daki temsilciye bir mektup yazıp gizlice bir heyet göndermek için bir torpido isteyebiliriz."

Dokuz Eylül Salı günkü toplantıda manda meselesine değinen Rauf Bey'in kayıtlardaki konuşması aynen şöyledir:

"Bu manda meselesi hakkında şimdiye kadar gerek basında gerekse diğer ortamlarda pek çok şey söylendi. Gerçi yüce heyetiniz dış yardım prensibini kabul etti ise de bu yardımı kimden isteyeceğimiz açıklanmadı. Amerika olduğu ima yoluyla anlatılıyorsa da, benim düşüncem doğrudan doğruya adının açıklanmasında bir sakınca olamaz."

Erzurum Kongresi Hiçbir Şekilde Mandanın Kabulü Hakkında Karar Vermiş Değildir

Bu sözlerden, Rauf Bey'in düşüncesiyle, gerek Sivas Kongresi heyetinin ve gerek Erzurum Kongresi heyetinin düşünceleri arasında görüş ayrılığından kaynaklanan bir yanlışlık olduğuna şüphe yoktur. Rauf Bey'in düşüncelerini açıklayan bu sözlerinin, gerek Erzurum ve gerek Sivas Kongreleri beyannamelerinin yedinci maddesindeki yazılış şeklinden doğduğuna hükmedilebilir. Gerçekten de, bu maddenin yazılış şeklinde ihtimal ki mandacılıkta pek ileri giden ve sürekli propagandalarıyla kamuoyunu zaafa uğratanları susturmak ve belki bundan daha çok onların iddialarına bir cevap olmak üzere bir çeşit özel bir durum vardır. Maddenin içeriği mantık çerçevesinde incelenip değerlendirilince ne manda ve ne de Amerika'nın mandaterliğini isteme düşüncesinin olmadığı görülür. Bu noktayı açıkça ortaya koymak ve söz konusu maddeyi aynen hatırlatmak isterim:

Madde 7- Milletimiz medeni gayeleri yüceltir ve teknik, sınai ve iktisadi durumumuzu ve ihtiyaçlarımızı takdir eder. Bu itibarla devlet ve milletimizin hâkimiyet ve bağımsızlığı ve vatanımızın bütünlüğü korunmak şartıyla, altıncı maddede açıklanmış olan sınırlar içinde milliyet prensiplerine saygılı ve memleketimize karşı ele geçirme politikaları gütmeyen herhangi bir devletin, teknik, sınai ve ekonomik yardımını sevinçle karşılarız ve bu adil ve insanca şartları içeren bir barışın da bir an önce gerçekleşmesi, insanlığın kurtuluşu ve dünya barışı adına öncelikli millî hedeflerimizdir.

Efendiler, bu maddenin hangi noktasında manda ve mandaterin Amerika olacağı düşüncesi var? Olsa olsa "Herhangi bir devletin teknik, sınaî ve ekonomik yardımını sevinçle karşılarız" sözlerinden manda fikrine kapılanlar olabilir. Fakat mandanın anlam ve gayesinin bu olmadığı açıktır. Her zaman ve bugün dahi bu açıklamalar çerçevesinde yapılacak yardımları sevinçle karşılamaktayız ve karşılarız. Nitekim Ankara-Ereğli ve Keller-Diyarbakır demiryolunun inşası için de bir Belçika şirketinin teknik, sınai ve ekonomik yardımını sevinçle kabul ettik ve meselâ Ankara şehrinin ve diğer Anadolu şehirlerimizin bir an önce inşaları için teklifte bulunacak yabancı sermayenin yardımlarını sevinçle kabul ederiz. Yeter ki memleketimize sermaye getireceklerin, devlet ve milletimizin hâkimiyet ve bağımsızlığını ve vatanımızın bütünlüğünü ortadan kaldırmaya yönelik düşünce ve girişimleri olmasın. Bu maddede bulunan "milliyet prensiplerine saygılı ve memleketimize karşı yıkıcı emeller beslemeyen herhangi bir devlet" ifadesinden Amerika devleti anlamını çıkarmaya da gerek yoktur. Çünkü bu prensiplere saygılı, dünya devletleri arasında yalnız Amerika değildir. Meselâ İsveç devleti, Belçika devleti aynı durumda olan devletler değil midir? Bu devletlerden herhangi birinin mandaterliği de söz konusu olabilir mi? Bir de eğer Amerika devleti için bir ima yapılmak istenseydi "herhangi bir devletin" yerine "bir devletin" veya bir olmazsa sadece "devletin" kelimesiyle yetinilmesi gerekirdi. Bu sebeple maddenin ortaya koyduğu şartlar altında teknik, sınai ve ekonomik yardımın iyi anlaşılması, bütün devletleri kapsadığına işaret ettiğini açıkça ortaya koyar.

Efendiler, bu manda meselesi hakkındaki bakış açımızın -ki bundan önce geçerli ve şu andan itibaren yüce heyetinizin de bilgisi dâhilinde bulunan bunca haberleşme ve tartışmalarımızla ortaya konmuştur- aylardan beri gece gündüz yanımda bulunan bir arkadaş tarafından hâlâ anlaşılmamış olduğuna hükmedilebilir mi? O hâlde Rauf Bey ya aslında benimle aynı düşüncede değildi ya da aynı düşüncede idiyse de Sivas'ta İstanbul'dan gelenlerle görüştükten sonra düşüncelerini değiştirmiş oluyor. Burasını anlamak bence zordur. Şimdi biraz daha Rauf Bey'i dinleyelim; Rauf Bey, şu şekilde sözlerine devam ediyor:

"Ateşkesin başlarında Almanlar barışı imzalamayacak zannedilirken İngiliz basını bazı yayınlar yaptılar. Bunun birinci kısmı Almanya'nın barış

imzalayacağına dairdi. Bu gerçekleşti. İkinci kısmı da Türkiye'nin paylaşılmasına dairdi. Bu Allah'a şükür gerçekleşmedi. Bu kısımda konferansın kararı gereği Kızılırmak'ın doğu tarafı Ermenistan kabul edilerek Amerika'nın koruyuculuğuna veriliyor. Hatta Gürcistan'la Azerbaycan da Amerika'ya bırakılıyor deniliyordu. Kızılırmak'ın batısındaki topraklar da, İzmir ve İstanbul hariç ve deniz bağlantısı Antalya olmak üzere Türkiye'yi oluşturuyordu. Bu kısmın kuzeyi, İtalya ve Fransız, güneyi de İngiliz koruma ve idaresine veriliyordu. İzmir'in işgali bu yayınların doğruluğunu ispata başladı. Bundan dolayı bu tehlike karşısında memleketimize karşı en tarafsız durumda olan Amerika'nın yardım ve desteğini kabul etmek zorundayız. Ben bu düşüncedeyim."

Rauf Bey'in düşüncesini anlamak için bundan sonra uzun uzun devam eden sözlerini dinlemeye gerek kaldı mı bilmiyorum?

Efendiler, çok uzun ve tartışmalı geçen bu manda görüşmeleri, taraftarlarını susturacak orta yollu bir çare ile son buldu. Hem de çareyi teklif eden yine Rauf Bey oldu: "Amerika'da yıllardan beri aleyhimizde yapılmakta olan kötü propagandaların doğurduğu düşünce akımlarını düzeltmek için her şeyden önce Amerika Kongresi'nden memleketimizi inceleyecek ve gerçekleri görecek bir heyeti davet etmek".

Bu teklif oybirliği ile kabul edildi. Konre başkanlık divanının imzalarıyla bu yolda bir mektup kaleme alındığını hatırlıyorsam da bu mektubun gönderilip gönderilmediğini pek iyi hatırlamıyorum. Aslında bu mektuba özel bir önem vermiş değildim.

Sivas Kongresi'ni Çalışamaz Hâle Getirme Girişimleri

Efendiler, küçük bir hatırlatma yapayım. Belge olarak başvurduğum kongre tutanakları, başkanlık divanı katipliğini yapan Afyon Karahisar delegesi Şükrü ve manda lehinde konuşmalarını dinlediğimiz Hami Bey'ler tarafından tutulmuş ve Hami Bey'in yazısıyla düzenli bir şekilde bir deftere temize çekilmiştir.

Efendiler, kongre 11 Eylül'de sona erdi. 12 Eylül'de Sivas halkının da hazır bulunduğu açık bir oturum yapılarak bir takım konuşmalar yapıldı. Kongre görüşmeleri sırasında önemli olarak Meclis-i Mebusan'ın

seçimlerinin çabuklaştırılması ve Meclis'in nerede toplanması gerektiği konularına değinildi. Fakat şimdi açıklamaya başlayacağım meseleler kongre görüşmelerini kısa kesmeyi gerektiriyordu. Bu son noktalarla daha sonra Heyet-i Temsiliye uğraştı. 9 Eylül 13351919 günü toplanmış olan bazı bilgiler kongreye şu şekilde açıklandı: "Eskişehir ve Afyon Karahisar'daki İngiliz kuvvetleri artırıldı. General Miln (Milne) Konya'ya geldi. Konya valisi Cemal Bey ve Ankara valisi Muhittin Paşa muhalefet etmekte tereddüt gösteriyorlar. Yeni Kastamonu valisi Ali Rıza Bey de tıpkı Cemal Bey türünden bir adammış. Arkadaşların böyle durumlar karşısında şiddetle hareket taraftarı olduğunu bildiğimden hızlı ve şiddetli tedbirler alınmasını Fuat Paşa'dan rica etmiştim. Fuat Paşa da kongrenin kendisine olan güvenine dayanarak kongre adına gereken tebligat ve teşebbüslerde bulunmuştur. Bu şekilde bir hareketin yüce heyetinizce kabul edilmesini rica ediyor. Fuat Paşa, valilere şiddetli ihtarlarda bulunuyor. Bölgelere üst düzey komutanlardan millî komutanlar tayin ediyor ve bu komutanlara millet adına her türlü yetki verilmiştir diyor." Kongre, teklifi kabul etti. Bunun ardından şu şekilde açıklamaya devam ettim:

"Buraya Galip Bey isminde bir vali tayin edilmiş, ve geliyormuş. Fakat bunun Harput valisi Ali Galip Bey mi, yoksa Trabzon valisi Mehmet Galip Bey mi olduğu anlaşılamadı. Fakat biz başka bir bilgiye ulaştık. Mister Novil (Noel) isminde bir İngiliz binbaşısı, Bedirhanîlerden Kâmran, Celâdet ve Cemil Bey'lerle beraber yanlarında on beş kadar Kürt atlısı olduğu hâlde Malatya'ya gelmiş ve mutasarrıf Bedirhanî Halil Bey tarafından karşılanmışlardır. Harput valisi de görünüşte bir posta hırsızını takip bahanesiyle otomobille Malatya'ya gelmiştir. Bu amaçla bunlara Hısnımansur'daki birlik de verilmiştir. Amaçlarının Kürtleri, Kürdistan devleti kurmak vaadiyle aleyhimize ve bize karşı suikast düzenlemeye yönlendirmek olduğu anlaşılmış ve karşı tedbirlere de çalışılmıştır. Meselâ valiyi ve diğerlerini tutuklatmak istiyoruz. Malatya mutasarrıfı da Kürt aşiretlerini Malatya'ya davet etmiş. Bu durum üzerine 13. Kolordu bölgesinde faaliyete geçtik. Gereken tedbirler alınmıştır. Yarın akşam Harput'tan gönderilen bir askerî birlik fesatçıları tepeleyecektir. Buradaki kolordu komutanı da gereken tedbirleri almıştır. Malatya ve diğer yerlere de gereken emirler verilmiştir."

Efendiler, hemen Sivas Kongresi'nin bütün toplantı süresince sinirlere gerginlik verecek şekilde haberler almaktan uzak kalmıyordum. Ancak aldığım bütün bilgileri olduğu gibi kongre heyetine açıklamakta faydadan çok sakınca görüyordum. Gördünüz ki, şimdi açıklayacağım gibi, gerçekten tehlikeli sayılabilecek şekilde olan Ali Galip meselesinden de söz ederken tedbirli bir dil kullanmayı tercih ettim. Bence en önemli mesele her türlü zorluk ve tehlikelere rağmen Sivas Kongresi'nin görüşmelerinden kesin kararlar elde ederek bir an önce sona erdirmek ve bu kararları memlekette uygulamaya girişmekti. Bu isteğim gerçekleşti. Bütün yurdu kapsayan millî teşkilât tüzüğünün ve genel kongre beyannamesinin hemen bastırılarak dağıtılması için gereken yapıldı. Yalnız beklenenin üstünde meydana gelen yeni olaylar karşısında kalındığından kongre son bulmuş olmasına rağmen kongre heyetinin yeni durum gelişinceye kadar Sivas'ta kalmalarını uygun gördüm ve gerekirse daha güçlü olağanüstü bir kongre toplanması için de hazırlık yaptım. Ali Galip'in kaçması üzerine kongre heyetini Sivas'ta bekletmek gereksiz görüldüğü gibi, Ferit Paşa kabinesinin düşmesi üzerine olağanüstü kongre toplamaya da ihtiyaç görülmedi (Belge 55).

Ali Galip Olayı

Şimdi efendiler, mücadele tarihimizde önemli bir olay sayılabilecek Ali Galip meselesi hakkında izin verirseniz biraz ayrıntıya gireyim:

Efendiler, daha Temmuz başında, Erzurum'da bulunduğum sırada Celâdet ve Kâmran Âli isminde iki adamın yabancılar tarafından bol miktarda para ile İstanbul'dan Kürdistan'a gönderileceği, bunların yıkıcı propaganda ve yıkıcı hareketler için görevlendirildikleri ve bir-iki gün içinde hareket etmiş oldukları ya da edecekleri haber alındı. Bu haber üzerine, bunların, sessizce izlenerek tutuklanmaları gereğini 3 Temmuz tarihinde Diyarbakır'da bulunan 13. Kolordu komutanına ve ayrıca kurmay başkanı olan Hamit Bey'e ve Canik mutasarrıfına bildirdim.

20 Ağustos'ta, 13. Kolordu komutanına verdiğim emirde, söz konusu insanların, İstanbul'dan hareket ettiklerinin bildirildiğini ve alınacak tedbirler arasında özellikle Mardin istasyonunda sıkı bir kontrol kurmanın uygun olacağını yazdım.

Sivas Kongresi'nin ikinci günü, yani 6 Eylül tarihinde, "Bedirhanî ailesinden Celâdet ve Kâmran ile Diyarbakırlı Cemil Paşazade Ekrem isimlerinde üç şahsın, beraberlerinde vaktiyle Diyarbakır ilinde aleyhimizden propaganda yapan yabancı bir subay bulunduğu hâlde, silahlı Kürtlerin korumasında Elbistan ve Arga üzerinden Malatya'ya geldikleri, mutasarrıf ve belediye başkanı tarafından karşılandıkları 13. Kolordu'nun bilgilerinden anlaşılıyor." 15. Kolordu komutanı Kâzım Karabekir Paşa'nın 3. Kolordu Komutanlığı'na buna dair gönderdiği 6 Eylül 1335-1919 tarih ve 529 numaralı şifre telgrafında verilen bilgide "yabancı subayın, Türk, Kürt ve Ermeni nüfusunu incelemek üzere merkezî hükümetin izniyle dolaştığını söyledikleri; Malatya'da bulunan süvari alayının mevcudu az olduğundan bunları tutuklamaya cesaret edemediği, bu sebeple bunların tutuklanması için İstanbul'a başvurulduğu 13. Kolordu'dan bildirilmiştir. Bu adamların ne amaç ve görevle ve nereleri gezecekleri hakkında ne bildiklerini Harput valisinden sordum." denilmekte idi (Belge 56). Harput valisi Ali Galip Bey'dir. Bu adamların ne amaçla geldikleri 3 Temmuz tarihinden itibaren bilgimiz dâhilindedir. Beş on silahlı Kürt'e karşı bir süvari alayının mevcudu az görülmüş, tutuklanmalarına cesaret edilememiş, asıl hayret ettirici olansa, bunların tutuklanması için İstanbul'a başvurulmuş olduğu haberidir!

Küçük ve önemsiz olarak görünen bu noktaları o zamanki durumu anlamada dikkat çekici olduğu ve zihniyet farklarını gösterdiği için kayıt ve işaret ettim.

Diyarbakır'da 13. Kolordu komutanının hareket şekli şüpheli görüldüğünden, doğrudan doğruya bu kolordunun kurmay başkanına, 3. Kolordu komutanının imzasıyla 7 Eylül 1335-1919 tarihinde yazılan kişiye özel şifrede Vali Galip, Malatya mutasarrıfı Halil ve Kâmran'ın tutuklanıp Celâdet ve Ekrem Beylerle birlikte İngiliz binbaşısının derhâl Sivas'a gönderilmeleri için Elazığ'da bulunan 15. Alay komutanı İlyas Bey'in bizzat emrinde altmış kadar atlı ve katırlı süvariden oluşan askerin en geç 9 Eylül'de Harput'tan Malatya'ya hareketi için -işin kestirmeden halli amacıyla- doğrudan doğruya tebliğ yapıldığı bildirildi. Müfrezenin hızla hareketinin sağlanması rica edildi. 8 Eylül'de, Sivas'tan da bir otomobil ile bazı subaylar gönderileceği bilgisi verildi (Belge 57).

Diyarbakır'dan, kurmay başkanının 7-8 Eylül 1335-1919 tarihiyle bana gönderdiği şifrede:

Tutuklama hakkındaki isteği öğrendim. Bu konuda komutan beyin emir vereceğini hiç sanmıyorum. Çünkü, askerî özelliklerini biliyorum. Benim yapacağım tebligatı ise uygulamakta tümüyle tereddüt yaşarlar. Bu konuda İstanbul'la yazışmaktayız. Bu duruma göre gereğinin yapılması sizden beklenmektedir. Şifre kaleminin 357 numarasıyla sunulmuştur.

13'üncü Kolordu
Kurmay Başkanı
Halit

Elazığ'daki Alay Komutanı İlyas Bey'den 13. Kolordu Komutanının emrine cevap olarak gelen 8 Eylül tarihli telgrafta da "Kolordudan aldığım emir üzerine hareketim ertelenmiştir. Kolordunun onayı olmadan buradan hareket etmem uygun olmayacağı için kolordudan bildirilmesine aracı olmanız." denilmekteydi (Belge 58).

Halit Bey'e derhâl verdiğim cevap aynen şöyleydi:

7-8 Eylül 1335-1919

İsmi belirtilen şahısların kötülükleri belirlenmiştir. İstanbul hükümeti.... bu kötülüklere ortaktır. Oradan emir beklemek, düşmana fırsat vermektir. Bu konuda, hiç kimseyi endişeye düşürmeyecek şekilde derhâl emir vermek ve zaman geçirmemek gerekir. Komutanın endişeye düşeceğine ihtimal veriyorsanız sizin tarafınızdan Elazığ ve Malatya'daki alay komutanlarına yapılmış tebliğlerin uygulanmasını bildirin. Gerçek ihtiyaç varsa, komutayı uygun gördüğünüz tümen komutanlarından birisi üslensin! Ağırdan almaz amanı geçmiştir. Uygulamanın yapıldığı ile ilgili cevabınızı bekliyoruz kardeşim.

Mustafa Kemal

Alay komutanı İlyas Bey'e de aynı tarihte bizzat şu emri verdim: "İsimleri bilinen şahısların ihanetleri ortaya çıkmıştır. İstanbul'daki merkezî hükümet de bunların ihanetine ortaktır. Kolordu komutanının bu konuda soru sorması ve cevap alamaması hatırlanmaktadır. Bu durumda konunun hâlledilmesini sizden beklerim. Cevabınızı bekliyorum efendim. Malatya'daki işlerinizin

ardından gerek duyulursa Sivas'ta bize katılırsınız. Mustafa Kemal". Şifrenin altındaki imza da 3. Kolordu kurmay başkanı Zeki Bey'e aitti.

Malatya'da bulunan 12. Süvari Alay komutanını da 7/8 Eylül gecesi bizzat telgraf başına çağırmış görüşmekteydim. Alay komutanı Cemal Bey'den durum ve gücü hakkında bilgi aldım. Gelenlerin yanındaki silahlı Kürtlerin "on beş-yirmi kişi kadar" bulunduğunu, alayın da merkezde "ancak o kadar gücü" olduğunu söyledi. Ben gücü yeterli gördüm. Hatta süvari ve topçu alayının subayları da yeterli gelebilirdi. Yalnız özel durum ve psikolojiyi anlamak istiyordum.

Bunun üzerine telgraf görüşmesi şöyle devam etti:

"Ben-Vali Galip Bey, İngiliz binbaşısı, Kâmran, Celâdet ve Ekrem Beylerin tümünün güvenli bir şekilde bu gece tutuklanarak Sivas'a gönderilmeleri gereklidir. Durumunuz bunu yapmaya müsait midir? Size buradan ve Harput'tan yardım yetiştirilecektir.

Cemal Bey- Valiyi de beraber mi?

Ben- Özellikle, evet!

Cemal Bey- Bildirdiğim gibi, durumun ve gücüm buna müsait değildir. Kâmran, Celâdet ve Ekrem Beylerin tutuklanmaları hakkında 13. Kolordu komutanıyla haberleştik. Sonucunda, Şimdilik tutuklanmaları durumun hassasiyeti sebebiyle uygun olamayacağı hakkında emir de gelmiştir." dedi.

Atık, bu şahsın daha fazla üzerine varılamazdı. "Kendilerine hissettirmeksizin sıkı bir şekilde gözaltında bulundurunuz. Kolordunuzdan emir gelecektir. Hareket ederlerse hareket yönlerini ve ne ile hareket edeceklerini derhâl bildiriniz." emrini vermekle yetindim (Belge 59).

Eylül günü Cemal Bey'den şifre ile "adı geçen şahısların hâlâ orada olup olmadıklarını ve gözaltına alınmalarının ne derece önemli olduğunu" sordum ve "kendilerine günde iki defa rapor verilmesini" emrettim.

Halit Bey'e yazdığım telgrafa ertesi günü (8 Eylül 13351919) aldığım cevapta, Elazığ'da alay komutanı ilyas Bey'e emir verildiği ve bu emrin kopyası bildiriliyordu. (Belge 60)

Kolordu komutanı Cevdet Bey de, İlyas Bey'in 52 katırlı süvari ve iki mitraalyözle 9 Eylül sabahı hareket ettiğini ve 10 Eylül akşamı Malatya'da bulunacağını bildirdi. 9 Eylül tarihli olan bu şifre telgrafında "muhalefetlerle

dolu bir yerde daha fazla uygulama yapmama konusunda kendisini mazeretli göreceğini" de bildiriyordu (Belge 61).

Eylül'de, İlyas Bey müfrezesinden başka, Aziziye'den iki süvari bölüğü, Siverek'ten Malatya'daki alaya bağlı bir bölük dahi Malatya'ya hareket ettirildi (Belge 62, 63, 64).

Vali Ali Galip'in de Bedirhanilerle, Cemil Paşazade'nin yaptığı propagandanın etkisini ortadan kaldırmak için Elazığ ve Dersim bölgesi ile ilgisi olduğunu bildiğim ve Kemah'ta bulunan Halet Bey'e (eski milletvekili) 9 Eylül'de Elazığ'a hareket etmesini ve Haydar Bey'le ilişki kurmasını yazdım (Belge 65). Ayın sonuna doğru ulaştı.

Van valisi olan Haydar Bey de Elazığ valiliğini üslenmek üzere Erzurum'dan hareket ettirilmişti. Haydar Bey 15. Kolorduya bağlı olup Mamahatun'da bulunan bir süvari alayıyla da ilişki kurarak gerektiğinde bu alayı Malatya yönüne hareket ettirecekti.

Otomobil ile bazı subayların da Malatya'ya gönderileceğine dair bir kayıt vardı.

Gerçekten de arkadaşlarımızdan Recep Zühtü Bey, görünüşte 3. Kolordu yaveri sıfatıyla benden aldığı özel emirle, yanında bazıları olduğu hâlde 9 Eylül'de otomobille Malatya'ya hareket etti. Maalesef, bindikleri otomobil yolların bozuk ve çamurlu oluşundan Kangal'da bozulmuş ve tam zamanında Malatya'ya yetişememişti. Kangal'dan sonra kâh araba, kâr hayvan ile gece gündüz ilerleyerek Sivas'tan hareketinin dördüncü günü öğleden önce Malatya'ya ulaşabilmişti. Recep Zühtü Bey'in verdiği raporlar durumun aydınlanmasına çok hizmet etmişti.

Efendiler, 10 Eylül günü geç saatlerde şu telgrafı aldık:

Malatya'dan, 10/9/1335-1919

Kişiye özeldir
Bekletilmeyecektir

Sivas'ta 3'üncü Kolordu Komutanlığına

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nedir:

10/9/1335-1919 saat 14.00'de olaysız bir şekilde Malatya'ya varılmıştır.

Bilinen şahısların tümüne yazık ki Kâhta yönüne doğru kaçtıkları, ayrıntıların daha sonra bildirileceği arzedilir.

15’inci alay komutanı İlyas

Aynı gün ve fakat İlyas Bey’in telgrafından sonra da şu telgrafi alıyoruz:

Çok aceledi

Malatya’dan, 10/9/1335-1919

Sivas’ta 3’üncü Kolordu Komutanlığına

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri’ne:

1- Harput valisi ile Malatya mutasarrıfı ve İngiliz binbaşısı ve adamları olan bilinen şahıslar 15’inci Alayın Elazığ’dan hareketini ve kendilerinin tutuklanacaklarını haber alır almaz, bugün sabah vakti kaçmışlardır. Bunların Kâhta’daki Bekir Ağa’nın yanına gittikleri ve oradan sağlayacakları Kürtlerle burayı basmaya gelecekleri duyulmuştur.

2- Bunların ve Bedir Ağa aşiretinin kötülüğe cesaret ettikleri takdirde takip edilmeleri hakkında kolordudan emir alınmıştır. İzleri takip edilmekte olup sonuç ayrıca bildirilecektir.

3- 15’inci Alay komutanının emrindeki kuvvetle bugün saat 14.00’de Malatya’ya geldikleri bildirilir.

12’inci Süvari alay komutanı
binbaşı Cemal

Aynı tarihte yazılmış olan bu iki telgraf yanyana getirilerek inceenirse dikkat çekici bazı noktaların göze çarpmamasına imkân yoktur.

Süvari alay komutanı Cemal Bey, bizden aldığı talimat gereği, bilinen şahısları sıkı ve güvenilir bir şekilde gözaltında bulunduracak ve günde iki defa rapor verecektir.

Adı geçen şahıslar 10 Eylül günü sabahı kaçtıkları hâlde Cemal Bey, bu bilgiyi ancak İlyas Bey müfrezesinin varışından ve İlyas Bey’in raporundan sonra bildiriyor. Cemal Bey, kaçakların İlyas Bey müfrezesinin Elazığ’dan hareketlerini haber aldıklarını söylüyor. Hâlbuki telgrafhane Cemal Bey’in emri altındaydı.

Sonra, kaçakların Kürtleri toplayıp Malatya’yı basacaklarının söylendiğini de ekliyor. Bu noktalar, süvari alay komutanı hakkında şüphe uyandırmaktan uzak değildir.

Daha sonra alınan bilgilerden anlaşıldı ki, Ali Galip ve arkadaşları 9 eylül akşamı haberdar edilmişler. Ali Galip geceyi uykusuz hükümet

konağında geçirmiştir. 10 Eylül'de, emrinde bir kaç jandarma ve silahlı Kürt olduğu hâlde hükümet konağında toplanıyorlar. Veznedarın odasına giriyorlar. Kasayı açıyorlar, yanlarına almak üzere altı bin lira sayıp bir kenara koyuyorlar. Kasaya koymak üzere şu senedi yazıyorlar:

"Mustafa Kemal Paşa ve yandaşlarının susturulması masraflarına karşılık olmak üzere emre uygun olarak altı bin lira alınmıştır. 10 Eylül 1335-1919. Halil Rami, Ali Galip."

İlyas Bey müfrezesinin Malatya'ya yaklaşmakta olduu anlaşıldığı bir sırada, süvari alay komutanı, subaylara, mutasarrıfın evini hedef gösteriyor. Mutasarrıfın evini sarıyorlar ve telefon tellerini keserek evi basıyorlar. Bu işin başladığını hisseden Halil Bey'in ailesi, hükümet konağına haber gönderiyor. Hükümet konağında para almakla meşgul olan vali, mutasarrıf ve arkadaşları durumu haber alır almaz korku ve telaş içinde herşeyi unutup ayırdıkları parayı ve yazdıkları senedi olduğu gibi bırakıyorlar. Emirlerinde bulunanlarla birlikte atlarına binerek hemen kaçıyorlar (Belge 66-67).

Süvari ve topçu alay komutanının, valinin geceyi hükümet konağında geçirmekte olduğunu bilmedikleri kabul edilemez. Mutasarrıftan çok valinin tutuklanmasının önemli olduğu da ortadaydı. Bu durumda, bu şahısların kaçısında ihmal olduğu muhakkaktır. En zayıf yoruma göre, bu şahısların emrindeki beş on silahlı jandarma ve Kürt ile çatışmaktan büyük zarar görüleceği kuruntusu Malatya'dakileri -dolaylı- önlemlere yöneltmiş ve bu şahısları ürküterek kaçırmayı tercih ettirmiştir denilebilir.

10 Eylül'de İlyas Bey'e verdiğim talimatta zikrettiğim başlıca konular:

Kaçakların derhâl yakalanmaları;

Kürtlük akımına asla uygun ortam oluşturulmaması;

Malatya'da mutasarrıflığın jandarma komutanı Tevfik Bey tarafından üslenilmesi, uygun, namluslu ve vatansever birinin Harput'ta valilik makamını derhâl üzerine alması;

Malatya ve Harput'taki hükümet gücünü tümüyle ele alarak vatan ve millet aleyhinde hiçbir harekete imkân verilmemesi;

Kaçaklara uyanların merhamet gösterilip affedilmeden ortadan kaldırılacağının duyurulması ve namuslu halkın durumdan haberdar edilmesi;

Millî varlığımızı tehlikeye sokacak olan yabancı askerine de karşılık verileceğinin ve alınacak önlemlerin duyurulmasından ibaret idi (Belge 68).

Efendiler, kaçakların bölge aşiretlerinden birtakım Kürtleri toplayabileceklerini ve hatta Maraş'ta bulunan yabancı güçlerden yararlanabileceklerini kesin gibi kabul etmek gerekiyordu. Onun için, alınmış olan önlemleri ve bu işe ayrılmış kuvvetleri güçlendirmek gerekiyordu. Bu amaçla Sivas'tan bir katır süvari birliği daha 9 Eylül akşamı Malatya'ya gönderildiği gibi 3. Kolordu mümkün olduğu kadar güçlerini güneye indirecek, 13. Kolordu takibi sağlayacak ve hainlere hareket edecek bir fırsat vermemek için en yüksek etkiyi göstermek gereğiyle Mamahatun'daki süvari alayı da Harput'a udoğru hareket ettirilecekti. Bu konuda 3., 13. ve 15. Kolordu komutanlarına gerekli tebliğ ve isteklerde bulunuldu (Belge 69).

Efendiler, verdiğimiz direktifler çerçevesinde kaçakları takip ettirirken bir yandan da elimize geçen bazı belgeleri gözden geçirelim. Bu belgeler, oayı, Ali Galip'in girişimini ve İstanbul hükümetinin adiliğini her türlü açıklamadan daha mükemmel bir şekilde ortaya koyacağını zannettiğimden aynen değerlendirilmeleri gereksiz görülmez düşüncesindeyim.

Öncelikle Dâhiliye Nazırı Adil Bey'le Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşa'nın ortak imzalarıyla Elazığ valisi Ali Galip Bey'e verilen 3 Eylül 1335-1919 tarihli talimatı okuyalım!

Bunun ardından, Dâhiliye Nazırı'nın, gönderilecek kuvvet ve harcanacak para miktarı hakkında Bâbıâli'den çektiği telgrafını görürüz:

İstanbul

906

Bizzat çözülecektir

Elazığ Valisi Galip Beyefendi'ye

Cevap: 2 Eylül 1335-1919 iki numaralı:

Sunulmuştur. Padişah emri bugün çıkacaktır. Böylece durum kesinlik kazanmıştır. Talimat şudur: Bilindiği gibi, Erzurum'da kongre adı altında bir kaç kişi toplanarak bazı kararlar aldılar. Ne toplananların, ne de aldıkları kararların esası, önemi vardır. Fakat, bu gibi durumlar memlekette birtakım söylentilere sebep oluyor. Avrupa'ya ise çok abartılı olarak aksettiriliyor. Böylece çok kötü etkiler doğuruyor. Ortada önemsenecek hiçbir güç, hiçbir olay olmadığı hâlde, soyut abartı ve kötü etkilerden endişeye düşen İngilizlerin sonradan Samsun'a büyük miktarda kuvvet çıkaracakları haber

alınıyor. Hükümetin daha önce genel olarak tebliğ ettiği sırada size de gönderdiği bilinen tebliğlere aykırı hareketlerine devam ederse çıkarılacak yabancı kuvvetleri Sivas'a ve oradan daha ileri giderek pek çok bölgeleri işgâl etme ihtimali uzuk değildi. Bu ise, memleket menfaatlerine tabii ki aykırıdır. Erzurum'da toplanan şahısların yakında Sivas'ta toplanarak yine bir kongre düzenlemek istedikleri alınan haberlerden anlaşılıyor. Böyle beş on kişinin orada toplanmasından hiçbir şey çıkmayacağı hükümet tarafından biliniyor. Fakat, bunları Avrupa'ya anlatmak mümkün değildir. İşte bunun için bunların orada toplanmasına meydan vermemek gerekiyor. Bunun için de öncelikle Sivas'ta hükümetin güvenini kazanmış ve ülkenin kurtuluşuna uygun olan tebliğleri harfiyen uygulamaya çalışan bir vali bulundurmak gerekiyor. Sizi onun için oraya gönderiyoruz. Gerçi Sivas'ta kongre toplamak isteyen üç beş kişiye engel olmak o kadar güç birşey değilse de sivil ve asker bürokratlarla subay ve askerden bazılarının da bunlarla aynı fikirde olduğu anlaşıldığından, hükümetin alacağı önlemleri ellerinden geldiği kadar boşa çıkarıp bu şahısları güçleri yettiği kadar koruyacakarı göz önüne alınarak güvenilir bir iki yüz kişinin yanınızda bulunması başarılı olmak için uygun görülmektedir. Bundan dolayı, daha önce yazdığım gibi Kürtlerden güvenilen yüz yüz elli kadar süvariyi yanınıza alarak, oraya neden gidildiği hiç kimseye sezdirilmeden, Sivas'a hiç kimsenin beklemediği bir zamanda giderek vali ve komutanlığı hemen ele alacak ve oradaki jandarma ve askeri, sayıları az olmakla birlikte derhâl otorite kurarak toplanmaya imkân tanımamış olacak ve orada bulunanlar varsa hemen yakalayıp İstanbul'a göndermeniz kararlaştırılmıştır. Bu şekilde sağlanacak otorite ve hükümet iktidarı, ülkede başıbozuk bir şekilde harekette bulunanları yıldırarak bu şekilde istenmeyen olayların gerçekleşmesine engel olacağı gibi, dışarıda da çok olumlu etkiler oluşturarak yabancıların asker çıkarmak ve oraları işgal etmek konusundaki düşüncelerden vazgeçmeleri için hükümet tarafından yapılacak başvurulara önemli bir dayanak oluşturacaktır. Zaten Sivas halkının itibarlılarından bazılarının yazılı olarak bildirdiği gibi halk bu politikacıların tahriklerinden, para toplamak için yapılan baskılarından büyük nefret duyuyor ve bunların engellenmesi için hükümete her şekilde yardımcı olmaya hazırdır. Orada jadarmaya derhâl yazılacak, istenildiği kadar adam bulunacağı ve bunlara nüfuzlu kimseler tarafından özel bir hükümete yürekten bağlı bir jandarma

kurulduktan sonra birlikte götüreceğiniz süvarileri hoşnut ederek yerlerine göndeririz. İşte alınacak önlemler bunlardan ibarettir. Bunun kolayca ve başarıyla uygulanması son derece gizli hareket etmeye bağlıdır. Sivas'a görevlendirildiğinizden, hatta o taraflara gittiğinizden ailenizden en güvendiğiniz kimselere dahi bahsetmeyin. Sivas'a girinceye kadar yanınızdakilere dahi sezdirmeyin. Bu, barının temelidir. Bu durumda, şimdilik ailenizi orada bırakarak çevredeki aşiretleri teftiş için beş on gün duracağınızı ailenize ve çevrenize söyleyerek hemen hareket edip bir an önce Sivas'a ulaşmaya çalışmalısınız. Oraya vardığınızda aşağıda verilen telgraf gerekenlere tebliğ edilip vali ve komutanlığı üslenerek hemen işe başlamalısınız. Bir yandan da makine başında Nezarete durumu bildirmelisiniz. Bu şekilde durum belli olur olmaz size yine makine başında, duruma göre gerekli tebliğler tarafımdan yapılacaktır. Böylece işe başladıktan sonra ne zaman uygun görürseniz ailenizi ve eşyanızı Sivas'a getirebilirsiniz. Şu kadar var ki, hâlen orada bulunan Reşit Paşa'nın valilikten alındığı, yerine başkasının gönderileceği nasıl olduysa yayılarak adıgeçen tarafından Nezarete başvurulduğundan ve isimlerini bildiğiniz şahısların yakında Sivas'ta birleşmek istedikleri yazılarından anlaşılmış olduğundan, boşa bir dakika bile geçirilmeyerek bir an önce hareket ve bir saat önce varmaya çalışmanız da durum gereği çok önemlidir. Şu sebep ve değerlendirmelere göre, ne zaman hareket edeceğinizi ve ne kadar zamanda ulaşabileceğinizi bildirmeniz gerekmektedir. Sivas'tan çekeceğiniz telgraf şudur. Sizin Sivas vali ve komutanlığına tayin olduğunuz Meclis-i Vükelâ kararıyla çıkan padişah hazretlerinin iradesi gereği olduğundan hemen hareket edip bu telgrafı Sivas'taki sivil memurlar ile askeriyeden gerekenlere göndererek vali ve komutanlığı üslenip göreve başlamanız ve durumu derhâl bildirmeniz bildirilir.

Dâhiliye Nazırı

3/9/1335-1919

Harbiye Nazırı

Adil

Süleyman Şefik

Çok aceledir

Bâbıâli'den, 6 Eylül 1335-1919

Malatya'da Elazığ Valisi Galip Beyefendi'ye

Cevap: 6 Eylül 1335-1919

Eşkiyayı takip için gönderilecek kuvvetlerin masraflarının jandarma ödeneğinden kesilmek üzere mal sandığından ödenmesi zorunludur. Kaç kuruş harcanacağının ve gönderilecek kuvvetin sayısıyla hareket gününün hızla bildirilmesi.

Nazır Âdil

Dâhiliye Nazırı üç gün sonra da Ali Galip'in bir telgrafına cevap olduğu anlaşılan şu telgrafi yazıyor:

Acildir İstanbul, 9/9/1335-1919

Malatya'da Elazığ Valisi Beyefendi'ye

Cevap: 8 Eylül 1335-1919. İki numara:

Sivas'ta güvenilir bir araç olmadığı için yeterli bilgi

alınamamakta ise de oranın halkından burada bulunan bir adamın ifadesine ve başka yerlerden alınan genel bilgiye göre öncelikle, halk bu tahriklere taraftar değildir. İkinci olarak, asker yok denecek kadar azdır. Bu hareketi yönetmekte olanlar bilinen şahıslar ile komutan ve subaylardan bazılarıdır. Bunlar işe millî bir şekil vererek amaçlarını kabul ettirmeye çalışmaktadır. Hâlbuki millet bu işlere tarafta değildir. Orası daha yakın olduğu için istediğiniz bilgiyi daha kolay elde edebilirsiniz. Gerçi gazeteler her nasılsa oraya görevlendirilişinizden bahsettikleri için bir gün önce gitmeniz çok daha önemli hâle gelmiştir. Yanınıza alacağınız kuvvet ne kadar çok olursa başarının o derece artacağı bellidir. Bu kuvvetin sayısıyla hareket zamanınızın bir gün önce belirlenip bildirilmesini bekliyorum.

Nazır
Âdil

Ali Galip Bey, cevap olarak Malatya'dan son olarak şu telgrafi gönderiyor:

Çok acele ve gizlidir

Kişiye özel

Dâhiliye Nezaretine

Bu ayın on dördüncü günü yeterli kuvvetle eşkiyanın takip ve ele geçirilmesi için Malatya'dan hareket edecek şekilde gerekli hazırlıklar

yapılmıştır. Allah'ın yardımıyla çarpışma sonucunun başarılı olacağına güvenin; yalnız yazıların cevap ve gerekleri geciktirilmemelidir.

9/9/1335-1919
Elazığ Valisi Ali Galip

Bu telgraftan, 9-10 Eylül gecesini hükümet konağında heyecanlar içinde sabaha kadar uykusuz geçiren Ali Galip'in, 9 Eylül 1335-1919 günü henüz kahramanlığının üzerinde ve Allah'ın yardımıyla çatışmada başarılı sonuç elde edileceğine dair ümit dolu olduğu anlaşılıyor.

Efendiler, olay ve belgelerden haberdar edilen sivil memur yöneticilerinden, Dâhiliye Nazırı Âdil Bey'e ve komutanlardan Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşa'ya güvensizlik dolu telgraflar yazılmasının uygun olacağı düşünüldü. Herkesin dikkati çekildi.

Sivas valisi Reşit Paşa'nın telgrafına cevap veren Adil Bey'in şu sözleri ne kadar hayret vericidir. Âdil Bey bahsettiğim telgrafını şu cümlelerle bitiriyordu: "...Elbette halifenin yüce emirlerine uymak gerektiğini takdir edersiniz!" (Belge 70).

Efendiler, üzüntü verici bu yazışmalar sırasında ben de telgrafhanede bulunuyordum. Bir ara dayanamadım ve şu telgrafı yazarak çekilmek üzere memura verdim:

Dâhiliye Nazırı Adil Bey'e

Milleti padişahına başvurmaktan alıkoyuyorsunuz. Alçaklar, caniler! Düşmanlarla milletin aleyhinde hainçe girişimlerde bulunuyorsunuz. Milletin kudret ve iradesini anlamaktan aciz olduğunuza şüphe etmiyordum. Fakat, vatan ve millete karşı hainçe ve aşağılık hareketlerde bulunacağınıza inanmak istemiyordum. Aklınızı başınıza toplayın. Galip Bey ve yandaşları gibi alçakların ahmakça kuruntularına kapılarak ve mister Novil gibi vatan ve milletimiz için zararlı yabancılara vicdanınızı satarak gerçekleştirdiğiniz alçaklıkların millet tarafından yüklenecek sorumlulukları göz önünde tutunuz. Güvendiğiniz şahısların ve kuvvetin sonunu öğrendiğiniz zaman kendi sonunuzla karşılaştırmayı unutmayın.

Mustafa Kemal

Bütün komutanlar da gerektiği gibi yazılar yazdılar.

12 Eylül'e kadar aldığımız raporlardan kaçakların, 10-11 Eylül gecesini Raka'da geçirdikleri ve 11-12 Eylül gecesini de Raka'nın yarım saat yakınında bir köyde, bir aşiret reisinin yanında geçireceklerinin anlaşıldığı bildiriliyordu (Belge 71). Bu bilgiler, 20., 15. ve 13. Kolordu komutanlarına bildirildi (Belge 72).

11 Eylül'de ve 11/12 Eylül'de Malatya ile telgraf başında gerçekleşen yazışmalar, henüz Malatya'da kesin emir ve talimat almış olan şahısların kafalarının karışık olduğuna delil olacak şekilde idi.

Elazığ'dan gelen alay komutanı İlyas Bey, "Mutasarrıf Bey'in gönderdiği özel biri tarafından, Vali Galip ve Mutasarrıf Halil Beylerin bazı şartlarla eski konumlarına dönmek istedikleri" söylenmiş. Bu durumda, "Ülkenin kurtuluşu adına bunların bu şekilde gerçekleşen tekliflerini kabul etmenin uygun olup olmadığı hakkındaki emirleriniz beklenmektedir." demekteydi (11 Eylül) (Belge 73).

Bunun ardından 11/12 Eylül gecesi de, yine telgraf başına gelen Süvari Alay Komutanı Cemal ve mutasarrıf vekili ve Topçu Alay Komutanı Münir ve Jandarma Yüzbaşısı Faruk ile Vetieriner Başı Mehmet ve Elazığ'dan gelen Alay Komutanı İlyas Beyler adına İlyas Bey şunları yazdırdı:

Malatya'dan İlyas Bey:

Şimdi güvenilir biri olan jandarma yüzbaşısı Faruk Bey'den alınan bilgiler aşağıdadır:

Faruk Bey, Kâhta ve çevresinde takipteydi. Malatya'ya beş saat mesafede Raka köyünde Kürtlerin toplandıklarını ve hâlen mutasarrıfla arkadaşlarının orada olduğunu, Siverek'e kadar olan aşiretlerin yavaş yavaş oraya gelmekte oldukları ve Dersim aşiretlerine varıncaya kadar Kürtlük adına çağırıldığı, mutasarrıfın düşüncesinin, öncelikle Malatya'ya saldırıp tamamen yağmalandıktan sonra bütün kuvvetle Sivas'a doğru yürümek olduğun, Malatya'da bulunan Türkleri öldürüp kovacaklarını ve Dersimlilerin de aynı zamanda Harput'a yürüyeceklerini bildiriyor. Çünkü, mutasarrıfın Malatya'dan gitmesi Kürtlük adına kendilerine bir hakaretmiş gibi algılanıyormuş. Vali, bu yağmaya ve sivil halkın öldürülmesine taraftar ve razı olmadığını; fakat mutasarrıfın düşüncelerine de engel olamayacağını bildirmiştir. Malatya'ya savaşarak girdikleri zaman Kürt bayrağı çekileceğini ve yanlarında bulunan İngiliz binbaşısı da Urfa'da bulunan

İngiliz tümeninin harekete hazır olduğunu bidirmiş ise de Hacı Bedir Ağa da bunu kabul etmediği ve aşiretlerin Malatya'nın Kürdistan ve Malatya'da Kürt bayrağı çekilmesine ısrar ettikleri dün akşam vali Malatya'ya dönmek istemişse de bırakmadıkları abartıdan uzak olarak bildirilmiştir. Şartları aşağıdadır:

Valinin yerine dönmesi;

Mutasarrıfın eskisi gibi yerinde kalması;

Elazığ'dan gelen askerin geri gönderilmesi;

Valinin silahlı yüz Kürtle Malatya'ya girdiği zaman sessizliğin korunması ve Sivas'a doğru yürümesi;

Aşiretlerden alınan yedi tüfek, bir tabancanın geri verilmesi;

Yukarıdaki taleplerin yerine getirilmesi için emir verilmesi.

İlyas Bey'e şunu yazdım:

11-12 Eylül 1335-1919

Malatya'da İlyas Beyefendi'ye

1- Verdiğiniz bilgiler heyetimiz tarafından dikkate alındı. Size şartları ileri süren kimlerdir? Tabii ki böyle bir ilişkiye girişmek kesinlikle doğru değildir. İhanetleri ortaya çıkan vali, mutasarrıf ve yandaşlarının yakalanmaları ve tahrik etmeye çalıştıkları bazı gafil kimseleri aydınlatmak söz konusudur. Bunun için çok şidetli karşılık vermek gerekir. 13, 15, ve 3. Kolordu komutanları, şu an telgraf başında ortaklaşa alacakları önlemleri kararlaştırmaktadırlar. Mümkün olan bütün kuvvetler her yerden hareket ettirilmiştir. Orada alınması gereken tüm önlemlerin büyük bir ciddiyetle alınmış olduğuna güvenimiz tamdır. O bölgede bulunan bütün telgrafhanelerin ele geçirilmesi ve mutasarrıf vekili Tevfik Bey kardeşimizin hükümetin güç ve otoritesini en iyi şekilde göstermesi göz önünde tutulmalıdır.

Şu anda padişah hazretlerine, bütün Anadolu merkezlerinden, gerçekleşmiş olan ihanet haber verilmektedir. Orası tarafından da aynı şekilde hareket edilmelidir.

İngiliz binbaşısının sözleri blöftür. Kürtlerin de, toplanmayı başarsalar bile askerî güçler karşısında ne derece başarılı olacaklarını takdir edersiniz.

Bedir Ağa'yı ve Geven aşireti liderlerini ve bu hainçe harekete muhalif olan liderleri yanınıza çekmeye çalışmanız uygun olur.

Hısnımansur'dan hareket eden süvari bölüğüyle Siverek ve Diyarbakır'dan hareket eden taburlarla bağlantınız var mı? Nerelere vardılar?

Telgrafhanede toplanmış olan
kongre heyeti adına Mustafa Kemal

Gerçi kongre toplantı hâlinde ve telgrafhanede bulunmuyordu. Fakat, morallerini yükseltmek için kongre heyetinin ilgili olduğunu göstermeyi uygun gördüğüm gibi imza olarak yalnız "kongre heyeti" diye de aynı anlamda ayrı bir telgraf daha yazdım (Belge 74).

Bu telgrafıma ek olarak Urfa'da, Antep'te, Maraş'ta bulunan, az sayıdaki yabancı askerlerini bildirerek "Size bir yabancı tümeninden bahsedenlerin sözleri, vatan ve millete ihanet edenlerin yalanını aktararak moralinizi bozmak alçaklığından...dır" dedim (Belge 75).

İlyas Bey, yazıma verdiği cevapta "Saldırı hâlinde şiddeti bir direniş gösterilmesi kesin bir şekilde kararlaştırılmıştır." dedikten sonra "Eldeki kuvvet, Malatya'yı uzun süre bir Kürt saldırısına karşı savunmaya yeterli değildir. Bunun için mümkün olan hızla yardımcı kuvvetlerin gönderilmesine yardımcı olunması rica edilir." dedi (Belge 76).

İlyas Bey'e, gerektiğinde bir tebliğde bulunabilmek için telgrafhanede bir subay bırakarak, önemli görevinin başına gitmesini rica ettim (Belge 77).

İlyas Bey'den 12 Eylül'de yazılmış olan bir telgrafı, değişik bakış açılarından subay ve memurlarımız için yararlı olacağı değerlendirmesiyle aynen sunuyorum:

Malatya, 12.9.1335-1919

Sivas'ta 3'üncü Kolordu Komutanlığına

Halep'teki İngiliz ordusuna bağlı albay rütbesindeki Mösyö P. Pil (Peel) isminde bir İngiliz subayı bugün (12/9/1335-1919) öğle vakti Malatya'ya gelmiştir. Amacının Malatya, Harput ve Diyarbakır bölgelerinde halkın önde gelenleri, sivil, askerî memurlar ile görüşmek olup, kaçak Mister Novil'in görevi hakkında bilgisi olmadığını söyledi. İngiliz hükümetinin bu konuda kesinlikle bilgisi olmadığını ve böyle propagandacı bir subayın buralarda gezmesini kabul edemeyeceğini ve aşiretlerin içinden derhâl buraya getirilmesi için emir vereceğini söyledi. Eğer haince bir amaç için buralarda

gezdiğine inanılırsa tutaklanarak Halep'e gönderileceğini de ekledi. Vali Galip Bey'in de kendisiyle görüşmek üzere hayatının korunması için kendisine güvence vererek buraya davet etmesini istedi. Bu konuda üst makamlardan ilgili şahsın buraya gelebileceği hakkında emir almadan getirilmesinin mümkün olamayacağını ve bu konuda gerekli makamlara başvuracağımı da söyledim. Bu olumlu emrin en kısa sürede alınmasına yardımcı olmamı rica etti. Kendisi güvenilir yüksek siyasetçi adıyla anılırmış. İstanbul hükümeti kendisini tanınmış. Burada iki gün kaldıktan sonra Harput'a gidecekmiş. Belgesi yoktur. Kendisinin değerli bir misafir olduğu ve özel bir saygı gösterileceği söylenmiştir. Valiyi buraya getirtmesine ve bu şahsın Harput'a doğru seyahat yapmasına izin verelim mi? Yazılması. Sivas'tan iki subayın şimdi geldiği bildirilir.

15'inci Alay
komutanı İlyas

Bu telgrafın içeriğinde söz konusu edilen konular hakkında hareket şekli bildirilen görüşlerimiz şu şekilde kısaca bildirildi:

Tel, çok acildir

Sivas, 12.9.1335-1919

Malatya'da On Beşinci Alay Komutanlığına

Cevap: 12/9/1335-1919:

Kim olursa olsun, belgesi olmayan yabancı bir subayın Osmanlı topraklarında işi yoktur. Kendisine nazikçe, fakat askerce durumu kesin bir dille bildirip geldiği yere hemen dönmesi uyarısını yapınız. Memleketten çıkıncaya kadar da halkın ileri gelenleriyle ve memurlarla hiçbir siyasi temasta bulunmaması için yanına otoriter ve kamuoyu bilen bir subay veriniz.

Kaçak valinin vatana ihanetle suçlandığını, ele geçtiğinde yakalanarak adaletin pençesine teslim edileceğini, bu konuda başka şekilde bir şey yapma imkânı olmadığını açıklarsınız efendim.

Mustafa Kemal

Efendiler, alınan tertip ve tedbirler ve özellikle gösterilen şiddet ve sert tutum sayesinde, Ali Galip ve Halil Beylerin aldatmaya çalıştıkları aşiretler dağılmış, ümitsiz kalan Ali Galip önce Urfa'ya ve oradan da Halep'e kaçmıştır. Mister Novil de gözetim altında rahatça Elbistan üzerinden

gitmiştir. Diğerleri de bir şekilde kaçmışlardır. Bu safhaları daha fazla açıklamakta fayda görmüyorum. Bu konulara dair, sözlerime ek olarak yayımlanacak olan belgelerin incelenmesinden hem şimdi ve hem de gelecek için uyarıcı noktalar çıkarılacağını umarım (Belge 78, 79, 80, 81).

İhanet Ortaklarından Ferit Paşa Kabinesine Hücum

Efendiler, Ali Galip girişiminin, padişahın ve Ferit Paşa hükümetinin ve yabancıların ortak girişimi olduğuna, bilginize sunduğum belgeleri gördükten sonra şüpheniz kalmaz zannederim. Bu ihanetin ortak girişimlerine karşı alınması gereken tavır ortadadır. Ancak karşı teşebbüste mümkün olduğu kadar açıktan açığa hücum etmekten sakınarak, o günün gereklerinden olmakla birlikte gücümüzü değişik hedeflere dağıtmadan bir noktada toplamak en uygun tedbirdi. Biz de hücum etmek için yalnız Damat Ferit Paşa kabinesini hedef seçtik ve padişahın parmağı olduğunu bilmemezlikten geldik. Ferit Paşa kabinesinin padişahı gerçeklerden haberdar etmeyerek yanılttığı tezini tuttuk. Padişahın durumdan haberdar olduğu takdirde derhâl kendisini aldatanlara layık oldukları şekilde davranacağına güvendiğimizi ileri sürdük. Hükümetin ortaya çıkan cinayetleri üzerine kendisine güvenilemeyeceği tabii olduğundan gerçeklerin yalnız ve doğrudan doğruya padişaha bildirilmesiyle durumun düzeleceğini, teşebbüslerimiz için hareket noktası kabul ettik. Bu düşünceyle Eylül'ün 11. günü padişaha bir telgraf yazıldı. Bu telgrafta tahmin edeceğiniz gibi zamanın adeti olan bir çok süslü laflar içinde "hükümetin silah zoruyla kongreyi basmak suretiyle müslümanlar arasında kan dökülmesine sebep olacağı, Kürdistan'ı ayaklandırarak vatanı parçalatmak planını para karşılığında söz vermiş oldukları belgelerle ortaya çıktığından, bu konuda hükümete alet olanların perişan edilerek kaçmaya mecbur bırakıldığı, yakalanmaları durumunda kanunun pençesine teslim edilecekleri ve bu cinayetleri düzenleyip Dâhiliye ve Harbiye Nezaretleri tarafından emredilip uygulatılmasını sağlayan merkezi hükümetin milletin güvenini kaybettiği belirtildikten sonra, namuslu kişilerden oluşan yeni bir kabinenin kurulmasıyla bu casus şebekesi hakkında soruşturma yapılarak seri bir şekilde adaletin uygulanması istendi. Adil bir kabine kurulana kadar merkezî hükümetle hiç bir şekilde ilişkide

bulunmamaya ve haberleşmemeye karar vermiş olan milletin bu kararından ordunun da ayrılamayacağını olaylara şahit olan bölge ve çevresinde ki kolorduların komutanları olarak, bunu size bildirmeye mecbur olduk." deniliyordu (Belge 82).

Bu telgrafın birer kopyasının bütün kolordular tarafından İstanbul'a çekilmesinin uygun olacağı düşünüldü. 11 Eylül günü telraf başında kolordu komutanlarına şu dağıtımı yaptım:

"Şimdi bir suret vereceğiz. Bu kopyanın 3., 15., 20., 13 ve 12. komutanlarının ortak imzalarıyla çekilmesini uygun görüyoruz. Değerlendirdikten sonra diğer komutanlarla aynı anda çekmek için bekleyiniz."

Suret

Sadaret Makamına

"Şimdi, doğrudan doğruya yüce başkomutanımız, halifemiz efendimize önemli açıklamalarda bulunmaya mecburuz. Engellenmemesini rica eder, aksi takdirde doğacak kötü sonuçların sorumluluğunun üzerinize kalacağını bildiririz. K. O. 12, K. O. 13, K. O. 20, K. O, 15, K. O. 3".

Yapılacak önemli açıklama, daha önce bildirdiğim, ve padişaha yazılan telgrafın içeriğinden ibaretti.

Eylül'ün 11'inci günü, özellikle 12-13'üncü gecesi her tarafta kolordu komutanları telgrafhaneleri işgal ederek, kararlaştırıldığı gibi İstanbul ile haberleşmeye çalışıyordu. Fakat sadrazam ortadan kaybolmuş gibiydi. Cevap vermiyordu. Biz de sadrazamın telgrafları alıp cevap vermesi için baskıda bulunuyorduk. İstanbul telgraf memurlarıyla gerçekleşen uzun çekişmelerden sonra bir telgraf memuru şu notu verdi:

"Sadrazam Paşa'ya yazılan konular telefonla söylendi. Alınan cevapta "telgraf içeriği sadrazam paşa hazretlerine bildirildi. Yapılacak açıklamalar üsulüne göre telgrafla yapılmalı ve telgraflar da usulüne göre verilmelidir" dediklerini müdür bey bildirdi efendim." (Belge 83).

Bunun üzerine gece yarısından sonra saat 4'te şu telgraf Sivas telgrafhanesine gönderildi:

Sadrazam Ferit Paşa'ya

Vatan ve milletin kutsal değerlerini ayaklar altına almak ve padişah hazretlerinin şeref ve haysiyetini hiçe saymakla bilinçsizce girişim ve hareketleriniz ortaya çıkmıştır. Milletin padişahımızdan başka hiç kimseye güveni kalmamıştır. Bu sebeple durumunu ve isteklerini ancak kendilerine iletmek kararındadırlar. Heyetiniz kanunsuz hareketlerinin kötü sonuçlarından korkarak milletle padişah arasında perde oluyor. Bu konudaki ısrarınız bir saat daha devam ederse millet artık kendisini her türlü hareketinde serbest davranmakta haklı sayacaktır. Bütün vatanın meşru olmayan heyetinizle ilgi ve alakasını kesinlikle kesecektir. Bu son ihtarımızdır. Bundan sonra milletin alacağı tavır burada bulunan yabancı subaylar aracılığıyla İtilaf temsilcilerine dahi ayrıntılı olarak bildirilecektir.

Genel Kongre Heyeti

Sivas telgraf müdürlüğüne de aynı zamanda telefonla şu emir verildi:

"Kongremiz üyeleri tarafından seçilmiş olan bir heyetle telrafhaneye gönderilecek bir telgrafımızın doğrudan doğruya mabeyn-i hümayuna yazılmasına İstanbul tarafından engel olunduğu bildiriliyor. Bir saat içinde telgrafın yazılmasına izin verilmediği takdirde İstanbul'la bütün Anadolu telgraf haberleşmesini kesmek zorunda kalacağımızı üslerinize bildiriniz."

Genel Kongre Heyeti

Kolordu komutanlarına da aşağıdaki genel bildiri yapıldı:

Sivas'tan, 11-12 Eylül 1335-1919

20'inci Kolordu Komutanlığına
15'inci Kolordu Komutanlığına
13'üncü Kolordu Komutanlığına
3'üncü Kolordu Komutanlığı'na

Kongrenin padişah hazretlerine yaptığı başvurusuna İstanbul'da telgraf başmüdürlüğü tarafından engel olunmuştur. Bir saat içinde mâbeyn-i hümayuna yol verilmezse bütün Anadolu'nun İstanbul'la telgraf haberleşmesinin kestirileceği cevap olarak ilgili müdürlüğe bildirilmiştir. Kongrenin bu yerinde isteğine uygun cevap alınamadığından tebliğ ânından itibaren Ankara, Kastamonu ve Diyarbakır telgraf merkezleriyle Sinop'ta telgraf haberleşmelerine ara verilmesi, yani kongrenin yazısından başka hiçbir telgrafın İstanbul'a geçirilmemesi ve oradan kabul edilmemesi ve Batı

Anadolu ile haberleşmelerimize engel olmayacaksa Geyve Boğazı yönünde ki hattın da kontrol edilmesi veya geçici olarak kesilmesi ve sonucun bildirilmesi rica olunur.

Bu talimata engel olacak telgraf memurları derhâl bölgelerinde divan-ı harbe verilerek haklarında en ağır ceza uygulanacaktır. Bu bildirinin yerine getirilmesi 20, 15, 13 ve 3'üncü Kolordu komutanlıklarından rica edilmiştir. Geldiğinin bildirilmesi.

Sivas'ta Genel Kongre Heyeti

Bu telgraf içeriği, devamındaki telgraflarla tamamlandı (Belge 84, 85).

11-12 Eylül gecesi, yapılmış olan genel bildiriye ek olarak da şu ricada bulunuldu:

Bu gece sonuç alınıncaya kadar bütün komutanlarla sivil idare âmirleri ve ilgili heyetlerin telgrafhaneleri terketmemeleri rica edilir.

Genel Kongre Heyeti

Telgrafhanelere de şu uyarı yapıldı:

Ektir: Bu telgrafın yazıldığı haberi kongre heyeti tarafından öğrenildikten sonra aynı şekilde aramızda yazışmalara devam edileceğinden telgrafhanelerde adam bulundurulması rica edilir.

Kongre Heyeti

İstanbul'daki Hükümetle İlişkilerin Kesilmesi Kararı

İstanbul'un verilen bir saatlik süre içinde sarayla doğrudan görüşme yapmaya izin vermeyeceği anlaşılıyordu. Bu sebeple 12 Eylül 1335-1919 günü bütün komutanlara ve valilere şu genel emir verildi:

Bir saate kadar aşağıdaki telgraf genel kongre heyeti tarafından sadrazama çekilecektir. Bu sebeple siz de hemen aynı anlamda birer telgraf yazarak derhâl bildiriniz efendim.

Genel Kongre Heyeti

Saat beşte sadrazama bilgi vermek amacıyla verilen ve aynı zamanda bütün komutanlara ve valilere gönderilen açıklama şundan ibaretti:

Hükümet milletin sevgili padişahına olan maruzat ve bağını kesmekte ortaya çıkan hainceh areketlerine devam etmekte ısrar ettiğinden millet de

meşru bir kabine işbaşına geçinceye kadar merkezî hükümetle idari ilişkilerini ve İstanbul ile her türlü telgraf ve posta ilişkisini tamamen kesmeye karar vermiştir. Yerel sivil idareciler ve askerî komutanlar birlikte bu konuyu sağlayacak ve sonucu Sivas'ta genel kongre heyetine bildirecektir.

Bu bildiri bütün komutanlara ve mülki idare amirlerine gönderilmiştir.

12.9.1335-1919
Genel Kongre Heyeti

Milletvekili Seçimleriyle Uğraşılmaya Başlanması

Efendiler, ayın on ikinci günü merkezî hükümetle bütün bağlantı ve haberleşme genel olarak kesildi. Bu karara uymayan bazı yerleri ve buralarla olan tartışmalarımızı ayrıca açıklayacağım. Ondan önce izin verirseniz daha önemli görülmesi gereken bir mesele hakkında bilgi vereyim. Hepiniz biliyorsunuz ki, Ferit Paşa hükümeti milletvekili seçimi için göstermelik bir emir vermişti. Fakat içinde bulunduğumuz tarihe kadar, yani Anadolu'nun İstabul'la bağlantılarını kestiği 12 Eylül gününe kadar bu emir uygulanmamıştı. Son durum üzerine en önemli meselenin milletvekili seçimlerini bir an önce gerçekleştirmek olacağını takdir edersiniz. Bu sebeple 13 Eylül'de bu konuyla da ilgilenilmeye başlandı (Belge 86). Uzun uzun ayrıntı vermektense söz konusu etteğim tarihte verilen ilk genel bildiriyi gözler önüne sermeyi daha uygun sayarım. Bildiri aynen şöyleydi:

Tel

13.9.1335-1919

Balıkesir'de K. 0.14,Konya'da K. 0.12,
Diyarbakır'da K. 0.13, Erzurum'da K. 0.15,
Bursa'da 17'inci Tümen, Çine'de 58'inci Tümen
Bandırmada 61'inci Tümen komutanlarına ve 61'inci Tümen aracılığıyla
Edirne'de K. 0.1, Niğde'de 11'inci Tümen komutanlıklarına,
valiliklere, sancaklara ve belediyelere

(Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Merkeziyelerine)

Merkezî hükümetin izlemiş olduğu gericilik yoluna ve yaşamakta olduğumuz günlerin büyük korku ve tehlikelerine karşı haklarımızın

savunulması ve varlığımızın korunması için Millî Meclis'in seçilerek toplanmasını sağlamak bugün için en önemli görevdir.

Merkezî hükümet milleti aldatarak milletvekili seçimlerini aylarca gerçekleştirmemiş olduğu gibi son günlerde verdiği seçim emrini de çeşitli sebep ve bahanelerle ertelemektedir. Ferit Paşa'nın Toros'un ardındaki illerimizden vazgeçtiği Barış Konferansı'na verdiği nota ile sabit ve Aydın ilinde Yunanlılarla sınır belirlemeye kalkışması oradaki işgali, oldu bitti şeklinde bir toprak kaybı olarak kabul ettiğine delil bulunmuş ve memleketin diğer kısımlarıyla ilgili de bilgisiz ve hainçe siyasetiyle vatan ve milleti parçalara ayırtacağı kesinlik kazanmış ve Millî Meclis'in toplanmasından önce barışı imzalayarak milleti bir oldu bitti karşısında bırakmak niyetinde olduğu anlaşılmış olduğundan genel kongre, orduyu ve milleti seçime davetle aşağıdaki konuların süratle gerçekleştirilmesini en hayati millî meselelerden saydığını açıklar:

Öncelikle - Seçim hazırlıklarının mevcut kanundaki en kısa süre içinde yapılıp tamamlanması için belediyeler ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri olağanüstü çaba göstermelidir.

İkinci olarak - Sancaklardan çıkarılacak vekillerin sayısı nüfusuna göre hemen tespit edilerek Heyet-i Temsiliye'ye derhâl bildirilmelidir. Adaylık meselesi daha sonra yapılacak haberleşme ile hâlledilecektir.

Üçüncü olarak - Gerek seçim hazırlıkları, gerek seçimin gerçekleşmesindeki geciktirici sebeplerin, şimdiden belirlenerek hâlli ve hiçbir gecikmeye meydan verilmeyerek en kısa süre içinde seçimlerin sonuçlandırılması.

Bu kararı bölgenizdeki tüm belediye ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine bildirerek gereğinin süratle gerçekleştirilmesine yardımcı olmanız rica olunur.

Heyet-i Temsiliye

Memleketi Başvurulacak Makamdan Mahrum Bırakmamak İçin

Ferit Paşa hükümeti inadına devam ediyordu. Bildiğiniz gibi, düştükleri güne kadar inatları devam etti. Memleketi günlerce başvurulacak bir

makamdan yoksun bırakmak, elbette çok büyük sakıncaları olan bir durum olurdu. Bu sebeple, öncelikle değerlendirmelerini sormak üzere ve ardından gelecek bazı itirazlara bakmaksızın emir şeklinde yayımladığımız kararları Eylül'ün 13-14 gecesi şu şekilde tespit ederek yazmıştım:

Kongre tarafından alınması düşünülen tedbirleri içeren konular aşağıda açıklanmıştır: Bu konudaki görüş ve düşünceleriniz alındıktan sonra genel kurul tarafından kararlaştırılarak uygulamaya konulacaktır. 15/9/1335-1919 günü öğleye kadar cevabınızı bekliyoruz efendim.

Millî emelleri haince bir şekilde yorumlayarak çalışmalarımızı ve millî hareketimizi kanunsuz olarak ilan eden ve saltanat ve hilafet makamına karşı sonsuz sadakatimizi bütün kanuni yollarla belirtmeye çalıştığımız hâlde padişah ile millet arasında kalın bir duvar oluşturan ve halkı birbirine kırdırmaya tahrik eden merkezî hükümet ile ilişkilerini kesmek zorunda kalan genel kongre heyeti, aşağıdaki kararları yüce şahsınıza bildirmeyi görev bilir:

Padişah Hazretleri adına kanunlar çerçevesinde idare ve devlet işlerini aksatmadan yürütmeye devam edilecektir.

Devlet memurlarının görevlerini milletin meşru emellerine uygun olarak yürütmeleri gerekir. Bu durumda görevlerini yapmaktan çekinenlerin mazeretleri istifa olarak kabul edilecek, yerlerine uygun olanlar vekil tayin edileceklerdir.

Görev başında millî emel ve hareketlere aykırı hareketleri görülenlerin din ve milletin kurtuluşu adına şiddetle cezalandırılacakları kesindir.

4- İstifa eden memurlar ile halktan kim olursa olsun millî kararlara aykırı hareket ve fesat çıkarıcı propagandalarda bulunanlar da şiddetle cezalandırılacaktır.

Vatanın kurtuluşu ve milletin mutluluğu, adaletin gerçekleşmesi ve ülke genelinde emniyet ve huzurun sağlanması ile mümkündür. Bu konuda gereken her türlü tedbirin alınması kolordu komutanlarıyla vali ve mutasarrıflardan beklenmektedir.

Milletin isteklerinin padişaha ulaştırılması sağlanıp milletin güvenini kazanmış meşru bir hükümetin kurulmasına kadar müracaat yeri Sivas'ta genel kongre Heyet-i Temsiliyesi olacaktır.

Bu kararlar bütün millî teşkilat merkezlerine gönderilerek ilan olunacaktır.

Mustafa Kemal

Efendiler, bu son olarak sunduğum bildirimiz üzerine, kısmen hafif ve kısmen de oldukça şiddetli itirazlar, direnişler ve hatta karşı teşebbüslerle karşı karşıya kaldık. İtiraz ve tenkitler son bildiriye olmaktan öte daha pek çok konuyu kapsamakta idi.

Yapılan İtiraz ve Eleştiriler

Efendiler, sunduğum bu son tebliğlerimiz üzerine, kısmen hafif, kısmen de oldukça şiddetli itiraz, direniş ve hatta karşı önlem ve tehditlere uğradık. İtiraz ve eleştiriler yalnız son tebliğlerimizin hükümleriyle sınırlı kalmadı. Bu münasebetle daha başka konuları da kapsadı. Bu konuda yüce heyetinize bir fikir vermiş olmak için bu yolda gerçekleşmiş olan yazışmalardan bazılarını kısaca sunmama izin vermenizi rica ederim.

Erzincan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti heyet-i merkeziyesinin 14 Eylül 1335-1919 tarihli telgrafında, "Kararların uygulanışından önce, İstanbul hükümetine kırk sekiz saat süre verilmesinin uygun olacağı genel olarak kararlaştırılmıştır" şeklinde zararsız bir değerlendirme ileri sürülüyordu (Belge 87).

Diyarbakır'dan 13. Kolordu komutanı Cevdet Bey'in, 14 Eylül 1335-1919 tarihli uzun şifresinde; "İstanbul hükümetiyle ilginin tümüyle kesilerek haberleşme yerinin Kongre Heyet-i Temsiliyesi olursa, muhalifler, siyasi amaç takip edenler bu hareketi hilafete karşı isyan edilmiş göstererek kamuoyu aldatılacaktır." "Bu durum devam ederse memur ve askerin maaşları ve yiyecek masrafları için kaynak ve önlem düşünüldü mü?"; "İstanbul hükümeti İngiliz otoritesi altındadır. Her türlü ısrar ve çalışmaya rağmen başka şekilde hareket edebilecek bir hükümet kurulmasına imkân yoktur. İngilizler, hükümetin oluruyla geniş ölçüde bir işgal planı uygularsa İngilizlerle yeniden görüşmelere başlamaya taraftar mısınız? Girişildiği takdirde başarılı olunacağından ne kadar eminsiniz? Bu ısrarlı hareketler vatan menfaatlerine uygun mudur?" (Belge 88) şeklinde bir takım değerlendirme ve soruları içeriyordu.

Erzurum Heyet-i Merkeziyesi'nin 15 Eylül 1335-1919 tarihli telgrafında, "Talimatımızın altıncı maddesinin (yani Heyet-i Temsiliye'nin başvurulacak makam oluşuna ait) tüzüğümüzle uygun olmak üzere heyet-i mekeziyelerden olur alınması gerekir." denilmekteydi.

Malatya'da komutan İlyas Bey'in 15 Eylül 1335-1919 tarihli telgrafında, "Elazığ halkının kongrenin amaçlarından haberdar edilerek hiç olmazsa bir derece aydınlanmalarına kadar bu konunun ertelenmesi uygun görülürse katıldığımı belirtirim." değerlendirmesi yapılıyordu (Belge 89).

İçinde bulunduğumuz Sivas'ın Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Merkeziyesi de uzun bir raporunda; "bildirilen maddelerin tümünden ülkede geçici bir idare kurulacağı anlaşılmaktadır" maddesiyle başladıktan sonra "bunun cemiyet tüzüğünün ne özel bir maddesine, ne de başka bir maddesine dayanma imkânının görülmemekte olduğu hakkında" dikkatimiz çekiliyor ve "padişaha başvurabilecek vasıtaları sessizce ve samimi bir şekilde aramak" tavsiye ediliyordu (Belge 90).

Heyet-i Temsiliye üyelerinden olup defalarca yapılan davet ve ricalarımıza rağmen bize yoldaşlık etmeyen, Sivas Kongresi'nde bulunmamak için mazeretler ileri süren Servet Bey'in "Esselamu aleyküm gibi dindarca bir hitapla başlayan 15 Eylül 1335-1919 tarihinde Trabzon'dan yazdığı açık telgrafında, "Sivas Kongresi beyannamesini ve daha sonra tebliğlerinizi aldık. Cevap olarak bildirdiğimiz değerlendirmeler Kâzım Paşa Hazretleri tarafından görülmek istenmiş ve görülmüştür"... "Öncelikle Sivas Kongresi'nin, genel kongre şekline girmiş ve bir Heyet-i Temsiliye oluşturulduğu anlaşılıyor. Bu durum kararlarımıza aykırıdır"... "Sivas Kongresi, Heyeti Temsiliyemiz arasıra üye seçiminde yetkili olmayacakutı"... "İstanbul Hükümeti ile görüşmelerin kesilmesi bir emr-i vaki oldu"... "Heyet-i Temsiliye'nin başvuru makamı olma meselesi kamuoyunun gözünde çok nahoş etkiler yapacaktır. Bu konu kesinlekle gözardı edilmemelidir" ... "Sivas Kongresi, Erzurum tüzüğünü değiştirmeye yetkili değildir. Bu kongre, Vilâyât-ı Şarkiye Heyet-i Temsiliyesi'ne tabi olmaya mecbur olacaktı. Erzurum'da alınmış kararlar hakkında zihinlerin karıştığı bugünlerde, onun dışındaki hükümlere şüpheli gözlerle bakılacağında şüphe etmeyiniz" ... "Erzurum kongresi hükümleri dışında yapılacak işlere katılamayacağız" ... protestosuyla son buluyordu (Belge 91).

15. Kolordu komutanı Kâzım Karabekir Paşa'nın 15 Eylül 1335-1919 tarihinde yazdığı yazısında "Sivas Kongresi'nin sorularına cevap olarak Trabzon heyetinden Servet, İzzet ve Zeki Beylerin vermek istedikleri cevabı okudum. Pek yakından tanıdığım bu şahıslara güven ve saygım büyüktür. Bu şahısların değerlendirmelerine hakim olan görüşleri anlıyorum ve taraftarım" dedikten sonra detaylar hakkındaki görüşlerini belirtiyor ve özetle "Erzurum Kongresi, Doğu illeri adınadır. Sivas Kongresi ise, bütün milleti temsil eden bir kongredir ki, bu kongrenin de ayrıca bir heyet-i temsiliyesi olması normaldir. Ancak Sivas genel kongresi Heyet-i Temsiliyesi, Doğu Anadolu illeri Heyet-i Temsiliyesi'ni ortadan kaldırmış olmuyor. Bu Heyet-i Temsiliye tabii ki her zaman var olacaktır. Yalnız bu Heyet-i Temsiliye'den olup hâlen Sivas Kongresi Heyet-i Temsiliyesi'ne katılmış olanlar varsa bunların, Doğu Anadolu illeri Heyet-i Temsiliyesi'nden istifa etmelerini istemek doğru olabilir. Sivas Kongresi bütün milletin menfaatlerini ve Doğu Anadolu illeri Heyet-i Temsiliyesi de, özellikle Doğu Anadolu illerin hukuk ve menfaatlerini korur". "Heyet-i Temsiliye'nin başvuru makamı oluşu ve yetki meselesi konunun ruhunu oluşturmaktadır ki, bu hususta şimdiden acele edilmemesi konusunda sizinle tamamen aynı düşüncedeyim. Heyet-i Temsiliye'nin tekliflerinden birden beşe kadar olan maddelere gelince, bunların değil sorulmasını, hatta beyanname veya bir dilek şeklinde bile yayımlanmasını fazla görünüm" değerlendirmesinde bulunuyordu (Belge 92).

Trabzon'da Servet Bey'e yazdığımız cevap telgrafında Kâzım Karabekir Paşa'ya verdiğimiz cevaptan da bahsedeyim. Servet Bey'e yazılan telgraf şu idi:

Trabzon'da Servet Beyefendi'ye

Trabzon heyet-i merkeziyesinden sorulan değerlendirmeye henüz cevap gelmedi. Bu konu ayrıca Kâzım Paşa Hazretleri'ne de sorulmuştu. Değerlendirmelerin birleştirilmesine neden gerek görüldüğü tabii ki anlaşılamamıştır. Sıra ile yaptığınız değerlendirmelere aynı sırayla aşağıdaki cevapları sunuyorum:

Öncelikle; Sivas Kongresi'nin genel bir kongre olacağını herkes biliyordu. Bunun, sizin tarafınızdan başka şekilde değerlendirildiğini ilk defa sizden işitiyorum. Heyet-i Temsiliye meselesine gelince; bu heyet, aslında Erzurum Kongresi'nin seçtiği ve kabul ettiği heyettir. Hâlen benimle birlikte Rauf Bey,

Bekir Sami Bey, Raif Efendi, Şeyh Hacı Fevzi Efendi Sivas'ta hazır bulunmaktadırlar. Dört üyemiz eksik olmakla birlikte çoğunluk görevini yerine getirmektedir. Bu konunun da tarafınızdan bilindiğine şüphemiz yoktur. Çünkü sizi de, durumun önemi sebebiyle daha Erzurum'dayken davet etmiştik. Diğer arkadaşların da birlikte götürüleceği bildirilmişti. Sivas genel kongresinin tüzüğünün sekizinci maddesi gereği bazı üyelerle heyetimizi güçlendirebileceği birlikte söz konusu edilmiş ve bunda da bir sakınca görülumemişti. Aksine, birliği temsil için bu durum gerekli görülmüştü. Sivas genel kongresinde bundan başka birşey yapılmamıştır. İstanbul hükümetiyle haberleşmenin kesilmesi temel kararlarımızın dışında değil içinde ve hatta o temelin içine giremeyecek akıl almaz haince sebeplere dayanır bir şekildedir. Aslında bu emr-i vâkiyi yapan biz değiliz, İstanbul hükümetidir. Şifre telgrafımızda belirttiğimiz konuların uygulanması zorunlu bir emirdir. Bundan vazgeçmeye hiçbir şekilde imkân kalmamıştır. Biz uygulamada görüşlerinize başvurmayı bir görev saydık. uygun görüp görmemek sizin bileceğiniz bir durumdur. Yalnız şunu da belirteyim ki, bugün bütün Anadolu ve Rumeli'nin birlikte hareket etmek zorunda olduğu bir konuda, azınlığın değil çoğunluğun görüşüne bağlı kalmak ve azınlıkları bu bağlılığa zorlamak gibi bir zorunluluk vardır. Başvuru makamı olma ve yetki meselesi hakkında daha mantıklı bir görüşünüz varsa lütfen bildiriniz. Uyulması zorunlu görülen bugünkü hareket şekli dikkatle incelenirse tamamen tüzüğümüze ve Erzurum Kongresi'nin temel kararlarına uygundur. Bunun dışına çıkılan bir konu göremiyorum. Bu durumda sizin kendinizi dışında bırakmak istediğiniz tüzük ve bilinen maddelerin ötesindeki işlerin açıklanmasını rica ederim. Bugün kaçınılmaz bir hareket varsa, o da, İstanbul hükümetinin ülkenin ve milletin geleceğini alçakça İngilizlerin kucağına bırakıp kendi menfaatlerine kurban etmesidir. Buna karşı burada alınan karardan başka bir karar almak mümkünse lütfen bildiriniz.

Mustafa Kemal

Kâzım Karabekir Paşa'ya verdiğimiz uzun cevabın başlangıcı da aynen şöyleydi:

Servet ve İzzet Beylerin, Heyet-i Temsiliye'nin Trabzon heyet-i merkeziyesinden sorduğu konulara cevap olarak çektikleri açık telgraf alındı. İçeriğinin açıkça bildirilmesi sakıncalı olan bu değerlendirmeleri, Heyet-i

Temsiliye tamamen Servet ve İzzet Beylerin kişisel değerlendirmeleri olarak görmektedir. Heyet-i Temsiliye, genelge olarak istediği değerlendirmeleri İzzet ve Servet Beylerden değil, tüzük gereği Trabzon heyet-i merkeziyesinden istemiştir. İzzet ve Servet Beylerin görüşlerini içeren özel telgraf ile sizden hem kendilerine, hem de Heyet-i Temsiliye'ye cevap olarak gönderilen değerlendirmeler hakkında da aşağıdaki açıklamalara gerek görülmüştür:

a) Öncelikle, adı geçen şahısları, bu düşünceleri ileri sürmeye iten düşünceyi ne yazık ki Heyet-i Temsiliye anlayamamıştır.

b) Tüzüğün dördüncü maddesi, geçici bir idare kurmanın sebep ve şartlarını açıklar. Hâlbuki, daha sonra ortaya çıktığını bildiğimiz haince hareketler sebebiyle alınmış ve alınmasının gereği hakkında görüş sorulmuş olan önlemler, hiçbir zaman geçici bir idare kurulması amacına dönük değildir. Bu durumda, dördüncü madde ile bir bağlantı aramaya gerek yoktur. Önlemler padişaha doğrudan doğruya başvurabilmenin yolunu bulma ve geçerli bir kabinenin iktidar mevkiine geçirilmesini istirham etme amacına yöneliktir.

c) Sivas'ta toplanan kongre, Batı Anadolu temsilcileriyle Erzurum Kongresi'nin bütün üyeleri, dolayısıyla bütün Doğu Anadolu illeri adına yetki sahibi olarak, kongrenin kararı doğrultusunda seçilen özel bir heyet buludurulmakla, Sivas Kongresi pek tabii bütün Anadolu ve Rumeli adına ve bütün milleti temsil etmek üzere genel bir kongre hâlini almıştır. Bu kongre, Erzurum Kongresi karar ve teşkilatını aynen, fakat daha aşkın bir şekilde kabul etmiş ve sonuçta Doğu Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti genel adı altında birleşmiştir.

Tüzüğün üçüncü maddesi ve kongrenin kararları zaten bu yüce amacın gerçekleşmesini kesin bir emel olarak göstermiştir. Sivas genel kongresi, Erzurum Kongresi'nde Doğu Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adına seçtiği Heyet-i Temsiliye'ye tümüyle güvendiğini belirterek, aynen Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti için Heyet-i Temsiliye olarak kabul edilmiştir. Buna göre, Sivas genel kongresinin kararları başka, Erzurum Kongresi'nin kararları başka ve Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin Heyet-i Temsiliyesi başka gibi ayrılıklar söz konusu olamaz. Bunun söz konusu olması, şüphesiz ki, çok samimi olan birlik amaçlarımız ve

kutsal gayelerimiz için son derece zararlıdır. Bu durumda, birbirini kaldıran heyet-i temsiliyeler olmadığı gibi, birine girince diğerinden istifa etmesinin isteneceği üyeler de yoktur. Bugün bütün Anadolu ve Rumeli'yi kapsayan cemiyetimizin Sivas'ta bulunan tek Heyet-i Temsiliyesi, Erzurum Kongresi'nde tüzüğün özel maddelerine uygun olarak seçilen dokuz kişiden beşinin katılımıyla göreve devam etmektedir"... "Hak, yetki ve menfaatleri Doğu Anadolu illerinden pek tabii hiçbir şekilde az olmayan Batı Anadolu'nun haklı ve geçerli tekliflerini göz önünde bulundurmayarak onları gelişigüzel bir alt grup olarak bulundurmaya kalkışmak, bizim aklımızın bir türlü kabul edemediği konulardandır"

"Bu sebeple, Heyet-i Temsiliyemiz altı üye daha eklenmesiyle güçlendirilmiştiri" (Belge 93).

Bundan sonra daha bir çok açıklamayı içeren bu telgrafimız aynen Trabzon heyet-i merkeziyesine de yazılmıştır (Belge 94).

Bu tartışmalar üzerinde daha pek çok açıklama isteği şeklinde sorular soruldu. Hatta "Müdafaa-i Hukuk Heyeti Trabzon Merkezi" belirsiz imzasıyla diğer illere, aleyhimizde telgraflar çekildiği de görüldü (Belge 95). Sonunda on beş gün gün sonra Trabzon'dan bir telgraf aldık. Fakat Servet Bey'den değil... Aynen sunarsam durum anlaşılır:

Sivas'ta Heyet-i Temsiliye Adına
Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Aşağıda isimleri geçen Trabzon belediye heyetinin telgrafı İstanbul'a şimdi yazılıyor. Bir örneğinin 15'inci Kolordu komutanlığına yazdırıldığı bildirilir. 1 Ekim 1335-1919.

Mevki komutanı Ali Rıza

Örnek

"İstanbul" Sadrazam Ferit Paşa Hazretlerine

Bugüne kadar Anadolu'dan yükselen millî feryadı Trabzon kendisine has ağırbaşlılık ve sessizlikle inceledi ve izledi. Memleketin bu duruma daha fazla dayanma gücü yoktur. Vatan sevginiz varsa atık görevinizden ayrılınız Paşa Hazretleri,

Üye
Hüsnü

Üye
Mehmet Salih

Üye
Mehmet Avni

Üye
Ahmet

Üye
Şefik

Üye
Mehmet

Üye
Temel

Belediye başkanı
Hüseyin

Kâzım Karabekir Paşa'nın Tavsiyeleri

Kâzım Karabekir Paşa'dan 17 Eylül 1335-1919 tarihinde kişiye özel bir şifre aldım. Çok samimi ve kardeşçe bir dille yazılmış olan bu şifre bir iki tavsiyeyi içeriyordu. Kâzım Karabekir Paşa "Paşam" diyor, "Sivas'tan gelen bildiri ve genelgeler bazen Heyet-i Temsiliye adına ve bazen de doğrudan sizin adınızadır. 10 Eylül 1335-1919 tarihinde, İstanbul'daki hükümete hitaben, adınıza yazılmış olan duyuru ve uyarılar olmuştur. Buna güvenin ve emin olunuz ki bu şekilde imzanızla yazılmış olan duyurular, sizi çok büyük bir saygıyla sevenlerin yanında bile büyük bir samimiyetle ve iyi niyetle eleştiriliyor... Bunun ne kadar etkili ve ters tepki doğuracağını takdir edersiniz." Bu sebeple Heyet-i Temsiliye ve kongre kararlarını daima imzasız, yalnızca Heyet-i Temsiliye diye neşrini rica ederim." Telgraf şu cümlelerle son buluyordu: "Yüce şahsınızın her durumda ortada tek adam gibi görülmemesi ülke menfaatlerinin gereğidir. Oy birliği ile (bu noktada oyları toplanan kişi ve heyetin kimler olduğunu bugüne kadar öğrenme imkânı

olmamıştır) verilen bu ricalarımın güzel yorumlanacağından eminim, ellerinizden öperim." (Belge 96).

Kâzım Karabekir Paşa'yı samimi olarak tereddüt ve eleştiriye sevkettiğini gördüğümüz noktaları mümkün olduğu kadar açıklamaya ihtiyaç vardır. O tarihteki duygu ve düşüncelerimin ilhamı sonucunda gerçekleşen dğerlendirmelerimi bugünün yeni durumlarının etkisinde kalmadan o tarihte verdiğim cevabı aynen sunmayı tercih ederim:

19 Eylül 1335-1919

On Beşinci Kolordu Komutanı Kâzım Paşa Hazretlerine

Cevap: Muhterem kardeşim, derin bir samiyete dayandığından asla şüphe etmediğim görüşlerinizi açıkça ve kardeşçe bir dille bildirmiş olmanız kardeşlik bağlarımızın güçlenmesine ve kalpten gelen memnuniyetime sebep olmuştur. Üzerinde durulan sakıncaları tamamen takdir ediyorum. 10 Eylül tarihinde hükümete kendi imzamla gerçekleşmiş bir duyurum yoktur. Yalnız telgrafhanede bulunduğum bir sırada tesadüfen Dâhiliye Nazırı Âdil Bey ile makine başında karşı karşıya geldik. Onun Sivas valisi Reşit Paşa'ya verdiği anlamsız cevaplara karşı ben tamamen şahsi olmak üzere onun şahsına hitaben bildiğiniz gibi biraz sertçe ihtarlarda bulundum. Bu âdeta karşılıklı atışma şeklinde meydana geldi. Bundan başka gerek hükümete ve gerek padişaha ve gerekse yabancılara yapılan başvurularda hep "Kongre Heyeti" veya "Heyet-i Temsiliye" ifadesi imza olarak konmuştur. Yalnız Amerikan Senatosu'na yazılan, bildiğiniz bir mektuba kongre kararıyla beş kişi imza atmıştır ki, bunlar arasında benim de imzam vardır. İçeride olan açık haberleşmelere gelince; bunda da Heyet-i Temsiliye ibaresini imza yerine kullanmaktaydık. Ancak bunun bazı kesimlerce kötü etki ve güvensizlik olarak görüldüğünü anladık. Gerçekten de böyle genel bir tabirin arkasındaki şahıslar ve kuvvet gizli kalıyor. Ortada sorumlu kimdir? Bazı yerlerden, özellikle Kastamonu, Ankara, Malatya, Niğde ve Canik gibi yerlerden doğrudan doğruya şahsen makine başına çağrılmaya başlandım. Adeta Heyet-i Temsiliye adı altında gizlenen şahıslarla beraberliğim olup olmadığına dair bir şüphe belirtisi hissedildi. Hatta Trabzon'dan Servet Bey de Heyet-i Temsiliye imzalı bildiriyi kötü anlama ve adı geçen heyetin yetki ve sayısı hakkında pek çok yanlış değerlendirmelerden sonra şahsen beni makine başına çağırdı. Görüşüldükten sonra bütün bu tartışmaların sebebinin

imzanın Heyet-i Temsiliye olarak belirsiz bir şahsiyet ifade eder şekilde ortaya konmuş olduğunu söyledi. İşte bu sebeplerden dolayı bu imza meselesi kardeşçe işaretinizden önce Heyet-i Temsiliye'ce tartışma konusu yapıldı. Heyet-i Temsiliye'nin gizli bir komitenin yönetim kurulu olmayıp hükümetin resmî iznini almış kanuni, meşru bir cemiyetin temsilcilerinden oluşmuş bulunması yönüyle özel kanununa göre, karar ve bildirilerin sorumlu bir kişi tarafından imzalanması yöntemi zorunlu görülmüştür. Heyet-i Temsiliye'nin bildiri ve yayınlarına genel ve belirsiz bir isimle düşeceği kanunsuz şeklinden dolayı oluşacak sakıncalar millî mücadele karşıtlarının aslında yapmakta oldukları kötü propagandalara imza bulunmak yüzünden ekleyebilecekleri zarardan daha büyük göründü. Sonuçta oybirliğiyle imza atma yöntemi karara bağlandı. Bu karara rağmen, bu sefer gerçekleşen kardeşçe ihtarlarınız üzerine meselenin bir kere daha görüşülmesini Heyet-i Temsiliye'ye teklif ettim. Daha önce konuşulmuş sebep ve düşüncelere dayanarak aynı şekilde yazılan şeylerin Heyet-i Temsiliye kararıyla açıklanmak üzere yazılmasına oybirliğiyle karar verdiler. Şahsım söz konusu olduğu için bu görüşmede tarafsız kalmayı uygun gördüm. Prensip olarak bir kişinin imzalaması kabul edildikten sonra benim yerime başka birinin imzalaması söz konusu oldu. Bu noktada heyetin ortaya koyduğu sakıncalar şunlardır: Benim bu işin içinde olduğumu bütün dünya bilir. Bugün başka birinin imzasıyla bildirilere başlanınca ve benim ismimin ortadan kalkmasıyla ya aramızda bir ayrılık olduğuna hükmedilecek veya herhangi bir kimsenin imzaladığı hâlde benim ortaya çıkmaktan çekindiğime, kanunsuz bir durumda olduğuma ve dolayısıyla hareketin kanunsuz olduğu fikrine düşülecektir. Bundan uzak durarak, genel kongreye güven ve emniyet veren başka bir arkadaşımız imzasıyla ortaya çıkınca bugün benim hakkımda ortaya çıkan sakıncalar o arkadaşımız hakkında da gerçekleşecektir. O hâlde onun da çekilip bir başkasının imza atmaya başlaması gibi sonuçlar bizim için zaaf olarak görülecek olan bir zincir takip etmek gerektirecektir. Bilmem bu yönü ne kadar tasvip edersiniz? Gerçekten benim şahsım başlangıçta saldırı hedefi gibi görülmüştü. Fakat gerek içerde ve gerek dışarıda beklenen saldırılar gerçekleşmiş, Allah'a şükür tamamen amacımız doğrultusunda sonuçlanmıştır. Merkezî hükümet ve onun işbirlikçileri her girişimlerinde kahrolmuşlardır. Yabancılara gelince, Amerikalılar, Fransızlar ve İngilizlerle

çok ciddi ilişkiler kurulmuş ve bunların Sivas'a kadar gelen yetkili memurları lehimizde bizimle iyi ilişkiler kurmuşlardır. Bizim de içinde bulunduğumuz Kuvayı Milliye'nin, bir iki kişinin işi olmayıp tamamen millî ve genel bir şekil ve içerikte olduğunu görüşlerimiz içinde raporlarla üstlerine bildirmişlerdir. Bir de, bu gibi hareketlerde az çok önayak olanlar hakkında memleketimizde bilinen bir ahlaksızlık gereği bazı kötü vicdanlı insanların dedikodularının önüne geçmek mümkün değildir. Bu hissî durum her millette aynıdır. Bu gibi sakıncalara karşı burada düşünülen tek çare bizim sarsılmaz ve samimi birliğimizle yüce amacımıza yürümekte bir an bile tereddüt göstermememizdir. Benim herkesin menfaatlerine olacak fiil ve hareketlerimizde şahsi yorumlarımla değil, bütün arkadaşlarımın vicdanî ve samimi duygularıyla hareketi tercih ettiğimi kardeşim bilir. Bununla birlikte bu konuda başka kardeşçe görüşlerinizi bekler, saygı ve samimiyetle gözlerinizden öperim kardeşim.

Mustafa Kemal

Efendiler, İstanbul hükümetiyle haberleşmeyi kestiğimiz 12 Eylül 1335-1919 tarihinden sonra Ferit Paşa kabinesinin düştüğü tarihe kadar değişik tarihlerde tekrar padişaha, yabancı temsilcilere, İstanbul belediyesine ve bütün basına değişik muhtıra ve beyannameler yazıldı (Belge 97).

Padişahın Beyannamesi

20 Eylül 1335-1919 tarihli Sadrazam Damat Ferit imzalı genel bir bildiri ile padişahın da bir beyannamesinin yayınlandığını hatırlayacaksınız (Belge 98). Bu beyannamenin dikkat çekici noktalarını tekrar hatırlatmak isterim. Bu noktaları sırayla kaydedeceğim:

1- Hükümetin takip ettiği siyaset sonucunda İzmir faciası Avrupa devlet ve medeni milletlerinin dikkatini çekti ve bize karşı bir sevgi uyandırdı.

2- Özel bir heyet bizzat yerinde tarafsız incelemeler yaptı. Hakkımız medeni dünyanın gözleri önüne serilmektedir.

3- Millî birliğimizi bozacak hiçbir karar ve teklif olmadı.

4- Bazı kimseler tarafından güya halk ile hükümet arasında muhalefet olduğu ilan ediliyor.

5- Bu durum kanuni şartlar çerçevesinde gerçekleştirmeye çalıştığımız seçimlerin de ertelenmesine sebep oluyor ve barışın yaklaşmakta olduğu bir sırada varlığı gerekli olan Meclis'in toplanmasını da geciktirecektir.

6- Bugün milletimin bütün fertlerinden beklentim hükümetin bütün emirlerine uymalarıdır.

7- Büyük devletlerin hakkı teslim etme duyguları, Avrupa ve Amerika kamuoyunun ölçülü tavırları sevmesi konum ve haysiyetimizi koruyacak bir barışa yaklaştığımıza ümidimi güçlendirmektedir.

Hepinizin bildiği gibi bu beyannamenin yayımlanması bizim, Anadolu ile İstanbul arasındaki bağlantıyı kestiğimiz ve bu noktada ısrarcı olduğumuz günlerde meydana geliyor. Herhâlde verdiğimiz direktif ve genel emirlere uyulduğu takdirde hiç bir yere ulaşmaması ve kimse tarafından okunmaması gerekiyordu. Hâlbuki kararımıza ve bildirilerimize rağmen bakış açımıza tamamen ters olan bu beyannamenin bazı yerlere ulaştığını öğrendik.

Trabzon Mevki Komutanına

Padişah hazretlerinin milletine karşı lütfen gerçekleşen beyannamelerinin derhâl memurlara ve bölge halkına duyurulması gerekir. Ta ki, şu an iktidarda bulunan hain hükümetin, günahsız padişahımız efendimizi ne kadar küstahça bir cüretle hâlâ aldatmakta olduklarını anlamayanlar kaldıysa tamamen öğrenmiş olsunlar. Millet ve memleketi için kalbinin ne kadar büyük bir şefkat ve sevgiyle dolu olduğunu gösteren bu beyannamede, en açık bir şekilde göze çarpan bir konuyu, kabinenin haince hareketleri hakkında hilafet makamına milletin yaptığı şikayetlerin hâlâ ulaştırılmadığı hususu oluşturmaktadır. Çünkü vatan ve millete karşı bizzat kabine üyelerine yönelttiği ihanet hançerinden haberdar olsalardı, bu hainleri bir dakika bile makamlarında tutmayacaklarına beyannamelerindeki samimi ifade en büyük şahittir. Bu hainler, bu gerçeği bildiği için, halife efendimizi doğrudan doğruya milletle yüzyüze getirmiyorlar. Bu durumda millete düşen görev, padişaha sonsuz sevgi ve bağlılığını tekrar tekrar sunmakla birlikte bütün millet ve ordunun tek vücut bir hâlde padişahın hukukunu, millet ve memleketin hayatını kurtarmaya çalıştıkları, fakat bu hain kabinenin, bu bağlılığı padişahımız efendimizden gizledikleri ve tam aksi bir şekilde gösterdikleri gerçeğini dün karar verildiği gibi halifeye dolaylı yoldan

bildirmektir. Erzurum halkının bu konuda yazacakları telgraf örneği oraya bildirilecektir. 21 Eylül 1335-1919

15'inci Kolordu Komutanı
Kâzım Karabekir

Kâzım Karabekir Paşa, bu telgrafını şöyle bir açıklama ile bize de bildiriyordu:

Bu konuda bir değerlendirmeniz var mı? Padişahın bu beyannamesi, karşı gerçeklerin söylenmesine yeniden bir fırsat vermiştir ki, Erzurum halkı kabinenin bütün cinayetlerini tekrarlayarak yeniden padişaha başvuruda bulunacaklardır. Bunun örneğini yazacak veya saygıdeğer heyetinize bilgi vereceğim.

Kâzım Karabekir

Makina başında cevap olarak bildirdiğimiz değerlendirme şuydu:

Ferit Paşa kabinesinin canice hareketlerine ait belgelerin millete gerektiği ölçüde köy ve nahiyelere kadar bildirilmemiş olduğunu biliyorsunuz. Böyle olsa bile bu tebliğ ile padişahın beyannamesinin içeriğini karşılaştırarak değerlendirmek ve gerçekleri görmek mümkün değildir. Bu açıdan, biz esasen böyle bir beyannamenin Bâbıali'de hazırlanmakta olduğunu daha önce haber almış ve bunun milletin zihinlerini karıştırmamak için İstanbul'dan alınmamasını kararlaştırmıştık. Zaten İstanbul'la resmî görüşmelerin kesik olması sebebiyle doğrudan doğruya saraydan değil, yine Ferit Paşa'nın açıklamalarıyla Bâbıâli'den gönderilen bu beyannamenin Sivas, Ankara, Kastamonu ve diğer merkezlerde olduğu gibi hiçbir taraftan alınmamış olduğunu zannediyorduk. Bu beyannameyi almak için daha önce milletin padişaha durumu bildirmesine izin verilmesi gerekirdi. Bu durumda, beyannamenin yayımlanıp ilanına engel olunmasını faydalı görüyoruz. Fakat, bu beyanname Trabzon, Erzurum ve Sivas gibi merkezlerde gerekenler tarafından okunmuş olduğuna göre, düşündüğünüz gibi her merkezden İstanbul'a bir telgraf yazılması uygun olur.

Mustafa Kemal

Padişahın bu beyannamesinin milletin fikirlerinde kötü etkiler doğuracağından şüphe olmadığı için bu etkilerin bir dereceye kadar önüne geçebilmek üzere beyannamenin içeriğini yalanlayacak ve iptal edilmesini

sağlayacak şekilde bir cevap yazmayı ve bunu memleketin her yerinde yayımlayarak okutturmayı tek çare olarak düşündük ve öyle yaptık (Belge 99).

Halit Bey'in Trabzon ve Çevresinde Millî Teşkilatlanma İçin Görevlendirilmesi

Efendiler, Trabzon'da bir iki kişinin, pek vatansever ve saygıdeğer Trabzon halkının hiç de bilgisi olmadığı hâlde, onlar adına, oradaki millî varlığı şahısların da temsile kalkıştıklarına ve bu yüzden teşebbüsleri ve millî kararları gereği gibi uygulamakta olduğuna inanıyordum. Trabzon'da vali olan Galip Bey adında birinin de kötü fikirlerin doğmasında etkili olduğunu anladım. Buna göre, Trabzon dolaylarında Torul'da bulunan ve henüz aktif olarak tümeninde komutaya başlamamış olan Halit Bey'in Trabzon bölgesinde millî teşkilatı kurmakla görevlendirilmesi uygun görüldü ve bu düşünce kolordu komutanına bildirildi. 20 Eylül 1335-1919'da alınan cevapta, "İngilizlere karşı gizlenmekte olan Halit Bey'in yapısı gereği, yapması muhtemel durumların bu nazik zamanda belki düzeltilmesi mümkün olamaz" şeklinde bazı değerlendirmelerden sonra, "Halit Bey haberim olmadan istekte bulunsa bile yerine getirilmesi" bildiriliyordu (Belge 100).

Kâzım Karabekir Paşa'nın bu telgrafına verdiğimiz cevapta, İngiliz sakıncasının bizim tarafımızdan düşünülmediğini ve şiddetli bir hareketin sakıncalı görüldüğüne göre Trabzon'un düzenlenmesi neye ve ne gibi araçlara bağlı ise onun doğrudan doğruya kendileri tarafından yapılmasını, 22 Eylül 1335-1919 tarihli bir şifre telgrafla rica ettik (Belge 101).

15. Kolordu komutanıyla bu yazışmaların yapıldığı tarihlerde, Torul'dan Kaymakam Halit Bey de doğrudan doğruya haberleşmeye başladı. Kendisini cevapsız bırakmamak ve durum hakkında aydınlatmak amacıyla karşılık verdik.

15. Kolordu komutanının bir bakıma bizim 22 Eylül 13351919 tarihli telgrafımıza cevap oluşturan 27 Eylül 1335-1919 tarihli bir telgrafını aldık. Bunda, halkı aydınlatma görevini yaptıktan sonra, karşı gelenler görülürse onları da hak ettikleri cezaya çarptırmaktan ibaret olan ve çok büyük tecrübelerle ortaya konulan prensibini aynen Trabzon çevresinde uy-

guladığını bildirmekten ve 9. Tümen komutanı Rüştü Bey'i kurmaylarıyla birlikte, 3. Tümen komutanlığı vekilliğiyle Trabzon'a gönderdiğini, Halit Bey'i Trabzon için uygun bulmadığını bildirdikten sonra "İngiliz düşüncesine gelince, bence mümkün olduğu sürece açıkça ve maddi bir düşmanlıktan kaçınmayı tercih ederim" düşüncesi ifade ediliyordu (Belge 102). Buna 29 Eylül 1335-1919 tarihinde verdiğim özel ve kişisel cevabımda şunları yazdım:

Trabzon ili kamuoyu hakkında burası tamamen aydınlatılmıştır. Trabzon'un merkezi dışında bütün sancak ve ilçeleriyle haberleşilmektedir. Merkezdeki durum da valinin tutuklanıp değiştirilmesinden sonra değişmiştir (Valiyi yakalayarak Erzurum'a gönderen, işaretim üzerine Halit Bey'dir). Rüştü Bey'in 3. Tümen komutanlığı vekili olarak Trabzon'a gönderilmesinde aklıma gelen noktaları bildireceğim.

Öncelikle, valiyi yakalayan Halit Bey'dir. Rüştü Bey'in birkaç gün sonra bu şekilde gönderilmesi Halit Bey'in hareketini oradaki kötü niyetlilere karşı tenkit gibi olabilir.

İkinci olarak, Halit Bey, önemli durumlarda tümenin başına geçmeye yakın iken, bugün geçirmekte olduğumuz önemli ve tarihî anda başka bir şahsın yerine geldiğini görmekten üzüntü duyabilir. Bu şekilde düzenlemeden vazgeçilmesini rica ederim. Gerçi kolordunuzun askerî özelliklerine karışmak istemem. (Belge 103)

Kâzım Karabekir Paşa'nın verdiği 2 Ekim 1335-1919 tarihli uzun cevapta; bu işlemin Halit Bey'in başvurusu üzerine yapıldığını ve kendisine durumu gerektiği gibi anlatmak için Erzurum'a davet edildiğini bildirdi (Belge 104). Hâlbuki, 1 Ekim 1335-1919 tarihinde 3. Tümen emir subayı Üsteğmen Tarık imzasıyla başyaverim Cevat Abbas Bey'e gelen özel bir şifrenin son cümleleri şöyleydi:

Daha sonra komutan bey, 3. Tümen komutanı mevcut durumun değiştirilmesini kolordudan istedi. Şayet kolordu bu teklifi kabul edip yerine getirmezse emir almadan fiili olarak komutayı üsleneceğini ve eski karar üzerine kolordudan ayrılarak kongreyi âmir tanıyacağını bildiririm. Paşa Hazretleri'ni gereği gibi aydınlatırsınız efendim (Belge 105).

Bu tarihten on beş gün sonraydı, Kâzım Karabekir Paşa'dan 17 Ekim 1335-1919 tarihli şu telgrafı aldım:

Bölgemde millî arzuyu sağlamak ve uygulamak için son noktaya kadar askerlikten ve emir komutadan ayrılmama yönünü, geleceğin ele alınabilmesi için de gerekli görüyorum. Cüretle uzak görüşlülüğün birleştirilmediği yer ve işlerde, sonuç çok parlak da olsa, çok çabuk yıkıma uğramaya mahküm olduğu tecrübelerle sabittir. Özellikle İngiliz, Fransız temsilcilerinin bulunduğu Trabzon bölgesinde emir komutaya uyulmasına ve uzak görüşlü davranmaya büyük ihtiyaç vardır.

Üzüntü vericidir ki, verdiğim açık talimata rağmen Halit Bey'in, bizzat ve askerî kıyafetleriyle valiyi tutuklama garipliği dillere destan olmuştur (Halit Bey'i bu harekete yöneltenin kim olduğunu bildirmiştim). Seçim meselesinde de bu şekilde faaliyet gösterirse, kendisi hakkında İngilizlerin bir çıkış daha yapması ve güç bir duruma düşülmesi kaçınılmaz olur. (Seçim meselesinin çabuklaştırılması ve millî arzuya uymasının sağlanması için Halit Bey'e ve gereken diğer pek çok kişiye vatanseverce çalışmaları özellikle rica edilmişti. Bir de İngiliz çıkarmasının kaçınılmaz ne gibi durumlar meydana getirebileceğini, kendi durumumu gözönüne getirerek bir türlü anlayamamış olduğumu itiraf edeyim) Bunun için, kendisiyle haberleşmeyerek yüce isteklerinizin uygulanmasında aracılığımı istirham ederim. Adı geçenin şahsi durumu her türlü davadan uzaksa herhangi bir bölgeden milletvekili seçilmesi hakkındaki düşüncenizin bildirilmesini istiyoruz.

Bu telgrafa 19 Ekim 1335-1919 tarihinde sadece şu cevabı verdim:

"Halit Bey'in milletvekili olmak veya olmamak hususundaki eğilimini bilemediğimden bu konuda bir değerlendirme yapamayacağım efendim."

Efendiler, Ferit Paşa kabinesinin düşmesine kadar geçen süre içinde karşılaştığımız konular çeşitlidir. Engel ve zorluklar az değildir. Bunların tamamını anlatıp açıklamaya kalkışmak yüce heyetinizi çok yorabilir. Bu sebeple, bu safhayı tamamlayacağını düşündüğüm bazı noktalara yalnız değinmekle yetineceğim.

Ali Galip'in tavsiyesi üzerine, İstanbul hükümeti tarafından Dersim mutasarrıflığına tayin edildiği anlaşılan ve Sivas'a gelen Osman Nuri Bey, 8 Eylül'de Sivas'ta alıkonuldu.

Millî mücadele aleyhinde haince hareketlerde bulunduğu ortaya çıkan Ankara valisi Muhittin Paşa, özel bir amaçla teftişe çıkmıştı. 11 Eylül'de Çorum'da bulunuyordu. Muhittin Paşa'nın yakalanmasıyla Sivas'a

gönderilmesi Ankara'da kolordu komutanına ve Samsun'da 5. Kafkas Tümeni komutanına emir verildi. Muhittin Paşa tutuklanarak Sivas'a getirilmiştir. Kendisiyle bizzat görüştüm. Gerekli nasihat ve ihtarlarda bulunduktan sonra, yaşına hürmeten Samsun üzerinden İstanbul'a gönderdim. Çorum mutasarrıfı Samih Fethi Bey de, üç dört gün sonra özel olarak Sivas'a davet edildi.

Millî mücadeleye muhalefetleri anlaşılan Niğde mutasarrıfı, muhasebecisi ve komiserinin gözaltında Sivas'a gönderilmeleri 16 Eylül'de Niğde tümen komutanlığına emredildi.

Kastamonu Valisinin İstanbul Hükümeti Tarafından Değiştirilmesi ve Çıkan Olaylar

Efendiler, Kastamonu'da vali bulunan İbrahim Bey, ben ordu müfettişiyken kurmay başkanım olan Albay Kâzım bey'in şahsen tanıdığı biriydi. Bu sebeple, kendisine her türlü sır verilmişti. Aramızda şifre ile yazışma yapılıyordu. Kendisi İstanbul hükümeti tarafından İstanbul'a çağrıldı. Bu davete asla uymaması gerekirken, anlaşılmaz sebepler ile -İstanbul'da alıkonulmak için- Kastamonu'yu terketmişti. İstanbul, İbrahim Bey'in yerine bir başkasını Kastamonu'ya vali tayin etmişti. Bu şahıs, 16 Eylül'de İnebolu'ya gelmiş bulunuyordu. Kendisinin alıkonulmasını yerinde gerekenlere emrettik. Bu meselede ilginç bir safha oldu. İzninizle biraz açıklayayım. Kastamonu bölgesinde ve Kastamonu şehri içinde zayıflık ve tereddüt eseri ortaya çıkmaya başlayınca oraya güvenilir ve iktidar sahibi bir subayın gönderilmesini Ankara'da bulunan Ali Fuat Paşa'dan rica etmiştim. Fuat Paşa, Kastamonu mevki komutanı sıfatıyla albay Osman Bey'i göndermişti. Osman Bey, tam 17 Eylül günü Kastamonu'ya gelmişti. Yeni gelen vali hakkında verdiğimiz emrin uygulanmasını kendisinden bekliyorduk. Bahsettiğim emri verdikten sonra, uygulanması hakkında telgraf başında bilgi almayı bekliyordum. Gece olmuştu. İstediğim bilgileri verecek, Kastamonu'da bir muhatap bulamıyordum. Sonunda, 16-17 Eylül gecesi, Kastamonu ve havalisi komutanı albay Osman Bey, Kastamonu telgrafhanesine gelerek şu telgrafı verdi:

Bugün Kastamonu'ya geldim. İstanbul hükümetinin adamları, vali vekili ve jandarma komutanının düzenbazlığıyla evimde tutuklandım. Vatansever subaylarımızın çabalarıyla şimdi kurtuldum. Ben de, vali vekilini ve jandarma alay komutanını birlikte tutuklattım. Telgrafhaneyi işgal ettim. Buradaki durum önemlidir. Kongreye istirham ederim. Bütün kararlarından burayı haberdar ederek Kastamonu'nun saygıdeğer halkını aydınlatsın. Yeni valinin İnebolu'ya indiği haber alınmıştır. Hakkında yapılacak işlem nedir? Burada vali vekili ve diğerlerinin tayini hakkında millî kongrenin bana yetki vermesini ve bu isteğimin cevabını makine başında beklediğimi bildiririm.

Osman Bey'le makine başında gerçekleşen haberleşmemiz şu şekilde devam etti. Kendisinden sordum:

"Şu anda orada duruma hakim misiniz? Ne kadar kuvvetiniz var? Orada valilik görevlilerinden güvenilir kimler var? Yeni tayin edilip İnebolu'ya geldiği haber alınan valinin ismi nedir?"

Osman Bey'in cevabı şuydu: "Şu an duruma hakimim. Her hâlde kongrenin destek olarak beni aydınlatması gerekmektedir. Tayin edilen valinin, Konya valiliğinden emekli, çok yaşlı bir kişi olduğu rivayet ediliyor. İsmi Ali Rıza'dır. Kuvvetim, iki yüz elli kişi çıkarır bir tabur ve dört tüfekli mitralyöz bölüğünden oluşuyor. Halk ile henüz görüşülememiştir. Valilik görevlilerinden defterdar Ferit Bey vardır".

Osman Bey'e şu emri verdim: "Şimdi şahsen vali vekilliğini üsleniniz. Bütün askerî ve sivil gücü elinize almaya tamamen yetkilisiniz. Gelmekte olan valiyi derhâl tutuklattıracak seri önlemler alarak, uygulamalarınıza engel olanlara karşı tereddüt göstermeden silah kullandırın. Valilik defterdarı, benim Diyarbakır'dan tanıdığım Ferit Bey ise yardım etmesi gerekir. Bolu mutasarrıfına karşı üslendiğiniz görev ve yetkiyi şimdi bildirerek olun da İstanbul'a karşı hareket etmesini bizim adımıza söyleyiniz. Sinop mutasarrıfı Mazhar Tevfik Bey'e de benim adıma aynı talimatı veriniz. Yanınızda hangi şifre anahtarı var?"

Osman Bey'in cevabı:

"Vali vekilliğini Ferit Bey'e vereceğim. Kendim üslenemeyeceğim. Tanıdığınız Ferit Bey'dir. Sinop mutasarrıfı da tanıdığınız şahıstır. Kendisi görevden alınmıştır. Vekilliği jandarma tabur komutanı Remzi Bey'dedir. Mazhar Tevfik Bey'in Sinop'ta olduğu bildiriliyor. Şifre anahtarı tutuklu bu-

lunan alay komutanındadır, istendi, alacağım cevaba göre bildiririm efendim.”

“Yanınızda başka şifre anahtarı var mı? Ferit Bey şimdi nerede, durumu biliyor mu?” diye sordum.

“Durum hakkında bilgisi yok, şimdi çağırıldı, gelecek. Ben hiç şifre anahtarı almadım. Çünkü, tutuklanacağımı bilmiyordum. Makam şifresiyle yazarım diye ümit ediyordum.” cevabını verdi.

“Oradaki jandarma tabur komutanı kim? Ne kadar jandarma kuvveti var, emriniz altına girdi mi?” sorularını yazdırdım. Buna verdiği cevapta da: “Jandarma komutanı Emin Bey yanımda ve benimle birlikte çalışmıştır. Merkezde jandarma kuvveti otuz beş kadardır. Polis müdürü Halil Bey de yanımda ve benimle birlikte çalışmıştır. Kırk kadar personeli var. Piyade tabur komutanı Şerif Bey, kendisi biraz budala olduğundan şimdilik tutuklanmıştır. Jandarma tabur komutanı Emin Bey yüzbaşıdır. Defterdar Ferit Bey geldi, yanımdadır”.

“Emin Bey’i biraz anlatır mısınız?” sorusuna “318 (1902) çıkışlı, Üsküplü Emin, tanırsınız. Ellerinizden öpüyorlar.”

Bunun üzerine şu satırları yazdırdım: “Emin Efendi’yi tanırım, teşekkür edirim. Ferit Bey’e durumu anlattınız mı? Önemli konular makam şifresiyle bildirilebilir. Sinop mutasarrıf vekili olan jandarma komutanı güvenilir değilse onun yerine uygun göreceğiniz birinin vekil yapılması için gerekenler düşünülmelidir. Yardıma ihtiyaç görüyor musunuz?” Osman Bey, “Kuvvet olarak ihtiyaç duyup duymadığımı daha sonra bildireceğim. Jandarma tabur komutanı yeni geldiği için durumu belli olmamıştır efendim.” cevabını verdi.

Osman Bey’e, söyleyeceği başka bir şey olup olmadığını ve Ferit Bey’le duruma ait görüşüp görüşmediklerini sorup anladıktan sonra şu telgrafı yazdırdım:

16-17 Eylül 1335-1919

Osman Bey ve Ferit Beyefendi’ye

Aldığınız tedbir ve uygulamalarınızda başarılar dilerim. Bizi durumunuzdan ve gelmekte olan valinin tutuklandığından haberdar etmenizi bekleriz.

Mustafa Kemal

Kastamonu da İstanbul'a Karşı Harekete Geçiyor

Ferit Bey, vali vekili; albay Osman Bey Kastamonu ve havalisi komutanı sıfatıyla çalışmalara başladıktan bir iki gün sonra, kendilerini yeniden telgraf başına çağırarak bilgi istemiştim.

İstanbul'da gereken makamlara istendiği gibi genelin imzaları altında telgraflar yazıldığı ve bütün şehir ve sancaklara da bu telgrafların haber verildiği bildirilmekle birlikte birtakım sorular da soruluyordu. Özetle:

"Halk diyormuş ki:

1- Diğer şehirlerin kamuoyu bizimle birlikte değil midir?

2- Bu normal dışı durum ne zamana kadar devam edecektir?

3- Kabinenin karşı gelmesi durumunda ne gibi önlemler düşünüldü? Lütfen bizi aydınlatınız paşam!"

Halka dayanarak sorulan bu soruların vali vekili ve komutan beylerin de düşüncelerini işgal etmiş olduğuna hükmetmek ve ona göre cevap vermek zahmetine değerdi. Bu nedenle, saatlerce Sivas-Kastamonu telini meşgul eden uzun bilgiler verildi ve açıklamalar yapıldı. Bu açıklamaları şu şekilde özetleyebilirim:

1- Millî gösteriler vatanın her yerinde en ateşli bir şekilde vardır. Bütün şehirlerin en küçük köylerine kadar halk ve en küçük askerî birliklerine kadar bütün ordularımız tamamen hassas ve birlik içinde açıklanan kararları uygulamaktadırlar.

Halkın ikinci ve üçüncü sorularına cevap olarak da:

2- Ne zaman ki Kastamonu halkı bu durumu normal bulmayıp endişelenme zayıflığından kurtularak amacımızı anlayıncaya kadar dayanmakta tereddüt eseri göstermeyecek; işte o zaman bu anormal durum kendiliğinden ortadan kalkacaktır. Kabinenin karşı olması normaldir. Buna karşı başka önlemlere girişmeden önce ilk önlemimizi hakkıyla ve her tarafta kesinlikle uygulamanın çarelerini düşünelim. Örnek olarak; Bolu'nun durumu hakkında ne yapılmıştır? Bolu'ya kadar bütün yerlerin İstanbul ile resmî haberleşmelerinin kesildiğinden emin miyiz? Buna dair beklediğimiz bilgiler henüz gelmedi. İşte bu dediğim önlem, İstanbul'a kadar yayıldığı takdirde kabinenin karşı gelmeye gücü olmayacağını zannederim. Gerçi bundan sonra

da cahilce ve aptalca bir inada devam etmek isterlerse herhâlde daha etkili önlemlerin uygulanmasına imkân vardır.

Bundan sonra, vali ve komutanın verdiği bilgilerden şunlar anlaşıldı: İnebolu'dan İstanbul'a geri gönderilen yeni vali Zonguldak'ta Dâhiliye Nazırı'ndan şöyle bir emir almış:

"Bolu ve çevresi serbesttir. Zonguldak'a çıkınız, şehrin gereken bölgeleriyle haberleşiniz ve gelecek emre kadar orada bekleyiniz." Gerçekten de yeni vali, Zonguldak'ta kalmış ve tehditlere başlamış. Ferit ve Osman Beyler, Zonguldak mutasarrıfına yeni valiyi tutuklayıp karadan Kastamonu'ya gönderilmesini emretmişler. Mutasarrıf bunu yapmamış. Bununla birlikte alınan önlemlerden haberi olan yeni vali orada barınamayarak, İstanbul'a dönmüş (Belge 106).

Ali Fuat Paşa Batı Anadolu Kuva-yı Milliye Komutanı

Yeri geldikçe bahsetmiştim ki; 20. Kolordu komutanı Ali Fuat Paşa, kongre adına bazı kararlar ve önlemler almıştı. Ali Fuat Paşa'ya, kongre tarafından "Batı Anadolu Kuva-yı Milliye Komutanı" Unvanı verildi. Paşa, Eskişehir ve bölgesini millî bir bölge sayarak komutanlığına süvari kaymakamı Atıf Bey'i, Afyon Karahisar bölgesine 23. Tümen komutanı Ömer Lütfi Bey'i tayin etmişti. Bu tümen ile Anadolu'ya geçtiğimiz ilk günlerde irtibata geçtiğimi o günlere ait sözlerim arasında belirtmiştim. İstanbul hükümeti Fuat Paşa'nın yerine Hamdi Paşa'yı tayin ederek göndermişti. Hamdi Paşa, Eskişehir'e kadar geldi. Orada kendisine 16 Eylül'de İstanbul'a dönmesi gerektiği bildirildi.

İngilizler Eskişehir bölgesi Kuva-yı Milliye komutanı olan Atıf Bey'i tutuklayarak İstanbul'a gönderdiler. Kuva-yı Milliye komutanı olan bir kişinin kolayca düşman eline düşürmeyecek tedbirleri almış olması gerekirdi. Bu konudaki gaflet ve tedbirsizlik, kendisini kurtarmak için uzun süre devam eden girişimlerde bulunmamızı gerektirdi. Bildiğiniz gibi, o tarihte Eskişehir'de İngiliz birlikleri vardı. Fuat Paşa, toplayabildiği millî kuvvetlerle bizzat Eskişehir'e yakın Cemşit bölgesine gitmişti. Eskişehir'i uzaktan sardı. Eskişehir'de bulunan İtilaf kuvvetleri komutanı General Salli Kled'in (Solly Flood) Fuat Paşa'ya gönderdiği bir mektupta kullandığı

tabirler ve Kuva-yı Milliyemizi anlatma şekli millî komutanlarımızın ve Kuva-yı Milliyemizin yüksek şeref ve haysiyetlerine karşı bir saldırı kabul edildiğinden ve adı geçen generalin hak ve yetkisi dışında görüldüğünden bu konuda İstanbul'da bulunan İtilaf devletleri siyasi temsilcilerinin gönderilen bir muhtıra ile dikkatleri çekildi. 25 Eylül 1335-1919 tarihinde General Salli Kled'in Fuat Paşa'ya gönderdiği bir heyet -ki bir kurmay binbaşı ile Eskişehir İngiliz kontrol subayından oluşmaktaydı- İngilizlerin içişlerimize ve millî hareketimize kesinlikle karışmayacaklarına dair söz verdiler. Bu sıralarda, İngilizler, Merzifon'da bulunan kuvvetlerinin geriye çekilmesi hâlinde memnun olup olmayacağımızı öğrenmek istemişlerdi. Tabii ki çok memnun olacağımızı bildirmiştik. Gerçekten de oradaki kuvvetlerini bütün ağırlıklarıyla birlikte öncelikle Samsun'a çektiler. Sonra oradan da İstanbul'a naklettiler. Eskişehir'e hakim olduktan sonra, Fuat Paşa'yı Bilecik ve Bursa bölgesine göndermeyi düşünüyorduk.

Konya Valisi Cemal Bey İstanbul'a Kaçıyor

Efendiler, Konya'da vali bulunan Cemal Bey, Ferit Paşa kabinesinin Anadolu'daki önemli bir dayanak noktası hâline geldi. Konya'da ordu müfettişi olan Cemal Paşa'nın İstanbul'a gidip geri gelememesi, orada bulunan kolordu komutanı Salâhattin Bey'in tereddütlü tavır ve hareketleri ve en sonunda habersiz İstanbul'a çekip gitmesi Konya bölgesini vali Cemal Bey'in hükmü altında sokmuştu. Oraya millî amaçları iyi anlamış birinin gönderilmesine ihtiyaç vardı. Sivas'ta bulunan Refet Bey'in gönderilmesi önerildi. Refet Bey bölgeye hareket etti. Konya'da Heyet-i Temsiliye tarafından atanan bir komutanın gelmekte olduğu haber alınınca vatanseverler canlanmış, diğer taraftan da vali Cemal Bey hapishanede ne kadar kanlı katil, tutuklu varsa hepsini çıkarıp silahlandırmış ve kendisine bir kuvvet oluşturmak istemişti. Konya'nın muhterem halkı, bu aşağılık harekete karşı ayaklanarak vatanseverliğinin gereğini yerine getirmeye karar vermiş ve bunun farkına varan Cemal Bey, 26 Eylül'de İstanbul'a kaçmıştır (Belge 107). Halk belediye binasında toplanarak Hoca Vehbi Efendi'yi vali vekilliğine tayin etmişti.

Refet Bey'in Yerinde Olmayan Bazı Teklifleri

Efendiler, dikkat çekici bir nokta bu sırada hatırıma geldi. Yüce heyetinize sunmadan geçemeyeceğim; Sivas-Konya yolu üzerinde bir telgraf merkezinden, Refet Bey'den bir telgraf aldım. Refet Bey bu telgrafta, Konya ve bölgesinde başarı sağlamak için kendisine 2. Ordu müfettişliği unvan ve yetkisinin verilmesi gerektiğini bildiriyordu. Refet Bey, uzun zaman sonra Ankara'da bulunduğum sırada, Bolu ve çevresindeki isyanların bastırılmasıyla görevlendirildiği zaman dahi oradan bir şifre ile halk üzerinde önemli etkisi olacağından sözederek kendisine paşa unvanının verilmesini benden istemişti. O zamanlar Refet Bey'in gerek birinci ve gerek ikinci isteklerini tatmin edecek resmî görev ve yetkide bulunmadığımı açıklamaya gerek yoktur. Özellikle bunu en iyi bilenlerden olduğuna şüphe edilebilir mi? Refet Bey, bu arzularını tatmin ettirmek için benim merkezî hükümet karşısında aracılığımı ima etmek istiyordu ki ben, ordu mütettişliğinden ve askerlikten istifa etmiş olmaktan başka padişah ve merkezî hükümet tarafından askerlikten atılmış ve idama mahküm edilmiştim. Çalışmalarım, bir kongrenin seçtiği heyet içinde, Heyet-i Temsiliye adına gerçekleşiyordu. Millî çalışmalarda bulunmak ve özellikle bu konuda başarılı olmak için resmî unvan ve yetki gerekli ise zaten bunlar benim kendimde yoktu. Başarı için içinde bulunduğum vasıf ve şartların durumu anlaşıldıktan sonra benden resmî şekiller içinde sıfat ve yetki aramaya gerek olmayacağı tabii idi. Şüphesiz Refet Bey'i Konya'ya görevlendirirken biz kendisine millî amçlar içinde her türlü davranış ve hareket için tam yetki vermiştik. Bunun kullanılması onun kendi kabiliyet ve kudretine bağlıydı.

General Harbord Heyeti ve Generale Verdiğim Cevap

Efendiler, Anadolu'nun her yerini faaliyete geçirmeye ve millî teşkilata yönlendirmeye çalışırken merkezî hükümetin emellerine hizmet eden bazı sivil idare yöneticileri tarafından güya manevi tehditleri içeren telgraflar da alıyorduk. Örnek olarak; Urfa mutasarrıfı Ali Rıza adında biri tarafından, hareketimizin İtilaf devletlerine saldırı şeklinde algılandığı ve bu yüzden bütün Osmanlı topraklarının İtilaf devletlerince askerî işgal altına alınarak

Türk hükümetine son verileceği, görüşmeler sonucu aldığı bilgilere dayanılarak bildiriliyor ve kabine ile anlaşma teklif ediliyordu. Bu telgrafın mutasarrıfa yabancılar tarafından dikte ettirildiğine şüphe yoktu. Buna pek tabii gereken cevap verildi (Belge 108).

Efendiler, hatırlarınızda olsa gerektir ki, memleketimizde ve Kafkasya'da incelemeler yapmak üzere Amerika hükümeti, General Harbord'un başkanlığında bir heyet göndermişti. Bu heyet Sivas'a geldi. 22 Eylül 1335-1919 günü General Harbord ile uzun bir görüşme yaptık. Generale, millî hareketin amaç ve gayesi, kuruluşu ve millî birliğin ortaya çıkış sebebi, gayr-i müslim unsurlara olan hisler ve yabancıların memleketimizdeki kötü propagandası ve icraatları hakkında genişçe ve delilleriyle bir konuşma yaptım. Generalin bazı garip sorularına da muhatap oldum. Meselâ, millet düşünülebilecek her türlü girişim ve fedakarlıkta bulunduktan sonra dahi başarılı olamazsa ne yapacaksın? Verdiğim cevapta -yanlış hatırlamıyorsam- demiştim ki: *Bir millet varlık ve bağımsızlığını sağlamak için mümkün olan her şeyi yaptıktan sonra başarılı olur. Ya başaramazsa demek, o milletin ölmüş olduğuna hükmetmek demektir. Bu sebeple millet hayatta oldukça ve fedakarca çalışmaya devam ettikçe başarısızlık söz konusu olamaz.*

Generalin sorduğu sorudan asıl amacının ne olabileceğini anlamak istedim. Fakat verdiğim cevabın kendisi tarafından övgüyle karşılandığını bugün yeri gelmişken hatırlatmak isterim.

Abdülkerim Paşa'nın Aracılığı

Efendiler, Eylül'ün 25'inci günü akşamı, Ankara'da bulunan 20. Kolordu komutan vekili Mahmut Bey'den aldığım bir şifre telgrafın bildirdikleri şunlardı:

"Bu gece İstanbul telgrafhanesinden Fuat Paşa'yı telgraf başına istediler. Dâhiliye Nezareti'nin valilik şifresiyle bir şifre yazdırdılar. Bunun özeti, padişahın beyannamesindeki yüce hakikatlerin uygulamaya sokulmasıyla vatanın kurtuluşu gerçekleşecektir. Millî hareket, medeni âlemde hâince hareketler olarak algılanıyor. Hükümetle milletin ayrılığı yabancı müdahalesini davet edecektir. Konferans hakkımızda karar verirken bu ayrılık hayra ve kurtuluşa işaret olmayacaktır. Sonuçta hareket önderleriyle görüşmek üzere,

ileri gelen kişilerle bildirilecek yerde yapılacak görüşme emir şeklinde bildirilerek ve zamanın darlığı sebebiyle cevap beklenilmektedir. Görüş ayrılıklarına saygılı davranılacağı, şahsa ve şerefe dokunulmayacağı da abartılı bir şekilde belirtiliyor. Telgrafı yazan kişi Genelkurmay mirliva (tuğgeneral)larından Abdülkerim Paşa'dır. Bu telgrafı Ticaret ve Ziraat Nazırı Hadi Paşa aracılığıyla ve aynı şifre ile cevap beklenmektedir. Adı geçenin, bu hilesi ile ilk müracaatın bizden olduğunu ilan ederek yaymak istediği anlaşılıyor. Telgraf başında bekledikleri için bir an önce kabul edilip edilmeyeceği ile ne cevap verileceğinin bildirilmesi istirham ediliyor. Ali Fuat Paşa Hazretleri'ne de yazılmıştır" (Belge 109).

Mahmut Bey'e aynı günde saat 7 ve daha sonra da makine başında verdiğim telgrafta şunları bildirdim:

"Kerim ve Hadi Paşalara, Fuat Paşa'nın Ankara'da bulunmayıp meşgul olduğunu, fakat görüşmek istedikleri takdirde Sivas'ta bulunan, Heyet-i Temsiliye ile ve bu heyet arasında bulunan Mustafa Kemal Paşa ile makine başında istedikleri gibi görüşmenin mümkün olduğnu bildirirsiniz. "Onlar görüşmek istiyorlarsa" kaydında dikkatli olmak gerekir." (Belge 110).

Mahmut Bey, Kerim Paşa'nın Ankara'ya çektiği telgrafı aynen bize de yazdı. İçeriği aşağı yukarı Mahmut Bey'in özetlediklerinden oluşuyordu (Belge 111).

Efendiler, merkezî hükümet ile haberleşmeyi kesişimizin on beşinci günündeyiz. Millî kararlara karşı muhalefet tavrı alan bazı yerler ister istemez millî mücadeleye yardıma mecbur edildiler. Merkezî hükümete hizmet eden bazı memurlar ya kaçtılar ya da tutuklandılar. İstanbul'a, her gün bütün yurttan hükümetin düşürülmesi ile ilgili binlerce telgraf yağdırılmaya başlandı. İtilaf devletlerinin Anadolu'da dolaşan subay ve memurları, millî mücadeleye karşı tarafsız olduklarını, ülkenin içişlerine karışmayız sözünü her yerde açıktan açığa söylemeye başladılar. Bu durum karşısında nihayet, padişah ve Ferit Paşa millî mücadele önderleriyle anlaşmaktan başka çare kalmadığına ve fakat herhâlde yerlerini korumak şartıyla bu anlaşmanın yolunu bulabilecek çareler aramaya başladıklarına hükmedecek olsak hata etmiş sayılmayız.

Efendiler, ismi geçen Abdülkerim Paşa merhum benim çok eski arkadaşımdı. Çok namuslu, gayretli ve temiz kalpli bir vatanseverdi.

Selanik'te ben kolağası iken o binbaşı idi ve ikimiz aynı büroda birlikte çalışmış ve yıllarca yakın arkadaşlık yapmıştık. Tarikate devam edecek kadar dindar bir adamdı, fakat herhangi bir şeyhe bağlılığı da yoktu. Çok güzel konuşur ve yazardı. Selanik'te bulunduğumuz sıralarda, orada ordu komutanlığı ve ordu müfettişliği ile bulunmuş olan Hadi Paşa, Kerim Paşa'yı açıkladığım vasıflarıyla arkadaşlar arasında değerli bir dost olarak tanımıştı.

İşte Ferit Paşa'nın kabine arkadaşı Hadi Paşa, sıkışmış olan padişahın ve Ferit Paşa'nın çok uygun bir aracı ile imdadına yetişmek istiyordu. Kerim Paşa, Ali Fuat Paşa'yı da Selânik'ten tanıyordu.

Efendiler, 27-28 Eylül 1335-1919 gecesi gece yarısına bir saat kala telgraf başında, Kerim Paşa ile karşı karşıya geldik. Taraflar birbirlerini şu sözlerle tanıdılar:

Sivas - Mustafa Kemal Paşa telgraf başındadır. Kerim Paşa'ya söyleyiniz buyursunlar diyorlar.

İstanbul - Siz Mustafa Kemal Paşa Hazretleri misiniz ruhum?

Ben - Evet, muhterem Kerim Paşa Hazretleri dedim.

Kerim Paşa, "Sivas'ta Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne" adresini yazdırdı ve "Paşa'ya söyleyin anlar. Birinci hazret karşınızdadır." sözlerini bir çeşit parola gibi ekledi. Kerim Paşa "Sağlık ve afiyetiniz iyidir inşâallah kardeşim." diye başladı.

Kerim Paşa'nın İstanbul hükümeti tarafından kalbinin saflığı ve ahlakının güzelliğinden yararlanılarak nasıl aldatıldığını anlamak için sözlerinin başlangıcını aynen kendisine tekrar ettireceğim. Kerim Paşa merhum şöyle devam etti:

Vatanın faydası için, büyük vatansever kardeşim ve yüce temsil heyetindeki kardeşleriyle fikir alışverişinde bulunmak isterim. Size iletilmek üzere Ali Fuat Paşa aracılığıyla bir telgraf göndermiştim. Elinize geçen o telgraftaki esaslar üzerinde inşaallah sevindirici bir çözüm buluruz. Ülkenin geçirmekte olduğu nazik, pek önemli ve zor günleri Allah'ın lütfuyla kolayca aydınlığa çıkarırız. Bunun için de Allah'ın keremiyle, gönüllerin yol göstericiliği ile bu konuda önemli şeyler konuşarak, vatan için olan dileklerimizi birleştirelim değil mi? Pek anlayışlı ve tedbirli kardeşim! Ne buyurursunuz ruhum? Yere batasıca kötü niyetlerin bu güzel memleketimiz üzerindeki iftiralarına ve açıktan açığa kötülük yapmalarına engel olalım.

Onları ümitlerinin pusularında kötürüm ve cansız olarak bırakalım. Yalnız hükümet ile milletin sırf vatanın krtuluşu ile ilgili hizmetlerini ve işlerini birleştirelim. Çünkü ortak ve yüce gaye aslında hep birdir. Vatan düşüncesiyle gösterilen bunca asil tepkilerin, medeniyet dünyası karşısında aziz topraklarımızın korunması ile ilgili en büyük vatanseverlik olduğunu bir kere daha belirtmek üzere içinde bulunduğumuz durumun zorluklarını ortadan kaldıralım ve buna bir çare bulmak için de bu aziz kardeşiniz ile görüşmeye başlayalım, bekliyorum kardeşim. Bu teşebbüsümün hakkında, hükümetin geniş ölçüde iyi niyet gösterdiğini ilâve ederim ruhum!"

Efendiler, Kerim Paşa ile 27/28 Eylül gece yarısından önce saat 11'de başlayan bu haberleşmemiz gece yarısından sonra saat yedi buçuğa kadar, tam sekiz buçuk saat kadar devam etti. Üç safhaya ayrılabilen bu haberleşmemiz, yeni çıkmış büyük tabaka kağıtlardan yirmi beş sayfa doldurdu. Bunların tamamını burada okuyarak tahammülünüzü kötüye kullanmaktan korkarım. Kerim Paşa merhum önemli bakış açılarına ve -kendisinin anlayışına rağmen- maalesef kuvvetli bir mantığa dayanmamakla birlikte tatlı sözlerinin ve tantanalı cümlelerinin okunup duyulmasını sağlamak için yayımlayacağım belgeler arasına bu haberleşmemizi de aynen koyacağım.

Yalnız bu savaşta tarafların izledikleri yol ve dayandıkları temel konular hakkında, özellikle sonucuna dair toplu bir fikir verebilmek için, izin verirseniz her safhasından biraz olsun bahsedeceğim.

Kerim Paşa'nın, belirttiğim ilk telgrafına cevap verirken, biraz da onun konuşma üslubuna uymuş olduğum görülecektir.

Cevabımda ben de şöyle başladım:

"Kerim Paşa Hazretleri'ne; "kutbü'l-aktap" deyiniz anlar!" hitabının ardından şimdi cevap veriyorum" dedim.

Saygıdeğer ve temiz kalpli kardeşim Abdülkerim Paşa Hazretleri' ne; Allah'a şükür sağlığım yerindedir. Büyük ve aziz milletimizin meşru haklarını idrak etmiş ve onu koruyupsavunmaya bütün varlığıyla yönelmiş olduğunu görmekle çok mutluyum... Görüş alışverişinde bulunma konusunda ortaya konan isteğe samimiyetle teşekkür ederiz Fuat Paşa aracılığıyla yazılan telgrafın içeriğini öğrenmiş
bulunuyoruz .

Dayanak noktası olarak görülen beyanname içeriğinin Ferit Paşa ve arkadaşlarına bir hitap ve azarlama olduğu en basit bir incelemeyle ortaya çıkacak açıklıktadır. Padişahın kalbini büyük üzüntüye düşüren durum ve hareketler milletimiz tarafından değil, Ferit Paşa, Dâhiliye Nazırı Adil Bey, Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşa ve bunların çalışma arkadaşları olan Harput valisi Ali Galip Bey, Ankara valisi Muhittin Paşa, Trabzon valisi Galip Bey, Kastamonu valisi Ali Rıza Bey ve Konya valisi, Cemal Bey taraflarından gerçekleştirilmiştir.

Malatya'da gerçekleştirilen hainceı hareketler, Çorum'da düzenlenen hainlikler, Konya'daki kanlı girişimler gerçek safhalarıyla bilginize ulaşmış değilse, sizi de, çözüm olarak ileri sürdüğünüz konulardaki isabetsizlikten dolayı özürlü sayarız Yabancıların düşüncelerinin lehimize döndüğü gerçektir. Ancak bu değişim, hiç bir zaman Ferit Paşa hükümetinin izlediği siyasetin sonucu değildir. Bu sonuç, milletimizin gayretinin ve varlığını ispat için bizzat ortaya koyduğu girişimlerin bir sonucudur. İşte bu konuda padişahı kandırıyorlar...

Kurtuluş çaresi ve yaşama ilkesi ancak ve ancak Kuva-yı Milliye' nin etkin ve millî iradenin hakim olmasındadır. Bu temel ve meşru prensiplerden en küçük bir ayrılık, Allah korusun, devlet, millet ve vatanımız için acı bir yok oluşu doğurur...

Aziz milletimizin mücadelesini kötü yorumlayıp ilan etmekten geri durmayan bozuk niyetli kimselerin çok olduğu muhakkaktır. Fakat, üzüntü vericidir ki, bu aşağılık mel'unların başında, sonsuza kadar yaşayacak olan devletimizin sadrazamı Ferit Paşa ve nezaret makamlarıda bulunan Adil Bey, Süleyman Şefik Paşa gibi devlet adamları bulunuyor.

Memleketimize grup grup Bolşeviklerin girdiğini ve millî hareketin Bolşevik hareketi olduğunu resmen ilan edip yayan bu hainlerdir.

Yüce ve temiz millî hareketimizin İttihatçıların kanlı hareketinin devamı olduğunu ve İttihatçıların parasıyla düzenlendiğini resmen ve açıkça tüm dünyaya, yabancı gazetecilere söyleyen bu gafillerdir.

Anadolu'da anarşi olduğunu ajanslarla resmen ilan eden ve ateşkes antlaşmasının özel maddesine göre aziz vatanımızı düşman işgaline uğratmak isteyen bu cahillerdir.

Malatya'nın müslüman halkıyla Sivas'ın müslüman halkını birbirini öldürmeye yöneltmek isteyen bu zavallılardır. Millî hareketin önüne geçeceğim diye Sivas'ın ve millî hassasiyetin görüldüğü her yerin yabancılar tarafından işgal edilmesini isteyen bu hainlerdir. Oysa bizim en yüce gayemiz, tıpkı sizin düşündüğünüz gibi hainlerin, bu güzel vatanın üzerindeki iftiralarını ve açıkça düzenledikleri ihanetlerini kırmak ve onların ümitlerini felce uğratıp yok etmek ve devletle milletin faaliyetlerini sırf vatanın kurtuluşuna ait noktada yorumlamaktır. Allah'a şükürler olsun, bu amacın elde edilmesinde, milletimiz artık bütün haince hareketleri kırmış ve bütün varlığıyla dönüşü olmayan büyük adımlar atmıştır. Yabancılar dahi, milletin büyük kuvvetini ve niyetini buna karşı İstanbul hükümetinin ne kadar asılsız ve milletle ilgisiz aciz bir heyet olduğunu anlamıştır. İçişlerimize ve millî hareketimize karşı tarafsız kalacaklarını söylüyorlar. İşte millî teşebbüslerimizin bağımsızlık kazanmak uğrunda elde etmeyi başardığı ilk sonuç budur.

Millî hareket, İstanbul'da, kanun-ı esasi hükümlerine bağlı kalarak sonuca ulaşacaktır.

Mevcut hükümetin büyük ölçüde iyi niyet sahibi olduğu düşüncesinde isabet olmadığını belirtmeme izin vermenizi rica ederim.

Ben daha Erzurum'dan, Ferit Paşa'ya gerçekleri açıklayarak milletin güç ve iradesine karşı çıkacak hiçbir güç kalmadığını yazmıştım. Kendisine muhalefet ve millî harekete engel olma safında devam etmemesi gerektiğini ihtar etmiştim. Bu gafil adam buna cevap vermemekle birlikte, millî hareketin birkaç kişinin tahrikiyle ortaya çıkmış olduğunu ilan etti. Menfaat hırsıyla ve cahilce iki tarafı idare ederek konumlarını koruyabilecekleri yanlışına düşen birkaç valinin aldatıcı raporlarını, benim temiz ve vatanseverce yaptığım uyarılarıma tercih etti. Bugün her türlü kötülük, ihanet ve acizlikte kaldıktan ve millet de bütün gerçekleri hakkıyla öğrendikten sonra, bize düşen görev, hızlı bir şekilde millî emellere uygun hareket edecek yeni bir kabinenin iktidara gelmesini sağlamaktır.

Eğer bugünkü kabinenin, kendileri ve hayatları hakkında en küçük bir endişeleri varsa, bugün için bu gibi işlerle uğraşmak tenezzülünden daha yüksek olan milletimiz adına kendilerine istedikleri söz ve teminatı vermeyi dahi milletimizin menfaatleri gereği sayarız. Fakat, tuttukları bu kötü yolda

ısrarla devam etmeleri hâlinde, sonları hakkında meydana geleceklerden kaynaklanan sorumluluk kendilerine ait olacaktır.

İşte yapmış olduğumuz hayırlı girişimimiz münasebetiyle bir defa daha ve son kez olarak, sizin gibi kalbi cidden vatan ve millet aşkıyla dolu, padişaha sevgi ve bağlılıkla yaşamış olan ve kardeşlik hatıralarını daima saygıyla koruduğum kardeşim Abdülkerim Paşa Hazretleri'yle de bildirmiş olmak, bizim için her türlü vicdani rahatlığın oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Efendiler, buraya kadar söylediğim sözler bir maddenin özetidir.

Bundan sonra gelen maddede:

"Millî mücadele bütün genişliğiyle İstanbul'a ilerlemektedir. Ferit Paşa ve arkadaşları bunu biliyorlar. Siz de bu bilgiyi alıp aydınlanınız." dedikten sonra, gerçekten o günlerde ortaya çıkmış olan başarılı harekat raporlarını özetleyerek açıklama yaptım: "Artık bütün bu hareketleri durdurmak, yalnız ve ancak bir şeye bağlıdır. O da, millî emellere tam anlamıyla uyumlu birine kabine başkanlığının verilmesine ve o kişinin de millî emelleri anlayarak ona göre önlemler almaya başlamasına bağlıdır." dedim.

"Bütün ileri sürdüğümüz konulara göre kardeşçe değerlendirmelerimiz varsa lütfen bildirmenizi rica ederim" cümlesinden sonra "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi adına Mustafa Kemal" diye imzamı koydum.

Bunun ardından, Kerim Paşa, "Öncelikle sizinle birlikte bulunan saygıdeğer arkadaşların hepsine selamımı iletmenizi rica ederim." girişiyle yazışmamızın ikinci bölümünü açtılar. Kerim Paşa devam etti:

"Başladığım kısa konuşmaların bütün safhalarını açıkladınız. İki yerde, çözüm noktasında isabet gösterilmediğini söyleyerek mazur bulduğunuzu ileri sürdünüz. Gerçi bütün durum ve Anadolu'daki olaylar bilinmeyince bir meselede hakemlik yapmak zor ise de, memlekete ait bir işin hallinde bize ışık tutan kandil, vatan endişesi olduğundan dayanağımız sağlam ve açıktır. Vatanın geleceğinin belirleneceği şu günlerde yek vücut bir millet ve hükümetin yapacağı işi gözönüne alarak bunun kolayca halledilmesine yardımcı olmak istediğimi belirtmek isterim.

"Hareketimin dayanağı olarak aldığımı söylediğiniz padişahın beyannamesinin ele alınış biçiminde mümkündür ki ben hata etmiş olayım. Yalnız izin veriniz de, asıl işlerin halledilmesine en büyük dayanak olarak

görülen bu beyannamedeki bütün yönleri açıklayarak padişahın sözlerinin neleri içine almış olduğunu belirteyim. Ben zannediyorum ki, padişahımız...”

Ben Kerim Paşa’nın devam etmesine engel olarak şunu yazdırdım:

Kerim Paşa Hazretleri, gereğinden fazla açıklamak tarafları asıl amaçtan uzaklaştırabilir. Bir de, padişahın beyannamesinin yorumuyla fazlaca uğraşmak boşunadır. Rica ederim, asıl mesele üzerinde görüşelim.”

Kerim Paşa cevap verdi:

“Asıl mesele üzerine görüşeceğiz. İzin verirseniz devam edelim efendim.”

Ben: “Rica ederim en son söz ve teklif üzerinde anlaşalım.” dedim.

Kerim Paşa: “Evet, oraya geleceğiz efendim.”

Ferit Paşa Kabinesi Çekilmelidir

Söze ben devam ettim ve:

“Kerim Paşa Hazretleri, meşru çalışmalarımızın ve millî gösterilerin artık daha fazla kötüye yorulmasına ve düzeltilme ihtiyacı görülmesine; özellikle bu düzeltmenin yapılması için de, cinayet ve ihaneti zirveye çıkaran kabine üyelerinin geçersiz savunmalarının esas alındığını görmeye tahammülümüz yoktur. Biz, son durumu açıklayarak milletin kesin taleplerini bildirdik. Bilmem tekrarlamak gerekir mi? Siz milletin bu haklı taleplerine karşılık, Ferit Paşa kabinesinin devletin sadaret makamını hâlâ işgal etmesine aracı olmak istiyorsanız, bu çabanız hiçbir olumlu sonuç vermeyeceğinden başka, sizin hakkınızda taşımış olduğumuz eski dostluk duygularımızın da zarar görmesinden endişe ederim.

Şimdi, Ferit Paşa bir an bile kaybetmeksizin makamını namuslu birine terkedecekse ve buna inanıyorsanız çözülecek hiçbir zorluk kalmamıştır. Aksi takdirde, aracılığınız kalbinizin kırılmasından ve gereksiz bir yorgunluktan başka bir sonuç vermeyecektir.

“Ferit Paşa, makamını korumaya devam ederse, kendisinin sonunun kötü olmasına sebep olacaktır. En son ve kesin sözümüz budur. Amacımız, bu sarsılmaz gerçeği padişahın bilgisine sunmaktır. Siz ancak bu asil görevi yerine getirerek vatan ve milletin bugün sizden beklediği dinî ve milî görevi yerine getirmiş olursunuz”

Kerim Paşa, "Sözü uzatmamak tabii ki asıl amaçtır" diye başlayarak sözü gereğinden fazla uzattı. Bu uzun sözler şu cümle ile son buldu:

"Vatan için burada yaptığım girişim elbette Allah ve millet katında bütün temizliği ve samimiyetiyle asil bir şekilde yerini alır. Her şeyin gerçek sahibi olan Allah, vatan ve milletin kurtuluşunu sağlayacak esasları sebeplere bağlayarak tamamlar. Allah bütün zorlukları çözücüdür. Kıymetli gözlerinizden öperim."

Tekrar cevap verme sırası bana gece saat 4.30'da geldi. Kerim Paşa'nın değindiği noktaları cevapsız bırakamazdım. Ben de, uzun değerlendirmeler yaptım, sonunda:

"Bu durumda" dedim, "bizim ve sizin gibi vatansevrelerin yapacağı girişimlerin amacı ne olmalıdır? Yönetimin her dakikasından millet için, geleceğimiz için yeni bir felaket beklemekten başka bir sonuç beklenmeyen Ferit Paşa ile milletin arasını bulmak imkânsızlığıyla uğraşmak mı, yoksa bir an önce bu geçersiz kabinenin yerine ihtiyaçlara, millet ve memleketin geleceğine uygun yeni bir kabinenin devlet işlerini üslenmesi gerektiğini padişaha bildirme imkânlarını aramak mı? Lütfen bu iki noktadan biri için evet veya hayır şeklinde cevap verirsen, Allah ve millet katında bütün yüceliğiyle yer alacağınıza şüphe olmayan girişimlerin bizlere düşen safhasını tamamlamış olursunuz."

Kerim Paşa, istediğimiz kısa cevaba yine uzun cevap verdi. Fakat, bu uzun sözler arasında, bazı cümlelerle bize padişahın aldatılmış olmayıp, her şeyi bildiğini anlatıyordu. Kerim Paşa'nın bazı cümlelerinde şu sözler vardı: "Padişahlık makamı kesin karar ve çözüm makamı olup meşru bir devlette bu yüce makam, milletin tüm fertlerinin yöneleceği bir mihraptır. Anadolu'nun bütün dileklerinin halifeye duyurulduğu hakkında bana bilgi vermişlerdir. O halde, milletin işlerinin ve taleplerinin yöneleceği ve kabul edeceği yüksek bir makam olan padişahımız efendimiz her şeyi bilmektedir."

Kerim Paşa, kendisine has cümlelerle devam ettiği değerlendirmelerine şu şekilde son verdi:

"Yüce Allah, nice büyük sebepler yaratarak bu zorlukları tamamen halledecektir. Elbette ki Allah'ın emri güzeldir ve yakındır. Allah'ın eli bütün ellerden üstündür. Geleceğimiz Allah'ın cömertliğiyle milletimizin hakettiği güzellikte olacaktır. İşte Kerim'in inancı budur aziz kardeşim."

Bu defa efendiler, geceyarısından sonra saat 6.10'a gelmiş olmasına rağmen konuşmanın üçüncü bölümünün açılmasına ben sebep oldum.

Merhum Kerim Paşa'nın çok hoşlandığını bildiğim bir tabirle, "Büyük hazret!" tabiriyle söze başladım:

"Milletin yöneleceği mihrap içindir ki millî talepleri bildirmeye çalışmaktan geri durmadık."

"Yalnız, sizi büyük bir yanlıştan kurtarmak amacıyla belirtelim ki, Anadolu'nun bütün taleplerinin halife hazretlerine bildirildiği hakkındaki bilgiye, milletin henüz güveni kesin değildir. Çünkü, millet emindir ki, padişah, ihanetleri belli olan birkaç kişiyi millete tercih etmezler."

Kerim Paşa'nın değindiği noktalara cevap verirken:

"Güzel ve yakın olan Allah'ın emrinin gerçekleşmesiyle, talihsiz ve zulme uğramış yüce milletimizin kurtuluşa ermesini yüce Allah'ın rahmet denizinden dilerken ufku daima kapalı olan İstanbul'daki bazı şahısların gerçekleri görmelerini bekleriz. Milletin yüce ruhu da işte böyle duyguludur..."

"Yalnız, tekrar etmeme izin vermenizi rica ederim ki, evet veya hayır şeklinde cevap verilmesini istirham ettiğimiz sorular ne yazık ki cevapsız bırakılmıştır. Fakat, bununla birlikte zorlukların aşılması yoluna yönelenlerin kararlaştırılmış bir hedeflerinin olması gerekir."

"... Millet, Allah'ın emrini yerine getirecektir. Belirttiğiniz gibi, milletimiz hakettiği güzelliklere ulaşacaktır. Dualarınızın eksik edilmemesini rica ederim. Gayret bizden, başarı Allah'tandır."

Mustafa Kemal

Artık Kerim Paşa'nın yorulduğu anlaşılıyordu. "Son iki sözüm, ruhum!" diyerek "millî emellerin temelini korumak şartıyla samimi beklentilerin bildirildiğini ve Allah'ın elinin herkesin elinden üstün olduğu ayetiyle niyetle okunduğunu" söyledikten sonra "Allah'a ısmarladık, yine görüşeceğiz..." diyerek çekilmek istedi.

Bırakmadık!

Son sözü biz söylemek istedik ve dedik ki:

"Hatırınıza sığınarak son bir cümle söyleyeceğim.

"Millet güçlü, meselelerini bilen ve çabasında kararlıdır. Fiilî hareket hızlandırılmıştır; padişah hazretlerinin lütfen bir karar vererek meselenin

çözümünü yerine getirmelerinin zamanıdır.” (Belge 112).

Efendiler, bundan sonra, Ferit Paşa kabinesi ancak üç gün dayanabilmiştir.

Görüşmeyi başaramadığım dostum merhum Kerim Paşa’nın bazı şahıslara söylediğine göre, bu yazışmaları padişaha aynen göstermeyi başarmış ve bunun üzerine direnç kırılmış.

Kerim Paşa’nın, Kara Vasıf Bey’e 8 Ekim 1335-1919’da yazdığı mektubunda da bu duruma işaret edilmiştir. Merhumun bu mektubunda şu satırlar vardır:

“Eski sadrazam, yapılan en son haberleşmeler sonucunda ve bunun sürekli etkisi ve ciddiyeti karşısında çekilmek gerektiğini anlayarak ve bütün direnme gücünü yitirerek istifasını sundu... İşte, sessiz sedasız vatan için çalışan ve tek başına temiz duygularla çalışılıp başarılan büyük olay budur.”

“Göz önünde tutulmalıdır ki, bu yazıları ben yazmış ve eski sadrazam ile padişahımız efendimiz hazretleri bunun tümünün gerçekleşmesinden sonra sonuçlarını öğrenerek yaptıkları değerlendirme karşısında karara varmışlardır... Girişimin ve yazılan yazıların ne kadar önemli noktaları içerdiği ve yaşanan gerçeklerin nasıl temiz bir vicdan ve keskin görüşle kağıda geçirildiği elbette Allah katında ve milletin tarihinin gözünde hakettiği yeri alacaktır.”

“Beni bütün bunları açıklamaya yönelten sebepler olayların gerçeklemesindeki gerçek seyirdir...” Kerim Paşa mektubunun sonunda, “Bu mektubumun bir örneğini Heyet-i Temsiliye’ye göndermek lütfunu esirgemezseniz gerçeklerin tümüyle ve birlikte yayılmasını sağlamış olursunuz.” demiş ve örneği değil, mektubun aslı bana gönderilmiştir. Bu mektubu da yayımlanacak belgeler arasına koyacağım (Belge 113).

Efendiler, bu haberleşmenin gerçekleştiği gecenin sabahı, yani 28 Eylül günü özeti bütün kolordulara şifre ile bildirildi.

Trabzon’dan Gelen Teklif

Kerim Paşa merhumun Fuat Paşa’ya hitaben yazdığı ilk telgrafında, İstanbul’dan yüksek kişilerin hareketin önderleriyle belirlenecek yerde görüşmelerinden bahsedildiğini görmüştük. Bunun benzeri fakat tersine, yani Anadolu’dan İstanbul’a gitmek yolunda bir teklif de, bundan daha önce

Trabzon'dan gelmişti. Bunu, izin verirseniz biraz açıklayayım. Trabzon valisi Galip Bey 18-19 Eylül tarihlerinde teftiş göreviyle Ardase'de bulunuyordu. Kâzım Karabekir Paşa'nın Ardase'ye gidip vali ile görüşmesi söz konusu idi. Bu zemin üzerinde 19 Eylül'de telgraf başında Kâzım Karabekir Paşa ile görüştük. Sebebi, 18 Eylül tarihli Trabzon'dan aldığım bir telgraftı. Bu telgrafta kendisine verdiğim cevap aynen "Millî menfaatlere aykırı olan 6 maddeyi kabul etmiyoruz (Bu 6 madde İstanbul ile ilişkilerin kesilmesine ait emirdir). İsteklerimizin padişaha iletilmesi konusuysa gönderilecek bir heyetle sağlanabilir düşüncesindeyiz" denilmekteydi (Belge 114). Kâzım Karabekir Paşa makine başında Trabzon valisi ile görüşmüş, özetini bildirdi. Vali soru şeklinde bir takım görüşler ortaya koymuş, Karabekir Paşa uygun cevaplar vermiş. Vali en sonunda "İstanbul'a bir heyet gönderilerek durumun padişaha bildirilmesini ve bu heyetle kendisinin gitmesini teklif etmişse de bizim değişik araçlarla durumu bildirmeye çalıştığımıza göre bu fikrinden vazgeçmiştir. Böyle bir heyetin gitmesi ve buna sarayın durumunu bilen Gümüşhane delegesi Zeki Bey'in de katılması teklif edilmektedir" denilmekte idi (Belge 115).

Gariptir ki, iki gün sonra, yani 21 Eylül 1335-1919'da Torul'da kaymakam Halit Bey'in gönderdiği bir şifrede bu heyet meselesinden sözediliyordu. Evhama fazla kapılmış olan padişahı, yabancıların ve Ferit Paşa'nın kucağına atmamak için İstanbul'a gönderilmek üzere bir heyet hazırlamanın uygun olacağı ve bu heyete delege Servet ve Zeki Beyler katılırsa memnuniyetle kabul edecekleri Zeki bey'in ifadesiyle bildiriliyordu (Belge 116). Halit Bey'e, 22 Eylül'de verdiğim cevapta Zeki ve Servet Beylerden oluşan bir heyetin İstanbul'a gönderilmesinin uygun olmadığını bildirmiştim. 24-25 Eylül tarihinde Halit Bey'den Trabzon valisi Galip Bey'i kolordu ile Erzurum valisinin davetini kabul edip Erzurum'a gitmediği için, mecburen silahlı koruma altında, bu gece (24-25 Eylül) Erzurum'a gönderelim." deniliyordu (Belge 117).

Efendiler, garip bir tesadüf değil midir ki, merhum Kerim Paşa'nın ilk aracılık telgrafı Trabzon valisinin teklif olunduğu gecenin sabahında Trabzon'da vali ile Zeki ve Servet Beylerin ve bunların aldatmasıyla bazı kimselerin İstanbul ile ilişkilerin kesilmesini ortadan kaldırmak için yaptıkları girişimlerinin ve İstanbul'a gizli bir heyet olarak gitmek konu-

sundaki planlarının sonuçsuz bırakıldığının ortaya çıktığı bir günde, yani 25 Eylül günü yazılıyor ve bizi ancak 27-28 Eylül gecesi aramak gereği hissediliyor. Haberleşmenin gelişiminden anlaşıldığına göre Erzurum'a giden vali Galip Bey, tekrar Kâzım Karabekir Paşa'ya, İstanbul'a bir heyet aracılığıyla başvurmaktan bahsettiğine dair Paşa'nın 27 Eylül tarihli bir onay bekleyen telgrafını alıyoruz. Buna 28 Eylül'de verdiğimiz cevap telgrafında, Kerim Paşa ile olan görüşmemiz özetlendikten sonra, "Söz konusu başvuruya gerek görülüp görülmeyeceğinin açıklanmasını rica ederiz. Gerek görüldüğünde Trabzon valisinin, Dâhiliye Nazırı Adil Bey'den millî hareketimize muhalefet konusunda hiçbir farkı olmadığı için kendisinin yüce milletimizin ortaya koyduğu harekete karışılmasına asla izin verilmemesi gerektiği" şeklinde cevap veriliyor (Belge 118). Kâzım Karabekir Paşa'nın 30 Eylül'de verdiği cevapta; "Trabzon valisinin bu gibi işlere karıştırılmaması hakkındaki" değerlendirmelerimizin doğruluğu onaylandıktan sonra, Trabzon çevresinin durumunda önceden beri beklenen kurtuluş hali gerçekleşti (Belge 119).

Efendiler, son olarak, sunduğum gerçekler üzerindeki düşünceleri biraz daha aydınlatmak isterim. Trabzon valisi Galip Bey, Zeki Bey, Saray ve Ferit Paşa ile ilişki içinde değildiler. Bir heyet halinde İstanbul'a gitmek istemelerindeki amaçları millî amaçlara hizmet etmek değil İstanbul'da gerekenleri aydınlatmak ve bazı önemler alınmasını tavsiye ederek yeni emirler almak gibi amaçlara dayandığına şüphe etmeye bence yer yoktu. Nitekim, Zeki Bey bu olayın ardından İstanbul'a gittikten sonra arkasından yeterli miktarda para ve cephane göndermek sözüyle ve özel görevlerle Trabzon ve Gümüşhane bölgesinde girişimlerde bulunmak üzere gönderilmiştir. Adı geçeni İnebolu'da tutuklatarak Ankara'ya getirtmiştim. Bana, anlattığım bütün bu konuları itiraf etti. İstanbul'u aldattığını, alacağı para ve silahları bize teslim etmek niyetinde olduğunu söyledi. Buna o gün de bugün de inanacak safdiller bulunabilir mi? Bununla birlikte ben bu adamı Erzurum Kongresi'ne katılmış olmasına duyduğum saygı sebebiyle ikaz ve gerekli nasihatleri yaptıktan sonra serbest bırakmıştım.

İlk Bozkır Olayı ve İzmit Mutasarrıfının Muhalefeti

Efendiler, merkezî hükümet tarafından, kolordu komutanı olarak Konya'ya gönderilen Sait Paşa'yı 30 Eylül'de İstanbul'a geri gönderdik. Kaçak Konya valisi Cemal Bey'in kaçışından önce, düzenlediği ilk Bozkır olayının önüne geçebilmek için, 20. Kolordu ve Niğde'de 11. Tümenin aracılık ve yardımlarıyla gerekli önlemleri alarak İstanbul'un ortaya koyduğu kötülükleri engelledik. Ereğli, Bolu, Adapazarı ve İzmit bölgesinde oluşturulamaya çalışılan Kuva-yı Milliye Eylül ayının son günlerinde büyük hassasiyet göstermeye başladı. O bölgedeki Kuva-yı Milliye önderleri, kabinenin direnmesi durumunda İstanbul'a harekete hazır olduklarını bildiriyorlardı. Bu konuyu, 28 Eylül'de, bütün yurda ve tabii ki İstanbul'a da bildirdik. Ancak İzmit şehrinde 2 Ekim gününde kötü sayılabilecek yeni bir durum karşısında kaldık. O tarihte İzmir mutasarrıfı Suat Bey adında bir adamdı. Kendisini telgraf başına çağırdık. Son günlerdeki bildirilerimizin tamamen alınıp gereğinin yapılıp yapılmadığını sordum. Mutasarrıf bey verdiği açıklamada diyordu ki: "Bildirilerinizi aldım. Ayrılık ve kargaşa olmaması için halkı serbest bırakarak dinlemeyi en doğru yol olarak gördüm. Kötü söylentiler var. Heyet-i Temsiliye'den açıklama istemek ve özellikle amacın İttihat hükümetinin yeniden hayata geçirilmek olup olmadığını kesinlikle anlamak istiyorlar. Ben tarafsız birisi olarak emniyet ve güveni korumakla görevliyim. Ben her kim ve her ne olursa olsun sonucu belli olmayan bir maceraya başkalarını yönlendirmeyi doğru bulmuyorum. Beklemek ve tedbirli davranmak taraflısı olduğumu yaşadığım tecrübelerim üzerine bildiriyorum." (Belge 120).

Verdiğim cevap aynen şöyle idi:

Sivas, 2 Ekim 1335-1919

Suat Bey'e

Cevap: İzmit'te en küçük bir ayrılık ve kargaşaya meydan vermemenin asıl göreviniz olduğu bizim tarafımızdan da özellikle rica edilmiş bir konudur. Teşkilat ve millî hareketimizin meşru konumu ve amacını gerek size ve gerek İzmit'te bir çok kimseye ve bütün dünyaya yazılmış ve yazmakta olduğumuz beyanname ve açıklamalarımızla, en kötü niyetli düşmanlarımıza bile anlatmış olduğumuza şüphemiz kalmamıştır. Artık sadece halk arasında dolaşan dedikodu şeklinden başka bir anlamı kalmayan sözlerin karar vermek konusunda etkili olabileceğine imkân kaldığını düşünmüyoruz.

Bundan başka halkın açıklanmasını istediği konular vardıysa bunlar neden hemen sorulup mesele halledilmemiştir? Siz tarafsız kalmayı tercih ediyorsunuz. Hâlbuki ortaya koyduğunuz hareket tarzı tarafsızlık olamaz. Çünkü siz milletin meşru hareketine karşı tarafsızlığınızı iddia ettiğiniz halde, ihanet şeklini alan hareketleriyle meşru olmayan ve aslında yok olan Ferit Paşa kabinesinin memurluğunu yapmakla uğraşıyorsunuz. İttihatçılığı canlandırmaya çalışacak kadar kısır görüşlülerden olmadığımızı siz pek iyi anlayabilirsiniz. Size çok samimi ve fakat bütün kesinliği ile açıklayayım ki siz hala Ferit Paşa kabinesine güvenmiyorsanız bunu, Dâhiliye Nezareti'ne resmen bildirmelisiniz. Eğer milletin hükmü ve isteklerine aykırı olarak Ferit Paşa kabinesine güveniyorsanız, İzmit'in sevgili halkını meşru millî hareketlerde serbest bırakmak üzere derhal makamınızı terkederek İstanbul'a gidiniz. Bu iki noktadan herhangi birine uymadığınız takdirde başınıza gelecek olan uygulamalara yine kendinizin sebep olmuş olacağını bütün samimiyetimle bildirmeyi vicdani bir görev sayarım.

Heyeti Temsiliye adına
Mustafa Kemal

Mutasarrıf beyin "Beni dikkatle dinleyiniz. Efendim; ben kendimi iyi anlatamadım. Amacınızın yüce ve meşru olduğundan zaten şüphe edilemez." cümleleriyle başlayan cevabında yazılan satırlar "Bizi, yarın cuma namazında yapılacak toplantıya kadar kendi başımıza bırakın. Ferit Paşa'ya kim bilir kaç defa kalemle hücum etmiş olan beni çok kötü bir gözle görüyorsunuz efendim." cümleleri ile son buluyordu (Belge 121).

Bunun üzerine ertesi gün cuma namazı toplantısına kadar bekleyeceğimizi bildiren tekgrafima şu iki cümleyi ekledim: "Sizi kötü gözle gördüğüm hakkındaki düşünceniz doğru değildir. Çünkü vicdanımız sızlamaksızın verebileceğimiz hükümler, ancak yapacağınız işlerin sonuçlarına bağlıdır efendim" (Belge 122).

O tarihte, İzmit'te miralay Asım Bey adındaki bir kişi tümen komutanı olarak çalışıyordu. Asım Bey'e de bir iki günden beri telgraf başında bildirimlerde bulunulmuştu. Fakat hiç bir cevap alınamıyordu. Onu da 2 Ekim günü makine başına çağırdım, konuştum. Kendisine "Kabinenin düşeceği ve belki de düşmüş olmasının kesin olduğu, bu sebeple milletin çaba ve kararıyla her türlü şüphenin üzerinde oluşmuş bir gerçektir."

dedikten sonra kesin düşünce ve kararını beklediğimi söyledim (Belge 123). Tümen komutanı Asım Bey'in uzun mazeretler ve değerlendirmelerle dolu cevabından çıkan olumlu anlam, şimdiye kadar cevap vermeyişinin sebebi, İstanbul'daki kolordu komutanından sorduğu sorulara cevap alamayışından ileri geldiği (Belge 124) ve yarinki cuma namazında kararlar alınacağı şeklinde özetlenebilir (Belge 125). Bazı nasihat ve teşvikleri içeren cevabımızda özetle şunları söyledim:

"Ferit Paşa'nın yarına kadar çekilmesi büyük bir ihtimaldir. Böyle olursa yarınki toplantınız sonucunda padişaha ve belli olduğu takdirde yeni kabine başkanına, kabinenin millî amaçlarla tamamen uyumlu, tarafsız kimselerden oluşmasını isteme konusunu ve bunun beklendiğini bildirilmesini sağlayınız. Bir de, vatanımızı ve millî bağımsızlığımızı kurtarmak için kurulacak yeni kabine ile birlikte daha pek çok çalışmalar yapmaya ihtiyaç duyduğumuzdan tamamen huzur içinde ve Heyet-i Temsiliye kararıyla sunduğum konuları göz önünde bulundurarak çalışmalara devam edilmesini rica ederim (Belge 126).

Ferit Paşa'nın İstifası

Efendiler, ben Asım Bey'e hitaben bu son cümleleri yazdırırken (2 Ekim 1335-1919, saat 3.40 ve sonrası) araya imzasız şöyle bir telgraf girdi:

"Paşa Hazretleri, İstanbul'da bazı arkadaşlar söylediler.

Bütün akşam gazeteleri yazıyormuş. Ferit Paşa sağlık durumu sebebiyle istifa etmiş. Tevfik Paşa kabineyi kurmakla görevlendirilmiş. Sabahtan beri söyleniyordu, fakat doğrulanmamıştı. Şimdi doğrulandı efendim."

Bu telgrafı kim gönderiyor? Anlayın, dedim. Sormaya zaman kalmadan telgraf şu şekilde devam etti:

"Biz Ankara telgrafçıları, Paşa Hazretleri'nin ayağının tozuna saygı duyarız ve vatanımızın başına bir kabus, bir belâ olan bu kabinenin devrilmesi için başında bulunup başarılı olmasını kutlarız. Lütfen söyleyiniz."

Telgraf görüşmesi kesildi. Gerçekten 2 Ekimde Ferit Paşa kabinesi düşmüş bulunuyordu. Fakat yeni kabineyi kuran Tevfik Paşa değil, âyandan birinci ferik Ali Rıza Paşa'ydı.

Efendiler, yeri gelmişken söyleyeyim. Bütün telgrafçılarımızın millî harekete yaptıkları fedakarca hizmetlerin millî tarihimizde önemli bir yeri vardır. Kendilerine bugün açıkça teşekkür etmeyi bir görev sayarım.

Ali Rıza Paşa Kabinesi

Efendiler, Ferit Paşa kabinesinin düşüşünü ve Ali Rıza Paşa'nın kabineyi kurmakla görevlendirildiğini 2-3 Ekim 1335-1919 tarihinde yazdığım bir genelge ile bütün millete bildirdim. Bu genelgenin bir örneğini bilgi vermek amacıyla yeni sadrazama gönderdim (Belge 127).

2 Ekim günü yeni kabine başkanıyla görüşme imkânları aramıştık. Ertesi gün bakanlar kurulunun toplantısı sırasında Heyet-i Temsiliye ile görüşeceklerini vaadetmişlerdi.

Açıkladığım bu genelgede başlıca şu noktalar vardı:

Yeni kabine, Erzurum ve Sivas Kongrelerinde belirtilen teşkilat ve millî amaçlara saygılı olduğu takdirde, Kuva-yı Milliye ona yardımcı olacaktır.

Yeni kabine, millî meclisin toplanmasıyla kontrolü tam olarak sağlayıncaya kadar milletin geleceğini ilgilendiren hiçbir karar almayacak ve taahhütte bulunmayacaktır.

3-Barış konferansına tayin edilecek delegeler, milletin emellerini tam anlamıyla bilen ve güvenini kazanmış bilgi ve iktidar sahibi kişilerden seçilecektir.

Beyannamede bu saydığım prensiplerin yeni kabine tarafından kabul edilmesi teklif edileceği açıklandıktan sonra, "bu konuda başka değerlendirmeleri varsa yarın öğleye kadar süratle bildirilmesi" dileği iletildi.

3 Ekim 1335-1919 günü, sadrazam Ali Rıza Paşa'ya yazdığım telgrafta, "Millet, şimdiye kadar işbaşına geçenlerin, Kanun-ı Esasiye ve millî amaçlara aykırı hareketlerinden üzüntü duydu. Bundan dolayı meşru haklarını tanıtmak ve geleceğini ehil ve emin ellerde görmek istediği kesin kararını verdi. Gereken bütün girişimlerde bulundu. Düzenli bir yapıya kavuşan millî mücadeleye bağlı Kuva-yı Milliye, Milletin kesin ve kararlı iradesini tamamen ortaya koydu ve ispat gücünü açığa çıkardı.

“Millet, padişahın güvenini kazanmış yüce kişiliğinizle değerli arkadaşlarınızı zor durumda bırakmak istemez. Aksine, yardımcı olmak için bütün samimiyetiyle hazırdır. Ancak bakanlarınız arasında Ferit Paşa ile birlikte çalışmış bakanların bulunması yüce heyetinizin bakış açısıyla millî amaçların ne derecede anlaşacağını tam olarak anlamak mecburiyetini hissetmiştir. Milletçe, tam güven oluşmadıktan sonra atılacak olan kurtuluş adımlarının ortadan kaldırılışını ve alınacak yarım tedbirlerle yetinilmesini uygun görmemektedir. Bu sebeple şu konuların sizce kabul edilip edilmeyeceğini kesin ve açık bir şekilde anlamak isteriz” dedik ve genelge sebebiyle açıkladığım üç prensibi tekrarladık. Daha sonra da “bu belirleyici noktalarda anlaşıldığı ortaya çıktıktan sonra pürüzlerin giderilmesi amacıyla bazı ayrıntıların” dile getirileceğini bildirdik (Belge 128).

Ali Rıza Paşa, bugün alışılmışın dışında Saray’a gideceklerinden telgrafımıza yarın cevap verileceğini bildirdi.

Ali Rıza Paşa Kabinesinde Sezilen Tereddüt

Biz, bazı tavırlardan, Ali Rıza Paşa kabinesinde bir tereddüt ve bu kabineyi oluşturan kişilerin de kafalarında bir bulanıklık keşfeder gibi olduk. Onun için bazı önlemler almayı uygun gördük.

Aynı günde bir genelge yazdık. Bu genelgede “hükümet ile millet arasında amaç ve görüş birliği sağlanıncaya ve bu durum genelge ile bildirilinceye kadar, resmî ilişkilerin eskiden olduğu gibi kesik bulundurulması” gerektiğini bildirdik (Belge 129).

Bundan başka her yerden gelen teklif ve değerlendirmeleri birleştirerek, bütün kolordu komutanlarına ve millî harekete yardımcı olan valilere de 3 Ekim günü bir takım gizli bilgileri içeren bildirilerde bulunduk. Yeni kabine ile ilk görüşmemize ait olan bu belgeleri yüce görüşlerinize aynen sunmayı -bundan sonraki- haberleşme ve ilişkilerin daha iyi anlaşılabilmesi için uygun görüyorum. İzin verir misiniz?

Şifre

Sivas, 3/10/1335-1919

Bütün kolordu komutanlarına ve millî harekete yardımcı olan vali ve vali vekillerine,

Aşağıdaki telgrafın Harbiye ve Dâhiliye nazırlarına yazılarak gönderilmesi rica olunur.

"Dâhiliye Nazırı'nın hainceh hareketlerine alet olarak halkı silahlandırarak birbirine düşürmeye çalışan Konya valisi Cemal ve Elazığ valisi Ali Galip ve Malatya mutasarrıfı Halil Beylerin tutuklanarak Divan-ı Harp'e gönderilmeleri ve Trabzon valisi Galip, Kastamonu eski valileri İbrahim ve Ali Rıza Beylerle Ankara valisi Muhittin Paşa'nın görevlendirilmemesi ve milletin kanuni haklarına saldırmadıkları ve millî amaç ve hareketi desteklerinden dolayı görevden alınan Sivas valisi Reşit Paşa'nın eski görevine iade edilmesi, Bitlis eski valisi Mazhar Müfit ve Van eski valisi Haydar Beylerin derhal boş bulunan bir valiliğe tayin edilerek görevlendirilmeleri talep edilir."

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk
Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi adına
Mustafa Kemal

Şifre

Sivas, 3/10/1335-1919

Bütün vali ve kolordu komutanlarıyla
müstakil mutasarrıflıklara

Aşağıdaki içerikte sadrazama başvurulması ve sonucun bildirilmesi rica olunur:

"Müslüman halkı silahlandırarak birbirini öldürtmeye kalkıştırmak için çaba gösteren ve orduyu içerden yıkarak vatanı savunmasız bırakmak için emir verdiklerinden ve askerî sırları, şifreleri çalmak için fiili girişimler de bulunarak bu sırları açıklayan ve Kanun-i Esasi hükümleri gereği dokunulmaması gereken milletin haberleşmesine engel olan eski bakanlardan Ali Kemal Bey, Süleyman Şefik Paşa ve Dâhiliye Nazırı Adil Bey'in Millet Meclisi'nin açılışında yüce divana gönderilmek üzere hiçbir yere kaçmamalarının sağlanmasını ve telgraf genel müdürü Refik Halit Bey'in aynı sebeplerden dolayı hemen tutuklanarak mahkemeye sevkini kanunun dokunulmazlık ve yüceliği adına talep ederiz."

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk
Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi adına
Mustafa Kemal

Tabii ki, Harbiye Nezareti'ne geçen Cemal Paşa, orduya resmî bir bildiri yayımlayacaktı. İşte ona ilk cevap olmak üzere kolordulara şu telgrafın verilmesini tavsiye ettik:

Şifre,

2, 20,12,15 ve 13'üncü Kolordu Komutanlıkları'na
20'inci Kolordu Komutanı Fuat Paşa'ya (ayrıca)
Konya'da Refet Bey'e (ayrıca)

Harbiye Nazırı Cemal Paşa'nın ilk bildirisine cevap olmak üzere aşağıdaki telgrafın gizli olarak Paşa'ya yazılarak gönderilmesi rica olunur:

"Zât-ı devletlerinin millî hareketin başından beri büyük bir imanla başında bulunduğunuzu biliyoruz. Harbiye Nezareti'ne gelişiniz memnuniyetle karşılanmıştır. Başarınıza bütün ordu ve bütün Kuva-yı Milliye destek olacaktır. Bu sebeple başarınız için aşağıdaki konuların mümkün oldukça çabuk uygulanmasını rica ederiz:

a) Cevat Paşa veya eski Birinci Ordu müfettişi Fevzi Paşa'yı Genelkurmay başkanlığına getiriniz.

b) Galatalı miralay Şevket Bey'i veya Yusuf İzzet Paşa'yı İstanbul'daki kolordu komutanı ve İstanbul muhafızı, Yusuf İzzet Paşa İstanbul muhafızı ve Galatalı Şevket Bey 25'inci Kolordu komutanı şeklinde olabilir.

Miralay İsmet Bey'in Harbiye Nezareti müsteşarlığına

Tümen komutanı kaymakam Kemal Bey'in Emniyet Genel Müdürlüğüne tayinine aracı olmanız.

Ordu üzerinde kötü etki yapmış olan ve nezaretini devre dışı ve değersiz bir şekilde bırakan ve rütbelerinin iade edilmesi millî meclisten geçmeksizin yapılan ve siyasi düşüncelerle görevlendirilmekte olan emeklilerin derhal asıllarına görevi devretmesiyle önemli ve hassas makamların güvenilir ellere teslim edilmesi gerekmektedir.

Üçüncü Kolordu eski komutanı miralay Refet Bey sebepsiz yere istifaya zorlandığından bu işlemin düzeltilerek kendisinin halen bulunduğu Konya'daki Onikinci Kolordu komutanlığına tayini ve Fuat Paşa hakkında yapılan işlemin düzeltilerek Yirminci Kolordu komutanlığına getirilmesi.

Fuat Paşa'nın yerine tayin edilen Hamdi Paşa ve Onikinci Kolorduya tayin edilen Sait Paşa'nın derhal yerlerini asıllarına vermesi rica olunur.

h) İlk fırsatta müfettişliklerin canlandırılmasıyla Doğu Anadolu'daki kolorduların, 13'üncü Kolordu da dâhil olmak üzere Kâzım Karabekir Paşa'ya ve Batı Anadolu'daki kolorduların İstanbul ve Edirne de dâhil olmak üzere Ali Fuat Paşa'ya verilmesi ve şimdilik iki müfettişlikle yetinilmesinin uygun olacağı düşünülmüştür."

Heyet-i Temsiliye adına
Mustafa Kemal

Ali Rıza Paşa Kabinesi Millî Mücadeleyi ve Amaçlarını Soruyor

Efendiler, yeni sadrazamdan beklediğimiz cevap nihayet geldi, şudur:

Çok acele

Sadaret, 4/10/1335-1919

Sivas'ta Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti
Temsil Heyetine

Cevap: 2 ve 3 Ekim 1335-1919

Erzurum ve Sivas Kongrelerinde tayin ve tespit edildiğini telgrafınızda söylediğiniz millî hareketin prensip ve amaçlarının neler olduğu bakanlar tarafından bilinmediği için, incelenmek üzere öncelikle adı geçen kongrelerin kararlarının acilen gönderilmesini temenni ederiz efendim.

Sadrazam
Ali Rıza

Sadrazam Paşa ve arkadaşlarının, içlerinde biraz sonra görüleceği gibi, Kuva-yı Milliye'nin delegesi olarak Bakanlar Kurulu'na katıldığını bildiren Cemal Paşa'nın da bulunmasına rağmen hükümeti işgal ettikleri güne kadar Millî Mücadele'nin hangi prensiplerden oluştuğunu bilmediklerini söylemeleri şaşılacak şey değil midir? Bundan daha dikkat çekici nokta, millî mücadeleye uygun davranıp davranmamaya karar verebilmek için öncelikle kongre kararlarını istemeleridir. Hâlbuki bu kadar dağdağaya ve yaptıklarıyla kendilerinden önceki kabinenin düşmesine sebep olmuş olan kongre kararlarını bilmemeleri düşünülebilir miydi? Amaçlarının zaman kazanmak ve bize karşı hiçbir taahhüde girmeden yeni ve şeytanca

önlemlerle milleti aldatarak, meydana gelmiş birlik ve beraberliği gevşetmek olduğuna asla şüphe etmedim. Fakat aradaki bağlar koparılacaksa ben de onların bütün içyüzlerini halkın gözleri önüne serecek şekilde hareket etmeyi tercih ettim. Bu yüzden sadrazam ve arkadaşlarının isteklerini yerine getirdim. 4 Ekim 1335-1919 tarihli telgrafta kongre beyannamesini aynen, tüzüğünde yalnız Millî Mücadelenin yapısı ile ilgili noktalarını özetle bildirdim (Belge 130). Hiçbir yerden resmî görüşmeye girişilmemesi hakkında yeniden genel bildiriler yapıldı (Belge 131).

Efendiler, aynı gün şöyle bir telgraf aldık:

Sadaret

/10/1335-1919

Cevap: Başkanlığımda kurulan Bakanlar Kurulu, milletin amaçladığı gibi vatan ve memleketin mutluluk ve kurtuluşunu sağlamak için çalışmak üzere kesin karar almış durumdadır. Osmanlı toplumunun korunması ve millî bağımsızlığın, yüce hilafet makamı ve saltanatın korunması, Kanun-i Esasi hükümleri çerçevesinde bütün milletin kuvvet ve iradesine dayanarak kurulması kararlaştırılmış olduğu gibi ateşkes tarihindeki sınırlar içinde kalan bütün Osmanlı topraklarının ateşkes maddelerinden olan Wilson Prensipleri'ne uygun olarak doğrudan doğruya saltanatın idaresi altında bırakılması, sınırlar içinde kalan ve çoğunluğu oluşturan müslüman halkın oturduğu toprak bütünlüğünün parçalanmasını red ve bu topraklar üzerindeki tarihî, millî, dinî ve coğrafi haklarımızın temelinde hakka ve adalete uygun bir karar verilmesini sağlamak dahi bugünkü kabine tarafından kesin amaç ve millî meclis toplanıncaya kadar milletin geleceği hakkında hiçbir kesin ve resmî taahhüde girilmemesi ve barış konferansına gönderilecek delegelerin millî amaçları bilen, güvenilir, bilgi ve güç sahibi kişilerden seçilmesi tabiidir. Memleketimizde meşruiyet yönetimi gereği olarak; millî hâkimiyetin geçerli olması, görevini hakkıyla bilen mevcut hükümetin, milletin kararını almaksızın ülkenin geleceği hakkında karar veremeyeceği için hükümet, seçimlerin bir an önce yapılması için her türlü girişimde bulunarak meclisin toplanması için gerekenleri gerçekleştirmeye çalışmakta olup ancak hükümetin rehberliğinde kanunlara uyularak, olumsuz şartların ortadan kaldırılmasından ibaret olduğundan ve olumsuz ve kanunsuz durumun devamı Osmanlı Devleti'nin merkeziyle Anadolu'yu birbirinden ayırarak bir çok

vahim olayı doğurduğu gibi Allah korusun başkentin geleceğini tehlikeye sokarak ülkenin büyük kısmının işgale uğramasına sonuç vereceğinden hükümet tarafından işgal edilen resmî dairelerin boşaltılması, hükümet işlerinin aksatılmasına son verilmesi, hükümet otoritesine saygı gösterilmesi, yabancılarla siyasi ilişkilere girişilmemesi ve seçimlerde halkın hürriyeti üzerinde asla baskı kurulmaması konularına tarafınızdan söz verilmesini istiyor.

Saygıdeğer efendiler, dikkat edilirse bu telgrafta ne adres var, ne de imza... Gerçi Sadaret makamından yazıldığı anlaşılıyordu. Fakat başka bir şey daha anlaşılıyordu ki, bu satırları yazan kişi veya kişiler bir defa, Heyet-i Temsiliye'yi ve onunla imzalı resmî haberleşmelerde ve fikir alışverişinde bulunmak istemiyordu.

Bir de, bizim kongrelerde tespit ettiğimiz kararları ve kendilerine teklif ettiğimiz üç maddelik ana prensiplerin gözönüne alınmasını yeni kabinenin sadrazamı ve bakanları normal karşılıyorlar. Bu karar ve prensiplerin sağlanması için zaten çalıştıklarını söylüyorlar. Ancak hükümetin hareketlerine rehber olacak kanun hükümleridir ve görevi, ortamı bozan şartların ortadan kaldırılmasından ibarettir şeklinde söze başladıktan sonra bizim durumumuzun, hareketlerimizin anormal ve kanunsuz olduğunu imâ ederek, bunun devamı halinde, merkezle Anadolu'nun birbirinden ayrılacağını ve bundan doğacak tehlikeleri sıralıyor ve nihayet, baklayı ağzından çıkararak, tarafınızdan ele geçirilmiş olan resmî dairelerin boşaltılması, hükümet işlerine karışılmaması, hükümetin saygınlığına boyun eğilmesi, yabancılarla siyasi ilişkilere girişilmemesi ve seçimlerde halkın hürriyeti üzerinde baskı kurulmaması gibi konuların tarafımızdan taahhüt edilmesini talep ederek bizim varlığımızı ve faaliyetlerimizi ortadan kaldırmayı amaçladıklarını ifade etmiş oluyorlar.

Efendiler, belki unuturum, ayrıntıya girmeden önce söylemeliyim ki, tarafımızdan işgal edilmiş resmî daire yoktu. Yalnız Sivas valiliği, Heyet-i Temsiliye'yi okulların tatil olması sebebiyle lisede misafir etmişti. Söz konusu edilmek istenilen resmî daire bu olmalıydı. Yeni kabine her türlü icraatına giriş yapmak üzere Heyet-i Temsiliye'yi buradan kovarak nüfuz ve haysiyetini milletin gözünde kırmak istiyordu.

Efendiler, kimden kime yazıldığı belli olmayan bu telgraf üzerine Sivas telgraf merkezi ile İstanbul telgraf merkezi arasında aynen şu haberleşme gerçekleşti:

Olağanüstü

İstanbul (Telgraf) Merkez Müdüriyetine

Sadaret merkezinden yazılan telgrafta hitabı ve imzası olmadığı için Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi tarafından kabul edilmedi. Telgraf sureti merkezimizde tutuluyor. Gerekenlere bilgi verilmesi rica olunur.

İmza: Kongre Merkezi

Bize, üzerine Sadrazam Paşa Hazretleri'nin cevabıdır başlığıyla âmetçi bey (özel kalem müdürü) verdi ve kopyası telgrafhanededir. Siz Paşa Hazretleri'ne böyle veriniz.

Heyet-i Temsiliye'ye hitaben değildir ve kimden olduğu bilinmiyor. Bu sebeple muhatap ve imza olmadığı için kabul etmiyorlar.

O halde şimdi dağılan Bakanlar Kurulu'nda bu konuda bir şey yazarlarsa durum açığa çıkar efendim.

Bu cevap geldiği zaman dağıldılar. Artık bize bir şey gelmez. Fakat Sadrazam Paşa konutundan belki yazar. Bizim merkezin işi Bakanlar Kurulu dağılınca son bulur, azizim.

Siz dediğimizi, âmetçi beye söyleyin.

Âmetçi bey de gitti. Yalnızım.

Telefonla söyleyiniz.

Bizde şehir telefonu yok. Bu sebeple siz telgrafı öylece koruyun da sabahleyin resmen bir şey yazdıralım efendim.

Sadrazam Paşa'ya telefon edin.

Kardeşim Sadrazam Paşa'ya anlatamayız ki.

Olağanüstü

Babıâli, 4/10/1335-1919

Sivas Kongre Merkezi (Telgraf) Müdüriyeti'ne

Erenköy'de oturan Sadrazam Paşa Hazretleri telefonla saat yirmi biri yirmi beş geçe arandığı halde bulunamadı. Haberleşme zorunlu olarak yarın sunulacaktır efendim.

Babıâli (Telgraf) Müdürü
Hüseyin Hüsnü

Olağanüstü

İstanbul, 4/10/1335-1919

Kongre Merkezi'ne

Cevap: Babıâli (telgraf) müdürlüğünden dahi bildirildiği gibi yirmi biri yirmi beş geçeye kadar arandığı halde Sadrazam Paşa Hazretleri'nin konutlarından cevap alınamadı. Biraz sonra yine arayacağım. Cevap alırsam derhal bildiririm. Alamazsam sabahı beklemek zorundayım efendim.

İstanbul Telgraf Müdürü
Tevfik

Efendiler, ertesi gün, yani 5 Ekim 1335-1919 tarihinde imzasız telgrafın Heyet-i Temsiliye'ye hitaben sadrazam tarafından yazıldığı söylendi. Bunu resmen tespit edip, resmî ve imzalı bir duyuru olmamakla birlikte çok fazla araştırma yapmayı uygun görmeyerek Sadrazam Paşaya cevap yazmaya karar verdik. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi adına Mustafa Kemal imzasıyla, 5 Ekim tarihinde bir telgraf çektik.

Tekliflerinizin tamamının uygun görülüp kabul edilmiş olduğu anlaşıldı, dedikten sonra, tarafımızdan söz verilmesi istenen noktalar hakkında açıklamalar yaptık ve dedik ki:

"Normal ve kanuni olmayan şartları yapan ve sebep olan Ferit Paşa kabinesiydi. Bu husus, Ferit Paşa kabinesi tarafından gerçekleştirilmiş olan gayrimeşru iş ve hareketleri doğuran sebeplerin ortadan kaldırılması için tarafınızdan kesin önlemler alındığı takdirde, kendiliğinden ortadan kalkar."

"Cemiyetimizin, şu anki kabineye taahhütlerde bulunabilmesi ve destek olabilmesi için öncelikle hükümetin mili mücadelemizi iyi karşıladığını açık ve kesin bir dille ifade etmesi gerekir. Aksi takdirde, güven ve karşılıklı samimiyetin ortaya çıktığı şüpheli kalacak ve birbiriyle zıtlaşan davranış ve girişimlerin ortaya çıkma ihtimali bulunacaktır."

Ali Rıza Paşa'nın imzasız telgrafında; "ülkemizde meşrutiyet prensipleri gereği millî hâkimiyetin yürürlükte olduğu" noktasına da, "Gerçekten öyle ise de feshedilmesinden itibaren dört ay içinde Meclis-i Mebusan'ın toplanması Kanun-ı Esasi'nin en açık hükümlerinden iken bugüne kadar seçimlerin listeleri bile hazırlanmamıştır. Bu hareket, Ferit Paşa kabinesinin

açıktan açığa meşrutiyete vurduğu bir darbeyi ve Kanun-ı Esasi'ye yaptığı saldırıyı oluşturur. Ceza kanununun özel maddelerine göre bir cinayet sayılarak sebep olanlar hakkında kanun maddelerinin tamamen uygulanması, millî hâkimiyeti kabul ve kanun hükümlerinin uygulanmasını kendisi için kanuni bir görev olarak görecek her meşru hükümetin ilk kutsal görevidir." cevabını verdik. Ondan sonra şu teklifleri ileri sürmeye başladık.

1) Memlekette huzur ve güvenliğin bulunduğunu ve millî emellerin tamamıyla haklı ve meşru olduğunu resmî bir beyanname ile ilan ederek milletin birliğine hükümetin de katıldığını bildiriniz.

2) Eski hükümetin haince hareketlerine alet olmuş bulunan birtakım bürokratlar vardır. Onları ait oldukları mahkeme önüne çıkarınız. Millî mücadeleye engel çıkaran bazı eski valiler hakkında devlet hizmetinde kullanılmamaları için gerekli işlemi yapınız. Millî mücadeleye hizmet ettikleri için görevden uzaklaştırılmış olanları görevlerine iade ediniz.

3) Rütbelerinin iadesi Millî Meclis'in onayına sunulmayan ve görevlendirilmelerinin tek sebebi birtakım siyasi değerlendirmeden ibaret olan emeklileri derhal eski durumlarına döndürünüz. Önemli askerî makamları layık olanlara veriniz.

4) Eski nazırlardan Ali Kemal ve Adil Beylerle Süleyman Şefik Paşa'nın, Millî Meclis'in açılışında yüce divâna gönderilmek üzere hiçbir yere kaçmalarına meydan verilmemesini, posta ve telgraf genel müdürü Refik Halit Bey'in derhal tutuklanarak mahkemeye çıkarılmasını kanunun dokunulmazlığı ve millî hukuk kutsallığı adına talep ederiz.

5) Millî mücadeleye katılmış veya millî hareketleri övmüş olanlar aleyhinde başlanmış olan soruşturma ve kovuşturmalara son veriniz.

6) Basını yabancı sansüründen kurtarınız.

İşte efendiler, özetle saydığım bu noktalara ait değerlendirme ve tekliflerden sonra telgrafımızı şu şekilde sona erdirdik:

"Başvuru ve ileri sürdüğümüz tekliflerimize, milleti tatmin edecek açıklıkta ve olumlu cevap verileceği zamana kadar millî amaçları elde etmek için millet tarafından alınmış olan fiili önlemlere durmaksızın devam zorunluluğunda kalınacağını ve bütün şehir, sancak ve ilçelerden kararlar aldığımızı kesinlikle bildiririz.

İmza: Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi adına Mustafa Kemal. (Belge 132)

Efendiler, İstanbul'la yazışmalar biter bitmez, memleketi şu tebliğ ile derhal durumdan haberdar ettim:

5/10/1335-1919

Genelge

İstanbul Belediyesine ve Basına

Sadrazam Paşa Hazretleri Erzurum ve Sivas Kongrelerindeki temel kararlar ve millî mücadelenin kuruluş amacını normal bulmakla birlikte değerlendirmelerinde bazı açıklanması gereken yönler gördüğünden hükümetle millet arasında birliği gerçek anlamda sağlayabilmek amacıyla ve bütün merkezlerin özet değerlendirmelerine dayanarak gönderilen cevap ve yapılan teklifler aşağıda aynen gösterildiği gibi genelge olarak bildirilir. Verilecek cevap ve bu cevap üzerine alınacak kararlar derhal bildirilecektir.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk
CemiyetiHeyet-i Temsiliyesi adına
Mustafa Kemal

Yunus Nadi Bey Aracı Yapılıyor

Efendiler, Ali Rıza Paşa kabinesinin göreve geldiğinin beşinci gününe ulaştık. Hâlâ anlaşamıyoruz. Anadolu'nun İstanbul ile olan haberleşme ve resmî görüşmeler hâlâ kesik. Sadrazam Paşa Hazretleri tekliflerimize cevap vermiyor. Hiçbir zaman da vermediğini de göreceksiniz. Bakanlardan hiç kimse bize muhatap olmak istemiyor.

Bugün, yani 6 Ekim 1335-1919 günü Yunus Nadi Bey arkadaşımız, Harbiye Nazırı Cemal Paşa'nın daveti üzerine makamında ziyaretine gitmiş. Cemal Paşa, Yunus Nadi Bey'e durum hakkında, özellikle hükümetle Heyet-i Temsiliye arasında henüz anlaşma sağlanamadığından sözetmiş ve anlaşıldığına göre bizi haksız göstermiş ve kendilerinin her türlü kabule ve uygulamaya hazır olduklarını anlatmış. Her halde ayrılık çıkaran ve bunda ısrar eden tarafın Heyet-i Temsiliye olduğunu söylemiş.

Büyük ihtimal ki Yunus Nadi Bey'in bizimle şahsi diyaloğuna dayanarak aracılık etmesini teklif etmiş olacak.

Yunus Nadi Bey, bu aracılık teklifini memnuniyetle kabul etmiş. Yalnız Yunus Nadi Bey'in, Cemal Paşa'nın verdiği bilgileri temel ve gerçek kabul ettiği ve durumu buna göre değerlendirdiği şimdi bahsedeceğim telgrafının içeriğinden anlaşılmaktaydı.

Yunus Nadi Bey'le telgraf başında gerçekleşmiş olan bu görüşme, yeni kabine ile bizi görünüşte bile olsa anlaştırmaya dönük olması açısından önemlidir. Bu sebeple izin verirseniz biraz açıklayayım.

Harbiye Nazırı Paşa'nın beni telgraf başına çağırdığını haber verdiler. Zaten dairemizde bulunan makine başına gittim:

İstanbul - Harbiye Telgrafhanesi, Yunus Nadi Bey sizinle görüşmek istiyor efendim, dendikten sonra Harbiye Telgrafhanesi'nde makine başında hazırım dendi! Hazır olan kim dedim.

Telgrafçı - Yunus Nadi Bey ve Nazır Paşa'nın yaveri Cevat Rıfat Bey var Efendim. Nazır Paşa'yla mı görüşmek istiyorsunuz yoksa...' açıklamasında bulundu.

— Kendileriyle şimdi görüşürüz. Yalnız, beni makine başına çağırdıkları zaman Nazır Paşa demişlerdi. Davet eden Nazır Paşa mı, yoksa siz misiniz?

Yunus Nadi Bey - Nazır Paşa'nın izniyle ve yaveri aracılığıyla Harbiye merkezinden sizi aradık. Bundan kaynaklandı efendim, dedi.

Ben - Teşekkür ederim. Buyrun dedim.

Bunun üzerine Yunus Nadi Bey'in sözleri gelmeye başladı. Yunus Nadi Bey sözlerine şöyle bir girişle başladı: "Millî iradenin millî hâkimiyeti ortaya koymasının güzel bir sonucu olarak meydana gelen değişim üzerine burada kurulan hükümetle millî mücadele arasında ahenkli bir birlik ortaya konacağının gecikmeyeceğini anlamıştım. Araştırmalarım sonucunda henüz bir iki noktada ayrılık bulunduğunu anladım. Bu ahengin gecikmesi içeride ve dışarıda iyi sonuçlar doğurmayacağı için bazı açıklamalarda bulunmayı bir görev saydım."

Ondan sonra, şimdi açıklayacağım noktalara ait bilgi ve değerlendirmelerini birinci mesele olarak ortaya koydular.

1) Ferit Paşa kabinesinde bulunmuş olan bazı kişilerin bu kabineye de katılmış olmalarından dolayı kötü gözle görülmelerine gerek olmadığını ve Abuk Paşa'nın Ferit Paşa kabinesinin düşmesinde rol oynadığını;

2) Rıza Paşa hükümetinin geçiş dönemi hükümeti olduğunu ve ömrünün seçim sonuçlarına kadar devam edebileceğini;

3) Mevcut hükümetin istekleri ve millî taleplerin bütününü iyi görmek ve iyi sonuçlar alınabilmesi için çalışma konusunda en küçük şüpheye ortam sağlamamakta olduğunu bildirerek;

4) Özellikle Cemal ve Abuk Paşalar gibi kişilerin hükümette millî mücadelenin delegeleri ve kefilleri gibi algılanmalarında endişeye gerek yoktur, hükmünü verdiler.

İkinci mesele olarak da, Yunus Nadi Bey şahıslara temas eden kısma değindiler. Bu konuda tamamen bizimle aynı duyguları paylaşıyor olmakla birlikte "Biraz ılımlı davranılmasını tavsiyeye cesaret edeceğim" dedi ve bakış açısını, millî mücadelenin başarılarının o meydana getirdiği olumlu havayı bazılarının intikamcılıkla yorumlayarak lekelemelerinin önüne geçilmesinin önemli olduğu değerlendirmesinyle ortaya koydu.

Yunus Nadi Bey, "Mevcut hükümetin üyeleriyle gerçekleşen görüşmelerimden millî teşkilat taleplerinin tamamını yerine getirmeye azmetmiş oldukları anlaşılıyor." dedikten sonra, şu bilgiyi verdi:

"Harbiye Nazırı Cemal Paşa, bugün yayımlanacak beyannamede bu konunun zaten yeterince açık olduğunu ve ancak beyannamenin hükümetin resmî ifadeleriyle yazılmış olduğundan her tarafa hitap edeceği düşüncesi ile kaleme alınan göstermelik bir kaç olumsuz söze önem verilmemesi gerektiğini bildirdi."

Yunus Nadi Bey, yeni sadrazam ve hükümetinin -her türlü kötü düşünceyi ortadan kaldırmak için- millî mücadele liderlerinin göndereceği bir heyetle doğrudan doğruya görüşme konusundaki samimi isteklerini belirttikten sonra, bütün düşüncelerini şu cümle ile özetledi: "Benim hâlâ en çok yapılması gerektiğini düşündüğüm konu, sıkıntıların aşılarak karışık durumun devam etmemesini sağlamaktan ibarettir." (Belge 133).

Yunus Nadi Bey cevabımı beklediğini söylediği için, ben de şu cevabı verdim:

Sivas, 6/10/1335-1919

Yunus Nadi Beyefendi'ye

Heyet-i Temsiliye tarafından Sadrazam Paşa Hazretleri-'ne gönderilen genel prensipler ve kendisinin heyetimize gönderdiği cevaptan haberiniz oldu

mu? Sözlerinizden ve değerlendirmelerinizden bu yazıları görmemiş olduğunuzu ve tekliflerimizin gerek içeriğini ve gerek samimiyetini anlamamış olanlar tarafından size özetlendiğini anlıyoruz. Bu sebeple, konu hakkında burada fikir alışverişinin zor olduğunu görüyoruz. Yalnız sizin değerlendirmelerinizdeki bazı noktaları aydınlatmak amacıyla bazı açıklamalar sıra ile aşağıda verilmiştir:

Yeni kabine ile millî mücadele arasında ahenkli bir birliğin gecikmeyeceğine biz de inanmaktaydık. Bunun gecikmesinin sebebini bizde değil yeni kabinenin dört günden beri göstermekte olduğu tereddütlü tavırlarda aramak gerekir. Yeni kabine ile aramızda ayrılık olduğunu dahi bize bildirmediler. Yeni kabinede görevlendirilen eski bakanların namusları hakkında şüphe etmemekle beraber, eski kabinenin cinayet şeklindeki hareketlerine bilerek ya da bilmeyerek ortak olduklarını da gözden uzak tutmamak gerekir. Abuk Paşa'nın kabinenin düşüşündeki rolünü bilmiyoruz. Fakat bu sonucu ortaya koyan kuvveti çok iyi biliyoruz. Bizim amacımız bu hükümeti düşünüldüğü gibi geçiş dönemi hükümeti gibi görmek değildir. Aksine milletin geleceği hakkında karar alacak ve barışı imzalayacak en önemli heyet olmasını dileriz. Millî menfaatlerimizin esasında düşmanın bizce hiç önemi yoktur. Biz hareketlerini düşmanın dedikodusuna göre ayarlamayı reddedenlerdeniz. İç ve dış durumu bütün yönleriyle biliyoruz. Attığımız adım tesadüfi değil, derin düşüncelere, sağlam prensiplere, bütün milletin millî mücadeleye bağlı gerçek kuvvetine, azim ve iradesine dayanır. Millet, hâkimiyetini tam anlamıyla bütün dünyaya tanıtmaya kesin karar vermiştir. Bunun için de, her yerde her türlü tedbir alınmıştır. Şimdiki hükümetin yaptıklarıyla milletin isteklerini iyi anlayıp sonuçlandırmaya çalışmasını talep ederiz. Çünkü başka türlü çalışamaz. Abuk Paşa'yı bilmiyoruz, fakat Cemal Paşa'dan millî mücadelenin temsilcisi olmaktan başka bir şey beklemeyiz. (Efendiler, şunu açıklamalıyım ki, Cemal Paşa bizim temsilcimiz değildi. Böyle bir durum ve görevin verilmesine de yaptıkları sebebiyle imkân yoktu. Ancak Yunus Nadi Bey'in telgrafında Cemal Paşa'nın temsilci gibi görülmesinde tereddüde gerek yoktur denilmesinden, böyle olmasını istediği, bir emr-i vâki şeklinde söylemesinden anlaşılıyor.) Ve bakan olur olmaz kendisinin herkesten önce ve aracısız bizimle görüşmeye geçmesini ve gerçek durumu anlamasını ve

ona göre hükümetle millî hareketin bakış açılarını birleştirmeye çalışacağını ümit ediyorduk. Hâlbuki henüz böyle bir görüşmeden kaçındığı görülüyor. Bizim yeni kabineye gönderdiğimiz teklif ve taleplerimiz şahsi istekler olmayıp bütün valilerin ve beş kolordu komutanının ve millî mücadeleye sadık sivil idare amirlerinin Heyet-i Temsiliyemize bildirdikleri tekliflerin, Heyet-i Temsiliyemiz tarafından hükümeti mümkün olduğunca zor duruma sokmamak için hafifletilmiş maddelerdir. Bu teklif ve taleplerin düşündüğünüz gibi sakıncaları yoktur. Hükümet, Heyet-i Temsiliyemizle ciddi ve samimi olarak fikir alışverişinde bulunduğu takdirde, gerçekleşmiş olan talep ve tekliflerin hükümet tarafından uygulanabilecek şekil ve zamanını kararlaştırmalarında hiç bir engel yoktur. Yalnız Sadrazam Paşa'nın, Heyet-i Temsiliyemize 4 Ekimde gönderdiği cevap telgrafındaki son maddeler dikkat çekicidir. Eğer meşru millî teşkilatımız ve bunun başında bulunanlar gayr-ı resmî ve kanunsuz olarak tanımlanmaya devam edilecek ise, hiçbir anlaşma imkânı bulunmayacağına şüphe yoktur. Bugün yayımlanacağını bildirdiğiniz beyannamede teşkilat ve millî hareketimiz hakkında her ne sebep ve şekilde olursa olsun eleştirili bir dil kullanıldığı takdirde, bu şeklen bir iki kelimeyle sınırlı kalsa bile, tarafımızdan hemen her türlü anlaşma imkânının ortadan kalktığı şeklinde değerlendirilecek ve zaten merkezî hükümet, Heyet-i Temsiliye ile tamamen anlaşmadıkça beyannamesi Anadolu'nun hiçbir yerine ulaştırılmayacaktır. Belki İstanbul'la sınırlı kalabilir.

Heyet-i Temsiliyemiz, Anadolu'nun bütün şehirlerinde halkın genel oyu ile seçilmiş temsilcilerden oluşmuş, Erzurum ve Sivas'ta toplanan kongre üyeleri tarafından seçilmiş meşru ve millî bir heyettir. Kabiliyet ve temsil gücü de yaptıklarıyla ortadadır. Meclis toplanıncaya ve kontrolü tamamen ele alıncaya kadar, Heyet-i Temsiliye'nin, milletin ve memleketin geleceği ile ilgili bulunması zorunludur. Hükümetin heyetimizle samimi ilişkilere girmesi tabii ki kendi konum ve yetkilerini güçlendirecektir. Ayrı ayrı yönlerde yüründüğü takdirde millet ve memleket menfaatleri için çeşitli sakıncalar ortaya çıkacağı bellidir.

Biz, bugünkü kabinede özellikle varlıkları millet ve memlekete zararlı olacağına inandığımız kişilerin yeni moda kabine manevralarıyla birer birer kabineden çıkarılmalarını istemeyiz (Efendiler, bu söylediğimizin gerçekleşeceğini göreceksiniz). Sivas'ta toplanmış bulunan Heyet-i

Temsiliye, hükümetle bizzat doğrudan doğruya ilişkiye girmeye hazırdır. Bu durumu başkalarına devretmek yetkisine sahip değildir. Hükümetle tam bir birlik sağlandığı takdirde, ilişkinin sağlanması için başka çareler de düşünülebilir. Özetle karışık durumun acilen ortadan kaldırılması; öncelikle hükümetin kendisine bildirdiğimiz teklifler şeklinde bir beyannamenin göstermelik kelimelerle değil samimi bir dille yayımlanmasına ve diğer tekliflerin iyi değerlendirilip uygulanacağına dair Sadaret'in isteklerimize doğrudan doğruya cevap göndermesiyle mümkün olacaktır. Yoksa Refik Halit Bey tarafından telgraf ve beyannamelerimiz kontrol edilerek geciktirildiği ya da verilmediği bir ortamda hükümetin samimiyetinden söz edilmesi bize çok garip geliyor.

Hükümet bu tereddütlü durumunda birkaç gün daha devam edecek olursa, milletin gözünde henüz oluşturamadığı emniyet ve güveni tamamen kaybedecektir. Her yerden aldığımız telgraflarda yeni hükümetin güvenilir olup olmadığına dair sorular sorulmaktadır. Saygılar sunarım kardeşim.

Mustafa Kemal

Efendiler, Yunus Nadi Bey verdiğim bilgi ve açıklamalardan gerçek durumu anladı. Bizimle haberleşmeye devam etmeye gerek duymadı. Aksine yeni hükümeti ve özellikle Cemal Paşa'yı aydınlatmaya çalışmış... Gerçekten de, açıklayacağım gibi görünüşte bile olsa bir anlaşma manzarası ve havası oluştu.

Efendiler, 6 Ekim 1335-1919 günü de geçti. Biz alınmış olan önlemlerin dikkatli bir şekilde devam ettirilmesi gerektiğini emrettik (Belge 134).

Cemal Paşa, Kabine Adına Millî Mücadeleye Aykırı Hareket Etmeyeceğini Vaad Ediyor

Efendiler, Yunus Nadi Bey'le yaptığımız görüşmelerin ardından nihayet sadrazamdan değil ama Cemal Paşa'dan şu telgrafı aldık:

Harbiye, 7/10/1335-1919 saat: 12.7

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Şimdiye kadar gerçekleştirilen görüşmelerin özeti:

Kabine sizinle görüş birliği içindedir ve millî iradenin hâkimiyetini kabul ediyor. Ancak bir intikam kabinesi olmak da istemiyor. Suçluların

cezalandırılmasını kanunlar çerçevesinde yapmayı daha uygun görüyor.

Zarara uğramış valilerin mağduriyetlerinin giderilmesi ve haklarının iadesi, layık olanların seçilerek özellikle bunların tayin edilmesi, ordunun şeref ve disiplinini iade etmeyi tamamen üzerine alır.

Devletin dışarıya karşı kaybettiği şeref ve haysiyetini yeniden kazanmak için millî irade ve Heyet-i Temsiliye'ye dayanacaktır.

Heyet-i Temsiliye'nin temsilcisi sıfatıyla ve bütün samimiyetimle ifade ediyorum ki, Heyet-i Temsiliye'nin dışarıya ve içeriye karşı egemen görüntüsü vermeden kabineye destek olarak kalmasını bekler ve bu büyük kuvvetin faydasını takdir eder. Öncelikle telgrafların karşılıklı olarak yazılmasına devam edilmeli ve yeniden tayin olunacak vali ve komutanların hemen hareket edebilmelerini, özellikle, kabul edilen yeni seçim kanunun yayılarak ilan edilmesini çok yararlı görür.

Millî iradeye aykırı hareketlerden uzak olunacağını taahhüt edersem, detaylarının yalnız şekil ve zamanı kalır ki, pek kolay olacağına güveniyorum. Vatanın kurtuluşuna yönelik emellerin oluşmasına, derhal elbirliğiyle çalışabilmek için, ayrıntılar üzerinde ısrar edilmemesini, yüce makamınızın yardımlarını bekler "amhsny" pek rica eder ve bütün saygıdeğer arkadaşlara da saygılar sunarım.

Harbiye Nazırı Cemal

Bu telgrafa hiç vakit kaybetmeden, olumlu ve samimi olan şu cevabımızı verdik:

Şifre

Sivas, 7/10/1335-1919

Harbiye Nazırı Cemal Paşa Hazretleri'ne

Cevap: Değerli beyanlarınıza madde madde ve sıra ile aşağıdaki cevaplar verilmiştir:

1- Kabinenin bizimle ortaklaşa ve birlik halinde oluşu ile millî iradenin hâkimiyetini kabul etmesini millet adına teşekkürle karşılarız. Kabinenin, Heyet-i Temsiliye ve bütün millî teşkilatımızın intikamcılıkla tanınması bizim de hiçbir şekilde arzu ettiğimiz bir durum değildir. Bu açıdan suçluların kanunlar çerçevesinde cezalandırılması gereği konusunda ilgili kabine ile aynı görüşteyiz.

2- İkinci madde içeriğinden dolayı da özellikle teşekkür ederiz. Beklediğimiz açıklamada bu konunun ayrıntılarını şu sebeple istemiştik:

Yaptıklarıyla millî harekete muhalefetlerinden dolayı millet tarafından dışlanan vali ve komutanlar prosedür gereği geçici bile olsa görevlerine iade edildikleri takdirde, görev yerlerinde kabul edilmeleri imkânsız olduğundan hükümetin otoritesine gölge düşebilir endişesiydi.

3- Üçüncü madde özellikle teşekkür gerektirir. İnşaallah birlik ve beraberlik içinde vatan ve milletin mutluluğunu sağlamayı başarırız.

4- Bütün samimiyetimizle ve büyük bir teminatla bildiririz ki, hükümetin ortaya koyduğu samimiyet ve ciddiyete karşılık Heyet-i Temsiliye ne içerde ne de dışarda egemen bir tavır takınmayacak, aksine birlikte kabul edilen bakış açıları içerisinde hükümetin otoritesini güçlendirmeyi vatan ve milletin kurtuluşu için görev bilecektir. Bu konuda endişeye kapılmamanızı özellike rica ederiz. Özellikle sizin, tüzüğümüzün sekizinci maddesi gereğince doğrudan doğruya Heyet-i Temsiliyemiz üyesi sıfatıyla kabinede temsilci olmanız, tarafların işlerinde ve kararlarında uyumun sağlanmasına kefil olacağı için sevindirici bir durumdur.

Artık kabine ile millî mücadele teşkilatı arasında her açıdan uyum ve görüş birliği sağlandığına göre tabii ki haberleşmenin engellenmesi konusunda olan kararlar uygulamadan kaldırılacaktır. Ancak Heyet-i Temsiliye Anadolu ve Rumeli'deki merkez teşkilatlarıyla irtibatını korumak zorunda olduğundan, özel bir şekilde yapılmakta olan telgraf görüşmelerinin eskiden olduğu gibi yapılmasına izin verilmesini özellikle istirham ederiz. Burada şunu da açıklayalım ki, hükümet emirlerini bildirmeye başladığı anda hiçbir yerde en küçük bir engelle karşılaşmamak için ve bu şekilde hükümet otoritesinin en küçük bir sarsıntıya uğramaması için Heyet-i Temsiliye tarafından gereken yerlere bilgi verilebilmesi amacıyla kırk sekiz saat kadar süre tanınmasını rica ederiz. Heyet-i Temsiliye tarafından yapılacak bildirinin temelini oluşturmak ve millete güven verebilmek üzere yayımlanmasını rica ettiğimiz kabine beyannamesinin gizli olarak yayımlanarak bir örneğinin heyetimize gönderilmesini özellikle istirham ederiz. Çünkü bu beyannamede, bir kelimenin, millet tarafından kötü yorumlanmasına sebep olabileceğini ve Heyeti Temsiliye'yi de millete karşı çok zor bir durumda bırakabileceğini bütün samimiyetimizle bildiririz.

Heyet-i Temsiliye tarafından padişaha sunulacak bir teşekkür yazısıyla millete yapılacak bildirinin bir örneğini ortaya koymadan önce size sunacağız ve bunların içeriğine ait kabinenin yapacağı yorumları saygıyla göz önünde bulunduracağımızı bildiririz.

Yeni seçim kanunu hakkında değerlendirmelerimizi yapabilmemiz için adı geçen kanunun hangi görüşleri içerdiğini lütfen bildiriniz.

5- Prensiplerde tam olarak anlaşma sağlandıktan sonra sizin ve arkadaşlarınızın samimiyetinden şüphe edilemeyeceğinden ayrıntılar hakkında anlaşma sağlanacağı kendiliğinden ortaya çıkacaktır. Ben ve bütün çalışma arkadaşlarım en büyük saygı ve samimiyetimizle sizin ve içinde bulunduğunuz kabinenin başarıya ulaşmasına ve bu sayede vatanımızın kurtuluşuna dönük gayelerin bir an önce gerçekleşmesine bütün varlığımızla çalışacağımıza güvenmenizi isteriz. Burada bulunan bütün arkadaşlarımın selam ve saygılarını sunarım.

Mustafa Kemal

Cemal Paşa, bu telgrafımıza o gece cevap verdi. Bu telgrafında "Beyannamenin yayımlanmasının zorunlu olduğunu ve fakat gerekli noktalar hakkında dikkatli olunduğu bildiriliyordu." (Belge 135). Biz de aynı gece nezaket gereği cevap verdik (Belge 136).

Fakat efendiler, hükümetin, beyannamesini yayımlamadan önce bize göstermek istemediği anlaşılınca, biz de millete olan beyannamemizi aramızda görüşerek yayımladık ve padişaha olan telgrafı da aynı şekilde çektik.

Efendiler, 7 Ekim 1335-1919 tarihinde yayımlanan beyannamemiz; milleti takip edilen yolda isabet edildiğini ve başarı kazanıldığını ve birliğin korunmasıyla bugüne kadar olduğu gibi bundan sona da devam edilmesi konusunda aydınlatma ve manevi kuvvetlerini güçlendirmeyi sağlama amacını gütmekteydi (Belge 137).

Padişaha yazılan telgraf da millet adına teşekkürü içeriyordu (Belge 138, 139).

Efendiler, hatırlatmak için küçük bir açıklama yapacağım. Heyetimiz, bütün ülkede ortak millî arzuları uygulatmaya çalıştığı sırada işgal altında bulunan İzmir'e de doğrudan doğruya bildirilerimizi yolluyorduk.

Ali Rıza Paşa kabinesiyle anlaşmakta olduğumuz 7 Ekim 1335-1919 tarihinde İzmir'e de şu telgrafı çekiyorduk:

Acildir

Sivas, 7 Ekim 1335-1919

İzmir Valiliğine

Şimdiye kadar yapılmış olan tebliğlerle yazılarımızın ulaşıp ulaşmadığının ve gereğinin yapılmakta olup olmadığının, ulaşmamış ise sebeplerin süratle yazılması rica olunur.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk
Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi adına
Mustafa Kemal

İzmir'in ve İzmir valisinin hangi şartlar altında bulunduğunu şüphesiz biliyoruz. Bildirilerimizi alıp alamayacağı bilinmemekle birlikte uygulayamayacağı kesindi. Fakat biz, bütün ülkenin geleceğiyle uğraşan ve işgal tanımayan bir güç merkezi olduğumuzu bildirmekte fayda gördük.

Kâzım Karabekir Paşa'nın Benim Hükümet İşlerine Karışmam Hakkındaki Fikri

Efendiler, içinde bulunduğumuz günlere ait meselelere ve olaylara değinmişken küçük bir noktayı daha aydınlatmama izin vermenizi rica ederim.

8 Ekim 1335-1919 tarihinde Kâzım Karabekir Paşa'dan gelen bir telgrafta şöyle bir değerlendirme göze çarpıyordu:

"Heyet-i Temsiliye'den yüksek şahsiyetleri ile Rauf Beyefendi'nin ve sizler gibi önemli şahsiyetlerin milletvekili olduktan sonra da hiçbir şekilde hükümete karışmayarak Meclis'teki grubun başında daima söz sahibi olarak bulunmasını, kabinenin şekli, kuruluş tarzı, üyelerinin kişiliği ve değeri ne olursa olsun Millî Meclis içinde hep denetleyici bir konumda kalınmasını başarının önemli şartı ve uygulanması zorunlu bir karar sayarım."

"Bir davanın ve bir grubun en yüksek ve güçlü olan tanınmış şahsiyetleri, kendi yetkilerini aşıp da hükümet işine karışınca Millî Meclis daima zayıf kalmış ve değişik gruplar karşısında dayanamayıp parçalanmıştır."

“Vatan ve milletin bir bütün olarak, kurtuluşunun yakın olduğu bu devrede, açıkladığım konular üzerinde kesin bir karara varmanızı saygılarımla istirham ederim.”

Efendiler, gerçekten de Erzurum’da bulunduğum sıralarda Kâzım Karabekir Paşa bu düşüncelerine benzer şeyleri yüzümüze karşı da söylemişti. Benim de kendisine verdiğim cevap şu şekildeydi: “Her şeyden önce memlekette milletin varlık ve iradesini ortaya koymak ve bunu sarsılmaz bir şekilde Millî Meclis’te temsil etmek gerekir. Bu da, memlekette millî bir ülkü etrafında güçlü bir teşkilat kurmak ve bu teşkilata dayanan bir grubu Meclis’te bulundurmakla mümkündür.

En nüfuzlu kimselerin amacı bu olmalıdır. Hâlbuki şimdiye kadar görüldüğüne göre asıl önemli olanın buna önem verilmeksizin, az çok kendinde liyakat görenler, hemen hükümete girmek hevesine, hırsına kapılıyorlar. Bu gibi insanların oluşturduğu hükümetlerin dayanakları millî teşkilata bağlı bir grup Meclis’te olmayınca geriye yalnız saltanat ve hilafet makamı kalıyor. Bu yüzden millî meclisler millî kudret ve şerefi temsil edemiyorlar. Milletin istekleri gerçekleşmiyor ve gerekenler uygulanamıyor. Bu nedenle bizim için en önemli prensip öncelikle memlekette millî teşkilatları kurmak, sonra da bu teşkilattan güç alan bir grubun başında mecliste çalışmak olmalıdır. Hükümet kurmaya ya da kurulmuş olan bir hükümete girmeye çalışmakta fayda yoktur. Çünkü bu şekilde bir hükümet, hiç bir faydalı hizmet gerçekleştiremeden derhal düşmeye veya padişaha dayanarak meclise ve dolayısıyla millete karşı tavır takınmaya zorlanacaktır ki, birincisinde istikrarsızlık gibi büyük bir sıkıntı görülecek; ikincisinde de, millî hâkimiyetin yavaş yavaş yok edilmesine hizmet edilmiş olacaktır.” Nitekim bildiğiniz ve fiilen de ortaya çıktığı gibi biz öncelikle tüm yurtta millî teşkilatları kurduk. Sonra meclisi topladık. Öncelikle meclis hükümeti kurduk. Ondan sonra da hükümet yaptık.

Bundan başka yeri geldikçe kabineye girilmeyeceği, yüksek makam ve memuriyetler kabul edilmeyeceği, büyük ve millî amaçlar dışında hiçbir amaç gütmediğimiz ve faaliyetlerimizin büyük bir kısmının şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da Kuvay-yı Milliye’nin bir denge unsuru olarak kalmasından ibaret olduğu hakkında millete hitaben yaptığımız bildirilerimiz vardı. Kâzım Karabekir Paşa telgrafında, Erzurum’daki görüşlerimi ve bu

görüşlere bağlı olarak yayımanan bildirilerimizi hatırlatarak takdirlerini ifade ettikten sonra: "Ancak bu güzel azim ve kararın şimdiye kadar yapılmış denemeleri ve sonuçları göz önünde bulundurularak daha geniş çaplı olmasını düşündüğümü de özellikle arzederim" diyorlardı (Belge 140).

Efendiler, Kâzım Karabekir Paşa'nın görüş ve teklifleri telgrafın sonunda söyledikleri gibi vatan ve milletin kurtu-kuşunun söz konusu olduğu bir devirde, benim de açıkladı

ğım üzere memlekette henüz hiçbir teşkilat ve Meclis yokken ve Meclis toplandığı zaman da Meclis'te böyle bir teşkilata millî kudrete dayanan ülkü sahibi bir grup varlığını ispatlamamışken, her ne şekilde olursa olsun hükümet kurmaya ve kurulacak hükümete girmeye heveslenmek elbette doğru olmazdı. Böyle bir davranışı memleket ve milletin faydasına bir hizmet anlayışından çok şahsi hırs ve menfaate yahut da hiç olmazsa cahilliğe vermekteki düşüncemde asla isabetsizlik yoktur.

Ancak, efendiler, Karabekir Paşa'nın söylediği gibi kabinenin ne şekilde ve nasıl kurulacağı, üyelerinin değer ve kişiliği ne olursa olsun Meclis'te oluşmuş siyasi bir grubun önde gelen şahsiyetlerinin Meclis içinde sürekli olarak söz sahibi ve denetleyici bir konumda kalması, en önemli başarı şartlarından ve uygulanması zorunlu bir karar olarak sayılamaz.

Gerçekten de millî hâkimiyet ilkesine bağlı olarak yönetilen medeni devletlerde, kabul edilmiş ve yürürlükte olan kural, milletin genel eğilimlerini en üst düzeyde temsil eden ve bu eğilimlerin bağlı bulunduğu yararları en yüksek kudret ve yetki ile gerçekleştirebilecek siyasi grubun devlet işlerini üzerine alması ve bunun sorumluluğunu en büyük liderinin omuzlarına yüklemesi ilkesinden ibarettir.

Zaten bu şartları taşımayan bir hükümet de görev yapamaz. Hükümetin, kuvvetli grup üyeleri arasından, ancak birinci derece olmayanlarından zayıf bir hükümet kurmak ve onu grubun birinci derecedeki liderlerinin direktifleriyle yönetmek doğru bir davranış değildir. Bunun kötü sonuçları özellikle Osmanlı Devleti'nin son günlerinde görülmüştür.

İttihat ve Terakki liderlerinin elinde oyuncak olan sadrazamlardan ve onların hükümetlerinden millete gelen zararlar sayılamayacak kadar çok değil midir?

Meclis'te hakim olan grubun, hükümetin kurulmasını muhalif ve azınlıkta bulunan bir partiye bırakması asla söz konusu olamaz.

Kural ve usullere göre, milletin çoğunluğunu temsil eden, programı belli olan parti hükümeti kurma görevini üzerine alır, ülkede kendi gaye ve prensiplerini uygular.

Kâzım Karabekir Paşa'nın Şahsen Hükümet İşlerine Karışmasıyla İlgili Düşüncesi

Zaten hepinizin bildiği ve o şekilde hareket edilmekte olan bir gerçeği burada açıklamaktaki amacım; vatanseverlik, yüksek ahlak, olgunluk ve buna benzer birtakım güzel vasıflar icabı gibi gösterilmek istenilen safsatalara karşı, milletin ve gelecek nesillerin dikkatini çekerek uyanık olmalarını sağlamaktır. Bu değerlendirmelerime vesile oluşturmuş olan Kâzım Karabekir Paşa'nın da bu konuda genellikle benimle aynı görüş ve değerlendirmelerde bulunduğuna asla şüphem yoktur. Çünkü, Kâzım Karabekir Paşa'nın istediği elbette yalnız benim ve Heyet-i Temsiliye'de bulunan bazı arkadaşların hükümet etmemesini veya hükümete girmemesini hedeflemek değildi. Kâzım Karabekir Paşa, bu konuya ait telgrafında, Rauf Bey'in ve benim ismimi belirtirken "bu gibi ön plandaki şahsiyetler" demiş ve kendisini de aynı konumda gördüğü tabii olduğuna göre, şüphesiz kendisinin de prensiplerinin dışına çıkmayacağı açıktı. Hâlbuki Kâzım Karabekir Paşa, yanlış hatırlamıyorsam, milletvekili olarak Meclis'te çalıştığı sırada, bir görevin gereği olarak yeni bir kabine kurmak söz konusu oldu. Ben bu konuda görüş alışverişinde bulunmak üzere Fethi Bey, Fevzi Paşa, Fuat Paşa, Kâzım Paşa, Ali Bey, Celal Bey, İhsan Bey, Bakanlar Kurulu'ndaki arkadaşlarla diğer on-on beş arkadaşı ve bu arada Kâzım Karabekir Paşa'yı Çankaya'da yanıma davet etmiştim. Kâzım Karabekir Paşa, yanıma gelmeden önce, o tarihte parti genel sekreteri olan Recep Bey'in, Meclis'te yanına giderek, kendisini davet ettiğimi ve büyük ihtimalle hükümet başkanlığını teklif edeceğimi söyledikten sonra, şimdiden kendisinin durum hakkın-da aydınlanmasına yardım edecek bilgileri vermesini söylemiştir.

Kâzım Paşa'nın Çankaya'daki toplantı ve görüşmeler sırasındaki konuşması da orada bulunanlar tarafından anlamlı görülmekten uzak kalmadı.

Kâzım Karabekir Paşa görüşme sırasında "bu şekilde de millete hizmetten çekinmediğini" çok haklı ve uygun olarak ileri sürdü. Görüşme bir noktaya odaklandı: Hükümet başkanı Fethi Bey mi olsun, Karabekir Paşa mı? Bu nokta üzerinde görüş alışverişi yapılırken Kâzım Karabekir Paşa, bana 8 Ekim 1335-1919 tarihinde tavsiye ettiği gibi "kabinenin oluşma şekli ve üyelerinin kıymeti ve kimliği ne olursa olsun daima Millî Meclis içinde söz sahibi ve denetleyici olarak kalmayı, uygulanması zorunlu bir karar saydığını" söylemedi. Aksine durumu, hükümet kurma görevinin kendisine verilmesine istekli bir şekilde görülüyordu. Hâlbuki, henüz vatan ve milletin tam olarak kurtuluşunun söz konusu olduğu devrin zor ve karanlık bir devresini daha yaşıyorduk.

Görüşmeyi sonuçlandırmadım. Verdiğim bir arada Fevzi Paşa Hazretleri'ni bahçeye götürdüm. Kendisinden, Fethi Bey ve Kâzım Karabekir Paşalardan birini hükümet başkanlığına seçilmesinde hakem olmasını rica ettim. Fakat ikisini aynı zamanda çağırıp "konunun şahsi ve basit bir konu olmadığını ve sorumluluğun vatani ve büyük olduğunu açıkladıktan sonra, açıkça hangisinin daha iyi yapabileceğini vicdanlarına başvurarak bizzat söylemeleri isteğinde bulunacaktı".

Tekrar toplandık. "Hükümeti Fethi Bey veya Kâzım Karabekir Paşa kuracaktır. Görüşmelerin sonucundan bunu anlıyorum. Meselenin çözümünde Fevzi Paşa Hazretleri'ni hakem yapalım." dedim. Kabul edildi. Mareşal Paşa, Fethi Bey ve Kâzım Karabekir Paşa'yı alıp bahçeye çıktılar. Açıkladığım şekilde hareket edilmiş. Fethi Bey "Ben daha iyi yaparım!" demiş. Mareşal de bu düşüncede bulunmuş ve Fethi Bey seçilmiştir. Bu şekilde Karabekir Paşa'nın hükümet kurma görevini alma fırsatı ortadan kalkmış oldu.

Padişah Köleliği ile Elde Edilen İktidar Makamı İktidarsızlık Örneğidir

Efendiler, Ali Rıza Paşa kabinesiyle başladığımız görüşmelere tekrar dönelim:

Belirtmiştim ki, hükümet, beyannamesini yayımlamadan önce bize vermediği için biz de, millete olan beyannamemizi hükümetin görüşlerini

almaya gerek duymadan yayımlamıştık.

Bunun üzerine hükümet, Cemal Paşa aracılığıyla dört maddenin daha değişik yollarla bildirilmesini gerekli görmekte olduğunu 9 Ekimde bildirdi. Bu maddeler şunlardı:

1) İttihatçılıkla ilişki bulunmadığı,

2) Osmanlı Devleti'nin Dünya Savaşı'na katılmasının doğru olmadığı ve buna sebep olanlar aleyhinde isimleri ilan edilerek yayınlar yapılması ve haklarında yapılacak soruşturma sonucu gerekli kanuni cezaların verilmesi,

Savaş sırasında yapılan her türlü cinayet faillerinin kanuni cezalardan kurtulamayacakları,

Seçimlerin serbestçe gerçekleşeceği.

Cemal Paşa bu maddeleri saydıktan sonra, bunların açıklanması ve bildirilmesinin içeride ve dışarıda birtakım kötü düşüncelerin önüne geçeceğinden söz ederek ülkenin yüksek menfaatleri gereği özel bir şekilde ve iyi değerlendirilmesini rica ediyordu (Belge 141).

Efendiler, Ali Rıza Paşa kabinesinin ne kadar zayıf düşündüğünü ve gerçekleri görmekteki kısır görüşlülüğünü anlamak için, bu maddeler âdeta birer ölçüdür. Devletin içine düştüğü felaketin büyüklük ve dehşetini görmekten aciz olan zavallılar, elbette ciddi ve gerçek çareyi görmemek için gözlerini yumarlar. Çünkü o ciddi ve gerçek çare kendilerini daha büyük dehşete düşürür.

Akıl ve anlayışlarındaki sınır, yaratılışlarının ve ahlaklarının zayıflığından ve tereddütten ileri gelmektedir.

Çoktan beri kul olduğuna şüphe kalmamış olması gereken padişah-halifenin kulu olarak elde edilecek iktidarın iktidarsızlığa örnek olması normal değil miydi?

Ferit Paşa'nın yerine geçen Ali Rıza Paşa ve önceki kabineden devredilenler ve yeni çalışma arkadaşları Ferit Paşa'nın bıraktığı yerden başlayarak onun sonuçlandırmayı başaramadığı düşmanca emelleri gerçekleştirmeye çalışmaktan başka zaten ne yapabilecekti?

Bu bizce açıkça biliniyordu. Fakat tahmin ve takdir edilecek birçok sebep ve düşünceye dayanarak sabırlı davranmaktan başka başarı yolu yoktu.

Efendiler, anlaşmış görünmeyi uygun gördüğümüz bu yeni kabine ile bizim bakış açılarımızda var olan ayrılığın ortaya çıkış safhalarını görmek için bu

dört madde ile ilgili değerlendirmelerimizi içeren cevabımızı, Büyük Millet Meclisi zabıtlarının ilk günlerine ait sayfalarından lütfen bir daha gözden geçiriniz (Belge 142).

Efendiler, bu günlerde İstanbul'daki gazeteciler bir cemiyet kurmuşlar ve *Tasvir-i Efkâr, Vakit, Akşam, Türk Dünyası* ve *istikbâl* gazeteleri adına 9 Ekimde bazı sorular soruyorlar ve yapacakları yayınlara esas oluşturacak bakış açılarımızı istiyorlardı. Bunlara gereken konular hakkında çeşitli bilgiler verildi (Belge 143).

Bu gazeteci heyetinin başkanı olan Velit Bey'in kendi gazetesi adına dikkat çekici soruları içeren bir telgrafı vardı. Ona da yaverim aracılığıyla gereken cevabı verdirdim (Belge 144). Bunları belgeler arasında göreceksiniz.

Damat Şerif Paşa Milleti Zehirliyor

Efendiler, yeni Bakanlar Kurulu'nda bulunan ve Heyet-i Temsiliyemiz temsilcisi sıfatını taşıyan Cemal Paşa ile gerçekleşen görüşmelerimiz sizlere Dâhiliye Nezareti makamını işgal eden Damat Mehmet Şerif Paşa'dan söz etmeyi gerektirdi.

Biz yeni kabine ile anlaşma zemini ararken, Şerif Paşa çoktan milleti zehirlemeye başlamış bulunuyordu.

Bakanlığa geçtiğini bildiren 2 Ekim tarihli ilk genelgenin içeriği hatırlanacak olursa orada şu cümlelere tesadüf edilir:

"Milletin tüm fertlerinin tam bir birO zamanki ismiylelik içerisinde olması devletin gerçek menfaatlerinden olduğu halde, bir süredir yurt içerisinde ayrılık belirtilerinin olması zorlukların bir kat daha artmasını gerektirdiği için çok üzücüdür."

"... Başarı... Hükümetin gösterdiği yolda gitmekle ve ülke çıkarlarını ilgilendiren konularda zararlı davranışlardan kaçınmakla elde edileceğinden hemen bütün merkezlere ve merkezlere bağlı olan yerlere bu yolda tavsiyelerde bulununuz." (Belge 145).

Efendiler, Damat Ferit Paşa'dan daha akıllı olduğu konuşulan Damat Şerif Paşa, işe çok acemice başlamış oluyor. O tarihlerde İstanbul'da bizi "âsî, anarşist", "simple soldat-basit asker" sayan bazı romancılar gibi, Damat

Paşa da bizi; ancak ahmakları aldatabilecek kendi basit aklınca, gafil ve anlayışsız sanıyordu galiba!..

Hâlbuki biz, Nazır Paşa'nın alçakça amaçlarını hemen anlamış ve daha uyanık bir durum almış bulunuyorduk. Şerif Paşa, bizim davranışlarımızı ve Ferit Paşa kabinesini düşürmek için milletin yaptıklarını, memlekette bozgunculuk ve bölücülük belirtileri olarak gösteriyor ve çok esef ediyor.

Hükümetin telkinlerine engel olarak kötü hareketlerden kaçınma telkinini hemen bütün ülkeye yaymak için acele ediyor.

Bir de, efendiler, hükümetin, Dâhiliye Nazırı Mehmet Şerif imzasıyla yayımlanan bildirisinin bir kaç noktasına hep birlikte göz gezdirelim (Belge 146).

"Bugünkü kabine uyum içindedir." Çok doğrudur. Bu durum tam olarak oraya çıkacaktır.

"Temel konularda fikir birliği içindedir. Hiçbir partiye mensup değildir. Değişik siyasi grupların hiçbirisine dahi meyletmiyor. Bununla birlikte hepsinin manevi desteğini bekliyor."

Bu cümlelerden ortaya çıkan anlam açıktır. Hükümet millî mücadele ve onu yöneten Heyet-i Temsiliye ile birlikte değildir. Hatta meyli bile yoktur. İtilaf ve Hürriyet Fırkası'ndan, Muhipler Cemiyeti'nden, Kızıl Hançercilerden, Nigehbancılardan ve bunların benzeri olan cemiyetlerden ne kadar yardım bekliyorlarsa bizden de ancak o kadar... Cemal Paşa aracılığıyla bizi oyalayıp oldatmaya dönük telgraflarla anlatılanlar hep yalandır.

Sonra efendiler, şu cümleyi okuyalım: "Ülkenin geleceğinin milletin vekilleri aracılığı ile belirlenmesi birinci emelimizdir."

Bundan çıkan anlam da şudur: Sivas'ta birkaç kişi toplanmış millet adına konuşuyorlar, milletin geleceğiyle ilgileniyorlar. Heyet-i Temsiliye diye bir unvan kullanarak üstlerine vazife olmadığı halde millet ve memleketin işlerine karışıyorlar. Bunların sözünü dinleyemeyiz. Çünkü bunlar milletin vekilleri değildir!

Hükümet bu beyannamede, şu şekilde yapılacak barış hakkındaki bakışını da ortaya koyuyor: "Vilson Prensipleri'nden hakkıyla yararlanılarak Osmanlı Devleti'nin bütünlüğü ve padişahın çevresinde toplanmış bağımsız bir devlet olarak varlığını sürdürmek için hiçbir girişimden geri durmayacaktır."

Yeni kabine bu bakış açılarında başarılı olacaklarına dair şu delilleri ileri sürüyor: "Gelişmiş devletlerin zaten ortaya koymaya başladıkları adaletli yaklaşımları ile Avrupa ve Amerikan kamuoyunun belirginleşmeye başlayan ölçülü davranma isteği de bu konuda güven verici olmaktadır."

Efendiler, bütün bu fikirler, Ferit Paşa kabinesinin padişahın diliyle yayımladığı beyanname içeriğinin harfi harfine aynısı değil midir?

Bu şekildeki beyannameler yayımlamaktaki amaçları milleti aldatarak uyuşukluğa itmek değil midir?

Hangi adaletten söz ediliyor? Hangi ölçülü davranıştan bahsediliyor? Bunların gerçekliği var mıydı? Ülkenin başkentinden başlayarak yabancıların her yerde yaptıkları gösteriler gerçekte bunun aksini ispat eden açık delil değil miydi?

Gerçekten de Vilson Prensipleri'yle birlikte sahneden çekilmiş ve Osmanlı Devleti'nin Suriye, Filistin, Irak ve İzmir gibi parçalarında gerçekleştirilen işgallere seyirci bulunmuyor muydu?

Bu kadar kesin yıkılış belirtisi karşısında aklı, uzak görüşlülüğü, vicdanı olan adamların kendilerini aldatmalarına ihtimal verilir mi? Bu gibi adamlar, gerçekten de kendilerini aldatacak kadar alçak olurlarsa onların ülkenin geleceğini yönetmelerine, aklı eren, kötü gerçeği görenler tahammül gösterebilir mi? Eğer bu adamlar, gerçekleri biliyorlar ve kendilerini aldatmıyorlarsa, milleti aldatarak koyun sürüsü gibi düşmanın pençesine atmaya canla başla çalışıyor olmalarına ne anlam verilebilir?

Bütün bu yönlerin değerlendirilmesiyle verilecek hükmü kamuoyuna bırakırım.

Tek Suçumuz

Efendiler, hükümetin beyannamesinin anlamsızlığına ve içerdiği görüşlerin sakatlığına rağmen, biz Heyet-i Temsiliye adına aynı tarihte, 7 Ekim günü yeni kabineye destek olmaya karar veriyoruz. Yeni hükümet ile millî emeller arasında tam bir birlik oluştuğunu millete müjdeliyoruz. Her yerde hükümet işlerine asla karışılmamasını sağlayacak ve hükümetin gücünü arttıracak önlemler alıyoruz. İçte ve dışta, birlik olduğunu fiilen ispatlayacak davranışlar ortaya koyuyoruz. Özetle ülkenin kurtuluşunu sağlayacak şekilde

dürüst ve samimi düşünenlerin aklen ve vicdanen yapmak zorunda oldukları -hatırlanacağı gibi- her şeyi yapmaya çalışıyoruz. Bir an önce seçimlerin gerçekleştirilmesini sağlamak için teşvik ve tavsiyelerde bulunuyoruz. Yalnız bir şey yapmıyoruz. Millî teşkilatları lağvetmiyoruz. Heyet-i Temsiliye'yi dağıtmıyoruz. *Tek suçumuz budur.*

Damat Ferit Paşa'dan sonra diğer bir damat paşanın çevresinde sadrazam diye, nâzır diye toplanmış birtakım kuş beyinlileri, alçak bir padişahın aşağılık fikirlerini kolayca uygulamalarına izin vermeyeceğimizi ortaya koyuyoruz.

Temsilcimiz Cemal Paşa, bizim kabine hakkında iyi düşünmemizi ve güvenimizi kazanmak için her çareye başvurmaktan geri durmuyordu. Bu çarelerden birisi de Ahmet İzzet Paşa'yı bize nasihatçi olarak ortaya sürmesidir.

Ali Rıza Paşa Cumhuriyet Kurulacağını Keşfediyor

Efendiler, Ahmet İzzet Paşa bahsi bir hatıramı canlandırdı. Milletin hafızasında ve tarihte kayıtlı olması için onu da söylemiş olayım:

Ali Rıza Paşa bir gün, Ahmet İzzet Paşa'yı ziyaret eder; sohbet sırasında aleyhimde birtakım sözler söyler. Bu sözlere önemli bir keşfini de ekler, "Cumhuriyet kuracaklar, cumhuriyet!" diye bağırır. Doğrusunu isterseniz efendiler, Osmanlı İmparatorluğu'nun Makedonya'da bulunan Batı orduları başkomutanı Ali Rıza Paşa'nın aslanlardan oluşan koskoca Türk ordularını perişan ettirdikten ve kıymetli Makedonya topraklarını düşmanlara terk edip bağışladıktan sonra, devletin en zor zamanında, Vahdettin'in emellerine hizmetçi olmak için gereken özellikleri üzerinde toplamış olduğuna bu meşhur ordular başkomutanın bu kez kendisine en becerikli yardımcı olarak eski kurmaybaşkanını Harbiye Nezareti'ne getirmeyi düşüneceğine normal diye bakılabilir. Fakat millî mücadelenin cumhuriyet rejimini kuracağını bu kadar hızlı ve kolayca anlamış, idrak etmiş olmasını takdirle karşılamamak mümkün değildir.

Efendiler, bana bu bilgiyi veren, hikayeyi şahsen İzzet Paşa'nın ağzından işiten, çok değerli ve şu an içimizde bulunan bir arkadaşımızdır.

Salih Paşa Heyet-i Temsiliye İle Görüşmek İçin Geliyor

Efendiler, Cemal Paşa 9 Ekim 1335-1919 tarihli bir şifre telgrafla Heyet-i Temsiliye ile yakında görüşme yapmak üzere, Bahriye Nazırı Salih Paşa'nın hareketinin uygun görüldüğünü bildirdi. Fakat Salih Paşa biraz rahatsız olduğu için görüşme yerinin mümkün olduğunca yakın olmasını ve İstanbul'dan deniz yoluyla hareketinin uygun görüldüğünü açıkladıktan sonra Heyet-i Temsiliye'den kimlerle ve nerede görüşüleceğini sordu.

Ekimde verdiğimiz cevapta, görüşme yeri olarak Amasya'yı belirledik. Görüşmek üzere Heyet-i Temsiliye'den benimle birlikte Rauf ve Bekir Sami Beyler gidecekti. Bunu da bildirdik. Salih Paşa'nın İstanbul'dan hangi gün hareket edeceğinin ve Amasya'ya hangi gün ulaşacağının gün ve saatiyle bildirilmesini istedik.

Efendiler, yurdun her yerinde millî teşkilâtın genişletilmesine ve kökleştirilmesine devam ediyorduk. Aynı zamanda seçimlerin yapılmasını çabuklaştırmaya çalışıyorduk. Bu konudaki görüşlerimizi gerekenlere de bildirerek, bazı kimseleri tavsiye bile ediyorduk. Ancak, cemiyet adına aday göstermemeyi prensip olarak kabul etmemekle birlikte, milletvekili olmak için başvuranların Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin ilke ve kararlarını benimsemiş kimselerden olmasını yürekten istiyor ve bu gibi kimselerin, cemiyet adına kendiliklerinden adaylıklarını koymaları gerektiğini de ilan ediyorduk.

Ekim 1335-1919 tarihinde, belirttiğim konularla ilgili olarak yeniden bazı emirler verdik (Belge 147, 148, 149).

Millî davaya hizmet eden memurların bir şekilde başka yerlere tayin edilerek değiştirilmesi, millî davaya muhalefetlerinden dolayı millet tarafından kovulan memurların da memurluk sıfatlarının korunmaya devam edilmesi yüzünden bazı yerlerden yeni kabine ile uyuşmanın ne demek olduğunun anlaşılamadığı yolunda sitem ve şikayetler gelmeye başladı. Bu konuyu 11 Ekimde Cemal Paşa'ya yazarak, kabinenin dikkatini çekmek istedik.

Askerî Nigehban Cemiyeti

Efendiler, bir de bildiğiniz gibi İstanbul'da Askerî Nigehban Cemiyeti diye bir fesat heyeti türemişti. O zaman elde ettiğimiz bilgilere göre işbaşında bulunanlar, Kiraz Hamdi Paşa, hırsızlık sebebiyle kovulmuş olan erkanıharp miralayı Refik Bey, eski Halâskâr Grubu'ndan binbaşı Kemal Bey, Bandırma eski sevkiyat başkanı topçu binbaşılarından Hakkı Efendi ve henüz bu cemiyetle ilişki kurup kurmadığı bilinmeyen, askerlikten kovulmuş erkanıharp binbaşılarından Nevres Bey gibi çeşitli yolsuzlukları yüzünden ordudan atılmış ya da emekli edilmiş bulunan kimselerle ahlaksızlıklarıyla tanınmış az sayıdaki kimselerden ibaretti.

İşte bu cemiyet, *ikdam* gazetesinin 23 Eylül 1335-1919 tarih ve 8123 numaralı nüshasında bir muhtıra yayımlatmıştı. Bu cemiyet, bu muhtırasıyla kendilerine vatan ve milletin koruyup gözetleyicisi süsü vermek istiyordu. Cevat Paşa'nın Harbiye Nezareti zamanında bu cemiyet hakkında uygulamaya başlanılmıştı. Değişimlerden dolayı arkası kesildi.

Bu cemiyetin varlığı ve faaliyetleri ordu mensuplarının sinirlerini geriyordu. Heyet-i Temsiliye'ye başvurular başlamıştı.

12 Ekim 1335-1919 tarihinde Harbiye Nazırı Cemal Paşa'dan kendi başarıları açısından bu fesat kaynağının kökünden sökülüp atılmasını ve mensuplarının şiddetle cezalandırılmalarını ve yapılanların orduya bildirilmesini rica ettim (Belge 150).

Cemal Paşa'dan 14 Ekimde aldığım "Bu kesin karardır" (Belge 151) kısa ve kesin telgrafını 15 Ekimde bütün orduya özel bir şekilde bildirdim (Belge 152).

Fakat, Cemal Paşa'nın bu kesin kararının uygulandığını hiç hatırlamıyorum.

İşgali Kabahat Görmeyen Bir Siyaset

Efendiler, hatırlarsanız İngilizler, Merzifon ve ardından Samsun'u boşaltmışlardı. Bu münasebetle ve Ferit Paşa kabinesinin düşüşü üzerine Sivas halkı fener alayı yaptı, gösteriler düzenledi. Pek çok nutuklar söylendi. Bu sırada halk da "Kahrolsun işgal!" diye bağırdılar. Sivas'ta yayınlanan *irade-i Milliye* gazetesi bu olayı olduğu gibi yazdı. Dâhiliye Nazırı Damat Şerif Paşa bu gazetenin haberine göre Sivas valiliğine gönderdiği bildiride

“Kahrolsun işgal!” şeklindeki yazılar, hükümetin uyguladığı siyasetine uygun değildir” diyordu.

Bu ne demektir, efendiler? Hükümet işgali kabahat saymayan bir siyaset mi takip ediyordu? Yoksa “Kahrolsun işgal!” dedikçe, ülkenin daha çok işgal edilmesine mi sebep olunacaktı? İşgal ve saldırılar karşısında, milletin sessizliğini koruması işgalden üzülmüş görünmemesi mi akla daha uygun bir siyasetti?

Böyle sakat ve hayvanca bir düşünce çöküş ve yokoluş uçurumuna itilmiş bir devleti kurtarabilecek siyasete temel olabilir miydi?

İşte, bu münasebetle 13 Ekim 1335-1919’da, Harbiye Nazırı Cemal Paşa’ya yazdığım bir telgrafta “Vatanın kısmen kurtarılmaya başladığını gören milletin, bu şekilde, hatta daha açık bir şekilde duygularını ortaya koymasını çok uygun ve makul gördüğümüzü” ve “milletin gerçek duygularına dayanarak hükümetin bu haksız işgalleri, siyasetin resmî diliyle ret ve ateşkes hükümlerine aykırı, bugüne kadar meydana gelmiş olan müdahaleleri protesto ve ortadan kaldırılmasını isteyeceğini beklemekteyiz” dedikten sonra, “bu vesile ile hükümetin uyguladığı siyasette Heyet-i Temsiliye tarafından henüz bilinmeyen yönler varsa açıklanmasını” rica ettim (Belge 153).

Temsilcimiz ve Harbiye Nazırı Cemal Paşa’nın cevabı çok ilginçtir (Belge 154). 18 Ekim 1335-1919 tarihinde yazılmış olan bu cevapta; şu cümlelerin içerdiği anlam dikkat çekicidir: “Millî emeller çerçevesinde iş görme sorumluluğunu yüklenmiş olan merkezî hükümet hareket ve icraatlarında siyasetin gereklerini gözetmek, yabancılara karşı daha ılımlı hareket etmek zorundadır.”

İşgalcileri Misafir Sayan Harbiye Nazırı

Efendiler, Rıza Paşa kabinesi ve o kabinede, Harbiye Nazırı olan kişi, aziz vatanımızı işgâl eden, süngülerini milletin can evine saplayan yabancıları, misafir kabul ediyor ve onlara misafirperverce ve ılımlı harekette zaruret görüyor! Bu ne biçim değerlendirmedir, bu ne kafadır? Millî emeller bu muydu?

Harbiye Nazırı, "Özellikle millî teşebbüslerin kötüye yorulmasına dair faaliyetlerin henüz güç kaybetmediği şu günlerde işaret ettiğim tedbirlerin yersiz olmadığı kabul edilir." düşüncesinde olduğunu söyleyerek, millî teşebbüslerin zarar görmüş olduğunu ima ediyor ve bu yüzden ortaya çıkan kötülüğü ortadan kaldırmak için önlemlerin yersiz olmadığını bize de onaylatmak başarısını göstermeye çalışıyor.

Harbiye Nazırı, telgrafını şu cümle ile tamamlıyor: "Olgunlaşma belirtilerini ispat etmiş olan yüce milletin güven duyduğu şimdiki kabine, ortaya koyduğu icraatlarda serbest kaldıkça dışarıya karşı sözünü daha çok dinleteceği açık bir gerçek olduğuna göre, saygıdeğer Heyet-i Temsiliye'den hükümetin yaptığı işleri daha çok desteklemelerini rica ederim."

Efendiler, Cemal Paşa, gerçekten önemli noktalara dokunuyor: Önce milletin olgunluğunu ispat ettiğini söyleyerek bizim millet adına öne geçip yol göstermemize ihtiyaç olmadığını dolaylı şekilde hissettirerek, bizi milletin gözünde gereksiz bir takım müdahaleciler sayıyor. İkinci olarak, bizim hükümeti serbest bırakmadığımızı ve bu yüzden dışarıya karşı sözünü dinletmeye engel olduğumuzu söylüyor.

Efendiler, yüce milletimizin olgunluğunu ispat eden eserler, Erzurum ve Sivas Kongreleri ile bu kongrelerde aldığı kararlar, bu kararların uygulanmasına çalışmak suretiyle birlik ve dayanışma yaratılmaya başlanması ve Sivas Kongresi'ni yapanları yok etmeye kalkışan Damat Ferit Paşa kabinesini düşürmek gibi işler, davranışlar ve uyanıklıktı.

Bu kadarla yetinmek, bütün bu hareket ve faaliyette olduğu gibi bundan sonra da, millete rehberlikte bulunmak vicdan görevinden uzak durarak hükümeti işlerinde serbest bırakabilmek ancak bir şartla mümkün olabilirdi. O da, serbest kalmaya layık olduğu anlaşılacak, Millet Meclisi'ne da yanan bir kabinenin memleket ve milletin geleceğini gerektiği şekilde üstlendiğine inanmaktı. Milletin, "Kahrolsun işgal!" şeklindeki protestosunu bozmaya çalışan, duygudan yoksun hayvanca insanlardan oluşan ve içinde hain bulunan bir heyetin ahmakça, bilgisizce ve miskince hareketlerine seyirci kalmak, akıl ve anlayış sahibi vatansever kimselerden beklenebilir miydi?!..

Bir de efendiler Cemal Paşa, "milletin güvenini kazanmış bulunan bugünkü hükümet" sözüyle pek büyük ve apaçık bir yalana başvuruyordu. Milletin hükümete güven duyup duymadığı daha belli değildi. Bu söz ancak

ve hiç olmazsa, kabine Millet Meclisi huzurunda güvenoyu aldıktan sonra söylenebilirdi. Oysa henüz Millet Meclisi'nin üyeleri seçilmiş bile değildi.

Harbiye Nazırı bu sözü söylediği dakikada kendisine yalnız bir kişinin güveni bulunuyordu. O kişi de, devlet başkanlığı makamını kirletmekte olan hain Vahdettin idi.

Heyet-i Temsiliye'nin kendileriyle anlaşma gereği duymasını millet adına güvene sahipmiş gibi kabul etmek istiyordu. Amaçları bu idiyse milletin kendilerine güven duymasını sağlayan bu heyeti devreden çıkarmaya çalışmaya neden ihtiyaç duyuyorlardı?

Millî Teşkilat Güçleniyor

Efendiler, Ferit Paşa kabinesinin düşmesi, ülkede tereddütlü görünen yerlerin de hissiyat ve maneviyatları üzerinde olumlu etki yaptı. Her yerde yüksek devlet memurları ve askerler başta olmak üzere teşkilata destek verildi.

Ali Fuat Paşa, Batı vilayetlerinin hemen tamamıyla ilgilendi. Bizzat Eskişehir, Bilecik ve daha sonra Bursa bölgesinde dolaşıyor ve gerekenlerle haberleşmeye çalışıyordu.

Balıkesir'de bulunan miralay Kâzım Bey (Meclis Başkanı Kâzım Paşa) o bölgede millî teşkilat ve askerî önlemlerle ilgileniyordu.

Bursa'da miralay Bekir Sami Bey, 8 Ekimde Ferit Paşa'nın adamı olan valiyi İstanbul'a göndererek kongre kararlarını uygulatmaya başlamış ve merkezî heyet oluşturmuştu.

Millî teşkilat ile uğraşıldığı kadar, seçimlerle de büyük bir ilgiyle uğraşılıyordu.

Ülkede bütün millî teşkilatların aynı isim altında Heyet-i Temsiliye'ye bağlanmasına çalışılıyordu. Eskişehir, Kütahya, Afyon Karahisar bölgesinde teşkilatın gelişmesini ve Afyon, Konya, Bursa, Karesi bölgelerinin irtibatını kolaylaştırıcı önlemler alınıyordu. Batı cepheleri hakkında Harbiye Nezareti aydınlatılmaya ve hükümet tarafından ne gibi önlemler ve icraatlar düşünüldüğü de sorularak hükümetin ilgisi çekilmeye çalışılıyordu.

Efeler tarafından idare edilen Aydın cephesi kısmına bir komutan gönderme konusu düşünülmeye başlandı. 14 Ekimde işgal altındaki

bölgelerde gizli bir millî teşkilat kurulması için Fuat Paşa'ya ve Afyon Karahisar'da 23. Tümen komutanı Ömer Lütfi Bey'e yazıldı. Bunun gibi bu tarihlerde henüz bazı yerlerde millî amaçların tamamen anlaşılamadığı görülüyordu. Örnek olarak, Redd-i İlhak heyetlerinin kendi adlarına bildirilerde bulundukları ve 10 Ekim 1335-1919 tarihinde, Redd-i İlhak Cemiyeti başkanı imzasıyla Ekim'in yirmisinde büyük bir kongre toplanacağı ve bu kongreye iki delege gönderilmesi vilayetlerden isteniyor ve birtakım önlemler alınması gerektiği bildiriliyordu.

Bir taraftan Karakol Cemiyeti'nin de İstanbul'dan başka Bursa'da da faaliyetlerde bulunduğu anlaşıldı.

Bu teşebbüslerin önüne geçmek amacıyla gereken önlemler alındı. Özellikle Ali Fuat Paşa'ya, Balıkesir'de Kâzım Paşa'ya, Bursa'da Bekir Sami Bey'e ve Bursa merkez heyetine gerekenler yazıldı (Belge 155).

İtilaf ve Hürriyet Cemiyeti de düşmanlarla birlikte Anadolu'da karşı teşkilat yapmak üzere yetmiş beş kişi kadar adam göndermiş. Bu haber alındı ve kolorduların dikkati çekildi.

İstanbul'da gizlice çalışmak gerektiğine karar verildi. Trakya'ya teşkilatın geliştirilmesi için Cafer Tayyar Bey aracılığıyla gerekli emirler verildi.

Meclis-i Mebusan'ın Toplanacağı Yer

Efendiler, milletvekillerinin seçilmesine çalışılırken bir taraftan da Meclis-i Mebusan'ın nerede toplanabileceği fikri zihinlerimizi meşgul ediyordu. Hatırlayacakınız ki Erzu rum'dan Refet Paşa'nın bu meseleyle ilgili bir telgrafına cevap verirken "Meclis toplanmalı, fakat İstanbul'da değil, Anadolu'da" demiştim. Gerçekten de ben Meclis'in İstanbul'da toplanması kadar mantıksız ve amaçsız bir hareket düşünemiyorum. Ancak bu konuda yetkili olanları ve kamuoyunu bu gerçeğe yöneltmedikçe düşüncelerimizin gerçekleşmesi mümkün değildi. İstanbul'da toplanmasının sakıncalarını normal bir şekilde ortaya çıkarttırmak gerekiyordu. Bu maksatla, millî amaçları Rum ve yabancılara karşı Hristiyanlar aleyhine göstermek konusunda Ali Kemal ve Mehmet Ali Beylerin faaliyetleri, Ermeni Patrikhanesi'nde gerçekleştirilen toplantılar ve Hürriyet ve İtilaf Fırkasının

teşebbüsleri üzerine Harbiye Nazırı aracılığıyla merkezî hükümetin dikkatini çetik.

Ekim 1335-1919 tarihinde Meclis-i Mebusan'ın açılışından sonra, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin nasıl bir siyasi tavır alması gerektiğini düşündüğünü Cemal Paşa aracılığıyla hükümetten sorarken, Meclis-i Mabusan'ın İstanbul'da toplanmasını sağlamak için hangi güvenlik önlemlerinin alınması düşünüldüğünü ve ne yapılmak gerektiğini İstanbul'da teşkilatımızın merkez heyetinde bulunan ve Çanakkale müstahkem mevki komutanı olan miralay Şevket Bey'den sorduk.

Amasya Mülakatı

Efendiler, hatırınızdadır ki, Bahriye Nazırı Salih Paşa ile Amasya'da bir mülakat kararlaştırılmıştı. Nazır Paşa ile hükümetin dış siyaseti ve içişleri ile ordunun geleceğine ait esaslar üzerinde görüşülme ihtimali vardı. Bu sebeple daha önce kolordu komutanlarının fikir ve değerlendirmelerini almak bence çok yararlıydı.

Ekim 1335-1919 tarihli şifre telgrafında, kolordu komutanlarının bu üç noktaya ait değerlendirmelerini rica ettim. Komutanların raporlarını belgeler arasında görebilirsiniz (Belge 156).

Salih Paşa, 15 Ekimde İstanbul'dan hareket etti. Biz de 16 Ekimde Sivas'tan hareket ettik. 18 Ekimde Amasya'da bulunduk.

Salih Paşa'ya uğrayacağı iskelelerde millî teşkilatlar tarafından gösterişli karşılamalar yapılması ve tarafımızdan hoşgeldin denilmesi hakkında emirler verilmişti (Belge 157).

Biz de, bizzat büyük törenlerle kendisini Amasya'da karşıladık.

Salih Paşa ile Amasya'da 20 Ekimde başlayan görüşmelerimiz 22 Ekimde sona erdi. Üç gün devam eden görüşmeler sonucunda ikişer nüsha olmak üzere beş maddelik protokol düzenlendi. Bu beş maddelik protokolden üçü - Salih Paşa'nın yanında kalanlar bizim tarafımızdan ve bizim yanımızda kalanlar Salih Paşa tarafından- imzalandı. İki maddelik protokol gizli sayılarak imzalanmadı.

Amasya mülakatı sonucu alınan kararlar, kolordulara da bildirildi (Belge 158).

Efendiler, bu münasebetle bir noktayı aydınlatmak isterim. Bizce, millî teşkilatın ve Heyet-i Temsiliye'nin merkezî hükümet tarafından resmen tanınması ve siyasi bir varlığı olduğunu, görüşmelerimizin ve sonuçlarının uyulması gereken kararlar olduğunun taraflarca resmen vadedilmiş bulunduğunu onaylatmak esastı.

Bundan dolayı görüşme sonuçlarına ait tutanakların protokol olduğunu kabul ettirmek ve merkezî hükümetin temsilcisi olan Bahriye Nazırı'na imzalatmak önemliydi.

Ekim 1335-1919 tarihli protokol içeriği, denilebilir ki, hemen tamamı Salih Paşa'nın tekliflerinden oluşan ve kabülünde sakınca görülmeyen bir takım maddelerden oluşmaktadır (Belge 159).

Ekim 1335-1919 tarihli ikinci protokol uzun süren görüşme ve tartışmaların tutanaklarının özetidir.

Bu görüşmede tarafların hilafet ve saltanat hakkında birbirlerine teminat vermelerine ait detaylara ait girişten sonra, Sivas Kongresi'nin 11 Eylül 1335-1919 tarihli beyanname maddelerinin görüşülmesine başlandı:

1- Beyannamenin birinci maddesinde düşünülen ve kabul edilen sınırların istenecek en asgari talepler olarak elde edilebilmesi için ortak çalışmanın gereği kabul edildi.

Kürtlerin bağımsızlığı görüntüsü altında yapılmakta olan saçmalıkların önüne geçilmesi konusu kabul edildi. Halen yabancı işgali altında bulunan bölgelerden Kilikya'yı Arabistan ile Türkiye arasında bir tampon devlet oluşturmak amacıyla anavatandan ayırma arzusunda bulunulduğu söz konusu edildi. Anadolu'nun en koyu Türk bölgesi ve en verimli ve zengin bir mıntıkası bu kıtanın hiçbir şekilde ayrılması uygun görülmeyeceği, Aydın vilayetinin de aynı kesinlikte ve öncelikte vatandan koparılmasının mümkün olmadığı ilkesi genel kabul gördü.

Trakya problemine gelince: Burada da, görünüşte bağımsız, gerçekte ise sömürge bir devlet kurarak Doğu Trakya'dan Midye-Enez sınırına kadar olan bölgeyi bizden ayırmak isteğinde bulunulduğu ortaya çıktı. Fakat Edirne'nin ve Meriç sınırının bağımsız bir İslam devletine katılmak için dahi olsa, hiçbir şekilde terk edilmesine rıza gösterilmemesi prensibi ortaklaşa kararlaştırıldı. Bununla birlikte tüm bu maddelerin içeriği hakkında Meclis'in vereceği en son karara elbette uyulacaktır, dendi.

Beyannamenin dördüncü maddesinde gayrimüslim unsurlara siyasi egemenlik ve sosyal dengemizi bozacak nitelikte ayrıcalıklar tanınamayacağına dair olan madde önemli bir şekilde görüşüldü. Bu kaydın, bağımsızlığımızı fiili olarak sağlamak için kullanılması zorunlu bir istek şeklinde değerlendirilmesi ve bundan yapılacak en küçük bir fedakarlığın bağımsızlığımızı temelden sarsacağı ortaya kondu. Dördüncü maddede söz konusu olan, Hristiyan unsurlara fazla ayrıcalık verilmemesine yönelik gaye, ulaşılması gereken bir hedef olarak kabul edilmiştir. Bununla birlikte gerek bu konuda ve gerek hayat hakkımızın savunulması emrindeki diğer taleplerimize ait konularda -birinci maddenin sonunda olduğu gibi burada da- Millî Meclis'in alacağı kararın geçerli olacağı kaydı konuldu.

Beyannamenin yedinci maddesine göre bağımsızlığımız tamamen saklı kalmak şartıyla fennî, sınai ve ekonomik ihtiyaçlarımızın karşılanması konusu tartışıldı. Ülkemize büyük sermaye getirecek bir devlet olursa, bunun mali idaremiz üzerinde talep edebileceği kontrol haklarının sınırları kestirilemeyeceğinden, bu konunun bağımsızlığımızı ve gerçek millî menfaatlerimizi zarara uğratıcı olmayacak şekilde uzmanlarınca bütün detaylarıyla düşünülerek sınırlarının tespitinden sonra Millî Meclis tarafından uygun görülecek şeklin kabulü karara bağlandı.

11 Eylül 1335-1919 tarihli Sivas Kongresi kararlarının diğer maddelerinin de Millî Meclis'in kararına sunulmak şartıyla temel prensipler olması uygun görüldü.

Bundan sonra, Sivas Kongresi'nin 4 Eylül 1335-1919 tarihli kararlarının teşkilât kısmına ait olan 11'inci maddesi, yani Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin durumu ve bundan sonra yürüteceği faaliyet alanları söz konusu edildi.

Bu maddede millî iradeyi hakim kılacak olan Millî Meclis'in, yasama hakları ve kontrolünün emniyetli ve serbest bir şekilde gerçekleşmesi sağlandıktan ve bu emniyet Millî Meclis tarafından da teyit edildikten sonra, cemiyetin yapısının kongre kararıyla tayin edileceği açıklanmıştır. Burada söz konusu olan kongrenin şimdiye kadar gerçekleşen Erzurum ve Sivas Kongreleri gibi dışarıda ayrı bir kongre şeklinde olması şart değildir, dendi.

Cemiyetin programını kabul eden milletvekilleri cemiyetin tüzüğünde açıklanmış olan delegeler gibi kabul edilerek bunların yapacakları özel

toplantı kongre yerine geçebilir. Bundan sonra Millî Meclis'in İstanbul'da tamamen güvende, serbest olarak görevlerini yapabilmeleri şarttır, dendi. Bunun mevcut şartlarda ne dereceye kadar sağlanabileceği detaylıca düşünüldü. İstanbul'un yabancı işgali altında bulunması sebebiyle milletvekillerinin yasama görevlerini hakkıyla yerine getirmelerine pek müsait olamayacağı fikri ortaya çıktı. 187071 savaşında Fransızların Bordo'da (Bordeaux) ve daha sonra Almanların Vaymar'da (Weimar) yaptıkları gibi barış sağlanıncaya kadar, geçici olarak, Millî Meclis'in Anadolu'da hükümetin kabul edeceği güvenli başka bir yerde toplanması uygun görüldü.

Millî Meclis'in toplanmasından sonra emniyetin ve korunmanın ne derece olduğu ortaya çıkacağından, tam emniyet görüldüğü takdirde, Cemiyet Heyet-i Temsiliye'sinin kaldırılmasıyla oluşacak teşkilatın çalışma hedeflerinin belirlenmesinin, değindiğim gibi kongre yerine geçecek olan özel toplantıda kararlaştırılacağı ifade edildi.

Milletvekili seçimlerinde tam serbestlik bulunması gereği hükümet tarafından emredilmiş olduğu için seçimlerin gerçekleşmesinde, Cemiyet Heyet-i Temsiliyesi tarafından herhangi bir müdahalenin olmadığı vurgulandı.

Milletvekilleri arasında, İttihat ve Terakki'ye mensup ve orduda sicilleri kötü kişiler bulunduğu takdirde, bunların milletvekili seçilmelerine imkân vermemek için Heyet-i Tem-siliye tarafından tavsiye şeklinde bazı telkinlerin yapılmasının uygun olacağı da kabul edildi. Heyet-i Temsiliye'nin bu konuda aracılığı da ayrıca bir formül şeklinde üçüncü protokol olarak tespit edildi (Belge 160).

Gizli olarak görülüp imza altına alınmayan dördüncü protokol ise şu idi:

Bazı komutanların görevden uzaklaştırılmalarına ve bazı subayların Divan-ı Harp'e gönderilmelerine dair gerçekleşmiş olan padişah fermanları ile diğer kararların düzeltilmesi.

Malta'ya sürülmüş olanların kendi mahkemelerinde kanuni takibat yapılmak üzere İstanbul'a getirilmelerine çalışılması.

Ermeni zalimlerinin de mahkemeye verilmesi (Meclisi Mebusan'a bırakılacaktır).

İzmir'in düşman tarafından boşaltılması için merkezî hükümet tarafından yeniden protesto yapılması ve gerekirse gizli emirlerle halka mitingler düzenlettirilmesi.

Jandarma genel komutanı, merkez komutanı, polis müdürü ve Dâhiliye müsteşarının değiştirilmesi (Harbiye ve Dâhiliye Nezaretlerince).

İngiliz Muhipler Cemiyeti'nin (kapı kapı dolaşıp) halka kağıt mühürlettirmelerine engel olmak.

Yabancı paralarıyla satın alınmış cemiyetlerin faaliyetlerine ve bunlar gibi gazetelerin olumsuz yayınlarına son verilmesi (özellikle subay ve memurların bu gibi cemiyetlere üye olmalarının kesinlikle yasaklanması).

Aydın Kuva-yı Milliyesi'nin güçlendirilmesi ve iaşelerinin sağlanması (bu konu Harbiye Nezareti'nce sağlanır. Donanma Cemiyeti'nin 400.000 lirasından gereği kadarı hükümet tarafından bu amaçla ayrılabilir).

9- Millî harekete katılmış memurların genel olarak barış temin edilene kadar yerlerinden oynatılmamaları ve millî mücadeleye aykırı faaliyetlerinden dolayı millet tarafından görevden uzaklaştırılmış olan memurların bir başka yerde görevlendirilmelerinden önce görüş alışverişinde bulunulması.

Batı Trakya muhacirlerinin ulaşımının sağlanması.

Uceymî Sadun Paşa ve adamlarının uygun şekilde desteklenmesi.

İmzasız beşinci protokol barış konferansına gidebilecek kişilerin isimlerini içeriyordu. Bununla birlikte hükümet prensiplerine uymak şartıyla serbest hareket edebilecekti.

Temsilciler	
Tevfik Paşa Hazretleri	*Reis*
Ahmet İzzet Paşa Hazretleri	*Askerî temsilci*
Hariciye Nazırı	*Siyasi temsilci*
Reşit Hikmet Bey	*Siyasi temsilci*
Uzman heyeti	
Hamit Bey	*Maliye*
Miralay İsmet Bey	*Askerî*
Reşit Bey	*Siyasi işler*
Mühendis Muhtar Bey	*Bayındırlık işleri*
Miralay Ali Rıza Bey	*Bahriye miralayı*
Refet Bey	*İstatistik*
Emirî Efendi	*Tarih*
Münir Bey	*Hukuk müşaviri*
Uzman bir kişi	*Ticari işler*
Uzman bir kişi	*Mezhep ayrıcalıklarını bilen*
Yazışma heyeti	
Reşit Saffet Bey	*Eski Maliye özel kalem müdürü*
Şevki Bey	
Salih Bey	
Orhan Bey	
Hüseyin Bey	*Robert Kolej Türkçe öğretmeni*

Efendiler, bu görüşme tutanaklarımız arasında, en önemli noktanın Millî Meclis'in toplanma yerine ait olduğunun dikkatinizi çekmiş olacağını tahmin ederim.

Meclis'in İstanbul'da toplanmasının uygun olmadığı hakkındaki görüşlerimizi Salih Paşa'ya kabul ettirerek onaylattık. Ancak Paşa, şahsen bu görüşlere katılmakla birlikte, bu katılmanın şahsına ait olduğunu, bütün kabine adına söz veremeyeceği hatırlatmasını da yaptı. Kendisi, kabinenin diğer üyelerini iknaya çalışacağını vadederek, bunu başaramadığı takdirde kabineden istifa etmekten başka çaresinin olmadığını söylemişti.

Salih Paşa, bu konuda başarılı olamamıştır.

Millî Meclis'in toplantı yeri konusuna tekrar dönmek üzere Amasya görüşmelerine ait anlatımlarıma son veriyorum.

Sivas'ta Aleyhime Yapılan Bir Girişim: Şeyh Recep Olayı

Yalnız Efendiler, biz Amasya'ya gelmek üzere Sivas'tan ayrılır ayrılmaz Sivas'ta çok hoş olmayan bir olay gerçekleşmiştir. Bu olay hakkında kısaca bilgi vereyim:

Amasya'ya vardığımızda, İtilaf ve Hürriyetçilerin yabancılarla birlikte bir takım haince hareketlere giriştiklerine dair bilgi aldık. Bunu derhal genelge ile bildirmiştim. Sivas'ta da aleyhimde, padişaha telgraf çekilmek gibi bir girişim olduğunu haber aldım, fakat inanamadım. Elbette Heyet-i Temsiliye arkadaşlarımızın ve birlikte çalıştığımız kişilerin, valinin ve diğerlerinin dikkati buna engeldir dedim.

Hâlbuki Şeyh Recep ve arkadaşlarından Ahmet Kemal ve Celal adında üç kişi bir gece telgrafhanede, kendilerine bağlı bir telgrafçı aracılığıyla istedikleri telgrafları çekmişler...

Gerçekten de Amasya Telgrafhanesi'nden Salih Paşa'ya ait şu telgrafı getirdiler:

Sivas, 18 Ekim 1335-1919

16613 K.

82

Bahriye Nazırı Salih Paşa Hazretleri'ne, Padişah Yaveri Naci Beyefendi Hazretleri'ne

Aylardan beri ülkemizde meydana gelen durumu anlamak ve bütün yönleriyle öğrenmek üzere valilik merkezine kadar zahmet buyurup gelmenizi millet ve memleket menfaatleri adına diler ve memleket adına makine başına gelmelerinizi saygıyla istirham ederiz.

Şemseddin-i Sivasîoğullarından Recep Kâmil, Zaralızâde Celal	Ulema, eşraf, tüccar ve esnaftan oluşan yüz altmış kişi adına İlyaszade Ahmet Kemal

Bana da 19 Ekim 1335-1919 tarihli şu telgraf geldi:

Amasya'da Mustafa Kemal Paşa'ya

Halkımız, padişah ve hükümetin fikirlerini bizzat Salih Paşa'dan veya emin bir kişiden işitilmedikçe, aradaki ayrılıklara halledilmiş gözüyle

bakamayacaktır. Bundan dolayı iki şıktan birini seçme mecburiyetimizi bildiriniz.

İlyaszade Ahmet Kemal | Zaralızâde Celal | Şemseddin-i Sivasîoğullarından Recep Kâmil

Efendiler, biz bütün memleketi uyandırıp aydınlatmaya çalışıyoruz. Fakat düşmanlarımız da, bize karşı her yerde ve hatta bizzat bulunduğumuz ve her şekilde hakim olduğumuz Sivas şehrinde bile kötülüklerini uygulayabilecekleri adi vasıtalar bulmakta başarılı olabiliyorlar.

Bütün uyarılarımıza rağmen, biz ayrılır ayrılmaz Sivas'taki kişilerin ortaya koyduğu dalgınlık, her yerde ne kadar kayıtsızlıkların ve müsamahalar meydana gelmiş olduğuna çok güzel bir örnek oluşturur.

19 Ekim günsü Sivas'taki arkadaşlar Heyet-i Temsiliye imzasıyla şu telgrafi veriyorlardı:

Amasya'da Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Şeyh Recep ve arkadaşlarının size çekilmek üzere telgrafhaneye şimdi verdikleri telgraf sureti aynen aşağıdaki gibidir, bildirilir.

Bu konuda topçu binbaşı Kemal Bey ayrıca soruşturma yapmaktadır.

Bu telgrafa, aldığımı ifade ettiğim telgrafın suretini ekliyorlar.

Sivas telgrafi başmüdürü de aynı günde şu bilgiyi veriyor:

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Şemseddin-i Sivasî oğullarından Recep, İlyaszade Ahmet Kemal ve Zaralızâde Cemal imzalarıyla yazılan telgrafnameleri takdim ederim. Bu telgrafnameler gece getirilmiş ve memurlarımız korkutularak yazdırılmıştır. Herkesin özel şartlar içerisinde telgraf yazmaya hakkı vardır. Ancak makine dairesine her önüne gelenin girmesinin yasak olması şöyle dursun memurların tehdit edilerek korkutulması gibi hükümetin onurunu zedeleyecek hareketlere cesaret etmek doğrusu kanuna isyan etmek anlamına gelir. Durumu valiliğe bildirdim. Ülkede düzenin sağlanması için çalışan size de bildiririm. Saygılarımla kabul edilmesini dilerim.

19 Ekim 1335-1919
Başmüdür Lütfi

İstanbul Merkez Şefi Bey'e:

Genel bir ifadeyle bildirilen ve millet ve memleket adına takdimi istenen telgraflarımızı alıkoyan din ve devlet hainidir. Sonunda kan dökülmesine sebep olacaktır. Olan biteni padişahın işitmesi için azmimiz kesindir. Cevap bekliyoruz.

Mabeyn-i Hümayun Başkâtipliği Makamına

Sizin aracılığınızla takdim kılınan dilekçelerimizin cevabını millet ve memleketin kuruluşu adına makine başında bekliyoruz.

Mabeyn-i Hümayun Başkitabeti Aracılığıyla Yüce Hilafet Makamına:

Memleketimiz olan Sivas'ta Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adıyla kurulmuş olan kongre heyeti başkanı Mustafa Kemal Paşa, sizin yüce güveninizi bildiren bir belge taşıdığını yayarak memleketimizde kötülüklerini gizlemek isteyen küçük bir grupla birlikte, kendilerini millî iradenin temsilcisi olarak gösteriyorlar. Hâlbuki halife ve sevgili padişahımıza her şekilde itaatkâr ve tam bağlılığımız dinin gereği olduğundan Bahriye Nazırı Salih Paşa ile başyaveriniz Naci Beyefendi'nin Amasya'ya geldiklerini haber aldık. Halk arasında meydana gelen heyecanı bastırmak için ulema, eşraf ve tüccardan oluşan iki yüzü aşkın imzalı davetiye telgrafımıza cevap alamadık. Kamuoyunun ne durumda olduğunu bizzat yerinde gözlemek üzere Sivas'a kadar gönderilmesini tüm bağlılığımızla dilemekteyiz. Her konuda olduğu gibi bu konuda da emir ve ferman padişahımız efendimiz hazretlerinindir.

Efendiler, düşmanlar Şeyh Receb'e gerçekten önemli bir rolü yerine getirtmiş bulunuyorlardı. Sırası gelince sunacağım belgelerden, Sait Molla'nın Rahip Fru'ya gönderdiği 24 Ekim 1335-1919 tarihli mektubunda, Molla, Papaza "Sivas olayını nasıl buldunuz? Biraz düzensiz, ama yavaş yavaş düzelecek" diyordu.

Bütün milletin birlik ve beraberliğinden ve millî teşkilatın memleketin her köşesine yayıldığından söz eden, milletin ortak arzusuna uygun olarak millî teşkilata ve askeriyeye dayanarak kabine düşüren, yeni kabine ile karşılıklı masaya oturan bir heyetin başkanı aleyhinde -tam yeni kabine temsilcileriyle

görüşmelere başlanacağı bir sırada ve bu amaçla Sivas'tan çıkmasının hemen ardından- bütün Sivas halkı adına ayaklanmayı gösteren bir telgrafın, telgrafhane tehdit edilerek çektirilebilmesi elbette anlamlıydı.

Böyle bir heyetin, bizzat bulunduğu Sivas halkı aleyhinde bulununca bütün milletin aynı duygu ve düşünce içinde olmayacağını ispatlamak cidden zordur. O halde, temsil ettikleri böyle olan bir heyetin ve başkanının dayandığı kuvvetin dahi çürük olacağına hükmetmek neden doğru olmasın!

Sivas'tan yükseltilen bu sesin düşmanlar için ne kadar kuvvetli ve önemli olduğu takdir edilir.

Efendiler, Salih Paşa'ya ait telgrafı, Amasya'ya geldiğinde kendisine verdirdim. Fakat Şeyh Recep ve arkadaşlarının hükümetçe cezalandırılmalarını istedim. Sivas'taki Heyet-i Temsiliye üyelerine de aynı telgraf başında 9 Ekimde şunları sordum:

1- Şeyh Recep, Ahmet Kemal ve Celal imzasıyla mabeyn-i hümayuna çekilen telgrafı gördünüz mü?

2- Telgrafhane nöbetçi subayı yok mu?

3- Sizlerin varlığına rağmen böyle bir küstahlık nasıl meydana gelebiliyor? Özellikle bu delilerin girişimleri sizin tarafınızdan biliniyor. Salih Paşa'ya ve Naci Bey'e hitaben üç imza ile telgraf hazırladıklarını biz buradan işitmiştik. Sizin bundan haberiniz yok muydu?

4- Yabancılarla birlikte İtilaf ve Hürriyetçilerin birtakım haince hareketlere giriştiklerine dair dün genelge ile gönderilen bildiri alınmadı mı?

5- Tehdit edilerek korkutulan telgraf memurlarının hemen gereken kişileri, vali paşayı ve diğerlerini haberdar etmemelerinin ve nöbetçi subayının bu olayda gaflet göstermesinin sebebi nedir?

6- (Telgraf) Başmüdürü Bey'in bildirmesine alınan tedbirler nedir?

Mustafa Kemal

Valiliğin, konuyu askerî yöne havale ettiğinin anlaşılması üzerine kolordu kurmay başkanı Zeki Bey'e de şunu yazdım:

Söz konusu meselede katkısı olanların tutuklanarak cezalandırılması için valilik tarafından mevcut araçlar kullanılmış veya yetersiz görülmüş de mi iş kolorduya atılıyor? Yoksa bu küstahça hareketlere karşı da Valilik tarafından önlem almakta tereddüt mü ediliyor? Bu konu anlaşıldıktan sonra meselenin çözülmesi daha kolay ve kalıcı olur.

Mustafa Kemal

Daha sonra, Sivas'ta bulunanlara şu emri verdim:

1- Telgrafhane tamamen kontrol altına alınacaktır. Bir subay komutasında bir manga asker yerleştirilecektir. Bu olayda olduğu gibi telgrafhaneyi işgal ve memurları tehdit ederek milletin meşru birliği aleyhinde zihinleri bulandıracak ve güveni ortadan kaldıracak girişimlerde bulunacak hainler kesinlikle menedilecektir. Bu gibi emniyet bozucularla kanuna ve askerine saldıranlar, en küçük bir tereddüt göstermeden, her nerede olursa olsun silahla durdurulacaktır.

Küstahça harekete cesaret edenler hakkında düzenin sağlanmasını sağlamak amacıyla genelkurmay başkanının belirttiği sebeplere göre kaçmalarına imkân verilmeksizin derhal gereği yapılacak ve sonuçları bir iki saate kadar bildirilecektir. Ancak bu konuda karar vermek için orada bulunan kimselerden hiçbirinin önlem almayıp bu konuda izin istemeleri cidden üzüntü verici olmuştur. Bu karar, bir taburun Sivas'ta bulunan Beşinci Tümen komutanı Cemil Cahit Bey tarafından tabur komutanına emredilmiştir. Bu kararın uygulanmasına sizler de hiç olmazsa yardımcı olun.

Sivas'ta düzeni sağlamak için uyanık bulanarak bütün ilgililerce kesin ve sert tedbirler alınması gereğini bildiririm.

Mustafa Kemal

Özel olarak Osman Tufan ve Recep Zühtü Beylere, şu emri verdim:

Millî hareket aleyhinde küstahlık edenler hakkında yapılacak muamele gerekenlere bildirilmiştir. Durumu takip ederek harfiyen uygulanıp uygulanmadığını ve en küçük bir gevşeklik görüldüğü takdirde bizzat müdahale ederek bu şahısların tutuklanması, yardakçılarının susturulması talep edilmiştir. Bu konuda gerekirse, her kim olursa olsun gereğini yerine getirmekte en küçük bir tereddüt duymaya gerek yoktur.

Mustafa Kemal

20 Ekimde vali Reşit Paşa, uzun uzun olayı anlattıktan sonra, "olayın genişleme imkânı varken alınan hızlı ve sert tedbirlerden dolayı buna benzer olayların bundan sonra meydana çıkmasının zor" olduğunu yazıyordu (Belge 161).

Efendiler, merkezî hükümetin Şeyh Receb'i ve arkadaşlarını cezalandırmış olduğunu pek tabii ki düşünmediniz. "Şemseddin-i Sivasioğullarından" diye imza atan bu miskin ve adi şeyhin bundan sonra da düşmana alet olarak gerçekleştirdiği kötülüklere rastlayacağız.

Adapazarı Bölgesinde Tahrik

Efendiler, henüz Amasya'da iken karşılaştığımız durum yalnız Şeyh Recep olayıyla sınırlı kalmadı. Adapazarı bölgesinde de buna benzer bir olay meydana geldi. İzin verirseniz onu da kısaca anlatayım:

Adapazarı kazasının Akyazı taraflarında türeyen, Talosfan Bey ve İstanbul'dan para ve emirlerle gelerek, süvari olacaklara 30 ve piyade olacaklara 15 lira verileceğini vaadeden Bekir Bey ve Sapanca'nın Avçar köyünden bir tahsildar birleşiyorlar. Bu adamlar başlarına topladıkları atlı, yaya birtakım adamlarla Adapazarı kasabasını basmaya karar veriyorlar. Tahir Bey ismindeki Adapazarı kaymakamı bunu haber alıyor. Tahir Bey, İzmit'ten gönderilen bir binbaşı ile ve topladığı yirmibeş kadar atlıyı alarak, kasabayı basmaya gelenlere karşı hareket eder. Lütfiye denilen bir köyde karşılaşırlar. Bu kalabalığa hareketlerinin amacı sorulmuş... Verdikleri cevap şu olmuş: "Padişahın hayatta ve hilafet makamında olup olmadığını öğrenmek için Adapazarı'na makine başına gelmek istiyoruz, Mustafa Kemal Paşa'yı padişah makamına kabul edemeyiz."

Tahir Bey'in makine başında İzmit mutasarrıfına verdiği bilgide "bu şahısların İstanbul'da önemli şahıslarla ilişkide olduklarını ve hatta padişahın da bu hareketlerinden haberdar olduğunu söyledikleri" ilave ediliyordu. Resmen verilen bilgiye "Bekir'in, toplanan şahıslara, bu iş için İstanbul tarafından bir hafta süre tanıdılar, beş gün geçti. İki günümüz kaldı. İşi çabuklaştıralım" diye söylediği de bildiriliyordu (Belge 162).

İzmit'teki tümen komutanı, adapazarı üzerine bir müfreze gönderecekti. Ali Fuat Paşa da, Düzce üzerine bir miktar kuvvet sevkedecekti.

23 Ekim tarihinde, İzmit'te tümen komutanına Bekir'in İtilaf ve Hürriyetçilerle yabancı düşmanlar tarafından gönderildiği ve bozguncu hareketlerinin engellenmesi gerektiği bildirildi.

Adapazarı kaymakamı Tahir Bey'e de 23 Ekimde doğrudan doğruya "Bekir ve arkadaşları hakkında şiddetli ve seri önlemler uygulanmasında kesinlikle tereddüt gösterilmeyerek zararlarının ortadan kaldırılması ve sonucun bildirilmesini" emrettim (Belge 163).

Efendiler, 23 Ekim tarihli bir şifre ile Bekir ve yandaşlarının hareketleri ve kimlikleri hakkında elde ettiğimiz bilgiyi, Harbiye Nazırı Cemal Paşa'ya bildirdik ve "Hükümet tarafından bu gibi bozguncu hareketlere karşı zamanında etkin önlemler alınmayıp, problem millî teşkilata ulaştığı takdirde en şiddetli önlemlere başvurmakta kendimizi mazur göreceğimizi bildiririz." dedik (Belge 164).

İzmit'ten giden ve yerinde güçlendirilen millî ve askerî bir müfreze, "önemli sayıda toplanmış ve toplanmakta olan kötü şahısları dağıtmış, tahsildâr Beslan ve kardeşi Hasan Çavuş'u yakalamış, asıl yakalanması gereken ve bir hafta önce İstanbul'dan emir ve para ile gelmiş olan Bekir kaçmış." Bu Bekir, subaylıktan atılmış ve Manyaslıdır (Belge 165, 166). Bundan sonra, vermeye mecbur olduğumuz emirlerle, İzmit'ten hareketlenmiş ve düzenlenmiş olanlardan İngiliz İbrahim diye tanınan biri ve diğerleri hakkında soruşturma başladı (Belge 167, 168).

"Bekir'in yerinde alınan tedbirler sonucunda girişimlerinin yarım kaldığını ve kaçtığını, tekrar İstanbul'a dönerek yeniden haince girişimlerde bulunmasının büyük bir ihtimal olduğunu, hakkında özel soruşturma yapılmasını" Amasya'dan 26 Ekim tarihinde Harbiye Nazırı Cemal Paşa'ya yazdım (Belge 169).

27 Ekim 1335-1919 tarihinde Bolu mutasarrıfı Haydar Bey'den gelen telgrafta, "Bekir'in yanında iki subay, kırk silahlı adam olduğu halde Abaza köylerinde halkı, mevcut hükümet adına millî hareket aleyhine teşvik ederek pek çok para harcadığı ve nezarete yazdığı yazıların kabul edilmediğini" bildiriyordu (Belge 170).

Efendiler, bu gibi konularda hükümeti uyarak görevini yapmaya davet etmekten ibaret olan müracaatlarımız, elbette hükümetin işine karışmak gibi anlaşılmaz inancındayım.

İstanbul'da hükümetin gözü önünde düzenlenen iç ve dış düşmanların, padişahın bilgisi ve onayıyla olduğuna şüphe etmediğimiz girişimlerinin, fiili

olarak başarılı olacakları dakikaya kadar beklemek ve hükümet mutlaka tedbir alır, engel olur şeklinde safça tevekküle kapılmak doğru olamazdı.

Efendiler, Amasya'da görüşmelere başladığımız 20 Ekim gününde elde edilen bilginin özeti şu idi: İstanbul'da Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Askerî Nigehban Cemiyeti ve İngiliz Muhipler Cemiyeti bir blok oluşturdular. Bu blok ve Ali Kemal ve Sait Molla gibi adamlar, gayrimüslim unsurları sürekli olarak Kuva-yı Milliye aleyhine tahrik etmeye başladılar. Rum ve Ermeni patrikleri, Kuva-yı Milliye aleyhinde, İtilaf devletleri temsilcilerine başvurdular. Ermeni Patriği Zaven Efendi, *Neologos* gazetesinde yayımladığı bir mektupla son millî mücadele hareketinden dolayı Ermenilerin göç etmekte olduklarını ilan etti.

İdam edilmiş olan Kâzım'ın kardeşi Hikmet adında biri, İstanbul'dan aldığı emirle Adapazarı çevresinde, başına bir takım silahlı adamlar toplamaya başladı. Bu Hikmet ismine önemli bir belgede daha rastlayacağız. Adapazarı çevresinde, Değirmendere'de de para ile adam toplanmaya başlandı. Çete halinde toplananların, Geyve hükümet konağını basmaya karar verdikleri haber alındı. Karacabey'de de buna benzer ufak tefek hareketler görüldü. Bursa'da Gümülcineli İsmail'in düzenlediği çetelerin Kuva-yı Milliye aleyhine hareketleri hissedilmeye başlandı. Nigehbancıların tutuklu olanlarının tamamı bir gündehapisten çıkarıldı.

Düşmanlar tarafından, Kuva-yı Milliye aleyhinde düzenlenen çetelerin faaliyete başlaması, muhalif blokun açıktan hareketleri, İstanbul polis müdürünün aleyhte faaliyeti, Ali Rıza Paşa kabinesine karşı olan bakanların varlığı bazı teşkilat merkezlerimizi, özellikle İstanbul merkezimizi ümitsizliğe sevketmeye başladı (Belge 171, 172).

hükümetin genellikle hiçbir amaç ve karara sahip olduğunu gösterecek harekette bulunmaması ve yalnız Dâhiliye Nazırı Şerif Paşa'nın hızlı ve olumsuz faaliyetini onaylar davranması, gerçekten endişe verici bir manzara oluşturuyordu.

İstanbul'da Kuva-yı Milliye Aleyhine Tahrikler

Bu konuda, ilk hassasiyet ve inisiyatif gösteren Ankara oldu. Ankara vali vekili Yahya Galip Bey'in Sivas'a yazdığı 15 Ekim 1335-1919 tarihli bir

şifresini, merhum Hayati Bey'in imzasıyla diğer bir şifre içinde 22 Ekimde Amasya'da aldım. O şifre aynen şudur:

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Paşa Hazretleri; biz geleceğimizi, ne böyle milletin geleceğini bilmeyen hükümete ve ne de rastgele gönderilecek valilere terkedemeyiz. Defalarca size bildirdiğimiz düşünceler göz önüne alınmadığından dolayı merkezî hükümet Ferit Paşa kabinesinin tayin edip de gönderemediği eski Bitlis valisi Ziya Paşa'yı buraya ve memuriyet hayatında hiçbir varlık gösterememiş olan Suphi Bey'i de Konya'ya vali tayin etmek suretiyle ilk adımını atmaya başladı. İşte bu gibi değerlendirmelere göre Meclis-i Mebusan oluşmadan önce, hiçbir memuriyete dışarıdan kimsenin getirilmemesini geçende bildirmiştik. Mademki mevcut hükümet buraya yeniden vali göndermeye kalkmıştır. Şu halde buradaki millî hareketin söndürülmesine çalışılıyor demektir. Nasıl ki siz askerlikten istifa ederek milletin bir ferdi gibi çalışmaya karar verdiniz, ben de buradan çekilerek aynı şekilde millete olan görevimi yerine getirmeye karar verdim. Vali gelinceye kadar vekâleti kime bırakacağımı lütfen bildiriniz efendim.

15 Ekim 1335-1919

Ankara Vali Vekili Yahya Galip

Bir gün sonra da, 23 Ekimde Cemal Paşa'nın, 21 Ekim 1335-1919 tarihli şu telgrafını aldım:

Kadıköy, 21/10/1335-1919

Adet

419

Amasya'da Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Ankara'dan belediye başkanı ve müftü efendi dışarıdan gelecek valiyi kabul etmeyeceklerini, Ankara'dan vali tayin edilmesi gerektiğini kendi yetkilerine göre iddia ediyorlar. Böylece her yerden ayrı ayrı isteklerin gelişi hükümeti zor duruma sokmaktadır. Kötü niyetliler ve azınlıklar bu gibi durumları türlü türlü yorumluyorlar. (...) hükümete destek sözü üzerine bu gibi konuların önlenmesi gereğini rica ederim ve atanması padişah iradesine bağlı olan valinin gelmesi gerekeceği tabii takdir edilir.

Harbiye Nazırı Cemal

Gerçekten de başta müftü efendi olmak üzere (bugün Diyanet İşleri Başkanı olan Rıfat Efendi Hazretleri idi) Ankaralılar protesto olarak İstanbul'a başvurmuşlardı.

Ankara'yı sakinleştirerek hükümetin otoritesini kırmamak için telgraf başında bir çok nasihatte bulundum. Fakat Ankara'nın haklı olduğunu kabul etmemek mümkün değildi. Nihayet Cemal Paşa aracılığıyla hükümete yazdığım telgraftan söz ederek alınacak cevaba kadar durumun güzel idare edilmesini Ankara'da kolordu komutan vekili Mahmut Bey'e yazdım.

Bu noktada yeri gelmişken bir gerçeği belirtmek uygun olur. Biz, Heyet-i Temsiliye, hükümetin durumunu pek iyi anlamıştık. Devlet adamlarından bazılarının hükümete katılmaktan çekindiklerini ve bu gibilerin çekilmek için bahane aradıklarını da anlıyorduk. Bundan başka iç ve dış düşmanların ve padişahın birlikte, Ali Rıza Paşa kabinesi yerine kendi görüşlerini açıktan açığa ve hızla uygulayacak diğer bir kabineyi iktidara getirmeye çalıştıklarından da habersiz değildik. Bunun için de Ali Rıza Paşa kabinesini, kötünün iyisi olarak görüyorduk. Bir de, Ferit Paşa'nın düşmesinden sonra, yeni kabine ile anlaşmak için geçen dört beş gün içinde bazı yerlerden mümkün olduğu kadar çabuk uyuşmak konusunda alınmış olan tavsiyeler de, bizce göz önünde tutulması gereken anlam ve içerikte idi. Bundan dolayı amacımıza güven içinde ulaşıncaya kadar gerek duyulursa biraz da fedakarlık yapmak gereğini hissediyorduk.

Mahmut Bey'e yazdığım şifre telgrafta da bu konulara değinilmişti (Belge 173).

Cemal Paşa'ya verdiğim cevabı aynen sunacağım:

Şifre

Özel ve Acildir

Amasya, 24/10/1335-1919

Harbiye Nazırı Cemal Paşa Hazretleri'ne

Cevap: 21/10/1335-1919 tarih ve 419 numaralı şifreye: Ankara'dan vali hakkında gerçekleşmiş olan başvuru ve ricanın aşağıdaki sebeplerden kaynaklandığı anlaşılmıştır:

Şöyle ki; İstanbul'dan alınan belgeli haberlerde İngilizler, İngiliz Muhipler Cemiyeti, Hürriyet ve İtilaf ve Nigehbancıların Hristiyan unsurlarıyla ortak

çalıştıkları ve Anadolu'ya bir çok muhalif göndererek millî teşkilatı ihlâl ve hükümeti düşürme girişimlerinde bulundukları ve bu fesat çıkarıcıların Adapazarı ve Bursa'dan hareket ettikleri bildirildiği gibi Adapazarı'nda da son günlerde bazı fiillerin görülmesi endişe verici olmuştur. Konya'ya gönderilen vali Suphi Bey'in İngiliz Muhipler Cemiyeti İstanbul yönetim kurulu üyelerinden olduğunu, Konya'da Refet Bey'e ifade etmiş olduğunun yayılması ortaya çıkan tereddüdü şiddetlendirmiştir. Ankara valiliğine tayin edilen Ziya Paşa'nın meslek ve namusu hakkında bir şey denemezse de kendisinin ehliyet ve iktidarı da şüpheli görüldüğünden Ankara valiliği gibi teşkilat ve millî hareketimizin en önemli merkezlerinden birisi olan yerde durumlar henüz açığa çıkıp emniyet ve güven sağlanamadığından buradaki önemli işlerin başına, hiçbir tecrübesi bulunmayan aciz bir valinin getirilmesi tereddüt uyandırmıştır. Ankara'da bulunan vali vekili ve komutan ile Heyet-i Temsiliye arasında gerçekleşen haberleşmeler üzerine mevcut hükümetin, her ne şekilde olursa olsun emirlerine ve icraatlarına uymak tabii görülmüş ve o yolda hareket edilmiş ise de, doğrudan doğruya halkın kendisi düşündükleri tehlikeye karşı verilen güvenceyi yetersiz görerek, güvenlik sağlanıncaya kadar kendilerince millî davaya bağlılığı denenmiş olan vali vekilinin görevini devam ettirmesi zorunlu görülerek doğrudan doğruya hükümete başvurmuşlardır. Sizin son yazınız üzerine Ankara'da gerekenlerle yeniden görüş alışverişinde bulunulmuş hatta sakıncalı olsa dahi hükümet otoritesini sarsmamak için, Ziya Paşa'nın kabul edilmesinin sağlamasına çalışılmıştır. Ancak karşılaşılan tehlikelerden ve fesatça gidişattan son derece ürkmüş olan halkı inandırmak mümkün olamamıştır.

Dâhiliye Nazırı Paşa Hazretleri, içinde bulunduğumuz durumun nezaket ve önemini düşmanlarımızın ne kadar şeytanca çalışmakta olduklarını takdir buyurdukları şüphesiz bulunduğuna göre ve nezaret makamına yeni gelmiş olmaları itibariyle görevlerini iyi yapan memurları tanımakta güçlük çekmeleri nedeniyle mazur oldukları gibi Adil Bey'in müsteşarlığını da yapmış olan Keşfi Bey'in hâlâ müsteşarlık makamında bulunması göz önüne alınınca özellikle üst düzey memurların atanmasında ne dereceye kadar uyanık olunması gereği ortaya çıkar. Bu sebeple, Ziya Paşa'nın şimdilik gönderilmemesinin sağlanması için çalışmanız ve sonucun bildirilmesi dileğimdir.

Mustafa Kemal

Efendiler, Ali Fuat Paşa 28 Ekim 1335-1919 tarihli bir şifre telgrafıyla İstanbul'daki teşkilatımız adına gönderdikleri bir telgrafı bildirdi.

Bu telgrafta verilen bilgiler önemliydi.

Çerkes Bekir'in yaptığı bilinen olay, Adapazarı ve çevresinde Kuva-yı Milliye aleyhinde isyan kaynağı olarak kabul edilmiş. Bundan ne şekilde yararlanılacağı hakkında "padişah, Ferit Paşa, Adil Bey, Sait Molla ve Ali Kemal Bey'den oluşan" bir heyet birtakım düşüncelerde bulunmuşlar.

Bu telgrafta yukarıda ismi geçen Hikmet hakkında da bilgi veriliyordu. Bu Hikmet, iki ay önce Amasya'dan Adapazarı'na gelmiş. O bölgede eskiden beri kendisine ve ailesine karşı olanların millî teşkilata katıldıklarını anlamış. Hikmet Bey, Amasya'dan geldiğini ve beni tanıdığını ve millî teşkilat kurmaya ancak kendisinin yetkili olduğunu ileri sürerek, Sivas'la haberleşmeye başlamak ister. Karşı olanlar engel olur. Hikmet karşı teşkilat kurar. Bunu hisseden Sait Molla, Hikmet'i elde edecek çareyi bulur. Kendisini Hristiyanlara karşı bir isyana kışkırtır.

Efendiler, Hikmet hakkında ve düşmanlarımızın Hristiyanlar aleyhinde hareketler düzenlediklerine ait verdiğim bilgiler, daha sonra değineceğimiz bazı konuların daha iyi anlaşılmasına yarayacağı için boşuna anlatıldığının düşünülmemesini rica ederim (Belge 174, 175).

Efendiler bu bilgiler üzerine Cemal Paşa'ya yazdığım telgrafın aynen yüksek görüşlerinizle incelenmesini arzu ederim:

Şifre

Sivas, 31/10/1335-1919

Harbiye Nazırı Cemal Paşa Hazretleri'ne

Adapazarı bölgesinde hükümet ve millî mücadele aleyhinde meydana gelen olayları biliyorsunuz. Bu olay millî birliğin azmi ve hükümetin kesin ve etkili çalışmaları sayesinde ortadan kaldırılmış ise de henüz o bölgelerde fesat tohumları bulunmamaktadır. Milletin birliği karşısında tamamen mahvolacağına şüphe yoktur. Ancak bu fesat çıkarıcı hareketlerde, Damat Ferit Paşa, eski Dâhiliye Nazırı Adil ve Ali Kemal Beyler ve Sait Molla'nın teşvik edici ve düzenleyici oldukları anlaşılmıştır. Kendi vatan hainliklerinden başka isimleri sayılan bu kişiler çok büyük ve tehlikeli bir yanlış daha düzenlemişlerdir. O da ortalık karıştıran faaliyetlerinden güya

padişahın da, haberdar olduğunu yaymak gibi büyük bir alçaklıktır. Kabinenin değerli üyelerinden, samimiyetle dileriz. En uygun zamanda durumdan padişahı haberdar etsinler. Milletin ve teşkilatının bu gibi rezilliklere elbette önem vermeyeceği açıktır. Fesatçıların yalanlarla millî birliği lekelemeye çalışmak istediklerini ileri sürerek hükümet tarafından yerinde resmen yalanlanmak suretiyle her türlü kötü düşüncenin yok edilmesi ve bu zararlı kimseler hakkında gerekli soruşturmaların yapılması ile kanuni takiplerinin yerine getirilmesi hayati bir konu olarak değerlendirilmektedir efendim.

Heyet-i Temsiliye adına
Mustafa Kemal

Ali Rıza Paşa Kabinesi'ni İktidarda Tutma Kararı

Efendiler, Ali Rıza Paşa kabinesinin hepiniz tarafından bilinen oluşum şekline rağmen korunmasına ve mümkün olduğu kadar güçlendirilmesine gerek görüldüğünü az da olsa ima etmiştim.

Amasya'dan Sivas'a dönüşümüzden sonra, Heyet-i Temsiliye ve diğer arkadaşlarla gerçekleştirdiğimiz toplantıda Amasya görüşmeleri ve diğer konular hakkında arkadaşlara uzun uzadıya açıklamalar yaptım. Bu toplantıda Heyet-i Temsiliye Kararları Tüzüğü'nün 29 Ekim 1335-1919 günü görüşülmesine ait sayfasında aynen kayıtlı olan şu kararı tespit ettik:

Başta sadrazam Ali Rıza Paşa olmak üzere hepsinin aciz, padişahın gözünde bir yer edinmek isteyen kişilerden oldukları, kısmen millî harekete taraftar ve kısmen de karşı oldukları, bu sebeple padişahın ilk fırsatta bunları düşürerek yerine baskı rejimini oturtacak bir heyet getirmek isteyeceği gibi, Millî Meclis oluşup yasama görevini yerine getirmeye başlayıncaya kadar Heyet-i Temsiliye'nin bu kabineyi korumasının vatan ve millet için daha hayırlı olduğu kabul edildi.

Gerçekten de, bu kararımızı uyguladık. Bunu destekleyen bir konuyu yeri gelmişken açıklayayım: İstanbul'daki teşkilatımız belgeli haberlere dayanarak bildirdiği bazı bilgileri, 31 Ekim 1335-1919 tarihinde bize bildirdi. O bilgiler şu idi:

“İki günden beri, Kiraz Hamdi Paşa mabeyne gidiyor, iki üç saat padişahın yanında kalıyor ve şu karar alınıyor: Müşir Zeki Paşa başkanlığında bir kabine kurulacak, Hamdi Paşa Harbiye Nazırı, Prens Sabahattin Bey Hariciye Nazırı, Tevfik Hamdi Bey Dâhiliye, Eşref, Mahir Sait ve diğerleri kalan nezaretleri alacaklar. Bunlardan Sabahattin ve Mahir Sait’e henüz teklif götürülmemiştir. Padişah, Ali Rıza Paşa’ya uygun bir zamanda, belki bugünlerde istifa teklif edecektir. Bu konuda daha önce faaliyetlerinden söz edilen blok, gizli bir cemiyet vardır.”

Bu bilgiler üzerine, Cemal Paşa’ya yazılan telgraftan bilgiler verildi ve durumdan haberdar olan Müdafaa-i Hukuk yönetim kurullarını haberdar etmek gereği de bildirildi (Belge 177).

Efendiler, Salih Paşa’nın İstanbul’a dönüşü üzerine 21 Ekim tarihli protokolde söz edilen ve önemli olduğunu açıklamalarım sırasında işaret ettiğim nokta üzerinde yani Meclis-i Mebusan’ın toplantı yeri hakkında hükümetle aramızda tartışma başladı. Hükümetin Cemal Paşa aracılığıyla yazdıkları ve bizim ileri sürdüğümüz görüşleri bir defa daha değerlendirmeye değer inancındayım. Bu haberleşmelerimizin esasını Büyük Millet Meclisi’nin ilk toplantısına ait tutanaklarda görebileceğiniz için burada ondan tekrar sözetmeyeceğim.

Ancak efendiler, bu konudaki haberleşme ve tartışmalar, yalnız İstanbul hükümeti ve Cemal Paşa ile gerçekleşmekle kalmıyor. Bütün yurdun, özellikle İstanbul’daki teşkilatımızın bu konuya ait görüşlerini anlamak gerekiyordu. Burada bu konuda bazı bilgiler vereceğim.

Barış İmzalanıncaya Kadar İstanbul’a Ayak Basmama ve Milletvekili Olmamamız Tavsiyesi

İstanbul teşkilatımızdan 13 Ekim 1335-1919 tarihinde meydana gelmiş olan açıklama istemeyen ilk telgrafımıza verdikleri 20 Ekim 1335-1919 tarihli cevapta “Milletvekillerinin İstanbul’da toplanmasında bir sakınca ve tehlike olmadığı, İtilaf devletlerinin herhangi bir hareketlerinin medeni dünyaya karşı kötü etki yapacağının mümkün olduğu” beyanına yalnız “Yasama gücü, mevcut yetkisinin genişletilmesi için girişimde bulunursa, padişahın Meclis’i feshetmeye kalkışması ve muhaliflerin tehlikeli konum

almaları, İtilaf devletlerinin de bundan yararlanarak sizin gibi birine saldırmaya cesaret etmeleri muhtemeldir" haberi ekleniyordu. Bu telgrafın sonunda "bizim barış imzalanıncaya kadar İstanbul'a ayak basmamamız ve milletvekili olmamamız" tavsiye

ediliyordu (Belge 178, 179).

İstanbul'da teşkilat merkezimizden, Kara Vâsıf Bey'in gizli ve Şevket Bey'in açık imzasıyla aldığımız 30 Ekim 1919 tarihli telgrafta teşkilatımıza mensup olanların değerlendirmeleri, pek çok kimsenin değerlendirmeleriyle desteklenmekteydi. Bu şifre telgrafın birinci maddesi şöyle başlıyordu:

"Ahmet İzzet Paşa, sadrazam, harbiye Nazırı, kurmay başkanı, bayındırlık bakanı ve programlara tamamen bağlı ve yardımcı olan ve bağlılıklarıyla birlikte önemli bir kuvveti de bulunan göz doktoru Esat Paşa ile ayrıca Rauf Ahmet Bey ve diğer kişilerle gerek istekleri için ve gerekse ilişkileri dolayısıyla görüştüm. Bütün görüşlerin birleştiği noktalar aşağıdaki gibidir:"

Bundan sonra, bütün görüşlerin birleştiği noktalar özetleniyordu.

1- Mebusan Meclisi'nin mutlak şekilde İstanbul'da toplanması zorunludur. Yalnız, biz İstanbul'a gitmeliyiz. Sadrazam Paşa, Meclis'in İstanbul'da vicdan rahatlığıyla kararlar alabileceğini yabancılardan aldığı sözlere güvenerek vadetti. Fakat yalnız bizim için güvence almak söz konusu olamayacağından milletvekili seçilirlerse izinli olarak veya milletvekili olmayarak, daha yüksekte, kalplerin sevgilisi olarak kalmaları uygun olur, deniliyordu.

Birinci maddenin a fıkrasında "Zaten hükümet, yapılacak anlaşmada çoğunlukla azınlıkların hakları adına temsili kabul etmek zorundadır. Şu hâlde, Millî Meclis'in, azınlıkların da katılımını sağlamak için dağıtılıp yeniden toplanması pek çok ortamda konuşulmakta ve ümit edilmektedir." gibi yeni bir bilgi veriliyordu.

Birinci maddenin e fıkrasında da "hükümet gerçekten iyi niyet sahibidir, ancak isteksizdir" güvencesi okunuyordu.

2'nci maddede; "mümkün oldukça sosyalist ve bir kaç da temiz Hürriyet ve İtilafçı gibilerden çıkarmak" gibi bizim anlayamayacağımız belirsiz ve karışık bir zihniyetin ifadelerine rastlıyorduk. Ondan sonra:

3'üncü maddeyi "hükümeti zor duruma düşürmemek".

4'üncü maddeyi de; "Bize zararı olacakları bir şekilde elde etmeyi sağlamak istiyorum. Her yerden de bana bu tavsiye ediliyor. Mesela, Refi Cevat, sosyalistler gibi" değerlendirmeleri oluşturuyordu (Belge 180).

1 ve 4 Ekim 1919 tarihinde İstanbul'daki teşkilatımıza uzun değerlendirmeleri içeren cevaplar verdik. Bu cevaplarımızda kısaca: "Milletvekillerinin İstanbul'da toplanması tamamen tehlikelidir." dedik ve açıkladık. Cemal Paşa aracılığıyla hükümete ilettiğimiz değerlendirmeleri özetledik. "Bizim için var olan tehlikenin bütün milletvekilleri için geçerli olduğunu" ispata çalıştık. "Bizim seyirci konumunda kalmamız isteniyorsa sebeplerinin" bildirilmesini istedik (Belge 181).

Yalnız, Kara Vasıf Bey'e hitap eden telgrafta: "Ahmet İzzet Paşa Hazretleri, esasen millî hareketin İstanbul'da katliama sebep olabileceği düşüncesindeydi. Sözlerinin ciddiye alınması, öncelikle bu düşüncelerinin değişip değişmediğini bilmeye bağlıdır. Harbiye Nazırı Cemal Paşa Hazretleri'ne gelince; onun da tereddütlü olduğunu bilmiyor değilsiniz. Abuk Paşa da aynı durum ve psikolojidedir. Göz doktoru Esat Paşa hakkında kesin bir fikrim yok. Yalnız bazı kimseler bu adamı son derece dar görüşlü, şan ve şöhret düşkünü olarak gösteriyorlar. Özetle, düşünce ve fiillerinde devamlılık ve isabet bulunmayan ve İstanbul'da düşman baskısı altında düşünen devlet adamları ile diğerlerinin nasihatleri incelenmeye muhtaçtır" dedikten ve söz konusu toplanma yeri hakkında yeniden, gelebilecek tehlike ve sakıncaları saydıktan sonra "Asıl garip karşılanacak nokta, bizi isimleri bilinen iki üç kişiyi güvence altına almaktan aciz bir hükümetin, diğer milletvekillerini nasıl koruyabileceği meselesidir. Bizde yavaş yavaş belirmeye başlayan düşünce maalesef yabancıların değil, belki onlardan çok şimdiki hükümet üyeleri ile diğer kişilerden bazılarının, bizi sakıncalı olarak görmeleridir." dedik.

Bundan sonraki fıkraların birinde "Nisbi temsilin kabul edilmesi zorunluluğu karşısında Meclis'in dağıtılmasını şimdiden düşünen bir yerde, Meclis-i Mebusan'ın toplanmamasının gerekliliğinin tabii görülmesi gerekir." düşüncesini ifade ettik.

Bu fıkrada da; hükümetin isteksiz bulunduğu kaydından bir şey anlayamadığımızı belirterek "Amacı bizi zor zamanlarda yalnız bırakmak mıdır?" sorusundan sonra, onların bu fikirlerine cevap olarak da,

“Muhaliflerin iktidar mevkiine geçmesinden korkmak fayda vermez. Bundan dolayı politika ve tutum değiştirilemez.” dedik (Belge 182).

Efendiler, bu haberleşmelerden ve bu haberleşmelerde ortaya konulan değerlendirmelerden kolaylıkla anlaşılmaktaydı ki, İstanbul’daki teşkilatımızın ileri gelenleri, hükümet üyelerinin, şunun bunun değerlendirmelerinin etkisinde kalmışlar ve artık sözcülük etmekten başka bir görev yapmıyorlardı.

İşte diğer bir telgraf ki, 6 Ekim 1919 tarihinde yazılıyor, fakat telgrafın metnini Kara Vasıf Bey’in değerlendirmesi ve imzası oluşturuyor ve Harbiye Nazırı Cemal Paşa imzasıyla geliyordu. Bu telgrafta yine toplantı yerinden sözedilerek, özellikle “Öncelikle siyasi sakıncalar, ikinci olarak idari sakıncalar var, üçüncü olarak da toplanma imkânı yoktur... Zorunluluklar, duygulara hakim olmalıdır. Uygun bulduğunuz cevabınızı acilen kabineye bildiriniz” sözleriyle baskı yapılıyor ve “Japon Rıza Bey’le çok yakında size ulaşacağım.” müjdesinde bulunuluyordu. “Sulh ve Selamet’i tamamen kazandık demektir. Millî Türk de bizim. Bizim Millî Ahrar’ı yıkıyoruz. Millî kongrede yola gelecek.” cümlesiyle de iyi haberlerin nelere, ne gibi boş şeylere ait olduğunu işaret etmekte acele ediyordu (Belge 183).

Kara Vasıf Bey’e 7 Ekim 1919’da acilen Sivas’a gelmesini yazdım.

Kara Vasıf Bey’in yine aynı meseleye ait olarak gönderdiği 19 Ekim 1919 tarihli şifre telgrafındaki olarak uzun değerlendirmelere dayandırdığı muhakeme ve mantığını şu cümle özetliyordu:

“Kuva-yı Milliye ile aynı görüşte olan Meclis, padişaha karşı düşmanlık gösterirse, Anadolu kimin arkasından gider?!.. Kuva-yı Milliye’ ye mi tabi olsun?!..

“Meclisi Anadolu’da toplamak düşüncesinden vazgeçmek bir vatan borcudur... “ (Belge 184).

Komutanlarla Görüş Alışverişi

Efendiler, çok önemli olan bu toplantı yeri meselesine, kendi başına karar verip, bu kararı millete ve seçilen milletvekillerine uygulatmak pek hatalı olurdu. Bu sebeple, çok dikkatli ve titiz bir şekilde bütün dar ve güncel

anlamda his ve düşünceleri araştırmak, gerçek eğilimi anlayarak uygulanabilir kararı bulmak mecburiyeti karşısında bulunuyordum.

Bir taraftan, gördüğünüz gibi İstanbul'dakilerle haberleşirken, bir taraftan da, değişik vasıtalarla kamuoyunu yokluyordum. Vereceğim kararın uygulanabilmesi için ordunun görüşlerini almak da çok önemliydi. Bu sebeple daha Ekim'in 29'unda, 15., 20., 12. ve 3. Kolordu komutanlarını Sivas'ta bir toplantıya davet ettim.

Diyarbakır'daki kolordu komutanına, Edirne'deki kolordu komutanı Cafer Tayyar Bey'e, Bursa'da Yusuf İzzet Paşa'ya, Balıkesir'de Kâzım Paşa'ya, yine Bursa'da Bekir Sami Bey'e de "kendilerini mesafenin uzaklığı ve özel görevleri gereği davet etmediğimi ve kararları bildireceğimi" yazdım

(Belge 185, 186).

Efendiler davet edilen komutanlardan Salahattin Bey zaten Sivas'taydı. Kâzım Karabekir Paşa Erzurum'dan, Ali Fuat Paşa Ankara'dan ve Konya'daki kolordu komutanı cephe ile ilgili bazı özel durumları bizzat halletmesi gerektiğinden ona temsilen kurmay başkanı Şemsettin Bey Konya'dan Sivas'a gelerek toplandılar. Heyet-i Temsiliye üyelerinden olan olamayıp da bulunmalarında fayda görülen kişilerle komutanların katılımıyla, 16 Kasım 1919 günü görüşmelere başladık. Görüşmelerimiz şu üç noktada odaklanacaktı;

Meclis-i Mebusan'ın toplantı yeri;

Toplandıktan sonra Heyet-i Temsiliye ve millî teşkilatın alacağı biçim ve faaliyet şekli.

Dört Aykırı Görüş ve Aldığımız Karar

Efendiler, bu tarihe kadar cemiyetimizin yönetim kurullarından, sorduğumuz sorulara gelen cevaplar dört farklı görüşe ayrılıyordu:

1'inci görüşe göre; Meclis-i Mebusan'ın dışarıda bir yerde toplanması uygun görülüyordu.

2'inci görüşe göre -ki, bu görüşü ortaya atanların başında Erzurum, Trabzon, Balıkesir ve bütün Karesi, Saruhan heyetleri bulunuyordu- İstanbul'da... İstanbul'dakilerin hemen tamamının bu düşüncede olduğunu biliyoruz. Padişahın isteği, hükümetin ısrarı da buydu.

3'üncü görüş -ki, Trakya Paşaeli'nin fikri idi- İstanbul çevresinde...

4'üncü görüşte olan bir kısım yönetim kurulları da, Salih Paşa'nın kişisel görüşlerine dayanarak, hükümetin uygun görmesi hâlinde, dışarıda toplanmakta bir sakınca görmüyorlardı.

Efendiler, İstanbul hükümeti ile yardakçılarının kamuoyunu ne derece karıştırdığını, milletin ortaya koyduğu bu görüş ayrılıklarından kolayca anlamak mümkündür.

Bunun üzerinde ısrar etmenin artık zararlı sonuçlar vereceğine hükmetmek de zor değildir.

Şimdi, 16 Kasım 1919'dan 29 Kasım 1919 tarihine kadar günlerce devam eden görüşme ve tartışmalardan çıkan sonuç ve karar tutanaklarını yüksek görüşlerinize sunarım:

Millî Meclis'in İstanbul'da toplanmasındaki sakıncalara rağmen, hükümetin dışarıda toplanmasını uygun görmeyişi yüzünden ve ülkeyi buhrana düşürmekten kaçınılarak İstanbul'da toplanması zorunluluğu kabul edildi. Ancak aşağıdaki önlemlerin alınması gerekli görüldü:

Bütün milletvekilleri durum hakkında aydınlatılarak bu konudaki değerlendirmelerini istemek.

Milletvekilleri İstanbul'a gitmeden önce, Trabzon, Samsun, İnebolu, Eskişehir ve Edirne gibi yerlerde kısım kısım toplanarak Millî Meclis'in İstanbul'da toplanması durumunda gerek İstanbul'da ve gerek dışarıda alınması gereken güvenlik tedbirlerini ve programımızın prensiplerini savunacak kuvvetli bir grubun oluşturulması gereğinin düşünülmesi ve gerçekleşmesi için çalışılması.

Cemiyetin teşkilatını süratle gerçekleştirip yayılmasını sağlamak için kolordu komutanlarının, bölge komutanları ve askerlik şubesi başkanları aracılığıyla vakit kaybetmeden yardımda bulunmaları.

Bütün sivil idare amirlerinden her ihtimale karşı, Millî Mücadeleye bağlı kalacaklarına dair söz almak ve bizzat katılımlarıyla cemiyet teşkilatının oluşturulmasına süratle çalışmalarını istemek.

Millî Meclis İstanbul'da toplandıktan sonra, milletvekilleri yasama görevlerini emniyet ve güven içinde yapmakta olduklarını teyit edeceği güne kadar, Heyet-i Temsiliye şimdiye kadar olduğu gibi dışarıda kalarak vatan görevine devam edecektir. Ancak bütün sancaklardan ve milletvekili olanlar

arasından seçilmek üzere birer, vilayet ve sancaklardan ikişer kişinin, tüzüğün sekizinci maddesine dayanarak Heyet-i Temsiliye üyesi olarak Eskişehir yakınlarında toplanarak, durum açıklanacak ve Meclis-i Mebusan'da ne şekilde hareket edecekleri kararlaştırılacaktır. Bu sebeple Heyet-i Temsiliye de zikredilen yere gidecektir. Bu toplantının ardından Heyet-i Temsiliye uygun şekilde güçlendirildikten sonra diğer kişiler İstanbul'a Meclis-i Milli'ye gideceklerdir. Heyet-i Temsiliye'nin, göreve devam ettiği sürece, millî teşkilatın faaliyet şekli tüzükte kaydedildiği gibi olacaktır.

Meclis-i Mebusan, tamamen güvende olduğunu teyit ettiği zaman Heyet-i Temsiliye, tüzükte belirtilen yetkilerine dayanarak, genel kongreyi toplantıya davet ederek on birinci madde gereğince cemiyetin bundan sonra alacağı tutumla ilgili kararlarını, kongrenin kararına terkedecektir. Kongrenin toplantı yeri ve şekli, o zamanki duruma tabi olacaktır. Kongrenin davet edildiği zaman ile toplanması arasında geçecek süre içinde Heyet-i Temsiliye, İstanbul hükümeti ve Meclis-i Mebusan başkanı ile zorunlu görmedikçe resmî münasebette bulunmaz.

3- Paris Barış Konferansı hakkımızda kötü bir karar verdiği ve bu da hükümet ve Millî Meclis tarafından kabul edilip onaylandığı takdirde en uygun ve hızlı araçlarla millî iradeye başvurularak tüzükte açıklanmış olan prensiplerin gerçekleştirilmesine çalışılacaktır.

		Mustafa Kemal
Rüstem	Ali Fuat	Hüseyin Rauf
Mazhar Müfit	Hakkı Behiç	Hüseyin Salahattin
Kâzım Karabekir	Bekir Sami	Ömer Mümtaz
İbrahim Süreyya	Hüsrev	12. Kolordu Kurmay
	Vasıf	Başkanı Şemsettin

Milletvekillerine Verilen Talimat

Efendiler, bu kararlar gereği, milletvekillerini aydınlatmak için verdiğimiz bilgileri ve talimatı aynen sunuyorum.

Seçilen milletvekillerine gönderilen bilgi ve talimat şudur:

Madde 1- İstanbul'un İtilaf devletleri ve özellikle İngiliz kara kuvvetlerinin işgali altında ve deniz kuvvetlerinin kuşatmasında olduğu ve inzibat kuvvetlerinin yabancılar elinde ve dağınık bir şekilde bulunduğu biliniyor. Bundan başka, Rumların kendilerinden İstanbul milletvekili adıyla kırk kişi seçtikleri ve Atina'dan gelmiş Yunan devlet adamlarıyla komutanları idaresinde olmak üzere gizli polis ve ihtilal kuvveti kurarak, devletimize gerektiğinde asi bir vaziyet alacakları ortaya çıkmıştır. Hükümetin İstanbul'da elinin kolunun bağlı olduğunu üzülerek itiraf etmek mecburiyeti vardır.

Bu sebeplerden dolayı, Millî Meclis'in toplantı yerini tartışmak gibi bir mesele ortaya çıkmış bulunuyor. Millî Meclis İstanbul'da toplandığı takdirde milletvekillerinin yerine getirecekleri vatan görevi gözönüne alınırsa tehlikeye düşmelerinden gerçekten korkulur. Gerçekten de, İtilaf devletlerinin ateşkes hükümlerini bozarak ve barışın sağlanmasını beklemeye gerek görmeksizin vatanımızın önemli kısımlarını işgal ve Hristiyan unsurlara hukukumuza tecavüz fırsatı vererek yapılan haksız muamelelerini tenkit ve reddetmekle toprak bütünlüğü ile bağımsızlığımızı gayretli bir şekilde savunacak olan milletvekillerinin dağıtılması, tutuklanması ve sürgün edilmesi uzak bir ihtimal değildir. Kars'ta toplanan Millî İslam Şurası'na İngilizlerin yaptıkları gibi. Seçimlere katılmamış olan Hristiyan azınlıkların ve onlara uyan İngiliz Muhipler ve Nigehban Cemiyetlerinin bu konuda düşmanların emellerini tercihle her türlü kötülüğe yönelebilecekleri de hatırlardadır. Bundan dolayı Millî Meclis'in İstanbul'da toplanması, meclisten beklenen ciddi ve tarihî görevlerin yerine getirilmesini boşa çıkaracağı ve Millî Meclis, devlet ve milletin bağımsızlık sembolü olduğundan ona vurulacak darbe ile bağımsızlığımızın da yara alacağını belirtmeye gerek yoktur. Kabine adına Amasya'da Heyet-i Temsiliye ile görüşmelerde bulunan Bahriye Nazırı Salih Paşa Hazretleri dahi, bu gerçekleri belirterek Millî Meclis'in İstanbul'un dışında güvenli bir yerde toplanması gerektiğine vicdanen ve fikren düşünce belirtmiş ve bu konudaki uygun görüşünü imzasıyla güçlendirmiştir. Millî Meclis'in düşman etkisinden uzak ve güvenli bir yerde toplanması, İstanbul'da toplanmasına göre düşünülen bütün sakıncalar ortadan kaldıracağı gibi hilafet ve saltanat makamının tehlikede bulunduğunu dünya kamuoyuna ve İslam âlemine duyurmuş olacak ve

bağımsızlığımız ve millî varlığımız aleyhinde alınacak bir karar karşısında, millî ve vatanî görevini yerine getirebilecek güçte bulunacak ve İtilaf devletlerinin gözünde meclisin milletin geleceğine tamamen hakim bulunduğu daha açık bir şekilde ortaya konabilecekktir. Meclis'in dışarıda toplanmasında görülen sakıncalar ise aşağıdaki gibidir:

Millet düşmanları İstanbul'un gözden çıkarıldığı şeklinde kötü propagandaya fırsat bulacaktır. Hükümet, İstanbul'da olduğu gibi, meclisle ilişkilerini kolay sağlayamayacaktır. Meclis'in açılış töreni, padişahı seyahatin zorluklarına maruz bırakmamak amacıyla, vekil olarak gönderecekleri bir kişi araclığıyla gerçekleşebilecektir. İşte bu sakıncalardan dolayı mevcut hükümet Millî Meclis'in dışarıda açılmasına uygun görmemiştir. Uygun görülmeyiş sebebiyle varolan sakıncalara aşağıdaki sakıncaları da eklemek gerekir:

Millî Meclis'in kanuni bir şekilde toplanması, Meclis-i Mebusan ve Âyan'ın aynı zamanda ve aynı yerde bulunmasına bağlı olduğundan, hükümetin dışarıda uygun göreceği bir yerde toplanmasına onay vermemesi yüzünden Meclis-i Ayan ve hükümet, dışarıdaki toplantıya katılmayacak ve usulü dairesinde padişaha meclisi açtırmayacaktır.

Buna göre, Millî Meclis'in dışarıda toplanmasına kanunen imkân kalmayıp İstanbul'da toplanması, açıklanan sakıncalara rağmen zorunlu hâle geliyor. Milletvekilleri İstanbul'a gitmekte tereddüt gösterip kendiliklerinden dışarıda toplandıkları takdirde meydana gelecek bu toplantı tabii ki Millî Meclis'in bilinen yasama yetkisi şeklinde olamaz. Belki milletin varlığını, emellerini, bağımsızlığını temsil ve geleceği hakkında verilecek hükümleri tenkit ve millete dayanarak reddedebilecek millî bir toplantı şeklinde olabilir. Bu durumda Millî Meclis de tabii ki İstanbul'da toplanmamaya mahküm olur. Bu şekilde hareket hükümetin itirazıyla karşılaşıp aleyhinde zorlayıcı tedbirler almasına ve sonucunda da milletle İstanbul hükümeti arasında ilişkilerin kesilmesini doğuracağı da hatırdan çıkarılmamalıdır. Milletvekillerinin bir kısmının İstanbul'a gitmesi ise bu konudaki sakıncaları artırabilir.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti yukarıda ortaya konan bütün konuları gözönüne alıp tartıştıktan sonra, Millî Meclis'in İstanbul'da toplanması zorunluluğuna karşı, durumdan bütün milletvekillerini haberdar

ederek herbirinin bakış açılarını ve değerlendirmelerini almayı görev saymıştır. Bundan başka, İstanbul'da Millî Meclis'e katılmadan önce milletvekillerinin kolayca toplanması gözönüne alınarak bazı yerlerde toplanıp aşağıdaki konuları görüşüp, görüşme sonuçlarını birleştirmek amacıyla Heyet-i Temsiliye'ye bildirmeleri gerekli görülmüştür.

Görüşülecek konular şunlardır:

İstanbul'da toplanma zorunluluğuna karşı İstanbul ve bütün vatanda alınması gereken tedbirler ve hazırlıklar;

Meclis-i Mebusan'da vatanın bütünlüğünü sağlamak, devlet ve milletin bağımsızlığını kurtarmaktan ibaret olan gayeyi korumak ve savunmak için birlikte ve gayretle hareket eden bir grup kurmanın yollarını aramak.

Milletvekillerinin bu konularda görüş alışverişinde bulunmak için toplanmaları uygun görülen yerler şunlardır:

Trabzon, Samsun, İnebolu, Eskişehir, Bursa, Bandırma, Edirne.

Madde 2- Birinci maddenin kendi bölgelerinde bulunan diğer milletvekillerine aynen bildirilmesiyle öncelikle; şahsi değerlendirmelerini almak ve bunları zaman kaybetmeden Heyet-i Temsiliye'ye bildirmek, bir taraftan da bunları bölgelerinizdeki merkez heyetlerine bildirerek bu konuda faaliyet göstermelerini sağlamak.

İkinci olarak, bölgelerindeki milletvekillerinin birinci maddede açıklanan yerlerde toplanmalarını sağlayarak görüşme sonuçlarının Heyet-i Temsiliye'ye bildirilmesi için gereken tedbir ve hazırlıkların alınması istirham edilir.

Bölgenizde milletvekili olup hâlen İstabul'da bulunanların, seçim bölgelerince İstanbul'a yakın toplantı yerlerinden birine davet ettirilmeleri gerekir.

Ekim 1919'da Önemli İç Meseleler

Efendiler, 1919 yılı Ekiminde gerçekleşip değinmek istediğim bazı konuları da, birkaç kelime ile özetlememe izin vermenizi rica ederim.

İzmir'de işgal altında bulunan Müslüman halka zulüm ve katliam uygulanıyor. Bunun için İtilaf devletleri temsilcileri katında girişimlerde bulunmasını hükümetten rica ettik. Yunanlıların bu zulümleri devam ederse

aynen karşılık vermeye mecbur kalınacağını da bildirdik. İzmir faciası üzerine İstanbul'da bir miting düzenlenmek istenmişti. Bunun engellendiğinin haber alınması üzerine Cemal Paşa'nın dikkatini çektik.

Anzavur, Bandırma bölgesinde haince ve canice davranmaya başlamıştı (Belge 187). Zararın ortadan kaldırılması için Karabiga ve Bandırma taraflarına çıkan Nigehban Cemiyeti'ne üye subaylar hakkında Balıkesir'de Kâzım Paşa'ya ve diğer ilgililere yazdık. Otuz kadar Nigehbancı subayın de yabancı işgaline zemin hazırlamak için, Hristiyanlara karşı hareket etmek üzere Trabzon ve Samsun'a gideceklerini haber aldık. Derhâl 15. Kolordunun ve Canik mutasarrıfının dikkatlerini çektik.

Bilirsiniz ki, Maraş, Urfa, Antep'te önceleri İngiliz birlikleri vardı. Bu birlikler Fransız askerleri ile değiştirildi. Bu münasebetle yeniden işgali engellemeye çalıştık. Gerçekleştikten sonra öncelikle siyasi, daha sonra ise fiili girişimlerde bulunduk.

Bozkır'da yeniden önemli bir isyan çıktı. Onun bastırılması için değişik önlemlere yöneldik.

Maraş ve Antep'e Kılıç Ali Bey ve Kilikya bölgesine de topçu binbaşısı Kemal ve yüzbaşı Osman Tufan Beyleri göndererek ciddi hazırlıklar yaptık ve önlemler aldık.

Efendiler, bu münasebetle hatırıma gelen önemli bir noktayı da açıklamış olayım. Sivas Kongresi'nden sonra kongreler tüzük ve beyannamelerinden başka Heyet-i Temsiliye sorumluluğu üzerine alarak Sivas Kongresi tüzüğüne ek olmak üzere, "Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Kuruluş Tüzüğü'ne ektir" başlıklı ve "Yalnız ilgililerine özel ve gizlidir" kayıtlı, silahlı millî teşkilatlara ait gizli bir talimat hazırladı. Düşmanla çarpışmaya girilen yerlerde bu talimata göre silahlı müfrezeler, birlikler oluşturdu (Belge 188).

Ali Rıza Paşa Kabinesi Görüşlerinde Direniyor

Efendiler, 2 Kasımda Harbiye Nazırı Cemal Paşa'dan aldığım bir şifre telgrafta: "Zaten az olmayan dedikodulara bir yenisi daha eklendi. Ziya Paşa'nın Ankara'ya gitmemesi destek olunan hükümetin otoritesinin zedelenmesinden başka bir anlama gelmez. Bu konuda hükümet görüşlerinde ısrarcıdır." denilmekte ve bunun cevabının süratle beklenilmekte olduğu

bildirilmekteydi. Ziya Paşa'nın gönderilmemesi hakkındaki ricamıza, hükümet değer vermemiş, Ziya Paşa'yı görevlendirerek yollamıştı. Ziya Paşa, Eskişehir'e kadar gelmiş ve oradan izin alarak geriye dönmüştü.

Cemal Paşa aynı telgrafında, "Bozkır olayından dolayı basına gönderilen beyannamenin şeklini, hükümet aramızdaki uyuma aykırı görmektedir" diyordu. Hâlbuki böyle bir beyannamemiz yoktu.

Cemal Paşa'nın bu telgrafına, şu cevabı verdik:

Sivas, 3/11/1335-1919

Şifre
Acele

Harbiye Nazırı Cemal Paşa Hazretleri'ne

Cevap: 2/11/1335-1919 tarih ve 501 numaralı şifre 1- Hükümetle millî mücadele arasında samimi bir uyum, gerçek bir birliği prensip olarak kabul ettik. Sizin aracılığınızla çok önemli bir dileğimiz vardı. O da, meşru bir gayeye yönelen millî teşkilatın zarar görmemesi için, bütün yüksek dereceli memurların bu bakış açısıyla seçilmesi, muhalif olanların değiştirilmesiydi. Bu konuda defalarca yinelediğimiz ricalarımıza cevap alamadık. Trabzon, Diyarbakır valileri, Antalya mutasarrıfı hakkında ne yapıldığını henüz bilmiyoruz. Aksine, bölgedeki durumu incelemeksizin, Dâhiliye Nezareti, Konya'ya çok zayıf, aciz ve Muhipler Cemiyeti üyelerinden olan Suphi Bey'i vali olarak gönderdi. Dâhiliye Nazırı'nın bu konularda bizimle hiçbir ilişkiyi kabul etmediği, âdeta millî mücadeleye muhalefet eder gibi hareket ettiği düşüncesini doğuruyor. Bu fikrimizde yanılıyorsak düzeltilmesini ve aydınlatılmamızı rica ederiz. Ankara valisi Ziya Paşa'nın kendi isteğiyle izin aldığını belirtmiştim. Tabii kendisi yine resmen Ankara valisi olarak görülmektedir. Fakat belirttiğim noktadaki şüphe ve önyargı ortadan kaldırılıncaya kadar, adı geçen valinin izinden yararlanmaya devam etmesi en hayırlı yol olarak kabul edilmelidir. Polis müdürlüğü makamının şu an Nurettin Bey gibi bir kişinin elinde bulunması, sizin de, bu çok önemli konuya karşı ilgisiz davranmakta olduğunuz fikrini vermektedir. Sizin bu hoşgörünüzün sonucu hem hükümete hem de millî mücadeleye zararlı olacaktır. Heyet-i Temsiliyemizin mücadele ve millî birliği ihlâl edecek en

küçük bir duruma karşı hoşgörülü davranamayacağını elbette anlayışla karşılarsınız.

2- Bozkır olayı hakkında, Heyet-i Temsiliye tarafından basına bir beyanname verilmemiştir. Bunda bir yanlışlık var. Muhtemeldir ki, bu söylenti *Irade-i Milliye* gazetesinin haberinden anlaşılmaktadır. Heyet-i Temsiliyenin bir gazeteyi sansür etmeye yetkisi olmadığını bilirsiniz. Bundan dolayı dikkatlerin çekilmesi için bu haberin içeriğinde hükümetle aramızdaki uyuma aykırı görülen konuların açıklanmasını dileriz.

Heyet-i Temsiliye adına
Mustafa Kemal

Heyet-i Temsiliyenin temsilcisi ve millî hareketin destekçisi olduğunu iddia eden Cemal Paşa'nın telgrafımıza cevabı şudur:

Harbiye, 4-5/11/1335-1919

Sivas'ta 3'üncü Kolordu Komutanlığına

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne: Resmî beyannamede yazıldığı gibi, şimdiki hükümet; böyle bir zamanda, sırf vatan ve millete hizmet etmek amacıyla büyük bir sorumluluk almış ve bu görevini yerine getirmek için tarafsızca ve samimiyetle hareket etmekte olduğundan aşağıdaki konuların açıklanmasına acilen gerek görüldü:

Öncelikle, milletvekili seçimlerine gayrimüslim unsurlar katılmadığı gibi değişik partiler dahi çekingen davranmaktadır. Bu partiler ülkede iki hükümet bulunduğunu ve seçimlerin tarafsız olarak yapılmadığını sebep olarak göstermekte ve gayrimüslim unsurların dahi daha sonra bu sebebe dayanarak katılmadığını bildirmesi büyük bir ihtimal dâhilinde görülmektedir. Seçimlerin güven içinde yapılmadığına dair şikayet ve söylentiler artarak değişik ortamlara ve yabancı basına kadar yansımıştır. Meclis-i Mebusan'ın milletin değişik unsurlarını temsil etmediğini ve özellikle Kuva-yı Milliye'nin etkisiyle kurulduğu takdirde, bunun dünyanın gözünde ne şekilde anlaşılacağını açıklamaya gerek yoktur. Bu sebeple, milletvekili seçimlerinde baskı yapılmasına izin verilmemesi çok önemlidir.

İkinci olarak; tekrar edilmesine gerek olmayan sebeplere dayanarak Meclis-i Mebusan'ın başkentten başka bir yerde toplanması içte ve dışta

çeşitli sakıncaları içerdiğinden meclisin derhâl İstanbul'da toplanması, memleketin hayati menfaatleri gereğidir.

Üçüncü olarak, millî mücâdele adına bazı kişiler tarafından hükümet işlerine karışılmakta olduğu söylentilerden ve gelen haberlerden anlaşılmakta olduğundan bu karışmaların acilen engellenmesi çok önemlidir.

Şimdiki hükümet bu üç isteğinde kararlıdır. Başka şekilde işleri yönetme imkânı yoktur.

Harbiye Nazırı Cemal

Cemal Paşa'nın bu söylediklerine başyaver Salih Bey tarafından açılacaktır kaydıyla verdiğimiz cevabı aynen belirtmek isterim:

Şifre

Sivas, 5/11/1335-1919

Harbiye Nazırı Cemal Paşa Hazretleri'ne

Cevap: 4/5/11/1335-1919

1- Gayrimüslim unsurlar ile bu vatan ve millet için gayrimüslim unsurlardan daha zararlı olan bazı siyasi partilerin seçimlere katılmamasını, onların kasıtlı olarak ortaya attıkları sebeplere dayandırmak elbette doğru olamaz. Hristiyan azınlıklar, daha millî teşkilatın adı bile yokken seçimlere katılmayacaklarını bildirdikleri bilinmiyor muydu? Yaygara koparan siyasi partilere gelince, bunlar yalan söylüyorlar. Çünkü, her yerde seçimlere katılmışlardır. Ancak beşer, onar kişiden ibaret olan bu partilerin milletin gözünde bir yerleri olmadığından ve millet bu kez İstanbul'daki politikacılardan değil kendi sinesindeki öz vatandaşlarından vekillerini seçmekte olduğundan, kendilerinin başarılı olamayacağını anlayarak telaş ediyorlar. Buna karşı bizim elimizden ne gelebilir? Bu konuda kabinenin tereddütlü bulunuşu gerçekten çok şaşırtıcıdır. Sözedilen baskı nerede, kimin tarafından ve nasıl gerçekleşmiştir? Lütfen açıklanmalıdır ki, Heyet-i Temsiliye görevini gerçekleştirebilsin. Asılsız iddialar önemsenerek telaşlanmak doğru değildir.

Toplantı yeri hakkındaki görüşünde hükümetin direnmesinde isabet ya da isabetsizlik olduğunu zaman ve olaylar ispatlayacaktır. Bu konudaki son değerlendirmemizin merkezlerden alınacak cevaplar üzerine sunulacağını bildirmiştik.

Millî teşkilat adına hükümet işlerine nerede ve kim tarafından müdahale edilmişse derhâl bildirilmelidir ki, gereğinin yapılabilmesi mümkün olsun. Ancak Dâhiliye Nazırı Paşa Hazretleri'nin şüphe doğurabilecek şekildeki davranışlarına dikkatinizi çekmeyi gerekli görürüz efendim.

Heyet-i Temsiliye adına
Mustafa Kemal

Dâhiliye Nazırı'nın Anadolu'ya Gönderdiği Nasihat Heyetleri

Dâhiliye Nazırı Anadolu'ya birtakım heyetler göndermeye kalkıştı. Bunlardan birisi de, Harbiye Nezareti eski Müsteşarı Ahmet Fevzi Paşa adındaki bir kişinin başkanlığında, temyiz mahkemesi üyelerinden İlhami ve fetva emini Hasan Efendilerden oluşuyordu.

Heyet-i Temsiliye'mizin temsilcisi olan Cemal Paşa bizi bundan haberdar etmemişti. 5 Kasım 1919 tarihli bir şifre ile kendisinden bir şifre ile bu heyetin geliş amacını sorduk ve "özellikle fetva emini ile Kâmil Paşa kabinesi zamanında polis müdürü olan kişinin böyle bir heyette bulunuş sebeplerinin" anlaşılamadığını belirttik. (Belge 189)

Efendiler, Fuat Paşa'nın, Ankara'da kolordusunun başında bulunmasını gerektiren sebepler ortaya çıkmaya başladı. Bu sebeplerin önemlilerini, içeride halkın zehirlenmeye başlaması oluşturuyordu. İç ve dış düşmanların ortak mesaisi Ali Rıza Paşa kabinesi zamanında, Ferit Paşa zamanındakinden çok daha fazla başarılı olmaya başlamıştı.

Balıkesir bölgesinde, Kâzım Paşa cephe oluşturmaya ve duruma hâkim olmaya çalışıyordu. Salihli ve Aydın cephelerindeki sevk ve idarenin askerî bir bakış açısıyla halledilmesi gerekiyordu. Buraya, az-çok tanınmış bir askerin gitmesi lâzımdı. Elimizde yararlanılabilecek durumda, Konya'da bulunan Refet Paşa vardı. Konya'daki kolordunun başına Fahrettin Bey (müfettiş Fahrettin Paşa Hazretleri) geçmiş bulunuyordu. Bu durumda Aydın Kuva-yı Milliye komutanlığını üstlenmek üzere, cepheye hareketini Refet Paşa'ya ve Ali Fuat Paşa'nın Ankara'ya dönmesini kendilerine yazdık.

Refet Paşa'nın Nazilli'ye ulaştığı anlaşıldıktan sonra da Genelkurmay başkanlığına gelmiş olan Cevat Paşa'dan, geçen savaşta tecrübe edilmiş genç

kurmaylardan seçilmiş dört-beş subayın Nazilli'de Refet Paşa'nın emrine verilmesini rica ettim. Bu konuyu Refet Paşa'ya da bildirdim

Refet Paşa Demirci Efe'nin Maiyetine Giriyor

Efendiler, Nazilli'ye giden Refet Paşa, Demirci Mehmet Efe'den komutayı almaya gerek ve fayda görmemiş ya da kim bilir, belki de komuta kendisine verilmemiş! Demirci Efe'nin mahiyetinde kurmay gibi görev yapmayı daha faydalı ve tercih edilir görmüş... Refet Paşa bize bunu bildirdi. Bölge şartlarını yakından görmüş bir kişinin kararını geri almak genellikle zordur. Çünkü, ya gerçekten Refet Paşa'nın gördüğü ve tercih ettiği gibi Efe'nin komutasını devam ettirmekte ve ona yardımcı olmakta yarar vardı, veya Refet Paşa o cephenin komutasını değişik sebeplerden dolayı ele alamıyordu. Her iki ihtimale göre de derhâl komutayı ele al, diye emir vermek anlamsız olurdu.

Asıl gariplik bundan sonra görüldü. Bir süre sonra Refet Paşa Nazilli'den kayboldu. Bir kaç gün sonra Balıkesir'de olduğunu, birtakım yabancı subaylarla görüşüp görüşemeyeceğini bizden sorması üzerine anladık.

22 Aralık 1335-1919 tarihinde verdiğimiz cevapta, "Millî Mücadeleye girmiş olanların, özellikle Heyet-i Temsiliye'ye girerek üye olma şerefi kendisine tanınmış olması sebebiyle kendisinin hiçbir şekilde görüşmesini istemediğimizi bildirdik". Refet Paşa yine ortadan kayboldu. Nihayet bir gün, Bursa'dan Refet imzalı bir telgraf aldık: "İstanbul üzerinden Bursa'ya geldim".

Bu telgrafın anlamını bir türlü anlayamıyordum. Refet Paşa'nın İstanbul ile ne ilgisi vardı? Bir de "Nazilli-Balıkesir-Bursa" yolu İstanbul' dan mı geçer? Bu sırrı bir türlü çözemedim. Nihayet konu anlaşıldı.

Refet Paşa, Nazilli'yi terkettikten sonra Balıkesir'de Kâzım Paşa'ya uğrayarak Bandırma'ya inmiş, oradan da bir Fransız torpidosu ile İstanbul'a gitmiş. Orada bazı arkadaşlarıyla görüşmüş, daha sonra da Bursa'ya dönmüş...

Efendiler; bu sırrı hâlâ çözemiyorum. Bu konuda beni mazur göreceğinizi ümit ederim.

Refet Bey'in bir İngiliz gemisiyle Samsun'a gelen Salahattin Bey tarafından değiştirildiği ve aynı gemi ile Refet Bey'in İstanbul'a dönmesi istendiği bunun üzerine gitmeyerek istifa ettiği ve İstanbul hükümetinin benimle birlikte yakalanarak İstanbul'a götürülmemiz için emir yayınladığını biliyorsunuz. Bu kadar çok bilgi ile bir sırrı çözememek cebir bilenlerce anlayışla karşılanamazsa da benim bu konuda zayıf kaldığımı itiraf edeyim. Gerçi, Ferit Paşa kabinesi yerine Ali Rıza Paşa kabinesi geçmişti. Fakat yeni kabinenin haber alma yöntem ve kaynaklarının öncekinin aynısı olduğunu bilirsiniz.

Efendiler, Refet Paşa'nın bu hafif hareketi Aydın ve Salihli cephelerinde düzenli ordunun kuruluşuna kadar ciddi bir sevk ve idare oluşturulamamasına sebep oldu.

Efendiler, bu garip hikayeden sonra, olayları yeniden bıraktığımız noktadan takibe başlayalım:

Dâhiliye Nazırı'nın Şüpheli Hâlleri

Cemal Paşa, bizim 5 Kasım 1335-1919 tarihli şifre telgrafımızın bir noktasını anlayamamış, Bâbıali merkezinden çektiği kısa bir şifre ile şu şekilde açıklıyordu:

"Dâhiliye Nazırı'nın şüphe çekecek hareketlerine dikkatinizi çekmeyi gerekli görürüz", fıkrasından kastedilenin ne olduğu anlaşılamadı. Burasının acilen ve genişçe bildirilmesi!" (Belge 190).

Bu kısa açıklamaya verdiğimiz cevap biraz uzundur. Sıkılmazsanız aynen açıklayayım:

Şifre

Sivas, 12/11/1919

Harbiye Nazırı Cemal Paşa Hazretleri'ne

Cevap: 8/11/1335-1919 tarih ve 8084 numara. Dâhiliye Nazırı Paşa Hazretleri'nin şüphe çeken davranış ve hareketlerinden hatırlananlar aşağıda açıklandığı gibidir:

Ankara gibi bazı şehirlerde, sivil idare memurlarını telgraf başına çağırarak Ferit Paşa kabinesi aleyhinde millî hareket sırasında faaliyete

girişenlerin durumu, ithamların sebeplerini ve bütün bunların kanuna ne dereceye kadar uygun olduğunu tehdit edercesine sorşturma.

Uzun bir süre hasta olup tifodan ölen Tokat mutasarrıfının ölüm sebebinin, esrarlı bir olay olarak görülerek Sivas şehrinden sorulması.

Adliye Nazırı ile birlikte Balıkesir cephesinden gelen Heyet-i Milliye ile gizlice görüşmeleri sırasında Adliye Nazırı'nın millî hareket önderleri aleyhinde icraata imkân olup olmadığını kendisinin yanında söz konusu edebilmesi.

Vatana ihaneti ispatlanan eski Dâhiliye Nazırı Âdil Bey'in, gizli düşünce ve davranışları bulunan Dâhiliye müsteşarı Keşfi Bey'in nezarete geçildiği zaman ilk vatanperverce iş olmak üzere defedilmesi gerekirken, hâlen muhafaza edilmesi ve onun vasıtasıyla sivil memurların değiştirilmesi işinin gerçekleştirilmesi.

Tabiidir ki, bu müsteşarın tayin ettireceği memurlar pek haklı olarak milletin güvenini kazanamaz. Mesela millî hareketin başlangıcından sonuna kadar muhalefet durumu almış ve nihayet halk tarafından işten el çektirilmiş ve hasta olması sebebiyle o zaman tutuklanması ve uzaklaştırılması yoluna gidilmemiş olan Kayseri eski mutasarrıfı Ali Ulvi Bey, yönetici vasıflarından tamamen mahrum ve güçsüz takımından olmasına rağmen Burdur'a tayin edilmiştir.

Yine kendi yetersizliğinden ve Canik livası için uygun görülmediğinden dolayı isteğinin yerine getirmesiyle zamanında İstanbul'a gönderilen Ethem Bey de Menteşe'ye tayin edilmiştir. Aydın mutasarrıflığına da eski Niğde mutasarrıfı olup Sivas'a getirilen Cavit Bey tayin edilmiştir. Bunlara rağmen Konya eski valisi vatan haini Cemal Bey'in adamı olan Antalya mutasarrıfı defalarca başvurmamıza ve halkın feryatlarına rağmen hâlâ yerinde duruyor.

Genel Memur Müdürlüğü gibi en önemli bir makam, bir Ermeni'nin elinde bulunuyor.

Basın Müdürlüğü'nde, haberlerin durumunda bir değişim görülmemektedir.

Memleketin geleceğini sağlayacak yegâne gücün, millî birlik ve bunu devam ettirecek olanın da millî teşkilatlar olduğu bilinmektedir. Bu birlik ve teşkilâtın, vatanı parçalanmaktan kurtarmak, devlet ve milletin bağımsızlığını sağlamaktan ibaret olan mukaddes gayesini bozmayı çalışanlar da

İstanbul'daki fesatçılardır. Bunların zararlarının ortadan kaldırılması ancak güçlü ve ciddi bir inzibata bağlıdır. Bunun da başlıca çaresi; polis müdürünü, namuslu, milliyetçi, kudretli, girişimci kişilerden seçerek tayin etmektir. Hâlbuki siz de biliyorsunuz ki, bugünkü emniyet genel müdürü, millete ihaneti nedeniyle düşmüş olan kabinenin ve bu kabineye bağlı olanların yegâne koruyucusudur. Sait Molla'nın Mister Fru'ya yazmış olduğu mektupların içeriğinden anlaşıldığına göre de bu adam muhaliflere yani millet düşmanı olanlara bugün bir sığınak ve yardımcı olmaktadır. Amasya'da Salih Paşa Hazretleri de bunu anlayamamışlardı. Hâlbuki Dâhiliye Nazırı, memleket ve milletin geleceğini böyle bir şahsın eline bırakmakta bir sakınca görmüyor. Belki fayda görüyor demektir. Jandarma komutanı Kemal Paşa'nın ise, gerek millî emellere ve gerekse sizler için zararlı bir şahıs olduğu kesin iken, hâlâ makamında bulunuyor olması da, Dâhiliye Nezareti'nin iyi niyetine mi bağlanmalıdır?

Heyet-i Temsiliye adına
Mustafa Kemal

Ali Rıza Paşa Kabinesi Millî Mücadeleyi Düşman Kuruluşlarla, Bizim Ali Kemal ve Sait Molla ile Bir Tutuyor

Efendiler, Harbiye Nazırı'nın 9 Kasım 1335-1919 tarihli bir telgrafı vardı. Onun içeriği de ilginçtir. Bu telgrafında Cemal Paşa, kabinenin görüşlerini şu noktalarda topluyordu:

"1- Seçimlerin güven içinde gerçekleşmesi,

2- Meclis-i Mebusan'ın İstanbul'da toplanması,

3- Millî teşkilat adına hükümet işlerine karışılmaması hakkında hükümetin tarafınıza daha önceden ve sonrasında gerçekleşen bildirileri kesindir.

4- Defalarca tekrarlanan telgraflarınızda bildirilen isteklerin de aynı şekilde -yani karışma şeklinde- olduğu bellidir.

5- Hükümet, beyannamesinde belirterek ilan ettiği tarafsızlığından ayrılmayacaktır. Bu yönüyle millî mücadeleye muhalif görüşlerde bulunanların sıkıştırılması ve cezalandırılması yoluna gidilemez".

Telgrafın sonunda şu tehdit vardı:

"Şimdiki durum, kısa bir müddet daha devam edecek olursa, bakanlar kurulunun çekileceği kesindir." (Belge 191).

Saygıdeğer efendiler, bu maddelerin ifade ettiği manalar, esasen bütün gerçeği ortaya koymuş oluyordu. Kabine, millî mücadeleye muhalif görüşte bulunanların, memleket ve millete düşman olduklarını kabul etmiyordu. Millî Mücadele ile düşmanın hain teşkilatlarını, Ali Kemal ile Sait Molla ile bizi eşit görüyordu. Adapazarı, Karacabey, Bozkır, Anzavur olaylarını cezalandırılması gereken davranışlar olarak görmüyordu.

Cemal Paşa'ya verdiğimiz cevapta; bu konuları açıkladıktan sonra, hükümetin duygu ve eğilimlerini açıkça söyletmek amacıyla şu cümleyi de ekledik:

"Son beyanlarınızdan anladığımıza göre, hükümet millî teşkilatların varlığını ihtimal ki gereksiz görüyor. Gerçekten de, durum bu şekilde olup da millî mücadeleye ihtiyaç duyulmaksızın, millet ve memleketi kurtaracak bir güce sahip bulunuluyorsa, ona göre hareket etmek üzere açıkça emir ve rilmesini, arada her türlü kötü düşüncenin giderilmesi için açıklanmasını dileriz." (Belge 192).

Dâhiliye Nazırı Damat Şerif Paşa Sürekli Olarak Millî Birliği Bozmakla, Harbiye Nazırı Olan Temsilcimiz Cemal Paşa da Hükümetin İcraatlarını Savunmakla Uğraşıyor

Efendiler, Cemal Paşa'nın özel bir şekilde Sivas'a gönderdiği 10 Kasım 1335-1919 tarihli ve kendi el yazısıyla yazılmış bir mektubunu da, ancak 18 gün sonra -yani 28 Kasım 1335-1919 tarihinde- almıştım. Cemal Paşa bu mektubunda, gerçekleşmekte olan haberleşmelerin ortaya koyduğu meseleleri madde madde özetle, herbiri hakkında açıklama yapıyordu.

Özetle, Meclis-i Mebusan'ın İstanbul'dan başka bir yerde toplanması meselesinden söz ederken, "Bu meseleye padişahın izin vermeyeceği tamamen anlaşılmıştır. İşgal kuvvetlerinin, Meclis-i Mebusana saldırılarının, belki Devlet-i Aliyye için iyi sonuçlar verebileceğini Amerikalılar

hatırlattılar ve hatta açıkladılar ve bu saldırıyı ihtimal dâhilinde görmediler." diyordu.

Cemal Paşa, "Kuva-yı Milliye ruhu taşımayan memurların kodamanları, işgal ordularına âdeta dayanmış durumdadırlar" şeklinde sanki bilinmeyen bir bilgi de verdikten ve bu bilgiyi "Eski kabine üyelerinin çoğunluğu da buna dayanıyor" bilgisiyle tamamladıktan sonra "Mesela polis müdürünün değiştirilmesinde bu durum tamamen ortaya çıktı" diye de bir örnek gösteriyor.

Cemal Paşa, "kabine, bir çok işler yapmayı düşünmüş ise de, esaslı bir girişim için dayandığı gücün ciddiyetine hâlâ inanamadı" fıkrasıyla bizi suçladıktan sonra şu görüşü ortaya koyuyordu: "Dâhiliye Nazırı bu güce - yani Kuva-yı Milliyeye- ihtiyaç gösterenlerin başında desem abartılı olmaz".

Cemal Paşa'nın imzasından sonra, yine imzasıyla mektubuna iliştirdiği bir özette şu cümle vardı: "Muhalifler ve yabancılar Meclis'in açılışına engel olmaya karar vermişlerdir. Heyet-i Temsiliye de bu engele toplanma yeri tartışmasıyla devam ederse işimiz Allah'a kalıyor demektir." (Belge, 193).

Efendiler, bu mektubun içeriğindeki ve bundan önce gelenlerle bundan sonra gelecek olan değerlendirmelerdeki mantık, değerlendirme gücü ve görüşteki isabet hakkında söz söylemeyeceğim. Yalnız bu mektuba, 28 Kasım 1335-1919 tarihinde verdiğimiz açıklamalı cevabımızın bir fıkrasını aynen nakletmekle yetineceğim. O da şudur: "Hükümetin, esaslı bir girişim için dayandı gücün ciddiyetine güvenilemediği gibi gösterilen maddeleri de ciddi görmüyoruz".

Efendiler, Dâhiliye Nazırı Damat Şerif Paşa, tereddütsüz ve düşünmeden millî birliği bozmak, milleti hergün yayılmakta olan saldırılar karşısında âtıl bırakacak tedbirleri almaktan geri durmuyordu. Diğer bakanlıkları da aynı prensipte harekete teşvik ettiği görülüyordu. Meselâ; Eskişehir'de Hamdi Efendi adında bir kadı vardı. Kuva-yı Milliye'ye karşı olduğu için orada duramamış, geri dönmemek üzere İstanbul'a gitmiş ve bu kadı Efendi yeni kabine tarafından yeniden Eskişehir'e gönderilmiş. Durumdan sözedilerek bu şahsın değiştirilmesi gereği, mutasarrıf tarafından Adliye nezaretine yazılmış, cevap verilmemiş. Mutasarrıf ve Eskişehir bölge komutanı, bu durumu Heyet-i Temsiliye'ye bildirmekle birlikte "Eğer bakanlık bu bildirimi dikkate almayacak olursa uzaklaştırılması zorunludur. Emir ve

değerlendirmelerinizi bekliyoruz" deniliyordu. Biz de, değerlendirme bekleyenlere şu cevabı vermek zorunda kaldık: "Millî emellere bağlı kalacağını vadeden ve bu prensip içinde millî mücadelenin her türlü yardımına kavuşmuş olan İstanbul hükümetine adı geçenin değiştirilmesi duyurulmazsa, nihayet kovulmasının bir zorunluluk hâline geleceği belirgindir". Tabii ki bu durumda bulunan İstanbul memurları az değildi.

Bunun gibi bir takım konulardan söz edilmek üzere Harbiye Nazırı Cemal Paşa'nın, kabinenin görüşlerini bildiren 24 Kasım 1335-1919 tarihli bir şifre telgrafının ilk cümlesi şuydu:

"Devletin içişleri ve siyaseti kesinlikle ortak kabul etmez" (Belge 194). Bu telgrafa 27 Kasım 1335-1919 tarihinde verdiğimiz geniş cevapta biz de şöye dedik:

"Devletin içişleri ve siyasetinin kesinlikle ortak kabul etmediği bir gerçek olmakla birlikte benzeri görülmemiş olan bugünkü durumda vatan ve milletin geleceğini belirleyecek olan millî mücadeleyi bilerek veya bilmeyerek zayıflatacak ve millî birliği bozacak hiçbir davranışa milletin onay vermeyeceği de çok meşru ve tabiidir". Bu telgrafın son cümlesi şu şekilde idi:

"Heyetimiz, imzası altındaki taahhütlerine tamamıyla bağlıdır... Şu kadar ki, karşılıklı olmak kaydıyla. Hâlbuki hükümet, Salih Paşa'nın imzaladığı taahhüt ve notların henüz hiçbirini gerçekleştirmemiş ve varsa engelleyici sebepleri dahi bildirmemiştir." (Belge 195).

Efendiler, şimdi vereceğim kısa bir bilgi ve ortaya koyacağım belgeler -ki bu bilgilerin belgeleridir- Ali Rıza Paşa kabinesinin, bizi suçlamakla ne kadar haksız ve hükümet işlerinde en hafif manasıyla, ne kadar ilgisiz olduğunu yüce heyetinizin gözleri önüne serecektir zannederim.

Efendiler, İstanbul'daki gizli cemiyetler ve bu cemiyetlere öncülük eden bazı kimseler -Harbiye Nazırı Cemal Paşa'nın mektubunda da itiraf ettiğik gibi yabancılara dayanıyorlardı- bol para ve Ali Rıza Paşa kabinesinin gösterdiği aşırı hoşgörü ve uyuşukluk yüzünden memleketi baştan başa ateşe vermek için olanca güç ve gayretleriyle çalışıyorlardı. Bu konudaki bilgi ve elde edilen belgeler de bilgileri dışında bırakılmış değildi. İstanbul'daki teşkilat ve önlemleriniz sayesinde elde edilmiş bazı belgeler, olduğu gibi Cemal Paşa'nın, sadrazam paşanın ellerine teslim edilmişti. Bu belgeler, o tarihte yabancı temsilcilere de verilmiş ve bu şekilde İtilaf devletleri

hükümetlerinin çoğu tarafından öğrenilmiş ve o tarihlerde özetleri bütün komutanlara ve diğer gerekenlere bildirilmiş olduğuna göre artık olayın tarihe karışmış olduğu bugünlerde yüce heyetiniz ve millet tarafından bilinmesinde bir sakınca görmüyorum.

Asi Ethem ve Kardeşleri Aleyhine Fiilî Harekâta Geçilmesini Emrettim

Efendiler, Kütahya'ya bakanlar kurulu kararının ve heyetin dönmesi gerektiğinin bildirilmesinin ardından, cephe komutanlarına asi Ethem ve kardeşleri aleyhine fiili harekâta geçmeleri emrini verdim.

Efendiler, askerî harekâtı çapulculuktan, devlet kurma ve idare etmeyi, şunun bunun masum çocuklarını kurtuluş fidyesi dilenmek üzere dağlara kaldırmak haydutluğundan ibaret zanneden şarlatanlıklarıyla, yaygaralarıyla bütün bir Türk vatanını bezdiren ve Türk milletinin büyük Meclis'ini kendileriyle uğraştıran hayasız, haddini bilmez, küstah ve herhangi bir düşmanın boğaz tokluğuna casusluğunu, uşaklığını yapacak kadar aşağılık yaratılışta bulunan bu kardeşleri, ellerindeki bütün kuvvet ve dayandıkları düşmanlar da dâhil olduğu hâlde, yola getirip dağıtmak suretiyle inkılap tarihimizde etkili bir ibret örneği vermek zaruri görüldü. Onun için şu girişimlerde bulunmuştuk:

Bursa'da bulunan Yunan kuvvetlerine karşı, bir piyade tümeni bırakılarak, iki piyade tümeni ile bir süvari tugayını, Eskişehir'in güneybatısında ve Kütahya taraflarında yığınak yapmışlardı. Uşak'ta bulunan Yunan kuvvetlerine karşı da, yalnız bir tabur cephede bırakılarak, iki piyade tümeni ve yedi süvari alayı, Dumlupınar çevresinde ve keza Kütahya taraflarında yığınak yapılmıştı.

Kuvvetlerimiz, hareket emrini alır almaz, derhâl Kütahya'da bulunan asi Ethem kuvvetleri üzerine yürüyüşe geçti. 29 Aralık 1336-1920 günü Kütahya'yı işgal ettiler. Üç gün sonra da batı ve güney cephelerinden hareket eden bütün kuvvetlerimiz, Kütahya'nın 30-40 kilometre ilerisinde ve Gediz yakınlarında bir yerde birleştiler. Asi Ethem, kuvvetlerini hiçbir yerde tutup, savunma yapmaya cesaret edemeden Gediz üzerine çekilmişti.

Efendiler, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin şuurlu ordusu kendisini ve Büyük Millet Meclisi ve hükümetini küçük düşürecek kadar beyinsizlik ve eblehçe bir gurur gösteren bu asilere, hak ettikleri terbiye tokadını vurmak için, zaptedilmez bir hiddet ve şiddetle hareket ediyorlardı. Nefes almaksızın kaçan asi Ethem, "İstanbul'da sadarete" diye şu telgrafı veriyordu:

Ankara'da tutuklanan arkadaşlarımızın İstanbul'a geri gönderilmeleri için Ankara Meclis başkanlığına yazdığım protesto aşağıda sunulmuştur. Şu an Millet Meclisi'nin kararıyla saldırıya uğruyorum. Kuvvetim savunmaya, hatta saldırıya bile yeterli olduğu hâlde, ön ve yan taraflarım Yunanlılarla çevrili olduğundan ve hareket şekli hakkında Yunan komutanlığıyla anlaşılmış ise de, sizin olurunuzu almayı her açıdan gerekli gördüğümden, ne yapılması gerektiğine dair yazı ve emirlerinizin alınabilmesi için Gediz telgraf hatlarının tamir ve yenilenmesi arz edilir.

Eski Kuva-yı Seyyare ve Kütahya
havalisi komutanı ve hâlen
umum Kuva-yı Milliye komutanı Ethem

Efendiler, bu telgrafta geçen ve protesto denilen bir hezeyanname, gerçekten Meclis başkanlığına çekilmiş ve gizli bir oturumda Meclis'e okunmuştu. Bunda kullanılan kelimeler, tabirler o kadar kaba ve edepsizdir ki, bir defa okunduktan sonra bir daha okunup dinlenilmesine tahammül edilememişti. Bu kadar adi bir hezeyannameyi, huzurunuzda sunmayı da gerekli görmüyorum. Bu hezeyanname ile milletvekillerinin şahsiyetlerine hakaret edilip Millî Meclis'in meşruluğuna saldırılarak, İzzet Paşa heyetinin İstanbul'a harekette serbest bırakılması isteniyordu.

Efendiler, kuvvetlerimiz Kütahya'ya girerken, ben de Meclis'te bazı milletvekilleri tarafından sorguya çekilmiş bulunuyordum. Asi Ethem'e karşı hareket, saldırı ve takibimize itiraz ediyorlardı. Fuat Paşa'nın Ethem ve kardeşini güzelce idare edebildiğinden değiştirilmemesi uygun olurmuş. Bütün anlaşmazlıklara sebep olan, yeni tayin ettiğim komutanların tecrübesizlikleri ve duruma uygun tavır ve harekette bulunmamalarıymış. Orduda ciddiyet ve disiplin aramanın zamanı mıymış? Ya Allah korusun Ethem Bey orduyu dağıtırsa ne yapacakmışım? Bu kadar önemli bir olaya kim ve nasıl karar vermiş. Böyle bir karar Meclis'e haber verilmeksizin nasıl alınırmış gibi, bir çok soru ve eleştirilerden sonra, herhâlde Ethem Bey

ve kardeşleri vurulmamalıdır diye istekler ileri sürüldü. 29 Aralık'ta bütün oturumları ve 30 Aralık'ın da bir kaç gizli celsesini açıklama yapmakla geçirdim. Durumun bütün safhalarını belgeleriyle, delilleriyle, gerçekleriyle açıklamaya çalıştım. Bütün bu açıklamalarıma rağmen tartışma bir türlü son bulmuyordu. Her şey bir yana, Meclis'in meşruiyetine saldıran telgraf, sahiplerini Hıyanet-i Vataniye Kanununa çarptırmaya yeterliyken, bu asilerin aylardan beri yapmaya devam ettikleri isyankar tavırları ve millî hükümeti yıkma, kendi akıllarınca başka türlü bir hükümet kurma fikirlerini uygulamaya yeltenmeleri göz önünde bulundurulmak istenmiyor, aksine ortadan kaldırılmaktan ve cezalandırmaktan kurtarmaya çalışılmak isteniyor gibiydi. Bunun sebebini kısaca açıklayayım. Efendiler; milletvekillerinden bazıları durumun şahsi ve hissi düşmanlıktan kaynaklandığına inanmışlardı. Gerçekten de bu şekilde sonsuz propaganda yapılmış ve kamuoyu aldatılmak istenmişti. Yine güçlü ve abartılı telkinlerden Ethem kuvvetlerinin çok ve yenilmesinin zor olduğu düşüncesine varılarak, ordu ile çatışması hâlinde ordunun çil yavrusu gibi dağılacağını ve o zaman durumun gerçekten zor olabileceğini düşünüyorlar ve böyle silahlı bir çatışmaya engel olmayı daha uygun bir yol olarak değerlendiriyorlardı.

Efendiler; bu değerlendirmeleri isabetli görüp ona göre hareket etmenin sonucunun, emirerliğinden gelen ve aslında daha yüksek bir düşünce kabiliyetine sahip olmayan Ethem'in, koskoca Türk vatanında diktatörlüğünü kabul ve tastik etmek olacağını anlamamak mümkün müydü?

Meclis'in heyecan ve endişesini ortadan kaldıracak tatmin ve idare edici sözler söyleyerek gizli celse görüşmelerini, silahlı çarpışmaların sonuçlarını bekleyerek kapattık.

Ethem ve Kardeşleri Kuvvetleriyle Birlikte Düşman Saflarında Hak Ettikleri Duruma Düştüler

Efendiler, Ethem'in kuvvetlerini takip eden birliklerimiz, 5 Ocak 1921 günü Gediz'i işgal ederek o çevrede toplandılar. Ethem ve kardeşleri de, kuvvetleriyle birlikte düşman saflarında hak ettikleri duruma düştüler. Artık Ethem olayı kapanmıştı. Ordumuzun içinde bulunan düşman kovularak cephesine gönderilmişti. Bundan sonra yalnız bir düşman cephesini ve hareketini

göreceğiz. Gerçekten de, bir gün sonra, 6 Ocak 1921 günü bütün Yunan ordusu, cephenin her yerinde genel bir saldırıya geçti.

Birinci İnönü Zaferi

Efendiler, bugünkü askerî durumu basit bir şekilde açıklamak için şöyle diyeceğim:

İznik'ten, Gediz üzerinden Uşak'a uzanan bir hat düşününüz, bu hattın, kuzeyinde kalan parçası iki yüz kilometredir. Gediz'den Uşak'a kadar olan parçası da otuz kilometre kadardır. Düşman, üç tümen ile bu hattın kuzey ucundan Eskişehir'e doğru hareket etti. Bizim Gediz'de bulunan önemli kuvvetlerimiz, Eskişehir üzerinden bu düşman tümenlerini karşılamak zorundaydı. Karşıladı ve yendi. İnkılap tarihimize birinci İnönü zaferini kaydetti.

Güney cephesine ait olan kuvvetler, eski yerlerine, Dumlupınar'a geri gönderildiler. Kütahya'da yalnızca Altmış Birinci Tümen, iki alay kadar kuvvetiyle İzzettin Bey (ordu müfettişi İzzettin Paşa'dır) komutasında bırakılmıştı.

Düşmanla İşbirliği Yapan Manisa Milletvekili Reşit Bey'in Milletvekilliğinden Çıkarılma Kararı

Efendiler, 8 Ocak 1921 Cumartesi günü Meclis'in açık oturumunda durumu açıklıyordum. Artık herkes gerçeği görmüş ve anlamıştı. Ethem ve kardeşleri hakkında daha ılımlı davranılması gerektiği şeklinde değerlendirme yapanlar, bu defa çok coşkun bir şekilde aleyhine geçmişlerdi. Ben konuşmamı yaparken Ethem, Tevfik ve Reşit Beyler diye konuşmama itiraz edildi. Yükselen bir ses "Paşa Hazretleri, artık bey demeyiniz. Hain deyiniz!" ihtarında bulundu. "Ethem ve Tevfik hainleri diyeceğim, fakat henüz Büyük Millet Meclisi üyesi sıfatını taşıyan Reşit Bey hakkında da aynı şeyi kullanmak zorundayım. Yüce heyetinize saygımdan bunu söyleyemem. Öncelikle Reşit Bey'in üyelikten çıkarılmasına oy vermenizi rica ederim" dedim.

Başkan, “Millet ve memleket aleyhine silah kullanarak düşmanlarla birlikte çalışan Manisa milletvekili Reşit Bey’in milletvekilliğinden çıkarılmasını kabule edenler el kaldırsın!” dedi. Eller kalktı, kabul edildi.

Ethem ve Kardeşleri Canlarını Refet Paşa’ya Borçludurlar

Yunan ordusunun gerçekleştirdiği bu saldırıda, Ethem ve kardeşleri de, kendilerine düşen görevi yapmaktan geri durmadılar. Tekrar Kütahya’ya yönelirken, orada bulunan tümenimize saldırıya başladılar. İzzet Paşa’nın sağlam karakteri ve yerinde komutası ile emrindeki Türk subay ve askerlerinin yüksek kahramanlıkları, Ethem ve kardeşleriyle birlikte saldıran hain kuvvetleri yenerek kaçmaya mecbur etti. Eğer kendileri de dâhil olduğu hâlde tamamen yok olmaktan kurtulabilmişlerse, bunu da, hiç sevmedikleri Refet Paşa’ya borçlu olduklarını söylemeliyim. Bu konuyu açıklayıvereyim:

Refet Paşa iki süvari tümeniyle, Dumlupınar’ın on kilometre kadar doğusunda, Küçükköy’de bulunuyordu. Kütahya’da bulunan Altmış Birinci Tümene, batıdan saldıran Ethem kuvvetlerini hızlı bir şekilde yenip yok etmek üzere hareket etmesi emredildi. Refet Paşa süvarileriyle Ethem kuvvetlerinin yan ve arkasına gidecekti. Bulunduğu yerden kuzeye, Kütahya’ya bakılacak olursa, bu görevin normal yürüyüşle ve çok etkili bir şekilde yapılabileceği ortada idi. Hâlbuki Refet Paşa, gereken yere gitmemiş, bunun aksi yönüne, Kütahya’nın batısında değil doğusunda Alayunt’a gitmiş. Süvari kuvvetleri, 12 Ocak 1921 günü öğleye doğru Alayunt bölgesine ulaştı.

Refet Paşa İzzettin Paşa ile görüşmek üzere Kütahya’ya gitti. İzzettin Paşa, süvari tümenlerinin Kütahya’nın güneyinden, Yellice dağının batısından, tamamen süvariden oluşan Ethem kuvvetlerinin arkalarına gönderilmesini teklif etmiş.

Refet Paşa, tarafların savaş düzeni hakkında tam bir bilgisi olmadığını ileri sürerek böyle bir harekete yanaşmamış... Refet Paşa, İzzettin Paşa kuvvetlerinin doğuya, Porsuk Suyu gerisine çekilmesi hâlinde süvarileriyle Kütahya ovasından asilerin yan ve geri bölgelerine saldırmayı düşünüyormuş. Atlı isyancılar hayvanlarından inmiş, piyade tümenimiz karşısında yaya olarak savaştığı en zayıf durumunda üzerine yürümekte tereddüt gösteren komutan, piyade tümenimiz yenilip kaçarken atları üstünde bulunan

ve moralleri yükselmiş isyancıların hangi yanına ve nasıl saldırmayı düşündüğü gerçekten her asker için düşünülecek bir meseledir. Böyle şey olamaz! Bu düşman süvarisi, kaçmaya mecbur ettiği piyadeyi bırakıp Refet Paşa süvarilerinin üzerine atılmayacak mıydı?

Efendiler, savaş meydanına, top ve tüfek seslerine gelen bir kuvvet, bir tek tüfeğin, savaştaki kendi kuvvetlerinin yenilgilerini beklemek ve ondan sonra iş görebileceği zannında bulunmak, yalnız asker olanların değil, en sade görüşlü insanların bile akıllıca bulacağı bir düşünce değildir. Görev ve fedakârlık, savaşan kısmın yenilmeden, çekilmeden başarısını sağlamaya çalışmakla gerçekleştirilir.

Arkadaşı savaştığı ve yardıma muhtaç olduğu bir sırada, seyirci kalan komutanlar, arkadaşının mağlubiyetine şahit olabilirlerse de, tarihin amansız eleştirisinden, suçlamasından asla kurtulamazlar.

İzzettin Paşa, 11 Ocak 1921 öğleninden 13 Ocak gece yarısına kadar gerçekleşen şiddetli ve karışık savaşlar sırasında, süvari gruplarının da saldırıya katılması zamanının geldiği hakkında Genelkurmay başkanlığına da başvuruda bulunmuştu. Refet Paşa, Güney cephesinden getirttiği Sekizinci Tümen yetişebildiği takdirde 14 Ocakta saldırıya geçmek niyetinde olduğunu birliklerine bildiriyordu. İzzettin Paşa, 11, 12, 13 Ocak günlerinde yalnız başına düşmanla savaştıktan sonra akşam vakti yaptığı karşı saldırıyla isyancıları yendi ve kaçmaya zorladı. Refet Paşa savaşa seyirci kalarak büyük bir fırsat kaçırdı. Ethem'in ve kuvvetlerinin kaçışına uygun bir durum bıraktı. 14'üncü gün, emri altında bulunan bütün süvari kuvvetlerini süvari tümen komutanlarından Derviş Bey'in (kolordu komutanı Derviş Paşa'dır) emrine vererek onu Ethem'in takibiyle görevlendirdi. Derviş Paşa; Afşar'da, özellikle Gediz'de Ethem kuvvetlerinin gerilerine doğru, geceleri de yürümek suretiyle yönelttiği müthiş darbeler üzerine Ethem, Tevfik ve Reşit kardeşler yeni görev almak üzere düşman ordugâhına kaçabilmişlerdir.

İzzet ve Salih Paşalar Ankara'dan Memnun Görünmüyor, İlle İstanbul'a Gitmek İstiyorlardı

Saygıdeğer efendiler, Ankara'da bulunan İstanbul misafirlerimize bir-bir buçuk aylık misafirlik süreleri sırasında çok şeyler gösterme fırsatlarına

sahip olduğumuzu zannediyorum. Asi Ethem ve kardeşlerinin kuvvetleri ortadan kaldırıldı. Yunanlıları üç gün içinde İnönü'de yendik. Büyük Millet Meclisi'nin rahat ve memnun olacağı yeni bir devre açıldı. Fakat, İzzet ve Salih Paşalar bunların hiçbirinden memnun görünmüyorlar, gurbette kalmış gibi ille İstanbul'a gitmek istiyorlardı. İstanbul'daki arkadaşlarının da çok merak etmekte oldukları anlaşılıyordu.

Ankara'ya gelişlerinden on gün sonra, Fransız telsiz telgrafıyla Zonguldak'a bir telgraf gelmişti. Telgraf şudur:

16 Aralık 1921

Zonguldak Mutasarrıflığı Aracılığıyla İzzet Paşa Hazretleri'ne

Sizden henüz bir bilgi gelmediğinden, heyetin geleceği haberini bekliyoruz.

Mustafa Arif

İki gün sonra Adapazarı üzerinden de şu telgraf geldi:

Dâhiliye Nazırı İzzet Paşa Hazretleri'ne

Sizden bir haber alınamadığından, geliş haberinizin beklenmekte olduğuna dair birkaç gün önce Zonguldak yoluyla yazılan telgrafın cevabının bir an önce bildirilmesi rica olunur.

Dâhiliye Nazırı vekili
Mustafa Arif

Tevfik Paşa kabinesi adına Ziya Paşa'nın İnebolu'ya gönderdiği özel bir memur 10-11 Ocak 1921'de uzun bir şifre telgrafla birtakım bilgiler veriyordu.

İzzet Paşa heyetinin Anadolu harekâtına katıldıkları haberi İstanbul tarafından doğrulanmış... Kabine İzzet Paşa'dan bilgi istiyormuş... Ziya Paşa, Safa, Mustafa Arif ve Raşit Beyler de demişler ki:

"Ülkenin menfaatleri, heyetin Anadolu'da kalmasını gerektiriyorsa buna bir şey denilmez. Bu takdirde, kabinenin düşeceği muhakkaktır. Ancak, bu durumda biz de bu vatanın evlatlarıyız. Hiç olmazsa bizleri de durumdan haberdar etsinler... Bizi aydınlatsınlar ki, biz de ona göre hareket edelim..."

Ziya Paşa, Paris'ten, Ahmet Rıza Bey'den aldığı bir mektuptan ve İstanbul'da güvenilir bir kaynaktan elde ettiği bir bilgiden de bahsettiriyordu.

Ahmet Rıza Bey diyormuş ki: Eğer Kuva-yı Milliye'nin askerî gücü müsait ise, İzmir meselesi iyi hazırlanmış bir hücumla oldu bitti şeklinde halledilmeliymiş... aldığı bilgi bunu doğruluyormuş. Kral Konstantin'i tutacaklarmış...

Ziya Paşa'nın elde ettiği özel bilgiler de, son konferanstan önce Yunanlıların güçlendirilerek büyük bir saldırı gerçekleştireceklerine dairdi.

Damat Ferit Paşa hummalı bir faaliyete girişmiş... Baltalimanı'nda pek çok kabine listeleri hazırlanmaya başlanmış...

İnebolu'ya gelen özel memur vasıtasıyla Ziya Paşa ile ve arkadaşlarına bildirdiğim cevapta, "verdikleri bilgiye teşekkür ettiken sonra, "İzzet ve Salih Paşalar ortak gayemizin gereği olarak Ankara'da kalmışlardır" dedim. "Kendilerinin İstanbul'da duruma hakim pozisyonunda kalmaları doğru ise de kabine düşmeden önce hepsinin, şimdiden hazırlayacakları güvenilir ve hızlı bir vasıta ile hemen Anadolu'ya gelmelerinin vatanın yüce menfaatlerinin gereği olduğundan, bu şekilde yapacakları hizmet ve fedakarlıklar milletin gözünde büyük şükranla karşılanacaktır" diye yazdım.

Özel memurun İstanbul'a dönüşünün ardından, İnebolu'ya gönderdiği ve oradan 19 Ocak 1921'de çekilen şifre telgrafta Ziya Paşa ve arkadaşlarının görüşlerim çerçevesinde hareket etme karar verdikleri bildirilmişti..

Sadrazam Tevfik Paşa Benimle Görüşmek İstiyor

Efendiler, bu tarihten bir hafta kadar sonra, Kocaeli komutanlığından şöyle bir telgraf aldım:

Geyve istasyonu, 26/1/1921 *Büyük Millet Meclisi Başkanlığına* Ülkenin yüce menfaatlerine ait önemli bir mesele hakkında Sadrazam Paşa'nın sizinle makine başında görüşmek istedikleri İstanbul telgraf genel müdürünün 26/1/1921 tarih ve 16.30 saatli telgrafiyla bildirilmektedir. Bu konudaki düşüncenizin bildirilmesini bekliyoruz.

Kocaeli komutanlığına aynı gün makine başında verdiğim cevapta dedim ki:

İstanbul, Geyve ile doğrudan doğruya nasıl haberleşebilir? İstanbul'da Tevfik Paşa ile veya herhangi birisiyle yazışma ve görüşmelerde bulunabilmem bakanlar kurulunun ve hatta Meclis'in kararına bağlı

olduğundan bu konuda şimdiden bir şey söyleyemem. Tevfik Paşa ile telgraf memurunun açıktan açığa yazışması da, İstanbul'a karşı durumumuzu yabancıların gözünde sarsacağından doğru olmaz. Ancak Tevfik Paşa'nın, benim şahsıma değil Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetine bir başvurusu varsa, bu başvurunun kabul edilmesi normaldir. Bu konunun gayr-ı resmî ve aynı aracı ile kendisine gönderilmesinde bir sakınca yoktur.

İstanbul'dan Adapazarı'na telgraf ve oradan Geyve'ye kadar askeriyenin kontrolü altında telefon hattı vardır. Tevfik Paşa'nın benimle kapalı olarak görüşmek istemesi üzerine İstanbul hatları Ankara'ya bağlattırıldı:

Tevfik Paşa'dan açık olarak şu telgrafı aldım:

İstanbul, 27/1/1921

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı
Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

25 Ocak tarihinde Paris'te toplanacak olan meclis tarafından alınacak kararlar gereği Şark meselesinin hallini görüşmek üzere 21 Şubatta Londra'da İtilaf devletleri delegeleriyle Osmanlı ve Yunan hükümetleri delegelerinden oluşan bir konferans toplantıya davet edilecektir. Mevcut antlaşmada, olaylar dolayısıyla zorunlu görülecek değişiklikler gerçekleşecektir. Hükümetimize gönderilecek davette, Mustafa Kemal Paşa'nın veya gerekli izin verilmiş olan delegelerin Osmanlı temsilcilerinden oluşan heyet arasında bulunmaları şart koşulmuştur. Bu kararlar İtilaf devletlerinin İstanbul temsilcileri tarafından bildirildi. Görevlendireceğiniz delegeler, buradan seçeceğimiz şahıslarla birleşerek gitmek üzere karar ve cevabınızı bekliyorum. Zamanın hassasiyeti sebebiyle, bunun gibi bazı önemli yaışmalarımız için hattın açık bulundurulmasını rica ederim. Makina başında hemen cevap vermek mümkün ise telgraf başında beklemekteyim efendim... Bir de şifre var efendim.

Tevfik

Şifrenin çözümü de şuydu:

İstanbul, 27 Ocak 1921

Saat: 20.00

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Yunanlıların Londra konferansında güçlü söz sahibi olabilmek için bir kolorduyu İzmir'e göndermekte ve Trakya'daki kuvvetlerini de Anadolu'ya

hareket ettirmekte olduğu ve on güne kadar bir saldırıya başlayacakları güvenilir bir şekilde haber alınmıştır.

Tevfik

Tevfik Paşa'ya Verdiğim Resmî ve Özel Cevaplar

Efendiler, Tevfik Paşa'ya verdiğim cevap telgrafı şuydu:

Tel

Ankara, 28/1/1921

İstanbul'da Tevfik Paşa Hazretleri'ne

Cevap: 27/1/1921. Millî iradeye dayanarak Türkiye'nin geleceğiyle ilgili söz söyleyebilecek tek meşru ve bağımsız hakim güç, Ankara'da uzun süredir toplanmış olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'dir. Türkiye'ye ait bütün meselelerin halledilmesiyle görevli ve her türlü dış ilişkilerde muhatap, ancak bu Meclis'in kabinesidir. İstanbul'da herhangi bir heyetin hiçbir açıdan meşru ve hukuki yönü yoktur. Bu durumda, böyle bir heyetin kendine hükümet adını vermiş olması milletin hâkimiyet haklarına açıkça aykırı ve bu ad altında, millet ve memleketin hayatına ait konularda dışarıya karşı kendini muhatap göstermesi doğru değildir. Heyetinize verilmiş olan vatani ve vicdani görev, derhâl gerçeklere ve duruma uyarak, millet ve memleket adına meşru muhatap olacak hükümetin Ankara'da olduğunu kabul ve ilan etmektir. Millet ve memleketimiz adına meşru yetkilere sahip hükümetin Ankara'da olduğu İtilaf devletlerince takdir edildiği şüphesiz olduğu hâlde, bu devletlerin düşüncelerini açıkça bildirmeyi ertelemeleri İstanbul'da aracı bir heyetin bulunmasının kendileri için yararlı olabileceğini düşünmelerinden kaynaklanmaktadır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti barış ve güvenliği büyük ciddiyet ve samimiyetle istediğini ve yalnız millî haklarının tanınmasını istemekten ibaret olan şartlarını defalarca ilan ve bu hakların kabulü hâlinde, teklif edilecek görüşmeleri kabul edilebilir bulduğnu bildirmiştir. İtilaf devletleri, Londra'da toplayacakları konferansta Şark meselesini adalet içinde halletmeye karar vermişlerse, davetleri doğrudan doğruya Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetine verilmelidir. Belirtilen şartlarda gerçekleşecek

davetin Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti tarafından iyi karşılanacağını tekrar bildiririz.

Türkiye Büyük Millet Meclisi başkanı
Mustafa Kemal

Saat: 00.30

Bunun ardından, kendi adıma ve özel olarak da şu telgrafı yazdım:

Tel

Ankara, 28 Ocak 1921

İstanbul'da Tevfik Paşa Hazretleri'ne

Sizin gibi, bütün bir ömür bu millet ve memlekete durmaksızın şükran duyulacak hizmetlerde bulunmuş bir devlet adamına, bundan önceki bütün hizmetlerinizi taçlandıracak müstesna ve tarihî bir fırsat çıktığına inanıyoruz. Biz, tam bir birlik içinde hareket etmek istiyoruz. Dolaylı olarak davet edildiğimiz konferansta memleketi ayrı ayrı temsil edecek iki heyetin ne kadar sakıncaları olduğunu tamamıyla takdir ettiğinize eminiz.

Milletin sırf hâkimiyet haklarını korumak amacıyla sarfettiği emekler, akıttığı hesapsız kanlar iç ve dış pek çok zorluğa karşı gösterdiği sabır ve direnç, bugün karşı karşıya olduğumuz iyi şartlardaki yani durumu ortaya koydu. Bir taraftan da, dünyada gelişen olaylar, sabır ve direncin asıl hedefi olan tam bağımsızlığımızı güçlendirecek şekilde gelişmeye devam ediyor. Bizi esarete ve yok oluşa mahküm etmek istemiş olan hükümetler arasında, millî haklarımızı savunurken... Maddî manevi, memleketin bütün kuvvetlerinin birlikte hareket etmesi gerekmektedir. Bunun için zât-ı şahanenin millî iradenin Memlekette temsil edildiği tek yer olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni tanıdığını resmen ilan etmesi artık gerekmektedir. Bu şekilde, İstanbul'un, memlekete durmadan zararlar verdiği acı tecrübelerle sabit olan ve ancak yabancılar lehine devam ettirilen normal olmayan durumuna bir son vermek mümkün olur. İtilaf devletleri temsilcileri tarafından yapılan çağrı gösteriyor ki, İstanbul'dan hareket edecek olan bir delege heyetinin Londra konferansına katılabilmesi, Ankara hükümeti tarafından tam yetkiyle gönderilmiş olacağı temsilcileri içeriyor olmasını şart koşmaktadır. Bu şekilde İtilaf devletleri, Türkiye adına barış görüşmelerine katılacak delegelerin ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından gönderilebileceğini yeterince açık bir şekilde itiraf etmiş oluyorlar.

Fiilî ve hukuki olarak ülkede tek meşru hükümet olan Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinin ilan etmiş olduğu ilkeleri kabul ve bu ilkelerin düşmanlarımız tarafından onaylanmasını sağlamak için bize katılarak durumunuzu düzeltmenizi ve belirlemenizi tarih ve millet önünde üslenmiş olduğumuz görev ve yetkiyle teklif ederiz. Bu şekilde mücadelemizin mutlu bir sonuca ulaştırılması hızlandırılmış olur. Birlikte hareket etme ve millî emelleri güçlü bir şekilde savunma fikriyle gerçekleşen bu samimi teklifleri-miz kabul edilerek gerçekleştirilmediği takdirde; saltanat ve hilafet makamının sahibi olan zât-ı şahanenin küçük düşürülmüş olması tehlikesinden korkulur ve biz, millî iradenin sağlamış olduğu fiili ve hukuki bütün yetkileri taşıyan bir hükümet sıfatıyla, şimdiden belirtiriz ki, bundan doğacak sorumluluk, tahmin edilemeyecek bütün sonuçlarıyla doğrudan doğruya zât-ı şahaneye aittir. Yüce şahsınızın, bu durum karşısında vicdani ve tarihî görevini tamamıyla yerine getirip sonucunu tarafımıza kesin ve açık bir şekilde yazmanızı bekliyoruz. Bu vesile ile özel saygılarımızın kabul edilmesini rica ederiz efendim.

TBMM başkanı
Mustafa Kemal

Saygıdeğer efendiler, zaten maddi ve manevi olarak geçerliliği kalmamış, dolayısıyla varlığını koruması çok zor olan İstanbul hükümetini devreden çıkarmak önemliydi. Buna engel olanların başında padişah ve halife bulunuyordu. Bu bakımdan, bu makama, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni ve hükümetini tanıtmak, durumu açıklığa kavuşturmak için ilk teşebbüsü yapmak gerekiyordu. Zaten elimizde olmayan bu makama, henüz başka bir muamele yapmaya maddi imkân yoktu. Bu nedenle, Tevfik Paşa'ya aynı günde şu üçüncü telgrafı da yazdım:

Ankara, 28 Ocak 1921

İstanbul'da Tevfik Paşa Hazretleri'ne

Resmî ve özel telgrafımızdaki değerlendirme ve tekliflerimizi aşağıda özet olarak yeniden yazıyoruz. Gereğinin derhâl yerine getirilmesini ve sonucunun bize bildirilmesini rica ederiz.

1- Padişah, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni tanıdığını kısa bir hatt-ı hümayun ile ilan edeceklerdir. Bu hatt-ı hümayun, hilafet ve saltanat makamının dokunulmazlığını esas olarak kabul etmiş olan Türkiye Büyük

Millet Meclisi'nin işleyiş şeklini ve yetkilerini kabul ettiklerini içerecektir. Ayrıntılara girmek şimdilik gerekli değildir.

2- Birinci madde kabul edilip gereği yapıldığı takdirde, bir aile problemi olan iç durumumuzun düzenlenmesi aşağıdaki gibi olabilir:

Zat-ı şahane eskiden olduğu gibi İstanbul'da ikamet ederler. Yetki ve sorumluluk sahibi olarak her türlü saldırıdan uzak ve her türlü bağımsızlık şartlarını hâiz olan Türkiye Büyük Millet Meclisi ve hükümet şimdilik ankara'da bulunur. Tabii ki artık İstanbul'da kabine adı altında bir heyet kalamaz. Ancak, İstanbul'un özel durumu gereği padişahın yanında Büyük Millet Meclisi'nden görevli ve yetkili bir heyet bulundurulur.

İstanbul şehir merkezi çevresinin yönetiminin düzenlenmesi daha sonra kararlaştırılıp uygulanır.

Bu şartların kabulü ve uygulanmasıyla birlikte, Büyük Millet Meclisi'nce hazırlanmış bütçemizde esasen padişah ve hanedanın ödeneği var olmakla birlikte, bütün gerekli memurların ve diğer maaş alan kişilerin ödeneklerini ödeyecek miktarda para hükümetçe sağlanacak ve ödenecektir. Mali gücümüz bunu karşılamaya yeterlidir.

TBMM başkanı
Mustafa Kemal

Tevfik Paşa'nın bu uzun telgrafımıza gece verdiği cevap çok kısa oldu:

Tel

28-29 Ocak 1921

Telgrafları aldım. Yarın heyeti toplayarak saat altıda bilgi veririm efendim.-

Tevfik Paşa ve Arkadaşları Anadolu'yu İstanbul Hükümetine Bağlamak İstiyorlar

Tevfik Paşa, heyeti toplamış, cevap verdi. Bunu da aynen sunacağım:

İstanbul, 29/1/1921

Ankara'da Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

23 Ocak 1921 tarihli üç adet telgrafınıza cevaptır: Mevcut hükümet İstanbul ve Anadolu'nun birliği hakkındaki yararları önceden beri takdir ettiğinden, bu amaçla işbaşına gelmiş ve şimdiye kadar bu uğurda çalışmıştır.

Milletin hâkimiyet haklarını korumak için harcadığınız emeklerle verdiğiniz kurbanların, içinde bulunduğumuz müsait şartların oluşmasında büyük etkisi olduğuna inanıyoruz. Bu nedenle, millî bir fayda sağlayacak tekliflerinizi kabule hazırız. Bu bakımdan, dikkat çektiğiniz konular hakkındaki görüşlerimizi aşağıda açıklıyorum:

Konferansa dolaylı olarak davet edilmeniz normaldir. Çünkü, İtilaf hükümetlerinin temsilcileri buradadır. Bu nedenle, İstanbul'da bulunan ve sizinle birlikte çalışmak isteyen bir hükümet aracılığıyla bildirilmiş olması çok normal görülmelidir. Şimdiye kadar Anadolu'yu tanımaya bile gerek görmeyen Avrupa hükümetlerinin, özellikle Anadolu temsilcilerinin konferansta bulunmasını şart koşmaları memnuniyet vericidir. Böylece bir şekil meselesi çıkarak bu olumlu gelişmeden yararlanmak, millete karşı yüklenmiş olduğunuz görev ile asla uyuşmaz. Zaten aramızda birlik oluşturduğumuz ilan edildikten sonra, temsilcilerimiz ayrı ayrı değil tek vücut demektir. Kabul edilen prensipler içinde söz söyleyeceklerine göre bu konuda bir sakınca düşünülemez. Bu durumda, devlet ve millete karşı mükellef olduğumuz görev, bu tarihi anda bize uzatılan elden yararlanılmasını kesinlikle emretmektedir. Bundan kaçmak, Yunan iddialarının savunmasız kalmasını ve memleketimizin daha ne kadar süre savaşa sahne olmasını gerektireceği düşünülmelidir. Esasen taleplerimizi konferans huzurunda dile getirmek ve hakkımızı Avrupa'da duyurmakla, konferans sonuçsuz dahi kalsa, zarar etmiş sayılmayız. Sizin ve arkadaşlarınızın vatanseverlikleri bu fırsatı kaçırmamayı gerektirir. Şimdiye kadar eski kabineler tarafından alınmış ve her iki taraf için kötü sonuçlar doğurmuş olan kararların kaldırılması tabii olduğundan ayrılık ve gayrılık kalmamıştır. Ancak, İstanbul'un işgal altında bulunması nedeniyle burasının iş yapabilme gücünden uzak kalması, hükümet işlerinin bütünüyle İtilaf devletlerinin eline geçmesine ve böylece anlaşmada kayıtlı İstanbul hakkındaki kararın uygulamaya konulmasına sebebiyet verilmiş olacağından, savaştığımız Yunan askerinin şimdiki durumda İstanbul ve çevresinde varlığı dahi bu teklifleri uygulanamaz bir hâle koymuştur. Heyetimizce makamı koruma fikrinin bu değerlendirmelerde söz konusu olmadığını inandırmaya bile gerek duymam. Esasen bugün öncelikli olarak halledilmesi gereken konu, vakti gelmekte olan konferansa delegelerimizi yetiştirmekten ibaret olduğundan ve biz konferansta bulunmadığımız takdirde

Yunanlıların katılarak gıyabımızda karar verilmesi ve böylece davamızı kaybetme riskiyle karşı karşıya kalacağımızdan bu konuda tarafımızdan sorumluluk kabul edilmeyeceğini bildirir ve konferans toplanmadan orada bulunmanın menfaatlerimiz gereği olduğundan temsilcilerinizin derhâl buraya gönderilmesini rica ederim.

Sadrazam
Tevfik

Saygıdeğer efendiler, Tevfik Paşa ve hükümeti İstanbul ve Anadolu'nun birlikte hareketi için çalışmış olduğunu söylüyor. Doğrudur. Biz de aynı şey için çalışmaktaydık. Şu fark ile ki, Tevfik Paşa ve arkadaşları, Anadolu'yu İstanbul hükümetine bağlamak ve esir etmek istiyordu. Öyle bir hükümete ki, dünyada varlığına itiraz edilmiyorsa, düşmanın emellerini kolaylaştırıcı olarak durumda görüldüğü içindi. Tevfik Paşa ve arkadaşlarına göre, uygun durumu ortaya koymaya Anadolu mücadelesinin büyük etkisi vardır. Ama durumu ortaya koyan aslında Anadolu mücadelesi değildir. İhtimal, bu ihtiyar diplomat bu kerametin kendisinin iktidar mevkine gelmesinde olduğunu hayal ediyordu.

Teşkilat-ı Esasiyenin Temel Maddelerini Tevfik Paşa'ya Bildirdim

Tevfik Paşa'ya şu şekilde cevap verdim.

İstanbul'da Tevfik Paşa Hazretleri'ne

A. 27/1/1921 ve 28/1/1921 tarihlerinde yazdığım üç telgrafla size gerekenleri ve uygulanması zorunlu olan bütün konuları açık ve kesin bir dille bildirmiş olduğum düşüncesindeyim. Buna rağmen, 29 Ocak 1921 tarihli telgrafınızla durumun henüz gerektiği kadar anlaşılmamış ve isabetle değerlendirilememiş olduğunu gördüm. Durumun önemi ve zamanın nezaketi, sizi aydınlatmaya yardımcı olmayı bir görev hâline getiriyor. Değerlendirme ve isteklerimizin beklenen sonucu sağlamasını kolaylaştırmak amacıyla, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından uygulamaya konulan Teşkilat-ı Esasiye Kanununun temel maddelerini aşağıda aynen sunuyorum:

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Temel Maddeleri

1- Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir. Yönetim şekli, halkın geleceğini bizzat ve fiili olarak idare etmesi ilkesine dayanmaktadır.

2- Yürütme gücü ve yasama yetkisi, milletin tek gerçek temsilcisi olan Büyük Millet Meclisi'nde bulunmaktadır.

3- Türkiye Devleti, Büyük Millet Meclisi tarafından yönetilir ve hükümeti "Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti" unvanını taşır.

4- Büyük Millet Meclisi, vilayetlerin halkı tarafından seçilen üyelerden oluşur.

5- Büyük Millet Meclisi'nin seçimi iki senede bir yapılır. Seçilen üyelerin üyelik süresi iki yıl olmakla birlikte, yeniden seçilmek mümkündür. Eski heyet, yeni heyet toplanana kadar göreve devam eder. Yeni seçimlerin yapılmasına imkân görülmediği durumlarda, toplanma süresi yalnız bir yıl uzatılabilir. Büyük Millet Meclisi üyelerinin her biri, yalnızca kendini seçen şehrin vekili olmayıp bütün milletin vekilidir.

6- Büyük Millet Meclisi'nin genel kurulu Kasım ayı başında, davete gerek olmadan toplanır.

7- Dinî hükümlerin yerine getirilmesi, kanun çıkartmak, iptal etmek, değiştirmek, antlaşmalar yapıp barış imzalamak ve vatan savunması için savaş ilan etmek gibi temel kanunlar Büyük Millet Meclisi'ne aittir. Kanun ve tüzüklerin çıkarılmasında halk için en yararlı ve zamanın ihtiyaçlarına en uygun fıkıh ve hukuk hükümleriyle, örf ve âdetler esas alınır.

8- Büyük Millet Meclisi, hükümeti oluşturan bakanlıkları, özel kanun gereğince seçmiş olduğu bakanlar vasıtasıyla yönetir. Meclis, işlerin yürütülmesiyle ilgili konularda bakanlara görev dağılımı yapar ve gerektiğinde bunları değiştirir.

9- Büyük Millet Meclisi genel kurulu tarafından seçilen başkan bir seçim devresi süresince Büyük Millet Meclisi başkanıdır. Bu sıfatla Meclis adına imza atmaya ve bakanlar kurulu kararlarını onaylamaya yetkilidir. Bakanlar kurulu üyeleri, aralarından birini başkan seçerler. Ancak Büyük Millet Meclisi başkanı bakanlar kurulunun da doğal başkanıdır.

B. Kanun-u Esasinin bu maddeleri ve açıklanmayan hükümleri eskisi gibi uygulamadadır. Bizce belirttiğim temel maddelere aykırı hareket etmeye imkân ve yetki olmadığını dikkatinize önemle sunarım. Meclis başkanlığıyla

başlayan yazışmalarınızın gerektirdiği işlerin yürütülmesi, bakanlar kuruluna verilmiştir efendim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi başkanı
Mustafa Kemal

İlk Teşkilat-ı Esasiye Kanunumuzun Tarihçesi

Saygıdeğer efendiler, bu telgrafımda temel maddeleri bildirilen Teşkilat-ı Esasiye kanunu, bu tarihten henüz on gün önce, yani 20 Ocak 1921 tarihinde Meclis'ten çıkmıştı. Meclis'in ve millî hükümetin durum ve yetkileri ile yapı ve mahiyetini ifade eden ilk kanundur. Meclis 23 Nisan 1336-1920'de açıldığına göre, bu temel kanunun Meclis'ten çıkarılabilmesi için dokuz ay kadar bir sürenin geçmesi gerekmişti. Bu zorunluluğun kaynağı hakkında bir fikir verebilmek için izin verirseniz kısa bir açıklamada bulunayım:

Biliyorsunuz ki, Meclis'in açılışının ardından, gerekli ilkeleri içeren bir önerge vermiştim. Meclis ve bakanlar kurulu, bu ilkeleri fiili olarak ilk günden itibaren uygulamaya başlamıştı. Bir yandan da kurulan hukuk-ı esasiye encümeni, bu önergenin içeriği temel olmak üzere bir kanun teklifi hazırlamaya başladı. Nihayet, dört ay kadar bir süre sonra, bu encümen "Büyük Millet Meclisi'nin yapısı ve çalışma esasları hakkında kanun maddeleri" başlıklı sekiz kanun maddesini Meclis'e getirdi. 18 Ağustos 1336-1920 tarihinde öncelikli olarak görüşmeye sunulan bu kanun maddelerinin uzunca gerekçeleri de vardır.

Encümen yazısını, Büyük Millet Meclisi'nin tanımına ait satırları arasında şu cümleler yazılıydı:

"Halife ve padişahın esir olması ve yaşanan diğer olayların ortaya koyduğu zorunlulukların yöneltmesiyle kurulan Meclisimizin, sonsuza kadar bugünkü şeklinde devam edeceğini kabul etmek, istisnai şartlara normal şeklini vermek olacağına, hâlbuki bu normal olmayan şartların devam edemeyeceği ilkesine göre çiğnenmekte olan hilafet ve saltanatla milletin bağımsızlığı ve vatanın kurtuluşu haklarının sağlanmasına değin geçerliliği ve ancak esas gaye olan bu kutsal değerlerin elde edilmesiyle Meclis'in normal şeklini alması uygun görülmüş ve bunun için ikinci maddenin birinci fıkrası 'amacın gerçekleştirilmesine değin' ibaresiyle kayıt altına alınmıştır".

Gerçekten de, Meclis'in toplanma süresi zamanla sınırlandırılıp kayıt altına alınmamıştı.

Bu sebep ve değerlendirmelere göre, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 1336-1920 Ağustos'unda henüz daimi ve durum ve vaziyetinin normal olmadığı düşüncesinin geçerli olduğu anlaşılıyor.

Kanunun maddelerinin birincisi de, "Büyük Millet Meclisi, yasama ve yürütme gücüne sahip, devletin idaresine bizzat ve bağımsız olarak hakimdir" şeklinde idi. Bu madde ile Meclis'e verilen yetkilerin de şartlara göre geçici olması gerekeceği normaldi. Durumu geçici olan bir kurumun yetkileri de var olduğu sürece geçerli olur.

Anayasa komisyonunun görüş ve değerlendirmeleri Meclis'te de aynen ortaya konuldu. Hatta Meclis üyelerinden birçokları gayenin açıkanmasında encümenin ifadelerini yetersiz bularak açıklık getirilmesi teklifinde bulundular. Dediler ki: "Birinci maddenin başına 'hilafet ve saltanatın, vatan ve milletin bağımsızlığı kazanılıncaya kadar...' açıklamasını eklemek gerekir." İkinci maddedeki "amacın gerçekleştirilmesine değin" ibaresi yerine de, aynı açıklığın getirilmesi gereği talep edildi. Bu mesele çok tartışmalara sebep oldu. Bazı milletvekilleri "Yalnız *hilafet* kelimesini koyalım, saltanat onun içindedir" dediler.

Bazı hoca efendiler buna razı olmadılar. "Hilafet manevi bir emirdir" değerlendirmesinde bulundular. "Hilafette ruhbanlık yoktur" itirazına şu şekilde cevap verdiler: "Saltanat hükmettiği ülkeyi, hilafet ise bütün yeryüzündeki müslümanları kapsar".

Bu tartışmalar günlerce devam etti. Tartışılan fikirlerden biri açıktı: "Halife ve padişah vardır ve var olacaktır. O var oldukça bugünkü durum, şekil ve yetki geçicidir. Hilafet ve saltanat makamı faaliyette bulunma fırsatı elde edince anayasa ve yasanın ne olduğu bellidir. O açıdan, yeni bir şey düşünmek söz konusu değildir. Hilafet ve saltanat makamının faaliyete geçmesi sağlanıncaya kadar Ankara'da toplanmış olan bir takım insanlar, geçici önlemlerle çalışacaklardır".

Hilafet ve Saltanat Meseleleri Hakkında Meclise Yaptığım Açıklamalar

Buna karşı olan fikirde açıklık yoktu. “Saltanat millete geçmiştir. Saltanat kalmamıştır. Hilafet de saltanat demektir. Bu sebeple onun da varlık sebebi yoktur” şeklinde açık açık konuşulamıyordu. Otuz yedi gün sonra, 25 Eylül’de gizli bir oturumda Meclis’e bazı açıklamalarda bulunmayı faydalı gördüm. Hakim düşünce ve duyguları tatmin ettikten sonra, başlıca şu değerlendirmeler de bulundum:

“Türk milletinin ve onun yegâne temsilcisi olan yüce Meclis’in, vatan ve milletin bağımsızlığını, geleceğini kazanmak için çalışırken hilafet ve saltanatla, halife ve sultanla bu kadar çok meşgul olması sakıncalıdır. Şimdilik hiç söz etmemek yüce menfaatlerin kazanılması için gereklidir. Eğer amaç, bugünkü halife ve padişaha bağlılığı korumak ve bağlı kalındığını ifade etmekse, bu adam haindir. Düşmanların, vatan ve millet aleyhinde kullandıkları bir araçtır. Buna halife ve padişah deyince millet, onun emirlerine uyarak düşmanın emellerini yerine getirmek zorunda kalır. Hain veya makamının kudret ve yetkilerini kullanmaktan uzak olan bir adam zaten padişah ve halife olamaz. O hâlde, onu makamından indirip yerine derhâl başkasını seçeriz demek istiyorsanız, buna da bugünün durum ve şartları uygun değildir. Çünkü tahttan indirilmesi gereken adam, milletin yanında değil, düşmanların elindedir. Onun varlığını yok sayarak başka birine bağlılık bildirmek düşünülüyorsa, bugünkü halife ve sultan haklarından vazgeçmeyerek İstanbul’daki kabinesiyle bugün olduğu gibi makamını muhafaza ve faaliyetlerine devam edebileceğine göre, millet ve yüce Meclis, asıl amacını unutup halifeler davasıyla mı uğraşacak? Ali ve Muaviye devrini mi yaşayacağız? Özetle, bu konu geniş, hassas ve önemlidir. Halledilmesi, bugünün işlerinden değildir.

Meseleyi temelden çözmeye çalışırsak, bugün içinden çıkamayız. Bunun da zamanı gelecektir.

Bugün kabul edeceğimiz anayasa, varlık ve bağımsızlığımızı kurtaracak olan Millet Meclisi’ni ve millî hükümeti güçlendirmeye yönelik anlam ve yetkiyi içerecek şekilde olmalıdır!

Efendiler, bu açıklamalarımdan bir hafta önce, ben de Meclis’e bir proje vermiştim. 13 Eylül 1921 tarihli olup siyasi, sosyal, idari ve askerî görüşleri belirtip idari yapılanma hakkındaki kararları içeren bu program, Meclis’in

18 Eylül 1921 günkü oturumunda okundu. İşte bu tarihten dört ay sonra kararlaştırılan anayasa bu programdan çıkmıştır.

Londra Konferansına Katılacak Temsilciler Doğrudan Doğruya Millî İradeyi Temsil Eden Millet Meclisi Tarafından Seçilmelidir

Şimdi isterseniz İstanbul ile yapılan yazışmalara dönelim:

Tevfik Paşa 27 Ocak tarihli telgrafının içeriğini 29 Ocak tarihli bir telgrafla tekrarladı. Bakanlar kurulu başkanlığından şu cevap verildi:

Ankara, 30/1/1921

İstanbul'da Tevfik Paşa Hazretleri'ne

İtilaf devletlerinin siyasetinde Türkiye lehine meydana gelen gelişmeler, milletin azim ve fedakarlığının sonucudur. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Sevr Antlaşması'nı bütünüyle reddetmesi üzerine ortaya çıkan şu durumdan millî menfaatlere en uygun sonucun elde edilmesi, Londra konferansına katılacak delegelerin doğrudan doğruya millî iradeyi temsil eden Büyük Millet Meclisi tarafından seçilerek gönderilmiş olmasıyla mümkündür. Sevr Antlaşması alçaklığını imzalamış bir heyetin mirasçısı olan heyetiniz temsilcilerinin vatan ve milletin yararına olacak şartları elde etmeleri mümkün değildir. Bu durumda, vatanın yüce menfaatleri gereği bu barış görüşmelerinde sizin aradan çıkarak, Büyük Millet Meclisi delegelerini millî birliği tamamen ortaya koyar bir şekilde serbest bırakmanız gerekmektedir. Bu sebeple, önceki yazılarımız hakkında gerçekleşecek görüşmeleri bir taraftan takip edip uygulamakla birlikte aşağıdaki kararları acilen kabul ile uygulamanız rica olunur:

Londra Konferansına katılacak Türkiye delegasyonu Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti tarafından seçilip gönderilecektir.

Bu delegasyonun yanına verilmesini gerekli gördüğümüz bazı uzman danışmanlar ile gerekli belgeler tarafınızdan hazırlanarak heyete katılmak üzere gönderilecektir.

Tarafımızdan gönderilecek bu delegasyonun bütün Türkiye'nin menfaatlerini temsil edecek yegâne heyet olduğunu da İtilaf devletlerine bildireceksiniz.

Zamanın darlığı sebebiyle kesin ve son olarak alınan bu kararların uygulanmaması hâlinde vatan ve milletin kurtuluşu adına oluşacak tarihî sorumluluk tamamıyla heyetinize ait olacaktır.

Bakanlar Kurulu Başkanı
Fevzi

Efendiler, Tevfik Paşa'nın çalışma arkadaşı olup Ankara'da bulunan İzzet Paşa tarafından da bir telgraf yazılması faydalı olur inancındaydık. İzzet Paşa'nın telgrafı şuydu:

Şifre

Ankara, 30/1/1921

İstanbul'da Tevfik Paşa Hazretleri'ne

Şubat sonunda Londra'da toplanacak konferansa dair Türkiye Büyük Millet Meclisi başkanı Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'yle aranızda gerçekleşen açık yazışmaların içeriğini öğrenmiş bulunuyoruz. Heyetimizin uğradığı başarısızlık üzerine görüş bildirmeye cesaret ederek gerekli gördüğümüz noktalar hakkında sizleri aydınlatmayı vatanseverlik duygularımızın sevkiyle gerekli görüyoruz. İstanbul'un işgal altında olması sebebiyle, aradaki bir hükümetin milletin temel hak ve menfaatlerini savunmaktan âciz olacağı burada tabii görülmektedir. İki ayrı heyet olarak konferansta bulunmaktan da, daha sonra İstanbul ile Anadolu'nun ayrılığına yol açacağı endişesiyle kaçınılmaktadır. Mustafa Kemal Paşa Hazretleri de telgraflarındaki noktalardan esas olarak vazgeçmek yetkisine sahip değildir. Anadolu'da Allah'ın yardımıyla muhalefet ve isyanlar bastırılıp çeteler dağıtılarak güçlü bir ordu ve hükümet kurulmuştur. Avrupa'yı Sevr antlaşmasının lehimize düzeltilmesine sevkedebilecek görüşmelerin kesintiye uğramasına imkân vermeyecek şekilde fedakarlıkta bulunulmasını istirham ederiz. Buradaki Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin padişah tarafından tanınması temel şart olmak üzere ayrıntılara ait bazı konular için de görüş alışverişi imkânı vardır. Bu imkânın ortadan kalkmasına ortam hazırlamamak için durumun bildirilmesini istiyoruz.

Ahmet İzzet

Tevfik Paşa Yeminle Bağlı Olduğu Kanun-ı Esasiden Ayrılamıyor

Efendiler, sizi yormuş olmazsam, Tevfik Paşa'nın bu telgrafa verdiği cevabı da sunayım:

Şifre

İstanbul, 31/3/1921

Ankara'da İzzet Paşa Hazretleri'ne

Cevap: 30 Ocak 1921

Hepimizin hükümlerini korumaya yemin ettiğimiz Kanun-u Esasiye muhalif değişikliklerin yapılmasının ve onaylanmasının kanunun açıklığıyla ne kadar açıklanabilir olduğu düşünülmelidir. Bu konu, ancak Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin aracılığıyla gönderdiği telgrafla bildirilen ve bizim yapmamız gereken değişikliklerin İtilaf devletleri tarafından kabul edilmesine özen gösterildikten ve kazanılması sağlandıktan sonra usulüne uygun bir şekilde halledilebilecek iç meselelerdendir. Aksi durum, dünkü telgrafımızda dahi açıklandığı üzere, konferansa kabul edilmememizi ve İstanbul'un derhâl Osmanlı hâkimiyetinden çıkarılarak Yunanlıların iddialarının cevapsız kalmasını, hatta kabul edilmesini gerektirecektir. Telgraflardan bu yönün anlaşılmadığını görüyoruz. Konferansa sizin ve bizim diyerek iki heyet gönderileceğinin nereden çıkarıldığı anlaşılamıyor. Dava aynı, savunma aynı olmakla birlikte, bu konuda birlik sağlanınca ve oraya gönderilecek delegeler İtilaf devletlerinin tanımakta olduğu hükümetin belirleyeceği delegelerle birlikte gidince, heyet, birlik ve beraberlik içinde gerekli yetkiyi taşır ve hep birlikte millî davayı savunur. Bu durumun orası tarafından da takdir edildiği, delegelerin İtilaf devletlerine tanıttırılmasını istemeleriyle anlaşılmaktadır. Bildirilen nota ve sözleriniz açıkça göstermektedir ki, İtilaf devletleri Londra konferansına Anadolu delegelerini yalnız kabul etmemektedir. Bunlar, hükümet delegeleriyle birlikte kabul edileceklerdir. Böyle ayrılık devam ettirilecek olursa, büyük ihtimalle hiçbir tarafın delegeleri kabul edilmeyecektir. Bu konuda yalnız buradan delege kabul edilme ihtimali varsa da, Anadolu için bu ihtimal de yoktur. Bu nedenle, büyük fedakarlıkların mahsulü olan bu değişim, zararımıza olarak halledilir. Çünkü, İtilaf çevrelerinde Yunan sempatisi fazla olup "Türkler doğuda sa-

vaşın devamını istiyorlar. Barışa ve anlaşmaya istekli değiller!" diye propaganda yapmak suretiyle, barışa taraftar olanları kendi yanlarına çekerek bizi haksız, düşmanımızı haklı göstermeye sebep olmuş oluruz. Ortak delegelerimizden oluşan bir heyet gönderilirse, taleplerimiz kabul edilmese bile, lehimize olan görüşleri aleyhe çevirmemiş ve hatta aleyhimizde olanların önemli bir kısmını kazanmış oluruz. Vakit çok dardır. Yazışma ile kaybedilecek zaman kalmamıştır. Delegelerin hemen gönderilmesi vatan ve milletin menfaatleri gereğidir. Sizin ve değerli arkadaşlarınızın da hemen dönmeniz gerekmektedir. Çünkü, oranın görüşlerini yakından biliyor oluşunuzdan hakkıyla yararlanılacak bir zamanda ve oradaki düşüncelerin bu açıdan kazanılması gerektiğinde birlikte olduğumuz düşüncesindeyiz efendim.

Sadrazam Tevfik

Efendiler, Tevfik Paşa'nın Fevzi Paşa Hazretleri'ne gönderdiği cevap telgrafını da okuyalım:

Şifre

İstanbul, 1/2/1921

Ankara'da Mustafa Fevzi Paşa Hazretleri'ne

Cevap: 30 Ocak 1921. Kral Konstantin'in Atina'ya dönüşü üzerine İtilaf devletleri çevrelerinde ve kamuoyunda Yunanistan aleyhinde oluşan değişim münasebetiyle, Avrupa'da lehimize bir hava oluşmakla birlikte, bu havaya karşı, Rumlara destekte ve Sevr Antlaşması'nın tamamen veya küçük değişikliklerle uygulanarak Türkiye'yi imha etme düşüncesinde ısrarlı bazı siyasetçiler de bulunması, özellikle aldığımız güvenilir bilgilere göre bu siyasetçilerin Anadolu temsilcilerinin de konferansa davet edilmesini kabul edip istemeleri Anadolu'nun böyle bir davete katılmayacağını düşünmelerinden ileri gelmiştir. Bundan amaçları da, davete katılmama durumunu öne sürerek aleyhimize zorlayıcı tedbirler alınmasını gerekli gösterip kamuouyunu siyasetlerine katılmaya mecbur etmekten ibaret olması sebebiyle, konferansa bir an önce ve ortaklaşa gidilerek haklarımızı savunmaya çalışmak kaçınılmazdır. Eğer orada meşru ve haklı taleplerimizin reddedildiğini görür ve konferansı terketmek zorunda kalırsak, bu durum hasımlarımızın elinde aleyhimize etkili bir silah olamaz. Telgrafınızda belirtilen isteklerin, önceden de bildirilen sebeplere ve İstanbul'un özel

durumuna dayanarak kabul edilmesi mümkün değildir. Bunlarda ısrar ederek konferansa zamanında katılma fırsatı kaçırılırsa, öncelikle birlik olamamaktan dolayı İstanbul ve boğazların bütünüyle Osmanlı hâkimiyetinden çıkması, ikinci olarak İtilaf devletlerinin Yunanistan'a para ve asker yardımı yaparak Anadolu'da ortaklaşa bir saldırı gerçekleştirmeye kalkışmalarıyla, zaten uzun savaşlar nedeniyle sayısı oldukça azalmış olan Türk unsurunun bir kat daha perişan ve mahv olmasına sebep olacaktır. Üçüncü olarak, büyük fedakarlıklar karşılığında dış yardıma ihtiyaç hissedilmesi durumunda, son gayemiz olan bağımsızlığın heder edilmesi gibi kötü sonuçlar doğacaktır. Delegelerinizin İstanbul'a en seri bir şekilde hareketi gerekmektedir, efendim.

Sadrazam
Tevfik

Saygıdeğer efendiler, Osmanlı sadrazamının daha başka tavsiye ve ihbarları vardır. İzin verirseniz onları da okuyalım:

Şifre

İstanbul, 5/2/1921

Ankara'da Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Londra'da toplanacak olan konferansa Osmanlı Devleti'nin davet edilmesinden dolayı telaşa düşen Yunanlılar, aleyhimizdeki propagandalarına bir kat daha hız vermişlerdir. Paris'teki temsilcilerimizden aldığımız bilgilere göre, Fransa'da kamuoyunu aleyhimize çevirmek için, güya Anadolu'da bir Alman askerî heyeti olduğunu, harekât ve siyasetinizin bu heyetin telkinlerinden kaynaklandığını Fransız çevrelerinde yaymakta oldukları gibi, Türkiye'deki Hristiyanların katledilmekte olduğundan sözederek bunların kurtarılması için papa tarafından bütün parlamentolara başvurulduğunun duyulduğu adı geçen temsilciler tarafından ek olarak bildirildiğinden, olağanüstü kötü etkiye sebep olacak bu söylentilerin derhâl yalanlanması rica ve tavsiye edilir.

Sadrazam
Tevfik

Şifre

İstanbul, 8/2/1921

Ankara'da Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Konferansa etki etmek amacıyla Şubatın yirmi birinde Yunanlıların 70-80 bin kişi ile saldırıya geçecekleri Hariciye Nezaretinden belgesiyle haber alınmıştır. Saldırının Afyon-Eskişehir yönünde olması ihtimali vardır. Ankara temsilcilerinin yalnız olarak konferansa kabul edilmeyecekleri bütün temsilcilerin ifadelerinden anlaşılmaktadır.

Sadrazam
Tevfik

Bu telgrafın yazılmasındaki amaç, Yunanlıların saldıracağını bildirmek miydi? Yahut Ankara temsilcilerinin yalnız olarak kabul edilmeyeceğini söylemek miydi? Bunu anlamak zordur. Yoksa, 70-80 bin kişilik düşman kuvvetinin saldırı tehdidiyle ikinci maddedeki iddiaları sağlamak mı istiyorlardı?

Temsilci göndermek hakkında bizim ileri sürdüğümüz görüşleri belirttiğimiz gibi, Tevfik Paşa İtilaf temsilcilerine bildirmiş de, telgrafın son maddesiyle aldığı cevabı mı bildiriyordu? Bu da açık değildir.

İstanbul, 8/2/1921

Ankara'da Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Fransız kamuoyunu rencide etmemek için Kilikya'da saldırıdan kaçınılması, hayırseverliğinden şüpe edilmeyen bazı Fransız devlet adamlarının tavsiyesi üzerine Paris temsilcimizden büyük önemle bildirilmiştir.

Sadrazam
Tevfik

Osmanlı Devlet Adamlarının Huyu

Efendiler, buna benzer tavsiyeleri İstanbul hükümetlerinden çok dinlemiştik. Bizim saldırıdan kaçınmamızı tavsiye eden hayırseverin muhatabı, duyduğunu bir gramofon gibi bize iletirken, hayırsevere, bize de saldırıdan kaçınılmasını gerekenlere tavsiye edip etmediğini sormuş muydu acaba? Aldığı cevap olumsuz idiyse, hayırseverliğine nasıl hükmedilmişti? Vatanımızı işgal edenlerin kamuoyunu rencide etmemeyi tavsiye edenlere, vatanı işgal olunan milleti niçin rencide ettiklerini ve etmeye devam ettiklerini sormamak, neden bu Osmanlı devlet adamlarının huyu olmuştu?

Özetle, saygıdeğer efendiler görülüyor ki, Tevfik Paşa ve arkadaşlarıyla temelde, düşüncede, görüşte anlaşmak mümkün olamıyordu. Nihayet mesele Meclis'e taşındı.

Meclis'e iki teklif sundum. Birisi: Millet ve memleketin durum ve amacını İstanbul'a açıkça bildirmek; ikincisi, ayrıca davet gerçekleşirse Londra'ya bağımsız bir heyet göndermekti. Her iki teklifim de kabul edildi.

Tevfik Paşa'nın Teklifleri Karşısında Büyük Millet Meclisi'nin Kararı

Efendiler, Meclis'in bakış açısını ve kararını Tevfik Paşa'ya bildiren telgraf aynen şöyleydi:

Londra konferansına davet dolayısıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi başkanı Mustafa Kemal Paşa Hazretleri ve bakanlar kurulu başkanı Fevzi Paşa Hazretleri'yle İstanbul'da Tevfik Paşa Hazretleri arasında gerçekleştirilen yazışmalar, genel kurulda okunarak Meclis bilgilendirildi. Tevfik Paşa Hazretleri tarafından ileri sürülen değerlendirmeler, memleketin bugünkü durumu hakkında açık bir fikir edinmekten çok uzak olduklarını üzülerek bize gösterdi... İstanbul'da mütarekeden beri iki çeşit hükümet birbirini izlemiştir. Biri Damat Ferit'in başkanlığında değişik şahısların katılımıyla oluşan hükümetler ki, her ne pahasına olursa olsun, İtilaf devletlerine karşı mutlak itaat fikrini temsil etmiş ve ülkenin kendi hâkimiyet haklarını devam ettirmek için gösterdiği fedakarlıkları düşmanlarla birlikte çalışarak sonuçsuz bırakmayı özel bir meslek edinmiştir. Bu fikrin savunucuları, memleketin kötülük ve ihanete yatkın ne kadar nankör evladı varsa, hepsini harekete geçirip donatarak millî savunmaya canını feda eden vatanperverler aleyhine durmadan kullandılar. Din adına yayımlanan sahte fetvaların, taltif edilerek mirimiran unvanı verilen Anzavur ile bağımsızlık düşüncesi savunma aleyhine yaydıkları maddi ve manevi zehirli fesat kuvvetlerine karşı Anadolu aylarca çarpışmak zorunda kaldı. Onlar, düşmanların hesabına cephelerimizi kaç defa arkadan vurdular. İslam'ın ilk asrından beri, şerefi ve hakkıyla din adına savaşan milletimiz, tarihimizin ilk günlerinden beri devlet ve memleket ne zaman tehlikeye düşmüşse kanını bolca akıtmaktan uzak kalmayan milletimiz, bu defa, kutsal vatanından geriye kalan son

parçada, son kaleye çekilmiş, en son savunmasını yaparken hükümet adını alan heyetler, düşmanlar hesabına, düşman safları arasında kendi milletlerinin aleyhinde çalışıyorlardı. Bizans'ın son günlerinde Fatih'in teslim çağrısına karşı "Allah'ın bana bir emaneti olan bu memleketi ancak Allah'a teslim ederim" diyen son Rum, kayserinin tahtına mirasçı bir hanedandan gelen bugünkü halife ve sultanın hükümeti, esir olmak istemeyen milleti, kendi eliyle bağlayarak düşmanlara teslim etmeye çalışıyordu. Bu birinci safha, o hükümetlerin ve ortaklarının yenilgisiyle son buldu. İkinci çeşit hükümet, Tevfik Paşa'nın başkanlık ettikleri heyettir ki, amaç olarak Anadolu hareketine taraftar olduğunu söylemekle birlikte, uygulamaları ile memleketin samimiyetle gerçekleştirmek istediği barışa affedilmeyecek bir gaflet ve inatla engel olmata devam ediyor. Saltanat şürâsında, İtilaf devletlerinin uzattığı esaret belgesini ayağa kalkarak saygıyla kabul eden ve imzalayan devlet adamları ve âyan, bütün memlekette hiçbir hak ve yetkiyi temsil etmeyen geçersiz bir kuvvet durumundadır. Anadolu ve İstanbul bağımsızlık ve esaretin, hürriyetle mahkümiyetin zıtlaştığı iki ayrı parça hâlinde kalmıştır.

Biz, memleketin esir edilmiş, gücünü kaybetmiş parçasını hür ve bağımsız kısma katmak istiyoruz. İstanbul'daki devlet adamları ise, bütün'ü oluşturan ve tüm düşman dünyaya karşı kendini şeref ve haysiyetle savunan hür kısmı, esir ve mahküm küçük parçaya bağlamak, katmak istiyorlar. Bütün Anadolu, hürriyet ve bağımsızlığına âşık bütün vatan evlatları ve İslam'ın bugünkü mazlum ruhunu temsil eden Büyük Millet Meclisi, İstanbul'un hasta ve hürriyetten mahrum bir heyetine bağlı olmayı hiçbir zaman kabul edemez.

Meclisimiz tarafından kabul ve ilan edilen ve bütün memlekette geçerili olan anayasamız gereğince, hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir ve milletin yasama ve yürütme gücü, onun gerçek ve tek temsilcisi olan Büyük Millet Meclis'inde ortaya çıkar. Bu esaslara göre, delegasyonumuzun İstanbul'a gitmesine, oradan seçilecek bir heyete katılması ve oradan verilecek yetki belgesiyle dünyaya karşı millî davamızı savunmasına imkân yoktur. Eğer isterseniz fiili olarak ve hakkıyla mutlak bağımsızlığı taşıyan bütün kurumlarıyla memleketi yöneten, orduları doğuda ve batıda düşmanlara hadlerini bildirerek memlekete barışın yollarını açan Meclis'imizin delegelerini, memleketi temsil edebilecek tek heyet olarak tanırsınız. Yoksa,

biz kendi heyetimizi kendimiz göndermek kararını zaten almış bulunuyoruz. Bu kararımıza verilecek cevabın, birtakım sözler değil, fiiliyat olması bizce gereklidir ve talep edilmektedir.

Londra Konferansına Katılışımız

Efendiler, Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey'in başkanlığın da ayrıca ve bağımsız bir delegasyon oluşturuldu. Delegasyon, Londra konferansına özel bir davet gerçekleştiğinde katılmak kaydıyla, fakat zamandan yararlanmak üzere Antalya üzerinden Roma'ya hareket ettirildi.

Heyetimiz, İtalya Dışişleri Bakanı Kont İsforça (Sforza) aracılığıyla konferansa resmen davet edildikleri kendilerine bildirildikten sonra, Londra'ya gitmişlerdir.

Londra konferansı, 27 Şubat 1921'den 12 Mart 1921'e kadar devam etti. Olumlu hiçbir sonuç vermedi.

İtilaf devletleri, İzmir ve Trakya nüfusları hakkında kendileri tarafından yapılan bir incelemenin sonucunu kabul edeceğimize dair bizden söz almak istediler. Delegasyonumuz öncelikle bunu kabul etmişti. Ankara'dan yapılan ihtar üzerine, daha sonra inceleme yapılmasını Yunan idaresinin buradan çıkarılmasına bağlama teklifinde bulundu. İtilaf devletlerinin, Sevr Antlaşması'nın diğer maddelerinin tarafımızdan itiraz edilmeden samimiyetle uygulanmasını sağlamak istediği anlaşılmıştı. Delegasyonumuz, bu konudaki tekliflere red cevabı vermişti. Yunan delegeleri, incelemeyi temelden reddetmişlerdi. Bunun üzerine, İtilaf devletleri delegeleri, Türk ve Yunan delegasyonlarına bazı teklifleri içeren bir proje vererek hükümetlerinden, bu projelerin içeriklerine dair alacakları cevapların konferansa bildirilmesini istemişlerdi.

Bizim delegasyonumuza verilen projede Sevr Antlaşması hükümlerinde gerçekleştirilecek düzeltmelere dair şu noktalar vardı:

Bize bırakılan jandarma ve özel birliklerin sayılarını çok az artırmak. Memleketimizde kalacak yabancı subayların sayısını biraz azaltmak. Boğazlar bölgesini biraz daraltmak. Bütçemiz üzerindeki sınırlamaları biraz hafifletmek. Bayındırlık işlerine ait imtiyazlar verme hakkımız üzerindeki sınırlamaları da biraz hafifletmek... Bundan başka, adli kapitülasyonlar,

yabancı postaları, Kürdistan... hakkında Sevr projesinde değişiklikler yapılmasını ümit ettirecek bazı belirsiz sözler...

Aynı teklifler projesinde, Ermenistan sınırlarının belirlenmesi konusu, Milletler Cemiyeti'nin göndereceği bir komisyona terkedilmekteydi. İzmir bölgesinde de özel bir yönetim kurulacaktı. Güya İzmir şehri bize geri verilecekti. Fakat, İzmir şehrinde bir Yunan kuvveti bulundurulacak, İzmir sancağının güvenliği İtilaf subayları tarafından sağlanacaktı. Bu sancaktaki jandarma kuvveti, nüfus oranına göre değişik unsurlardan oluşacak, şehirlere Milletler Cemiyeti tarafından bir Hristiyan vali tayin edilecek İzmir şehri, Türkiye'ye, gelirlerin artmasıyla artırılacak yıllık bir ücret ödeyecekti.

İzmir şehri hakkında teklif edilen bu durum, beş yıl sonra taraflardan birinin isteği üzerine Milletler Cemiyeti tarafından düzenlenecekti.

Delegeler Daha Yolda İken Başlayan Yunan Saldırısı

Efendiler, İtilaf devletleri, delegasyonumuz aracılığıyla yaptıkları tekliflerin cevabını almayı beklemeden, daha delegelerimiz yolda iken, Yunanlılar bütün ordusuyla ve bütün cephelerimize karşı saldırıya geçtiler.

Görüyorsunuz ki efendiler, Yunan saldırısı, konferans ve barış hikayesini bize zorunlu olarak terkettiriyor. Şimdi izin verirseniz, size bu saldırıyı ve sonucunu anlatayım:

Yunan ordusunun Bursa ve doğusunda önemli bir grubu, Uşak ve doğusunda diğer bir grubu vardı. Biz kuvvetlerimiz de, Eskişehir'in kuzeybatısında, Dumlupınar ve doğusunda olmak üzere iki grup hâlinde idi. Bundan başka, Yunanlıların İzmit'te bir tümenleri, bizim de ona karşılık Kocaeli grubu bulunuyordu. Yunanlıların Menderes boyundaki birliklerine karşı bizim de birliklerimiz vardı. Yunan ordusununun Bursa ve Uşak grupları, 23 Mart 1921 günü ileri harekâta geçtiler. İsmet Paşa komutasında bulunan Batı cephesi birlikleri, belirttiğim gibi Eskişehir'in kuzeybatısında konuşlanmışlardı. Karar, savaşı İnönü mevzilerinde başlatmaktı. Ona göre önlemler alınıyor, tertibatlar hazırlanıyordu. Düşman 26 Mart akşamı, İsmet Paşa'nın işgal ettirdiği mevzilerin sağ tarafının ilerisine doğru yanaştı. Ertesi gün bütün cephede karşılaşıldı. Düşman 28 Martta sağ tarafımıza saldırıya geçti. 29 Martta her iki taraftan saldırdı. Düşman bazı yerlerde önemli

başarılar elde ediyordu. 30 Mart günü şiddetli savaşlarla geçti. Bu savaşların sonucu da düşmanın lehine oldu.

İkinci İnönü Zaferi ve İsmet Paşa'nın Metristepe'den Gördüğü Durum

Bundan sonra sıra bize geliyordu. İsmet Paşa, 31 Mart günü karşı saldırıya geçti. Düşmanı yenerek 31 Mart-1 Nisan gecesi geri çekilmeye mecbur etti. Bu şekilde, inkılap tarihimizin bir sayfası ikinci İnönü zaferiyle yazıldı.

Efendiler, düşman çekilirken Batı cephesi komutanıyla 1 Nisan günü gerçekleşen yazışmalarımız o günün güzelliklerini tespit eden belgelerdir. O güzellikleri yaşatmak için, izin verirseniz o gün gerçekleşen yazışmalardan bazı telgrafları aynen okuyacağım:

Metristepe'den, 1/4/1921 Saat 18.30'da Metristepe'den gördüğüm durum: Gündüzbey kuzeyinde sabahtan beri direnen ve artçı olması ihtimali olan bir düşman müfrezesi, sağ taraf grubunun saldırısıyla dağınık bir şekilde çekiliyor. Yakından takip ediliyor. Hamidiye yönünde bir karşılaşma ve çatışma yok. Bozüyük yanıyor. Düşman, binlerce ölüsüyle doldurduğu savaş alanını silahlarımıza terketmiştir.

Batı cephesi komutanı
İsmet

Ankara, 1/4/1921

İnönü Savaş Meydanında, Metristepe'de Batı Cephesi Komutanı ve Genelkurmay Başkanı İsmet Paşa'ya

Bütün dünya tarihinde, sizin İnönü meydan savaşlarında üslendiğiniz görev kadar ağır bir görev üslenmiş komutanlar enderdir. Milletimizin bağımsızlık ve hayatı, dâhice yönetiminizde şerefle görevlerini yapan komutan ve silah arkadaşlarınızın yürekleriyle vatanseverliklerine duyduğunuz güvene dayanıyordu. Siz orada yalnız düşmanı değil, milletin kötü talihini de yendiniz. İstila altındaki talihsiz topraklarımızla birlikte, bütün vatan bugün en ücra köşelerine kadar zaferinizi kutluyor. Düşmanın istilâ hırsı, azim ve vatanseverliğinizin yalçın kayalarına başını çarparak darmadağını oldu.

Adınızı, tarihin iftihar tablosuna kaydeden ve bütün milleti hakkınızda sonsuz minnet ve şükrana yönelten büyük savaş ve zaferinizi tebrik ederken, üstünde olduğunuz tepenin size binlerce düşman ölüleriyle dolu bir şeref meydanı seyrettirdiği kadar, milletimiz ve kendiniz için parıltılı yükselişlerle dolu bir geleceğin ufkuna da baktığını ve hâkim olduğunu söylemek isterim.

Büyük Millet Meclisi başkanı
Mustafa Kemal

Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Zulüm ve baskı dünyasının en zalimce saldırılarına karşı yalnız ve şaşkın kalan milletimizin maddi, manevi bütün güç ve kabiliyetini ruhundaki ateşle toparlayan ve harekete geçiren Büyük Millet Meclisi'nin başkanı Mustafa Kemal Paşa!

Kahraman askerlerimiz, subaylarımız ve avcı hatlarında omuz omuza vuruşan tümen ve kolordu komutanları adına takdir ve tebriklerinize sonsuz şükranlar sunarım.

Batı cephesi komutanı
İsmet

Güney Cephesindeki Harekât

Saygıdeğer efendiler, İnönü savaş alanını ikinci defa yenilerek terkeden ve Bursa yönündeki eski mevzilerine çekilen düşmanın takibinde piyade ve süvari tümenlerimizin gösterdikleri zikredilmeye değer kahramanlıkları açıklamayacağım. Yalnız, genel askerî durumu tamamlamak için, izin verirseniz Güney cephemize ait bölgelerde yapılan harekâtı özetleyeyim.

Güney cephesi komutanı Refet Paşa'nın emrinde bulunan üç piyade tümeni, Dumlupınar'da hazırlanmış bir mevzide bulunuyorlardı. Bundan başka, bir süvari tümeni ile bir de süvari tugayı vardı. Bu mevziin sol yanında bulunuyordu. Güney cephesi komutanının aldığı görev, bu mevzide bu mevzide durdurmaktı. Uşak'ın doğusundaki mevzilerden hareket eden üç piyade tümeni ile bir kısım süvari, Dumlupınar mevzilerine saldırdılar. 26 Martta birliklerimiz mevzilerini terk etmek zorunda kaldı. Güney cephesi komutanı, bundan sonra esaslı bir hatta birliklerini toplayıp yeniden düzenlemeyi başaramayarak iki kısma ayrıldı. Bir kısmı -ki, Sekizinci ve Yirmi

Üçüncü Piyade Tümenleriyle İkinci Süvari Tümeninden oluşmaktaydı- kendi emri altında altıntaş yönünde çekildi. Diğer kısmı -ki, kolordu komutanı Fahrettin Paşa'nın emrinde bulunuyordu- Elli Yedinci Piyade Tümeniyle Dördüncü Süvari Tugayından ibaretti. Düşman, bütün kuvvetiyle Fahrettin Paşa kuvvetlerine yönelerek doğuya yürüdü. Refet Paşa kuvvetlerine karşı, Dumlupınar'da yalnız bir piyade alayı bıraktı. Refet Paşa, daha sonra Yirmi Üçüncü Tümeni Altıntaş üzerinden güneye, Fahrettin Paşa emrine gönderdi. Altıntaş yönünde düşmanın hiçbir hareketi olmadığı ortaya çıkınca, Refet Paşa, yanında bulunan kuvvetlerle kuzeye çağrıldı.

Doğuya doğru ilerleyen düşmana karşı, Fahrettin Paşa kuvvetleri değişik mevkilerde savaşlar vererek Afyon'un doğusuna çekildi. Düşman Afyon Karahisarı'nı işgal ettikten sonra, Çay-Bolvadin sınırına kadar ilerledi ve orada durdu. Bu düşman karşısında Fahrettin Paşa, Elli Yedinci ve Yirmi Üçüncü Tümenlerle birlikte güneyde, Adana bölgesinden gelen Kırk Birinci Tümeni de alarak karşı bir hat meydana getirdi.

Yunan Ordusunun Genel Saldırı Planında Çok Dikkat Çekici Bir Hata

Efendiler, askerî harekatları detaylarıyla anlatmaktan kaçınma taraftarı olmakla birlikte, Yunan ordusunun bu defaki genel saldırı planında çok dikkat çekici bir hataya işaret etmek isterim. Yunan ordusunun Uşak grubunun, Dumlupınar'dan sonra Eskişehir'e doğru yürümesi gerekirdi. Afyon üzerinden Konya yönüne yönelmesi, güçlerini kesin sonuç alacağı alandan uzaklaştırarak, onları kullanılamaz ve tehlikeli bir durumda bırakmıştır. İnönü'de başarıyı biz kazandıktan sonra, bu kuvvetlerin kendilerini tehlikeden kurtarmak için, bir an önce ve hızlıca çekilmelerini sağlamaktan başka bir şey düşünemeyeceklerine şüphe yoktu. İnönü'de zafer kazanmış olan kuvvetlerimizin, Eskişehir, Altıntaş üzerinden Dumlupınar'a yönelerek, bu mesafenin önemli bir kısmında demir yolu hattından büyük oranda yararlanmak mümkün olduğuna göre, Afyon Karahisar'ın doğusunda bulunan Yunan grubunun çekilme hattını kesmesi ve böylece o grubu büyük bir felakete uğratması çok kuvvetli bir ihtimal dâhilindeydi. Nitekim, bu fikrin uygulamasına geçmekte zaman kaybedilmemiştir. Derhâl ilk serbest kalan

tümenler Güney cephesi komutanı Refet Paşa'nın emrine verilerek harekete geçirilmiştir.

Yunan ordusunun Uşak grubu, İnönü meydan savaşının sonucu üzerine derhâl çekilmeye başladı. Refet Paşa, 7 Nisan 1921 tarihinde karargâhıyla Çöğürler'de Dördüncü ve On Birinci Tümenler Altınbaş bölgesinde, Beşinci Kafkas Tümeni ve kuvvetli bir alayın emrinde bulunan Meclis muhafız taburu Çöğürler'in güneyinde, Birinci ve İkinci Süvari Tümenleri Kütahya bölgesinde bulunuyorlardı. Fahrettin Paşa, Çay ve Afyon'dan çekilen düşmanı takip edip sıkıştırırken, Refet Paşa da, düşmanın Aslıhanlar yakınlarında bulunan bir alayına bu saydığımız kuvvetlerle, yani üç piyade tümeni ve bir taburla saldırdı. Bir yandan da, kuzeyden iki tümen daha, Yirmi Dördüncü ve Sekizinci Tümenler güneye kaydırıldı. Aslıhanlar'daki Yunan alayı, Refet Paşa'nın saldırısını durdurdu. Çok zaman kazandı. Bu süre içinde, geriden gelen kuvvetlerle iki tümene kadar ulaştılar. Bu kuvvetler, Afyon'dan çekilen kuvvetlerin kendilerine katılmasını sağladı.

12 Nisan 1921 günü Refet Paşa'nın emrinde kuzeyden güneye ve doğudan batıya saldıran kuvvetlerin toplamı şuydu:

Kuzeyden gelen 4, 5, 11, 8 ve 24; doğudan ilerleyen 57, 23 ve 41'inci tümenler, ki toplam sekiz piyade tümeni ve bir piyade taburu. Birinci ve İkinci Süvari Tümenleri çok uzak mesafelerden dolaştırılarak, ancak düşman yenildiği takdirde etkili olabilecek, fakat o gün yapılan savaşta hiç de etkili olmayan, düşmanın gerisinde Banaz hedefine gönderilmişlerdi. Refet Paşa'nın komutasına verilen kuvvetler saldırıda başarılı olamadılar. Aksine pek çok kayıp verildi. Düşman Dumlupınar mevzilerini ele geçirerek yerleşti ve orada kaldı. Refet Paşa kuvvetleri de, Dumlupınar'dan on kilometre kuzeydoğuda olmak üzere Aydemir, Çalköy, Selkisaray hattına çekilip durdu. Aslıhanlar Savaşı diye adlandırılan bu hareket bu şekilde son buldu.

Refet Paşa, Kendisi Yenildiği Hâlde Düşmanı Yenilmiş Kabul Ediyordu

Efendiler, savaşın devam ettiği sırada savaş hatlarından bazı kısımların ileri-geri gerçekleşen dalgalanmaları ve özellikle Afyon'un doğusunda bulunan düşman tümenlerinin Dumlupınar'ın ilerisine bıraktıkları bir

alaylarının yenilip ortadan kaldırılamaması yüzünden Dumlupınar'a kadar çekilebilmelerinin ardından, Yunan kuvvetlerinin esaslı bir hat işgal etmek üzere düzenlemeler yaparken ilerideki parçalarının o hatta ulaşmak üzere geri yürüyüşleri, Refet Paşa'nın savaşın sonucunu yanlış yorumlamasına sebep oldu. Gerçekten de Refet Paşa, kendisi yenildiği hâlde düşmanı yenilmiş ve geri çekilmiş kabul etti. Bunu, beş gün devam eden Dumlupınar meydan savaşında düşmana son darbeyi vurmak nasip olduğunu bildiren telgrafıyla bize de bildirdi. Biz de pek tabii memnun olarak büyük takdir ve tebriklerde bulunduk. Fakat, durumu tamamen ortaya çıkarmak için telgraf başında kendisine sorduğum sorulara aldığım cevaplardan, durumun bildirildiği gibi olduğu konusunda şüpheye düştük. Nihayet anlaşıldı ki, düşman tamamen amacına uygun, genel durumunu iyileştirir bir şekilde Dumlupınar'da savunması kolay, hakim ve esaslı bir mevzi alıyordu. Aksine, Refet Paşa'nın biraz geride, bütün kuvvetleriyle Aydemir, Çalköy ve Silkisaray hattını tutması gerekti.

Efendiler, durum sakinleştikten sonra, Refet Paşa'nın komuta ettiği orduda, kendisine karşı güvenin kalmadığı ortaya çıktı. Durumu yerinde incelemek üzere Fevzi Paşa Hazretleri Ankara'dan, İsmet Paşa da Batı cephesinden birlikte Refet Paşa'nın karargâhına gittiler. Refet Paşa'nın komuta durumunun bir süre daha devam etmesi tercih edilmekte olduğundan, meseleyi ona göre çözmeye çalıştılar. Fakat, çok geçmeden bu durumun devamının mümkün ve doğru olmadığı ortaya çıktı. Bu sebeple, ben bizzat Fevzi ve İsmet Paşaları da alarak Refet Paşa'nın yanına gittim. Durumu yakından inceledim. Derhâl şöyle bir çözüm yolunu uyguladım: Emrinde bulunan Güney cephesini Batı cephesine bağlayarak İsmet Paşa'nın komutasına verdim. Kendisine Ankara'da bir görev verilmek üzere oraya dönmesi gerektiğini bildirdim.

Refet Paşa Türk Ordusuna Başkomutan Olmak İstiyordu

Refet Paşa, Ankara'ya döndüğü zaman şöyle bir çözüm yolu düşünmüştüm. İsmet Paşa artık Genelkurmay başkanlığından istifa ederek, tamamen genişlemiş olan Batı cephesi komutanlığıyla uğraşacak, Millî Savunma Bakanı olan Fevzi Paşa Hazretleri de, vekaleten yürütmekte olduğu

Genelkurmay başkanlığını asil olarak yürütecek. Ondan boşalacak Millî Savunma Bakanlığı görevini de Refet Paşa yürütecek.

Refet Paşa, esas olarak yine askerî bir görev üstlenme taraftarıydı. Fakat benim görevlendirme şeklimi beğenmedi. Diyordu ki: "Millî Savunma Bakanı olan Fevzi Paşa'nın makamından istifa etmesine gerek yoktur". İsmet Paşa'nın Genelkurmay başkanlığından istifa etmesini zorunlu görüyor ve "Buna da bu arada bir görev vermeyi düşünüyorsanız, görev dağılımının ona göre düzenlenmesi mümkündür" diyordu.

Ben birdenbire Refet Paşa'nın değerlendirmelerindeki asıl amacı nasılsa anlayamadım; çünkü, biraz sonra anlamaya başladığım bakış açıları asla hatırıma gelmemişti. Tereddütlü olduğum noktaları anlamak için kendisine bizzat sordum. Dedim ki: "Yani siz mi Genelkurmay başkanı olmak istiyorsunuz?" Gerçi açık bir cevap vermedi, ama ben amacının tamamen bundan ibaret olduğunu kabul ettim. Bunun üzerine şu değerlendirmede bulundum: "Genelkurmay başkanı bizim teşkilatlanmamıza göre, bugün fiilen başkomutanlık makamıdır. Siz, Türk ordusuna başkomutanlık yapacak vasıfları taşımıyorsunuz. Bunu şimdilik aklınızdan çıkarınız!"

Refet Paşa verdiği cevapta dedi ki: "Öyleyse ben de Millî Savunma Bakanlığı'nı kabul etmem". "O sizin bileceğiniz iştir" dedim ve bıraktım. Gerçekten de kabul etmedi ve aldığı izinle Kastamonu ormanlarında Ecevit denilen yerde bir süre dinlenmeye çekildi. Refet Paşa'nın Millî Savunma Bakanı oluşu bundan sonra ortaya çıkan başka bir durum üzerine gerçekleşmiştir.

Londra Konferansından Dönen Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey'in İmzaladığı Sözleşmeler

Saygıdeğer efendiler, ikinci İnönü zaferinden sonra, Londra'ya gitmiş olan delegasyonumuz döndü. Konferansın olumlu bir sonuca ulaşmamış olduğunu biliyorsunuz. Fakat, delegasyon başkanı ve Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey, İngiltere, Fransa ve İtalya siyasetçileriyle kendiliğinden görüşmeler yapıp herbiriyle ayrı ayrı birtakım sözleşmeler imzalamış bulunuyordu.

Bekir Sami Bey'in İngiltere ile imzaladığı sözleşme gereği, elimizde bulunan bütün İngiliz esirlerini iade edecektik. Buna karşılık İngilizler de

bize esirlerimizi iade edeceklerdi. Yalnız Türk esirleri arasında Ermeniler ile İngiliz esirlerine kötü davranmış olduğu iddia edilenler iade edilmeyeceklerdi.

Hükûmetimiz pek tabii ki böyle bir sözleşmeyi olumlu karşılayıp onaylayamazdı. Çünkü, böyle bir sözleşmeyi onaylamak Türk vatandaşlarının, Türkiye sınırları içindeki davranışları üzerinde yabancı devletlerin bir çeşit yargılama hakkını onaylamak olurdu.

Bu sözleşmeyi onaylamamakla birlikte, İngilizler bazı Türk esirlerini serbest bıraktıklarından, biz de karşılık olarak elimizde bulunan İngiliz esirlerinden bir kısmını serbest bıraktık.

Daha sonra, 23 Ekim 1921 tarihinde Kızılay ikinci başkanı Hamit Bey'le, İstanbul'da İngiliz komiseri arasında gerçekleşen anlaşma üzerine, Malta'da bulunan bütün Türk tutuklular ile yanımızda bulunan bütün İngliz tutuklularının değişimi kararlaştırılarak uygulanmıştır.

Efendiler, Bekir Sami Bey resmi görüşmeler dışında sırf şahsi olarak da Lloyd Corc ile bir görüşme yapmış, aralarında konuşulan sözler stenografi ile kaydedilmiş... Bu tutanak da imzalanmış... Bekir Sami Bey'in elinde bulunan nüshanın içeriğini gördüğümü hatırlamıyorum. Son zamanlarda Dışişleri Bakanlığı aracılığıyla Bekir Sami Bey'den bu nüshayı istettirdim ise de, bakanlığa gönderdiği bir mektupta, o zaman bu nüsha tercümelerinin bana gösterildiğini, gerek aslının ve gerek tercümelerinin Dışişleri Bakanlığı'nda ait olduğu dosyada bırakıldığını bildirmiştir. Dosyalarda bu belge bulunamamıştır. Ve dışişlerinde kimse bu belgeden ve içeriğinden haberdar değil. Ben de belirttiğim gibi hiçbir zaman bilgilendirildiğimi hatırlamıyorum.

Efendiler, Bekir Sami Bey'le Fransa başbakanı Mösyö Briyan (Briand) arasında da 11 Mart 1921 tarihli bir sözleşme imzalanmıştır. Bu sözleşmeye göre, Fransa ile millî hükümet arasında düşmanlığa son verilecek. Fransızlar, silahlı çeteleri, biz de mücahitlerimizi silahtan arındıracağız... Güvenlik güçlerimize Fransız subayları katılacak... Fransızlar tarafından oluşturulan güvenlik güçleri korunacak... Fransa'nın boşaltacağı yerlerle Elazığ, Diyarbakır ve Sivas şehirlerinin ekonomik gelişmesi için yapılacak girişimlerde öncelik ve Ergani maden imtiyazı da Fransızlara verilecek vb...

Hükümetimizin bu sözleşmeyi de kabul etmeyişinin sebeplerini anlatmaya gerek yoktur zannederim.

Bekir Sami Bey, İtalya Dışişleri Bakanı Kont Isforça (Sforza) ile de 12 Mart 1921'de bir sözleşme imzalamış. Buna göre, İtalya'nın İzmir ve Trakya'nın bize iadesi hakkındaki taleplerimizi konferansta dile getirmesine karşılık biz de, İtalya Devleti'ne Antalya, Burdur, Muğla, Isparta, Afyon Karahisar, Kütahya, Aydın ve Konya şehirlerinin daha sonra belirlenecek kısımlarında ekonomik yatırımlarda öncelik hakkı verecektik. Bundan başka, bu bölgelerde Türk hükümeti veya Türk sermayesi tarafından yapılamayacak olan ekonomik işlerin İtalyan sermayesine verilmesi ve Ereğli madenlerinin bir İtalyan-Türk şirketine devredilmesi kabul edilmekteydi.

Tabii ki bu sözleşme de, hükümetimiz tarafından reddedilmekten başka bir işlem göremezdi.

Efendiler, İtilaf devletlerinin Londra'ya barış yapmak için gönderdiğimiz delegasyon başkanımız Bekir Sami Bey'e imzalattıkları sözleşmelerin içeriği, Sevr projesinin ardından aralarında imzaladıkları "Accord tripartite" (Üçlü anlaşma) olarak isimlendirilen ve Anadolu'yu nüfuz bölgelerine ayıran anlaşmayı, başka isimler altında millî hükümetimize kabul ettirmek amacına dönük olduğu çok açıktır. İtilaf siyasetçileri bu amaçlarını Bekir Sami Bey'e kabul ettirmeyi başarmışlardı. Bekir Sami Bey'in Londra'da konferans görüşmelerinden çok kişisel görüşmelerle meşgul edildiği anlaşılıyor. Millî hükümetin ilkeleriyle Dışişleri Bakanı olan kişinin takip ettiği yol arasındaki ayrılık üzüntü vericidir ki açıklanabilir gibi değildir.

Bekir Sami Bey, bu anlaşmalarla Ankara'ya döndüğü zaman olağanüstü bir şekilde dikkatimi çektiğini ve sinirlenmeme sebep olduğunu itiraf etmeliyim. Bekir Sami Bey, imzaladığı sözleşmelerin içeriğinin memleketin yüce menfaatlerine uygun olduğu düşüncesinde olduğunu belirterek bunu Meclis'te de savunup ispat edebileceğini iddia ediyordu. Düşüncelerinde isabet, iddiasında mantık olmadığında şüphe yoktu. Değerlendirmelerinin Meclis'te olumlu karşılanmayacağından başka Dışişleri Bakanlığı'ndan düşürüleceği de muhakkaktı. Fakat, Meclis'i siyasi konuların görüşülüp tartışılmasıyla boğmayı o günlerin şartlarında uygun görmediğimden, Bekir Sami Bey'e isabetsizliğini bizzat söyleyerek Dışişleri Bakanlığı'ndan

çekilmesini teklif ettim. Bekir Sami Bey de bu teklifimi kabul ederek istifasını verdi.

Fakat, Bekir Sami Bey, delegasyon başkanlığı göreviyle Avrupa'daki seyahati sırasında yaptığı değişik görüşmelerin kendisinde meydana getirdiği izlenimlere göre İtilaf devletleriyle prensiplerimiz içinde anlaşma imkânı bulunduğu düşüncesinde ısrar ediyordu. Ve kendisinin bu anlaşmaları sağlayabileceğini ileri sürüyordu. Bunun üzerine kendisine şu özel mektubu yazdım:

19/5/1921

Amasya Milletvekili Bekir Sami Beyefendi'ye

Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinin şimdiye kadar değişik vesile ve vasıtalarla tüm dünyaya ilan edilmiş olan prensiplerini biliyorsunuz. Bu prensiplerin sınırları şu kısa cümle ile ifade edilebilir: "Belirlenmiş olan millî sınırlarımız içinde vatanımızın bütünlüğünü ve milletin tam bağımsızlığını sağlamak". Delegasyon başkanlığı göreviyle gerçekleşen son seyahat ve görüşmelerinizin sizde meydana getirdiği etki ve izlenimlere göre, İtilaf devletlerinin bu prensiplerimizi çiğnemeksizin memleketimizle anlaşma eğiliminde oldukları düşüncesinde olduğunuz anlaşılıyor. Türkiye Büyük Millet Meclisi, İtilafların bu eğilimlerine delil olabilecek ciddi ve samimi eser ve sonuçları henüz görememektedir. Bu konudaki tahminlerinizin gerçekleşmesine imkân verecek bir zemin bulmanız mümkün olduğu takdirde bu sonucun Türkiye Büyük Millet Meclisi ve hükümeti tarafından memnuniyetle kabul edilebileceğini belirtirim Efendim.

Mustafa Kemal

Bekir Sami bundan sonra tekrar Avrupa'ya gitti. Bu seyahatinden de bir fayda elde edilemedi. Yalnız, Ankara'da Mösyö Franklen-Buyon (Franklin-Bouillon) ile gerçekleşen görüşmelerin, Bekir Sami Bey'in bazı girişimleriyle zora sokulduğunun anlaşılması üzerine hükümetçe Bekir Sami Bey'in resmî bir görevi olmadığının ajanslarla ilanı zorunlu görülmüştür.

Bekir Sami Bey ikinci defa Avrupa'da bulunduğu sırada bana bazı yazılar gönderdiği gibi dönüşünde de bir rapor vermişti. Gerek yazılarında ve gerek raporunda rastlanan bazı değerlendirmeler üzüntü vericidir ki Bekir Sami Bey'in Türk milletinin emel ve ülküsünü, tam anlamıyla anlamış ve o çerçevede hareket etmekte olduğunda şüpheyi önleyici bir durum yoktu.

Bekir Sami Bey, Avrupa'da edindiği etki ve izlenimlere göre değerlendirmeler yapıyordu.

12 Ağustos 1921 tarihli bir şifre telgrafında bizim siyasetimizi eleştirdikten sonra diyordu ki:

"Henüz fırsat eldeyken akıllıca siyaset izlenmesi, memleketi düştüğü büyük girdaptan kurtarabilir. Olaylar tamamıyla incelenerek ülkenin kurtuluşu adına bir hareket şekli belirlenmesi gerekmektedir. Aksi takdirde, tarih ve milletin gözünde hiçbirimiz sorumluluktan kurtulamayız.

"Milletin mutluluğu ve İslam'ın kurtuluşu adına gerekli bir hareket şeklinin belirlenerek bir an önce bildirilmesini rica ederim".

Bekir Sami Bey Ne Olursa Olsun Barış Yapmak İstiyordu

Bekir Sami Bey, ne olursa olsun barışı yapmak taraftarı oldu. Bu görüşlerini 24 Aralık 1921 tarihli raporunda şu şekilde açıklıyordu:

"... Savaşın devamının bu ülkeyi, milletin varlığını tehlikeye sokacak kadar tahrip ve imha edeceği ve ortaya konan bütün fedakarlıkların boşa çıkarılmış olacağı düşüncesindeyim. Savaşın devam ettirilmesinin, dış ve iç düşmanlarımızın ekmeğine yağ süreceğine ve korktuğumuz bela ve musibetleri kendi kendine milletin başına toplayacağına bütün varlığımla inanıyorum. Sizin üzerinize düşen görev, dünyada hemen hiçbir siyaset adamının üzerine yüklenmeyen en ağır bir yüktür. Tarihte beş-altı yüz yılda değil, belki on-on beş yüzyılda bir kişiye ancak kısmet olabilen bir görev size verildi. Her türlü aşırılıktan kaçınarak bugünkü faydaya, geleceğin gerçek menfaatlerini feda etmeyerek, Türklük ile beraber bütün İslam âleminin geleceğini kazanmak için çok yakın bir zamanda daha fazlasının kazanılması mümkün olan millî ve İslami gayeyi kurtarmak ve hükme bağlamak için geçici fedakarlıkları dahi kabul etmek sayesinde dünya tarihinde ölümsüz bir nam kazanmak ve İslamiyet'in kurtarıcılarından olmak sizin için mümkündür. Aksi hâlde, Türk milleti ve dolayısıyla bütün İslam âleminin esarete mahkûm olup aşağılanacağı bence şüphesizdir. İsminizi kıyamete kadar bütün müslüman nesiller için Hz. Peygamber Efendi'mizden sonra en kutsal bir nam olarak bırakmak şeref ve fırsatını kaybetmemenizi,

bir vatansever ve müslüman olarak bildirmeyi kutsal bir görev sayarım efendim hazretleri.”

Bütün bu değerlendirmelerin özeti, millî mücadeleye, felâketten, esaretin aşağılayıcılığından kurtulmak için kendisinin Londra’da yaptığı sözleşmelerin sınırı içinde son vermeyi teklif ediyordu.

Efendiler, Bekir Sami Bey’in bu değerlendirmeleri bence olumlu bir etki yapmamıştı. İleri sürdüğü düşünceler ve değerlendirme şekli kendisiyle görüşüp tartışmayı dahi gereksiz ve faydasız göstermişti.

Mecliste Belirmeye Başlayan Siyasi Gruplar

Efendiler, yüce heyetinizi biraz da Büyük Millet Meclisi içinde gerçekleşmekte olan durumla buluşturmak istiyorum. Biliyorsunuz ki, Birinci Büyük Millet Meclisi’ne millet tarafından üye seçilirken Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin heyetleri de ikinci seçmenler arasında bulundular. Buna göre, denilebilir ki, Büyük Millet Meclisi büyük çoğunluğuyla aynı zamanda Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin siyasi bir grubu şeklindeydi. Gerçekten de başlangıçta bu şekilde hareket edilmişti. Meclis genel kurulunun temel prensiplerini cemiyetin temel prensipleri oluşturuyordu. Biliyorsunuz ki, Erzurum ve Sivas kongrelerinde belirlenen prensipler, son İstanbul Meclis-i Mebusanı tarafından kabul edilip, Misak-ı Millî adı altında hedef yapılmıştı. Bu prensipler, Birinci Büyük Millet Meclisi tarafından da kabul edilerek, o çerçevede vatanın bütünlüğü ve milletin bağımsızlığını sağlayacak barış ve kurtuluşun elde edilmesine çalışıyordu. Fakat, zaman geçtikçe Meclis’te birlik içinde çalışmanın sağlanıp düzene konulmasında zorluklar ortaya çıkmaya başladı. En basit konularda ortalık karışıyor, Meclis’ten iş çıkmıyordu. Bazı kimseler buna çare olmak üzere 1336-1920 yılı ortalarında birtakım oluşumlar meydana getirme girişiminde bulundular. Bütün bu girişimler, Meclis görüşmelerinin düzenli bir şekilde gerçekleşmesini ve konuşulan konular hakkında sözü uzatmadan olumlu işler yapılmasını sağlama gayesine yönelik bulunuyordu.

Daha önce yeri gelmişken anlatmıştım ki, ilk anayasamıza kaynaklık eden 13 Eylül 1336-1920 tarihli bir programı Meclis’e sunmuştum. Bu programın,

18 Eylül'de Meclis'te okunan kısmından başka, buna da esas olmak üzere, Büyük Millet Meclisi'nin temel yapısını ve yönetim şekli hakkındaki bakış açılarını tespit eden ve Meclis'in açılışının ardından okunup kabul edilen önergemi de, bu kısımla birlikte *Halkçılık Programı* unvanı altında yayınlatmıştım. Belirtiğim oluşumlar benim bu programımdan ilham alarak birtakım unvanlar takınmaya ve programlar tespit etmeye başladılar. Bir fikir vermiş olmak için bu grupların belli başlılarının isimlerini sayayım:

a) Tesanüt Grubu;
b) İstiklal Grubu;
c) Müdafaa-i Hukuk Zümresi;
d) Halk Zümresi;
e) Islahat Grubu;

Bu gruplardan başka, isimsiz olarak, özel amaçlar etrafında bazı küçük oluşumların da faaliyette oldukları hissediliyordu.

Efendiler, bu isimlerini saydığım grupların herbiri Meclis görüşmelerinde düzeni sağlamak ve görüş birliğine varmak amacıyla kurulmuş oldukları hâlde varlıkları aksini gösteriyordu.

Gerçekten de, sayıları çok üyeleri az olan bu gruplar birbirleriyle yarışa kalkışmışlar ve birbirlerini dinlememek yüzünden âdeta Meclis'te bir kargaşaya sebep olmaya başlamışlardı. Özellikle anayasa Meclis'ten çıktıktan sonra, yani Ocak 1921 sonlarında, Meclis üyelerinin ve kurulan grupların her konuda ortaklaşa ve birlikte çalışmalarını sağlamak bir kat daha zorlaşmaya başladığı görülüyordu. Çünkü, Misâk-ı Milli'nin belirlediği prensiplerde kayıtsız şartsız birlik ve beraberlik içinde olunan konu ve emeller anayasanın ortaya koyduğu konularda tamamen katılınmış görüntüsü vermiyordu. Bu grupları birleştirmek veya mevcut grupların birini güçlendirerek iş görmek için dolaylı olarak çok çalıştım. Fakat, bu şekilde elde edilen sonuçların kalıcı olamadıkları görüldü. İşe bizzat el koymak zorunlu olmaya başladı. Nihayet, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu unvanıyla bir grup kurmaya karar verdim. Bu grup için yaptığım programın başına temel bir madde koydum. Bu maddenin ruhu, iki noktadan oluşuyordu:

Birinci nokta: Grup Misâk-ı Millî prensipleri içinde vatanın bütünlüğünü ve milletin bağımsızlığını kazanacak barışı sağlamak için, milletin bütün maddi ve manevi gücünü gereken hedeflere yöneltip kullanacak ve ülkenin

resmî ve özel bütün kurum ve kuruluşlarını bu temel amaca hizmet ettirmeye çalışacaktır.

İkinci nokta: Grup, devlet ve milletin kurumlarını anayasa çerçevesinde şimdiden safha safha oluşturmaya çalışacaktır.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun Kurulması

Efendiler, bütün grupları ve Meclis'teki üyelerin pek çoğunu davet ederek bu iki prensip üzerinde birleşmelerini sağladım. Bu işaret ettiğim temel maddelerle bundan sonra grubun iç tüzüğüne ait olan maddeler, 10 Mayıs 1921 günü gerçekleşen toplantıda kabul edildi. Grup genel kurulunun seçimiyle, grubun başkanlığını da bizzat üstlenmiş oldum.

Efendiler, ülke içinde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti var olduğu gibi, onun, Meclis'te aynı unvan altında bir de siyasi grubu kurulmuş oldu. İstanbul Meclis-i Mebusanı'nın yapmaktan kaçındığı iş, ancak onların dağılmasından 14 ay sonra Ankara'da yapılmış oldu. Bu grup, birinci Büyük Millet Meclisi'nin devamı boyunca hükûmetin görev yapmasına hizmet etmiştir. Fakat, grup tüzüğünün temel maddelerinden ikinci maddeyi anlamlı bulanlar oldu. Bu gibiler, hissettiklerini açığa vurmamaka birlikte, bu maddelerin içerdiği anlam ve amacın gerçekleşmemesi için derhâl faaliyete geçmekte zaman kaybetmediler. Olumsuz faaliyet diye vasıflandırabileceğimiz bu çeşit girişimler iki şekilde gerçekleşmekteydi.

Birincisi; grubun içindeki fikirleri dışarıya sızdırmak ve aleyhte çalışmak şeklinde oluyordu.

İkincisi, ülke ve yine teşkilatımız içinde... Bu noktayı açıklayan en açık örneği, Erzurum Milletvekili Hoca Raif Efendi ile bazı arkadaşlarının, grubun kuruluşundan önce ve anayasanın çıkmasının ardından yaptıkları girişimler oluşturur. İsterseniz bu konuda küçük bir bilgi vereyim.

Hoca Raif Efendi "Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti" Kuruyor

Hoca Raif Efendi ile arkadaşları, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Erzurum heyet-i merkeziyesinin unvanını değiştirdi; Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti (Kutsal Değerleri Koruma Cemiyeti) dedi. Önceki cemiyet prensiplerinin başına da, hilafet ve saltanat makamının ve devlet şeklinin korunmasını sağlamaya yönelik birtakım eklemelerde de bulunmuş; bu girişimini diğer şehirlere, özellikle doğu illerine de birtakım beyannameler göndererek genişletmeye kalkışmıştır. Ben, bundan haberdar olur olmaz, Doğu cephesi komutanı Kâzım Karabekir Paşa'nın dikkatini çektim. Hoca Raif Efendi'yi ve arkadaşlarını uyararak bu şekildeki girişimlerden vazgeçirtmesini rica ettim.

Sarıkamış'ta bulunan Kâzım Karabekir Paşa ile Erzurum'da bulunan Hoca Raif Efendi arasında bazı yazışmalar gerçekleştikten sonra Raif Hoca, bizzat Paşa'nın karargâhına gitmiş, orada Muhafaza-i Mukaddesat unvanının kullanılmasındaki sebepleri açıklarken demiş ki: "Amaç hilafet ve padişahlık haklarını korumak ve memleket ve İslam âleminin şu anki ve gelecekteki varlığı için büyük kargaşa ve sakıncaları davet eden cumhuriyet şeklinden kesinlikle sakınmaktır". Hoca, "Büyük Millet Meclisi'nde kurulan Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun amacının hilafet ve saltanat şeklinin cumhuriyete dönüştürmeyi amaçladığı hissedilmektedir" değerlendirmesinde bulunduktan sonra, bu gibi girişimlere itaat etmemekte mazur olduklarını bildirmiş.

Kâzım Karabekir Paşa, "Devlet Şeklinin Değiştirilmesi Gibi Tarihî Kararlarda Asker ve Sivil Yöneticilerin Görüşleri Alınmalıdır" Diyor

Kâzım Karabekir Paşa da, bu bilgileri veren 11 Temmuz 1921 tarihli şifre telgrafında, ileri sürdüğü değerlendirmeler arasında diyor ki:

"Hükümet şekine ait prensipleri, Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilen anayasanın belirlemiş olduğu görülüyor. Hâlbuki ben bu kanunun içeriğinin nihayet bir parti programı hâlinde kalmasını, uygulanışında karşılaşılacağını tahmin ettiğim zorluklara karşı daha yararlı buluyorum. Bu düşüncemi yakın çevremin duygu ve düşüncelerine göre topluca açıklamak isterim. Meclis'te Anayasa taraftarlığıyla kurulan gruba katılmış olan birçok

kişi yeni bir idari değişimde ülkenin geleceğinde etkili olma hevesinde görünenlerdir. Halk arasında ancak küçük bir grup yeni teşkilat düşüncelerini benimser. Milletvekillerinin anayasaya taraftarlıkları ancak şahsi düşünceleri olabilir. Devlet şeklinin bu büyük ve tarihî değişimi girişimlerinde memleket hayatının geleceğinde sorumlu ve ortak olan askerî ve sivil yöneticilerden ve Müdafaa-i Hukuk merkezlerinden gereği gibi değerlendirme alınmasının ve olağanüstü bir mecliste incelenmesinin ardından durumun bir karara bağlanması gerekir düşüncesindeyim.

Efendiler, kesin zaferden sonra ikinci Büyük Millet Meclisi cumhuriyeti ilan ettiği zaman dahi, Kâzım Karabekir Paşa İstanbul gazetecilerine verdiği demeçlerinde, öteden beri gelen duygu ve şikâyetlerini "Cumhuriyet ilanını bize sormadılar" şeklinde özetlemekteydi.

Kâzım Karabekir Paşa, değerlendirmeleriyle, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin, millet tarafından olağanüstü yetkilerle donatılan üyelerden oluşan olağanüstü bir meclis olduğunu unutmuş gibi görünüyor. Böyle bir Meclis'in çıkartmış olduğu bir kanuna, hem de Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na karşı olduğunu ima ediyor. Daha garibi, devlet teşkilatının değişiminde etkili olacak kararlar alabilmek için askerî ve sivil yöneticilerin ve Müdafaa-i Hukuk merkezlerinin değerlendirmelerinin alınması gerektiği düşüncesinde olduğunu söylüyor.

Kâzım Karabekir Paşa, benim Müdafaa-i Hukuk Grubuyla ilişkime de itiraz ederek, "Ben, sizin bu şekildeki siyasi partilere... katılmaktan uzak durmanıza özellikle taraftarım" dedikten sonra, benim tarafsız bir durumu korumamı tavsiye ediyor.

Kâzım Karabekir Paşa'nın bu telgrafına, 20 Temmuz 1921'de cevap verdim. Biraz uzunca olan bu cevabın bazı konuları aydınlatmaya yarayacak noktalarını belirtmekle yetineceğim. Cevabımda demiştim ki:

"Müdafaa-i Hukuk Grubu, ülkenin tam bağımsızlığını sağlamak gibi kısa ve net bir gaye ile kurulmuştur. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun uygulanması da amaçları içindedir. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu bütün idari teferruatları ve Türkiye hükûmetinin bütün kanunlarını içeren geniş ve tam bir kanun olmayıp ülkenin mülki ve idari teşkilatlarında zamanın gerektirdiği halkçılık prensibini ifade eden bir düsturdan ibarettir. Bu kanunda cumhuriyeti ifade

eden bir şey yoktur. Raif Efendi'nin saltanat şeklinin cumhuriyetçiliğe dönüştürülmeye çalışıldığının hissedildiği hakkındaki düşüncesi kuruntudur.

Grup yönetiminde görevlendirilen kişiler arasında kişilik ve eski davranışları sebebiyle eleştiriyi hak edenlerin bulunduğu hakkındaki iddia ise, daha güzel bir ifadeyle belgelendirilmeye ihtiyaç duyar bir durumdadır. Her işi faziletli şahıslara ve mükemmel yetişmiş adamlara vermek, çok kıymetli ve tatlı bir temenni olmakla birlikte bizim için değil, dünyanın en ileri gitmiş milletleri için bile her çevre, her bölge, her meslek sahibi tarafından saygı görmeye layık bu kadar adam bulmak mümkün değildir. Kuruntu, kötü düşünce ve iddialarla memleketin yegâne dayanağı olacak kuvvet ve teşkilatı zayıflatacak önlemlere girişmek, eğer cahilce bir cinnet değilse, her hâlde bir ihanet olarak değerlendirilmelidir. Siz de bilirsiniz ki, ilerleme yolunda meydana gelecek her önemli teşebbüsün, kendine göre önemli sakıncaları vardır. Bu sakıncaların en aza indirilmesi için önlemlerde ve teşebbüslerde yanlış yapmamak gerekir.

Bundan sonra efendiler; Teşkilatı Esasiye Kanunu çıkarılırken sivil ve askerî yöneticilerden ve Müdafaa-i Hukuk merkezlerinden görüş almak konusunu da şöye açıkladım:

"Siz de biliyorsunuz ki, bir hükümet şeklinde yaşıyoruz. Onun bütün kavramlarına bağlı olmak zorundayız. Kanunun Meclis komisyonlarından sonra genel kurulda yapılan tartışmalarda ortaya çıkacak şekli üzerine uzaktan yapılacak değerlendirmeler ve ileri sürülecek düşüncelerle etki yapmaya imkân olmadığını elbette kabul edersiniz".

Kâzım Karabekir Paşa, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun ya pılmasında gösterilen acelenin ve bunun uygulanmasındaki zorlukların, hilafet ve saltanat meselesi hakkındaki görüşlerin açıkanmasını da istemişti. Bu konulara ait cevaplarımda demiştim ki:

Teşkilat kanununun yapılmasında acele olarak değerlendirilen hareket şeklinin sebebi; bütün dünyada ve ülkemizde meydana gelen halkçılık akımını esaslı bir şekilde tespit ile bu konuda başka yorumlara meydan vermemek ve aynı zamanda yüzyıllardır sürekli olarak ehil olmayan ellerde kötüye kullanılan millî hukuku korumak için, bu hukukun asıl sahibi olan millete de söz hakkı vermek ve bu yüksek düşüncenin gelişmesi için olağanüstü durumdan yararlanmaktır.

Kanunun uygulanışının ne derece mümkün olduğunu ölçmek için de, bu işle uğraşmaya fırsat bulacakların çalışma ve irade kabiliyetlerini söz konusu etmek gerekir.

Hilafet ve saltanat meselesi, temel bir mesele olarak gündemimizde değildir. Söz konusu mesele, hükümdarın hukuku olup, onun belirlenip sınırlandırılmasında, son birkaç yüzyılın tecrübeleri ve devlet kavramındaki millet hukukunun gerçek anlamı belirleyici olmalıdır. Bu temel prensip üzerinde henüz tespit edilmiş kesin bir düsturumuz yoktur.

Kâzım Karabekir Paşa'nın grup başkanı olmayıp tarafsız kalmam gerektiği hakkındaki teklifine de verdiğim cevapta, şu değerlendirmeyi ileri sürmüştüm:

"Meclis-i Mebusan şeklinde bir meclisin başkanı bulunmuyorum. Böyle bile olsa bir partiye mepsup olmak normaldir. Hâlbuki, Büyük Millet Meclisi'nin yürütme yetkisi de olduğundan bir bakıma hükümet şeklindeki bir meclisin başkanı bulunmaktayım. Yürütmenin başı olan biri için çoğunluk partisinin üyesi olmak gerekir. Buna göre, ayrıntılı bir programla ortaya atılmış siyasi bir partinin de başkanı olabilir. Bütün kimliğimle içinde bulunduğum cemiyetten ayrılmama imkân olmadığı gibi o cemiyetin içinden doğmuş olan grup içinde bulunmam da zorunludur. Esasen grup, hemen hemen Meclis genel kurulunun tamamına yakın bir çoğunluğu da içermektedir. Dışarıda kalanlar Erzurum milletvekillerinden Celalettin Arif Bey, Hüseyin Avni Efendi ve bunlara benzer bir kaç kişi ile tavır ve hareketlerinde serbest kalmak isteyen bazı şahıslardan ibarettir..."

İzzet ve Salih Paşalar İstanbul'da Siyasi Bir Görev Almayacaklarına Söz Verince İstanbul'a Dönmelerine İzin Verildi

Efendiler, Ankara'da bulunan İzzet ve Salih Paşalar bir türlü Ankara'ya ısınamadılar. İstanbul'da ailelerinin yanına göndermemiz için dolaylı ve direkt olarak sürekli ricada bulunuyorlar ve İstanbul'a döndüklerinde hiçbir siyasi görev almayacaklarına dair söz veriyorlardı. 1921 Mart'ı başlarında İsmet Paşa'nın bazı konular için Ankara'ya gelmiş olduğu bir sırada, paşalar

ricalarını tekrar ettiler. Bir gün İsmet Paşa'nın da bulunduğu bakanlar kurulu toplantı hâlindeyken Ahmet İzzet Paşa hükümet dairesine gelerek haber göndermiş ve İsmet Paşa kendisiyle konuşmuştur. İzzet Paşa, bizim teklifimiz üzerine İstanbul'da siyasi görev almayacağına uzun uzadıya açıklamalarla söz vererek, İstanbul'da ailesinin yanına dönmek için izin verilmesini rica etmiş. Salih Paşa da aynı şekilde söz vererek serbest bırakılması ricasında bulunduğunu eklemiş.

İsmet Paşa, bu açıklama ve ricaları bakanlar kuruluna bildirdi. Zaten varlıklarının mili mücadeleye yararlı olmadığı, aksine Ankara'da bir yük, bir ağırlık oluşturmakta oldukları, bunun yanında bazı kötü akımlara da sebep teşkil etmiş oldukları anlaşılmış olduğundan bakanlar kurulu, bu paşaların İstanbul'a dönmelerinde bir sakınca görmedi. Fakat ben, Ahmet İzzet Paşa ve arkadaşlarının verdikleri sözde ciddi ve samimi olmadıklarını, İstanbul'a döndüklerinde derhâl İstanbul hükûmetinde görev alarak bizi tedirgin etmeye devam edeceklerine inandığımı söyledim. "Namusları üzerine söz veriyorlar" dendi. Sözlü olarak verdikleri sözü, yazılı olarak da verirlerse izin vermemin doğru olacağını bildirdim. İsmet Paşa bu teklifimi yanımızdaki odada bekleyen İzzet Paşa'ya bildirdi. İzzet Paşa derhâl bir kalem kağıt alarak kabineden istifa edeceklerini bir taahhüt olarak yazmış ve imzalamış ve yanılmıyorsa Salih Paşa'ya da imzalatmıştı.

Ben, bu kısa taahhüdü yeterli görmedim. Sözlü olarak söylediği gibi geniş manada değildi ve hemen bunun bir hile olduğuna arkadaşların dikkatlerini çekerek, "Sözlü olarak İsmet Paşa'ya söyediklerini yazarak imzalasın!" dedim. İzzet Paşa'nın sözlü olarak bu kadar açıklama yapıp güvence verdikten sonra başka amaçla bir taahhüt yazmış olacağını tahmin etmediler. Bu kısa taahhüt yeterli görüldü. İşte İzzet ve Salih Paşalar böyle hileli bir taahhütle İstanbul'a gitme imkânı buldular.

İzzet ve Salih Paşalar Sözlerinde Durmadılar

Gerçekten de, İzzet ve Salih Paşalar İstanbul'a varışlarının ardından istifa ettiler. Fakat çok kısa bir süre sonra aynı kabinede başka bakanlıklar üstlendiler ve bunu bize telgrafla bildirdiler. İstanbul hükûmetinin Hariciye nazırlığını üstlenmiş olan İzzet Paşa, millet ve memlekete yönelik büyük bir

kötülüğün önüne geçmek için hükûmete girdiğini söyleyerek, bize de bir takım nasihatlerde bulunuyordu. İzzet Paşa'ya şu cevabı vedim:

29 Haziran 1921

İstanbul'da Ahmet İzzet Paşa Hazretleri'ne

Telgrafınızı Zonguldak istihbarat müdürü aracılığıyla aldım. Durumunuzu, Salih Paşa Hazretleri'yle birlikte vermiş olduğunuz söze aykırı buldum. Yalnız bir nokta, lehinizde endişeme sebep oldu. O da şudur: Görev üstlenmekle gerçekten millet ve memlekete dönük büyük bir kötülüğün önüne geçmiş olmanız ihtimalidir. Çünkü, Ankara'ya gelişinizden önce iyi niyetle ve memlekete yararlı olabileceğiniz ümidiyle görev üstlenmiş olmanızı dayandırdığınız sebeplerin ne kadar zayıf olduğunu ilk görüşmemizde takdir ve itiraf etmiştiniz. Telgrafınızın içeriği, sizi bu yeni görevi üstlenmeye yönelten sebepleri yeterli göstermiyor. Tavsiye ettiğiniz konulardan, vatan ve milletin menfaatine ve yaptığımız anlaşmalara, özetle Misak-ı Millimize uygun olanları esasen dikkate almakta ve gereklerini yerine getirmektedir. Bu durumda, genel duruma ve size telkin edilmiş olan fikirlere göre, önceden olduğu gibi bu defa da aldatılmış olmaktan korkuyorum. Bu tahmin ve değerlendirmemizi yalanlayacak açıklamaları öğrenir ve olayların ona göre geliştiğine şahit olursak memnun olacağımızı bildiririm efendim.

Mustafa Kemal

İzzet Paşa, bu telgrafımıza 6 Temmuz tarihli bir şifre telgrafla şu karşılığı verdi:

Ankara'da Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Salih Paşa ile birlikte verdiğimiz söz, İstanbul'a gidişimizin ardından görevimizden istifa etmekti. Onu da yerine gtirdik. Ömür boyu devlet hizmetinden çekilmek ve öyle bir zamanda ki, İtilaf devletlerinin Yunanistan'a fiili yardımları, İstanbul'un harekât üssü olarak Yunanlılara terkedilme ihtimali olan kara bir günde teklif edilen fedakârlıktan kaçınmak bizim elimizden gelir ve sizce de uygun olur muydu bilmem?.. Bilecik ve Ankara'da tanımadığım kimselerin yanında gerçekleşen sohbetleri uzatmakta sakınca görüp, çekinerek razı olur gibi olmuş; hatta dönüşümüzde ciddi olarak verdiğim demeçte olayların sorumluluğunu tamamen üstümüze alma medeni cesaretini de göstermiştim. İlk görüşmelerde hazır bulunan kişilerden birinin sonra belirginleşen durumu çekinmekte haklı olduğumu da ispat

etmiştir. Fakat, hiçbir zaman kimse tarafından aldatıldığımı itiraf etmedim. Beni yanınıza getiren anlaşma düşüncesinden vazgeçmedim. Bakanlar Kurulu ile yaptığım görüşmeler ve kendilerine verdiğim rapor bunu ispat eder. İddia ettiğiniz gafletimizi itiraf etmek şöyle dursun, şimdiki gibi siyasi durumu derinlemesine takdir etmiş olduğunu görmekle kendime, düşünce ve değerlendirmelerime güvenim artmıştır. Bu amaçla, makul ve uygun bir şekilde Ankara'daki sorumlulularla anlaşıp, fikir ve mesai birliği yapmayı en samimi bir şekilde istemiştir. Bu samimiyet sizden iyi bir karşılık görürse hayırlı hizmet ve yardımlarda bulunabilir. Bu isteği reddedildiği takdirde anlayışsızlıktan doğabilecek hata ve kusurların manevi sorumluluğundan kendisini kurtarmış gördüğünü bildiririm efendim.

Ahmet İzzet

Bu telgrafın altına kurşun kalemle şu satırları yazmıştım:

Uygun zamanı geldiğinde gerekli işlemi yapmak üzere ilgili belgeler arasında tutulması bakanlar kurulu kararıdır.

Mustafa Kemal

Ahmet İzzet Paşa Türk Milletine Hizmet Etmeyi Vahdettin'in Hizmetçisi Olmaya Tercih Edemedi

Efendiler, Ahmet İzzet Paşa, ekmeği ve nimetiyle yetiştiği Türk milletinin içinde kalarak ona en acı ve kara günlerinde hizmet etmeyi, Vahdettin'in hizmetçisi olmaya tercih edememişti. Dürrizade Seyyit Abdullah'ın fetvasına bağlı kalıp, padişahın emrinden çıkmakla suçlanıp şeriatın cezasına uğramaktan kaçındı. Ahmet İzzet Paşa'nın daha başka marifetleri de olmuştur. Onlardan da haber vereyim.

Türk milletinin büyük kuvvetlerinin ellerine verilmiş olduğu kimselere yazdığı özel mektuplarıyla, savaşlar devam ederken, milletin maddi ve manevi güçlerini düşmana karşı toplamaya çalıştığımız günlerde, ümitsizlik ve korku verecek yılgınlıklarını yaymaya devam ediyordu. Benim "Düşman ordusunu mutlaka yeneceğiz, vatanı mutlaka kurtaracağız!" sözlerimle alay ederek, İkinci İnönü'den sonra tekrar doğuya, Sakarya'ya kadar yürümekte olan Yunan ordusunun hareketlerini tehdit sayarak akıl ve mantık dersi vermekten uzak durmuyordu.

Efendiler, ne gariptir ki, kendisini dev aynasında gören bu kafanın, izlediğim yolun felaketler doğuracağına dair yazdığı bir mektubu, Sakarya'da düşmana karşı saldırı yaparak çekilmeye mecbur ettiğimiz gün, görev icabı bana gösterilmişti. Bu mektup bizi hayretler içinde bırakmıştı.

Ahmet İzzet Paşa, Yunan ordusunun Sakarya'dan ve en sonunda İzmir körfezinden çekildiğini gördükten sonra acaba bana yazdığı 6 Temmuz 1921 tarihli telgrafındaki şu cümleyi,

"İddia ettiğiniz gaflette bulunduğum itirafı şöyle dursun, şimdiki gibi siyasi durumları derinlemesine takdir etmiş olduğumu görmekle kendime, görüş ve düşüncelerime güvenim artmıştır" cümlesini tekrar ağzına almış mıdır?

Ben buna da ihtimal veririm!

Efendiler, İzzet ve Salih Paşalar aylarca Ankara'da oturdular. Millî prensiplerimizi kabul etmeleri şartıyla, kendilerine millî hizmet imkânı ve görev vermeye hazırdık. Yanaşmadılar. Bir defa olsun Millî Meclis'in kapısından içeriye girmediler. Fakat, herhâlde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin çıkarttığı kanunlardan haberdar oluyorlardı. Bu kanunların hükümlerini, Millet Meclisi'nin ve hükûmetinin İstanbul'a karşı belirginleşmiş olan tavrını çok iyi biliyorlardı. Bu kanunlara ve bildikleri duruma rağmen, İstanbul'da yeniden işbaşına geçip millî varlığın ve Millî Mücadele'nin değerini azaltmaya, düşmanların elinde oyuncak olan Vahdettin'in hâkimiyetini sağlamaya çalışmalarına verilecek gerçek anlamın ne olduğunu ben söylemeyeceğim. Onu Türk milletine ve Türk milletinin gelecek nesillerine bırakırım.

Yüce Milletime Tavsiyem

Efendiler, bu vesile ile yüce milletime şunu tavsiye ederim ki; bağrında yetiştirerek başının üstüne kadar çıkaracağı adamların kanındaki, vicdanındaki asıl cevheri çok iyi tahlil etme dikkatinden bir an bile vazgeçmesin!

Sakarya Meydan Savaşı

Saygıdeğer efendiler, olayları Sakarya Meydan Savaşı'na getirmek istiyorum. Fakat bunun için, izin verirseniz bir giriş yapacağım. İkinci İnönü Savaşı'nın üzerinden üç ay kadar bir zaman geçti. Ondan sonra, 10 Temmuz

1921 tarihinde, Yunan ordusu yeniden cephemize genel bir saldırıya geçti. Tarafların bu tarihteki durumları şöyleydi:

Bizim ordumuz, başlıca Eskişehir ve kuzeybatısında İnönü mevzilerinde ve Kütahya-Altıntaş bölgesinde yoğunlaştırılmıştı. Afyon Karahisar bölgesinde iki tümenimiz vardı.

Geyve'de ve Menderes bölgesinde birer tümenimiz bulunuyordu.

Yunan ordusu da Bursa'da bir ve Uşak'ın doğusunda iki kolordusunu toplu bir şekilde bulunduruyordu. Menderes'te de bir tümeni vardı.

Yunanlıların bu saldırılarıyla gerçekleşen ve Kütahya-Eskişehir savaşları unvanıyla anılan pek çok savaş vardır. On beş gün devam etmiştir. Ordumuz, 25 Temmuz 1921 akşamı büyük kısmıyla Sakarya'nın doğusuna çekilmişti. Ordumuzun çekilmesini zorunlu kılan sebeplerin önemlilerine değineyim:

İkinci İnönü Savaşı'ndan sonra genel seferberlik yapmış olan Yunan ordusu, insan, tüfek, makineli tüfek ve top miktarı olarak ordumuzdan oldukça üstündü. Temmuz'da Yunan ordusu saldırıya geçtiği zaman, millî hükûmetin ve mücâdelenin gelişimi, bizim genel seferberlik ilanımıza ve bu şekilde milletin bütün kaynak ve araçlarını başka hiçbir şey düşünmeden düşmanın karşısında toplamaya henüz elverişli görülmemişti. İki ordu arasındaki güç, araç gereç ve şartların eşitsizliğinin başlıca sebepleri bunlardır. Bunun sonucu olarak henüz tümenlerimizin, özellikle nakliye araçlarını temin edip tamamlayamadığımızdan hareket kabiliyetleri yoktu. Yunan milletinin bütün gücüyle yaptığı bu saldırı karşısında bizim asıl askerî görevimiz, Millî Mücadele'nin başlangıcından itibaren takip ettiğimiz görevdi ki, bu görev, her Yunan saldırısıyla karşılaştığımızda, bu saldırıyı savuşturup uygun hareketlerle durdurarak iptal etmek ve yeni orduyu oluşturmak için zaman kazanmak şeklinde özetlenebilir. Son düşman saldırısı karşısında da bu esas görevi gözden uzak tutmamak gerekiyordu. Bu değerlendirmeye göre, 18 Temmuz 1921 günü İsmet Paşa'nın Eskişehir'in güneydoğusunda, Karacahisar'da bulunan karargâhına giderek durumu yakından değerlendirdikten sonra, İsmet Paşa'ya genel olarak şu direktifi vermiştim:

"Orduyu Eskişehir'in güney ve kuzeyinde topladıktan sonra, düşman ordusuyla araya büyük bir mesafe koymak gerekir ki, ordunun düzenlenmesi ve desteklenmesi mümkün olabilsin. Bunun için, Sakarya'nın doğusuna kadar

çekilmek gerekir. Düşman durmaksızın takip ederse merkezlerinden uzaklaşacak ve yeniden menzil hatları oluşturmak zorunda kalacak. Herhâlde düşünmediği birçok zorlukla karşılaşacak. Buna karşılık bizim ordumuz toplu bulunacak ve daha uygun şartlara sahip olacaktır. Böyle hareket etmemizin en büyük sakıncası, Eskişehir gibi önemli bir mevkiimizi ve büyük bir araziyi düşmana terketmekten dolayı kamuoyunda oluşabilecek manevi sarsıntıdır. Fakat, kısa sürede kazanabileceğimiz başarılı sonuçlarla bu sakıncalar kendiliğinden ortadan kalkacaktır. Askerliğin gereğini tereddütsüz uygulayalım. Diğer sakıncalara direniriz".

Ordunun Başına Geçmemi İsteyenler

Efendiler, gerçekten de tahmin ettiğim manevi sakıncalar derhâl görüldü. İlk üzüntülü tepki Meclis'te ortaya çıktı. Özellikle muhalifler kötümser nutuklarla feryada başladılar. "Ordu nereye gidiyor? Millet nereye götürülüyor? Bu hareketlerin bir sorumlusu elbette vardır, o nerededir? Onu göremiyoruz! Bugünkü acı veren kötü durumun asıl sorumlusunu ordunun başında görmek isterdik!" diyorlardı.

Bu şekilde konuşan kimselerin ima ve ifade etmek istedikleri kişinin ben olduğuma şüphe yoktu.

Nihayet, Mersin Milletvekili Salahattin Bey, kürsüden benim ismimi söyleyerek "Ordunun başına geçsin!" dedi. Bu teklife katılanlar çoğaldı. Buna karşı olanlar da vardı.

Efendiler, bu fikir ayrılıklarının sebepleri hakkında biraz açıklama yapmak uygun olur. Bir defa, benim fiili olarak ordunun başına geçmemi teklif edelerin düşünce ve amaçlarını ikiye ayırmak mümkündür. Benim ve benimle birlikte birçoklarının o zaman anladığımıza göre, bir kısım şahıslar, artık ordunun tamamen yenildiğine, durumun tersine çevrilmesine imkân kalmadığına, bu nedenle Millî Mücadele'nin kaybedildiğine hükmetmişlerdi. Bu sebeple duydukları öfke ve şiddeti benim üzerimde söndürmeye çalışıyorlardı. İstiyorlardı ki, kendi düşüncelerine göre hezimete uğramış ve hezimeti devam edecek olan ordunun başında benim şahsiyetim de hezimete uğrasın! Diğer bazı kimseler ise, diyebilirim ki çoğunluk, bana olan

güvenlerinden dolayı, samimi olarak fiilen ordunun başına geçmemi istiyorlardı.

Henüz fiili olarak komutanlığı üstlenmemi sakıncalı görenlerin düşüncesi de şuydu:

Ordunun bundan sonraki herhangi bir savaşta başarılı olamaması, tekrar çekilmek durumunda olması ihtimal dışı değildir. Bu durumlarda ben fiili olarak ordunun başında olursam genel değerlendirmeye göre son ümidin de kaybolmuş olduğu gibi bir düşüncenin doğması ihtimali vardır. Hâlbuki henüz genel durum, son hamle, son çare ve son gücün feda edilmesini gerektirecek durumda değildir. Bu nedenle, kamuoyunda son ümidin korunması için benim şahsen askerî harekâtları idare etmek zamanım gelmemiştir.

Başkomutanlığı Kabul Ediyorum

Ben, görüşme ve tartışmalarla belirginleşen bu düşünceleri, gerektiği gibi değerlendirip inceliyordum. Son düşüncede bulunanlar güçlü mantıklı sebepler ileri sürüyorlardı. Komutayı üstlenmemi samimi olarak teklif edenlerde, samimi olmayan taleplerde bulunanların yaygaraları derin ve endişe verici etkiler yapmaya başladı. Benim fiili olarak komutayı üstlenmem, bütün Meclis'te son çare ve son tedbir olarak görüldü. Meclis'in bu değerlendirmesi Meclis dışında da hızla yayıldı. Benim sessizliğim âdeta komutayı üstlenmek istemediğim, felaketin kesin ve çok yakın olduğu görüşünü genel bir hava şekline getirdi. Bunu anlar anlamaz derhâl kürsüye çıktım.

Efendiler, bu bahsettiğim durum, 4 Ağustos 1921 günü gizli bir oturumda gerçekleşiyordu. Üyelerin hakkımda ortaya koydukları yakınlık ve güvene teşekkür ettikten sonra başkanlık makamına şöyle bir önerge verdim:

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlık Makamına

Meclis'in değerli üyelerinin genel bir şekilde ortaya koydukları arzu ve istek üzerine başkomutanlığı kabul ediyorum Bu görevi şahsen üstlenmekten elde edilecek faydaları en hızlı bir şekilde elde edebilmek ve ordunun maddi ve manevi gücünü en kısa sürede artırıp tamamlayabilmek ve idaresini bir

kat daha iyileştirmek için, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin sahip olduğu yetkiyi fiili olarak kullanmak şartıyla üsleniyorum. Ömrüm boyunca millî hâkimiyetin en sadık bir hizmetçisi olduğumu milletin gözünde bir defa daha gösterebilmek için bu yetkinin üç ay gibi kısa bir süreyle sınırlandırılmasını ayrıca rica ederim.

4 Ağustos 1921 Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı
Mustafa Kemal

Başkomutanlığıma Yapılan İtirazlar

Efendiler, bu önergem doğruluk yanlısı görünerek tekliflerde bulunanların gizli düşüncelerini meydana çıkarmaya yaradı. Derhâl itirazlar başladı. Bir defa, "Başkomutanlık unvanını veremeyiz!" dediler; "O, Büyük Millet Meclisi'nin manevi şahsiyetinde saklıdır. Başkomutan vekili denilmesi gerekir".

İkinci olarak, "Meclis'in yetkilerini kullanmak gibi bir ayrıcalığın verilmesi asla söz konusu olamaz" değerlendirmesinde bulundular.

Ben, padişah ve halifeler tarafından verilegelmiş eski bir unvanı takınamayacağımı, yürüteceğim görev, fiili olarak başkomutanlık olduktan sonra bu unvanı olduğu gibi kullanmaktan kaçınmanın gereği olmadığını ileri sürerek görüşlerimde ısrar ettim. Durumun Meclis'in takdir ve açıkladığı gibi olağanüstü olduğuna göre benim de alacağım kararların ve uygulayacağım işlerin olağanüstü olması gerektiğine şüphe yoktu. Düşünce ve kararlarımı hızlı ve güçlü bir şekilde uygulamaya koyma zorunluluğum vardı. Bakanlar Kurulu'nda, Meclis'ten sorulan sorularla zaman kaybetmeye meydan vermeye durum müsait olmayabilirdi. Bütün memleketi ve memleketin bütün kaynaklarını kapsıyor olması gereken emir ve tebliğlerim için, her işin bakanından veya Bakanlar Kurulu'ndan görüş ve izin almak, benim yürüteceğim başkomutanlıktan beklenen faydayı sağlayamazdı. Onun için, kayıtsız şartsız emir verebilmeliydim. Bunun için de, Büyük Millet Meclisi'nin yetkisi benim şahsıma verilmeliydi. Bunu, başarı için zorunlu görüyordum. Onun için bu konuda ısrar ettim.

Salâhattin Bey, Hulusi Bey gibi bir takım milletvekilleri, Meclis'in, yetkisini bir şahsa vermekle iş yapamaz hâle geleceğinden, milletin aldığı

vekaleti başkasına devretmeye izni bulunmadığından ve esasen orduya komuta edecek kişiye, Meclis yetkilerinin devri söz konusu olamayacağından ve buna gerek olmadığından bahsettiler. Meclis'in yetkilerini kullanabilecek bir kişiden milletvekillerinin şahsen emin olamamaları ihtimalinden de bahsedenler oldu.

Ben, bu değerlendirmelerin hiçbirini reddetmedim. Hepsini doğru bulduğumu söyledim. Meclis'in bu noktayı çok dikkatle ve önemle inceleyip değerlendirmesini söyledim. Yalnız, kendileri için korkanların telaşlanmalarına gerek olmadığını söyledim. 4 Ağustos'ta mesele bir karara bağlanamadı. Görüşmeler, 5 Ağustos 1921 günü de devam etti. Bugün, bazı milletvekillerinin endişelerinin iki noktada yoğunlaştığı anlaşıldı.

Birincisi: Meclis'in herhangi bir şekil ve yöntemle devre dışı bırakılması.

İkincisi: Üyelerden herhangi biri hakkında keyfî uygulamalar yapılması.

Bu şüphe ve endişeleri ortadan kaldıracak açıklamalarda bulunduktan sonra, yapılacak kanuna da bu konulara dair gerekli kayıtların konulmasının uygunluğunu ileri sürdüm ve vermiş olduğum önergeyi buna göre bazı maddelere ayırarak, üzerinde yapılan tartışmalar sonucunda, 5 Ağustos 1921 tarihli, bana başkomutanlık verilmesine dair kanun çıktı. Bu kanunun ikinci maddesine göre bana verilmiş olan yetki şuydu:

"Başkomutan, ordunun maddi ve manevi gücünü büyük oranda artırarak sevk ve idaresini bir kat daha iyileştirme konusunda Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin buna yönelik yetkilerini Meclis adına fiili olarak kullanmaya yetkilidir".

Bu maddeye göre benim vereceğim emirler kanun olacaktı.

Efendiler, bu görevlendirmeden dolayı, "Meclis'in bana göstermiş olduğu güvene layık olduğumu kısa sürede göstermeyi başaracağım" dedikten sonra, Meclis'ten bazı ricalarda bulundum. Meselâ; henüz Millî Savunma Bakanlığı ve Genelkurmay Başkanlığı görevlerini yürüten Fevzi Paşa Hazretleri'nin çalışmalarını Genelkurmay işlerine yoğunlaştırabilmesi için İçişleri Bakanlığı'nda bulunan Refet Paşa'nın Millî Savunma Bakanlığı'na getirilmesi ve yerine başka birinin seçilmesi.

Özellikle, Meclis'in ve Bakanlar Kurulu'nun içeriye ve dışarıya karşı uyumlu ve çok güçlü bir manzara göstermesinin önemli olduğunu ve küçük sebeplerle Bakanlar Kurulu'nu sarsmanın doğru olmadığını bildirdim. Kanun

teklifi aynı gün açık oturumda okundu. Öncelikli olarak görüşüldü ve isim okunarak oya sunuldu. Oybirliği ile kabul edildi.

Bu münasebetle yaptığım kısa bir konuşmanın bir-iki cümlesini tekrar etmeme izin vermenizi rica ederim. O cümleler şunlardı:

"Efendiler, zavallı milletimizi esir etmek isteyen düşmanları mutlaka yeneceğimize dair olan güvenim bir dakika olsun sarsılmamıştır. Bu dakikada gösterilen bu güveni yüce heyetinize, bütün millete ve bütün dünyaya karşı ilan ederim".

Başkomutanlığı Fiilî Olarak Üstlendim

Saygıdeğer efendiler, başkomutanlığı fiili olarak üstlendikten sonra birkaç gün Ankara'da çalıştım.

Genelkurmay Başkanlığı'yla Millî Savunma Bakanlığı'nın bütün kadrosuyla başkomutanlık karargâhını oluşturdum. Bu iki makamın ortaklaşa çalışmalarını başkomutan katında birleştirip düzenlemek ve bundan başka, orduyu ilgilendiren ve başkomutanlıkla halledilmesi gereken diğer bakanlıklara ait işlemlerin takibi için de yanımda küçük bir büro kurdum.

Ankara'daki çalışmalarım, özellikle ordunun insan ve nakliye araçları olarak güçlendirilmesi ile gıda ve giyim ihtiyaçlarının düzenlenip karşılanmasına ait önlemler alıp uygulamakla geçti.

Tekâlîf-i Milliye Emirleri

Bu sözünü ettiğim konuları sağlamak için, iki gün içinde, 7-8 Ağustos 1921 tarihlerinde *Tekâlîf-i Milliye Emri* adı altında yaptığım genel tebligatlardan herbirinin içeriğinden kısaca bahsedeyim. Bu savaşın kazanılması için ne ölçüde hurda şeylerin bile göz önünde bulundurulması gerektiğine dair bir fikir vermek üzere bunların içeriklerini söylenmeye değer görürüm:

"1 numaralı" emrimle; her ilçede bir "Tekâlîf-i Milliye Komisyonu" oluşturdum. Bu komisyonların çalışmalarının sonucunu, ordunun değişik kısımlarına göndermelerini sağladım.

“2 numaralı” emrime göre, vatanda her ev birer kat çamaşır, birer çift çorap ve çarık hazırlayıp Tekâlîf-i Milliye Komisyonu’na teslim edecekti.

“3 numaralı” emrimle, tüccar ve halk elinde bulunan çamaşırlık bez, Amerikan, patiska, pamuk, yıkanmış ve yıkanmamış yün ve tiftik, erkek elbisesi imal etmeye yarayacak her türlü kışlık ve yazlık kumaş, kalın bez, kösele, ince meşin, taban astarlığı, sarı ve siyah meşin, sahtiyan, dikilmiş ve dikilmemiş çarık, potin, demir kundura çivisi, tel çivi, kundura ve saraç ipliği, nallık demir ve hazır nal, mıh, yem torbası, yular, belleme, kolan, kuşağı, gebre, semer ve urgan stoklarının yüzde kırkına, bedeli daha sonra ödenmek üzere el koydum.

“4 numaralı” emrimle; elde bulunan buğday, saman, un, arpa, fasulye, bulgur, nohut, mercimek, kasaplık hayvan, şeker, gaz, pirinç, sabun, yağ, tuz, zeytinyağı, çay, mum stoklarının yine yüzde kırkına, bedeli daha sonra ödenmek üzere el koydum.

“5 numaralı” emrimle; ordunun ihtiyaçları için alınan nakliye araçlarından başka halkın elinde kalan nakliye araçları ile vatan için ücretsiz olarak ayda bir defa yüz kilometreye kadar askerî malzeme nakledilmesini mecbur yaptım.

“6 numaralı” emrimle, ordunun giyecek ve yiyeceğine yarayan terkedilmiş bütün mallara el koydum.

“7 numaralı” emrimle, halkın elindeki savaşa yarayacak bütün silah ve cephanenin üç gün içinde teslim edilmesini istedim.

“8 numaralı” emrimle benzin, vakum, gres, makine, don, saatçi ve taban yağları, vazelin, otomobil, kamyon lastiği, solisyon, buji, soğuk tutkal, Fransız tutkalı, telefon makinesi, kablo, pil, çıplak tel, yalıtkan tel ve bunlara benzer malzeme, sülfirik asit stoklarının yüzde kırkına el koydum.

“9 numaralı” emrimle; demirci, marangoz, dökümcü, tesviyeci, saraç, arabacı esnafları ve imalathaneleriyle bu esnafların imalathanelerinin kapasiteleri ve kasatura, kılıç, mızrak ve eyer yapabilecek ustaların isimleri yazılarak sayı ve durumlarını tespit ettirdim.

“10 numaralı” emrimle halkın elinde bulunan dört tekerlekli yaylı araba, dört tekerlekli at ve öküz arabalarıyla kağnı arabalarının bütün teçhizat ve hayvanlarıyla birlikte binek ve top çekebilen hayvanlar, katır ve yük hayvanlarının, deve ve eşek sayılarının yüzde yirmisine el koydurttum.

Efendiler, emirlerimin ve tebliğlerimin uygulanabilmesi için, kurdurduğum İstiklal Mahkemeleri'ni Kastamonu, Samsun, Konya, Eskişehir bölgelerine gönderdim. Ankara'da da bir mahkeme kurdurdum.

Cephe Karargâhına Hareket

Ondan sonra efendiler, 12 Ağustos 1921 günü Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa Hazretleri'yle birlikte Polatlı'da cephe karargâhına gittim.

Düşman ordusunun cephemize yaklaşarak sol tarafımızdan saldıracağına hükmetmiştik. Önlemlerimizi büyük bir cesaretle bu bakış açısıyla aldırdım. Olaylar isabet ettiğimizi gösterdi. Düşman ordusu, 23 Ağustos 1921'de ciddi olarak cephemize saldırıya başladı. Birçok kanlı ve karışık safha ve dalgalanmalar oldu. Düşman ordusunun üstün grupları savunma hatlarımızın birçok parçalarını kırdılar. Bu şekilde ilerleyen düşman birliklerinin karşısına kuvvetlerimizi yetiştirdik.

Meydan savaşı, 100 kilometrelik cephe üzerinde gerçekleşiyordu. Sol tarafımız, Ankara'nın elli kilometre güneyine kadar çekilmişti. Ordumuzun yönü, batıya dönükken güneye döndü. Arkası Ankara'ya dönükken kuzeye verildi. Yön değiştirilmiş oldu. Bunda hiçbir sakınca görmedik. Savunma hatlarımız kısım kısım kırılıyordu. Fakat, derhâl kırılan her kısım, en yakın mesafede yeniden kuruluyordu. Savunma hatlarına çok ümit bağlamak ve onun kırılmasıyla, ordunun büyüklüğüyle orantılı uzun mesafeleri geriye çekilme teorisini kırmak için ülke savunmasını başka bir şekilde ifade ve bu ifademde ısrar ve şiddet göstermeyi faydalı ve etkili buldum.

"Hatt-ı Müdafaa Yoktur, Sath-ı Müdafaa Vardır!"

Dedim ki:

"Hatt-ı müdafaa yoktur, sath-ı müdafaa vardır. O satıh bütün vatandır. Vatanın her karış toprağı, vatandaşın kanıyla ıslanmadıkça terkedilemez. Onun için, küçük-büyük her askerî birlik bulunduğu mevziden atılabilir. Fakat, küçük-büyük her askerî birlik ilk durabildiği yerde yeniden düşmana karşı cephe oluşturup savaşa devam eder. Yanındaki birliğin çekilmeye mecbur olduğunu gören birlikler ona uymaz. Bulunduğu mevzide sonuna kadar sabretmeye ve direnişe mecburdur".

İşte ordumuzun her ferdi, bu sistem içinde her adımda en yüksek fedakarlığı göstermek suretiyle düşmanın üstün kuvvetlerini yok ederek, yıpratarak onu, saldırılarını devam ettirme gücünden yoksun bir hâle getirdi.

Savaşın bu safhasını hisseder hissetmez, derhâl özellikle sağ tarafımızla Sakarya Nehri'nin karşısında, düşman ordusunun sol tarafına ve ardından cephenin önemli kısımlarında karşı saldırıya geçtik. Yunan ordusu yenilerek çekilmeye mecbur oldu. 13 Eylül 1921 günü Sakarya Nehri'nin doğusunda düşman ordusundan eser kalmadı. Bu şekilde, 23 Ağustos gününden 13 Eylül gününe kadar, bu günler de dâhil olmak üzere, yirmi iki gün ve yirmi iki gece ara vermeksizin devam eden büyük ve kanlı Sakarya Meydan Savaşı, yeni Türk devletinin tarihine, dünya tarihinde eşine az rastlanır büyük bir meydan savaşı örneğini kaydetti.

Saygıdeğer efendiler, başkomutanlık görevini fiili olarak üstlendiğim zaman, Meclis'e ve millete mutlaka başarılı olacağımıza dair olan kesin inancımı belirtip ilan etmekle ve bu inancımı bütün varlığı ortaya atarak desteklemekle ilk manevi görevimi yapmış olduğumu zannediyorum. Ondan sonra maddi, önemli görevlerim de vardı. Bunlardan biri, savaş karşısında millete aldırmak zorunda olduğum durumdu.

Bütün Türk Milletini Cephede Bulunan Ordu Kadar Fikrî, Duygusal ve Fiilî Olarak Savaşla İlgili Yapmalıydım

Biliyorsunuz ki, savaşmak demek; iki milletin, yalnız iki ordunun değil, iki milletin bütün varlıklarıyla ve bütün maddi manevi güçleriyle vuruşması demektir. Bu nedenle, bütün Türk milletini, cephede bulunan ordu kadar fikrî, duygusal ve fiili olarak ilgilendirmeliydim. Milletin fertleri, yalnız düşmanın karşısında bulunanlar değil, köyde, evinde, tarlasında bulunan herkes, silahla vuruşan savaşçı gibi kendini görevli hissederek, bütün varlığını mücadeleye verecekti. Bütün maddi ve varlığını vatan savunmasına harcamakta ağır davranan ve ilgisiz davranan milletler savaşı göze almış ve başarabileceğine inanmış sayılmazlar.

Gelecek savaşlarının tek başarı şartı da, en çok bu belirttiğim konu içinde olacaktır. Daha şimdiden Avrupa'nın büyük askerî milletleri bu şekilde hareket etmeyi kanun hâline getirmeye başlamışlardır. Biz, başkomutan

olduğumuz zaman, Meclis'ten bir vatan savunması kanunu istemedik. Fakat Meclis'ten aldığımız yetkiyle aynı amacı sağlamak için kanun şeklinde olan geçici emirlerle amacı gerçekleştirmeye çalıştık. Millet bundan sonra, bugüne kadar olan tecrübeleri de göz önünden geçirerek aziz vatanı, saldırılamaz yapan sebep ve şartları daha geniş, daha açık ve daha kesin bir şekilde belirler.

Büyük Millet Meclisi Tarafından Bana Mareşal Rütbesiyle Gazi Unvanının Verilmesi

Efendiler, diğer bir görevim de ordu içinde, savaş safları arasında bizzat savaşa girmek ve mücadeleyi bizzat idare etmekti. Bunu da gücümün yettiği ölçüde, hatta bir kaza sonucu sol kaburga kemiklerimden biri kırılmış olmasına rağmen en iyi şekilde yapmaya kendimi vermiş olduğunu zannederim. Sakarya Savaşı sonucuna kadar, bir askerî rütbe taşımıyordum. Ondan sonra, Büyük Millet Meclisi tarafından Mareşal rütbesiyle Gazi unvanı verildi. Osmanlı Devleti'nin rütbesinin yine o devlet tarafından alındığını biliyorsunuz.

Fransa Hükümeti ile ilişkiler ve Ankara Antlaşması

Efendiler, Sakarya zaferinden sonra Batı ile olan olumlu ve sonuca ulaşan ilişkilerimizi Ankara Antlaşması oluşturur. Bu antlaşma, Ankara'da, 20 Ekim 1921'de imzalanmıştır. Bu konuda toplu bir fikir vermek için kısa bir açıklamada bulunayım.

Bekir Sami Bey delegasyonunun gittiği Londra Konferansı'nın ardından, bildiğiniz gibi İkinci İnönü zaferiyle sonuçlanan Yunan saldırısı savuşturulmuştu. Bir süre için askerî durumda sükûnet sağlandı. Rusya ile Moskova Antlaşması imzalanmış ve doğudaki durumumuz açıklık kazanmıştı. İtilaf devletlerinden de, millî prensiplerimize uyabileceklerle anlaşmak istendiği belirtilmekteydi. Özellikle Adana, Antep ve çevresini yabancı işgalinden kurtarmak bizce önemli görülmekteydi.

Değişik sebeplerden dolayı, Suriye'den başka bu sözünü ettiğim illerimizi işgal altında bulunduran Fransızların da bizimle anlaşma eğiliminde oldukları anlaşılmaktaydı. Gerçi Bekir Sami Bey'in Mösyö Briyan'la yaptığı, millî hükûmetimizin kabul etmesi imkânsız olan antlaşma reddedilmiş idiyse de, ne Fransızlar, ne de biz düşmanlığın devamından yana değildik. Bu sebeple, taraflar birbirleriyle ilişki imkânları aramaya başladı. Fransa hükümeti eski bakanlarından mösyö Franklen-Buyon'u önce özel olarak Ankara'ya göndermişti. 9 Haziran 1921 tarihinde Ankara'ya gelen Mösyö Franklen-Buyon ile Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey ve Fevzi Paşa Hazretleri'nin katılımlarıyla bizzat iki hafta kadar görüşmelerde bulundum.

Birbirimizi tanımayla geçen özel bir görüşmeden sonra, 13 Haziran 1921 Pazartesi günü Ankara istasyonundaki özel dairemde yaptığımız ilk toplantıda, görüşmelerimize bir hareket noktası belirlemek gereğinden bahsederek görüş alışverişinde bulunmaya başladık. Ben, bizim için hareket noktasının Misak-ı Milli'nin içeriği olduğunu belirttim.

Mösyö Franklen-Buyon, prensipler üzerinde tartışmanın zorluğunu ileri sürerek Sevr Antlaşması'nın bir oldu bitti olarak varlığından söz ettikten sonra, Londra'da Bekir Sami Bey'le Mösyö Briyan'ın yaptıkları anlaşmayı esas almak ve bu anlaşmanın içeriğinin, Misak-ı Milli'ye aykırı olan noktaları üzerinde tartışmanın uygun olacağı değerlendirmesini yaptı. Bu teklifinde haklı olduğunu desteklemek için de Londra'ya giden delegelerimizin Misak-ı Milli'den bahsetmediklerini ve Misak-ı Millî ile millî hareketin değil Avrupa'da, henüz İstanbul'da bile takdir edilmemiş olduğunu belirtti.

Ben verdiğim cevaplarda dedim ki:

"Eski Osmanlı İmparatorluğu'ndan yeni bir Türkiye devleti meydana gelmiştir. Bunu tanımak gerekir. Bu yeni Türkiye, her bağımsız millet gibi haklarını tanıtacaktır. Sevr Antlaşması, Türk milleti için o kadar ağır bir idam kararıdır ki, onun dost bir ağızdan çıkmamasını isteriz. Bu konuşmalarımız sırasında dahi Sevr Antlaşması'nı dile getirmek istemem. Sevr Antlaşması'nı dile getirmek istemem. Sevr Antlaşması'nı aklından çıkarmayan milletlerle, güven esasına dayalı ilişkilere girişemeyiz. Bizim gözümüzde böyle bir antlaşma yoktur. Londra'ya giden delegasyon başkanı, bundan söz etmemişse, verdiğimiz talimat ve yetki içinde hareket etmemiş demektir. Hata yapmışlar. Bu hatanın, Avrupa ve özellikle Fransa

kamuoyunda kötü etkiler meydana getirdiği görülüyor. Bekir Sami Bey'in gittiği yoldan hareket edersek, biz de aynı şekilde hata etmiş oluruz. Avrupa'nın Misak-ı Milli'den haberdar olmamasına imkân yoktur. Avrupa, Misak-ı Millî kavramını öğrenmemiş olabilir. Fakat, yıllardan beri kan döktüğümüzü gören Avrupa ve bütün dünya, şu kanlı mücadelelerin neden ileri geldiğini elbette düşünmektedirler. Misak-ı Millî ve millî hareket hakkında İstanbul'un haberdar olmadığına dair sözler doğru değildir. İstanbul halkı, bütün Türk milleti gibi millî hareketi bilir ve onun taraftarıdır. Bilmeyen ve aleyhinde görünen kişiler ve bağlıları sınırlıdır ve bunlar millet tarafından da biliniyor.

Franklen-Buyon, Bekir Sami Bey'in talimat ve yetkisi dışında hareket etmiş olduğuna dair olan sözlerim üzerine dedi ki: "Bundan bahsedebilir miyim?" Sözlerimi istediği yerlere ilan edebileceğini söyledim. Mösyö Franklen Buyon, Bekir Sami Bey'le yaptığı antlaşmadan ayrılmamak için mazeret ileri sürerken, Bekir Sami Bey'in bir Misak-ı Millî olduğundan ve onun sınırları dışına çıkamayacağından bahsetmediğini ve eğer bahsetseydi o zaman ona göre görüşülüp gereği gibi hareket edilebileceğini, fakat şimdi meselenin zor olduğunu tekrar etti. Kamuoyu, "Bu Türkler, delegeleri aracılığıyla bundan neden bahsetmemişler? Şimdi yeni yeni problemler çıkarıyorlar!" diyecektir.

Nihayet, uzun görüşme ve tartışmalardan sonra, Mösyö Franklen Buyon, öncelikle Misak-ı Milli'yi okuyup anladıktan sonra görüşmek üzere görüşmelerin ertelenmesini teklif etti. Ondan sonra Misak-ı Milli'nin maddeleri baştan sona kadar teker teker okunarak görüşmelere devam edildi. Üzerinde en çok durulan konu kapitülasyonların kaldırılmasını ve tam bağımsızlığımızı isteyen madde oldu. Mösyö Franklen Buyon, bu meselelerin incelenmesi ve üzerinde durulması gerektiğini ileri sürdü. Ben bu konuya cevap verdim. Söylediklerimin özeti şuydu:

Tam bağımsızlık, bizim bugün üstlendiğimiz görevin özüdür. Bu görev, bütün millete ve tarihe karşı üstlenilmiştir. Bu görevi üstlenirken, uygulanabilirliği hakkında şüphesiz ki çok düşündük. Fakat, sonuçta gelmiş olduğumuz düşünce ve inanç bunu başarabileceğimiz yönündedir. Biz işe böyle başlamış adamlarız. Bizden öncekilerin yaptıkları hatalar yüzünden, milletimiz, sözde var zannedilen bağımsızlığında pek çok sınırlamalar

yaşıyordu. Şimdiye kadar Türkiye'yi dünya medeniyeti önünde kusurlu gösteren neler akla geliyorsa, hep bu hatadan ve hep bu hataya devam etmekten kaynaklanmaktadır. Bu hatayı devam ettirmenin sonucu, millet ve memleketin haysiyetinden ve yaşama kabiliyetinden yoksun kalmasına ve onu kaybetmesine yol açabilir. Biz, yaşamak isteyen, haysiyet ve şerefiyle yaşamak isteyen bir milletiz. Bir hatayı devam ettirmek yüzünden bu vasıflardan mahrum kalmaya tahammül edemeyiz. Âlim-cahil, istisnasız milletin bütün fertleri, belki içinde bulunduğu zorlukları tamamen anlamaksızın, bugün yalnız bir konu etrafında toplanmış, fakat sonuna kadar kanını akıtmaya karar vermiştir. O konu, tam bağımsızlığın kazanılması ve devam ettirilmesidir.

Tam bağımsızlık denildiği zaman, tabii ki siyasi, ekonomik adli, askerî, kültürel vs. her konuda tam bağımsız ve hür olmak demektir. Bu saydıklarımın herhangi birinde bağımsızlıktan mahrum olmak, millet ve memleketin gerçek anlamıyla bütün bağımsızlığından mahrum olması demektir.

Biz, bunu sağlamadan barışa ve huzura kavuşacağımız inancında değiliz. Şeklen ve usulen barış yapabiliriz. Antlaşma yapabiliriz. Fakat, tam bağımsızlığımızı sağlamayacak olan bu gibi barış ve antlaşmalarla milletimiz hiçbir zaman huzura kavuşamayacak ve hayatını devam ettiremeyecektir. Aksine, maddi mücadelesini terkederek harabeye dönmeye izin vermiş olacaktır. Eğer milletimiz buna razı ve bunu kabul edebilir yaratılışta olsaydı, iki yıldır mücadele etmeye hiç de gerek yoktu. Ateşkes Antlaşması'nın hemen ardından sessiz kalmak mümkün olabilirdi.

Mösyö Franklen-Buyon, bu sözlerim karşısında ciddi ve samimi olarak değerlendirmelerde bulundu. Ve en sonunda bunun zaman meselesi olduğunu ifade etti.

Efendiler, Mösyö Franklen-Buyon ile önemli ve ikinci derecedeki meseleler üzerinde günlerce konuştuk. Sonuç olarak birbirimizi düşünceleriyle, duygularıyla, izlediğimiz yolla anlama imkânı oldu zannediyorum. Fakat, Fransa hükümetiyle Türk millî hükümeti arasında antlaşma noktalarını kesin olarak belirleyebilmek için biraz daha zaman geçmesi zorunlu oldu. Ne bekleniyordu? Büyük ihtimalle Türk millî varlığının birinci ve İkinci İnönü'den sonra daha büyük bir eserle desteklenmiş olması!

Gerçekten de, Mösyö Franklen-Buyon'un kesin olarak kararlaştırıp imzaladığı Ankara Antlaşması, Sakarya büyük hesaplaşmasından 37 gün sonra belirtmiş olduğum gibi, 20 Ekim 1921'de otaya çıkmış bir belgedir.

Bu antlaşma ile siyasi, ekonomik, askerî vs. hiçbir konuda bağımsızlığımızdan hiçbir şey feda etmeden vatanımızın değerli parçalarını işgalden kurtarmış olduk. Bu antlaşmayla millî emellerimiz, ilk defa olarak Batılı devletlerden biri tarafından onaylanmış ve dile getirilmiş oldu.

Mösyö Franklen-Buyon; bundan sonra da birkaç kere Türkiye'ye gelmiş, Ankara'da, ilk günlerde aramızda oluşan dostluk duygularını geliştirmeye ortam aramıştır.

Pontus Meselesi

Saygıdeğer efendiler, sözlerimin başında bir Pontus meselesinden söz etmiştim. Bu meseleyi belgeleriyle birlikte hepiniz öğrendiniz. Ancak, bizi de çok uğraştırdığı için burada ilgisi olan bazı noktalara değineceğim.

1840 yılından, yani üç çeyrek yüzyıldan beri, Rize'den İstanbul Boğazı'na kadar Anadolu'nun Karadeniz havzasında eski Yunanlılığı canlandırmak için çalışan bir Rum çevresi bulunuyordu. Amerika Rum göçmenlerinden rahip Klematyas (Klematios) adında biri, ilk Pontus toplantı merkezini İnebolu'da, bugün halkın Manastır diye isimlendirdikleri bir tepede kurmuştu. Bu teşkilat üyeleri zaman zaman bağımsız çeteler şeklinde faaliyet gösteriyorlardı. Dünya Savaşı sırasında dışarıdan gönderilip dağıtılan silah, cephane, bomba ve makineli tüfeklerle Samsun, Çarşamba, Bafra ve Erbaa Rum köyleri âdeta bir silah deposu hâline gelmişti.

Ateşkes Antlaşması'ndan sonra bütün Rumlar, Yunanlılık millî emelleriyle her tarafta şımardığı gibi Etniki Eterya Cemiyeti propagandacıları ve Merzifon'daki Amerikan kuruluşları tarafından manen yetiştirilen ve yabancı devletlerin silahlarıyla maddi olarak destekleyip güçlendirdiği, bu bölgedeki Rum kitlesi de, bağımsız bir Pontus devleti kurma emeline düştü. Bu amaçla genel bir ayaklanmaya kalkıştılar. Dağlara çekildiler. Ve Amasya, Samsun ve dolayları Rum metropoliti Yermanos'un idaresinde ve düzenli bir program içinde faaliyete başladılar. Samsun'daki Rum komitacılarının başkanı tütün fabrikası direktörü Tokomanidis, bir taraftan da İç Anadolu ile haberleşme

sağlamaya çalışıyordu. Bazı yabancı devletler, Pontus kuruluşuna destek vereceklerini va'dettiler. Samsun ve çevresindeki Rum nüfusunu artırmak için de Rusya'daki Rum ve Ermenileri Batum'da topladılar. Onları, Türk Kafkas ordularından alınıp Batum'da depolanan silahlarla silahlandırıp, sahillerimize çıkarmaya başladılar. Çetecilik yapmak üzere sahillerimize çıkarılabilecek birkaç bin Rum'u Sohum'da, Haralambos isminde bir adamın başında topladılar. Batum'da da toplananlar da Haralambos'un çevresinde toplananlara kattırılıyordu. Memleketimizin içinde, Samsun'da bazı yabancı temsilcileri tarafından korunup silahlandırılıyordu. Sahillerimize çıkan bu çete elemanları, *göçmen ihtiyaçları* adı altında, yabancı devletler tarafından yedirilip giydiriliyordu. Yabancı Kızılhaçları arasında gelen askerî heyetlerin de teşkilatlama, askerî eğitimle uğraşma ve gelecekteki Pontus devletinin temellerini atmakla görevli oldukları anlaşılıyordu.

4 Mart 1335-1919 tarihinde, İstanbul'da Pontus adıyla yayına başlayan bir gazetenin başmakalesinde "Trabzon ilinde Rum cumhuriyetinin kurulmasına çalışmak amacıyla yayımlandığı" ilan edilmişti.

Yunanistan'ın bağımsızlık gününe denk gelen 7 Nisan 1335-1919 günü, her tarafta ve özellikle Samsun'da gösteriler yapıldı. Yermanos'un küstahça hareketleri, Rumların düşünce ve emellerini açıkça ortaya çıkaracak derecedeydi. Bafra ve Çarşamba bölgesindeki yerli Rumlar, sürekli kiliselerde toplanıyor, teşkilat ve araç gereçlerini güçlendiriyorlardı. 23 Ekim 1335-1919 tarihinde, Doğu Trakya ve Pontus için merkez olarak İstanbul kabul edilmişti. Venizelos, İstanbul meselesinin ileri bir zamana ertelenmesiyle, onun yerine Pontus devletinin kurulması düşüncesini ileri sürmüş ve bu açıdan İstanbul patrikhanesine talimat vermişti. Aynı zamanda, İstanbul'da Yunan gizli polis teşkilatı kurmakla görevlendirilen Albay Aleksandros Zimbragaki tarafından Pontus jandarmasını düzenlemek üzere Eyfel Yunan torpidosuyla bir askerî heyet gönderilmişti. Türkiye'de bu faaliyetler yürütülürken Batum'da da 18 Aralık 1335-1919'da Pontus Rum Devleti adına bir devlet kurulmuş ve teşkilatlanmaya başlamıştı. 19 Temmuz 1336-1920'de de Batum'da; Karadeniz, Kafkas ve Güney Rusya Rumları tarafından, Pontus meselesi hakkında bir kongre düzenlendi. Bu kongrenin hazırladığı nota, üyelerden biri aracılığıyla İstanbul'da Rum patrikliğine gönderildi.

Pontusçular, 1336-1920 yılı sonlarına doğru çalışmalarını büsbütün arttırarak iyice ortaya çıktılar. Bizi ciddi önlemler almaya mecbur ettiler.

Dağlarda kurulan Pontus teşkilatı şöyleydi:

Birtakım liderlerin emrinde silahlı ve savaşçı kuvvetler;

Bunların beslenmesine yardım eden Pontuslu çiftçi halk;

Yönetici ve güvenlik heyetleri ile şehir ve köylerden gıda maddeleri toplamakla görevli nakliye kolları.

Çetelerin faaliyet bölgeleri ayrılmıştı. Pontus eşkıyasının gücü başlangıçta 6-7.000 silahlı idi. Daha sonra, her taraftan katılanlarla 25.000'lere ulaştı. Bu güç küçük birliklere ayrılarak değişik bölgelerde ortaya çıkıyordu. Pontus çetecilerinin faaliyeti, müslüman köyleri yakmak, müslüman halka karşı akla hayale sığmayacak cinayetler düzenlemek gibi hunhar bir sürünün yaptıklarından başka bir şey değildi.

Biz Anadolu'ya çıkar çıkmaz, Türk halkının dikkatini çekerek uyanık olmaya davet ettik. Beklenen tehlikelere karşı önlemler almaya başladık.

Merkezi Sivas'ta bulunan Üçüncü Kolordu, bütün çalışmalarını, değişik bölgelere ortaya çıkan çeteleri takibe ve ortadan kaldırmaya yöneltti. Trabzon bölgesinde dolaşan Köroğlu adındaki Rum çetesiyle, Eftalidi çetesi ve diğer çeteler, merkezi Erzurum'da bulunan 15. Kolordu tarafından takip ediliyor ve bastırılıyordu. Bir yandan da Pontus eşkıyasının faaliyet alanı olan bölgelerde, halk silahlandırılarak millî teşkilat meydana getirildi.

Anadolu'nun Ortasında Çıkan Birtakım İç İsyanlar

Efendiler, Sivas'ın kuzeyinde ve Yozgat'ta meydana gelmiş olan, hepinizin bildiği iç isyanlardan başka, 1336-1920 yılı sonlarında yeniden Anadolu'nun iç bölgelerinde, Zile dolaylarında Küçük Ağa, Deli Hacı, Aynacıoğulları ve Erbaa dolaylarında Kara Nâzım, Çopur Yusuf ve diğer yerlerde Deli Hasan, Küçük Hasan gibi birtakım serseriler ve Yozgat, Çayözü Çerkezleri'nden oluşan çeteler, 1921 yılı başlarında da Koçgiri aşireti önderlerinden Haydar Bey, İstanbul'da Seyyit Abdülkadir'den aldığı talimat üzerine Alişan ve akrabasından Naki, Alişir gibilerle isyan hareketlerine başlamışlardı. Birçok kuvvetimiz, bir yandan Pontusçuları, diğer yandan bu asileri takip ederek bastırmakla uğraşıyorlardı.

Merkez Ordusunun Kuruluşu ve Nurettin Paşa'nın Komutanlığa Tayini

Efendiler, hatırlarsınız ki, Nurettin Paşa, Yunan ordusunun ilk saldırısı karşısında birtakım boş ve mantıksız değerlendirmeler ileri sürmesi sebebiyle kendisine görev verilmemiş olduğundan bizimle birlikte çalışamayacağını bir mektupla bildirerek izin isteyip Taşköprü'ye gitmişti. O tarihten beş ay sonra, Nurettin Paşa'nın gönderdiği birileri, gerek Fevzi Paşa Hazretleri'ne ve gerek bana, kendisine bir görev verilirse samimiyetle kabul ederek en güzel şekilde yerine getireceğine dair aracılık yaptılar. Biz de, Anadolu'nun merkezindeki güvenlik meselesini çözmekle görevli kuvvetlerimizi büyükçe bir komuta altında birleştirmeyi yararlı gördüğümüzden, 9 Aralık 1336-1920'de Sivas'taki 3. Kolordu'yu kaldırarak onun görevini yeni kurduğumuz merkez ordusuna verdik. Bu orduya da Nurettin Paşa'yı komutan yaptık.

Nurettin Paşa, merkez bölgesinde bir yıla yakın görev yaptı. Fakat, yetkilerinin dışında, halktan bazılarının haklarına tecavüz ettiğine dair milletvekillerinin yaptığı şikayetlerin İçişleri Bakanlığı'ndan sorulması ve bakanlığın da şikayetleri haklı görmesi üzerine, Meclis'in talebiyle Kasım 1921 başlarında görevden alındı. Meclis, Nurettin Paşa'nın yargılanmasına karar verdi. Bu konu benimle Bakanlar Kurulu arasında da bir problem doğmasına yol açtı. Ben, Nurettin Paşa hakkında uygulanması istenen işlemlere katılmadım. Fevzi Paşa Hazretleri de benimle aynı düşüncedeydi. İkimizle Bakanlar Kurulu arasında ortaya çıkan ayrılık Meclis tarafından çözüldü. Meclis'te, Nurettin Paşa'yı savundum. Ağır bir cezaya çarptırılmaktan kurtardım.

Nurettin Paşa'yı, bundan sekiz ay kadar sonra, Birinci Ordu komutanlığında göreceğiz.

Saygıdeğer efendiler, Sakarya Savaşı'ndan sonra başkomutanlık ve Genelkurmay Başkanlığı, Ankara'da görev yapıyorlardı. Ben aynı zamanda diğer görevlerimle de uğraşıyordum. Üç dört ay geçmemişti ki, Meclis'te Sakarya zaferini unutanlar, muhalefette ileri gitmek isteyenler kendilerini göstermeye başladılar. Sakarya Savaşı'ndan önce başlayıp parça parça

gelmiş olan Malta tutuklularından bazılarının bu muhalif akımlarda teşvik edici rol üstlendikleri anlaşılmıştı. Bu konuyu izninizle biraz açayım.

Malatya'dan Yeni Dönen Bayındırlık Bakanı Rauf ve Kara Vâsıf Beyler İzlenen Askerî Siyaseti Öğrenmek İstiyorlardı

Rauf Bey 15 Kasım 1337/1921'de Ankara'ya gelmişti.

Rauf Bey'i, 17 Kasım 1337/1921'de boşalan Bayındırlık Bakanlığı'na seçtirdik.

Rauf Bey'in ardından Ankara'ya gelen Kara Vâsıf Bey'i de Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu yönetim kurulu üyeliğine seçtirdim. Bu iki şahsın birinden hükümette, diğerinden grupta yararlanmayı faydalı olarak düşünmüştüm. Çok geçmedi, bir gün Rauf Bey'in Bakanlar Kurulu'nda bir meseleyi sorduğu haber verildi. Aynı gün, Kara Vâsıf Bey'in de grup yönetiminde aynı meseleyi sorduğu bildirildi. Bu iki şahsın önceden aralarında kararlaştırdıkları anlaşılan söz konusu mesele şuydu:

"İzlenmekte olan askerî siyaset nedir?"

Bu sorudan çıkarılabilecek anlam ne olabilirdi? Neyi anlamak istiyorlardı? Bizim siyasi ve askerî olarak izlediğimiz yol herkes tarafından bilinmekteydi. Tam bağımsızlığımız sağlanıncaya kadar düşmanlarla savaşmak ve onları yendiğimize dair kesin inanç oluşuncaya kadar savaşa devam etmek... Söz konusu soruyla denilmek isteniyordu ki, mutlaka savaşa devam ile sonuç almak mümkün müdür? Mümkün olmadığı ihtimaline göre, daha şimdiden başka önlem ve çarelere -ki anlatmak istediklerine göre siyasi çarelerdir- gidilerek, içinde bulunduğumuz sıkıntılara son vermek uygun olmaz mı?

Tabii ki ne bakanlar, ne de grup yönetim kurulunda böyle bir meselenin görüşülüp tartışılmasına izin verdim. Bunun üzerine, Rauf Bey bakanlıktan, Kara Vâsıf Bey de grup yönetiminden istifa ettiler. Rauf Bey'in istifası 13 Ocak 1922 tarihinde Meclis'te okunurken, aynı tarihli bir istifa daha okunmuştu. Bu istifa, Millî Savunma Bakanı olan Refet Paşa'nın idi.

Efendiler, Refet Paşa'nın istifa sebebi hakkında birkaç kelime ile bilgi vereyim. 4 Ocak 1922 günü, Meclis'in gizli bir oturumunda şöyle bir mesele tartışılmıştı: Başkomutanlık ve Genelkurmay başkanlığı Ankara'da oturuyormuş. Cepheden uzak bulunuyormuş. Bundan şu çıkarılmıştı ki, benim hem başkomutan, hem de Meclis başkanı olmamda zorluklar varmış. Ordu işleri iyi gitmiyormuş. Meclis bir savaş komisyonu kurarak ordunun durumunu incelemeliymiş. Genelkurmay başkanı aynı zamanda Bakanlar Kurulu Başkanı olduğundan Genelkurmay işleri iyi gitmiyormuş. Fevzi Paşa Hazretleri, yalnız Bakanlar Kurulu Başkanlığı'nda kalsın, Genelkurmay başkanlığıyla Millî Savunma Bakanlığı birleştirilsinmiş.

Millî Savunma Bakanı olan Refet Paşa, bizzat kürsüden bu tezi savunuyordu. Bu bakış açılarına şöyle cevap verdim:

Benim Ankara'dan Uzaklaşmam İsteniyordu

Başkomutanlık ve Genelkurmay Başkanlığı, çok uygun olarak Ankara'yı merkez yapmıştır. Görevini en iyi buradan yürütmektedir. Gerektiğinde ne zaman nereye gideceğini kendisi kararlaştırır. Cepheyle bizzat uğraşan cephe komutanı vardır. Gereksiz yere, benim şahsen Ankara'dan uzaklaşmamı istemenin anlamı yoktur. Genelkurmay Başkanlığı ve Millî Savunma Bakanlığı, başkomutanın emrinde başkomutanlık karargâhını oluşturmaktadır. Birbirlerinden ayrı değillerdir. Genelkurmay başkanı olan Fevzi Paşa Hazretleri'nin, Ankara'da bulundukça Bakanlar Kurulu Başkanlığı'nı da yürütmesi bugünün zorunluluklarındandır. Çünkü onun yokluğunda, Refet Paşa, onun yerine Bakanlar Kurulu Başkanlığı'nı üslenmişti. Başarılı olamamıştı. Bakanlar Kurulu'nda karışıklık meydana geldi. Bakanlar toplanamaz oldu. Fevzi Paşa Hazretlerinin dönüşü, bakanların şikayeti üzerine gerçekleşti. Orduya ait yaptığımız işleri kontrol için, Meclis'in bir komisyon kurmasında bir sakınca görmem. Fakat, bu komisyon benim başkanlığımda olur.

Gerçekten de, bu komisyon, dediğim şekilde kuruldu. Eski Harbiye Nazırı Cemal Paşa da üye olarak seçildi. Diğer konularda, Refet Paşa ile benzerlerinin bakış açıları benimsenmemişti. İşte bu sebepten dolayı istifaya hazırlanan Refet Paşa, istifasını Rauf Bey'in istifasıyla aynı günde vermiş oluyor.

İkinci Grup Kuruluyor

Efendiler, yeri geldiğinde belirtmiştim ki, Meclis'te kurduğumuz Müdafaa-i Hukuk Grubu, Meclis görüşmelerinin düzenli gitmesini sağlamaya ve Bakanlar Kurulu çalışmalarının aksamadan devamına sonuna kadar hizmet etti. Fakat, bir yandan da, muhalif duygu ve düşüncede bulunanlar her gün biraz daha taraftar buldukça grubun çalışmalarını zorlaştırmaya başladılar. Muhalefet düşüncesinin asıl kaynağı, Müdafaa-i Hukuk Grubu tüzüğünün temel maddelerindeki ikinci madde idi. Yani hükümet teşkilatının Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na göre yapılması meselesi...

Programın ilk maddesinin son fıkrası, duygu ve düşüncelerde tam bir uyum oluşturmaya sürekli bir engel şeklinde kaldı. Bu sebeple, grup içinde de düşünce ayrılıkları ve uyumsuzluk başgösterdi. Bir takım şahıslar gruptan ayrıldı. Bu ayrılanlar, dışarıda bulananlarla birleşerek gurubu yıkmaya çok çalıştılar. Alınan önlemler buna engel oldu. Sonunda *ikinci Grup* adıyla bir grup oluştu. Bu grubu kuranlar, memlekette var olan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne bağlılıklarını koruduklarını ve onun kongrelerde belirlenen gayelerinin takipçisi olduklarını iddia ediyorlardı. İkinci grubun görünürdeki liderleri Salâhattin ve Hüseyin Avni Beyler görünüyordu. Birinci derecede faal ve teşvikçi olanlarınsa, Rauf ve Kara Vâsıf Beyler oldukları anlaşılıyordu.

Bu grubun, faal ve inatçı üyelerinden olan Samsun Milletvekili Emin Bey, son zamanlarda bir münasebetle Ankara'ya gelmişti. Bütün gerçekleri anlamıştı. Teşvik edenleri ve fanatik olanları kınıyordu. Bu şahıs bana şunu anlattı: Rauf Bey, ikinci grubu aşırı hareketlere yöneltiyormuş... Emin Bey, Rauf Bey'e demiş ki: "Bizi yönlendirdiğiniz bu iş sehpaya kadar gider... O zaman bizimle birlikte olacak mısınız?" Rauf Bey şu cevabı vermiş: "Birlikte olmazsam namerdim!.."

Efendiler, biliyorsunuz, o zaman yürürlükteki kanuna göre, bakanlıklar için, ben Meclis'e aday gösterirdim. Milletvekilleri gösterdiğim adaya olumlu veya olumsuz oy verirler veya çekimser kalırlardı. İkinci grup, benim adaylarımı dikkate almayıp, kendi grupları adına ortaya attıkları adaya, kanuna muhalif olarak oy vererek, hükümet kurmaya engel olmaya başladılar.

Efendiler, Meclis'te ordu aleyhine de bir akım oluşturulmuştu. Diyorlardı ki: Sakarya Savaşı'nın üzerinden aylar geçtiği hâlde ordu neden saldırmıyor? Mutlaka saldırmalıdır. Hiç olmazsa sınırlı, belirli bir cephede bir saldırı yapılmalıdır ki, ordumuzun saldırı kabiliyeti olup olmadığı anlaşılsın! Bu akıma direndik. Amacımız, hazırlığımızı tümüyle tamamlayarak genel ve sonuç alınacak bir saldırı yapmak olduğu için kısmen saldırı fikrini benimseyemezdik. Bunda bir yarar yoktu.

Muhaliflerde meydana gelen düşünce, ordumuzun saldırı kabiliyetini kazanamayacağı noktasında yoğunlaştı. Bunun üzerine ordunun saldırıya yönlendirilmesini engellediler. Hücum sistemini değiştirerek başka bir görüş ortaya attılar. Bu defa dediler ki, bizim asıl düşmanımız Yunanlılardır, Yunan ordusu değil. Zaten Yunan ordusunu tümüyle yenemesek de, bununla bizim davamız son bulmaz. İtilaf devletlerini, özellikle İngilizleri fiilen yenmek gerekir. Bunun için, Yunan ordusuna karşı bir perde hattı bırakarak asıl orduyu Irak'ın kuzey sınırına yığan İngilizlere saldırmak gerekir. Davamızın savaş yoluyla çözümü teorisi takip ediliyorsa yapılacak iş budur...

Ordu Saflarına Kadar Yayılan Bozgunculuk Telkinleri

Efendiler, akıl ve mantıktan bu derece uzak düşüncelere iltifat etmedik. Onun üzerine muhaliflerin önderleri yeni bir propaganda ürettiler: Nereye gidiyoruz? Bizi kim, nereye yönlendiriyor? Bilinmeze?.. Koskoca bir millet, belli olmayan hedeflere akılsızca sürüklenir mi?

Bu propaganda, Meclis binasından, Ankara çevrelerinden ordu saflarına kadar yayıldı. Orduya her vasıtayla bu bozguncu telkinler yapılmaya çalışılıyordu.

Rauf Bey, sık sık gizlice diyordu ki: Hiç olmazsa gerçek durumu bana söyle. Ordu ne hâldedir? Gerçekten saldıramayacak mı?

4 Mart 1922 günü akşamı, cepheyi teftiş etmek üzere Ankara'dan ayrılmaya karar vermiştim. Bu münasebetle, o gün Meclis'te gizli oturumda bazı açıklama ve ricalarda bulunmuştum. Anlattım ki, Sakarya Meydan Savaşı'ndan sonra, düşman ordusunu Eskişehir-Seyitgazi-Afyon Karahisar genel hattına kadar takip eden kuvvetlerimiz, ordunun tümü değil, yalnız

süvarilerimiz ve süvari kıtalarımıza dayanmak üzere ileri sürülen bazı tümenlerimizdi.

Ordumuzun Kararı Saldırıdır

Ordumuzun kararı saldırıdır. Fakat bu saldırıyı erteliyoruz. Sebebi de, hazırlığımızı tamamlamak üzere biraz daha zamana ihtiyacımız olmasıdır. Yarım hazırlıkla, yarım önlemlerle yapılacak saldırı, hiç saldırmamaktan çok daha kötüdür. Beklememizin, saldırı kararından vazgeçtiğimiz veya bunu başaracağımızdan ümitsiz olduğumuz şeklinde yorumlanmasına gerek yoktur.

Bundan sonra şu değerlendirmeyi yaptım: Osmanlılar, gerçekleştirecekleri hareketin genişliğiyle uyumlu önlemleri almadıkları için, daha çok duygu ve hırslarının etkisi altında hareket ettiklerinden, Viyana'ya kadar gittikleri hâlde, geri çekilmeye mecbur olmuşlardır. Ondan sonra, Budapeşte'de de duramadılar, geri çekildiler. Belgrat'ta da yenilip çekildiler. Balkanlar'ı terkettiler. Rumeli'den çıkarıldılar. Bize, düşmanın henüz içinde olduğu bu vatanı miras bıraktılar. Bu son vatan parçasını kurtarırken olsun hırslarımızdan, duygularımızdan vazgeçerek ihtiyatlı olalım. Kurtuluş için... Bağımsızlık için eninde sonunda düşmanla bütün varlığımızla vuruşarak onu yenmekten başka karar ve çare yoktur ve olamaz!

Sinirleri bozucu sözlere, telkinlere önem verilmemelidir. Osmanlı tarzı yönetim ve siyasetin yarattığı bu çeşit zihniyetler reddedilmelidir. Orduyla, savaşla, inatla bu işin içinden çıkılmaz şeklindeki, kaynağı dışarda nasihatlere bağlı kalarak, bir vatan, bir millet bağımsızlığını kurtaramaz. Tarih böyle bir olay kaydetmemiştir. Aksini düşünerek hareket edeceklerin çok acı sonuçlarla karşılaşacaklarına şüphe yoktur. Türkiye, işte bu yoldaki bozuk düşüncelere sahip olanlar yüzünden, her asır, her gün, her saat biraz daha geri kalmış, biraz daha düşmüştür. Bu düşüş, yalnız medeniyette olsaydı hiçbir önemi yoktu. Ne yazık ki, düşüş, ahlak ve maneviyata kadar yayılmış görünüyor. Hiç şüphe yok ki, bu büyük memleketi, bu koca milleti yıkılışın eşiğine getiren başlıca etken bu olmuştur.

Efendiler, bilirsiniz ki, Meclis'te anlattığım bu devirde en kötü ve karamsar rolü oynayanlar, vaktiyle Türk milletinin kendi kendine bağımsızlığını kazanamayacağı düşüncesini ileri sürmüş olan kimselerdi.

Şunun bunun mandasını isteme ısrarında bulunanlardı. Onun için, değerlendirmeme şu şekilde devam ettim ve dedim ki: Efendiler, maddi ve özellikle manevi çöküş korkuyla, âcizlikle başlar.

Âciz ve korkak insanlar, herhangi bir felâket karşısında milletin de uyuşukluğa düşmesine ve kaçar bir hâle gelmesine sebep olurlar. Âcizlik ve tereddütte o kadar ileriye giderler ki, kendi kendilerini küçük düşürürler. Derler ki: "Biz adam değiliz ve olamayız! Kendi kendimize adam olmamıza iman yoktur. Biz kayıtsız şartsız varlığımızı bir yabancıya bırakalım". Balkan Savaşı'ndan sonra milletin, özellikle ordunun başında bulunanlar da, başka şekilde, fakat aynı zihniyeti izlemişlerdir.

Türkiye'yi böyle yanlış yollarda yıkılmaya ve yok olmaya sürükleyenlerin elinden kurtarmak gerekir. Bunun için, keşfedilmiş bir gerçek vardır, ona bağlı kalacağız. O gerçek şudur: *Türkiye'nin düşünen kafalarını tamamen yeni bir inançla donatmak... Bütün millete taptaze manevi bir güç vermek..*

Yeterince Hazır Olması Gereken Üç Vasıta, İç ve Dış Cepheler

Şimdi efendiler, düşmana saldırı için verilmiş olan kesin kararımızı uygulamaya başlamadan önce, hazırlıklarını tamamlamak zorunda olduğumuz savaş araç ve gereçlerinin ne olduğunu belirteyim. Tam üç vasıtanın yeterince hazır olduğunu görmek gerektiğini hissediyorum.

Bunlardan birincisi ve en önemlisi, doğrudan doğruya milletin kendisidir. Milletin varlığı ve bağımsızlığı için kalbinde ve vicdanında belirip gelişmiş olan istek ve emellerin sağlamlığıdır. Millet bu büyük isteğini ne kadar güçlü belli ederse, bu istek ve emelinin gerçekleşmesi için ne kadar çok inanır ve çaba gösterirse, düşmanlarına karşı başarı için o kadar kuvvetli bir vasıtaya sahip olduğumuza inanırım.

İkinci vasıta, milleti temsil eden Meclis'in millî istekleri dile getirmekte ve bunun gereklerine inanarak uygulamakta göstereceği kararlılık ve yiğitliktir. Meclis millî isteklerini ne kadar büyük birlik ve beraberlik içinde dile getirirse düşmana karşı da o kadar üstünlüğe sahip oluruz.

Üçüncü vasıta; milletin silahlanmış evlatlarından oluşarak düşman karşısında toplanmış olan ordumuzdur.

Efendiler, belirttiğim bu üç çeşit vasıta veya gücün düşmana karşı oluşturduğu cepheler iki şekilde düşünülebilir. Kolay anlaşılması için şöyle söyleyeyim; iç cephe, dış cephe. Asıl olan iç cephedir. Bu cephe, doğrudan doğruya ordunun düşman karşısındaki silahlandırılmış cephesidir. Bu cephe; sarsılıp değişebilir, yenilebilir. Fakat, bu durum hiçbir zaman bir ülkeyi yok edemez. Önemli olan ülkeyi temelinden yıkan, milleti esir ettiren iç cephenin susturulmasıdır. Bu gerçeği bizden daha iyi bilen düşmanlar, bu cephemizi yıkmak için yüzyıllarca çalışmışlar ve hâlen de çalışmaktadırlar. Bugüne kadar başarılı da olmuşlar. Gerçekten de, "kaleyi içeriden almak" dışından zorlamaktan çok daha kolaydır. Bu amaçla içimize kadar sokulan bozguncu mikropların, vasıtaların varlığını iddia etmek doğru olur.

Meclis'in zihniyeti, davranışı, durumu düşmana ümit verici olmadıkça iç ve dış cephelerimizin yerinden oynamasına imkân ve ihtimal yoktur. Meclis'te bir ya da birkaç üyenin yıldırıcı telkinler yapan sözlerinden bile aleyhimizde yararlanma çareleri aranılmakta olduğuna şüphe edilmemelidir. Dışişleri Bakanlığı'nın dosyaları buna ait belgelerle doludur. Kesinlikle söyleyebilirim ki, istemeyerek de olsa düşmanlara ümit verecek en küçük belirtiler verildikçe millî davanın çözüme kavuşması gecikir.

Efendiler, bu değerlendirmelerden sonra, cephede bulunacağım sıralarda, ordunun duygu ve düşünceleri üzerine ümitsizlik doğuracak açık tartışmalardan kaçınılmasını Meclis'ten özellikle rica ettim. Bu sözlerimden sonra, muhaliflerin konuşmalarını da dinledim. Muhaliflerden biri, değerlendirme ve ricalarımı, emir veriyorum şeklinde yorumladı. Bir başkası, Meclis'in duygularındaki temizlikten şüphe ettiğimi ileri sürdü. Bir diğeri, "Uygulanması mümkün olmayan birşey yapılamaz. Orduyu bozguna uğratırsın efendim!" dedi.

Doğu Cephesi Komutanının Bir Değerlendirmesi

Saygıdeğer efendiler, yüce heyetinizi muhaliflerin sözleriyle meşgul etmek istemem. Çünkü, bu sözler birkaç kişinin şaşkın ve cahil zihinlerinin yansımasından başka bir şey değildir. Genel kurul anlattıklarımı iyi anlamıştı. Yalnız Doğu cephesi komutanının bir değerlendirmesine beş-on gündür vermeyi başaramadığım cevabı, cepheye gitmeden önce, bugün, yani

4 Mart 1922'de yazmıştım. Onu anlatacağım. Cevabın anlaşılması için, izin verirseniz, öncelikle yapılan değerlendirmeyi okuyalım:

Kişiye özeldir

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Yönetimimize ait işlerin yürütülmesiyle ilgili tartışmalar bize yeni ulaşmıştır. Barış yapıldıktan sonraki seçimlerde, birçok kıymetli kişilerin yerine birtakım muhafazakarların toplanmasına karşı şimdiden alınacak önlemleri çok önemli buluyorum. Millî Meclis değerli kimselerden oluşmazsa, iki büyük sakınca ülkeyi bugünkü harap hâlinden kurtaramayacaktır. Birincisi, yenilik düşüncesi olmayacak. İkincisi, en önemli projeleri, herhangi bir duyguya kapılarak tartışmaya bile gerek görmeden reddedivereceklerdir. Böyle bir Meclis'e karşı, üyeleri büyük uzmanlardan oluşan ikinci bir meclis bulunmasını faydalı görüyorum. Bu meclis Millî Meclis'e yön verip onu ileriye götüreceği gibi ülke için hayati önem taşıyan kararlar Millet Meclisi'nde heyecanla red veya kabul edilse bile, bu meclisin uyarı ve yol göstermesiyle kararın düzeltilmesi ve zararın giderilmesi mümkün olur. Bu meclise âyan diyerek eski devrin köhne günlerini hatırlamamak için, *büyük uzmanlar meclisi* veya daha uygun bir isim verilebilir. Üyelerini, birtakım kayıt ve şartlar altında tıpkı milletvekilleri gibi millet seçebilir. Herhangi bir mesleğin en yüksek eğitimini görmek ve Türkiye hükümetinin bakanlığını, valiliğini veya ordu komutanlığını yapmış olmak gibi önemli şartlar detaylarıyla kurala bağlanabilir. Konumun detaylarının belirlenmesi, mevcut hükümetlerin de incelemesiyle her türlü sakıncadan uzak bir şekilde yapılabilir. Büyük uzmanlar heyeti kabul edilirse, her bakanlığın şûrâsı da bunların arasından seçilir. Mesela, askerî şûrâsı, bayındırlık şûrâsı vb. gibi. İki meclisin onayından geçerek bir süre için izlenmesi temel kabul edilecek olan herhangi bir programımıza sonuna kadar bağlı kalmak ve uygulamada izlenecek yolda arzu edilen hedef ve gayeyi korumak için, bu şûrâların varlığını çok gerekli görüyorum. Aksi hâlde, bakanlar değiştikçe, program ve bunu uygulayacak kişiler de az-çok değişmekten kurtulamayacaktır. Bundan başka, kabul edilen herhangi bir şey, uzmanları tarafından kabul edilmezse eleştiriye yol açar. Millet buna gereği gibi sarılmalı. Millet Meclisi, millet adına bir şeyi ret veya kabul ve de kontrol hakkına sahiptir. Fakat bu başka, uzmanların

yapacağı ve bundan sonra kabul edilecek şey başka olur. Durumun normale dönüşünden sonrasına ait düşünce ve değerlendirmelerimi sunuyorum. Değerlendirmelerinizin bildirilmesini istirham ederim. 18-19 Şubat 1922 ve numarasızdır.

Doğu Cephesi Komutanı
Kâzım Karabekir

Özeldir

Doğu Cephesi Komutanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretleri'ne

C(evap): 18-19 Şubat 1922 tarih ve numarasız şifreye: Ülkenin yönetimiyle ilgili işlerin yürütülmesinde tek yüce kuvvet olan Büyük Millet Meclisi'nin alacağı kararların uzmanlardan oluşan başka bir heyet tarafından incelenmesinden doğacak sakıncalar hakkındaki bakış açınız esas itibariyle tam isabetlidir.

Ancak, isim ve unvanı âyan olmasa bile, milletin bütün hukuk ve yetkisine sahip olarak seçilmiş ve seçilecek olan Büyük Millet Meclisi'nin temel kararlarını başka bir heyetin kararıyla sınırlandırmak, yönetimde takip ettiğimiz prensiplerin ruhuyla uyuşmayacaktır. Bu uzmanlar meclisinin de, değerlendirdiğiniz gibi millet tarafından milletvekilleri gibi seçilmesi durumunda, aynı kaynaktan aynı yetkiyi almış iki büyük kuvvetin millet yönetiminde etkili olması hukuki durumda olduğu gibi uygulamada da kargaşaya sebep olan bir ikilik doğuracak ve bu durumdan kaynaklanan dengesizliği yorumlamak için milletin hayat ve hukukuna müdahale eden üçüncü bir kuvvetin varlığını kabul etmek gerekecektir.

Bana göre, düşünülen sakıncaları ortadan kaldırmak için yegâne çare; Millet Meclisi'nin liyakatli kişilerden ve uzmanlardan oluşacak şekilde seçilmesini sağlamak ve Meclis'in iç yapısında, komisyonların seçiminde, Bakanlar Kurulu'nun belirlenip seçilmesinde bilgi ve uzmanlık konusuna olağanüstü önem vermekten ibarettir. Geçirdiğimiz kötü tecrübelerin sonuçlarından ilham alınarak bulunan ve milletlerin yönetilmesinde en emin yol olduğu gibi temel hukuk açısından da en iyi bir şekli içeren şu anki yönetimimizin desteklenip güçlendirilmesiyle seçimler konusunda da uyanık bulunulması sayesinde bugün için olduğu gibi gelecekteki yenilik ve gelişmeler için de en büyük başarı sağlayıcı bir idare mekanizması kurulmuş olacağını bildiririm.

Türkiye Büyük MilletMeclisiBaşkanı
Mustafa Kemal

Değişik Devletlerle Yapılan Resmi ve Özel Birtakım Görüşmeler

Saygıdeğer efendiler, 1921 yılı içinde değişik devletlerle resmî veya özel bir takım görüşmeler gerçekleşiyordu. Türk-Rus görüşmeleri iyi yönde gelişiyordu. Fransızlardan başka İtalyanlar ve İngilizlerle de görüşmeler olmuştur. 1921 yılı Haziran'ında, kötü yorumlanabilecek bir meseleyi anlatacağım. 13 Haziran 1921'de İtilaf Kuvvetleri Başkomutanı General Harington'un yakınlarından olduğunu söyleyen Binbaşı Henri (Henry) ve Sturton ismindeki iki subay motorla İnebolu'ya geldiler. Bu subaylar, General Harington tarafından şu bildiride bulundular: Ben, bir torpido ile İnebolu'dan İstanbul'da Boğaziçi'nde Harington'un yalısına gideyim. Orada general ile barışın esasları üzerinde anlaşayım. İngiltere'nin tam bağmsızlığımızı kabul ettiğini ve Yunanlıların topraklarımızdan çıkarılacaklarını ve diğer meselelerde görüşmenin mümkün olduğunu söylemişler. Bu subaylara verilen cevapta, benim İstanbul'a gitmeyeceğim ve General Harington'un İnebolu'ya gelip, o sırada orada bulunan Refet Paşa ile görüşmesinin uygun olacağı bildirilmişti.

18 Haziran 1921 tarihli bir telgraf da İstanbul'da Hamit Bey'den gelmişti. Bu telgrafın içeriği şöyleydi: Burada resmî bir konumu bulunan bir İngiliz, İngiltere'nin İstanbul'daki en büyük makamı adına bana başvurarak, hızlı bir barışa kavuşmak için görüşmeye hazır olduklarından Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'yle hemen ilişkiye girişmek istediklerini ve kısa sürede cevap beklediklerini size sunmama aracı olmamı rica etti.

Hamit Bey'e verilen cevapta, görüşmelere hazır olduğumuz bildirilmişti.

5 Temmuz 1921'de Zonguldak'a gelen bir İngiliz torpidosu General Harington'dan bana bir mektup getirmişti. Tercümesi Ankara'ya telgrafla bildirilen mektup şuydu:

Komutan Henry aracılığıyla aldığım habere göre siz bana bir askerin görüşmesi şeklinde bazı değerlendirmeler yapmak isteğinde bulunuyorsunuz. Böyle olduğu takdirde, sizin de uygun gördüğünüz bir günde İnebolu'da veya

İzmit'te sizinle buluşmak üzere Ajaks (Ajax) zırhlısıyla gelmek için Britanya hükümeti tarafından izinli bulunuyorum. İstenildiği takdirde, durum hakkında son derece açık ve serbest bir şekilde görüş alışverişinde bulunmaya hazırım. Değerlendirmelerinizi dinlemeye ve bunları incelemek üzere İngiltere hükümetine bildirmeye izinliyim. İngiltere hükümeti adına görüşmelerde bulunmak ve konuşma yetkisine sahip değilim. Görüşmenin İngiliz zırhlısında yapılması gerekiyor. Görüşmede sizi, yakışan bir şekilde kabul edileceksiniz. Karaya dönene kadar tam bir hürriyet içinde olacaksınız. Bu şekilde görüşme kabul edildiği takdirde size uygun gelecek bir tarih ve saatin belirlenmesini rica ederim.

Bu mektubun içeriğinden, General Harington'la ilişki kurup görüşme isteğinde bulunanın benim olduğum anlaşılıyor. Oysa gerçek böyle değildi. Onun için, General Harington'a şu cevabı verdim.

— Zonguldak'a göndermiş olduğunuz mektubun tercümesini bugün Ankara'ya bildirdiler. Aramızda gerçekleşecek görüşmenin bir yanlış anlama üzerine kurulmaması için, aşağıda belirttiğim konu üzerine dikkatinizi çekmekle görevliyim. 18 Haziran tarihinde Binbaşı Henri ve arkadaşları İnebolu'ya gelerek sizin, Binbaşı Henri tarafından Refet Paşa'ya teklif edilmiş olan prensipler üzerinde benimle görüşmek istediğinizi bildirmişlerdi. Nitekim bu konular Binbaşı Henri tarafından size hitaben yazılıp bir kopyası tarafından imzalanarak bize gönderilmiş olan mektupta bildirilmiştir. Aramızda başlayan direkt görüşmelerin başlangıcı bu şekildedir. Millî taleplerimiz sizin tarafınızdan da biliniyor. Mili topraklarımızın düşmanlardan tamamıyla kurtarılması, millî sınırlarımız içinde siyasi, ekonomik, askerî, adli ve kültürel tam bağımsızlığımız prensiplerimiz olarak kabul edildiği takdirde görüşmelere başlamaya hazır olduğumuzu bildiririm. Binbaşı Henri tarafından size açıklanan sebeplerden dolayı görüşmelerin sizi olağanüstü iyi karşılayacak olan İnebolu kasabasında ve karada yapılması tarafımızdan uygun görülmüştür. Bu açıdan, aramızda görüş birliği olup olmadığını açıklığa kavuşturacak cevabınızı bekliyorum. Amacınız yalnızca durum hakkında görüş alışverişi ise, bunun için arkadaşlarınızdan birini görevlendirebilirsiniz.

Bu mektuba bir cevap gelmedi. Ancak Temmuz'un yedinci günü, İstanbul'da Hamit Bey'i gören İngiliz Maslahatgüzarı Mösyö Ratingan, bir

tüccar sıfatıyla Anadolu'ya gelen Binbaşı Henri'ye General Harington'un oradaki İngiliz esirlerinin konumları ve sağlık durumları hakkında haber almaya çalışmasını ve mümkünse millî orduların İstanbul'a doğru hareket edip etmeyeceğinin Mustafa Kemal Paşa'dan sorulmasını tembih ettiği gibi, Binbaşı Henri'nin bundan başka hiçbir yetkisi olmadığı da bildirilmiş.

Efendiler, 1922 yılı Ağustosuna kadar da Batı devletleriyle olumlu anlamda ciddi ilişkiler gerçekleşmedi. Ülkemizde bulunan düşmanları silah zoruyla çıkarmadıkça ve çıkarabilecek millî varlık ve gücümüzü fiilen ispatlamadıkça diplomasi alanında ümide kapılmanın doğru olmadığı hakkındaki düşüncemiz kesin ve daimiydi. En doğru düşüncenin bu olduğunu ve bu olacağını normal olarak kabul etmek uygundur. Gerçekten de, bugünün hayati şartları içinde bir şahıs için olduğu gibi, bir millet için de güç ve kabiliyetini fiili olarak ortaya koyup ispatlamadıkça itibarının ve öneminin devam etmesini beklemek boşunadır. Güç ve kabiliyetten mahrum olanlara iltifat edilmez. *İnsanlık, adalet ve mertliğin gereklerini,* bütün bu vasıfları taşıdığını gösterenler isteyebilir.

Dünyanın Gözü Önünde Vereceğimiz İmtihana Hazırlanırken

Efendiler, dünya bir imtihan meydanıdır. Türk milleti bu kadar yüzyıldan sonra yine bir imtihan, hem bu defa en çetin bir imtihan karşısında bulunuyor. İmtihanda başarılı olmadan lütufkar davranışlar beklemek bizim için doğru olabilir miydi?

Biz bütün ciddiyetimizle dünyanın gözü önünde vereceğimiz imtihana hazırlanırken, bir yandan da şahit olanların durumlarını, düşüncelerini ve ruh hâllerini de gözden uzak tutmamayı yararlı buluyorduk. Bu amaçla, bildiğiniz gibi öncelikle Dışişleri Bakanı olan Yusuf Kemal Bey'i ve daha sonra da İçişleri Bakanı Fethi Bey'i Avrupa'ya göndermiştik. İstanbul üzerinden Avrupa'ya gidecek olan Yusuf Kemal Bey'e İstanbul'a ait bazı özel görevler de verilmişti. Yusuf Kemal Bey, İzzet Paşa ve arkadaşlarıyla ve gerçekten istediği takdirde, Vahdettin ile de görüşecekti. Vahdettin'in Meclis'i tanıması, İzzet Paşa ve arkadaşlarının, bizim tespit ettiğimiz hedefe doğru yürümesi gerektiğini teklif edecekti. Yusuf Kemal Bey, İstanbul'da, almış olduğu talimat çerçevesinde hareket etti.

Fakat, ne yazık ki İzzet Paşa ve arkadaşları kendisini aldatarak padişaha bir müracaatçı şeklinde götürdüler. İzzet Paşa ve arkadaşları bununla da yetinmeyerek, Yusuf Kemal Bey'in Avrupa'daki girişimlerini karıştırıp güçleştirmek için İzzet Paşa'yı Yunan işgali altında bulunan yerlerden geçirerek Yusuf Kemal Bey'den önce Paris ve Londra'ya gönderdiler. İzzet Paşa bu seyahatini son dakikaya kadar gizlemiştir.

Yusuf Kemal Bey'in Paris ve Londra'da yaptığı görüşmelerden bir sonuç çıkmadı. Yalnız şu anlaşıldı ki, İtilaf devletlerinin dışişleri bakanları yakında toplanacaklar, bize barış teklifinde bulunacaklarmış. Anadolu'nun boşaltılması prensip olarak kabul edilmiş ise de konferans görüşmeleri sırasında savaş başlarsa barış görüşmelerinin yarıda kesileceğinden dolayı Yunanlılarla bir ateşkes imzalamamız gerekiyormuş. Bu konuyu Yusuf Kemal Bey'e söyleyen Lord Curzon'a Yusuf Kemal Bey, konfransın önce Anadolu'nun boşaltılmasına karar verip bunu taraflara bildirmesinin ateşkesten daha etkili olacağını söylemiş. Lord Curzon, ateşkes yapılmasında ısrarcı olmuş ve bunun hükümete bildirilmesiyle alacağı cevabın kendisine verilmesini istemiş.

22 Mart 1922 Tarihli Ateşkes Teklifi

Yusuf Kemal Bey henüz dönmeden, İtilaf devletleri dışişleri bakanları konferansı 22 Mart 1922 tarihinde, Türkiye ve Yunan hükümetlerine ateşkes teklifinde bulundu.

Ben bu sırada cephede bulunuyordum. Ateşkes teklifinden Dışişleri Bakanı Celal Bey tarafından haberdar edildim. Ateşkes teklifinin temel maddeleri şunlardı: İki tarafın birlikleri arasında, on kilometrelik askerden arındırılmış bir alan oluşturulacak... Birlikler, insan ve araç gereç olarak güçlendirilmeyecek... Askerî durumda değişiklik yapılmayacak... Malzeme bile bir yerden bir yere nakledilmeyecek... Ordumuz ve askerî durumumuz, İtilaf devletlerinin askerî komisyonlarının kontrol ve teftişine bırakılacak. Bu komisyonların hakemliğini güzelce kabul edeceğiz... Savaş üç ay süreyle tatil edilecek ve barış öncesi görüşmeler kabul edilinceye kadar, üçer aylık süreyle kendiliğinden yenilenecek.. Birbirine düşman taraflardan biri

harekete geçmek isterse, ateşkes süresinin ihlâlinden hiç olmazsa on beş gün önce diğer tarafa ve İtilaf devletleri temsilcilerine durumu bildirecek.

Efendiler, Yunanlılar bu ateşkesi derhâl kabul ettiler. Yunan ordusu Sakarya'da maddeten ve manen yenilmişti. Bu ordunun, yeniden geniş miktarda hareket ve saldırı yaparak şansını denemeye bir daha kalkışması zordu. Bu gerçek, elbette herkes tarafından anlaşılmıştı. Yunan ordusunu yeniden kesin sonuçlar alınacak hareketlere sevketmek mümkün olamayınca, bizim de bir yıldan beri hazırlıklarıyla meşgul olduğumuz ordumuzu gevşetmek, millî hükümete ümitler vererek beklenti içinde bırakmak ve bu şekilde geçecek zaman içinde, millî hükümeti ve orduyu gevşetmek ciddi bir önlemdi. Bu durumda İtilaf devletlerinin, Anadolu'yu boşaltıp Yakın Doğu meselesini çözmek amacıyla yaptıklarını söyledikleri bu ateşkes şartlarını ciddiyetle inceledik.

Önce, Ankara'da bulunan Bakanlar Kurulu'yla makine başında yazışarak görüş alışverişinde bulunduk. İstanbul'daki görevlilerimiz aracılığıyla Dışişleri Bakanlığı'ndan İtilaf devletleri temsilcilerine verilmesini kararlaştırdığımız ilk cevap şuydu:

Ateşkes teklifini içeren notayı 23-24 Mart 1922 tarihli telgrafınıza ek olarak bugün, yani 24 Mart 1922 saat...de aldım. İçeriğinin, ordunun durumuyla ilgili oluşu sebebiyle Bakanlar Kurulu ve gerekirse Meclis tarafından görüşülmesinden önce, cephede bulunan Başkomuta'nın değerlendirmelerini bildirmesi için kendisine yazdım. Durumu ve temsilcilerin istediği gibi mümkün olduğu kadar kısa zamanda, Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinin cevabını bildireceğimi temsilcilere bildiriniz efendim.

24 Mart 1922 tarihinde Bakanlar Kurulu Başkanlığı'na şu değerlendirmemi bildirdim:

Esas itibariyle, İtilaf devletleri dışişleri bakanlarının birlikte yaptıkları ateşkes teklifline karşı red ile karşılık vermek veya herhangi bir şekilde meyletmemek ya da güvensizlik duygusu verecek tarzda karşılık vermek doğru değildir. Aksine, ateşkes teklifini iyi karşılamak gerekir. Bu durumda vereceğimiz cevap, olumsuz değil, olumlu olacaktır. İtilaf devletlerinde iyi niyet yoksa, sonuçta kötü muamele onlardan gelmelidir. Biz yalnız onların teklif ettiği şartları kabul edemeyeceğimizden karşı şartlar ileri süreceğiz.

Ertesi gün ajans ve telgraflar da notadan bahsederek şu haberi yayımlıyorlardı:

... Yakın Doğu'da barışı sağlamak ve yeniden can ve mal kaybetmeden Küçük Asya'nın amacına uygun olduğu zannedilen bu teklifin, Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti tarafından iyi karşılandığı ve İtilaf devletlerinin iyi niyet ve tarafsızlığına güvenerek hükümet tarafından olumlu cevap verilmesi güçlü bir ihtimal olduğu hükümet çevrelerinde dile getirilmektedir. Bu teklifin makul ve uygulanabilir şartları içerdiği ve barış ortamını bir an önce sağlayacak kısa süreyle sınırlandırılmasını dileriz.

Bakanlar Kurulu'nun, verilecek cevabı Avrupa'da bulunan dışişleri bakanımızın dönüşüne bırakılması değerlendirmesine verdiğim cevapta, beklemeye gerek olmadığını bildirmekle birlikte verilecek cevap hakkındaki genel kararımı da şu şekilde özetledim:

Ateşkes teklifini prensip olarak kabul ediyoruz. Fakat, ordu yapacağı hazırlıklardan bir an bile geri kalmayacaktır. Ordumuzun içine, yabancı kontrol heyetleri sokmayacağız. Ateşkesi, Anadolu'nun boşaltılması için kabul etme temeli içinde, uygulanabilir geçerli şartlar ileri süreceğiz. Ateşkesle birlikte boşaltmanın başlaması en önemli şartı oluşturacaktır.

Martın 24'üncü günü makine başında, ben notaya verilecek olan cevabı Bakanlar Kurulu'na bildirdim. Bakanlar Kurulu da Ankara'da hazırladıkları bir cevap örneğini bana bildirmişlerdi. İki cevap örneği arasında bazı farklılıklar görüldü. Sonunda 24-25 Mart gecesi Bakanlar Kurulu'yla Sivrihisar'da birleşerek cevap notasını görüşüp tespit etmeye karar verdik.

Efendiler, İstanbul'daki özel görevlilerimizin, Dışişleri Bakanlığı'mıza yazdığı 25 Mart günü şifre telgrafına göre, özel görevlimiz Tevfik Paşa'yla görüşmüş. Tevfik Paşa, temsilcilerin padişahın hükümetine verdikleri aynı notayı Ankara'ya bildirilerek alınacak cevabın kendilerine iletilmesini rica ettiklerini söylemiş. Görevlimiz Tevfik Paşa'ya söz hakkının yalnız ateşkes teklifi konusunda mı, yoksa bütün meselelerde mi Ankara'ya ait olduğunu sormuş. Paşa bu soruya cevap vermemiş. Görevlimizin, İzzet Paşa'dan ne gibi haberler aldığı sorusuna Tevfik Paşa şu cevabı vermiş: "İzzet Paşa, konferansın yakında toplanacağını ve herhâlde aşırılığa kaçılmaması gerektiğini bildiriyor".

Ateşkes Teklifine Cevap Vermeye Hazırlanırken Alınan Barış Teklifi

Efendiler, Sivrihisar'da ateşkes teklifine ait notanın cevabını kararlaştırdıktan sonra Bakanlar Kurulu Ankara'ya döndü. Fakat, bu cevabı vermeye zaman kalmadan Paris'te toplanan bakanlar konferansının 26 Mart 1922 tarihli ikinci bir notası alındı. Bu nota, İtilaf devletlerinin barış prensipleri hakkındaki tekliflerini içeriyordu. Bu tekliflerin ana hatları şunlardı:

Gerek Türkiye'de, gerek Yunanistan'da azınlıkların haklarını savunmasına ve bu konuda çıkarılacak kanunların uygulanmasına Milletler Birliği'nin katılması, doğuda bir Ermeni vatanı oluşturulması ve bu işe de yine Milletler Cemiyeti'nin katılımının sağlanması.

Boğazlardan geçişin serbestliğini sağlamak için Gelibolu Yarımadası'nda ve boğazlar bölgesinde askerden arındırılmış bir bölge oluşturulması.

Trakya sınırının Tekirdağı'nı bize, Kırkkilise, Babaeski ve Edirne'yi Yunanlılara bırakacak şekilde belirlenmesi.

Bizde kalacak olan İzmir'in Rumlarına ve Yunanlılarda kalacak olan Edirne'nin Tüklerine bu şehirlerin yönetimine adil bir şekilde katılabilme imkânını sağlamak amacıyla uygun bir yöntemin kararlaştırılması.

Barışın ardından İstanbul'un İtilaf devletleri tarafından boşaltılması.

Sevr projesi ile elli bin kişiden oluşan Türk silahlı gücünün seksen beş bine çıkarılması ve Sevr projesinde olduğu gibi askerlerimizin ücretli asker olması.

Sevr projesindeki mali komisyonun kaldırılmasıyla birlikte İtilaf devletlerinin ekonomik menfaatlerini, Düyun-u Umumiye'nin ve bize yüklenecek olan savaş tazminatının ödenebilmesi konusunda Türk yönetimiyle bir uzlaşma yolunu belirlemesi.

Adli ve ekonomik kapitülasyonlarda değişiklik yapılması konusunda çalışmak üzere birer komisyon kurulması.

Efendiler, İtilaf devletlerinin, ateşkes teklifine ait olan ilk notalarının içeriği incelendikten ve ikinci ayrıntılı notalarının içerdiği şartlar görüldükten sonra, İstanbul hükümeti de birlikte olduğu hâlde, aleyhimizde yok etmeye yönelik bir girişim ve çalışmayla yeni bir safha açtıklarına

hükmetmek mümkündü. Buna karşı durumu gayet ciddi olarak görmek ve esaslı büyük bir mücadeleye hazırlanmak gerekiyordu.

Öncelikle, bize teklif edilen şartların içeriğini millete ve dünya kamuoyuna açıklamak uygundu. Bu açıdan Bakanlar Kurulu'na bilgi verdim.

Her iki notaya 5 Nisan 1922 tarihinde verilen cevabımızın esas noktalarını hatırlatayım:

Ateşkesi prensip olarak kabul ettik. Fakat, temel şart olarak ateşkesle birlikte Anadolu'nun boşaltılmasına başlanmasını gerekli görüyorduk. Ateşkes süresinin Anadolu'nun boşaltılma süresi olan dört aydan ibaret olmasını teklif ve boşaltmanın bitiminde barış öncesi şartlar sonuçlanmamış olursa ateşkesin kendiliğinden üç ay daha uzatılmasını uygun bulduk.

Boşaltmanın yapılış şekli için de teklifimiz şuydu:

Ateşkesin başlangıcından itibaren ilk on beş gün içinde Eskişehir-Kütahya-Afyon Karahisar bölgesinin ve ateşkesin başlangıcından itibaren dört ay içinde, İzmir dâhil olduğu hâlde işgal edilmiş olan tüm Anadolu toprakları boşaltılacaktır.

Ateşkes Antlaşması'yla ilgili tekiflerimiz, İtilaf devletleri tarafından kabul edildiği takdirde, delegelerimizi kararlaştırılacak olan şehre göndermeye hazır olduğumuzu bildirdik.

Bu notamıza, 15 Nisan 1922'de cevap verdiler. Tabii ki olumsuzdu. Biz de 22 Nisan'da buna cevap verdik. Bu cevabımızın sonunda, ateşkes meselesinde antlaşma sağlanamasa bile, barış görüşmelerinin ertelenmesinin uygun olmayacağını bildirdik. İzmit'te bir konferans düzenlenmesini teklif ettik. Bu yazışmalar da sonuçsuz kaldı. Beykoz'da veya Venedik'te bir konferans toplanması yeniden söz konusu oldu. *Fakat, kesin zaferimizin gerçekleşmesine kadar bunların hiçbiri gerçekleşmedi.*

Başkomutanlık Kanununun Hikâyesi

Saygıdeğer efendiler, bizim başkomutanlığımıza ait 5 Ağustos 1921 tarihli kanunun ayrı bir hikayesi vardır. İzin verirseniz bu konuda yüce heyetinizi biraz aydınlatayım.

Başkomutanlık kanunu, ilk defa 31 Ekim 1921'de; ikinci defa 4 Şubat 1922'de; üçüncü defa 6 Mayıs 1922'de uzatıldı. Her defasında muhaliflerin

ardı arkası kesilmeyen eleştiri ve saldırıları gerçekleşiyordu. Özellikle üçüncü uzatılışında önemli bir olay şeklinde oldu.

6 Mayıs 1922 gününe denk gelen günlerde, zamanı geldiği için kanunun uzatılması Meclis'te söz konusu olmuş, ben, rahatsızlığımdan dolayı Meclis'te hazır bulunmamıştım. 5 Mayıs günü akşamı konutuma gelen Bakanlar Kurulu, durumu şöyle açıkladı: Meclis'te muhalifler, benim başkomutanlık makamında kalmamı istemiyorlarmış. Birçok tartışmalı görüşmelerden sonra mesele oya sunulmuş. Usul olarak elde edilmesi gereken çoğunluk sağlanamamış. Yani başkomutanlık kanununun süresi uzatılmamış. Bakanlar Kurulu, özellikle Genelkurmay başkanı ve Millî Savunma Bakanı - ki askerî durumu yakından izleyen makamlardır- çok üzülmüşler. Meclis'in ortaya koyduğu ruh hâli karşısında kendilerinin de göreve devam etmelerinde bir fayda olmayacağını ileri sürerek istifaya kalkıştılar.

Ülkenin Yüce Menfaatleri Adına Başkomutanlık Görevini Yürütmeye Devam Kararı Verdim

Ordu, Meclis oyunu ortaya koyduğu dakikadan itibaren komutansız kalmıştı. Genelkurmay Başkanı ve Bakanlar Kurulu da istifa ettiği takdirde ülkenin yönetiminde istenmeyecek şiddetli bir karışıklığın meydana gelmesi kaçınılmaz bir durumdu. Onun için, gerek Genelkurmay başkanına ve gerek Bakanlar Kurulu'na yirmi dört saat daha sabrederek beklemelerini rica ettim. Ülkenin ve milletin tümünün yüce menfaati adına *ben de, başkomutanlık görevini yürütmeye devam kararını verdim ve bunu Bakanlar Kuruluna da bildirdim.*

Ertesi günü, yani 6 Mayıs 1922'de gizli bir oturumda Meclis'e açıklama yapacağımı söyledim. Açıklamadan önce, başkomutanlık aleyhinde söz söylemiş olan kişilerin değerlendirmelerini Meclis tutanaklarını getirerek incelemiş bulunuyordum.

Efendiler, sizleri fazla yormamak için, belirttiğim gizli oturumdaki sözlerimi özetlemekle yetineceğim:

Efendiler dedim, başkomutanlık ve başkomutanlık kanunu meselesinde başlangıçta olduğu gibi bugün de kanunun gereksizliğinden ve değiştirilmesi gerektiğinden bahseden ve başkomutanlığın varlığından şikayetçi olan

kimseler vardır. Bu şikayet eden şahısların daima aynı kimseler olduğu görülmektedir. Ben gereksiz bir konumun, bir makamın mutlaka devam ettirilmesi taraftarı değilim. Herhangi bir makamın sınırsız yetkilere sahip olmasını sağayacak kanunların da taraftarı değilim. Ancak, başkomutanlık makamının ve bu makama yetki veren kanunun gereklilik veya gereksizliğine karar verebilmek için genel ve askerî durumun layıkıyla incelenip değerlendirilmesi gerekir. Bu konuya ait düşüncelerimi belirtmeden önce başkomutanlığın ve kanunun gereksizliği hakkında söz söylemiş olan kişilerin bazı ifadelerini hep birlikte değerlendirelim.

Mesela, Salih Efendi (Erzurum milletvekili), benim Meclis'in hakkını gaspettiğimi, gaspetmek istediğimi söyleyerek "Hakkımızı vermeyiz!" diye feryat etmiş.

Efendiler, açık konuşacağım, beni mazur görünüz. Herbirinizin olağanüstü yetkilerle seçilmesine ve olağanüstü yetkilere sahip bir Meclis'in kurulmasına ve bu Meclis'in ülkenin geleceğine hakim bir konuma gelmesine çalışan benim! Bunda başarılı olmak için en yakın arkadaşlarımla fikir mücadelesine girdim. Bütün hayatımı, varlığımı, bütün şeref ve onurumu tehlikeye attım. Dolayısıyla bu benim eserimdir. Ben eserimi küçük düşürmek değil, yükseltmekle görevliyim. Salih Efendi'den hiç olmazsa benim de kendisi kadar olsun bu Meclis'in haklarıyla ilgili olduğumu düşünmesini rica ederim. Fazla bir şey istemem. Bu değerlendirmeden sonra Meclis'in hakkını gaspetme sözünü tamamen Salih Efendi'ye red ve iade ederim. Böyle bir şey söz konusu değildir ve olamaz.

Efendiler, başkomutanlık meselesinin gizli bir oturumda görüşülmesinin uygun olacağına dair bir önerge verilmiş. Bu da birçok kötü yoruma uğramış. Meselenin açık oturumda görüşülmesi istenmiş. Afyon Milletvekili Mehmet Şükrü Bey, gizli oturumlarla milletten gerçeklerin gizlenmek istendiğini söylemiş. Bir defa, Türkiye Büyük Millet Meclisi yalnız yasa çıkaran bir Meclis-i Mebusan değildir. Yürütme yetkisi de bulunuyor. Böyle olmasa bile ülkenin, devletin her türlü işine ait kararları vaktinden önce açıkça söz konusu etmek, açıklamak dünyanın neresinde görülmüştür? Özellikle, söz konusu mesele, düşman karşısında bulunan bir ordunun başkomutanına ait olursa, bunu açıkça görüşerek lehte olduğu gibi aleyhte de söylenen sözleri düşmana duyurmakta ülke yararı var mıdır? Başkomutanın ordu üzerinde,

özellikle düşman üzerinde hükmünün, otoritesinin çok büyük olması gerekir. Hatta, Hüseyin Avni Bey'in burada bahsettiği rahatsızlığımın bile düşman tarafından duyulması sakıncalıdır. Buna ne gerek vardı? Görüyorsunuz ki, meselenin gizli oturumda görüşülmesindeki amaç, Mehmet Şükrü Bey'in dediği gibi, hiçbir zaman gerçekleri milletten gizleme amacına yönelik değildir. Keşke, açıkça görüşmekte bir sakınca olmasaydı da Mehmet Şükrü Bey istediklerini bağıra bağıra söyleseydi. Ben de, Mehmet Şükrü Bey'in sözlerinde gizli olan manayı millete yorumlayıp açıklayabilseydim. Şükrü Efendi bilsin ki, millet onun gibi düşünmüyor. Şükrü Efendi bilsin ki, biz onun dediği gibi komedya oynamıyoruz. Biz buraya komedya oynatmak için toplanmadık. Efendiler, komedya oynayan ve oynatan Şükrü Efendi'nin kendisidir. Fakat emin olsun ki, biz o komedyaya kapılmayacağız. Şükrü Efendi'nin, oynamak ve oynatmak istediği komedyanın sonucunda, *yakalandığı kanunun pençesinden ne kadar büyük bir alçalma ile kurtulduğunu unutacak kadar çok zaman geçmiştir.*

Efendiler, Hüseyin Avni Bey, başkomutanlık aleyhinde konuşurken birtakım sözler sarfetmiş. Yüce Meclis'e, "Bu şekilde hareket ederek kendinizi millete rezil edeceksiniz!" demiş. Miskinler sözünü kullanmış. "Görevler şahıslara bağlı olamaz. Şahıs yoktur, millet vardır" şeklinde prensipler ileri sürmüş.

Gerçi asıl olan millettir, toplumdur. Onun da genel iradesi Meclis'te ortaya konulur. Bu her yerde böyledir. *Fakat şahıslar da vardır.* Meclis, memleket ve devlet işlerini şahıslarla yapmaktadır. Her devletin işlerini yürüten şahıs ve şahıslar ortadadır. Gerçeği, anlamsız teorilerle inkâr etmeye gerek yoktur.

Efendiler, Hüseyin Avni Bey, ikide birde birtakım anlamsız sözlerle konuşmamı kesiyordu. Kendisini ağır bir şekilde ihtar ettim. Meclis'in mahalle kahvesi olmadığını söyledim. Milletin kabesi olan kürsüye, kendisinden saygı ve bağlılık göstermesini istedim.

Efendiler, söz söyleyen bir kişi de Salâhattin Bey'dir. Salahattin Bey, bize düşmana saldırıp saldıramayacağımızı sormuş... Biz de saldıracağız demişiz... Kendisi de "Saldıramayacaksınız!" demiş... Ve en sonunda edememişiz... Kendi söylediği olmuş.

Hâlbuki, saldırının gecikme sebeplerini, değişik vesilelerle gereği kadar açıkladığımızı zannediyorum. Tekrar edeyim ki saldıracağız. Düşmanı vatanımızdan kapı dışarı edeceğiz. Bu kararımızda sabit duruyoruz. Tereddüt doğuracak hiçbir sebep düşünülmüyor. Bundan başka Salâhattin Bey demiş ki: "Ordu son sınırına dayanmıştır". Evet ordumuz mükemmeldir, fakat son sınırına dayanmış değildir. Kendisi gibi asker bir arkadaşın yüce heyetinize bu şekilde konuşabilmesi için ordunun iç yüzünü bilmesi gerekir. Hâlbuki Salâhattin Bey bundan çok uzaktır. Ordu ile yakından ilgilenenlerin sözü, yalnız benim sözüm değil, bütün komutanların sözü kendisini yalanlamaktadır. Fakat, şüphesiz ordumuzu layık olduğu seviyeye çıkaracağız. Salâhattin Bey'in önemli sözlerinden biri de, Bizim en önemli görevimiz siyaset yapmaktır" şeklindeki değerlendirmesidir. Hayır efendiler, bizim önemli ve asıl *görevimiz, siyaset yapmak değildir. Bizim, bütün millet ve memleketin bugün tek görevi, topraklarımızda bulunan düşmanı süngülerimizle kovmaktır.* Bunu yapmadıkça siyaset anlamsız bir sözden ibaret kalır. Düşünün ki, bir dakika için Salâhattin Bey'in sözlerini kabul edelim! Buna ben engel miyim? Başkomutan engel midir? Bu sözün başkomutanlık kanunuyla ne ilgisi var? Anlaşılıyor ki, bir engel olma durumu düşünülüyor. Ben, millî amaçların sağlanması için tek çarenin savaşta başarılı olmak olduğunu söylüyorum. Bütün gücümüzü, bütün kaynaklarımızı, bütün varlığımızı orduya vereceğiz. İktidarımızı dünyaya tanıtacağız ve ancak ondan sonra milleti insan gibi yaşatmak mümkün olacaktır diyorum.

Salâhattin Bey, işte bu zihniyeti, aklınca siyaset yapmaya engel olarak düşünüyor ve meselelerin siyasetle çözüleceği fikrinde bulunuyor. Bir de, Salâhattin Bey diyor ki: Bugün askerî durumun mal olduğu masrafları incelemek için başkomutanlığın varlığı bir engeldir.

Efendiler, bu doğru değildir. Başkomutan, Meclisi mali kaynakları incelemekten ne zaman geri bırakmıştır? Gelir kaynaklarımızla ne yapabileceğimiz hakkındaki endişe, belki herkesten çok beni meşgul etmektedir. Yalnız, *ben, ordumuzun varlık ve gücünü paramızla uygun bulundurma teorisini benimseyenlerden değilim. "Paramız vardır, ordu yaparız;* paramız bitti ordu dağılsın.." Benim için böyle bir mesele yoktur. Efendiler, para vardır ya da yoktur. İster olsun, ister olmasın, ordu vardır ve olacaktır. Bu konuda bir hatıramı da canlandırayım. Ben ilk defa bu işe

başladığım zaman en akıllı ve düşünce adamı olan bir takım şahıslar bana sordular: "Paramız var mıdır?.. Silahımız var mıdır?" "Yoktur" dedim. "O zaman, bu durumda ne yapacaksın?" dediler. "Para olacak, ordu olacak ve bu millet o şekilde bağımsızlığını kurtaracaktır!" dedim. Görüyorsunuz ki, hepsi oldu ve olacaktır.

Birtakım efendiler de, "Başkomutan millete angarya yüklüyor!" demişler. Hâlbuki, kanunun ülkede angaryayı yasakladığından bahsetmişler. Bu doğrudur efendiler; fakat ihtiyaç, tehlike bize herşeyi meşru göstermektedir. Ordunun ihtiyaçları, millete angarya yaptırmayı gerektiriyorsa, bunu yapıyoruz *ve en doğru kanun* budur. Milletin ve ordunun yenilmemesi için, kanun buna engeldir diye gerekli gördüğüm önlemleri almakta tereddüt etmeyeceğim.

Efendim, Kara Vâsıf Bey de demişler ki: "Her yerde başkomutan vardır. Fakat başkomutanlık için ayrıca bir kanun yoktur. Mevcut askerî kanunlar, her komutanın olduğu gibi başkomutanın da görev ve yetkilerini belirler ve sınırlandırır. Bunu, bilimin emirleri belirler".

Biliyorsunuz ki, devletler, değişik şekillerdeki hükümetlerle yönetilirler. Şekillerine göre, başlarında krallar, imparatorlar, padişahlar bulunur. Bazılarının başlarında cumhurbaşkanları vardır. Böyle ülkelerde, başkomutan devletin işbaşında bulunan kişisi olur. Bu şahıs, başkomutanlık görevini ya kendisi yürütür, ya da birini vekil tayin eder. Bizim bugünkü hükümet şeklimize göre, başkomutanlık Meclis'in manevi şahsiyetinde toplanmıştır. Bu durumda Meclis, falan veya filan şahsı başkomutan tayin ettiğini ifade ettiği zaman bu ifadeye *kanun* derler. Kral, padişah ve imparatorun ifadesine *irade* denildiği gibi Meclis'ten çıkan millî iradeye de kanun adı verilir. Bu durumda kanun vardır. Bir Meclis'in olağanüstü bir zamanda kendisine olağanüstü bir görev yüklediği başkomutan; Kara Vâsıf Bey'in, komutanların görev ve yetkilerini belirleyip sınırlandırdığını söylediği askerî ceza kanunuyla iç tüzük çerçevesi içinde kalması gereken bir komutan değildir. Kara Vâsıf Bey'in "Bilim belirler" dediği şey, tamamen başkadır. Askerlik bilim ve tekniği, askerlik sıfatını ve başkomutan olacak şahısta bulunması gereken vasıfları söyler, açıklar ve öğretir. Yoksa insanları başkomutanlığa tayin etmek, komuta edilecek ordunun asıl sahibi veya kanuni vekilleri tarafından yapılır. Başkomutanlık vasıflarını taşıyorum

diyen her adamın o makama kendiliğinden gelebilmesinin anlamı ise tamamen başkadır.

Kara Vâsıf Bey, bir de demiş ki: "Başkomutan cephenin gerisindeki işlerle uğraşmasın!" Bu düşünce yanlıştır. Cephenin insan sayısıyla, gıdasıyla, giyimiyle, silah ve cephanesiyle ve diğer işlerle ilgili olan başkomutan, elbette bunların geride bulunan kaynaklarıyla da ilgilidir. Kara Vâsıf Bey, iddia ettiği bu düşünceyi hangi kitapta, hangi alanda, hangi yerde görmüş? Gerçi hem cephe ile hem de geride pek çok işle uğraşmak zordur. Bir adam, hem cepheye komuta edecek, hem de geri bölgelerde pek çok işin yürütülmesini sağlayacak. Bunu bir adam nasıl yapabilir? Şüphesiz yapar. Fakat, yapar dediğim zaman başkomutan bir an cepheye komuta eder, sonra oradan kalkar başka bir yere gider, beslenme işlerine bakar. Filan yere gider, donanım işlerini yapar demektir. *Büyük işler üslenmemiş insanların, bu konudaki endişelerini mazur görmek gerekir.* Bakınız size bir örnek vereyim. Ben çok acemi komutanlar gördüm. Mesela bir alay komutanı, yeni tümen komutanı olmuş veya bir tümen komutanı yeni kolordu komutanı olmuş; biraz da tecrübesiz! Henüz tecrübe kazanmaya zaman bulamadan zor görevler karşısında kalmış, ömrü boyunca bir tümene alışmışken, düşman karşısında iki veya üç tümene birden komuta etmek mecburiyetinde kalınca tereddüde düşüp zorluk çekmesi normaldir. Bir tümene hizmet ettiği zaman mümkün olduğu kadar, tümenin bütün alt birimlerini gözü önünde birleştirmek ve yönetmek imkânına sahip olan acemi bir komutan, iki üç tümenin gözünden uzak yerlerde savaşını idare etmek zorunda kaldığı zaman, kendi kendine "Ben hangi tümenin yanında bulunayım, onun mu, bunun mu? Orada mı, burada mı?" diye sorar.

Hayır! Ne orada bulunacaksın ne de burada! Öyle bir yerde bulunacaksın ki, hepsini idare edeceksin. "O zaman ben hiçbirisini layıkıyla göremem!" der. Tabii göremezsin, elbette gözlerinle göremezsin! Akıl ve uzak görüş yeteneğinle görmen gerekir.

Ordunun Yerinden Kıpırdayamayacağını İddia Eden Bir Gafili Alkışlayanlara

Vâsıf Bey, bir değerlendirmesinde demiş ki: Biz Sakarya Savaşı'ndan sonra, işte hâlâ kıpırdayamadık, kıpırdayamıyoruz". Bu söz bazılarının bravo sesleriyle ve alkışlarıyla karşılanmış.

Efendiler, *bundan büyük üzüntü ve utanç duydum.* Ordunun kıpırdamamasını ve kıpırdamayacağını iddia eden bir gafilin sözlerini alkışlamak cidden çok gariptir. Rica ederim, bunu burada gömelim, kimse işitmesin!

İşte efendiler, başkomutanlığın gereksizliğini ispat etmek için söylenen sözlerin başlıcaları bunlardan ibarettir. Benim de bunlara verebileceğim cevaplar işitildi. Bundan sonraki değerlendirme ve karar Meclis'e aittir. Yalnız, bir gerçeği dikkatlerinize sunmak zorundayım. Yüce Meclis'in başkomutanlığın gerekliliğine inandığına şüphe olmamakla birlikte, muhalefetin hiçbir temele dayanmayan coşkuları, Meclis kararının istenmeyen bir şekilde çıkmasına sebep oldu. Bunun sonucu ne oldu, efendiler biliyor musunuz? Başkomutanlık iki gündür belirsiz bir şekilde bulunuyor. Bu dakikada ordu komutansızdır! Eğer ben, orduya komuta etmeye devam ediyorsam, kanunsuz komuta ediyorum. Meclis'te ortaya çıkan oy'a göre derhâl komutadan el çekmek isterdim ve başkomutanlığımın sona erdiğini hükümete bildirirdim. Fakat, telâfi edilmesi mümkün olmayan bir kötülüğe fırsat vermemek zorunda bulunuyordum. Düşman karşısında bulunan ordumuz, başsız bırakılamazdı. *Bu durumda bırakmadım, bırakamam ve bırakamayacağım".*

Saygıdeğer efendiler, bu gizli celsede, muhaliflerin hükümeti ve orduyu yıkmak için eskiden beri kurcaladıkları daha birtakım meseleler üzerinde âdeta kavga şeklinde tartışmalar oldu. Sonunda, gereği gibi aydınlanan yüce Meclis, oyunu şu şekilde ortaya koydu: 11 red, 15 çekimsere karşı 177 oy ile başkomutanlık kanunu uzatıldı.

Ordumuzun Maddi ve Manevi Gücü Millî Emellere Güven Verecek Düzeye Ulaşmıştı

Efendiler, üç ay sonra, yani 20 Temmuz 1922 tarihinde, başkomutanlık kanunu yeniden, fakat bu defa usulen görüşüldü. Bu defa, Meclis'te

gerçekleşen konuşmalarımdan bir kısmını aynen sunmama izin vermenizi rica ederim. Demiştim ki:

"Artık ordumuzun maddi ve manevi gücü, olağanüstü hiçbir önlem almayı gerektirmeksizin millî emellere güven verecek düzeye ulaşmıştır. Bu sebeple, olağanüstü yetkilerin devamına gerek ve ihtiyaç kalmadığı inancındayım.

Bugün, ortadan kalktığını görmekle memnun olduğumuz bu ihtiyacın bundan sonrada ortaya çıktığını görmemekle bahtiyar olacağız. Başkomutanlık makamının devamı olsa olsa Misak-ı Millimizin bütün ruhuyla uyumlu kesin sonuca ulaşacağımız güne kadar devam eder. Mutlu sona güven içinde ulaşacağımıza şüphe yoktur. O gün, kıymetli İzmir'imiz, güzel Bursa'mız, İstanbul'umuz, Trakya'mız anavatana katılmış olacaklardır. O mutlu gün geldiğinde, bütün milletle birlikte en büyük mutlulukları yaşamakla şeref duyacağız. *Benim başkaca, ikinci bir mutluluğum olacaktır ki o da, kutsal davamıza başladığımız gün bulunduğum konuma dönebilme imkânımdır. Sîne-i millette serbest bir kimse olmak kadar büyük bahtiyarlık var mıdır? Gerçekleri bilen, kalp ve vicdanında manevi ve kutsal zevklerden başka zevk taşımayan insanlar için, ne kadar yüksek olursa olsun maddi makamların hiçbir değeri yoktur".*

Efendiler, bu görüşmelerin sonucu, başkomutanlığın süresiz olarak bana verilmesi kararı oldu.

Muhalif Grubun Meclisteki Faaliyeti

Saygıdeğer efendiler, muhalif grubun Meclis'teki faaliyeti biraz daha kendisiyle uğraştıracaktır. İkinci Grup unvanını takınan muhalif hareket, olumsuz direnişlerini uzun süre devam ettirdi. Bakanların seçilme yöntemine dair 8 Temmuz 1922 tarihli kanunla bakanların ve Bakanlar Kurulu Başkanı'nın doğrudan doğruya Meclis tarafından gizli oyla seçilmeleri sağlandı. Bu şekilde, Bakanlar Kurulu Başkanlığı'ndan fiili olarak uzaklaştırılmış olduğum gibi bakanların da benim göstereceğim adaylar arasından seçilmesi kaydı kaldırılmış oldu.

Rauf Bey Bakanlar Kurulu Başkanı Oldu

Muhalif grup bundan sonra atağa kalktı. Rauf Bey'i Bakanlar Kurulu Başkanlığı'na geçirmeye çalıştı. Bunda başarılı da oldu. Muhaliflerin gizli niyetlerini anlıyordum. Bununla birlikte, Rauf Bey'i yanıma çağırdım. Meclis çoğunluğunun kendisini Bakanlar Kurulu Başkanı seçme eğiliminde olduğunu, bunun bence de uygun olduğunu söyledim. Rauf Bey tereddütlü bir tavır sergiledi. "Bakanlar Kurulu Başkanı'nın bir görevi yoktur!" dedi. Rauf Bey demek istiyordu ki, Büyük Millet Meclisi'nin başkanı, Bakanlar Kurulu'nun da doğal başkanıdır. Bakanlar Kurulu kararları onun tarafından onaylanmadıkça geçerli olamaz. Buna göre, Bakanlar Kurulu Başkanı'nın bir yetki ve serbesliği yoktur. Gerçekten de, Teşkilatı Esasiye Kanunu gereği durum böyleydi. Sonuçta Bakanlar Kurulu Başkanlığı'nı kabul etti. Rauf Bey, 12 Temmuz 1922 tarihinden 4 Ağustos 1923 tarihine kadar bu görevde kaldı.

Efendiler, bir nokta dikkatimi çekmiştir. Kara Vâsıf Bey'le Rauf Bey muhalefetin oluşumunda, güçlenmesinde ve yönetiminde ilk günden itibaren birlikte ve önünde bulunuyorlar. Fakat Rauf Bey, açıktan ikinci gruba geçmeyerek bizim içimizde kalma durumunu tercih ediyor. Bu durum üç yıl devam etti. Rauf Bey, sonunda, kendi söylediği gibi "görünürde birlikte olmaya imkân kalmadığı zaman" ayrıldığını ilan etmek zorunda kaldı.

Efendiler, muhaliflerin Meclis'te ordu aleyhine başlattıkları hava devam ediyordu. Sürekli ve ateşli bir şekilde, ordunun saldırı kabiliyeti olmadığından ve artık siyasi önlemlerle çözüm sağlamanın ve meseleyi sonuçlandırmanın zorunlu olduğundan güçlü bir şekilde bahsediyorlardı.

Saldırı Kararı

Gerçek durumda ordumuz, ihtiyaçlarını ve eksikliklerini tamamlamak üzereydi. Ben, daha haziran ortalarında saldırıya karar vermiştim. Bu kararımdan, cephe komutanı ile Genelkurmay başkanı ve Millî Savunma Bakanı, yalnız bunların haberi vardı. Belirtiğim tarihlerde, İzmit, Adapazarı yönünde bir seyahat vesilesiyle hareket ettiğim zaman, Ankara'da Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa Hazretleri'yle görüştükten-sonra o zaman Millî Savunma Bakanı olan Kâzım Paşa Hazreleri'ni Sarıköy istasyonuna

kadar yanımda götürerek oraya davet ettiğim cephe komutanı İsmet Paşa Hazretleri'yle birlikte saldırı hazırlıklarının tamamlanması hakkında kararlar aldık.

Efendiler, büyük saldırıdan bahsetme zamanı geldi. Bilirsiniz ki, Sakarya Meydan Savaşı'ndan sonra düşman ordusu büyük ve kuvvetli bir grupla Afyon Karahisar-Dumlupınar arasında bulunuyordu. Diğer kuvvetli bir grupla da Eskişehir bölgesindeydi. Bu iki grup arasında destek birlikleri vardı. Sağ tarafını Menderes bölgesinde bulundurduğu kuvvetlerle, sol tarafını da, İznik Gölü'nün kuzey ve güneyindeki kuvvetleriyle koruyordu. Denilebilir ki, düşman cephesi, Marmara'dan Menderes'e kadar uzanıyordu.

Düşman ordusunun örgütlenişi, üç kolordu ve bazı bağımsız kıtalar hâlindeydi. Üç kolordusu on iki tümenden oluşuyor, bağımsız kıtalarsa ayrıca üç tümene ulaşıyordu. Biz, Batı cephesindeki kuvvetlerimizi iki ordu hâlinde düzenlemiştik. Bundan başka, doğrudan doğruya cepheye bağlı teşkilatımız da vardı. Bizim bütün kıtalarımızı on sekiz tümen oluşturuyordu. Bundan başka üç tümenli bir süvari kolordumuz ve daha az sayısı olan ayrıca iki süvari tümenimiz vardı. Yapısı değişik olan iki düşman ordu kıyas edilirse, tarafların insan ve tüfek gücü yaklaşık birbirlerine denk bulunuyordu. Yalnız Yunan ordusunun; makineli tüfek, top, uçak, nakliye araçları, cephane ve teknik malzeme açısından dünyanın hür ve kendisini destekleyen sanayiine dayandığı için hissedilir bir üstünlüğü vardı. Diğer yandan, bizim ordumuz süvari sayısı bakımından üstünlüğü elinde bulunduruyordu.

Birinci Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa'nın Ortaya Koyduğu Durum

Burada yeri gelmişken bir noktayı kaydetmeliyim. Ordularımızdan birinin, İkinci Ordu'nun komutanı, hâlen askerî şûrâ üyelerinden Şevki Paşa Hazretleri'ydi. Birinci Ordu'muzun komutasını, Malta'dan gelmiş olan İhsan Paşa'ya vermiştik. İhsan Paşa'nın, kendisini divan-ı harbe kadar götüren yersiz davranışlarından dolayı ordu komutanlığından uzaklaştırılması gerekti. Gerçekten de, Ali İhsan Paşa, ordunun disiplinini ve yönetimini çıkmaz bir yola sokacak şekilde bir yol izledi. Meselâ, ordusunda ast komutanları üst komutanlara itaatsizliğe yöneltecek durumlar ortaya koydu.

Meselâ, ambarlarının mevcutlarını günlerce bildirmeyerek, genel bir gıda sıkıntısı yaşandığı bir sırada ansızın ambarlarında hiç malzeme kalmadığını ve açlık tehlikesi bulunduğunu bildirdi.

Ast komutanları itaatsizlik ve görevlerini yapmamaya kışkırtma ve destekleme gibi tutumları yanında, ordunun itaat ve görev bilinciyle oynayacak kadar entrikaya yatkın olduğu düşüncesini doğurdu.

Ali İhsan Paşa'nın hissedilen ayırıcı özelliklerinden bazıları şunlardı:

En küçük kademeye kadar bütün ordusuna, önemli önemsiz her işin ve her kararın ancak kendisi tarafından verilebileceğini telkin ederek, bütün ordusunda yalnız kendisinin söz sahibi olduğunu zannettirmek. Büyüklerinden üstün olduğunu herkese ispat etme endişesinde bulunmak. Büyüklerin gerek resmî iş, gerekse de özel hareketler açısından itabarlarının zayıf olduğunu araştırmak. Savaş açısından alınacak önlemlerde isabet ve psikolojik güç yönüyle kendisini denemeye fırsat bulunmamış olmakla birlikte bu konuda anlaşılan karakteri şuydu: Herhangi bir başarısızlığı mutlaka astlarına veya üstlerine yükleme imkânını düşünmesi. İhsan Paşa, yumuşak davranışlardan çok sert ve resmî davranışlarla iş yaptırmayı gerekli gösterir.

Ali İhsan Paşa'nın ahlak yapısı hakkında kurmay başkanı olup istifaya mecbur kalan Yarbay Halit Bey'in (daha sonra Kastamonu milletvekili olmuştur) Batı cephesi komutanlığına verdiği 20 Ocak 1922 tarihli resmî raporunun bazı bölümlerini aynen sunacağım. Halit Bey, Dünya Savaşı'nda Irak'ta Ali İhsan Paşa'yla birlikte bulunmuştu. Sözünü ettiğim raporda şu cümleler vardı:

"Komutanım Ali ihsan Paşa Hazretleri'nin geldiği günden beri ast komutanların gururunu, görev aşkını kıracak davranışlarda bulunması ve yapılan yazışmalardan anlaşılacağı üzere cephe komutanına karşı astların hissedeceği derecede yakışıksız bir haberleşme kapısı açması, benlik kokusu hissedilen değerlendirme yarışına girişmesi, dünyanın takdir ve saygı gösterdiği cephe karargâhının otoritesini kırmak istediğini gösteren bir davranış şekli izlemesi beni cidden düşündürdü ve üzdü. Davranışlarını mümkün olduğunca düzeltmeye çalıştım. Fakat, yine de bir değişiklik olmadı..... Ahlâkında yerleşmiş bencillik hastalığı, şöhret hırsı, aşırı kıskançlık, son derece kendini beğenmişliğin yöneltmesiyle baş olma istediği davranışlarından ve ast komutanların yanında ayrılık

çıkarıcı sözlerinden anlaşılıyordu. 11. Tümen komutanı .... istifa ettiğimi duyduktan sonra bana gizli bir şekilde sözlü olarak Ali İhsan Paşa'nın, Malta'da iken, kurtulabilmek için Ferit Paşa'ya mektuplar yazdığını ve açıkça İngiliz mandasını kabul için kendi çevresiyle tartışma ve görüşmelerde bulunduğunu" söyledi. Bu sözleri, davranışlarına göre dikkat çekici buldum..... Astlardan gelen bazı belgeleri cepheye, cepheden geleni astlarına aynen bildirerek karşılıklı güven duygularını yaralayacak şekilde hareketleri de, ayrıca dikkat çekicidir. Meselâ, Şeyhelvan Dağı'nın kaybedilmesi hakkındaki yazışmaların aynen Beşinci Kolordu'ya ve Beşinci Kolordu'dan yazılan bazı raporların aynen cepheye yazılması gibi. Buna rağmen bu olayların sorumluluğunu, Beşinci Kolordu komutanına yüklemesi ve adı geçen komutandan cephe komutanlığına şikayetçi olması amirlik özelliğiyle bağdaştırılabilir gibi değildir.

Tevhid-i Efkâr gazetesinde yayımladığı hatıraları arasında Mondros Ateşkes Antlaşması tarihinden bir gün önce Musul'un güneyinde Şarkat'ta esir olan Dicle grubunun esir olma sebebini de, yalnızca o zaman grup komutanı olan (Şimdi Doğu cephesinde tümen komutanıymış) Yarbay İsmail Bey'e yüklemesi de bu karakterine delildir. Dicle grubu; 7, 9, 43, 18, 22'inci alaylarla avcı alayından oluşuyordu. Bunlardan başka, ayrıca Beşinci Tümenden 13 ve 14'üncü alaylar da lokma lokma esir verildi. Ateşkesten bir gün önce, 13.000 kişinin esir verilmesi, 20 kadar topun kaybı, gerçekte kendisinin duruma uygun olmayarak verdiği bir emirden ileri gelmiştir. *İşte bu durum, Musul şehrinin kaybıyla sonuçlandı.* Hâlbuki, ateşkes yapılacağı biliniyordu. Gruba Keyare mevziine çekilmeyi emretmiş olsaydı, İngilizler grubu esir almak bir tarafa yenemezdi bile. Beşinci Tümen de katılabilirdi. Ateşkes imzalandığı zaman, esir olan sekiz piyade alayı elde bulunur ve *Musul da bizde kalırdı. Fakat aşağılık bir düşünce, mantığa üstün gelmiştir.*

Hatıralarında, Dicle boyundaki bütün başarılar ve Townshend'in esir alınmasının şerefi kendisine verilmiştir.... Her başarıyı kendisine vererek yayınlamaktaki amacı, kamuoyunu aldatarak şöhret ve makam sağlamaktır. Ünlülerin hatıralarını yayımlamak, millette kıvanç hislerini devam ettirir ve gereklidir. Fakat, tarihin sorumlu tutacağı kişilerin hareketlerini övünülenler

arasında dile getirmek, tarihi lekeler ve gelecek nesilleri yanlış düşüncelere yönlendirir.

General Marshall'in "yarın öğleye kadar Musul'u terkediniz, aksi takdirde savaş esiri olursunuz" emrini aldığı zaman o büyük paşa hazretleri Sincar Çölü'nü geçerek Nusaybin'e gitmek için general Marshall'den resmî bir yazı ile muhafız olarak iki zırhlı otomobil istedi ve bunların korumasında Aşir Bey'le (bugün Millî Savunma Bakanlığı müsteşar yardımcısı Aşir Paşa'dır) beni Musul'da bırakarak Nusaybin'e gitti. Aşiretlerin gözünde hükümetin manevi otoritesini de kırdı. Bu durumu görenlerin vicdanı sızladı. Muhafızsız Zaho yoluyla veya süvari alarak çölden gidebilirdi. Halep'te İngiliz generalinden kendisi için özel tren istedi ve yolda hakarete uğramaması için trene muhafız bindirilmesini istemeyi de unutmadı. Gerektiğinde hayatının ve rahatının korunması için millî şerefi unutan paşa hazretlerinin ahlakına örnek olmak üzere yukarıdaki olayları anlattım Eski komutanıma hoş görünmedim. Çünkü hırsını tatmin etmedim ve kendisine övgüler düzmedim..... Millet, millî orduyu kuran ve zaferler kazanan büyük komutanlar gibi yüce ruhlu, iyi niyet sahibi rehberlere, komutanlara ihtiyaç duymaktadır. Orduda birlik ve uyumun bozulmasına, görev aşkının azalmasına sebebiyet verenler, dâhi de olsalar zararlı kimselerdir. Ben çekilen emekleri bildiğim girişilen mücadelede başarıyı arzuladığım için -namusuma ve geleceğim üzerine yemin ederek kin ve nefret altında olmadan- bu raporu yazmaya cesaret ettim. İran'da, Kafkaslarda uzun süre yaverliğini yapan (şimdi Birinci Ordu harekat şubesi müdürü) Binbaşı Cemil Bey, son günlerde bana "İyi ki Ali İhsan Paşa Millî Mücadelenin başlangıcında Anadolu'da bulunmadı. Malta'da bulunduğu iyi oldu. Aksi durumda mutlaka aykırı bir yol izlerdi" dedi.

Karakterini çok iyi bilen Cemil Bey, pek doğru söylemiştir... Yüce Allah'tan "Kış uykusuna yatmış olan yılana güneş göstermesin!" dileğinde bulunurum.

Efendiler, Ali İhsan Paşa, Meclis'teki muhalif grup önderleriyle de bağlantı kurmuş, yazışmalar yapıyordu. Kendisinin, komutanlığına son verilerek hakkında yasal işlem yapılmak üzere Millî Savunma Bakanlığı emrine verilmesini uygun bulduğum 18 Haziran 1922 gününün hemen ardından, yani 19 Haziran gününde, o zaman Türkiye Büyük Millet Meclisi ikinci başkanı olan Rauf Bey'den İhsan Paşa ile ilgilendiğini gösteren makine

başında bir şifre telgraf almıştım. Yeri geldiğinde belirtmiştim. Bu tarihlerde Adapazarı, İzmit yönünde seyahatte bulunuyordum. Rauf Bey telgrafında diyordu ki:

"Birinci Ordu komutanı Ali İhsan Paşa'nın görevden alınarak divan-ı harbe verilmek üzere Konya'ya gönderildiğine dair Meclis çevrelerinde söylenti şeklinde bazı haberler var..... "

Efendiler, bir komutanın görevdan alınması, atanması veya divan-ı harbe verilişinin gerçekleşmesi ve Meclis ikinci başkanının bunu benden sormasına gerek duyuracak kadar ilgili olması dikkat çekici değil midir? Rauf Bey'e gereken cevap tarafımdan verildi. Birinci Ordu komutanlığı bir süre vekille yönetildi. Fakat, asil olarak bir kişinin tayin edilmesi gerekiyordu. Moskova elçiliğinden dönmüş olan Fuat Paşa'nın Birinci Ordu komutanlığını kabul edip etmeyeceğini, bu konudaki görüşlerini kendisinden sordum. Anladım ki, cephe komutanlığı yapmış olduğundan cephe komutanının emrine girme eğiliminde değil. Millî Savunma Bakanı olan Kâzım Paşa aracılığıyla Birinci Ordu komutanlığını Refet Paşa'ya teklif ettirdim. Kabul etmemiş. Sonunda, o tarihlerde kayıtsız şartsız cephe emrine girerek görev yapacağını söyleyen ve açıkta bulunan Nurettin Paşa'yı Birinci Ordu komutanlığına tayin ettik.

Saldırı Planının Temeli

Efendiler, düşman ordusunun cephe ve teşkilatından ve ona karşı Batı cephesindeki kuvvetlerimizin esas olarak iki ordu hâlinde düzenlendiğinden bahsetmiştim. Önceden beri düşündüğümüz saldırı planımızın temelini de belirteyim:

Düşündüğümüz, ordularımızın asıl kuvvetini düşman cephesinin bir yanında ve mümkün olduğu kadar uzağında toplayarak, yok etmeye dönük bir meydan savaşı yapmaktı. Bunun için uygun gördüğümüz duruş asıl kuvvetlerimizi, düşmanın Afyon Karahisar dolaylarında bulunan sağ yan grubunun güneyinde ve Akarçay ile Dumlupınar hizasına kadar olan bölgede toplamaktı. Düşmanın en hassas ve önemli noktası orasıydı. Hızlı ve kesin sonuç almak, düşmanı bu yanından vurmakla mümkündü.

Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa ile Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa bu açıdan bizzat gerekli incelemeleri yapmışlardı. Hareket ve saldırı planımız

çok önceden belirlenmişti.

Konya'ya gelmiş olan general Townshend'in isteği üzerine, kendisiyle görüşmek vesilesiyle Ankara'dan hareket ederek 23 Temmuz 1922 akşamı Batı cephesi karargâhının bulunduğu Akşehir'e gittim. Herekât hakkında Genelkurmay başkanının da katılımıyla görüşmeyi uygun gördük. Ben, 14 Temmuz'da Konya'ya gittim. 27 Temmuz'da tekrar Akşehir'e döndüm. Fevzi Paşa Hazretleri de, 25 Temmuzda Akşehir'e gelmişti. 27-28 Temmuz gecesi birlikte gerçekleştirdiğimiz görüşmeler sonunda, belirlenmiş olun plan gereği saldırmak üzere, 19 Ağustos'a kadar bütün hazırlıkların tamamlanmasına karar verdik.

28 Temmuz 1922 günü, öğleden sonra yapılan bir futbol karşılaşmasını seyretmek bahanesiyle ordu ve bazı kolordu komutanları Akşehir'e davet edildi. 28-29 Temmuz gecesi komutanlarla genel olarak saldırı hakkında görüş alışverişinde bulundum. 30 Temmuz 1922 günü Genelkurmay başkanı ve Batı çephesi komutanıyla yeniden görüşerek sadırının şekil ve ayrıntılarını belirledik. Ankara'da, davet ettiğimiz millî Savunma Bakanı Kâzım Paşa da, 1 Ağustos 1922 öğleden sonra Akşehir'e ulaştı. Ordunun hazırlıklarının tamamlanmasında millî Savunma Bakanlığı'nın üzerine düşen konular belirlendi.

Saldırıya Hazırlık Emri

Ordunun hazırlıklarının tamamlanmasıyla saldırının hızandırılmasını emrettikten sonra tekrar Ankara'ya döndüm. Batı Cephesi komutanı 6 Ağustos 1922'de ordularına gizli olarak saldırıya hazırlık emri verdi.

Genelkurmay başkanı ve Millî Savunma Bakanı olan paşalar da Ankara'ya döndüler.

Efendiler, saldırı için yeniden cepheye gitmeden önce, Ankara'da belirlenmesi gereken bazı durumlar vardı. Henüz Bakanlar Kurulu'nu saldırı emri verdiğimden tamamen bilgilendirmemiştim. Artık onları da resmen bilgilendirmenin zamanı gelmişti. Düzenlediğimiz bir toplantıda iç, dış ve askerî durumu görüşüp tartıştıktan sonra, saldırı konusunda Bakanlar Kurulu'yla karar birliğine vardık.

Önemli başka bir konu daha vardı. Muhalifler, ordunun kokuştuğundan, kıpırdayacak hâlde olmadığına, böyle olumsuz ve belirsizlikler içinde beklemenin felaketlere yol açacağına dair propagandalarına büyük hız vermişlerdi. Gerçi, Meclis'te bu düşünce akımının meydana getirdiği yansımalar, zaten düşmanlardan çok gizlemek istediğim harekât açısından çok faydalıydı. Fakat bu kötü propaganda en yakın ve en inançlı kişiler üzerinde dahi kötü etki meydana getirmeye başlamış, onlarda da tereddütler oluşturmuştu. Onları da yakında yapacağım *saldırı hakkında ve altı-yedi günde* düşmanın asıl gücünü yeneceğime dair olan güvenim konusunda aydınlatmayı ve sakinleştirmeyi gerekli gördüm. Bunu da yaptıktan sonra Ankara'yı terkettim. Genelkurmay başkanı benden önce, 13 Ağustos 1922'de cepheye gitmişti.

Ben, birkaç gün sonra hareket ettim. Hareketimi çok sınırlı bir kaç kişiden başka bütün Ankara'dan gizledim. Benim ortadan kaybolacağımı bilenler, buradaymışım gibi davranacaklardı. Hatta benim Çankaya'da, çay ziyafeti vereceğimi de gazetelerle ilan edeceklerdi. Bunu tabii ki o zamanlar duymuşsunuzdur. Trenle hareket etmedim. Bir gece otomobil ile Tuz Gölü üzerinden Konya'ya gittim. Konya'ya hareketimi oradaki hiç kimseye telgrafla bildirmediğim gibi Konya'ya ulaşır ulaşmaz telgraf merkezini kontrol altına aldırarak Konya'da olduğumun da hiçbir tarafa bildirilmemesini sağladım.

20 Ağustos 1922 günü öğleden sonra saat dörtte Batı cephesi karargâhında, yani Akşehir'de bulunuyordum. Kısa bir görüşmenin ardandan, 26 Ağustos 1922 sabahı düşmana saldırı için cephe komutanına emir verdim.

26 Ağustos 1922 Saldırı Emri

20-21 Ağustos 1922 gecesi Birinci ve İkinci Ordu komutanlarını da cephe karargâhına davet ettim. Genelkurmay başkanı ile cephe komutanının da katılımıyla, saldırı şekli hakkındaki görüşleri, harita üzerinde kısa bir savaş oyunu şeklinde açıkladıktan sonra cephe komutanına, o gün vermiş olduğum emri tekrar ettim. Komutanlar faaliyete geçtiler. Saldırımız, bir baskın ve taktik savaşı şeklinde gerçekleştirilecekti. Bunun mümkün olabilmesi için hazırlıkların gizli kalmasına önem vermek gerekiyordu. Bu sebeple, bütün

harekât gece gerçekleştirilecek, birlikler gündüzleri köylerde ve ağaçlıkların altında dinleneceklerdi. Saldırı bölgesinde yolların düzenlenmesi ve benzeri faaliyetlerle düşmanın dikkatini çekmemek için, diğer bazı bölgelerde de aynı şekilde sahte çalışmalarda bulunulacaktı.

24 Ağustos 1922'de karargâhımızı Akşehir'den saldırı cephesinin gerisindeki Şuhut kasabasına taşıttırdık. 25 Ağustos 1922 sabahı da Şuhut'tan, savaşı idare ettiğimiz Kocatepe'nin güneybatısındaki çadırlı ordugâha taşıdık. 26 Ağustos sabahı Kocatepe'de hazır bulunuyorduk. Sabah saat 5.30'da topçu ateşimizle saldırı başladı.

Başkomutanlık Savaşı

Efendiler, 26-27 Ağustos günlerinde, yani iki gün içinde düşmanın Afyon Karahisar'ın güneyindeki 50 ve doğusundaki 20-30 kilometre uzunluğundaki cephelerini düşürdük. Yenilen düşman ordusu, kuvvetinin büyük kısmını, 30 Ağustos'a kadar Aslıhanlar civarında kuşattık. 30 Ağustos'ta yaptığımız savaş sonucunda (buna Başkomutan, savaşı unvanı verilmiştir) düşmanın asıl bölümünü ortadan kaldırıp esir ettik. Düşman ordusu başkomutanlığını yürüten general Trikopis de esirler arasında bulunuyordu. Demek ki, düşündüğümüz kesin sonuç beş günde alınmış oldu.

31 Ağustos 1922 günü ordularımız, asıl kuvvetiyle İzmir yönünde hareket ederken, diğer kısımlarıyla da düşmanın Eskişehir ve kuzeyinde bulunan kuvvetlerini yenmek üzere hareket ediyorlardı.

Ateşkes Teklifi

Efendiler, başkomutanlık savaşının sonucuna kadar her gün büyük başarılarla gelişen saldırılarımızı resmî tebliğlerde çok önemsiz harekâttan ibaret gösteriyorduk. Amacımız, mümkün olduğu kadar durumu dünyadan gizlemekti. Çünkü, düşman ordusunu tamamen yok edeceğimizden emindik. Bunu anlayıp, düşman ordusunu felaketten kurtarmak isteyecek olanların yeni girişimlerine fırsat vermemeyi uygun görmüştük. Gerçekten de, bizim hareketimizi hissettikleri zaman ve saldırımızın ardından başvurular yapılmıştır. Meselâ, saldırmakta bulunduğumuz sırada Bakanlar Kurulu

Başkanı Rauf Bey'den ateşkes teklifi hakkında İstanbul'da başvuruda bulunulduğuna dair 4 Eylül 1922 tarihli bir telgraf almıştım. Verdiğim cevap aynen şudur:

5/9/1922

Tel, makama özeldir

Bakanlar Kurulu Başkanlığına

C(evap): Anadolu'daki Yunan ordusu kesin bir şekilde yenilmiştir. Yunan ordusunun artık yeniden ciddi bir direniş gösterme ihtimali yoktur. Anadolu için herhangi bir görüşmeye gerek kalmamıştır. Ateşkes Antlaşması ancak Trakya için söz konusu olabilir. Bu durumda *Eylül'ün 10'una* kadar doğrudan doğruya Yunan hükümeti veya İngiltere aracılığıyla, hükümetimize resmen başvurduğu takdirde aşağıdaki şartlar ileri sürülerek cevap verilmelidir. Bu tarihten, yani Eylül'ün 10'undan sonra yapılacak başvuruların cevabının başka şekilde olma ihtmali vardır. Bu takdirde durum ayrıca tarafıma bildirilmelidir.

1) Ateşkes Antlaşması'nın imzalanışından itibaren on beş gün içinde Trakya, 1914 sınırlarına kadar kayıtsız şartsız Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinin kamu görevlilerine ve askerî kuvvetlerine teslim edilmiş olacaktır.

Yunanistan'daki esirlerimiz on beş gün içinde İzmir, Bandırma ve İzmit imanlarında tesli edilecektir.

Yunan ordusunun üç buçuk yıldan beri Anadolu'da sergilediği yıkımı tamir etmeye şimdiden söz verecektir.

Büyük Millet Meclisi Başkanı Başkomutan
Mustafa Kemal

Ordularımız İzmir Rıhtımında İlk Verdiğim Hedefe, Akdeniz'e Ulaştılar

Şahsen bana verilen bir telsiz telgrafta da, İzmir'deki İtilaf devletleri konsoloslarına benimle görüşmelerde bulunma yetkisini verildiğinden, hangi gün ve nerede görüşebileceğim soruluyordu. Buna verdiğim cevapta da, 9 Eylül 1922'de Nif'te (Burası daha sonra Kemalpaşa ismini almıştır) görüşebileceğimizi bildirmiştim. Gerçekten de, dediğim günde ben Nif'te

bulundum. Fakat, görüşme isteyenler orada değildi. *Çünkü, ordularımız İzmir rıhtımında ilk verdiğim hedefe, Akdeniz'e ulaşmış bulunuyorlardı.*

Saygıdeğer efendiler, Afyon Karahisar-Dumlupınar meydan savaşı ve ondan sonra düşman ordusunu tümüyle yok veya esir eden ve kılıç artıklarını da Akdeniz'e, Marmara'ya döken harekâtmızı açıklayıcı ve vasıflandırıcı sözler söylemeyi gereksiz sayarım.

Her safhasıyla düşünülmüş, hazırlanmış, yönetilmiş ve zaferle sonuçlandırılmış olan bu harekât, Türk ordusunun, Türk subay ve komuta heyetinin yüksek kudret ve kahramanlığını tarihte bir daha belirleyen çok büyük bir eserdir.

Bu eser, Türk milletinin hürriyet ve bağımsızlık düşüncesinin ölümsüz bir abidesidir. Bu eseri meydana getiren bir milletin evlâdı, bir ordunun başkomutanı olduğumdan sonsuza kadar mesut ve bahtiyarım.

Efendiler, işte şimdi diplomasi alanına geçebiliriz. Gerçi askerî zaferimizden ümetsiz olup daha önce diplomasi yoluyla meseleyi çözme düşünce ve iddiasında olanları söylediklerini yapmak için biraz fazlaca bekletmiş oldum. Böylece, sonuçta benim de diplomasi alanında ciddi olarak çalıştığımı görerek memnun olmaları gerekirdi. Böyle olup olmadığını göreceğiz.

Ordularımız, İzmir ve Bursa'yı geri aldıktan sonra, Trakya'yı Yunan ordusundan kurtarmak için, İstanbul ve Çanakkale yönlerinde yürüyüşlerine devam ederken, o zaman İngiltere başbakanı olan Lloyt Corc, fiili olarak savaşa karar vermiş bir tavırla sömürgelerinden yardımcı birlikler isteğinde bulunmuş. Ondan sonraki davranışlara bakılırsa Lloyt Corc'un isteğinin yerine getirilmediğini kabul etmek gerekir.

İtilaf Devletlerinin 23 Eylül 1922 Tarihli Ateşkes Teklifi

Bu sıralarda, İstanbul'da Fransız yüksek komiseri olarak bulunan General Pelle benimle görüşmek üzere İzmir'e geldi. Tarafsız bölge olarak adlandırdığı bir sahaya, ordularımızın grmemesinin uygun olacağını tavsiye etti. Millî hükümetimizin böyle bir bölge tanımadığını, Trakya'yı da kurtarmadıkça ordularımızın durdurulmasına imkân olmadığını söyledim. General Pelle, Mösyö Franklen-Buyon'un benimle görüşmek üzere gelmek

istediğini bildiren özel bir telgrafı da gösterdi. Kendisini İzmir'de kabul edeceğimi söyledim. Mösyö Franklen-Buyon bir Fransız savaş gemisiyle İzmir'e geldi. Fransa hükümeti tarafından, İngiltere ve İtalya hükümetlerinin de başarımızdan dolayı benimle görüşmeye geldiğini söyledi. Biz Franklen-Buyon'la görüşürken, 23 Eylül 1922 tarihli İtilaf devletleri dışişleri bakanları imzasıyla bir nota geldi. Bu nota temel olarak iki konuya değiniyordu. Biri, askerî harekatın durdurulması, diğeri konferansa, barışa aitti.

Biz, Rumeli'de millî sınırlarımıza kadar Doğu Trakya'yı tamamen almadıkça askerî hareketten vazgeçemezdik. Ancak, vatanımızın bu kısmından düşman birlikleri çıkarıldığı takdirde kendiliğinden fazla bir hareket yapmaya gerek kalmayacaktı. Bu notada, Venedik veya başka bir şehirde toplanacak olan İngiltere, Fransa, İtaya, Japonya, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven devleti ve Yunanistan'n çağırılacağı bir konferansa delegelerimizi göndermeyi uygun görüp görmeyeceğimiz sorulmakla birlikte, görüşmeler sırasında boğazlardaki tarafsız bölgelere bizim tarafımızdan asker gönderilmemesi şartıyla, Edirne dâhil olmak üzere Meriç'e kadar Trakya'nın bize iadesi hakkındaki isteğimizin kabul edilebilir görüleceği bildiriliyordu.

Notada, boğazlardan, azınlıklardan, Milletler Cemiyeti'ne gireceğimizden de bahsedilmekteydi.

Konferansın toplanmasından önce, Yunan birliklerinin, İtilaf devletleri komutanlarının çizecekleri bir sınırın gerisine çekilmesi için, İtilaf devletlerinin baskı uygulayacağı va'dedilmekte ve bu konuda görüşülmek üzere Mudanya veya İzmit'te bir toplantı düzenlenmesi teklif edilmekteydi.

Mudanya Konferansı

29 Eylül 1922 tarihinde, bu notaya verdiğim kısa cevapta, Mudanya Konferansı'nı kabul ettiğimi bildirdim. Fakat, Meriç Nehri'ne kadar Trakya'nın derhâl bize iade edilmesini istedim. Konferansın 3 Ekimde toplanmasının uygun olacağını söyledim. Mudanya Konferansı'na başkomutanlık adına olağanüstü yetkiye sahip olarak Batı cephesi orduları komutanı İsmet Paşa'yı delege tayin ettiğimi bildirdim. Bu notaya hükümet

tarafından da 4 Ekim 1922 tarihli uzun bir cevap verildi. Bu cevapta konferans yeri için İzmir teklif edildi. Boğazlar meselesi dolayısıyla; Rusya, Ukrayna ve Gürcistan cumhuriyetlerinin de davet edilmesi istendi. Diğer meseleler hakkında da görüşlerimiz topluca bildirildi.

Mudanya'da İsmet Paşa'nın başkanlığında, İngiltere delegesi General Harington, Fransa delegesi General Charpy, İtalya delegesi General Mombelli'den oluşan konferans toplandı. Bir hafta kadar devam eden tartışmalı görüşmelerden sonra, 11 Ekimde Mudanya Ateşkes Antlaşması imzalandı. Böylece Trakya anavatana katıldı.

Efendiler, zaferin ardından İzmir'de bizim siyasi ilişkilerimiz üzerine, Ankaara'da Bakanlar Kurulu'nun, daha doğrusu bazı bakanların telaşlı bir durum aldıkları hissedildi.

Askerî görevimin son bulmuş olduğunu, bundan sonraki siyasi işlerin Bakanlar Kurulu'na ait olduğunu hissettirecek şekilde beni Ankara'ya davet ettiler. Hâlbuki, ne askerî görevim son bulmuştu, ne de siyasi ve diplomatik ilişkilerle uğraşmaktan uzak durabilirdim. Bu durumda, İzmir'den, ordunun başından ve kurduğum siyasi ilişkilerden uzaklaşamazdım. Bu sebeple benimle görüş alış-verişinde bulunmak istek ve ısrarında bulunduklarına göre Bakanlar Kurulu'nun veya ilgili bakanların İzmir'e yanıma gelmelerini teklif ettim. Bakanlar Kurulu Başkanı Rauf Bey'le Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey geldiler.

Rauf Bey, İzmir'de benden bazı özel isteklerde de bulundu. Meselâ, Ali Fuat Paşa ile Refet Paşa'nın zafer dolayısıyla terfilerini ve kendilerine uygun birer görev verilerek ödüllendirilmelerini rica etti. Sizlerin de bildiği üzere, savaştan önce Ali Fuat ve Refet Paşaların millî mücadeleye katılmalarını sağlamak üzere bazı girişimlerde bulunmuştum. Fakat başarılı olamadım. Zaferden dolayı, askerî hareketlerde fiili olarak hizmet edip haketmiş olan komutan ve subaylar terfi ve takdir ile ödüllendirilmişlerdi. Askerî harekâta katılmaktan kaçınan kimselerin de, bizzat orada bulananlarla birlikte ödüllendirilmeleri şüphesiz, kötü etki doğurabilirdi. Kısacası, Rauf Bey'e, isteğini yerine getiremeyeceğimi söyledim. Fakat Ali Fuat Paşa, Meclis ikinci başkanı olduğuna göre konumu ve görevi kendisinin memnun olabileceği bir düzeydeydi. Yalnız, açıkta bulunan Refet Paşa'ya uygun bir görev bulmaya çalışacağımı vadettim. Kendisini İzmir'e davet etmesini

söyledim. Refet Paşa İzmir'e gelmişti. Fakat, tam benim Ankara'ya döndüğüm geceye tesadüf ettiği için kendisiyle orada görüşülemedi.

Refet Paşa'nın görevlendirilmesi daha sonra, Ankara'dan Bursa'ya seyahatim sırasında gerçekleşti.

Barış Konferansına Göndereceğimiz Delegeler

Efendiler, İzmir'den Ankara'ya dönüşümde, başlıca Mudanya Konferansı görüşmeleriyle meşgul olundu. Bir yandan da Bakanlar Kurulu'nda, Meclis'te, komisyonlarda barış konferansına gönderilecek delegasyon söz konusu oluyordu. Bakanlar Kurulu Başkanı Rauf Bey, Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey ve Sağlık Bakanı Rıza Nur Bey gidecek delegasyonun doğal üyeleri gibi görülüyordu. Ben, henüz bu konuda kesin görüş ve kararımı belirlememiştim. Ancak, Rauf Bey'in başkanlığında oluşturulacak bir delegasyonun bizim için hayati olan konularda başarılı olacağına emin olamıyordum. Rauf Bey'in de kendisini zayıf gördüğünü hissediyordum. Danışman olarak İsmet Paşa'nın kendisine katılmasını teklif etti. Bu teklif üzerine ileri sürdüğüm değerlendirmede, "İsmet Paşa'dan danışman olarak elde edilecek yarar sınırlıdır; İsmet Paşa başkan olusa daha büyük yarar sağlanacağına ben de inanıyorum" dedim. Bu konu üzerinde fazla durulmadı. Ondan sonra, Rauf Bey delegasyon meselesinde başladıkları farklı oluşumlara devam ettiler. Ben, buna önem veriyor görünmedim. Mudanya Konferansı son bulmuştu. İsmet Paşa ile Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa Bursa'da bulunuyorlardı. Kendileriyle görüşmek üzere Bursa'ya gittim. Yanımda Millî Savunma Bakanı Kâzım Paşa da vardı. Doğuda aleyhinde gelişen fikrî ve fiili gelişmelerden dolayı görev yapmaya artık imkân kalmaması üzerine Ankara'ya gelmek zorunda kalan Kâzım Karabekir Paşa'yı, İstanbul'da kendisine görev vermek üzere de Refet Paşa'yı birlikte götürdüm. Bursa'da kaldığım günlerde, Refet Paşa'yı bilindiği gibi İstanbul'a gönderdim. İsmet Paşa'yı da delegasyon başkanlığı görevini yürütüp yürütemeyeceğini, elimdeki bunca bilgiye rağmen bir daha araştırdım. Mudanya Konferansı'nı nasıl yönettiğini detaylarıyla anlamaya çalıştım. İsmet Paşa'nın kendisine, düşüncelerimle ilgili tek bir kelime söylemiyordum. Sonunda olumlu olarak kararımı verdim. İsmet Paşa'nın de-

legasyon başkanı olması için daha önce dışişleri bakanı olmasını uyun gördüm. Bunu sağlamak için, doğrudan doğruya Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey'e özel ve gizli olarak yazdığım bir şifre telgrafta Dışişleri Bakanlığı'ndan istifa etmesini ve yerine İsmet Paşa'nın seçilmesi için bizzat yardımcı olmasını rica ettim.

Ankara'dan hareketimden önce Yusuf Kemal Bey, bana, delegasyon başkanlığı görevini en iyi İsmet Paşa'nın yapabileceğini söylemişti. Yusuf Kemal Bey'den, kendisine gönderdiğim yazımı anlayışla karşılayarak gereğini yerine getirdiğine dair cevap aldım.

Lozan Barış Konferansı'na Davet

İşte ondan sonra idi ki, İsmet Paşa'ya, bir oldu bitti şeklinde Dışişleri Bakanı olacağını ve ondan sonra da barış konferansına delegasyon başkanı olarak gideceğini söyledim. Paşa birden, bire hayret içinde kaldı. Asker olduğunu belirterek özür bildirdi. En sonunda, teklifimi bir emir sayarak itaat gösterdi. Yeniden Ankara'ya döndüm. Bu sırada, 28 Ekim 1922'de İtilaf devletleri tarafından Lozan'da toplanacak olan barış görüşmelerine davet edildik. İtilaf devletleri, hâlâ İstanbul'da bir hükümet olduğunu kabul etmek istiyor ve onu da bizimle birlikte konferansa davet ediyordu.

Saltanatın Kaldırılması

Bu ortak davet durumu, kesin olarak saltanatın kaldırılması sonucunu getirdi. Gerçekten de, 1 Kasım 1922 tarihli kanun gereği, hilafet ile saltanat birbirinden ayrıldı. İki buçuk yılı aşkın bir zamandan beri fiili olrak duruma hakim olan millî egemenlik teyit edildi. Hilafet, açık bir hukuka sahip olmaksızın bir süre daha bırakıldı.

Efendiler, bu konuda tutanaklara geçmiş yeteri kadar bilgi vardır. Konunun özelliğine ait yönler belki yüce heyetinizi ilgilendirir düşüncesiyle, bazı bilgiler vereceğim:

Biliyorsunuz ki, saltanat ve hilafet makamları ayrı ayrı ve birlikte olarak önemli meselelerden sayılmaktaydı. Bunu destekleyen bir hatıramı anlatayım. 1 Kasım 1922 tarihinden önce Meclis çevrelerinde muhalifler, benim

saltanatı kaldıracağım hakkında telaşlı ve heyecanlı propagandalar yapıyorlardı.

Rauf Bey, bir gün Meclis'teki odama gelerek önemli bazı konulara dair benimle görüşmek istediğini ve akşam, Keçiören'de Refet Paşa'nın evine gidersem daha güzel konuşabileceğimizi söyledi. Rauf Bey'in teklifini kabul ettim. Fuat Paşa'nın da katılmasına olurumu istedi. Onu da uygun gördüm. Refet Paşa'nın evinde dört kişi toplandık. Rauf Bey'den dinlediklerimin özeti şuydu: Meclis, saltanat makamının ve belki de hilafetin ortadan kaldırılmak istendiği endişesiyle üzgündür. Sizden ve sizin gelecekte alacağınız durumdan şüphe etmektedir. Bu durumda, Meclis'i ve dolayısıyla kamuoyunu tatmin etmeniz gerektiğine inanıyorum.

Rauf Bey'in Saltanat ve Hilafet Hakkındaki Düşüncesi

Rauf Bey'den saltanat ve hilafet hakkındaki düşünce ve değerlendirmelerinin ne olduğunu sordum. Verdiği cevapta şu açıklamalarda bulundu: "Ben" dedi, "saltanat ve hilafet makamına vicdanen ve duygusal olarak bağlıyım. Çünkü, benim babam padişahın ekmeği ve nimetiyle yetişmiş, Osmanlı devlet adamları arasındaki yerini almıştır. Benim kanımda da o nimetin parçaları vardır. Ben nankör değilim ve olamam. Padişaha bağlılığımı korumak borcumdur. Halifeye bağlılığım ise terbiyemin gereğidir. Bunlardan başka değerlendirmelerim de vardır. Bizde kamuoyunu kontrol etmek güçtür. Bunu ancak herkesin ulaşamayacağı kadar yüksek görülmeye alışılmış bir makam sağlayabilir. O da saltanat ve hilafet makamıdır. Bu makamı kaldırmak, onun yerine başka bir değer koymaya çalışmak felaket ve yıkım getirir. Asla doğru olamaz".

Rauf Bey'den sonra, karşımda oturan Refet Paşa'dan değerlendirmelerini sordum. Refet Paşa'nın cevabı şu oldu: "Rauf Bey'in düşünce ve değerlendirmelerine tümüyle katılıyorum. Gerçekten de, bizde padişahlıktan, halifelikten başka bir yönetim şekli söz konusu olamaz".

Ondan sonra, Fuat Paşa'nın düşüncelerini öğrenmek istedim. Paşa, Moskova'dan yeni geldiğinden, durumu kamuoyunun duygu ve düşüncelerini yeteri derecede incelemeye henüz zaman bulamadığından bahsederek,

görüşülen konu hakkında kesin bir düşünce belirtmekte mazur olduğunu söyledi.

Ben, muhataplarıma kısaca şu cevabı verdim: "Söz konusu ettiğiniz mesele bugünün meselesi değildir. Meclis'te bazılarının telaşlanmasına ve heyecanlanmasına da gerek yoktur".

Rauf Bey, bu cevabımdan memnun göründü. Fakat şu veya bu şekilde, söz konusu mesele hakkında görüşülmeye devam edildi. Akşam üzeri başlayan görüşmemiz, bütün gece sabaha kadar uzadı. Rauf Bey'in bir şeyi sağlamak istediğini hissettim. Benim hilafet, saltanat ve ileride şahsen alabileceğim durum hakkında kendilerine söylediğim ve tatmin edici buldukları sözleri bana kürsüden bizzat Meclis'e söyletmek...

Kendilerine söylediğim sözleri aynen Meclis'e söylemekte bir sakınca görmediğimi bildirdim. Fazla olarak, bu sözleri kurşun kalemle bir kağıt parçasına yazıp ertesi günü Meclis'te bir bahaneyle söylev şeklinde okuyacağımı vadettim. Bu va'dimi yerine de getirdim. Benim bu sözlerim, muhalifler tarafından Rauf Bey'in bir başarısı olarak görülmüş ve kendisi takdir edilmiş...

Saltanatın Kaldırılması Meclis'te Görüşülürken Rauf Bey'e Verdiğim Rol

Efendiler, ihtimal Rauf Bey, birtakım şahısların yanında üslendiği görevi yerine getirmişti. Ben de genel ve tarihî görevimden, o güne ait safhayı, açıkladığım gibi yerine getirmiştim. Fakat, genel görevimin, asıl noktayı yerine getirip uygulamak gerektiği zaman da asla tereddüt etmedim. Tevfik Paşa'nın telgrafları vesilesiye saltanatı hilafetten ayırmaya ve öncelikle saltanatı kaldırmaya karar verdiğim zaman, ilk yaptığım işlerden biri de, derhâl, Rauf Bey'i, Meclis'teki odama çağırmak oldu. Rauf Bey'in, Refet Paşa'nın evinde sabahlara kadar dinlediğim düşüncelerini hiç bilmiyormuşum gibi ayakta, kendisinden şu istekte bulundum: "Hilafet ve saltanatı birbirinden ayırarak saltanatı kaldıracağız! Bunun uygun olduğuna dair kürsüden konuşma yapacaksınız!" Rauf Bey'le fazladan bir tek kelime dahi konuşmadık. Rauf Bey odamdan çıkmadan önce, aynı amaçla çağırmış

olduğum Kâzım Karabekir Paşa geldi. Ondan da aynı çerçevede konuşmasını rica ettim.

Efendiler, o tarihe ait tutanaklarda görüldüğü gibi Rauf Bey kürsüden bir-iki kez konuşma yaptı. Hatta saltanatın kaldırıldığı günün bayram olarak kabul edilmesi teklifini de ileri sürdü.

Burada, bir nokta, zihinlerde düğüm olarak kalabilir. Bana, padişaha bağlılığını korumayı borç bildiğinden, saltanat makamının yerine başka bir şeklin konulmaya çalışılmasının felaket ve yıkım getireceğinden sözetmiş olan Rauf Bey benim yeni *kararımı öğrendikten sonra ve özellikle* kararımın lehinde, saltanatın kaldırılması hakkında konuşma yapmasına dair teklifim karşısında hiç bir değerlendirmede bulunmaksızın boyun eğmiştir. Bu tavır ve hareketi nasıl yorumlanabilir? Rauf Bey, eski düşüncelerini değiştirmiş miydi? Yoksa düşüncelerinde aslında samimi değil miydi? Bu iki noktayı birbirinden ayırmak ve biri üzerinde kesin bir hüküm vermek zordur.

Efendiler, böyle zor bir hüküm vermeye girişmektense, durumun değerlendirmesini kolaylaştırmaya yardımcı olacak bazı safhalar, iş ve tartışmaları yüce heyetinize hatırlatmayı tercih ederim.

Lozan Barış Konferansı'na Tevfik Paşa ve Arkadaşları da Katılmak İstiyordu

Daha önce belirttiğim gibi, saltanatın kaldırılması, Lozan Konferansı'na İstanbul'dan da bir delegasyon heyetinin davet edilmesi ve İstanbul'un, yani Vahdettin, Tevfik Paşa ve arkadaşlarının dahi böyle bir daveti, Türk milletinin büyük emek ve fedakârlıklarla elde ettiği menfaati küçültme, hatta anlamsız bir duruma düşürme pahasına olduğu hâlde, kabul etmesi yüzünden ileri gelmişti.

Tevfik Paşa, önce benim şahsıma bir telgraf verdi. 17 Ekim 1922 tarihli olan bu telgrafta; Tevfik Paşa, kazanılan zaferlerin, bundan böyle İstanbul ve Ankara arasında ayrılık ve ikiliği kaldırmış ve millî birliğimizi sağlamış olduğunu yazıyordu. Yani Tevfik Paşa demek istiyordu ki, memlekette düşman kalmadı. O hâlde padişah yerinde, hükümet onun yanında. Millete düşen, bu makamların vereceği emirlere itaat etmektir. Bu durumda, birliğe engel elbette bir şey kalmamış olur. Yalnız Ankara'dan biraz daha hizmet istemek

uyanıklığında bulunuyordu. O da, barış konferansına İstanbul'un ve Ankara'nın birlikte davet edildiğine dayanarak, daha önce tarafımdan çok gizli bir emri taşıyan bir kişinin mümkün olduğunca hızlı bir şekilde İstanbul'a gönderilmesini sağlamaktı. (Belge 260)

Tevfik Paşa'ya bildirilmek üzere, İstanbul'da Hamit Bey'e yazdığım telgrafta "Tevfik Paşa ve arkadaşlarının devletin siyasetini bulandırmaktan kaçınmamalarının ne büyük sorumluluk doğuracağının ortada olduğunu" bildirdim. (Belge 261)

Ne yazık ki Hamit Bey, bu telgrafımın aynen Tevfik Paşa'ya bildirilmesi gerektiği konusunda tereddüt yaşamış, bunu kendine özel direktif olarak algılamış, bununla birlikte bu telgrafımın içeriği çerçevesinde Tevfik Paşa'ya üç gün içinde beş defa bildiride bulunmuş; hatta Tevfik Paşa ve çalışma arkadaşlarının, konferansa delege göndermemeleri için gazetelere, ajanslara bildirilmesi gereken konuşmanın prensiplerini içeren bir müsvedde dahi göndermiş. (Belge 262)

Menfaatlerini Kirli Bir Tahtın Çürümüş, Çökmüş Ayaklarına Sarılmakta Görenler

Bütün menfaatlerini kirli bir tahtın çürümüş, çökmüş ayaklarına sarılmakta gören Tevfik Paşa ve benzeri paşalardan oluşan Vahdettin'in ekibinin, gizli amaçlarını mutlaka kabul ettirmekten başka hiçbir şeyle uğraşmadıkları anlaşılıyordu. Tevfik Paşa'nın bana çektiği telgrafa verilen cevaptan haberi olmadığını bildirdikten sonra, doğrudan doğruya 29 Ekim 1922 tarihli telgrafıyla ve sadrazam unvanıyla Meclis başkanlığına başvurdu. (Belge 263)

Başvurunun içeriği, Osmanlı devrinin Tevfik paşalarına has bir şekildeydi.

Tevfik Paşa ve arkadaşları, bu telgraflarıyla, elde edilen başarının kazanılmasına hizmet ettiklerinden bahsedecek kadar cesaret gösterebilmişlerdir.

Efendiler, Osmanlı Devleti'nin gayrimeşru olarak hükümeti adını taşıma gafletinde bulunan Tevfik Paşa, Ahmet İzzet Paşa ve benzerlerinden oluşan son Osmanlı kabinesiyle fazla meşgul olmak faydasızdır. Sözümü Meclis görüşmelerine getireceğim.

Söz konusu mesele dolayısıyla, Meclis'te 30 Ekim 1922 günü görüşmeler başladı. Bir çok konuşmacı, pek çok şey söylediler. İstanbul'daki Osmanlı hükümetlerini, Ferit Paşa devresinden sonra, Tevfik Paşa perdesinin açıldığını ve bu perdeyi açanların anlayıştan yoksun, vicdandan mahrum bir-takım insanlar olduğunu söyleyerek, bu adamlara gereken kanuni işlemin yapılmasını istediler.

"Böyle bir zihniyeti taşıyan yani bize bu kadar ahmakça tekliflerde bulunan kimseler..... gerçekten Bâbıâli'nin tarihî kimliğine imza koyan ve herşeyden çok oraya bağlı olan kimselerdir..." dediler.

İstanbul'da hükümet adını takınan adamların, Hıyanet-i Vataniye Kanunu'na göre cezalandırılmalarına ait önergeler okundu.

Efendiler, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkıldığını, yeni bir Türkiye devletinin doğduğunu, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'yla egemenlik haklarının millete ait olduğunu ifade eden bir önerge hazırlandı. Sekseni aşkın arkadaşa imzalattırıldı. Bu önergede benim de imzam vardır.

Bu önerge okunduktan sonra, ciddi olarak muhalif tavır alanların başında iki kişi görüldü. Bunlardan biri, Mersin milletvekili olan Albay Salahattin Bey'dir. İkincisi, İzmir'de asılan Ziya Hurşit'tir. Bunlar, saltanatın kaldırılmaması düşüncesinde olduklarını açıkça ortaya koydular.

Osmanlı Saltanatının Kaldırılma Kararının Verildiği Gün Meclis'te Yapılan Toplantılar

Efendiler, 31 Ekim 1338/1922 günü Meclis toplanmadı. Bugün Müdafaa-i Hukuk Grubu toplantısı oldu. Bu toplantıda Osmanlı saltanatının kaldırılmasının zorunlu olduğu hakkında bir konuşma yaptım. 1 Kasım 1338-1922 günü Meclis toplantısında aynı konu uzun tartışmalara sahne oldu. Meclis'te de ayrıntılı konuşmalar yapma gereği duydum (Belge 264). İslam ve Türk tarihinden bahsederek hilafet ve saltanatın ayrılabileceğini, egemenlik ve millî saltanat makamının Türkiye Büyük Millet Meclisi olabileceğini tarihî olaylara dayanarak açıkladım. Hülâgu'nun, halife Mu'tasım'ı idam ederek dünya üzerinde fiili olarak hilafete son verdiğini ve H. 924/M. 1517'de Mısır'ı ele geçiren Yavuz'un, orada unvanı halife olan bir

sığınmacıya önem vermeseydi, hilafet unvanının zamanımıza kadar miras kalmış olmayacağını anlattım.

Bundan sonra, konuya ait önergeler, üç komisyona; Teşkilat-ı Esasiye, Şeriye ve Adliye konmisyonlarına gönderildi. Bu üç komisyonun bir araya gelip, bizim takip ettiğimiz amaçlara göre konuyu çözüp sonuçlandırması elbette zordu. Durumu yakından takip etmek gerekiyordu.

Ortak Komisyona Anlattığım Gerçek

Üç komisyon bir odada toplandı. Konuyu görüşmeye başladılar. Şer'iye komisyonu üyesi olan hoca efendiler; hilafetin saltanattan ayrı olamayacağını, bildiğimiz safsatalara dayandırarak iddia ettiler. Bu iddiaların yersizliğini ortaya koyup çürütmek için serbestçe konuşabilecek olanlar ortaya çıkar görünmediler. Biz, çok kalabalık olan aynı odanın bir köşesinde tartışmaları dinliyorduk. Bu şekilde, tartışmanın istenen sonuca ulaşmasını beklemek boşunaydı. Bunu anladık. Sonunda, ortak komisyon başkanından söz istedim. Önümdeki sıranın üstüne çıktım. Yüksek sesle şu konuşmayı yaptım:

"Efendim" dedim. "Egemenlik ve saltanat hiç kimse tarafından hiç kimseye, ilmin gereğidir diye, tartışmayla, görüşmeyle verilmez. Egemenlik, saltanat, güçle, kudretle ve zorla alınır. Osmanoğulları, zorla Türk milletinin egemenlik ve saltanatına el koymuşlardı. Bu zorbalıklarını altı yüzyıldan beri sürdürmüşlerdi. Şimdi de, Türk milleti bu saldırganların hadlerini bildirerek, egemenlik ve saltanatını, isyan ederek kendi eline fiili olarak almış bulunuyor. Bu bir oldu bittidir. Söz konusu olan, millete saltanatını, egemenliğini bırakacak mıyız, bırakmayacak mıyız konusu değildir. Mesele zaten olmuş bitmiş bir gerçeği ifadeden ibarettir. Bu, mutlaka olacaktır. Burada toplananlar, Meclis ve herkes meseleyi tabii görürse bana göre uygun olur. Aksi takdirde, yine gerçek usulüne göre ifade edilecektir. Fakat ihtimal bazı kafalar kesilecektir.

"İşin ilmî yönüne gelince; hoca efendilerin merak ve endişe etmelerine hiç gerek yoktur. Bu konuda ilmî açıklama yapayım" dedim ve uzun uzadıya birtakım açıklamalar yaptım. Bunun üzerine Ankara milletvekillerinden Hoca Mustafa Efendi, "Affedersiniz efendim!" dedi, "Biz konuyu başka açılardan

değerlendiriyorduk. Açıklamalarınızla aydınlandık.” Mesele ortak komisyon tarafından çözülmüştü.

Osmanlı Saltanatının Yıkılış ve Çöküş Merasiminin Son Safhası

Hızla kanun teklifi hazırlandı. Aynı günde Meclis’in ikinci oturumunda okundu. İsim okunarak oylama teklifi üzerine kürsüye çıktım. Dedim ki: “Buna gerek yoktur. Millet ve memleketin bağımsızlığını sonsuza kadar koruyacak prensipleri yüce Meclis’in oybirliği ile kabul edeceğini düşünürüm”. “Oylama!” sesleri yükseldi. Sonunda başkan oya sundu ve “Oybirliğiyle kabul edilmiştir, dedi. Yalnız olumsuz bir ses duyuldu: “Ben muhalifim!..” Bu ses “söz yok!” sesleriyle boğuldu. İşte efendiler; Osmanlı saltanatının yıkılış ve çöküş merasiminin son safhası bu şekilde gerçekleşmiştir.

Hain Vahdettin Bir İngiliz Savaş Gemisiyle İstanbul’dan Kaçıyor

17 Kasım 1338-1922 tarihli resmî bir telgrafın ilk cümlesi şuydu: “Vahdettin Efendi bu gece saraydan ayrılmıştır”. Bu telgrafın bir-iki cümlesini, daha 18 Kasım 1338-1922 gününe ait Meclis tutanaklarından değerlendirmişsinizdir. Fakat, telgrafın aslında, kaçışın kimlerin yardımıyla gerçekleştiği ihtimalinden ve emanetlerin korunmasından ve başka konulardan bahseden alt tarafı da vardır.

Aynı günkü tutanakta okunmuş olan bir mektup örneğiyle ona ekli - ajanslarla ayınlanmış- bir demeç örneğini de yeniden okuyalım:

Mektup örneği

17 Kasım 1338-1922

Bir kopyasını eklediğim resmî demeçte söylendiği gibi, padişah kendisini İngiltere’nin korumasına sokarak bir İngiliz savaş gemisiyle İstanbul’dan ayrılmıştır.

İmza Harington

Ekli olan demeç örneği

Resmen açıklanır ki, padişah, bugünkü durum sonucunda hayat ve hürriyetini tehlikede gördüğünden, bütün müslümanların halifesi sıfatıyla İngiliz koruyuculuğunu ve İstanbul'dan başka bir yere götürülmesini istemiştir. Padişahın isteği bu sabah yerine getirilmiştir. Türkiye'deki İngiliz kuvvetlerinin başkomutanı General Sir Charles Harington, padişahı almaya giderek, bir İngiliz savaş gemisine kadar kendisine refakat etmiş ve padişah gemide Akdeniz filosu genel komutanı amiral Sir de Brock tarafından karşılanmıştır. İngiltere yüksek komiser vekili Sir Nevile Henderson padişahı gemide ziyaret ederek kral V. George'a bildirilmek üzere isteklerini sormuştur.

General Harington'un Ulviye Sultan adında bir kadına gönderdiği Fransızca bir mektup da vardır. Bu mektup, hiçbir cevap verilmemiş olduğu kaydıyla aynen Refet Paşa'ya gönderilmiş. O da bize, 25 Kasım 1338-1922 tarihinde örneğini bildirmişti. Fransızca mektubun bildirilen Türkçe örneği şudur:

Sultan hanımefendi hazretleri, şu an Malta'ya yaklaşmakta olan padişah hazretlerinden, ailesinin durumu hakkında bilgi ricasını bildiren bir telsiz aldım. Bu konuda, geçen cumartesi Yıldız'dan bilgi almış ve kadınefendi hazretlerinin sağlıklı olduklarını öğrenmiş ve derhâl padişaha bildirmiştim. Eğer ailesi hakkında bilgi verirseniz onu derhâl padişaha bildirmekle mutlu olurum. Padişahın içinde bulundukları zorluk dolayısıyla en samimi dileğimin size ve ailesine bildirilmesine izin vermenizi ve en derin saygılarımın kabulünü rica ederim.

İmza Harington

Efendiler, bu son mektup üzerinde durulmaya değer nitelikteydi. Bundan başka, General Harington'un, İstanbul'daki askerî memurumuza yazdığı mektubun ve eklerinin içeriği hakkında değerlendirme yapmayı gereksiz görüyorum.

Asil Bir Milleti Utanılacak Duruma Düşüren Sefil

Kamuoyunu, gerçek durumla karşı karşıya bırakmayı tercih ederim. *Babadan oğula geçmek gibi hatalı bir yöntemin sonucu olarak, büyük bir*

makamı, tantanalı bir unvanı ele geçirebilmiş bir sefilin, onuru çok yüksek, asil bir milleti nasıl utanılacak bir duruma düşürebileceği, o zaman daha tabii bir şekilde anlaşılır.

Gerçekten de, her ne sebep ve şekilde olursa olsun, Vahdettin gibi hayat ve hürriyetini milleti içinde tehlikede görebilecek kadar adi bir mahlukun, bir dakika dahi olsa, bir milletin başında bulunduğunu düşünmek ne acıdır! Teşekküre değer bir şeydir ki, bu alçak, babadan oğula geçen saltanat makamından millet tarafından indirildikten sonra alçaklığını tamamlamış bulunuyor. Türk milletinin bu işte önce davranması övgüye layıktır.

Âciz, adi, duygu ve düşünceden yoksun bir mahlûk, kabul eden herhangi bir yabancı devletin koruyuculuğuna girebilir. Fakat, böyle bir mahlûkun, bütün müslümanların halifesi sıfatını taşıdığını söylemek elbette uygun değildir. Böyle bir değerlendirmenin doğru olabilmesi, öncelikle bütün İslam kitlelerinin esir olmaları şartına bağlıdır. Hâlbuki, dünyada gerçek böyle midir? Biz Türkler, bütün tarihimiz boyunca hürriyet ve bağımsızlığa sembol olmuş bir milletiz! Kıymetsiz hayatlarını iki buçuk gün fazla, sefilce sürükleyebilmek için, her türlü alçaklığı uygun gören halifeler oyununu da sahneden kaldırabileceğimizi gösterdik. Bu şekilde devletlerin, milletlerin birbirileriyle ilişkilerinde şahısların, mensup olduğu devlet ve milletin zararına da olsa, şahsi durum ve hayatlarından başka bir şey düşünemeyecek pespayelerin önemi olamayacağı gerçeğini bir defa daha ortaya koyduk.

Milletlerin ilişkilerinde mankenlerden yararlanma sistemine rağbet dönemine son vermek, çağdaş dünyanın samimi dileğini oluşturmalıdır.

Abdülmecid Efendi'nin Büyük Millet Meclisi Tarafından Halife Seçilmesi

Saygıdeğer efendiler, kaçak halife, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından makamından indirildi. Yerine, sonuncu halife olan Abdülmecit Efendi seçildi.

Meclis tarafından yeni halife seçilmeden önce, seçilecek kişinin de padişahlık sevda ve davasına kapılarak herhangi bir yabancı devlete

sığınması ihtimalini ortadan kaldırmak gerekliydi. Bunun için, İstanbul'da bulunan görevlimiz Refet Paşa'ya, Abdülmecit Efendi ile görüşerek ve hatta elinden Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin hilafet ve saltanat hakkında aldığı kararı tümüyle kabul ettiğine dair bir de senet alarak göndermesini istedim. Bu istediklerim yapılmıştır.

Kasım 1338-1922 günü İstanbul'da Refet Paşa'ya yazdığım bir şifre telgrafla verdiğim talimatta da, başlıca şu noktaları kaydetmiştim:

"Abdülmecit Efendi, müslümanların halifesi unvanını kullanacaktır. Bu unvana başka sıfat ve kelime eklenmeyecektir. İslam âlemine bildirilmek üzere hazırlayacağı bir beyannameyi, aracılığınızla, öncelikle şifre olarak bildirecektir. Uygun görüldükten sonra tekrar ve aracılığınızla kendisine bildirilecek, ondan sonra yayımlanacaktır. Bu beyannamenin metnini başlıca şu noktalar oluşturacaktır:

"a) Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kendisini hilafete seçtiğinden açıkça memnun olduğu bildirilecektir.

"b) Vahdettin Efendi'nin hareket şekli detaylıca kötülenecektir.

"c) Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun onuncu maddesine kadar olan maddelerin içeriği uygun bir şekilde ve önemli anlam ve faydaları belirtilerek Türkiye Devleti'nin ve Büyük Millet Meclisi ve hükümetinin özel durumu ve yönetim şeklinin Türkiye halkı ve bütün İslam âlemi için en yararlı ve en uygun rejim olduğu ifade edilerek belirtilecektir.

"d) Türkiye millî halk hükümetinin geçmişte yaptığı hizmetlerden ve yararlı çalışmalarından övgüyle bahsedilecektir.

"e) Bu beyannamede belirtilen noktalardan başka, siyasi sayılabilecek bir nokta ve fikir ileri sürülmeyecektir".

Kasım 1338-1922 tarihli açık bir telgrafla da Abdülmecit Efendi'ye; "Türkiye devletinin egemenliğini kayıtsız şartsız milletin elinde saklı tutan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na uygun olarak yasama ve yürütme yetkisi kendisinde ortaya konulan, milletin yegâne ve gerçek temsilcilerinden oluşan

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 1 Kasım 1338-1922 tarihinde oybirliğiyle kabul ettiği gerekçe ve prensipler çerçevesinde yüce Meclis tarafından 18 Kasım 1338-1922 tarihinde yapılan oturumda hilafete seçilmiş olduğunu" bildirdim. (Belge 265)

19 Kasım 1338-1922 tarihli bir şifre telgrafla Refet Paşa, yazdığımız telgraflara cevap veriyordu. Abdülmecit Efendi, imzanın üzerinde Müslümanların Halifesi ve *Harameyn'in hizmetkârı* unvanının bulunması ve cuma selamlığında hil'at giyinip, Fatih'in kullandığı şekilde *bir sarık* takınmasının mümkün ve uygun olacağı değerlendirmesinde bulunmuş. İslam âlemine yazacağı beyannamenin içeriği hakkında yaptığı değerlendirmede, Vahdettin Efendi hakkında bir şey söylemekten kaçınmış ve beyannamenin İstanbul gazetelerinde yayımlanırken Türkçesiyle birlikte bir de Arapça örneğinin yayımlanması gerektiğini ileri sürmüş. (Belge 266)

Refet Paşa'ya, makine başında 20 Kasım 1922 günü verdiğim cevapta; müslümanların halifesi unvanıyla birlikte Haremeyn'in hizmetkârı tabirinin kullanılmasını kabul ettim. Cuma merasiminde Fatih'in kıyafetini giymesini normal bulmadım. Redingot veya İstanbulin giyebileceğini, askerî üniformanın normal olarak söz konusu olamayacağını bildirdim. Yayımlanacak beyannamede Vahdettin'in ismi belirtilmeksizin eski halifenin kişiliğinden ve zamanında düşülen aşağılık durumdan bahsedilmesi gerektiğini bildirdim.

Abdülmecid Efendi Babasının Adı Münasebetiyle de Olsa "Han" Unvanından Vazgeçemiyor

Refet Paşa'dan, 20 Kasım 1338-1922'de aldığım şifre telgrafın birinci maddesinde, Refet Paşa diyordu ki: "Abdülmecit Efendi'nin 19 Kasım 1338-1922 tarihli yazısının altında 'Allah'ın elçisinin halifesi, Haremeyn'in hizmetkârı, cümlesinin altında, Abdülaziz Han oğlu Abdülmecit' imzası kullanılmıştır.Efendiler, yaptığımız uyarıyı anlamış olduğunu ifade etmiş olan Abdülmecit Efendi, müslümanların halifesi yerine "Allah'ın elçisinin halifesi" ve babasının ismi dolayısıyla "han" unvanlarını kullanmaktan kendini alamamıştır. Birtakım değerlendirmelerden sonra da, Vahdettin hakkında söz söylemekten kaçındığını, çünkü "başkasının kötü işlerini anlatmak için de olsa, bu şekildeki sözlerin kendi ahlak ve prensiplerine ağır geleceğinin ortada olduğunu" bildirmiş. Bu konu, telgrafın ikinci maddesinde bulunuyordu. Telgrafın üçüncü maddesini, benim, Meclis başkanı sıfatıyla hilafete seçildiğini bildiren telgrafıma yazdığı cevap oluşturuyordu. Bu cevabın başlığı "Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin başkanı

mareşal Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne" diye şahsıma hitap şeklindeydi. Dördüncü maddede, İslam âlemine yayımlayacağı beyanname örneği vardı. Bu beyannamenin yazıldığı İstanbul'un Daru'l-Hilafeti'l-Aliyye (Yüce hilafet makamının merkezi) olduğu da titizlikle kayıtlı bulunuyordu.

21 Kasım 1338-1922 tarihli bir telgrafta, "Allah'ın elçisinin halifesi" yerine, daha önce bildirdiğimiz gibi "müslümanların halifesi" denilecektir dedik. Hilafeti bildiren telgrafımıza vereceği cevabın şahsıma değil, Türkiye Büyük Millet Meclisi başkanlığına olması gerektiğini hatırlattık. Yazısında, siyasi, genel konuları kapsayan kelimeler olduğundan bunlardan kaçınılması gerektiğinden bahsettik.

Efendiler, önemsiz ayrıntılar olarak görülmesi mümkün olan bu açıklamalarımla işaret etmek istediğim temel nokta şudur: Ben, şahsi saaltanatın kaldırılışından sonra, başka unvanla aynı içerikte bir makamdan ibaret olması gereken hilafetin de kaldırılmış olduğunu kabul ediyordum. Bunun uygun zaman ve fırsatta dile getirilmesini normal buluyordum. Halife olarak seçilen Abdülmecit Efendi'nin bu gerçekten tümüyle habersiz olduğu iddia edilemez. Özellikle, kendisinin halife unvanıyla saltanat sürmesinin imkân ve şartlarını hazırlayabileceklerini hayal edenlerin varlığı düşünülürse, muhatabımızın ve tabii ki taraftarlarının saf ve gafil oldukları düşüncesine kapılmak asla doğru olamazdı.

Halife Olacak Şahsın Sıfat ve Yetkisi Ne Olacaktı?

Şimdi isterseniz, halife seçimi dolayısıyla Meclis'in 18 Kasım 1338-1922 günü gizli oturumlarında geçen görüşmeler hakkında kısa bir fikir vereyim.

Mecliste konuyu çok ciddi ve önemli görenler vardı. Özellikle hoca efendiler, kendi uzmanlık alanlarında bir konu bulduklarından çok dikkatli ve uyanıktılar. Bir halife kaçmış... Onu indirmek, yenisini seçmek.. Sonra yenisini İstanbul da bırakmayıp Ankara'ya getirmek.. Milletin ve devletin yakından başına geçirmek.. Kısacası; halifenin kaçışı yüzünden Türkiye'de, bütün İslam âleminde karışıklık meydana gelmiş veya gelecekmiş. Onun için önlemler alınmalıymış.. şeklinde değerlendirmeler, endişeler ileri sürülüyordu.

Bazı konuşmacılar da, halife olacak şahsın yetkilerinin ne olacağının belirlenmesi gerektiğinden bahsediyordu.

Ben de konuşma ve tartışmalara katıldım. Sözlerimin çoğu, yapılan değerlendirmelere cevaplar içeriyordu. Söylediklerimin esasları şu cümleler etrafında toplanmış bulunuyordu:

"Söz konusu meseleyi çok tartışıp araştırmak mümkündür. Fakat tartışma ve araştırmalarda ne kadar ileri gidersek meseleyi halletmekte o kadar zorlukla karşılaşır ve ertelemek zorunda kalırız. Yalnız şu noktaya dikkatinizi çekerim. Bu Meclis, Türkiye halkının Meclisi'dir. Bu Meclis'in sıfat ve yetkisi yalnız ve ancak Türkiye halkının ve Türk vatanının hayatı ve kaderiyle ilgilidir ve onlar üzerinde etkili olabilir. Meclisi'miz, kendi kendine bütün İslam âlemini kapsayıcı gücü taşımaz efendiler! Türk milleti ve onun temsilcilerinden oluşan Meclisi'miz, kendi varlığını, halife unvanını taşıyan veya taşıyacak olan bir kişinin eline veremez ve vermeyecektir efendiler! Bundan dolayı, İslam âleminde karışıklık varmış veya olacakmış, bunların hepsi anlamsız ve yalan sözlerdir. Kim söylemişse yalan söylemiştir, yalan söylüyor".

Bu sözüme itiraz eden bir şahsa cevap verdim. Açıkça dedim ki:

Sen yalan söyleyebilirsin, çünkü yalan söylemeye yatkınsın!..

Efendiler, ortalığı karıştırmaya gerek olmadığını açıkladıktan sonra dedim ki:

"Bizim, dünyanın gözünde en büyük güç ve kudretimiz, yeni yönetim şeklimiz ile onun içeriğidir. Hilafet makamı esaret altında olabilir. Halife adını taşıyanlar yabancılara sığınabilirler. Düşmanlar ve halifeler birlikte olabilirler ve her şeyi yapmaya çalışabilirler. *Fakat, yeni Türkiye'nin yönetim şeklini, idaresini, siyasetini, gücünü kesinlikle sarsamazlar.*

Türk Milleti Kayıtsız Şartsız Egemenliğine Sahiptir

"Türkiye halkının kayıtsız şartsız egemenliğine sahip olduğunu bir defa daha ve kesinlikle tekrar ediyorum. Egemenlik, hiçbir mana, hiçbir şekil ve hiçbir renkte ve hiçbir rehberlikte ortak kabul etmez. Unvanı halife olsun, ne olursa olsun hiç kimse bu milletin kaderinde söz sahipliğine ortak olamaz. Millet buna kesinlikle izin veremez. Bu durumda, kaçak halifeyi görevinden

uzaklaştırarak yenisini seçip bu konudaki bütün safhalarda belirttiğim *görüşler içinde hareket etmek zorunludur.* Başka şekilde olması asla mümkün değildir".

Saygıdeğer efendiler, biraz tartışmalı ve gürültülü olmakla birlikte Meclis'in çoğunluğu yapılacak işlerde anlaştı. Ondan sonraki sonucu hepiniz biliyorsunuz.

Saltanatın kaldırılması üzerine İstanbul'da hükümet unvanını taşıyan Tevfik ve İzzet Paşalarla arkadaşlarının saraya istifalarını nasıl verdiklerinden ve İstanbul'un yönetimini düzenlemek için verdiğimiz emirlerden bahsederek yüce heyetinizi yormayı yararlı bulmuyorum.

Lozan Barış Konferansı

Lozan Konferansı genel toplantısı 21 Kasım 1338-1922 tarihinde gerçekleşmiştir. Bu konferansta, Türkiye devletini İsmet Paşa Hazretleri temsil etti. Trabzon Milletvekili Hasan Bey ve Sinop Milletvekili Rıza Nur Bey, İsmet Paşa başkanlığındaki delegasyonu oluşturuyordu.

Delegasyonumuz, Kasım 1338-1922 başlarında Lozan'a gitmek üzere Ankara'dan ayrıldı.

Efendiler, iki dönemden oluşan ve sekiz ay devam eden Lozan Konferansı ve sonucu dünyanın bildiği bir durumdur.

Bir süre, Ankara'da Lozan Konferansı görüşmelerini takip ettim. Görüşmeler ateşli, tartışmalı geçiyordu. Türk'ün haklarını onaylayan olumlu gelişmeler görülmüyordu. Ben bunu çok normal buluyordum. Çünkü, Lozan barış masasında söz konusu edilen meseleler, üç-dört yıllık yeni döneme ait ve dar çerçevede kalmıyordu. Yüzyıllık hesaplar görülüyordu. Bu kadar eski, bu kadar karışık, bu kadar içinden çıkılmaz hesapların içinden çıkmak o kadar basit ve kolay olmayacaktı.

Efendiler, hepiniz biliyorsunuz ki, yeni Türk devletinin yerini aldığı Osmanlı Devleti, eski antlaşmalar adı altında birtakım kapitülasyonların esiri olmuştu. Hristiyan unsurlar bir çok ayrıcalıklara sahip bulunuyordu. Osmanlı Devleti, Osmanlı memleketlerinde bulunan yabancılara yargılama hakkını kullanamazdı. Osmanlı uyruklarından aldığı vergiyi yabancılardan

alması yasaklanmıştı. Devletin varlığını kemiren kendi içindeki unsurlar hakkında önlem alması engellenirdi.

Osmanlı Devleti, kendisini kuran, aslî unsuru olan Türk milletinin insanca yaşamasını sağlayacak girişimlerden de uzak tutulmuştu. Ülkeyi imar edemez, demiryolu yaptıramadı. Hatta okul yaptırmakta dahi serbest değildi. Bu gibi durumlarda derhâl yabancılar işe karışırlardı.

Osmanlı hükümdarları ve yakınları, debdebe ve gösteriş içinde yaşayabilmek için memleket ve milletin bütün servet kaynaklarını kuruttukları gibi, milletin her türlü menfaatlerine el koymak ve devletin haysiyet ve şerefini feda etmek suretiyle bir çok borç yapmışlardı. O kadar ki, devlet bu borçların faizlerini ödeyemeyecek hâle gelmiş, dünyanın gözünde müflis olarak görülmüştü.

Osmanlı Devleti'nin Dünyanın Gözünde Hiçbir Değeri Kalmamıştı

Efendiler, mirasçısı olduğumuz Osmanlı Devleti'nin dünyanın gözünde hiçbir değeri, üstünlüğü ve onuru kalmamıştı. Uluslararası hukuktan dışlanmış, âdeta korunmaya muhtaç bir duruma gelmiş görülüyordu.

Eskiden yapılan müsamahanın, hataları yapan biz olmadığımız hâlde, esasen yüzyılların birikmiş hesaplarının bizden sorulmaması gerekirken bu konuda da dünya ile karşı karşıya kalmak bize düşmüştü. Millet ve memleketi gerçek bağımsızlık ve egemenliğine sahip kılmak için bu zorluk ve fedakarlıklara katlanmak da bizim üzerimize yüklenilmişti. Ben, sonucun mutlaka olumlu olacağından emindim. Türk milletinin varlığı için, bağımsızlığı için mutlaka elde etmeye, kazanmaya mecbur olduğu prensiplerin, dünya tarafından onaylanacağına asla şüphe etmiyordum. Çünkü gerçekte, bu prensipler, güçle ve layık olmakla fiili olarak elde edilmişti. Konferans masasında istediğimiz, zaten elde edilmiş olan konuların usulen ifade ve onaylanmasından başka bir şey değildi. Taleplerimiz, açık ve tabii haklarımızdı. Bundan başka; hukukumuzu kazanmak ve korumak için kudretimiz de vardı. Gücümüz de yeterliydi. En büyük gücümüz, en güvenilir dayanağımız millî egemenliğimizi anlamış, onu fiili olarak halkın eline vermiş ve halkın elinde tutabileceğimizi fiilen ispat etmiş olduğumuzdu.

İşte bu değerlendirmelere göre, konferansın işleyişini sessizce takip ediyor ve ortaya çıkan aksi durumlara gereğinden fazla önem vermiyordum.

Halk ile Yakından İlişki Kurmak, Ruh Hallerini ve Eğilimlerini Bir Daha Araştırmak Önemliydi

Efendiler, saltanatın kaldırılışı, hilafet makamının yetkisizleştirilmesi üzerine, halk ile yakından ilişki kurmak, ruh hallerini ve düşünce eğilimlerini bir daha araştırmak önemliydi.

Bunun dışında, Meclis seçim döneminin son yılına girmiş bulunuyordu. Yeni seçim dolayısıyla Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni siyasi bir partiye dönüştürmeye karar vermiştim. Barış yapıldığı tadirde cemiyet teşkilatımızın partiye dönüşümünü gerekli görüyordum. Bu konuda da halk ile bizzat sohbetler yapmayı uygun ve yararlı görüyordum. Zaferden sonra, eğitim ile uğraşmaya başlamış olan ordumuzu da yakından görmek istiyordum. İşte bu amaçlar la, Batı Anadolu'da bir seyahat gerçekleştirmek üzere 14 Ocak 1339-1923 tarihinde Ankara'dan hareket ettim.

Eskişehir'den itibaren İzmit, Bursa, İzmir ve Balıkesir'de halkı uygun yerlerde toplayarak uzun sohbetler yaptım. Halktan, sormak istedikleri soruları bana serbestçe yöneltmelerini istedim. Sorulan sorulara cevap olmak üzere altı-yedi saat devam eden konferanslar verdim.

Saygıdeğer efendiler, hemen her yerde, halkın anlamak istediği konulardan dikkat çekici noktalar şunlardı:

Lozan Konferansı ve sonucu, millî egemenlik, hilafet makamı ve bunların durumları, birbirleriyle ilişkileri ve bir de kurmak niyetinde olduğum anlaşılan siyasi parti...

Lozan Konferansı görüşmelerini, olduğu gibi, her yerde özetliyordum. Sonucunun olumlu olacağı hakkındaki düşüncemi de belirterek milletin gönlünü rahatlatmaya çalışıyordum.

Millî Egemenlik ve Hilafet Makamının Durumları İle Aralarındaki İlişkiler

Millî egemenlik ve hilafet makamının durumları ile ilişkilerinin ne olduğu hakkında, halkın merak ve endişe duymakta hakları vardı... Çünkü, Meclis 1 Kasım 1338-1922 tarihli kararıyla, kişisel egemenliğe dayanan yönetim şeklinin 16 Mart 1920 tarihinden itibaren ve sonsuza kadar tarihe gömüldüğünü ilan ettikten sonra, bir takım Şükrü Hocalar "Müslüman kamuoyu endişe ve üzüntüye düşmüştür" diyerek harekete geçmiş. "Hilafet yönetim şeklidir. Hilafetin hak ve görevlerini iptal etmek hiç kimsenin, hiçbir meclisin elinde değildir" davasını ortaya atmışlardı. Meclis'in, milletin kaldırdığı kişisel saltanatı hilafet makamında devam ettirip padişah yerine halife getirme sevdasına düşmüşlerdi.

Gerçekten de, gerici bir parti, Afyon milletvekili olan Hoca Şükrü imzasıyla *Hilafet-i İslamiye ve Büyük Millet Meclisi* unvanıyla bir kitapçık yayımladı. Ankara'da, 15 Ocak 13391339-1923 tarihinde yayımlanan ve bütün Meclis üyelerine dağıtılan bu kitapçıktan, İzmit'te haberdar edildim. Fakat kitapçığın daha ben Ankara'da iken hazırlanıp basıldığı ve benim Ankara'dan ayrılış tarihim olan 14 Ocak 1339-1923 gününün ardından ortaya çıkarıldığı anlaşılmış oldu.

Şükrü Hoca Efendi ve arkadaşları "Halife Meclis'in, Meclis halifenindir" safsatasıyla Millet Meclisi'ni halifenin danışma meclisi ve halifeyi Meclis'in ve devletin başkanı gibi göstermek ve kabul ettirmek istemişlerdir.

Halifeyi Ümitlendirecek Bağlılık Davranışları

Efendiler, halife olan kişiyi ümitlendirecek, bağlılık gösterisi şeklinde bazı davranışlar da dikkat çekiciydi. Gizli olarak gerçekleşen sadıkça destekler ise bizim dışarıdan izlediklerimizden daha fazlaymış. Bu konuda bir fikir vermiş olmak için, o sıralarda İstanbul ve Trakya'da görevli ve temsilcimiz olan Refet Paşa'nın, aynı tarihlerde Konya isminde bir at hediye etmesi vesilesiyle, kendi kardeşi ve aynı zamanda yaveri Rıfat Bey'e yazdığı bir şifre telgrafla halifenin, başyaveri aracılığıyla verdiği cevabı aynen sunacağım:

5/1/1339-1923

Şifre

Rıfat Bey'e

Konya'yı Halife Hazretleri'ne sunmak için getirtmiştim. Yalnız şu an ne durumda olduğunu görmedim. Cesaret de edemiyorum. İstanbul'da iyi bir hayvan bulunmayacağını anladığım Halife Hazretleri'nin başyaverlerinden hayvan bulma konusunda acele etmemelerini rica etmiştim. *Hayvanın halife tarafından beğenilmesini ilahi bir lütûf olarak görüyorum.* Büyük bir cüretkârlık olacağını bilmekle birlikte İstiklal savaşının tarihî bir hatırası olduğu için, eski sadık bir askerîn savaş anısı olarak sunduğu Konya'nın Halife Hazretleri tarafından lutfen kabul edilmesini ve Halife Hazretleri'nin ellerini en kalpten ve bağlılık dolu duygularla öptüğümün bildirilmesine aracılık etmelerini başyaver Şekip Bey'den rica ederim. Konya'yı ve bu telgrafı Başyaver Şekip Bey'e hemen teslim ediniz.

Refet
7 Ocak 1339-1923

Trakya Fevkalade Temsilcisi Refet Paşa Hazretleri'ne

Saygıyla bildiririm:

Kardeşiniz Rıfat Bey'in teslim ettiği telgrafınızı Halife Efendimiz'e sundum. Halife Hazretleri gerek tekrar edilen *bağlılık duygularından* ve gerek sunulan Konya adındaki hayvandan dolayı özellikle teşekkür ettiler. Aziz vatanımızın bağımsızlığının korunması gibi çok kutsal ve yüce bir amacın elde edilmesine çalışan büyük simalar arasında seçkin bir yeri olan yüksek şahsiyetlerinin de vatanseverlik ve fedakarlık gösterdikleri yiğitlik meydanlarından birinin adıyla anılan bu sevimli ve güzel ata sahip olmakla övündüler. *Yüce Cebrail kainatın büyük şerefi olan Peygamberimize (sav) Peygamberlik görevini bildirdiği gibi siz de Halife Hazretleri'ne peygamberin vekili olduğunu bildirmenizden dolayı, kendilerine* ömürlerinin en mutlu ve kutsal bir olayını daima hatırlatacak bir vesile olacaksınız. Sizin bu aziz hatıraya karışmış olmanız dolayısıyla sık sık ve içten bir sevgi ile hatırlanacağınız zaten belli iken, bir de her gün tatlı sabâ rüzgarı gidişli bu ata binildikçe, değerli hatıranız yeniden anılacak ve canlanacaktır. Şu satırlarla Halife Efendimiz'in tertemiz ve kıymetbilir duygularına ne kadar tercüman olabildiğimi bilemem. Bunu başaramadıysam eksikliğimi, Halife Hazretleri'nin size bizzat göstermiş ve ifade etmiş olduğu babacan iltifatlar daha önceden telafi etmiştir düşüncesiyle teselli olmaktayım. Bu vesileyle ve son olarak Halife Hazretleri'nin özel

selamlarını selâm-ı mahsûs-ı zıllallâ-hî ve *hayır dualarını bildirmekle* şeref duyar, saygılarımın kabulünü rica ederim, efendim hazretleri.

Başyaver Şekip Hakkı

(Bu yazışmalarla karşılıklı iltifatlardan, biz, ancak hilafetin kaldırılıp halife hanedanının ülkeden çıkarılışından sonra tesadüfen haberdar olduk).

Din Oyununun Aktörleri Halifeyi İslam Ülkelerini Kapsayan Bir Hükümdar Yapmak İstiyorlardı

Belirtmeliyim ki, Hoca Şükrü Efendi ile onu ve imzasını ileri süren politikacılar, sultan veya padişah unvanını taşıyan bir hükümdar yerine unvanı halife olan bir hükümdar koyarak değerlendirme ve sözler ileri sürüyorlardı. Şu farkla ki, herhangi bir memleket ve milletin hükümdarı yerine dünyanın değişik bölgelerinde kitleler hâlinde yaşayan çeşitli ırklardan üç yüz milyonluk bir topluluğa hükmedecek bir hükümdardan, onun görev ve yetkilerinden bahsetmişlerdi. Bu İslamları kapsayan muazzam hükümdarın eline güç olarak üç yüz milyon ümmet-i Muhammed'den yalnız on-onbeş milyon Türk halkını lutfetmişlerdi. Halife ismindeki hükümdar, "ümmetin işlerini düzenleyecek ve dünyevi işlerine ait hükümlerden en çok uygun olanı seçecekti". Bütün müslümanların "haklarını savunacak, onların iş ve problemlerine gayret ve irade ile" sahip çıkacaktı.

Halife ismindeki hükümdar; yeryüzündeki üç yüz milyon müslüman arasında adaleti sağlayacak, kamu hukukunu gözetecek, güvenliğe yönelik muhtemel saldırılara set çekecekti. İslam toplumunun kurtuluşuna hizmet edecek medeni gelişmelere ortam hazırlamakla da yükümlü olacaktı.

Saygıdeğer efendiler, bu kadar cahil, dünyanın şartlarından ve gerçeklerinden bu kadar habersiz olan Şükrü Hoca ve benzerlerinin, milletimizi aldatmak için, İslam hükümleri diye yayımladıkları safsataların tekrar edilmesine gerek yoktur. *Fakat, yüzyıllardır olduğu gibi, bugün de, milletlerin cehaletinden ve taassubundan yararlanarak binbir türlü siyasi ve şahsi amaç ve menfaat sağlamak için dini alet ve araç olarak kullanma girişiminde bulunanların içte ve dışta varlığı, bizi bu çerçevede söz söylemekten ne yazık ki henüz uzak tutmuyor. İnsanlıkta, din hakkındaki duygu ve düşünce, her türlü hurafelerden arındırılarak gerçek bilim ve*

tekniğin nurlarıyla buluşuncaya ve mükemmel bir hâle gelinceye kadar, din oyunu aktörlerine her yerde tesadüf edilecektir.

Şükrü Hocaların ne karar anlamsız, mantıksız ve uygulama kabiliyetinden Efendi'nin ve siyasetçi arkadaşlarının siyasi amaçlarını açıktan açığa belirtmeyip, bunu bütün İslam âlemine mal etmek istemeleri, dinî bir mesele şeklinde söz konusu etmeleri, hilafet oyuncağının ortadan kaldırılmasını hızlandırmaktan başka bir sonuç vermemiştir.

Hilafet Meselesi Hakkında Halkın Endişelerini Gidermek İçin Yaptığım Açıklamalar

Hilafet meselesi hakkında halkın endişelerini gidermek için, her yerde gerektiği kadar açıklamalarda bulundum. Kesin olarak ifade ettim ki: "Milletin kurduğu yeni devletin kaderine, yönetimine, bağımsızlığına unvanı ne olursa olsun hiç kimseyi karıştırtmayız! Milletin kendisi, kurduğu devleti ve onun bağımsızlığını koruyor ve sonsuza kadar koruyacaktır!"

Millete anlattım ki, İslam topluluklarını kapsayan bir devlet kurma göreviyle yükümlü olduğu düşünülen bir halifenin görevini yapabilmesi için, Türkiye devleti ile onun bir avuç nüfusu halifenin emrine sokulamaz. Millet buna razı olamaz! Türkiye halkı bu kadar büyük bir sorumluluğu, böylesi mantıksız bir görevi üstlenemez.

"Milletimiz, yüzyıllarca bu anlamsız görüşle hareket ettirildi. Ama ne oldu? Her gittiği yerde milyonlarca insan bıraktı. Yemen çöllerinde kavrulup mahvolan Anadolu evlatlarının sayısını biliyor musunuz?" dedim. "Suriye'yi Irak'ı korumak için, Mısır'da barınabilmek için, Afrika'da tutunabilmek için ne kadar insan telef oldu, bunu biliyor musunuz?! Ve sonuçta ne oldu görüyor musunuz?!" dedim.

Halifeyi dünyaya meydan okutma ve bütün müslümanların yönetiminde söz sahibi kılma düşüncesinde olanlar, bu görevi yalnız Anadolu halkından değil, onun sekiz-on katı nüfustan oluşan büyük İslam kitlelerinden istemelidir! Yeni Türkiye'nin ve yeni Türkiye halkının, artık, kendi hayat ve mutluluğundan başka düşünecek bir şeyi yoktur... Başkalarına verebilecek bir zerresi kalmamıştır!" dedim.

Diğer bir noktayı da halkın gözünde canlandırmak için şu konuşmayı yaptım:

Bir an için farzedelim ki dedim, "Türkiye söz konusu görevi kabul etsin... Bütün İslam âlemi, bir noktada birleşerek yönetilme gayesine yürüsün ve başarılı da olsun! Pekâla; ama, yönetimimiz altına almak istediğimiz milletler, derlerse ki, bize büyük hizmetler ve yardımlar yaptınız, teşekkür ederiz. Fakat biz bağımsız kalmak istiyoruz. Bağımsızlık ve egemenliğimize kimsenin karışmasını doğru bulmuyoruz! Bizim kendi kendimizi yönetmeye gücümüz var!

"O hâlde, Türkiye halkının bütün çaba ve fedakârlığı sadece bir teşekkür ve dua almak için mi harcanacaktır?!"

Görülüyor ki, bir heves için, kuruntudan ibaret olan bir hayal için Türkiye halkını mahvetmek istiyorladı. Hilafet ve halifeye görev ve yetki verme fikrinin içeriği bundan ibaretti.

Efendiler, halka sordum: Bir İslam devleti olan İran veya Afganistan halifenin herhangi bir yetkisini tanır mı? Tanıyabilir mi? Haklı olarak tanıyamaz. Çünkü bu durum, devletinin bağımsızlığını, milletinin egemenliğini ortadan kaldırır.

Millete şunu da hatırlattım ki, kendimizi dünyanın hakimi zannetme gafleti artık devam etmemelidir. Gerçek konumumuzu, dünyanın durumunu tanımamaktaki gafletle, gafillere uymakla milletimizi sürüklediğimiz felaketler yeter! Bile bile aynı faciayı devam ettiremeyiz!

Efendiler, İngiliz tarihçilerinden Wells, iki yıl önce yayınlanan bir tarih kitabı yazdı. Eserinin son sayfaları, "Dünya tarihinin gelecekteki safhaları" unvanı altında birtakım değerlendirmeleri içeriyor.

Bu değerlendirmelerde hedeflenen mesele, "un gouvernement federal mondial" yani "birleşik bir dünya devleti"dir.

Wells, bu konuda, bir dünya devletinin nasıl kurulabileceği ve böyle bir devletin temel bazı ayırtedici sınırları hakkındaki düşüncelerini ileri sürüyor. Adaletin ve tek bir kanunun saltanatı altında dünyamız nasıl bir durumda olacaktı, bunu hayal ediyor.

Wells, "Bütün hâkimiyetler tek bir hâkimiyet içinde birleşmezse, milliyetlerin üstünde bir kuvvet ortaya çıkmazsa dünya mahvolacaktır" diyor ve "Gerçek devlet, çağdaş hayat şartlarının bir zorunluluk hâline getirdiği

dünya devletinden başka bir şey olamaz"; "Muhakkaktır ki, insanlar, kendi icatları altında ezilmek istemezlerse er veya geç birleşmek zorunda kalacaklardır" değerlendirmelerinde bulunuyor.

"İnsanlığın gelişimi hakkındaki büyük hulyanın sonunda fiile çıkması için ne yapmak, neyin önüne geçmek gerekeceğinin doğru olarak bilinmediği" ve "saldırgan bir dış politika geleneğine sahip olan devletlerin, dünya devleti tarafından güçlükle temsil edileceği" de belirtiliyor. Wells'in "Avrupa ve Asya'nın felaketleri ile ortak ihtiyaçları, belki dünyanın bu iki kısmındaki milletlerin bir dereceye kadar birleşmesini sağlayacaktır.", "olabilir ki, bir dizi kısmi birlikler, bir dünya birliğinin başlamasına öncülük eder" değerlendirmelerini de kaydedeyim.

Efendiler, bütün insanlığın, tecrübe, bilgi ve düşüncede ilerleyip yükselmesi, Hristiyanlık'tan, Müslümanlık'tan, Budizm'den vazgeçerek basitleştirilmiş ve herkes için anlaşılacak hâle getirilmiş, bütün dünyayı kapsayan saf ve lekesiz bir dinin kurulması ve insanların şimdiye kadar kavgalar, çirkeflikler, kaba istek ve iştahlar arasında bir sefalethanede yaşamakta olduklarını kabul ederek bütün beden ve zekâlarını zehirleyen zarar tohumları yok etmeye karar vermesi gibi şartların oluşmasını zorunlu kılan bir "dünya devleti" hayalinin tatlı olduğunu inkâr edecek değiliz.

Bu düşünce ve hayallere kısmen benzer bir hayal, hilafetçileri ve pan -İslamizm taraftarlarını -Türkiye'ye musallat olmamaları şartıyla- memnun etmek için bizde de tasvir edilmişti.

Tasvir olunan teori şuydu: Avrupa, Asya, Afrika ve diğer kıtalarda yaşayan İslam toplulukları, gelecekte herhangi bir gün, istek ve iradelerini kullanarak uygulama gücü ve serbestliği bulurlar o zaman, gerekli ve faydalı görürlerse, çağın gereklerine uygun bir şekilde bir takım anlaşma ve birlik noktaları bulabilirler. Şüphesiz her devletin, her topluluğun birbirinden alacağı ihtiyaçları vardır. Karşılıklı menfaatleri vardır. Bu düşünülen bağımsız İslam devletlerinin yetkili delegeleri bir araya gelip bir kongre yaparlar ve filan, filan ve filan İslam devletler arasında şu veya bu ilişkiler kurulmuştur. Bu ortak ilişkileri korumak ve bu ilişkilerin getirdiği şartlar içinde birlikte hareket etmeyi sağlamak için bütün İslam devletlerinin delegelerinden oluşan bir meclis kurulacaktır. Birleşen bu müslüman devletler bu meclisin başkanı tarafından temsil edilecektir, derlerse, işte o

zaman isterlerse o "birleşik İslam devletine" hilafet ve ortak meclisin başkanlık makamına seçilecek kişiye de halife unvanı verirler. Yoksa, herhangi bir İslam devletinin, bir kişiye, bütün İslam dünyasının işlerini yürütme yetkisini vermesi akıl ve mantığın hiçbir zaman kabul etmeyeceği bir durumdur.

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda Düğüm Oluşturan Noktalar

Efendiler, hilafet ve din meseleleriyle uğraşıldığı sıralarda, kamuoyu ve özellikle aydınlar için, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda bir noktanın düğüm oluşturduğunu öğrendik. Cumhuriyetin ilanından sonra da, kanunda aynı düğümün korunmasından başka düğüm oluşturacak ikinci bir noktanın daha girdiğini görenler şaşkınlıklarını gözlemlemişlerdi ve bugün de gizlememektedirler.

Bu noktaları açıklayayım. 20 Ocak 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 7. ve 21 Nisan 1340-1924 tarihli teşkilâtı esasiye kanununun 26. maddesi Büyük Millet Meclisi'nin görevlerinden bahseder.

Maddenin başında, Meclis'in ilk görevi olarak "şer'î hükümlerin yürütülmesi" yer alır. İşte bunun nasıl bir görev ve şer'î hükümlerden kastedilenin ne olduğunu anlamakta tereddüte düşenler vardı. Çünkü, Büyük Millet Mecisi'nin adı geçen maddede, "kanun koymak, değiştirmek, yorumlamak, iptal etmek vs." belirtilen görevleri o kadar geniş ve açıktır ki, "şer'î işlerin yürütülmesi" diye ayrıca ve başkaca bir klişenin varlığı gereksiz görülmektedir. Çünkü, şer'î demek kanun demektir. Şer'î hükümler demek, kanun hükümleri demekten başka bir şey değildir ve olamaz. Başka türlüsü çağdaş hukuk düşüncesiyle açıklanamaz. Bu böyle olunca "şer'î hükümler" tabiriyle kastedilen anlam ve içeriğin büsbütün başka bir şey olması gerekir.

Efendiler, ilk Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nu hazırlayanlara bizzat başkanlık ediyordum. Yapmakta olduğumuz kanunla, "şer'î hükümler" tabirinin bir ilişkisinin olmadığı anlatılmaya çok çalışıldı. Fakat bu tabirden, kendi düşüncelerince bambaşka bir anlam çıkaranları ikna etmek mümkün olmadı.

İkinci nokta efendiler, yeni Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun ikinci maddesinin başındaki "Türkiye devleti'nin dini İslam'dır" cümlesidir.

Bu cümle daha Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na geçmeden çok önce, İzmit'te, İstanbul ve İzmit gazetecileriyle yaptığımız sohbet sırasında muhataplarımdan birinin şu sorusuyla karşılaştım: "Yeni devletin dini olacak mı?"

İtiraf edeyim ki, bu soruyla karşılaşmayı hiç de istemiyordum. Sebebi, çok kısa olması gereken cevabın o günkü şartlara göre ağzımdan çıkmasını henüz istemiyordum. Çünkü uyrukları arasında değişik dinlere mensup unsurlar bulunan ve her din mensubu hakkında adaletli ve tarafsız davranmaya ve mahkemelerinde uyruklarıyla yabancılar hakkında adaleti eşit ölçülerle uygulamakla yükümlü olan bir devlet, düşünce ve vicdan özgürlüğüne saygı göstermek zorundadır. Hükümetin bu normal sıfatının, şüpheli anlamlar yüklemeye sebep olacak sıfatlarla sınırlandırılması elbette doğru değildir..

"Türkiye Devleti'nin resmî dili Türkçe'dir" dediğimiz zaman bunu herkes anlar. Devletle yapılan resmî işlerde Türk dilinin geçerli olması gerektiğini herkes tabii bulur. Fakat, "Türkiye devletinin dini İslam'dır" cümlesi aynı şekilde mi anlaşılıp kabul edilecektir? Bu pek tabii ki açıklanmaya muhtaçtır.

Efendiler, gazeteci muhatabımın sorusuna, "Devletin dini olamaz!" diyemedim. Aksini söyledim;

"Vardır efendim. İslam dinidir" dedim. Fakat derhâl "İslam dini düşünce özgürlüğüne sahiptir" cümlesiyle cevabımı açıp yorumlama gereği hissettim.

Demek istedim ki, devlet, düşünce ve vicdana saygı göstermekle yükümlüdür.

Muhatabım, verdiğim cevabı şüphesiz makul bulmadı ve sorusunu şu şekilde tekrarladı: "Yani bir dine bağlı kalacak mı?"

"Kalacak mı, kalmayacak mı bilmem!" dedim. Konuyu kapatmak istedim. Fakat mümkün olmadı. "O hâlde", denildi; "herhangi bir mesele hakkında inanç ve düşüncelerim içinde bir fikri ortaya attığımda devlet beni engelleyip cezalandıracaktır. Peki, herkes kendi vicdanını susturmaya imkân bulacak mı?" O zaman iki şey düşündüm. Biri; yeni Türkiye devletinde olgunluk yaşına gelen her kişi, dinini seçmekte serbest olmayacak mıdır? Diğeri, Hoca Şükrü Efendi'nin "Bazı ulema arkadaşlarımızla birlikte düşündüklerimizi, dinî kitaplarda bulunan belirli İslam hükümlerini yayımlayarak.. bozulduğu maalesef görülen müslüman kamuoyunu aydınlatmayı boynumuza borç saydık" girişinin ardından belirtilen "İslam hilafeti;

dinin emirlerini koruyarak peygamberin yerini tutmak, şeriatın devamını sağlamak hususunda Peygamber Efendimiz tarafından görevlendirilmektir".

Hâlbuki, Hoca'nın sözlerini uygulamaya kalkışmak, millî egemenliği, vicdan özgürlüğünü kaldırmaya çalışmaktı. Bundan başka, Hoca'nın bilgi hazinesi, Yezitler zamanında yazdırılmış, baskı yönetimlerine has formülleri içeren bilgiler değil miydi?

O hâlde, içeriği artık herkesçe öğrenilmiş olan devlet ve hükümet tabirlerini ve millet meclislerinin görevlerini, din ve şeriat kisvelerine bürünerek kim ve ne için aldatılacaktır?

Gerçek bundan ibaret olmakla birlikte, o gün İzmit'te basın mensuplarıyla bu çerçevede, daha fazla görüş alışverişi gerekmedi.

Cumhuriyet'in ilanından sonra da, yeni Teşkilat-ı Esasiye Kanunu yapılırken, laik devlet tabirinden dinsizlik anlamı çıkarmaya eğilimli olanlara fırsat vermemek amacıyla kanunun ikinci maddesini anlamsız kılan bir tabirin konulmasına hoşgörüyle yaklaşılmıştır.

Kanunun gerek 2. ve gerek 26. maddelerinde gereksiz görülen ve yeni Türkiye Devleti'nin ve cumhuriyet yönetimimizin çağdaş karakteriyle açıklanabilir olmayan tabirler, inkılâp ve cumhuriyetin o zaman için sakınca görmediği tavizlerdir.

Millet, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'muzdan bu fazlalığı ilk uygun zamanda kaldırmalıdır!

Halk Fırkası'nın Kurulma Girişimi

Saygıdeğer efendiler, her yerde siyasi parti kuruluşu hakkında da halk ile uzun sohbetlerde bulundum.

7 Aralık 1338-1922 tarihinde, Ankara basını aracılığıyla halkçılık prensiplerine dayanan, "Halk Partisi" adıyla siyasi bir parti kurma niyetinde olduğumu söyleyerek bu partinin nasıl bir program izlemesi gerekeceği hakkında bütün vatanseverlerin, bilim ve teknikle uğraşanların destek ve birlikteliğine başvurmuştum.

Dokuz İlke ve Partimizin İlk Programı

Gerek bazı şahıslardan aldığım yazılı değerlendirmelerden ve gerek halk ile yapılan görüş alış-verişlerinden çok yararlandım. Sonunda, 8 Nisan 1339-1923 tarihinde, görüşlerimi dokuz ilke hâlinde belirledim. İkinci Büyük Millet Mecli-si'nin seçimleri sırasında yayımlayıp ilan ettiğim bu program, partimizin kuruluşuna temel olmuştur.

Bu program, bugüne kadar yapıp sonuçlandırdığımız bütün temel konuları içeriyordu. Gerçi programa girmemiş önemli ve temel bazı konular da vardı. Meselâ cumhuriyetin ilanı, hilafetin kaldırılması, Şer'iye Bakanlığının kaldırılması, medrese ve tekkelerin kapatılması, şapka giyilmesi gibi...

Bu konuları programa sokarak, zamanından önce cahil ve gericilerin bütün milleti zehirlemelerini uygun bulmadım. Çünkü, bu konuların uygun zamanda çözülebileceğinden ve milletin sonuçta memnun olacağından kesinlikle emindim.

Yayımladığım programı bir siyasi parti için yetersiz, kısa bulanlar oldu. "Halk Fırkasının programı yoktur!" dediler. Gerçekten de, ilkeler adı altında bilinen programımız, itiraz edenlerin gördükleri ve bildikleri şekilde bir kitap değildi. Fakat esaslı ve pratikti. Biz de uygulanma imkânı olmayan fikirleri, teorik birtakım ayrıntıları yaldızlayarak bir kitap yazabilirdik. Öyle yapmadık. *Milletin maddi ve manevi gelişmesi yolunda yapılacak işler ile düşünce ve teorilere önem vermeyi tercih ettik.* Bununla birlikte, "Egemenlik milletindir", "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin dışında hiçbir makam milletin kaderine hakim olamaz", "Bütün kanunların düzenlenmesinde, her tür teşkilatta, yönetimin bütün ayrıntılarında, eğitimde, ekonomide millî egemenlik prensipleri içinde hareket edilecektir", "Saltanatın kaldırılması hakkındaki karar, değişmez bir karardır" gibi, bilinmesi gereken önemli noktalar ve mahkemelerin ıslah edileceği, kanun kitaplarımızın hukuk ilminin bildirdiklerine göre yeni baştan düzenleneceği, vergi usulümüzün değiştirilmesine, millî bankaların sermayelerinin artırılmasına, ihtiyaç duyduğumuz demiryollarının inşasına, eğitimin birleştirilmesine derhâl girişilerek fiili askerlik süresinin kısaltılacağı, ülkenin imarına çalışılacağı vb. gibi önemli ve acil ihtiyaçlar prensiplerin dışında kalmamıştı. Barış hakkındaki görüşlerimizin de "mali, ekonomik, yönetim bağımsızlığımızı mutlaka elde etmek şartıyla barışın yapılmasına

çalışmak olduğunu" söyledik. Hilafet makamının bütün müslümanlara ait bir makam olabileceğine de işaret ettik.

Prensipler, "Halk Fırkası"nın kuruluşuna ve faaliyete geçmesine yeterli geldi. Partiye, unvanına daha sonra "cumhuriyet" kelimesi de eklenerek - bilindiği gibi- "Cumhuriyet Halk Fırkası" ismi verildi.

Lozan Konferansı Kesintiye Uğradı

Efendiler, tekrar Lozan Konferansı'na değineceğim.

Konferans, 4 Şubat 1339-1923 tarihinde kesintiye uğradı. İki aya yakın bir süre devam eden görüşmelerin özeti olmak üzere İtilaf devletleri delegeleri, delegasyonumuza bir barış projesi verdiler. Bu proje, anlam ve ruh itibariyle bağımsızlığımızı ortadan kaldırıcı içerikteydi. Özellikle adli, mali ve ekonomik maddeler dayanılacak gibi değildi. Bu durumda, bu projeyi kesinlikle reddetmemiz gerekiyordu. Delegasyonumuz, bu projeye karşılık bir mektup verdi. Bu mektubun anlamı şuydu: "Birleştiğimiz noktaları imzalayarak barış yapalım". Gerçekten de, konferansta görüşülen pek çok konudan bizce kabul edilebilir olanları vardı. Mektupta, "İkinci, üçüncü derecede olan konuları ayrıca değerlendiririz. İtilaf devletleri, bu teklifimizi kabul etmeyecek olurlarsa, tekliflerimiz hiç yapılmamış sayılacaktır" da denilmişti. Delegasyonumuzun teklifi dikkate alınmadı. Yalnız, gerçekleşen kesintiye görüşmelerin ertelenmesi şekli verildi. Her devletin delegasyonu ülkesine gittiği gibi bizim delegasyonumuz da geldi. Ben de Batı Anadolu'da gerçekleştirmekte olduğum seyahatten dönüyordum.

Lozan Konferansı Görüşmeleri Üzerine Meclis'te Yapılan Ateşli Tartışmalar

18 Şubat 1339-1923 tarihinde, İsmet Paşa ile Eskişehir'de buluşarak Ankara'ya birlikte geldik.

Efendiler, İsmet Paşa Ankara'ya dönerken, benim de seyahatten dönmekte olduğum anlaşılınca, Ankara'da garip ve açıklanması mümkün olmayan bir zihniyet uyanmış... İsmet Paşa'nın Ankara'ya gelip hükümet ve Meclis'le

görüşmeden bana gelmesi, benimle görüş alışverişinde bulunması sakıncalı görülmüş. Böyle bir görüşmeyi kötüye yorumlayalar olmuş... Bu konuyu, bana yazan Bakanlar Kurulu Başkanı Rauf Bey idi. Tabii ki bu yazıya önem vermedim. Aksine, bir an önce, İsmet Paşa ile görüşebilmek için seyahatlerimizi Eskişehir'de görüşebilecek şekilde düzenlettirdim. Ankara'ya varışımızdan sonra, İsmet Paşa Bakanlar Kurulu'nda durumu açıkladı ve yeni talimat istedi.

Meclis'in görüşlerini almak gerekli görüldü. Mesele Meclis'e havale edildi. Bu konuda, Meclis'te günlerce süren görüşme ve tartışmalar geçti.

Anlaşıldığına göre, muhalifler, delegasyonumuza, İsmet Paşa'ya amansız düşman kesilmişlerdi. Güya, barış olmuş iken, İsmet Paşa yapmamış, geri dönmüş.. Delegasyon, Bakanlar Kurulu'nun talimatlarına aykırı hareket etmiş..

27 Şubat 1339-1923 gizli oturumunda başlayan saldırılar, 6 Mart 1339-1923 gününe kadar ateşli, heyecanlı bir şekilde devam etti. Tartışmalara ben de başından sonuna kadar katılmak zorunda kaldım. Muhalifler âdeta ne istediklerini bilmez bir durumdaydı. Meclis'in olumlu veya olumsuz bir karar vermesi imkânsız bir hâle geldi. Bizim açıkça anladığımız şu idi ki, muhalifler barış konusunu Meclis'te ihtiraslara araç yapmak istiyorlardı. Efendiler, bazı basın da, bu ihtirasları hayret verici ve ateşli bir şekilde alabildiğine körüklüyordu. Bu ruh hâlinde bulunan Meclis ile barış konusunu sonuçlandırmanın zor olacağını görmek tabii, fakat üzüntü vericiydi.

Meclis'te yaptığım genel açıklamalarla, durumun her noktasını söyledim. Bütün ihtimallerden bahsettim. İtilaf devletlerinin delegelerinden bazılarının ülkelerine döndüklerinde yaptıkları açıklamaları gerçek zannederek delegasyonumuza saldırmanın takdir edilecek bir yanının olmadığını söyledim. Delegasyonumuzu dinlemek, onun açıklamalarına inanmak ve durumu ona göre değerlendirmek gerektiğini bildirdim.

Delegasyonumuzun, Bakanlar Kurulu'nun vermiş olduğu talimatın dışında hareket edip etmediğini söyleme yetkisinin Meclis'te hazır bulunan Bakanlar Kurulu'na ait olduğunu ileri sürdüm.

Sonunda dedim ki:

"Delegasyon, Bakanlar Kurulu'na karşı sorumludur. Meclis'e karşı sorumlu olan Bakanlar Kurulu'dur. Meclis, Bakanlar Kurulu'na yeni bir şekil

vermek zorundadır. Bu şekil çerçevesinde Bakanlar Kurulu delegasyona özel talimatlar verir. Meclis'in detaylarla uğraşmasına gerek ve imkân yoktur".

Şekil hakkındaki görüşlerimi de şöyle ifade ettim: "Musul meselesinin geçici olarak ertelenmesini söz konusu etmemek üzere ve fakat idari, siyasi, mali, ekonomik ve diğer konularda millet ve memleketi, haklarını, bağımsızlığını tamamen ve emin olarak kazanmak ve ülkemizin kurtarılan kısımlarının kesinlikle boşaltılmasını şart koşmak esastır".

Değerlendirmelerime ekledim ki:

"Delegasyonumuz, kendine verilen görevi tamamen ve çok mükemmel bir şekilde yerine getirmiştir. Milletimizin ve Meclisimiz'in şerefini korumuştur. Eğer barış konusunu olumlu sonuçlandırmak istiyorsak, Meclis tarafından da delegasyona manen güç verilerek çalışmalarının devam ettirilmesi gerekir. Bu şekilde hareket ederseniz, ümit edebiliriz ki, bir barış dönemine girmek mümkün olabilir".

Meclis'in söz konusu mesele hakkındaki tartışmaları durdu. Fakat muhalifler saldırmak için sebepler icat etmekten kendilerini bir türlü alamıyorlardı.

Meclis'teki Muhaliflerin Değişik Saldırıları

Meclis'teki muhaliflerin değişik şekilde ve başka başka konularda saldırılarda bulunmaları yeni değildi. Seyahate çıktığım tarihten bir gün sonra, *Hilafeti ve Büyük Millet Meclisi* unvanlı kitapçığın ortaya atıldığını; bütün Meclis'in ve milletin aleyhimize tahrik edilmek istendiğini belirtmiştim. Bundan önce çevrilmek istenen bir dolap vardır ki henüz ondan bahsetmedim. Sebebi, Aralık 1338-1922 başlarında oynanmak istenen oyunun, sonuçları itibariyle seyahatim sırasında da devam etmesiydi. İzin verirseniz bu konuya dair burada hatıralarınızı canlandırmaya vesile olacak bir kaç söz söyleyeyim:

Saygıdeğer Efendiler, üç milletvekili, milletvekili seçimiyle ilgili kanun tasarısında değişiklik yapılması için bir teklif hazırlamışlar. İçeriğini öğrenmiştim.

2 Aralık 1338-1922 günü, ikinci başkan Doktor Adnan Bey başkanlığında gerçekleşen oturumda başkanlık makamından şu hitap işitildi: "Efendim!

Milletvekili seçim kanununun değiştirilmesi hakkındaki teklifin görüşülmeye değer olduğuna dair layiha komisyonunun bir yazısı var". Bu hitap "Okunsun!" sesleri ile karşılandı. İki milletvekili "Önemi vardır. Okunmasını teklif ederiz" diyerek bütün sesleri açıkladılar.

Başkan, "efendim! Bu kanun teklifinin okunmadan komisyona gönderilmesi teamüldür" dedi.

Beni Vatandaşlık Hakkından Mahrum Etmek İsteyen Teklif Üzerine Mecliste Yaptığım Konuşma

Efendiler, konunun ne olduğunu ve Meclis'te gerçekleşen görüşmeleri o güne ait tutanaklardan okumak mümkündür. Fakat, yüce heyetinizi, bu külfetten kurtarmak için, izin verirseniz o celsede benim yaptığım konuşmanın bir kısmını aynen sunayım:

Kanun teklifini okutmadan komisyona göndermek isteyen başkandan söz alarak şu değelendirmede bulundum:

"Efendim! Bu kanun teklifi özel bir amaç taşıdığından ve bu özel amaç doğrudan şahsıma yönelik olduğundan, izin verirseniz, birkaç kelime ile düşüncelerimi belirtmek istiyorum. Erzurum Milletvekili Süleyman Necati, Mersin Milletvekili Salahattin ve Samsun Milletvekili Emin Beyefendiler tarafından yapılan kanun teklifi, doğrudan doğruya, benim şahsımı vatandaşlık haklarından dışlama gayesine yöneliktir. 14'üncü maddede yazılı olan satırları gözden geçirecek olursanız orada deniliyor ki:

"Büyük Millet Meclisi'ne üye seçilebilmek için Türkiye'nin bugünkü sınırları içindeki bölgelerin halkından olma şarttır veya seçim bölgesinde oturuyor olmak şarttır. Ondan sonra göç ederek gelenlerden Türk ve Kürtler, iskan tarihlerinden itibaren beş yıl geçmiş ise seçilebilirler".

"Ne yazık ki, doğum yerim, bugünkü sınırlarımız dışında kalmış bulunuyor. İkinci olarak, herhangi bir seçim bölgesinde beş yıldır oturuyor da değilim. Doğum yerim bugünkü sınırlarımız dışında kalmıştır. Fakat, bu, böyleyse bunda benim kesinlikle bir kasıt ve suçum yoktur. Bunun sebebi bütün ülkemizi, milletimizi mahvetmek isteyen düşmanların, hareketlerinde başarılı olmalarına kısmen engel olunmuş olmasıdır. Eğer düşmanlar amaçlarına

tamamen ulaşmış olsalardı, Allah korusun, buraya imza atmış olan efendilerin dahi memleketleri sınır dışında kalabilirdi.

Teklif Edilen Maddedeki Şartları Neden Taşımıyordum?

"Bundan başka, bu maddenin talep ettiği şartı taşımıyorsam, yani beş yıl sürekli olarak bir seçim bölgesinde oturamamış isem, o da, bu vatana yaptığım hizmetler yüzündendir. Eğer, bu maddenin talep ettiği şartı taşımaya çalışsaydım, İstanbul'u kazandırmaktan ibaret olan Arıburnu ve Anafartalar'daki savunmamı yapmamam gerekirdi. Eğer ben, bir yerde beş yıl oturmaya mahküm olsaydım, Bitlis ve Muş'u aldıktan sonra Diyarbakır'a doğru ilerleyen düşmanın karşısına çıkmamam, Bitlis ve Muş'u kurtarmaktan ibaret olan vatan görevimi yapmamam gerekirdi. Bu efendilerin talep ettiği şartları elde etmek isteseydim, Suriye'yi boşaltan orduların enkazından Halep'te bir ordu kurarak düşmana karşı savunma yapmamam ve bugün millî sınırlar dediğimiz sınırları fiili olarak belirlememem gerekirdi.

"Zannediyorum ki, ondan sonraki çalışmalarımı herkes biliyor. Hiçbir yerde, beş yıl oturamayacak kadar çalışmış bulunuyorum. Ben zannediyordum ki, bu hizmetlerimden dolayı milletimin sevgisi ve saygısını kazandım. Hatta bütün İslam âleminin sevgi ve saygısını kazanmış bulunuyorum. Bu durumda, bu saygıya karşılık vatandaşlık hukukundan dışlanacağımı asla hatırıma getirmezdim. Tahmin ediyorum ve ediyordum ki, düşmanlar bana suikast düzenlemek suretiyle ülkemdeki hizmetlerden beni ayırmaya çalışacaklardır. Fakat, hiçbir zaman hatır ve hayalime getirmezdim ki, yüce Meclis'te, iki-üç kişi de olsa, aynı düşüncede bulunabilsin. Bununla beraber, ben anlamak istiyorum, bu efendiler seçim bölgelerindeki halkın gerçek olarak düşünce ve duygularına tercüman mıdırlar?

"Yine bu efendilere karşı söylüyorum; milletvekili olarak tabii geniş bir sıfat taşıyorlar. Bu durumda, millet bu efendilerle aynı düşünceleri paylaşıyor mu?

"Efendiler, beni vatandaşlık hukukundan dışlama yetkisi bu efendilere nereden verilmiştir? Bu kürsüden, resmen yüce heyetinize ve bu efendilerin seçim bölgelerinin halkına ve bütün millete soruyorum ve cevap istiyorum!"

Milletin Hakkımda Ortaya Koyduğu Sevgi ve Güvenin Samimi İfadeleri

Bu sözlerim ajanslar ve basın aracılığıyla yayımlandı. Milet sözlerimi ve sorularımı öğrendi. Derhâl ülkenin istisnasız bütün seçim gölgelerindeki gerçek seçmenler ve halk tarafından Meclis başkanlığına protesto telgrafları yağdı. Kanun teklifine imza atan milletvekili efendilerin seçim bölgelerinin halkı da kendilerini ve kendileriyle aynı görüşü paylaşanları suçlamakta gecikmediler. Milletin, hakkımda ortaya koyduğu sevgi ve güvenin samimi ifadelerini içermeleri yönüyle değerli birer hatıra olarak saklamakta olduğum bu telgraflar, büyük bir dosya oluşturmaktadır. Dosyanın içeriği, zamanında basın ile de yayımlanmış idi. Ben burada yalnız bir seçim bölgesinin, Rize'nin şahsıma hitap eden bir telgrafını aynen sunmakla yetineceğim:

Üç milletvekili beyin, seçim kanunu hakkındaki bilinen önergelerine ilimiz milletvekillerinin katılmayacağı düşüncesiyle bir şey yazmaya gerek görmemiştik. Şimdi, Milletvekili Osman Efendi'den aldığımız mektupta, kendisinin o önergeyle ilgili olduğunu ve muhaliflere birlikte hareket ettiğini övünerek bildirmesi üzerine aşağıdaki konuların bildirilmesi zorunlu olmuştur:

1- (Takdir kâr ve samimi sözlerden sonra) Şahsınız ve değerli çalışma arkadaşlarınız aleyhinde bölgemiz adına söz söyleyen ve muhalefet düşünceleri besleyen ve bizce hiçbir şahsiyet ve konumu olmayan milletvekillerini kınarız. O, bölgemizi temsil hakkını da taşıyor olamaz.

2- Şu zamanda, vatansızların bile katılmayacağı muhalefet düşüncesi ve bozgunculuğu bize tavsiye eden milletvekili efendinin düşüncesine katılacak bir kişinin dahi olmadığını, şükrederek büyük bir saygıyla bildiririz efendim.

İmzalar

Seçimlerin Yeniden Yapılması Kararı

Saygıdeğer efendiler, birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin, olaylarına işaret ettiğimiz tarihte, gösterdiği karışık ruh hâli cidden üzerinde durmayı

gerektirir bir hâl almıştı. Bütün millette, Meclis'in görev yapamayacak bir hâle geldiği endişesi hissedilmeye başladı. Mecliste, durumu ılımlı ve uzak görüşlülükle değerlendirip muhakeme eden üyeler dahi duydukları üzüntüyü dile getirmekten kendilerini alamıyorlardı. Artık tereddüte gerek kalmamşıtı ki, Meclis yenilenmedikçe, millet ve memleketin ağır ve sorumluluk gerektiren işlerini yürütmeye imkân yoktur. Bu zorunluluğa ben de inandım. Bir gece, Başbakan Rauf Bey'e, oturmakta olduğu istasyon binasında Bakanlar Kurulu'nu toplantıya çağırmasını, benim de bizzat geleceğimi telefonla bildirdim.

Rauf Bey'in yanında toplanan Bakanlar Kurulu'na, Meclis'in yenilenmesini, Meclis'e teklif etmek gerektiğinden bahsettim. Kısa bir tartışmadan sonra Bakanlar Kurulu ile uyum sağladık. Aynı gece Meclis'teki Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu yönetim kurulunu da Bakanlar Kurulu toplantısına davet ettim. Bu yönetim kurulu içinde teklifimi gereksiz bulup kaçınanlar oldu. Görüşme ve tartışmalar ertesi güne kadar sürdü. Böylece bu heyetle de anlaştık. Ondan sonra derhâl grubu topladım. Orada ülkenin genel durumunu, acilen görülmesi gereken millet işlerini açıkladım. Meclis'in artık bu görevi yapma kabiliyeti kalmadığını söyleyip ispat ederek Meclis'ten seçimlerin yenilenmesini istemek gerektiğini bildirdim. Grup genel kurulu sözlerimi ve açıklamalarımı olumlu karşıladı. Bunun üzerine, konu aynı gün, 1 Nisan 1339-1923'te Meclis'e taşındı. Yüz yirmi kadar üye, bir önergeyle, Meclis'e seçimlerin yenilenmesi için bir kanun teklifi sundu. Meclis, oybirliğiyle "Seçimlerin yeniden yapılması kararlaştırıldı" şeklinde bir kanun çıkardı.

Meclis'in bu kararı vermesi inkılap tarihimizde önemli bir nokta oluşturur. Çünkü, bu kararı vermekle, Meclis, kendi içinde oluşan hastalığı itiraf ve bundan dolayı, millette hissedilen üzüntüyü anlamış olduğunu gösterdi.

Lozan Konferansı'nın İkinci Safhası ve Yeni Seçimlerde Milletin Gösterdiği Uyanıklık

Efendiler, Lozan Konferansı 23 Nisan 1339-1923'te tekrar toplandı. Delegasyonumuz Lozan'da barışı sağlamaya çalışırken, ben de yeni seçimlerle uğraşıyordum.

Yeni seçimlere, bilinen prensiplerimizi ilan ederek girdik. Görüşlerimizi kabul edip milletvekili olmak isteyen kişiler, öncelikle prensipleri kabul ettiğini ve bakış açımıza katıldığını bana bildiriyordu. Adayları belirleyip zamanı geldiğinde ben fırkamız nâmına ilan edecektim.

Bu şekli tercih etmiştim. Çünkü, yapılacak seçimlerde milleti aldatarak, değişik emellerle milletvekili olmaya çalışacakların çok olduğunu biliyordum. Memleketin her tarafında, aydınlatıcı konuşmalarım büyük bir samimiyet ve güvenle karşılandı.

Bütün millet, ilan ettiğim prensipleri tamamen benimsedi ve prensiplere, hatta şahsıma muhalefet göstereceklerin millet tarafından milletvekilliğine seçilmesine imkân kalmadığı anlaşıldı.

Nurettin Paşa'nın Bağımsız Milletvekili Olma Girişimi ve Yayımladığı Özgeçmiş

Gerçekten de, bazı seçim bölgelerinde bağımsız milletvekili olma girişiminde bulunanlar başarılı olamadılar. Bu arada, o zaman, henüz Birinci Ordumuzun komutanı olan Nurettin Paşa da milletvekili olma girişiminde bulunmuştu. Mümkün olmadı. Nurettin Paşa bu isteğini daha sonra, başka bir seçimde Bursa'da gerçekleştirdi.

Paşa'nın, bağımsız milletvekilliğini sağlamak için eskiden olduğu gibi kendi tarzında gereği gibi propaganda yaptırmaktan geri kalmadığı anlaşılmıştı. Bu yoldaki girişim ve yayınlarından herkesin dikkatini çekmiş olanı özellikle özgeçmişidir.

Nurettin Paşa, 1339-1923 yeni seçim yılı, Âbit Süreyya Bey adında bir şahsa "A.S." rumuzuyla bir özgeçmiş yayımlattı.

Âbit Süreyya Bey, Abdülhamit'in başkatiplerinden merhum Süreyya Paşa'nın oğludur. Meşrutiyetten önce Nurettin Paşa gibi ve onunla birlikte padişah yaveri idi. Dünya Savaşı'nda İzmir'de, Kurtuluş Savaşının sonunda Nurettin Paşa karargâhının bulunduğu İzmit'te ordu müteahhitliği yaptı. Nurettin Paşa'nın özgeçmişini içeren kitapçığı yazan Âbit Süreyya Bey değildir. Kitapçık yazılı olarak kendisine verilmiştir. Ondan, imzasını koyması ve ortaklarından olduğu Matbaa-i Osmaniye'de bastırması Nurettin Paşa tarafından rica edilmiştir.

Bu kitapçığın kapağında şu yazılar okunur:

İzmir Fatihi, Afyon Karahisar ve Dumlupınar Muharebeleri Galibi Gazi Nurettin Paşa Hazretleri'nin Tercüme-i Hâli

Efendiler, on dokuz sayfadan oluşan bu özgeçmiş kitapçığının ne kadar insan tarafından okunduğunu bilmiyorum. Ben, bu özgeçmişin ülkenin bütün aydınları tarafından okunmasını çok yararlı ve eğitici buluyorum. Yalnız, bu kitapçığı okuyanların veya okuyacak olanların, kitapçıkta anlatılan olaylar hakkında başka ve belgeli kaynaklardan da bilgi edinerek, metinle gerçeklerikarşılaştırmaları gerekir.

Bu kitapçığın içeriği ve ortaya koyduğu zihniyet hakkında bir fikir edinmek için, bazı noktalarını hep birlikte değerlendirelim:

Kitapçığın kapağındaki yazılardan sonra, metnin başlığında da şu sözler vardır:

"Kûtü'l-Amâre'nin kuşatıcısı, Bağdat'ın savunucusu, Yemen, Selmanpâk, Batı Anadolu, Afyonkarahisar, Dumlupınar, İzmir savaşlarının galibi ve İzmir fatihi".

Nurettin Paşa'nın kendi kendine takındığı "kuşatıcı", "galip", "fatih" unvanları hakkında değerlendirme yapmayı erteleyerek kitapçığın metnine girelim.

Paşa, Konyar adındaki Türk aşiretine mensup merhum Mareşal İbrahim Paşa'nın oğlu ve *Hazreti Peygamberin sülalesinden* âyan üyesi Bursalı Rıza Efendi merhumun soyundan imiş. Bu bilgilere ve ifade şekline göre Mehmet Nurettin Paşa hem Türk ve hem Arap'tır. Babası ve büyükbabalarıyla da övünmektir. Burada, babasının büyük adam olmasıyla övünen Bizans imparatoru Theodosius'a, babası ve anası Türk olan Atila'nın "ben de, büyük ve asil bir milletin çocuğuyum" dediğini hatırlatmadan geçemeyeceğim.

"Okullardaki eğitiminden başka özel eğitimler görmüş olan Nurettin Paşa 1893'te Harp Okulu'ndan mezun olarak Hassa Ordusu kurmay heyetine tayin.." edilmiş.

Nurettin Paşa, kurmay eğitimi görmemiş ve o sınıfa girmemiştir. Bu durumda, ordu kurmay heyetine tayin edilemez. Olsa olsa, askerî bir kıtaya gönderilmeyip ordu kurmaylığında karargâh emir subaylığında veya buna

benzer bir görevde bulunmuş olabilir. Tabii ki, genç bir teğmen için askerlik yaşantısına buradan başlamak övünülecek bir başlangıç sayılmaz. Askerî birliğe tayin olunmak ve orada askerlik hayatının ciddiyet ve zorluklarına alışmak esastır.

Nurettin Paşa 1897'de gönüllü olarak Yunan savaşına katılmış ve başkomutanlığa tayin edilen Gazi Osman Paşa'nın yaverliğine ve İstanbul'a dönüşte padişah yaverliğine ve refakat subaylıklarına tayin edilmiş..

Bilindiğine göre, Gazi Osman Paşa, İstanbul'dan Selânik'e kadar gitmiş ve savaş meydanına gitmeden, Selanik'ten dönmüştür. Fiilî olarak görev yapmamış bir komutanın, ondan sonra da Sultan Hamid'in yaverliğene ve bir takım refakat subaylıklarına tayin edilmiş olması bilmem ki, ne dereceye kadar söylenmeye ve övünmeye değer olabilir?!

Nurettin Paşa sırasıyla yarbaylık ve albaylığa terfi etmiş ve 1908 yılı başlarında Selanik'te Üçüncü Ordu özel kurmay şubesi müdürlüğüne tayin" edilmiş... Nurettin Paşa'nın hangi sırayla albaylığa kadar yükselmiş olduğu, meşrutiyetin ilanından sonra rütbesinin yeniden binbaşılığa düşürülmüş olmasıyla anlaşılıyorsa da, Selânik'te Üçüncü Ordu özel kurmay şube müdürlüğüne tayinini anlamak zordur. Çünkü, benim de kurmayları arasında bulunduğum o orduda, söylendiği gibi özel bir şube yoktu. İhtimal, ordu komutanı olan babası, oğlu için özel ve gizli işlere ait özel bir şube kurmuş olacak...

Nurettin Paşa, Üçüncü Ordu komutanı olan "babası Mareşal İbrahim Paşa ile meşrutiyet inkılâbının *gerçekleşmesine ve ihtilalin aşırlıktan uzak bir* şekilde gerçekleşmesine hizmet etmişler.."

Özgeçmiş kitapçığında, Nurettin Paşa'nın, iki defa Sultan Hamit tarafından tutuklanıp sorguya alındığı ve bir defasında sürülmesine ve diğer defasında askerlikten kovularak altı yıl hapsine karar verildiği ve fakat babasının aracılığıyla kurtulduğu hikâyesinden sonra.. "İstanbul'dan bir yakınını bulup tekrar Rumeli'ye geçerek 1908 meşrutiyet inkılabının hazırlanıp gerçekleşmesine diğer arkadaşlarıyla birlikte hizmet etmiştir." yazılıdır.

Nurettin Paşa'nın gördüğü zulmü özetle söylemek gerekirse, diyebiliriz ki, Sultan Hamit, Nurettin Bey'e hürriyetçi düşüncelerinden dolayı kızdıkça, onu yarbaylığa, albaylığa yükselterek sırmasını artırır ve babasının şefkat ve okşayışlarına teslim edermiş...

Nurettin Paşa'nın ve Babası Mareşal İbrahim Paşa'nın Meşrutiyetle İlişkilerine Ait Hatıralarım

Mareşal İbrahim Paşa'nın Üçüncü Ordu komutanlığı ve oğlu Nurettin Bey'in babasının yaverliği ve meşrutiyet inkılâbı ile ne şekil ve derecede ilişkileri olduğu hakkında biraz bilgi vermek isterim. Bunun için maziden kısa bir hatıramı anlatmama izin vermenizi rica edeceğim.

Efendiler, değişik vesilelerle işitmiş olduğunuza şüphe yoktur ki, ben kurmay yüzbaşısı olur olmaz, Sultan Hamit tarafından Suriye'ye sürüldüm. Orada üç yıl kaldıktan sonra, o zaman Üçüncü Ordu bölgesi olan Makedonya'ya gönderildim. Ordu merkezi Manastır idi. Ordu karargâhı orada bulunuyordu. Selanik'te ayrıca "Üçüncü Ordu mareşalliği" unvanında bir komuta makamı vardı. Üçüncü Ordu Komutanı Selanik'te otururdu.

Orada da "mareşallik kurmay heyeti" diye bir kurmay heyet vardı. Ben 1908 yılında kolağası rütbesinde bu kurmay heyetinde görevli idim. Hürriyetin kazanılmasına çalışan gizli cemiyet ile çok yakından ilişkim vardı. Yanyalı Esat Paşa Üçüncü Ordu komutanı idi.

Süleyman Paşazade Ali Rıza Paşa kurmay başkanımız idi. Binbaşı rütbesinde bulunan merhum Cemal Paşa, binbaşı rütbesinde olan Fethi Bey (bugün Paris elçisi) ve ben mareşallik kurmay heyetini oluşturuyorduk.

Her üçümüz de cemiyetin üyesi bulunuyorduk. Çalışmalarımız cemiyetin başarıya ulaşmasına yönelikti.

O tarihlerde, Üçüncü Ordu bölgesi içinde Serez'deki tümenin ve Serez bölgesinin komutanı, mareşal rütbesinde bir kişiydi. Bu şahıs, Sultan Hamid'in büyük güvenini kazanmış bulunuyordu. Rütbesinin mareşal olmasına, Esat Paşa'nın kendinden daha ast bir rütbede bulunmasına rağmen İstanbul ile Makedonya arasında güvenli bir bölge kurmak amacıyla Serez'den uzaklaştırılmazdı. İşte bu önemli komutan, mareşal İbrahim Paşa idi. Oğlu Nurettin Bey (Nurettin Paşa) de babasının yanında bulunuyordu. Meşrutiyetin ilanına rastlayan günlerde mareşal İbrahim Paşa'nın bölgesinde bir binbaşı, istibdat yönetimi aleyhinde konuşmuş.. Bir casus bunu haber vermiş.. Durumun yerinde incelenmesi için, o zaman Selanik'te merkez komutanı olan Yarbay Nâzım Bey İstanbul'dan görevlendirildi.

Cemiyet, Nâzım Bey'i bu görevi yerine getirmesini engellemek üzere vurdurdu. Yaralanan Nâzım Bey İstanbul'a çağrıldı. Olayın incelenmesine, İstanbul'dan değil, anakolordu tarafından atanacak görevlinin gidebileceği düşüncesi telkin olundu. Ben görevlendirildim. Tabii ki görevim, istibdat aleyhinde bulunmuş olan binbaşıyı kurtarmaktı.

Önce Serez'e gittim. Mareşal İbrahim Paşa'yı ziyaret ettim. Görüşme sırasında anladım ki, Paşa'nın büyük bir endişesi var. İbrahim Paşa, kendi bölgesinde Sultan Hamit ve istibdat yönetimi aleyhinde hiçbir şahıs bulunmadığı ve bulunamayacağı hakkında sultana güven vermişti. Buna rağmen, söz konusu binbaşı hakkındaki jurnal, Sultan Hamit'in Mareşal İbrahim Paşa'ya olan güvenini sarsacak şekildeydi. Bu jurnalin içeriğinin gerçek çıkması İbrahim Paşa'nın aleyhindeydi. Bunu istemiyordu. Ben derhâl Paşa'nın endişesini anladım ve dedim ki: "Paşa Hazretleri, bölgenizde padişah aleyhinde duygular taşıyan bir kişinin bulunabileceği doğru değildir. Verilmiş olan jurnalin içeriğinin yerinde incelenmesi, sizin sağladığınız güven ve gösterilmiş olan bağlılık hislerini kolayca ortaya koyacaktır. İsterseniz, yapacağım inceleme raporunun bir örneğini size de göndereyim."

İbrahim Paşa bu sözlerim üzerine çok rahatladı. Benden memnun oldu ve oğlu Nurettin Bey'i çağırtıp benim ağırlanmamı ve olay yerine seyahatim için kolaylıklar sağlanmasını emretti.

Soruşturmam sonucu binbaşı kurtuldu. Jurnal veren iftiracı cezasına çarptırıldı. Mareşal İbrahim Paşa da, sultana kendi bölgesinde, aleyhte bir kişinin bulunamayacağını ispat etmiş olarak padişahın kendisi hakkındaki güvenini pekiştirdi.

Mareşal İbrahim Paşa'nın bu şekilde, hakkındaki güveni pekiştirmesi, çok geçmeden bütün Makedonya'yı istibdat aleyhtarlarından tamizleme görevinin ona verilmesiyle sonuçlandı.

Bu konuyu biraz açıklayayım. Cemiyet, bütün Makedonya'da teşkilatlanmasını ve faaliyetlerini artırdı. Artık hemen hemen açıkça ve pervasızca hareket edilmeye başlandı.

Selanik'te ordu mareşalliğinde bulunan Esat Paşa'ya güven kalmadı. Kurmay başkanımız olan Ali Rıza Paşa hakkında şüpheye düşüldü. Bunlar birer birer Sultan Hamit tarafından sorgulanmak üzere İstanbul'a çağrıldı.

Ordu mareşalliğin, bütün yönleriyle güvenilen Mareşal İbrahim Paşa tayin edildi.

İbrahim Paşa'nın Selanik'e gelmekte olduğu haberi üzerine, Cemal Bey (merhum Cemal Paşa) her ihtimale karşı bir fırsatını bulup merkezden uzaklaştı. Arkadaşım Fethi Bey, zaten daha önce jandarma okulu komutanlığına geçmişti. Merkezde ordu komutanı, kurmay bakanı adlarına yalnız ben bulunuyordum. Yeni gelen komutana Üçüncü Ordu komutanlığını ben devir-teslim edecektim. Gerçekten de öyle oldu.

İbrahim Paşa, yanında oğlu Nurettin Bey olduğu hâlde, trenle geç saatlerde Selanik'e ulaştı. Doğrudan komutanlık dairesine geldi. Orada kendisine durumu anlattım. Gece olmasına rağmen, karargâhta görevli bütün kurmay subayları görmek istedi. Herkes gelip kendisini tanıtıyordu. Mareşal Paşa, tanıştığı her subaya, kendisinin ne kadar sert ve insanı mahvetme gücünde olduğunu anlatmaya çalışan birtakım tavırlar takınarak, hiç de uygun olmayan sözler söylüyordu. Arasıra çizmeli ayaklarını yere vurarak ilk andan itibaren korkutma politikası uygulamaya başladı.

Gece evime gittim. Ertesi gün erkenden, bir süvari, bir binek atı getirdi ve Mareşal Paşa'nın beni istediğini söyledi. Daireye geldiğim zaman anladım ki, yeni komutan benim göreve devam edebileceğimi emretmiş..

Şimdi efendiler, gelelim ihtilal ve inkilaf safhasına...

İbrahim Paşa'nın korkutma politikasına ihtilal komitesi tehditle karşılık verdi. Paşa bütün sertliğini bir tarafa bırakmak zorunda olduğunu hissetti. Bazı arkadaşlar, bu arada en çok Cemal Bey (Cemal Paşa) aracılığıyla ihtilal cemiyetinin gücünden ve girişimlerinin ciddiyetinden İbrahim Paşa'nın oğlu haberdar edildi. Babasının cemiyet aleyhinde hareketlere girişmemesi ihtar edilerek paşadan bu konuda güvence istendi. Meselâ; komutan Paşa cemiyet aleyhinde hareket etmeyeceğine işaret etmek üzere cuma namazını filan camide kılacak!" gibi birtakım isteklerde bulunuldu. İşte Nurettin Paşa bu gibi isteklerin babasına duyurulmasında vasıta olarak kullanılıyordu. Fakat, önemli konularda daha çok görevlendirilen, babasının yaveri Nurettin Bey değil, cemiyetin güvenilir üyesi ve komutanlık makamı yaveri yüzbaşı Kâzım Nami Bey'di (bugün yazar ve öğretmendir).

İbrahim Paşa, cemiyetin ihtarlarına uymak zorunda bırakıldı. Fakat cemiyetin teşkilatlanmasından, kararlarından ve faaliyetlerinden hiçbir

zaman haberdar edilmemiştir.

Hürriyet ve meşrutiyetin ilan edileceğinden de, ne İbrahim Paşa'nın ve ne de oğlu Nurettin Bey'in, daha önce hiçbir şekilde ve asla haberleri olmamıştır. Meşrutiyetin ilanı meselesinin tamamen içinde bulunduğum ve bütün ayrıntı ve safhalarıyla şahsen ve yakından ilişkili olduğum gibi, bu konudaki hatıralarımı aynen korumaktayım.

Hürriyet ve meşrutiyet ilanı gösterilerinde aceleci davrandığı zannedilen Üsküp'teki girişimleri, Selanik'te ve diğer yerlerde alınacak önlemlerle uyumlu bir şekle sokmak için Üsküp'e gitmiştim. Oradan dönüşümde ve artık her yerde gösteriler başladıktan sonra, Mareşal İbrahim Paşa davet etti ve şu konuşmayı yaptı: "Beni, ordu komutanlığında bırakacak mısınız? Bırakılmayacaksam şahsıma karşı saldırı ve hakaret edilmeden hemen İstanbul'a hareket edeyim" Hatta Paşa, masasının üzerinde duran yazı hokkasını alarak, aynen hatırımda kalan şu kelimeleri de ekledi:

"Burada, benim yalnız bir hokkam var. Onu alır, giderim".

Gerekli kişilerle görüştükten sonra cevap verebileceğimi söyledim. Cemiyet adına yetkili olan diğer arkadaşlarla, İbrahim Paşa'nın komutanlık konusunu görüştük. Bir süre için görevine devam etmesinde sakınca görmedik. Komutanlıkta kalacağı hakkındaki cemiyet kararını kendisine ben bildirdim.

Fakat, bir-iki gün sonra, dağa çıkmış olan subaylardan bir teğmen, İbrahim Paşa'ya bulunduğu yerden hakaret dolu bir telgraf çekmiş.. İbrahim Paşa derhâl beni çağırttı. Telgrafı uzatarak dedi ki: "Beni komutan olarak burada koruyacağınızı belirtmiştiniz. Bu hakaret nedir?"

Komutan Paşa'ya, cemiyet tarafından hakkında aldığımız kararı bütün teşkilata bildirecek kadar zaman geçmediğini, özellikle dağda bulunan subaylarımızın herhangi bir telgraf merkezinden bunun gibi telgraflar çekmelerine engel olmanın o günlerde zor olacağını anlaaması gerektiğini söyleyerek kendisini teselli etmeye çalıştım.

Fakat, aradan çok geçmeden, o zaman Yunan sınırı komutanı olan Muhlis Paşa, cemiyetin Manastır'daki merkez yönetimi tarafından Manastır'a davet edilmiş.. Muhlis Paşa, ordu komutanı İbrahim Paşa'dan izin almaksızın Manastır'a gitmiş.. Bundan üzüntü duyan İbrahim Paşa Muhlis Paşa'ya tekdir edici bir yazı göndermiş.

Bunun üzerine, Muhlis Paşa'yı davet eden merkez yönetimi İbrahim Paşa'ya uzun bir telgraf çekmiş.. Bu defa da Mareşal Paşa beni davet ederek telgrafı gösterdi ve "Ya bu ne?" dedi.

Telgrafı baştan sona kadar okudum. Bu telgrafta, Konyar aşiretine mensup mareşal İbrahim Paşa'nın bütün hayatı, geçmişi, durumu anlatıldıktan sonra, ağır ve hakaret içeren kelimelerle istibdat devrinin, Sultan Hamit kulluğunun ender rastlanır örneği olan İbrahim Paşa'nın hürriyet için çalışan bir bölgede, hürriyet için çalışanlara komuta etme cesaretinde bulunması şaşkınlıkla karşılanıyor ve derhâl komutanlık makamını terketmesi ihtar edilerek isteniyordu.

Efendiler, bundan sonra, gerçekten İbrahim Paşa, Selanik'te duramadı. Dediği gibi hokkasını alıp gitti.

Bu bilgilerden sonra, Nurettin Paşa'nın Üçüncü Ordu komutanı olan babası Mareşal İbrahim Paşa ile meşrutiyet inkılabının gerçeleşmesine ve ihtilalin itidal ve güvenlik içinde olmasına ne şekilde hizmet etmiş olduklarını anlamak kolaylaşmıştır zannederim. Denildiği gibi, "ihtilalin ölçülü bir şekilde gerçekleşmesine" dahi etkili olamamıştır. En büyük ölçüsüzlük bizzat kendilerine yapılan hareketlerle sabittir.

Özgeçmiş Kitapçığına Göre Nurettin Paşa'nın Meşrutiyetin İlanından Sonra Yaptığı Hizmetler

Özgeçmiş kitapçığının dördüncü sayfasında, Nurettin Paşa'nın Rumeli'den İstanbul'a yürüyen Hareket Ordusu'na katılmakla vatan görevini yerine getirdiğinden bahsedilmektedir. 31 Mart olayı nedeniyle Rumeli'den İstanbul'a gönderilen kuvvetlerin komutanı merhum Hüsnü Paşa idi. Ben, bu kuvvetlerin kurmay başkanı idim. Bu kuvvetlere Hareket Ordusu unvanını veren, Hareket Ordusu'nun İstanbul'a kadar hareketini düzenleyip yöneten bendim. Nurettin Bey'in bu kuvvetlere katılarak görev aldığını bilmiyorum. Nurettin Paşa, bir çokları gibi, Hareket Ordusu İstanbul'a yaklaştığı zaman, Yeşilköy'e (O zamanki ismiyle Ayestafanos) veya Bakırköy'e (O zamanki ismiyle Makriköyü) gelmiş olabilir...

Nurettin Paşa "Yemen'in kurtarılması ve asilerin sindirilmesi için gerçekleştirilen savaşlarda bazı tümen birliklerine veya müfrezelere komuta etmiş".

Her tümen komutanı, her savaşta aynı görevde bulunur.

Sonra “San’a’nın kurtarılmasının ardından orada yığınak yapan askerî kuvvetlere komuta etmiş..”

Efendiler, asker olanlar çok iyi bilirler ki, bir yerde değişik askerî birlikler toplandığı zaman, orada bir merkez veya bölge komutanlığı ile bir ordugâh komutanlığı kurulur.. Nurettin Paşa’nın San’a’daki komutanlığı bundan başka bir şey miydi?!

Nurettin Paşa “İmam Yahya ile anlaşma yapma konusunda Ahmet İzzet Paşa’ya yardımcı olmuş..”

Ahmet İzzet Paşa’ya sormadım, fakat İzzet Paşa ile birlikte bulunup, çalışmalara yakından katılmış yetki sahibi kişilerin söylediğine göre, İmam Yahya ile anlaşma görüşmelerinde, Nurettin Paşa hiçbir şekilde yetkili kılınmamıştır.

Nurettin Paşa “Balkan savaşlarına katılma isteğini belirterek Yemen’i kuzeyinden güneyine kadar geçip Aden-Mısır-Suriye-Konya-İstanbul yoluyla Çatalca civarında bulunan başkomutanlık karargâhına katılıp ve boş tümen komutanlığı bulunmamasından dolayı kendi rızasıyla gönüllü olarak Dokuzuncu Alayın komutasını” üstlenmiş..

Nurettin Paşa’nın Yemen’den İstanbul’a gelmek için kullandığı yol, Yemen’den İstanbul’a gelen bütün asker ve sivil, kısacası herkes tarafından izlenen yoldu. Nitekim, o tarihte biz de Afrika’da bulunuyorduk. İstanbul’a gelmek için Afrika çöllerini batıdan doğuya, Mısır’a kadar deve ile geçtikten sonra İskenderiye ile Triyeste arasında bütün Akdeniz ileve Adriyatik denizini güneyden kuzeye ve Triyeste’den Bükreş’e kadar Avrupa’yı ve ondan sonra Karadeniz’i geçerek aynı karargâha ulaşmıştık. Yol buydu.

Nurettin Paşa bu noktada asıl söylenmesi gereken konudan bahsetmiyor.

Nurettin Paşa, albaylıktan binbaşılığa indirildikten sonra, Yemen birliklerinde görevlendirilmek üzere yarbaylığa yükseltilmiştir. Bu yükselmenin gereği olarak yarbay olarak Yemen’de iki yıl kalması gerekirken, zamanından önce İstanbul’a gelerek kurtulma yolunu bulmuştur.

Özgeçmiş kitapçığının altı ve yedinci sayfalarında Nurettin Paşa’nın Irak komutanlığından bahsediliyor. Mahallî imkânları kullanarak yeniden ordu kurup dost ve düşmanın beklentileri dışında yenilgiden zafer çıkarma harikasını gerçekleştirdiği belirtiliyor.

Irak Seferinde Nurettin Paşa

Efendiler, Irak seferinde, Nurettin Paşa zamanındaki durum şundan ibarettir:

İlk Irak komutanı olan Süleyman Askerî Bey'in yenilip intihar etmesinden sonra, Irak'a Kafkasya'dan yeni birlikler gelinceye kadar, çarpışmalar İngilizlerin istediği gibi yürüyüş hızına bağlı olmuştur. Nurettin Paşa, Kûtü'l-Amâre'de İngilizlere yenildikten sonra gece, gündüz ve hiçbir direnç göstermeden yürüyerek Selmanpâk'a kadar perişan bir şekilde geri çekildi.

İngilizler, Nurettin Paşa'yı takip ederek Selmanpâk'a kadar ilerledi. Orada, Kafkasya'dan gönderilmiş olan birlikler, İngiliz birliklerini karşıladı. Üç gün savaştıktan sonra Nurettin Paşa yenilgiyi kabul ederek geri çekilme emri verdi. Birlikler Diyale Nehri'ne kadar kuzeye çekildi. İngilizlerle süvari çatışmasına dahi girilmedi. Hâlbuki, aynı zamanda, İngilizler de çekilmişlerdi. Bu bilgiyi veren çöl Arapları oldu. Ondan sonra, Nurettin Paşa, kendini toplayıp yeniden Selmanpâk-Kutü'l-Amâre yönünde ilerledi.

Kûtü'l-Amâre'nin kuzeyinde gece İngiliz birlikleriyle karşılaşıldı. Tedbirsizlik, düzensizlik ve kötü yönetim yüzünden, şafak vakti birliklerimiz düşmanın baskın ateşine uğradı. Asker, subay ve komutanlardan pek çok kayıp verildi. Birliklerde panik oldu. Kendiliğinden geri çekilme başladı. İngilizlerin çekilmesi üzerine durum sakinleşti.

Irak'ta yeni birlik ve yeni araçlarla büyük ve kanlı savaşlar bundan sonra başlar ki, Nurettin paşa'nın bunlarla ilgisi yoktur.

Kitapçığın aynı sayfalarında, Nurettin Paşa "İngilizlerden ganimet olarak ele geçirdiği uçaklarla da bir uçak filosu oluşturma başarısını göstermiştir" deniliyor.

Bu iddianın çok cahilce olduğunu söylemek zorundayım. Uçağın ve uçak filosunun ne olduğunu bilenler böyle bir iddianın ne kadar gülünç olduğunu elbette anlarlar.

Büyük Taarruzda Nurettin Paşa Savaş Meydanını Dürbünle Seyretmeyi Tercih Ediyordu

Kitapçığın sekizinci sayfasında, Nurettin Paşa'nın dürbünle bakarken çekilmiş bir resmi vardır. Bu resmin altında şu ibare yazılıdır:

"26 Ağustos 1338-1922 saldırı günü Kocatepe gözetleme yerinde Afyonkarahisar Meydan Savaşı'nı yönetirken çekilen fotoğraflarıdır".

Aynı gün, hep aynı tepedeydik. Dürbünle bakanlar çoktu. Özellikle dürbünle en çok bakanlar gözetleme görevi verilen subaylardı. Gerçekten de, Nurettin Paşa'nın da savaş meydanını dürbünle seyretmeyi tercih ettiğinin ben de farkına varmıştım.

Afyonkarahisar-Dumlupınar Meydan Savaşı'nın gerçekleştiği sırada, Başkomutan Savaşı günü, Nurettin Paşa'yı bir ara, Kolordu Komutanı Kemalettin Paşa'nın (bugün Berlin elçisi) gözeteme noktasında durumu dürbünle izlerken buldum. Birliklerimiz düşmanı yakından sıkıştırmış, hassas ve önemli bir durum ortaya çıkmıştı. "Dürbünle izlemeyi bırakınız! Savaşı yakından ve bizzat yönetmek için ileri ateş mevzilerine gideceğiz" dedim.

Nurettin Paşa, bu kadar yaklaşmanın uygun olmadığını söyleyerek gitmek istemedi. Canım sıkıldı. "Siz burada kalabilirsiniz" dedim. Kemalettin Sami Paşa'ya "Siz benimle geliniz!" dedim ve otomobilime yürüdüm. Kemalettin Paşa "Emredersiniz!" dedi ve beraber yürüdü. Bu davranış üzerine, dürbünün başında yalnız bırakılan Nurettin Paşa'nın da arkamızdan geldiğini gördük. Dediğim yere gitik. Yunan ordusunun esaretiyle sonuçlanan o savaşı, ayrıntılarına kadar bizzat yönetiyor ve gereken emirleri doğrudan doğruya kolordu komutanlarına ve diğer kumandanlara bizzat veriyordum.

Emirlerime göre önlemler alınıp hareketler gerçekleştirilirken ordu komutanı Nurettin Paşa yanımda duruyor ve durumu izliyordu. Bir ara, kolordu komutanını benim yanımdan uzaklaştırarak bazı emirler vermeye kalkışmış.. Kolordu komutanı bu emirleri uygulanamaz bulmuş. Ordu komutanı ile kolordu komutanı arasında âdeta ciddiyetsiz bir tartışmayaşanmış.. Kemalettin Sami Paşa, Nurettin Paşa'nın yanından biraz sertçe bir hareketle ayrılmış.. Bu durumun farkına vardım. Kemalettin Sami Paşa'yı yanıma çağırıp sakin olmasını ve disiplini koruması gerektiğini söyledim. Daha sonra, yalnız olarak Nurettin Paşa'yı çağırttım. Genel olarak, bazı sorular sordum ve anlatmak istedim ki, gerçekten kolordu komutanına verdiği emir uygulanamayacak bir emirdir. Komutanlar, emir vermiş olmak için emir vermezler. Gerekli ve uygulama imkânı olan konuları emrederler.

Emir verirken, kendini, o emri yapacak olanın yerine koymak ve emrin nasıl gerçekleştirileceğini düşünmek ve bilmek gerekir.

Özgeçmiş kitapçığının dokuzuncu sayfasında, Irak'tan sonra "Kafkas cephesine gitmiş olan Nurettin Paşa'nın, Üçüncü Ordu bölgeleri komutanlığında ve ordu komutan vekilliğinde bir süre" bulunduğu yazılıdır. Bu görevlerin içeriğini ve bu sürenin kaç gün olduğunu sormak gerekir.

Nurettin Paşa, Kafkas cephesinden İstanbul'a döndüğünde "Aydın, Muğla ve Antalya bölgesi komutanlığı" unvanıyla İzmir'e gitmiş ve orada bulduğu birkaç dağınık birliği hızla düzenleyip yeni tümenler oluşturarak Yirmi Birinci Kolorduyu meydana getirmiş.."

Efendiler, kolordu kurmak, son zamanda Dünya Savaşı'nın fantezileri arasına girmişti. Özellikle karşısında düşman bulunmayan sabit bölgelerde askerlik şubeleri ve başkanlıkları kurmak kadar kolaylıkla kolordu komutanlıkları ve yetkileri oluşturulurdu. Gerçekten de, bütün savaş cepheleri imdat diye feryat ederken Yirmi Birinci Kolordu itibar edilen bir birlik olsaydı, Aydın bölgesinde bırakılmazdı.

Özgeçmiş Kitapçığına Göre Nurettin Paşa'nın İstanbul ve Anadolu'da Yaptığı Önemli İşler Nelerdir?

Kitapçığın on altıncı sayfasında Nurettin Paşa'nın "Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının girişimleriyle başlayan millî hareket önderleriyle dahi ilişki kurarak.." İstanbul'da birtakım önemli işler yaptığından ve sonunda "İngilizler tarafından izlenmeye başlanmış olduğundan" ve "Mustafa Kemal Paşa'dan aldığı davetlerde, artık İstanbul'dan çok Anadolu'da hizmet etmenin mümkün olduğu yazılmış olmasından" ve başka nedenlerden dolayı Anadolu'ya geçmiş..

Efendiler, Nurettin Paşa'nın, İstanbul'da, İngilizlerle ve Damat Ferit Paşa kabinesiyle anlaştığını ve Ankara'da kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden ve onun hükûmetinden habersiz olarak, bizi, İstanbul ile anlaştırmaya çalıştığını ve bu münasebetle yapılan telgraf yazışmalarını ve zorunlu olarak Ankara'ya geldikten sonraki davranışlarını yeri geldiğinde anlatmıştım. Bunları tekrar etmeyeceğim.

On sekizinci sayfada "yukarıdaki vatan hizmetlerini başarıyla yerine getirmiş olan Nurettin Paşa ile Büyük Millet Meclisi arasında bazı resmî konulardan dolayı ayrılık çıkması üzerine kendisi hemen Ankara'ya gelerek, bu yanlış anlama güzel bir şekilde çözüme kavuşturulmuştur ibaresine rastlanmaktadır.

Nurettin Paşa'nın hükümet tarafından Merkez Ordusu komutanlığından nasıl uzaklaştırılıp divan-ı harbe gönderilmek üzere Ankara'ya çağrıldığını ve Meclis tarafından aleyhinde meydana gelen galeyan kendisinin idamını isteyecek kadar ileri gitmişken başkomutan sıfatıyla şahsen Meclis kürsüsünden, kendisini savunarak nasıl kurtardığımı da açıklamıştım. Burada, yeri gelmişken bir konuya dikkatinizi çekmek isterim. Bu okuduğumuz ibareye göre, bir Türkiye Büyük Millet Meclis'i vardır, bir de Nurettin Paşa.. Bunlar karşı karşıya gelmişler.. Yanlış anlama giderilmiş.. Bilindiği gibi, Meclis'le karşı karşıya gelebilen yalnız hükümettir. Meclis'in muhatabı hükûmettir. Bir ordu komutanı, bir vali, herhangi bir makam sahibi Meclis'in muhatabı olamaz.

Kitapçığın on sekizinci sayfasının son satırları, Nurettin Paşa'nın, "vatanı tehlikeden kurtaran büyük zaferin Allah'ın lütfuyla başarıda etkili olmuş ve millî tarihe bu defa da gayet önemli ve benzeri görülmemiş bir şeref ve iftihar tablosu eklenmesini sağlamış.." olduğunu açıklamaya ayrılmıştır.

Nurettin Paşa Zaferin Şerefine Katılmaya En Az Hakkı Olanlardan Biridir

Efendiler, bu kadar cesurca bir iddiaya karşı hayret edip şaşırmamak mümkün değildir. Gerçekten de, Nurettin Paşa, genel saldırıda Birinci Ordu komutanlığında bulundu. Diğer bütün komutanlarla birlikte kendisine emrettiğimiz görevleri yerine getirmeye çalıştı. Bu durum, bütün Türk ordusunu ve ordumuzun büyük-küçük bütün komutanlarını, subaylarını ve tüm askerlerini kapsayan başarı ve şerefi Nurettin Paşa'nın şahsına üstlenmesi kadar anlamsız, temelsiz, *ayıp* bir şey olamaz! Nurettin Paşa'yı başarının etkeni gibi göstermek, olsa olsa kendisiyle alay etme amacına yönelik olabilir. Yoksa Nurettin Paşa, büyük zaferin şerefine *en az katılma hakkı olanlardan birisidir.*

Efendiler, büyük saldırıda, Nurettin Paşa'yı, yalnız saldırının ikinci günü Kocatepe'de yalnız bırakmıştım. Çünkü düşmanın yenildiğini ve geri çekileceğini anladık. Yenilgiyi hezimete çevirmek ve geri çekilme hatlarını keserek düşman ordusunu esir etmek için artık Kocatepe'de değil, genel durumu değerlendirip ona göre genel önlemler alacak bir yerde bulunmamız gerekiyordu. O gün de, cephe komutanı İsmet Paşa'nın uygun görüp benim imzamla yazdığı teşvik edici kısa bir telefonla Nurettin Paşa'nın moral gücünü korumak için önlem almak gerekli görülmüştü.

Nurettin Paşa'yı ve Ordusunu Bizzat İzleyip Yönetme Zorunluluğu Gördüm

Ondan sonra, Nurettin Paşa'yı ve ordusunu bizzat izleyerek yönetimine bizzat karışma zorunluluğu gördüm. Böyle yapmasaydım, Nurettin Paşa'nın yaptığı hataları düzeltmek güç olurdu. Dumlupınar'da Kurmay Başkanı Emin Paşa'nın hazırladığı ileri hareket emrinin içeriğini anlayamayan ve fakat anlamamış değil, daha iyisini düşünmek ve yapmak istiyormuş gibi tavır alan Nurettin Paşa'nın tereddütü üzerine, tereddütle geçirilecek zaman olmadığını hatırlatarak, gereken görüşleri bizzat dikte ettiğim zaman, Nurettin Paşa bana demişti ki: "Paşam, siz, bizi, yalnız ve serbest bırakmıyorsunuz!" Buna orada bulunan Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa Hazretleri, şu şekilde ve ciddi bir dille cevap verdi: "Paşa, Paşa!" dedi; "Bu ordu, bizim, bütün memleketin gözbebeğidir. Onun yönetimini tesadüfe bırakamayız!"

Dumlupınar'dan Uşak'a giderken, yolda Nurettin Paşa'nın aldığı önlemlerdeki eksikliği hissedip, Nurettin Paşa'nın tümenlerine bizzat emir vererek önlem aldırmasaydım Trikopis'in esir alınması mümkün olmayabilirdi. Uşak'ta hoş olmayan bir manzarayla karşılaşabilirdik. İzmir'e girdikten ve hükûmet dairesine gittikten sonra, güneyden gelen top ve tüfek seslerini bizzat işitip, Nurettin Paşa'nın önlem almadığını ve gafletini anlayıp derhâl, bizzat önlem aldırmasaydım, İzmir'e girmiş ve İzmir sokaklarında halka karışmış birliklerimizin, biz de içinde olduğumuz hâlde paniğe kapılarak dağılması işten bile değildi.

Yöneticilik ve ileri görüşlülük iddiasında bulunan Nurettin Paşa'nın İzmir'de yabancı memurlarla yaptığı tutanaklara geçmiş konuşmasını bizzat

düzeltmeseydim, İzmir'e girmiş olmaktan kaynaklanan sevinç ortamının bozulmasına yol açacak durumlardan kaçınmak belki de mümkün olmayacaktı.

Efendiler, bu söylediklerim bütün ordu mensuplarınca bilinen gerçeklerdir. Bu gerçeklerden yalnızca bir kişinin haberi olmadığı anlaşılıyor. O da Nurettin Paşa'dır. Kuşatıcı, galip, fatih, gazi unvanlarıyla kendisini hatırlatmak gibi çocukça bir sevdaya düşen Nurettin Paşa'nın "Kûtü'l-Amâre kuşatıcısı Nurettin Paşa" diye bir kartvizitini görmüştüm. Bu kartı Nurettin Paşa Taşköprü'de otururken Kastamonu valisi ve bölge komutanı olan Muhittin Paşa'ya (bugün Kahire elçisi) göndermiş ve kartın boş yerlerine yazdığı yazılarda, karttaki unvana işaret eden, "Bunu da benden kimse alamaz ya!" diye bir ibare vardı. Muhittin Paşa, bu kartı ve bu karttaki yazıyı akıl ve anlayışla açıklanabilir görmemiş, fakat dikkat çekici bulduğundan aynen bana göndermişti. *Evet, onu, ondan kimse alamaz. Fakat, onu ona veren de yoktur.* Her başarılı savaşa katılan kimsenin, hakkı olmadığı hâlde kendisini tek etken, galip ilan etmesi örnek alınacak bir ahlak kuralı oluşturamaz. Memleket evlatlarına böyle asılsız davranış ve tavırlar takınma âdetini veremeyiz. Gelecek nesillere, böyle havadan galip, fatih olunabileceği gibi yanlış bir düşünceyi miras bırakamayız!

Millet ve Tarih Unvan Vermekte O Kadar Cömert Değildir

Özgeçmiş kitapçığının kapağındaki gazi unvanının kullanılmasına gelince. Bu unvanı, Nurettin Paşa'ya "A. S." harfleri verebilir. Fakat, gerçek ve kanun bununla yalnızca alay eder. Gerçi savaşa "şehit veya gazi" olmak için gidilir. Genel olarak savaş meydanında ölenlerin hepsine şehit derlerse de, sağ kalanların hepsine gazi unvanı verilmez. Bu unvanı ancak kanun verir. Medeni bir milletin, yüce menfaatleri gereği yapmak zorunda kaldığı savaşlar, Arap aşiretlerinin yaptıkları gazve değildir. Öyle bile olsa, gazveden sağ salim çıkanlara belki, yalnız anaları, babaları yüceltmek için, "Benim gazi oğlum!" diyerek övünür. Fakat, millet ve tarih unvan vermekte o kadar cömert değildir.

Özgeçmiş kitapçığının son sayfasından da bir cümle alarak bu hikâyeye son verelim:

Nurettin Paşa, “Irak cephesinde iken bölge halkı tarafından kendisine verilmiş olan Hazreti Peygamber’in Kerbela’da yatan torunu İmam Hüseyin Hazretleri’nin mübarek kılıcını taşımakla şereflenmiştir”.

Efendiler, bu ne laftır?!

Kerbela, Peygamber torunu, imam, mübarek kılıç, şereflenmiş; *bu gibi cahil halk tabakalarının kullanacağı laflarla milleti aldatma yolunu tutmuş olanlar, artık insaf etsinler!.. Millet de dikkat ve uyanıklığını artırsın!..*

Lozan Barış Antlaşması

Efendiler, kendi başına hareket etmekte başarı görmeyen bazı kimseler de, türlü riyakarlıklarla içimize girmeyi başarabilmişlerdir. Bunların durumları ikinci Meclis toplanarak göreve başladıktan sonra görülecektir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin ikinci seçim devresi, yeni Türkiye devletinin tarihinde mutlu bir geçiş devresine rastladı. Gerçekten de, dört yıllık bağımsızlık mücadelemiz, milletin şanına yakışır bir barış ile sonuçlanmış bulunuyordu.

24 Temmuz 1339-1923’te Lozan’da imzalanan antlaşma, 24 Ağustos 1339-1923’te Meclis’te onaylandı.

Mondros Ateşkes Antlaşmasından Sonra Türkiye’ye Yapılan Dört Barış Teklifi Arasında Bir Karşılaştırma

Efendiler, Mondros Ateşkes Antlaşması’ndan sonra Türkiye’ye düşman devletler tarafından dört defa barış şartları teklif edilmiştir. Bunların birincisi, Sevr projesidir. Bu proje, hiçbir görüşmenin sonucu olmayıp İtilaf devletleri tarafından Yunan başbakanı Mösyö Venizelos’un da katılımıyla hazırlanıp Vahdettin’in hükümeti tarafından 10 Ağustos 1920’de imzalanmıştır.

Bu proje, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından bir tartışma zemini olarak bile görülmemiştir.

İkinci barış teklifi, Birinci İnönü Savaşı'nın ardından toplanan Londra Konferansı'nın sonunda, 12 Mart 1921 tarihinde gerçekleşmiştir. Bu teklif, Sevr Antlaşması'nda bazı değişiklikleri içerse de, üzerinde durulmayan meselelerde Sevr projesindeki maddelerin tümüyle devam ettiğini kabul etmek gerekir.

Bu teklif, bizim tarafımızdan tartışmaya bile gerek olmadan ikinci önönü savaşının başlamasıyla sonuçsuz kalmıştır.

Üçüncü barış teklifi, 22 Mart 1338-1922'de, yani Sakarya zaferinden ve Fransızlarla imzalanan Ankara Antlaşması'ndan sonra ve yaklaşmakta olan saldırımızın beklendiği sıralarda, Paris'te toplanan İtilaf devletleri dışişleri bakanları tarafından yapılmıştır. Bu teklifte, işe Sevr projesinden başlama prensibi terkedilmiş ise de, genel prensipleri itibariyle millî emellerimizi tatmin etmekten uzaktı.

Dördüncü teklif, Lozan Antlaşması'nın imzalanmasıyla sonuçlanan görüşmelerdi.

İtilaf devletleri tarafından Türkiye'ye uygulanması düşünülen prensiplerle, millî mücadele sayesinde ortaya çıkan sonucu açık bir şekilde değerlendirmek için bu dört çeşit teklif arasında en önemli konulara ilişkin kısa bir karşılaştırma yapmayı yararlı görüyorum.

1. Sınırlar

a) Trakya Sınır

Sevr'de: Çatalca hattından biraz ileride bulunan Podima-Kalikratya sınırı.

Mart 1921 teklifinde: Söz konusu edilmemiştir.

Mart 1338-1922 teklifinde: Tekirdağ bize, Babaeski, Kırkkilise (Kırklareli) ve Edirne Yunanistan'a kalmak üzere bir sınır.

Lozan'da: Karaağaç da bizde olmak üzere Meriç sınırı.

b) İzmir Bölgesi

Sevr projesinde: Bu bölgenin sınırları Kuşadası, Ödemiş, Salihli, Akhisar ve Kemer iskelesine az-çok yakın yerlerden geçmektedir.

Bu bölge, Türk hâkimiyetinde kalacak, fakat Türkiye bu hâkimiyetini kullanma hakkını Yunanistan'a devredecek. Türk hâkimiyetinin devam ettiğini göstermek için İzmir şehrinin dış mahallelerinden birinde Türk bayrağı bulunacak. Yerel bir meclis toplanacak ve beş yıl sonra bu meclis, bu bölgenin sürekli olarak Yunanistan'a katılmasına karar verebilecekti.

Mart 1921 teklifinde: İzmir bölgesi, Türk hâkimiyetinde kalacak, İzmir şehrinde bir Yunan kuvveti bulunacak ve İzmir bölgesinin geriye kalan kısımlarında çeşitli unsurların oranına göre oluşturulacak bir jandarma birliği bulunacak ve buna İtilaf devletlerinin subayları komuta edecek.

Yönetim işlerinde de nüfus oranı gözönüne alınacak ve bölgenin Milletler Cemiyeti tarafından tayin edilecek bir valisi bulunacak. Bunun yanında, seçilecek bir meclis ve danışma kurulu bulunacak. Valilik tarafından Türkiye'ye, gelirlerdeki artışa göre bir vergi konulacak ve bu anlaşma beş yıl devam edip taraflardan birinin isteği üzerine Milletler Cemiyeti tarafından düzenlenecek.

Mart 1338-1922 teklifinde: Bütün Anadolu ve dolayısıyla İzmir de bize geri verilecek şeklinde aldatıcı bir vaat. İzmir Rumları'nın idareye adaletli bir şekilde katılması için ve aynı hak Yunanistan'da kalacak Edirne Türkleri'ne verilmek şaryla bir yöntem belirlenmesi için İtilaf devletleri, Türkiye ve Yunanistan'la anlaşacaktır.

Lozan'da: Bu gibi konular normal olarak söz konusu dahi olmamıştır.

c) Suriye Sınırı

Sevr'de: Sahilde yaklaşık Karataş burnundan başlayarak Osmaniye Bahçe, Gazi Antep, Birecik, Urfa, Mardin ve Nusaybin'i epey güneyde ve Suriye topraklarında bırakan bir sınır.

Mart 1921'de: Yaklaşık şimdiki sınır olmak üzere Fransızlarla ayrı bir antlaşma imzalanmıştır.

Lozan'da: 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Antlaşması sınırı korunmuştur.

d) Irak Sınırı

Sevr'de: İmadiye bizde kalmak şartıyla Musul şehrinin kuzey sınırı.

Mart 1921'de: Söz konusu edilmemiştir. *Mart 1338-1922'de:* Söz konusu edilmemiştir. *Lozan'da:* Çözümü ertelenmiştir.

e) Kafkas Sınırı

Sevr'de: Türk-Ermeni sınırının belirlenmesi Amerika Cumhurbaşkanı Vilson'a bırakılmıştır. Vilson sınır olarak Karadeniz sahilinde Giresun'un doğusundan başlayan, Erzincan'ın batı ve güneyinden, Elmalı, Bitlis ve Van Gölü'nün güneyinden geçen ve bir çok noktada Dünya Savaşı'ndaki Türk-Rus cephesini takip eden bir sınırı göstermiştir.

Mart 1921 teklifinde: Milletler Cemiyeti bir Ermeni vatanı oluşturmak için doğu illerinden Ermenistan'a devredilecek arazinin tespiti için bir komisyon tayin edecek ve Türkiye bu komisyonun kararını kabul edecek.

Mart 1338-1922 teklifinde: Bir Ermeni vatanı oluşturmak için Milletler Cemiyeti'nin yardımına başvurulacağından söz edilmektedir.

Lozan'da: Bu mesele ortadan kaldırılmıştır.

f) Boğazlar bölgesi

Sevr'de: Rumeli'nin Türkiye'de kalan bütün kısımları.

Anadolu'nun Ege denizi üzerinde yaklaşık olarak İzmir bölgesinin başladığı yerden başlayarak Manyas Gölü'nün güneyine ve Bursa ve İznik'in biraz kuzeyinden ve Sapanca Gölü'nün batı ucundan Ahabadr Deresi'nin kaynağına giden hatla sınırlandırılmış bir bölge. Bu bölgede asker bulundurma ve askerî harekâtlarda bulunma hakkı sadece İtilaf devletlerine aittir. Bu bölgedeki Türk jandarması İtilaf devletleri komutasına tabi olacaktır.

İtilaf devletleri, bu bölgede askerî amaçlar için kullanılabilecek yol ve demiryolu inşasını yasaklayabileceği gibi bugün var olanlar arasında bu yolda kullanılabilecek olanları da tahrip edebilecektir.

Mart 1921 teklifinde: Çanakkale'nin güneyinde Tenedos adasının (Bozcaada) karşısından Karabiga'ya giden hattın kuzeyiyle boğaziçinin iki tarafında 20 ilâ 25 kilometrelik bir bölge.

Çanakkale boğazına hakim olan her iki taraftaki adalar.

İtilaf devletleri, yalnız Yunanistan'a kalacak olan Gelibolu ve bize kalacak olan Çanakkale'de asker bulunduracak, bu şekilde İstanbul ve İzmit Yarımadası'nı boşaltacak ve Türkiye'nin İstanbul'da asker bulundurmasına ve Anadolu'dan Rumeli'ye veya Rumeli'den Anadolu'ya asker geçirmesine izin verecektir.

Mart 1338-1922 teklifinde: Çanakkale'nin güneyinde Erdek Yarımadası müstesna olmak üzere Çanakkale sancağı boğaziçinin güneyinde o zaman tarafsız sayılan bölge, yani yaklaşık İzmit Yarımadası askerden arındırılmış bölge olacaktır.

Bizde İtilaf işgal gücü kalmayacaktır.

Lozan'da: Gelibolu Yarımadası'yla Kumbağı, Baklaburnu hattının güneydoğusu, Çanakkale bölgesinde sahilden yirmi kiometrelik bir bölge ve boğaziçinin iki tarafında sahilden on beş kilometrelik birer bölge ve

Marmara'da da İmralı Adası'ndan başka adalar ve İmroz ve Tenedos adaları askerden arındırılmış bir hâle getirilecektir.

Hiçbir tarafta İtilaf Devletlerinin işgâl kuvveti kalmayacaktır.

2. Kürdistan

Sevr'de: Fırat'ın doğusunda ve Ermenistan, Irak ve Suriye arasında kalan bölge için İtilaf devletleri temsilcilerinden oluşan bir komisyon bölgesel özerklik belirleyecektir.

Ateşkes Antlaşması'nın imzalanışından bir yıl sonra bu bölgenin Kürt halkı Milletler Cemiyeti Meclisi'ne başvurarak Kürtlerin çoğunluğunun Türkiye'den bağımsız olmayı istediğini ispat ve Meclis bunu kabul ederse, Türkiye bu bölgedeki hertürlü hukukundan vazgeçecektir.

Mart 1921 teklifinde: İtilaf devletleri, mevcut durumu göz önüne alarak ve bu konuda Sevr projesinde değişiklik yapmayı düşünmeye eğilimlidir. Şu şartla ki, bölgesel özerkliklerle Kürt ve Asuri-Keldani menfaatlerinin yeteri derecede korunması için tarafımızdan kolaylık gösterilsin.

Mart 1338-1922 teklifinde: Söz konusu edilmemiştir.

Lozan'da: Tabii ki söz konusu ettirilmemiştir.

3. İktisadi Nüfuz Bölgeleri

Sevr Antlaşması'nın ardından İtilaf devletlerinin aralarında imzaladıkları üçlü antlaşmaya göre:

a) Fransız nüfuz bölgeleri

Suriye sınırıyla yaklaşık Adana ilinin batı ve kuzey sınırı ve Kayseri ile Sivas'ın kuzeyinden geçen ve Muş hariç bu kasabaya yaklaştıktan sonra Cizre'ye giden bir hattın içinde kalan bölge.

b) İtalyan nüfuz bölgeleri

İzmit Yarımadası'ndan çıktıktan sonra Afyon Karahisarı'na kadar Anadolu demiryolu hattı ve oradan Kayseri civarında Erciyes dağı yakınlarına kadar giden hatla İzmir bölgesi, Ege denizi, Akdeniz ve Fransız bölgesi arasında kalan bölge.

Mart 1921'de: Bekir Sami Bey ile Fransız ve İtalyan dışişleri bakanları arasında imzalanıp hükümet tarafından reddedilen antlaşmalara göre,

a) Fransız nüfuz bölgeleri

O sırada Fransız işgali atında bulunan yerlerle Sivas, Elazığ ve Diyarbakır illeri.

b) İtalyan nüfuz bölgeleri

Antalya, Burdur, Muğla, İsparta sancaklarıyla Afyon Karahisar, Kütahya, Aydın ve Konya sancaklarının ileride belirlenecek kısımları.

Mart 1338-1922 teklifinde: Söz konusu edilmemiştir.

Lozan'da: Söz konusu edilmemiştir.

4. İstanbul

Sevr'de: Antlaşmanın samimiyetle uygulanmaması durumunda İstanbul da bizden alınacaktır.

Mart 1921 teklifinde: Bu tehdidin kalkacağı ve Türkiye'nin İstanbul'da asker bulundurabileceği, Boğaziçi'nin iki yakasında askerden arındırılmış bölgeden asker geçirilebileceği belirtilmiştir.

Mart 1338-1922 teklifinde: İstanbul'dan çıkarılacağımız tehdidinin kaldırılacağı ve İstanbul'da bulundurulabilecek Türk kuvvetinin artırılacağı va'dedilmektedir.

Lozan'da: Söz konusu edilmemiştir.

5. Vatandaşlık

Sevr'de: Gerek İtilaf devletlerinden (Yunanistan dâhil), gerek kurulmakta olan devletlerden birinin (Ermenistan ve diğerleri) vatandaşlığına geçmek isteyen Türk vatandaşlarından hiç kimseye Türk hükümeti tarafından engel çıkarılmayacak ve bunların yeni vatandaşlıkları kabul edilecektir.

Mart 1921 teklifinde: Söz konusu edilmemiştir.

Mart 1338-1922 teklifinde: Söz konusu edilmemiştir.

Lozan Antlaşmasında: Söz konusu edilmemiştir.

Ancak, görüşmeler sırasında İtilaf devletleri, bir şahsın vatandaşlığını belirleme konusunda Türkiye'deki yabancı elçilik ve konsoloslukların verecekleri belgelerin yeterli görülmesini istemişlerdi. Bu teklif, Sevr projesinin yukarıda söz konusu edilen 128. maddesinin yeni bir şekliydi. Doğal olarak tarafımızdan reddedilmiştir.

6. Adli Kapitülasyonlar

Sevr'de: İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya'nın temsil edildikleri dört üyeden oluşan bir komisyon, kapitülasyonlardan yararlanan diğer devletlerin temcilcileriyle birlikte yeni bir yöntem belirleyecek ve Osmanlı hükümetiyle görüşüldükten sonra bu yöntemi tavsiye edebilecek.

Osmanlı hükümeti bu yöntemi kabul etmeyi şimdiden taahhüt edecek.

Mart 1921 teklifinde: Bu komisyonda Türkiye'nin de temsil edilmesine İtilaf devletleri razı olmaktadır.

Mart 1338-1922 teklifinde: Aynı teklif.

Lozan'da: Kapitülasyonlara ait hiçbir kayıt yoktur. Danışman şeklinde olmak üzere birkaç yabancı uzmanın beş yıl için hizmetimize almayı kabul ettik.

7. Azınlıkların Korunması

Sevr'de: 1918 Ateşkes Antlaşması'ndan sonra imzalanan bütün antlaşmalarda yer alan hükümlerden başka Türkiye'ye özellikle aşağıdaki yükümlülükler kabul ettirilmek istenilmiştir:

a) Yerlerini terketmiş olan Türk olmayan bütün unsurların yerlerine iadesi.

Başkanları Milletler Cemiyeti tarafından belirlenecek olan hakem komisyonları aracılığıyla bunların haklarının iadesi ve kısaca, bu komisyonların isteği durumunda, Türk olmayanların tahrip edilmiş emlaklarının tamiri konusunda ücretleri hükümet tarafından ödenecek işçilerin sağlanması, göç ettirme ve buna benzer işlerde suçlu oldukları adı geçen komisyonlar tarafından iddia edilen bütün şahısların cezalandırılması vb...

b) Türk hükümeti, azınlıkların parlamentoda nispi temsilini sağlayacak bir seçim kanunu projesini iki yıl içinde İtilaf devletlerine sunacaktır.

c) Patrikhanelere ve bunlara benzer kuruluşlara ait büün ayrıcalıklar artırılarak bunların yönetimindeki okul, yetimhane ve benzeri kurumlar hakkında o âna kadar hükümetin korumuş olduğu kısıtlı bir kontrol hakkı dahi kaldırılmaktadır.

d) İtilaf devletleri, Milletler Cemiyeti meclisiyle görüştükten sonra bu kararların uygulanması için alınması gereken önlemleri belirleyecektir. Türkiye, bu konuda alınacak her önlemi kabul edeceğini şimdiden taahhüt edecektir.

Mart 1921 teklifinde: Azınlıklardan söz edilmemiştir. Bu teklif Sevr'de yapılacak değişikliklerden bahsettiği için bu antlaşmanın azınlıklara ait kısmının değiştirilmeyeceği belirtilmiştir.

Mart 1338-1922 teklifinde: Türkiye ve Yunanistan'daki azınlıklar hakkında bir dizi önlemler teklif edileceği ve bunların en iyi şekilde

uygulandığının gözlemlenmesi için Milletler Cemiyeti tarafından komiserler tayin edileceği belirtilmektedir.

Önlemlerin ne olacağı açıklanmamıştır.

Lozan'da: Misak-ı Millimizde kabul etmiş olduğumuz ve yalnız gayrimüslimlere ait olmak üzere Dünya Savaşı'ndan sonra imzalanan bütün uluslararası antlaşmalarda yer almış olan hükümler.

8. Askerî Hükümler

Sevr'de:

a) Türkiye'nin silahlı kuvvetleri şu sayıları aşamayacaktır: Saray muhafız kıtası 700 kişi Jandarma 35.000 kişi

Jandarmayı desteklemek için özel birlikler 15.000 kişi Toplam 50.700 kişi

Bu sayıya kurmaylar, askerî okul öğrencileri, yedek birlikler ve değişik hizmet sınıfların mensup asker ve subaylar dâhildir.

Özel birliklerin on beş batarya dağ topu bulunabilecek, sahra veya ağır topu olmayacaktır.

Ülke, değişik bölgelere ayrılacak ve her bölgede bir jandarma birliği (legion) bulunacaktım.

Jandarmanın topu ve teknik araçları bulunmayacaktır.

Özel birlikler kendi bölgelerinin dışında kullanılamayacaktır.

Jandarma subayları arasında 1.500'ü geçmemek üzere yabancı subaylar bulunacaktır. Her bölgedeki yabancı subaylar aynı milletten olacaktır.

Daha sonra tespit edilecek olan bu bölgelerin sayısı belirtilmemekle birlikte bunun İtilaf devletlerinin düşüncesinde en az dört olacağı antlaşmanın bazı maddelerinden ve kısaca bir jandarma birliğinin bütün jandarma birliklerinin dörtte birini geçmeyeceği hakkındaki hükümden çıkarılabilir. Bu şekilde İngiliz, Fransız ve İtalyan subaylarının bulunacağı birer bölge olacağı gibi ihtimal Yunanistan'a ve belki de ileride Ermenistan'a birer bölge verilmesi düşünülmüştür.

Özel birlik mensuplarıyla jandarmalar tamamen ücretli olup bunlar en az on iki yıl hizmet edecek ve zorunlu askerlik hizmeti kalkacaktır.

Her bölgedeki jandarma birliklerine alınacak asker ve subaylar, o bölge halkından olacak ve değişik unsurların jandarma birliklerinde temsil edilmelerine imkânlar içinde özen gösterilecektir.

Deniz kuvvetlerimiz yedi gambot ve altı torpidoyu aşmayacak ve uçağımız ve nakliye kabiliyeti olan balonumuz olmayacaktır.

İtilaf devletlerine mensup askerî, karadan ve havadan kontrol komisyonlarının ülkemiz içerisinde her türlü kontrolü yapmaya hakları vardır. Özellikle askerî komisyon:

Türkiye'nin kullanabileceği polis, gümrükçü, orman muhafızı vb. memurların sayısını belirlemeye,

Fazla silah ve cephanemizi teslim almaya,

Ülkemizin bölgelere ayrılmasına, her bölgede bulunacak jandarma ve özel kuvvetlerin sayılarının belirlenmesine, bunların kullanılma şekline ve kullanılışını kontrole, yabancı subayların sayı ve oranlarını belirlemeye ve hükümetle birlikte yeni silahlı kuvvetlerimizin kurulmasına vb. memurdur.

Mart 1921 teklifinde:

Jandarma sayısı 45.000

Özel birlikler 30.000'e çıkarılmıştır.

Jandarmanın dağılım şekli İtilaf devletlerine mensup temsilcilerden oluşan kontrol komisyonuyla hükümet arasında anlaşarak belirlenecektir.

Jandarma subay ve astsubay oranı artırılacaktır. Yabancı subay sayısı azaltılacak ve bunların birliklere dağılımı, kontol komisyonu ve hükümet arasında anlaşılarak kararlaştırılacaktır. (Burada büyük ihtimalle her bölgede aynı millete mensup yabancı subayın bulunmayacağı kastedilmiştir).

Mart 1338-1922 teklifinde:

Ücretli asker istihdam etme yönteminin devamı.

Jandarma sayısının 45.000,

Özel birliklerin sayısının 40.000'e çıkarılması.

Jandarmada yabancı subayların istihdamı Türkiye'ye bırakılmakla birlikte bu konu şart olarak ileri sürülmemektedir.

Lozan'da: Trakya ve boğazlarda askerden arındırılan bölgelere ait sınırlamalardan başka hiçbir sınırlama yoktur. Hatta Boğaziçi'nin iki tarafındaki askerden arındırılmış bölgede 12.000 asker bulundurabilme hakkını korumuşuzdur.

Bu bölgeler için bile hiçbir kontrol kabul edilmemiştir.

9. Ceza

Sevr projesinde: Türkiye, savaş sırasında savaş kurallarına aykırı şekilde hareket etmiş veya Türkiye içinde zulüm gerçekleştirmiş, zorunlu göç vb. konulara karışmış olan şahısları istekleri üzerine İtilaf devletlerine (Yunanistan dâhil) ve Türkiye'den toprak almış olan devletlere (Ermenistan ve diğerleri) teslim edilecektir. Adı geçen şahıslara kendilerini isteyen devletin divan-ı harbi tarafından yargılama ve cezalandırma yapılacaktır.

Mart 1921 teklifinde: İtilaf devletlerinin tekliflerinde bu konudan bahsedilmemiştir.

Ancak, Bekir Sami Bey'in, İngilizlerle imzalamış olduğu mübadele sözleşmesinde, elimizdeki bütün İngilizleri bırakarak, bazı Türkleri suçlu sayarak İngilizlerin elinde bırakmayı uygun görmüş olması Sevr projesinde bulunan hükümlerin daha hafifletilmiş şeklinden başka bir şey değildir.

Mart 1338-1922'de: Bu konudan bahsedilmemiştir.

Lozan'da: Söz konusu edilmemiştir.

10. Mali Konular

Sevr'de: İtilaf devletleri Türkiye'ye yardım konusunda İngiliz, Fransız ve İtalyan delegeler'den oluşan bir maliye komisyonu kuracaklar ve bu komisyonda danışman olarak bir Türk bulunacaktır.

Bu komisyonun görev ve yetkileri aşağıdaki şekilde olacaktır:

a) Türkiye'nin gelirlerini devam ettirmek ve artırmak için her türlü önlem alabilecektir.

b) Türk Meclis-i Mebusanı'na sunulacak olan bütçe öncelikle maliye komisyonuna sunularak, onun kabul ettiği şekilde Meclis'e gönderilecektir. Meclis'in yapacağı düzeltmeler, ancak komisyon tarafından uygun görülürse uygulanabilecektir.

c) Komisyon, doğrudan doğruya kendisine bağlı olacak ve üyeleri kendi isteğiyle seçilecek olan Türk maliye denetleme kurulu aracılığıyla bütçenin ve mali kanun ve yönetmeliklerin uygulanışını kontrol edecektir.

d) Duyun-ı Umumiye (Genel Borçlar İdaresi) ve Osmanlı Bankası'yla anlaşarak Türkiye'nin para basma yöntemini düzenleyecektir.

e) Düyun-ı Umumiye'ye verilen gelirler hariç olmak üzere Türkiye'nin bütün gelirleri bu maliye komisyonunun emrine verilecektir. Komisyon bu gelirlerle;

Öncelikle:

Kendisine ve Türkiye'de kalacak olan itilaf devletleri işgal kuvvetlerine ait masrafları ödedikten sonra 30 Ekim 1918 tarihinden beri İtilaf devletleri ordularının gerek bugünkü Türkiye'de, gerek Osmanlı İmparatorluğu'nun değişik kısımlarındaki masraflarını ödeyecektir.

İkinci olarak:

Türkiye, dolayısıyla zarar görmüş olan bütün İtilaf devletleri vatandaşlarının zarar ve kayıplarını karşılayacaktır. Türkiye'nin ihtiyaçları bundan sonra karşılanacaktır.

f) Hükümet tarafından verilecek her bir ayrıcalık için maliye komisyonunun onayı şarttır.

g) Komisyonun onayıyla, hâlen yürürlükte olan Düyun-ı Umumiye tarafından bazı gelirlerin doğrudan doğruya toplanması yöntemiyle mümkün olduğu kadar geniş bir şekilde yaygınlaştırılacak ve bütün Türkiye'yi kapsayacaktır.

Gümrükler, maliye komisyonu tarafından seçilecek ve kendisine karşı sorumlu olacak bir genel müdürün yönetiminde bulunacaktır vb...

Mart 1921 teklifinde: Yukarıda belirtilen maliye komisyonu Türk maliye bakanının fahri başkanlığı altında olacaktır.

Komisyonda bir Türk delege bulunacak ve bunun Türk maliyesine ait konularda oy hakkı bulunacaktır. Müttefiklerin mali menfaatlerine yönelik konularda ise Türk delegenin yetkisi ancak danışman şeklinde olacaktır.

Türk parlamentosu, Türk maliye bakanı ile maliye komisyonu tarafından ortaklaşa hazırlanacak olan bütçede değişiklik yapma yetkisine sahip olacaktır. Fakat, bu değişiklik bütçenin dengesini bozacak şekilde ise, bütçe, onaylanmak üzere yeniden maliye komisyonuna gönderilecektir.

Türk hükümeti ayrıcalık verme hakkını yeniden kazanacaktır. Ancak maliye bakanı bu konudaki sözleşmelerin Türk hazinesi menfaatine uygun olup olmadığını maliye komisyonuyla birlikte inceleyecek ve bu konuda ortaklaşa bir karar alacaktır.

Mart 1338-1922 teklifinde: Maliye komisyonunun kurulmasından vazgeçilmektedir. Fakat, İtilaf devletlerine savaştan önceki borçlarla kabul, edilebilir bir tazminatın ödenmesi hakkında gerekli olan kontrolün Türk hâkimiyeti prensibiyle uyuşmasına çalışılacaktır.

Savaştan önceki Düyun-ı Umumiye komisyonu devam ettirilecek ve yukarıda sözü edilen iş için İtilaf devletleri tarafından bir tasfiye komisyonu kurulacaktır.

Lozan'da: Bu gibi sınırlamaların tümü kaldırılmıştır.

11. İktisadi Hükümler

Sevr'de: Kapitülasyonlardan yararlanma hakkı, savaştan önce bunlardan yararlanan İtilaf devletleri vatandaşlarına iade edilecek ve bunlardan daha önce yararlanmayan İtilaf devletleri (Yunanistan ve Ermenistan ve diğerleri) vatandaşlarına da yeniden verilecektir.

(Bu haklar arasında bir çok vergiden muafiyetin bulunduğu ve vatandaşlık konusunda görüldüğü gibi her Türk vatandaşının İtilaf devletlerinden birinin vatandaşlığına girmesine engel olma hakkının bizden alındığı göz önüne alınırsa bu hükmün kapsamı daha fazla ortaya çıkar).

Gümrük tarifeleri için 1907 tarifesi (% 8) geri getirilmektedir.

Türkiye, İtilaf devletlerine mensup gemilere en az Türk gemilerine verdiği hakları tanıyacaktır.

Yabancı postaları yeniden kurulacaktır.

Mart 1921 teklifinde: Yalnız yabancı postalarının bazı şartlar altında kaldırılabileceği söylenilmekte, bu durumda diğer hükümler devam ettirilmektedir:

Mart 1338-1922 teklifinde: İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya ve Türkiye'nin delegelerinden ve kapitülasyonlardan yararlanan diğer devletlerin uzmanlarından oluşan bir komisyon, barışın yürülüğe girişinin ardından geçecek üç ay içinde İstanbul'da toplanıp kapitülasyon yönteminin değiştirilmesi konusunda teklifler hazırlayacaktır.

Mali konularda bu teklifler yabancı vatandaşların Türklerle eşit vergi vermesini sağlayacaktır. Bununla birlikte, bu teklif ,gümrük vergilerinde gerekli görülecek değişiklikleri uygulamaya yönelik olacaktır.

Lozan'da: Kapitülasyonların her türü tamamıyla ve sonsuza kadar kaldırılmıştır.

12. Boğazlar Komisyonu

Sevr'de: Kendisine ait bayrağı, bütçesi ve polisi bulunacak olan bu komisyon, gemilerin boğazlardan geçişi, fenerler, kılavuzluk vb. konularla uğraşacak ve daha önceden yüksek sağlık meclisinin yürüttüğü görev ile

kurtarma hizmetleri bundan sonra komisyonun gözetimi altında ve onun talimatı içinde yürütülecek ve komisyon Boğazların serbestliğini tehlikede görünce İtilaf devletlerine başvurabilecektir.

Komisyonda Amerika, İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya ve Rusya'nın delegeleri iki oy hakkına sahip olacaklardır.

Amerika istediği andan ve Rusya Milletler Cemiyeti'ne girmesi durumunda ve o andan itibaren komisyona katılabilecektir.

Komisyon üyeleri diplomatik dokunulmazlıklardan yararlanacaklardır. Komisyona dönüşümlü olarak ve ikişer yıl süreyle iki oy hakkına sahip devletlerin delegeleri başkanlık edecektir.

Mart 1921 teklifinde: Türk delegeleri de iki oy hakkına sahip olacak ve boğazlar komisyonuna başkanlık edecektir.

Mart 1338-1922 teklifinde: Aynı şekide Tük delegeleri komisyona başkanlık edecektir. Boğazlarla ilgili bütün devletler komisyonda temsil edileceklerdir.

Lozan'da: Komisyonun başkanlığı bize verilmiştir.

Komisyonun görevi, gemilerin boğazlardan geçişinin Boğazlar sözleşmesi hükümlerine uygun olmasına özen göstermekten ibarettir. Komisyon her yıl Milletler Cemiyeti'ne rapor verecektir.

Aynı şekilde, adı geçen antlaşma ile İstanbul'daki uluslararası sağlık meclisi kaldırılarak sağlık işleri Türkiye hükümetine bırakılmıştır.

Saygıdeğer efendiler, Lozan Barış Antlaşması'nın içerdiği prensipleri, diğer barış teklifleriyle daha fazla karşılaştırmaya gerek olmadığı düşüncesindeyim. Bu antlaşma, Türk milleti aleyhine yüzyıllardan beri hazrlanan ve Sevr Antlaşmasıyla tamamlandığı zannedilen büyük bir suikastin sonuçsuz kaldığını ifade eden bir belgedir. Osmanlı devrine ait tarihte benzeri görülmemiş siyasi bir zafer eseridir!

Delegasyon Başkanı İsmet Paşa ile Bakanlar Kurulu Başkanı Rauf Bey Arasında Çıkan Anlaşmazlık

Efendiler, Lozan barış görüşmeleri sırasında çıkan ve barış imzalandıktan sonra ifade edilip yayılan bir konuyu, burada söz konusu ederek kamuoyunu aydınlatmak isterim. İfade edilip yayılan konu, Delegasyon Başkanı İsmet

Paşa ile Bakanlar Kurulu Başkanı Rauf Bey arasında ortaya çıkan anlaşmazlıktır.

Bu anlaşmazlığı, ait olduğu belgeleri inceleyerek esaslı ve ciddi sebeplere dayandırmak zordur. Buna göre anlaşmazlığı daha çok psikolojik ve duygusal sebepler içinde değerlendirmek gerektiğini düşünmekteyim.

Değişik sebeplerle belirtmiştim ki, Lozan Konferansı söz konusu olduğu zaman, delegasyon başkanlığının Rauf Bey tarafından yürütülmesi eğilimi vardı. Gerçekten de, Rauf Bey delegasyon başkanı olmak istiyordu. İsmet Paşa'nın askerî danışman olarak kendisiyle birlikte gönderilmesini benden rica etmişti. Ben, Rauf Bey'e; İsmet Paşa'dan yararlanmanın onun ancak başkan olarak gönderilmesiyle mümkün olacağı cevabını verdim. Sonra, bilindiği gibi, Rauf Bey'i göndermedik. İsmet Paşa ordunun başından alındı. Dışişleri Bakanlığı'na seçilerek delegasyon başkanlığına tayin edildi.

Lozan Konferansı'nın birinci devresinin ardından İsmet Paşa'nın uğradığı eleştirileri anlatmıştım. Buna rağmen ikinci defa Lozan'a gönderilen yine İsmet Paşa oldu. İsmet Paşa Lozan görüşmelerini büyük bir başarıyla idare ediyordu. Görüşmelerin safhalarını düzenli olarak Bakanlar Kurulu'na bildiriyordu. Bazı önemli konularda Bakanlar Kurulu'nun görüş ve değerlendirmelerini soruyor veya talimat istiyordu. Çözülmesi gereken meseleler önemli, mücadele ciddi ve üzücüydü. Rauf Bey'de İsmet Paşa'nın görüşmeleri idare şeklini beğenmeme belirtileri başlamıştı. Bu duygularını Bakanlar Kurulu'ndaki arkadaşlarına da telkin arzusuna düşmüştü. Bakanlar Kurulu'nda İsmet Paşa'nın raporları okundukça zaman zaman, "İsmet Paşa bu işi başaramayacak!" denmeye başlanmış.. Hatta bir ara, İsmet Paşa'yı geri çağırma teklifi ortaya atılmış.. Rauf Bey derhâl bu teklifi oya sunmaya kalkışmış.. Millî Savunma Bakanı olarak Bakanlar Kurulu üyesi olan Kâzım Paşa'nın itirazı üzerine vazgeçilmiş.

İsmet Paşa da Bakanlar Kurulu Başkanı Rauf Bey'e Karşı Güvensizlik Duymaya Başlamıştı

Diğer tarafta, İsmet Paşa'da da Bakanlar Kurulu Başkanı Rauf Bey'e karşı güvensizlik duygusu başlamış.. Rauf Bey'in imzasıyla aldığı görüşlerden, onun, beni haberdar etmeksizin talimat vermekte olduğu endişesine düşmüş..

Sonunda, İsmet Paşa, görüşmelerin ciddi ve hassas safhalara girdiğinden bahsederek, benden durumu bizzat izlememi istedi.

Gerçi ben, İsmet Paşa'nın raporlarından ve Bakanlar Kurulu kararlarından haberdar ediliyordum. Fakat, Rauf Bey'in kararları bildiren yazılarının tarzını kontrol etmiyordum. İsmet Paşa'nın dikkatimi çekmesi üzerine, Lozan görüşmelerini, Bakanlar Kurulu'nda bizzat takip etme ve bazan Bakanlar Kurulu kararlarını bizzat kaleme alma gereği duydum.

Söz konusu ettiğimiz mesele hakkında, açık ve kesin bir fikir verebilmek için, İsmet Paşa ile Rauf Bey arasında çeşitli konulara ait olarak gerçkleşen yazışmalardan, yalnız bir iki konuya ait bazı yazışmaları burada inceleyeceğim.

Yunanlılardan İstenen Savaş Tazminatından Dolayı İsmet Paşa ile Bakanlar Kurulu Arasında Meydana Gelen Görüş Ayrılığı ve Gerginlik

Yunanistan'dan istenen tazminat meselesinden dolayı Yunanistan gergin bir vaziyet aldı. İsmet Paşa ile Venizelos arasında bu konuya ilişkin görüşme ve tartışmalar kesildi.

İtilaf devletleri temsilcileri, İsmet Paşa'ya, Karaağaç'ın bize bırakılması ve bizim de tazminattan vazgeçmemiz şeklinde bir teklifle meseleye bir çözüm yolu bulurlar. İsmet Paşa, Karaağaç'ın istediğimiz tazminata karşılık olamayacağını ve diğer yandan müttefiklerle aramızda bulunan ve daha önce çözülmüş olan tazminat meselesinin bu konferansta netleştirilmediğini, her iki konuyu hükümete bildirmek zorunda olduğunu ifade eder. İsmet Paşa, bu durumu 19 Mayıs 13391923 taarihli şifre telgrafıyla, Bakanlar Kurulu Başkanlığı'na bildiriyor ve "Hükümetin kararının acil olarak bildirilmesini istirham ederim" diyor.

İsmet Paşa, bu yazışmanın üzerinden üç gün geçtiği hâlde cevap alamaz. 22 Mayıs 1339-1923 tarihinde, Bakanlar Kurulu Başkanlığı'na acil işaretiyle şu şifre telgrafı da çeker:

"Yunan tazminatına karşılık, Türkiye'ye Karaağaç ve çevresinin bırakılması hakkında Müttefikler tarafından yapılan teklif hakkında

hükümetin görüşlerini bildirmesini 19 Mayıs 1339-1923 tarih ve 117 numaralı telgraf ile istirham etmiştim. Emirlerinizin acil olarak bildirilmesini istirham ederim".

Rauf Bey, İsmet Paşa'nın iki telgrafına, 23 Mayıs 1339-1923 tarihinde cevap veriyor.

Cevabın birinci maddesi şudur: "Karaağaç'a karşılık tazminat isteğinden vazgeçemeyiz".

Cevabın üçüncü maddesinde; bazı değerlendirmelerden sonra şu görüşleri ileri sürüyor: "Bu konunun Müttefiklerle yapılacak barışa engel olmaması için, bizi Yunanlılarla konuyu çözmekte serbest bırakarak barışı imzalamaları şıkkı daha tercih edilir görülmüştür."

İsmet Paşa, 24 Mayıs 1339-1923 tarihinde Rauf Bey'e yazdığı sonraki dört raporunda şu bilgi ve değerlendirmeleri iletiyor:

"Madde 1. Bugün General Pele geldi. Yunan delegasyonunun iki gün sonra, yani Cumartesi günü tazminat konusunu resmen söz konusu etmeyi teklif ettiğini ve o zamana kadar tarafımızdan cevap verilmezse Cumartesi günü konferanstan çekileceklerini bildirdiklerini söyledi. Ben, tazminat hakkında henüz cevabınızı almamıştım. Hükümetimden cevap gelmedikçe yapılacak bir şey olmadığını ve bu bildirdiklerinden üzgün olmadığımı söylemekle yetindim.

"Durumun son safhaya geldiği düşüncesindeyim. Yaygın görüş ve gazete haberleri genellikle kötümserdir.

"Madde 2. Değişik meseleler üzerine başkanlığınızın cevaplarını aldım. Dikkat çekicidir ki, tazminat konusunda Ankara'nın ret cevabı verdiği daha önce burada yayılmıştır. Bizden sızma ihtimali yoktur. Çünkü, teklifi ve cevabı henüz kimse bilmiyor... "

İsmet Paşa, Yunan tazminat meselesi hakkındaki düşüncelerini şu şekilde bildiriyor:

"Karaağaç'ı ve çevresini içeren teklifi kabul ederek Yunan tazminatı meselesinin çözülmesi zorunlu olarak uygundur. Yunanlılara para ödettirmek Müttefiklerin aradan çekilmesi hâlinde çıkması muhtemel savaşı kazandıktan sonra da para almak için ödeme aracı olmadığından, ödetme prensibinde ısrar etmek çıkmaz bir yoldur. Bu, her ülkede denenmiş ve sonuçları görülmüş bir konudur... vb."

İsmet Paşa, bu bakış açısını çok akıllıca ve uzağı görür değerlendirmelerle açıkladıktan sonra, "Konferansın şu anki durumuna göre iktisadi, ticari ve yerleşme konularına yönelik maddelerle diğer bütün maddeler mutlak çoğunlukla iyi bir şekilde çözüme kavuşturulmuştur ve kavuşturulmaktadır...

"Boşaltma henüz belirlenmedi. Fakat, istediğimiz gibi belirlenmesi bekleniyor ve zaten temel prensiptir". diyor ve diğer konuların ulaştığı ve ulaşabileceği sonuçları da bildiriyor. Ondan sonra şunları yazıyor:

"Özetle düşüncem şudur ki, hükümet bizim talimatımızda yer alan temel maddeler içinde kaldığı ve Yunan tazminatı teklif ettiğim gibi çözümlendiği takdirde barışı elde etme ümidi ciddi olarak güçlüdür. Eğer hükümet, Yunan tazminatı sebebiyle görüşmelerin kesilmesini göze alır ve eğer talimatımızda bulunmayan maddelerin ansızın gelişen durumuna göre, sabit fikirler ileri sürmeye devam ederse barışın imzalanması şüphelidir.

"Kabotajın kayıtsız şartsız kaldırılmasını veya barıştan sonraya bırakılmasını tercih ettik. Fakat, belirli şartlar altında iki yıllık özel bir sözleşmeyle konunun çözülmesine imkân bulabildik. Hâlbuki, bu mesele hakkında dahi yeniden değişmez maddeler bildiriyorsunuz".

Ondan sonra İsmet Paşa şunu yazıyor:

"Kısaca kararım şudur: Menfaatlerimize uygun ve elde edilebilir şartları içeren bir barış antlaşması hazırlanmaktadır. Gerek Yunan tazminatı ve gerek diğer konularda daha fazla menfaat sağlama imkânı görüp görüşmelerin kesilmesini göze almakta hükümet kararlıysa bu görüşe katılmıyorum. Bu noktayı açıkça ve derhâl bana bildirmesini *hükümet başkanından istiyorum.* Aramızda uyum olmadığı takdirde görevim, delegasyonu burada bırakarak ülkeme dönmek ve Bakanlar Kurulu'na sözlü olarak da durumu açıkladıktan sonra savaş ve barış konularında sorumluluğumu sona erdirmektir".

İsmet Paşa'nın telgrafının son maddesi şudur:

"Değerlendirmelerimin aynen, Büyük Millet Meclisi başkanına (yani bana) bildirilmesini dilerim."

Efendiler, vermiş olduğum bu bilgilerden ortaya çıkan nokta şudur: İsmet Paşa, Karaağaç'a karşılık Yunan tazminat meselesini çözmeyi uygun görüyor ve hazırlanmakta olan anlaşmanın, elde edilebilecek en uygun şartları içerdiği düşüncesinde bulunuyor.

Rauf Bey de, “Karaağaç’a karşılık tazminat isteğinden vazgeçemeyiz, diyor.

Ben İsmet Paşa’nın Görüşünü Tercih Ettim

Ben, Rauf Bey ile İsmet Paşa arasında gerçekleşmiş olan bütün yazışmaları değerlendirdikten sonra, esas itibariyle İsmet Paşa’nın görüşlerini tercih ettim. Fakat, gerek Rauf Bey, gerekse de İsmet Paşa görüşlerinde çok ısrarcı görünüyorlar ve düşüncelerini ifade edişlerinde çok keskin kelimeler kullanmış bulunuyorlardı. Rauf Bey, Meclis’te ve kamuoyunda iyi karşılanabilecek ve parlak söylemler içinde propaganda yapılabilecek bir zeminde idi. “Ülkemizi tahrip etmiş olan Yunanlılardan, büyük zaferimize rağmen tazminat almaktan vazgeçemeyiz! İtilaf devletleri, Yunanlıları bizimle karşılıklı serbest bıraksınlar! Biz, onunla hesabımızı görürüz!” görüşünün savunucusu oluyor..

Bütün barış meselesini ve büyük barış prensiplerini takip eden İsmet Paşa ise, Bakanlar Kurulu Başkanı’yla bu ayrılık gününde Yunanlılara karşı fedakarlık teklif eder durumdaydı. Bu görüşün isabetli olduğunu ve kabul etmek zorunda olduğumuzu kamuoyuna açıklamak tabii ki o kadar kolay değildi.

Konuyu öyle bir şekilde halletmeliydi ki, hem İsmet Paşa’nın teklifi kabul edilerek barış yapılsın, hem de Rauf Bey ile başkanlık ettiği Bakanlar Kurulu yerinde kalıp barış imzalanıncaya kadar çalışmalarına devam etsin!

Konuyu Çözmek İçin Bir Tarafa Hak Verip Diğer Tarafı Susturma Yolunu Tutmadım

Bu durumda, iki tarafa karşı takındığım tavır yumuşak olmadı. Bir tarafa hak vererek diğer tarafı susturmak yolunu uygulamadım. Durumu nasıl değerlendirip görüşlerimi nasıl ortaya koyduğumu açıklamak için, 15 Mayıs 1339-1923 günü yapılan Bakanlar Kurulu toplantısının ardından, İsmet Paşa’ya yapılmış olan tebliğleri aynen sunacağım.

İsmet Paşa'ya iki şifre telgraf yazıldı. Biri, Bakanlar Kurulu kararı olarak Rauf Bey'in imzasıyla çekildi. Bu telgrafı ben, Kâzım Paşa'ya dikte ettim. Diğerini bizzat yazdım ve kendi imzamla gönderdim. Rauf Bey'in imzasıyla çekilen telgraf şudur:

25/5/1339-1923

İsmet Paşa Hazretleri'ne

24 Mayıs, 141 ile 144 numaralı telgraflar üzerine Gazi Paşa Hazretleri başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu'nun kararı aşağıda bildirilmiştir:

Barışa engel olan temel ve belirsiz konular bizce bir bütün kabul edilmektedir. Bu konulardan herhangi biri hassas bir duruma geldiği zaman fedakarlığa davet edilir ve bu fedakarlığı zorunlu görecek olursak ondan sonraki meselelerin aynı şekilde zararımıza çözülmesi ihtimalini güçlendirmiş oluruz.

Yunan tazminatı meselesinde fedakarlık yapılacak olursa bu fedakarlık hiç olmazsa hâlen belirsiz ve bizce elde edilmesi zorunlu olan konuların lehimize sonuçlandırılması şeklinde barışa hizmet etmelidir.

Bu durumda Düyun-ı Umumiye faizleri ve işgal altındaki toprakların kısa süre içinde boşaltılması, adliye formülü ve şirketler tazminatı meselelerinin Yunan tazminatı meselesiyle birlikte ele alınmasını ve lehimizde çözülmesini sağlamak ve taaahhüt edildiği takdirde karşılık olarak ancak böyle bir fedakârlığı kabul etmek uygun olabilir.

Bu şekilde, en üst düzeyde menfaat sağlayacak olan bir barış yapılması mümkün olduğu ve bunun dışında uzun görüşmelerin hayırlı bir barış getirmeyeceği düşüncesinde olan Bakanlar Kurulu, son ve kesin şekilde konferansa teklifte bulunarak cevabı beklemenizi rica etmektedir.

Hüseyin Rauf

Benim yazdığım telgraf da şudur:

İsmet Paşa Hazretleri'ne

24 Mayıs ve 141 ile 144 numaralı telgaraflarınızın içeriği Bakanlar Kurulu'nda birlikte incelenip değerledirildi. Bakanlar Kurulu tarafından alınan karar Bakanlar Kurulu Başkanlığı'ndan tarafınıza bildirildi. Benim değerlendirmelerim:

Üzerinde durulması ve ısrar edilmesi gereken konu, Yunan tazminatı meselesinde Türkiye'nin göstereceği fedakârlık noktası değildir. Belki bu

fedakârlığa olumlu yaklaşabilmek için barış yapılmasına engel olan esas ve önemli konuların henüz, çözülmemiş ve beklenildiği şekilde çözülebileceğine inanılacak deliller bulunmamış olmasıdır. Gerçekten de, çözüldüğü veya çözülebileceği tahmin edilen iktisadi meseleler, Ankara'da toplanmakta devam eden şirketlerle yapılacak görüşmelerin sonuçlarına bağlıdır. Bu şirketlerin ise aşırı taleplerde bulundukları şimdiden anlaşılmıştır.

İktisadi ve mali konular İtilaf devletlerinin bakış açısına göre, yani aleyhimizde çözülünceye kadar İstanbul'un boşaltılmasının ertelenmesinde ısrarcı olacaklarından duyulan endişe büyük ve ciddidir. Hatta, bu ertelemenin Musul meselesinin ingiltere lehine çözülmesine kadar devam edeceği de kuvvetli ihtimaldir.

Borçlarımızın hangi tür para ile ödeneceği meselesinin de Muharrem kararnamesinin geçerliliği hakkında söz alma isteğinde ısrarlı bulunuldukça lehimize çözülemeyeceği görülüyor.

Adliye formülü İtilaf devletlerinin teklifi üzerine kabul edilmiş olduğu hâlde daha sonra bundan vazgeçmeleri ve bunda ısrarcı olmaları dikkat çekicidir.

Bu durumda, Yunan tazminatı meselesinde bizi fedakârlığa zorlamaya kalkışmalarının sebebini şu şekilde değerlendiriyorum:

Yunanlılar, uzun süre ordularını silah altında tutmak ve yıpratmak istemiyorlar. Türkiye ile aralarında çözülmesi gereken tazminat meselesini kendi istekleri doğrultusunda çözdürerek emin ve sakin bir duruma geçmek ihtiyacındadırlar. İtilaf devletleri ise bizim hayati olarak gördüğümüz meseleleri lehimizde halletmek kararında olmayıp görüşmeleri mümkün olduğu kadar uzatarak ve her mesele üzerinde bizi yıpratarak en sonunda kendi lehlerinde fedakârlığa mecbur etmek kararındadırlar. Yunanlıların askerî harekât ile amaçlarına ulaşmalarına da razı olmadıklarından, amaçlarını bizi sıkıştırarak yaptırmakla Yunanlıları memnun edip sakinleştirmek istiyorlar. Biz, bu ısrar karşısında fedakârlık yapmakla barışa hizmet etmiş olacağımızı zannetmiyorum. Aksine, yine zaman geçecek ve barış yapılması için sonuna kadar fedakarlık yapmak zorunda bırakılacağız. İzmir'in geri alınışından bugüne kadar dokuz ay geçti. Bu şekilde bir dokuz ay daha geçebilir.

Önemle göz önünde bulundurmak gerekir ki, belirsiz bir süre için beklemede kalmayı uygun göremeyiz.

Aleyhimizde olan konularda fedakârlık yapmak ve lehimizde çözülmesi zorunlu olan konuları aynı zamanda sağlamamak bizi zayıf ve zor bir duruma sokar. Bunun için, barışa esas olacak konuların tümünü bir bütün olarak dikkate almak ve bunu açık ve kesin bir şekilde konferansın dikkat ve kabulüne sunmak ve bu konuda teminat almadıkça fedakârlık gerektiren konuların kesin çözümüne yanaşmaktan kesinlikle kaçınmak zamanı gelmiştir.

24 Mayıs, 144 numaralı telgrafınızla bildirilen kısa kararınızda acele etmemenizi rica ederim. Esası Meclisten gelen talimatın, önemli olan mali, iktisadi, adli ve idari konularda hayati hakların ve tam bağımsızlığın güvenli bir şekilde elde edilmesinin henüz mümkün olmadığına göre fedakârlık noktasında ısrar göstermeyiniz.

İtilaf devletleri bize hayat ve bağımsızlığımızla ilgili konularda mutlak aleyhimizde olan esaslı şartlar kabul ettirmeye karar vermedikçe tazminat meselesinde göstereceğimiz ciddi tavır üzerine Yunan ordusunun hareketine izin ve dolayısıyla hep birlikte fiilen savaşa girmeye yanaşamazlar. Eğer olumsuz görüşleri korumaktaki kararları kesin ise, Yunan tazminat meselesinde değilse İstanbul'un boşaltılması veya borçların ödeme şekli veya adli konular da -ki, bütün dünyayı ilgilendirir- daha uygun şartlarda aleyhimiz de harekete geçer. Fakat, aradaki fark bizim daha zayıf durumumuz olabilir.

Yunanlıların Cumartesi günü konferanstan çekilmelerine engel olmak için isteklerini kabul etmek lehimizde değildir. Böyle bir çekilmenin, İtilaf devletleri de aynı harekete katılmadıkça hiçbir anlam ve etkisi olamaz. Eğer konferanstan çekileceklerini bildirmelerinin anlamı fiili olarak askerî harekâta girişeceklerini ihbar ise bu konuda İtilaf devletlerinden hakkıyla sorulacak noktalar vardır.

10- Özet olarak, böyle hızlı ve ani tehdit karşısında başlı başına bir meselede fedakârlığı kabul ettiğimizi ifade etmek, barışı uzaklaştırma şeklinde anlaşılabilir. Tekrar ediyorum, esas meseleleri çözmeye İtilaf devletlerini davet ediniz Efendim.

25/5/1339-1923
Mustafa Kemal

Bunlardan başka, İsmet Paşa'ya, kişiye özel işaretiyle de ayrıca şu kısa şifre telgrafı çektim:

Kişiye özel

25 Mayıs 1339-1923

İsmet Paşa Hazretleri'ne Bakanlar Kurulu Başkanlığı'yla delegasyon arasında gerçekleşen bütün yazışmaları bir kez daha inceleme gereği duydum. Bazı telgraflarda, yazılış şeklinde yanlış anlamalar var gibi bir anlam çıkarttım. Tazminatı kabul edip etmemekte ısrar yoktur. Bunu açıklamak için durum ve görüşlerim hakkında ayrıca değerlendirmelerimi bildirdim. Hasretle gözlerinizden öperim kardeşim.

Mustafa Kemal

Bu telgrafın içeriğine göre, Karaağaç'a karşılık Yunan tazminatından vazgeçmeyi esas itibarıyla kabul ettiğimiz açıktır. Ancak, diğer konularda gerekli ve hayati olarak gördüğümüz konuların elde edilmesi şartına da İsmet Paşa'nın dikkati çekilmiştir.

İsmet Paşa'nın da bu yazışmalardan çıkarttığı anlam ve maksat böyle olmuştur.

İsmet Paşa, değerlendirmelerinin aynen bana bildirilmesini Rauf Bey'den istediği 24 Mayıs 1339-1923 tarihinde, doğrudan doğruya bana hitaben de bir telgraf çekmiş. 24 Mayıs'ta çekilmiş olan bu telgrafı ben 26 Mayıs'ta aldım. Telgraf Dışişleri şifresiyle gelmiş ve Rauf Bey tarafından görüldükten sonra bana gönderilmişti. Hâlbuki bu telgrafın içeriği, Rauf Bey hakkında yapılan şikayetlerden oluşuyordu. İsmet Paşa'nın telgrafı şudur:

Sayı: 145

Lozan

Yazılışı: 24 Mayıs 1339-1923 Varışı: 26 Mayıs 1339-1923 *Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne* Durum hakkında Bakanlar Kurulu Başkanlığı'na ayrıntılı rapor sundum. Hükümetle aramızda temel görüş ayrılıkları vardır. Uyum sağlanamazsa dönmek zorunda ve kararındayım. Raporumun size bildirilmesini istedim. Konferans son günlerinde ve durum ertelenmeye tahammül edilmeyecek bir noktadadır. Düşünceme göre, barış ileri sürdüğüm görüşler çerçevesinde elde edilebilecek şekildedir. Bu olağanüstü zamanda genel durumu yakından takip etmenizi istirham ederim

İsmet

Diğerlerinden bir gün gecikmeyle gelen bu telgraf aynen Gazi Paşa Hazretleri'ne sunulacaktır.

26/5/1339-1923

Hüseyin Rauf

Aynı gün İsmet Paşa'ya şu cevabı verdim: Şifre: Makina başında

Ankara, 26/5/1339-1923

İsmet Paşa Hazretleri'ne 24 Mayıs, 145 numaralı şifreyi 26 (Mayıs)'ta aldım. Ondan önce kısa ve uzun olmak üzere iki şifre aldım. Durumu takip ediyorum. Dönüş kararınızın gerekçesi tazminat meselesinde fedakârlık olduğuna göre doğru değildir. Bildirdiğim çerçevede girişimlere devam edilmesi durumunda daha uygun bir safhaya geçeceğinizi umarım. Bakanlar Kurulu ile aranızda hissedilen görüş ayrılığı giderilir. Gözlerinizden öperim efendim.

Gazi Mustafa Kemal

İsmet Paşa, 26 Mayıs 1339-1923 tarihinde Bakanlar Kurulu Başkanlığı'na yazdığı raporda, Bakanlar Kurulu Başkanı'nın tebligatını ve benim telgraflarımın içeriğini ve delegasyona verilmiş olan esas talimatı göz önüne aldığını ve o yolda hareket ettiğini açıkladıktan sonra 26 Mayıs günü öğleden sonra İtilaf devletleri delegelerinin, Yunan tazminatına karşılık Karaağaç'ın kabul edilmesi hakkındaki teklifini kabul etmiş olduğunu ve diğer konuların birkaç gün içinde sonuçlandırılabileceğini bildirmiş.

Rauf Bey, bu raporları bana 27 Mayıs 1339-1923 tarihinde şu yazısına ek olarak gönderdi.

154-155

27 Mayıs 1339-1923

Türkiye Büyük Meclisi Başkanlık makamına İsmet Paşa Hazretleri'nden gelen 26 Mayıs 1339-1923 tarihli telgrafın örneği ek olarak sunuldu efendim.

Dışişleri Bakanlığı vekili

Hüseyin Rauf

Rauf Bey, aynı tarihte İsmet Paşa'ya da şu tebligatta bulunmuş:

27/5/1339-1923

İsmet Paşa Hazretleri'ne

26 Mayıs, 151 numaraya:

Delegasyonun Yunan tazminatı hakkındaki hareket şekli Bakanlar Kurulu'nun talimatına açıkça aykırı görülmüştür. Zor durumda kalan Bakanlar Kurulu, milletin menfaatlerini göz önünde tutarak, bildirildiği gibi önemli meselelerin üç-dört gün içinde sonuçlanacağı hakkındaki düşüncenin gerçekleşmesini bekleyerek düşünce ve değerlendirmelerini değiştirmeyecektir.

Önceki telgrafta belirtilen temel konularda fedakarlığın kesinlikle söz konusu olamayacağı tabiidir efendim.

Hüseyin Rauf

İsmet Paşa'nın Karaağaç'a karşılık tazminattan vazgeçileceğini ifade ettiğini bildiren raporlarını öğrendikten sonra 25 Mayıs 1339-1923 tarihli ve Rauf Bey imzalı tebliğin içeriğini inceleyerek kendisine şu telgrafı yazdım:

27/5/1339-1923

İsmet Paşa Hazretleri'ne

Bakanlar Kurulu kararında temel üç nokta vardı. Birincisi; tazminat meselesinde fedakarlık önemli meselelerle ilişkilendirilerek lehimize sonuçlanmasına karşılık olmalıdır. İkincisi, Düyun-ı Umumiye faizleri ve işgal altındaki topraklarımızın kısa zamanda boşaltılması, adliye formülü, şirketlerin tazminat meselesi - yani on iki milyon liranın, şahısları ve vatandaşlıkları ne olursa olsun bütün şirketlere ait olduğu kabul edilerek başka bir tazminatın söz konusu edilmemesi meselelerinin tazminat meselesiyle birlikte ele alınması ve belirtilen dört meselenin lehimize çözülmesi sağlandığı takdirde ancak tazminatta fedakârlık uygun olabilir. Üçüncüsü; son ve kesin şekilde konferansa teklifte bulunarak cevabı beklemek.

Delegasyonun görüş ve davranışlarında Bakanlar Kurulu'nun değerlendirme ve yazılarına uygun olmayan noktalar şunlardır.

Delegasyon yalnız belirsiz temel konuları bütün olarak görmüş ve tazminat konusunu bunların dışında tutmuştur.

Görüşmelerin kesilmesinin, Yunanlıların konferanstan çekilmesiyle ve Mudanya sözleşmesinin bozulması, Yunan ordusunun saldırısı ile olmasında sakınca görerek diğer konularda anlaşmak mümkün olmazsa, kesintinin tarafımızdan yapılması tercih olunmuştur. Bu noktanın üzerinde durmaya değer.

Yunan tazminatı meselesinde fedakarlığı kabul ettikten sonra diğer meseleleri birkaç gün içinde sonuçlandırmak şıkkının tercihi de önemlidir. Böyle bir düşünce henüz Bakanlar Kurulu'nda oluşmuş değildir. Gerçekten de, önemli konular üç-dört gün içinde lehimize sonuçlandırılabilirse tazminat meselesinin sunumunda düşünülen sakıncalar ortadan kalkmış olur. Ancak, ümit beslediğimiz konulardan sonra Muharrem Kararnamesi'nin teyidi meselesinin önceliğini korumakta olduğu söylenmektedir.

Konferansın kuponların ödenmesi meselesi yüzünden kesintiye uğramasının içeriye ve dışarıya karşı bizi daha güçlü kılacağı değerlendirmesi, üzerinde iyiden iyiye durmaya değer niteliktedir.

Bu konuda bütün dünya aleyhimizdedir. Durumun içeride anlatılması tazminat meselesinde olduğu kadar kolay değildir. Tazminat meselesinde dışarının da bizi haklı görmesini sağlayacak sebepler vardır.

Önemli konularda kesintiye bizim yol açmış olmamız, fiili hareketlere dayanmadıkça İtilaf devletlerinin isteklerine uygun düşer. Bu sebeple, görüşmeler kesilecekse bunun Yunanlıların saldırıları ile olması bizi mazur olarak gösterirdi değerlendirmesi vardır.

Özetle, Bakanlar Kurulu ile delegasyon arasındaki ayrılık noktaları önemlidir. Bakanlar Kurulu'nda oldu bittiler karşısında bırakılma endişesi hakim olmuştur. Bunun için, tazminat meselesini sunmaktan kaynaklanacağı düşünülen sakıncaların önemli konuların -yazıldığı gibi- birkaç gün içinde sonuçlanmasına mutlaka önem vererek halledildiğini belirtmek gerekir. Daha şimdiden bu fedakârlığın diğer konuların hızla ve lehimize çözüleceği hakkında verilen sözlere karşılık olduğunu ciddi bir şekilde gerekenlere söz konusu etmek ve en sonunda görüşmelerin kesilmesi kaçınılmazsa bunun, onların sebep olduğu ve saldırgan görünecekleri bir ortamda sağlanması gerekir.

Bugünlerde en hassas değişiklikleri, özellikle de fedakârlıktan sonra İtilaf devletlerinde ortaya çıkan zihniyeti bildiriniz. Çünkü, bizi tehdit ederek başarılı olmalarından doğacak yeni ümitlerinden ciddi endişe ediliyor efendim.

Gazi Mustafa Kemal

İsmet Paşa, 28 Mayıs 1339-1923 tarihinde, Rauf Bey'e yazdığı telgrafta diyor ki:

"Yöntemde, yani her meseleyi önce veya sonra söz konusu etmek gibi esas direktife değil uygulama şekline ilişkin aramızda farklar ortaya çıkmıştır. Yunan tazminatı konusu kesin onaylanma aşamasına gelmediği gibi diğer temel konular da bilahere söz konusu olacağından Cuma ve Cumartesi'ye kadar bütün meselelerde konferansın kesin tutumunun anlaşılacağı sanılmaktadır. Yunan tazminatı hakkındaki fedakârlığı, bize yönelik mali ve iktisadi konularda aynı görüşlerin göz önüne alınacağı kaydıyla yaptığımızı söylemiştim. Bu durumda, diğer konularda anlaşamazsak Yunan tazminatı da alacağımız genel karara bağlı kalır."

Esas talimatlara bağlı kalmaktan başka, ansızın gelen talimatların en sonunda değişik konuların idare şekli ve uygulanışında belirlenecek kesin hareketlere, önemli taimatlara tümüyle ve harfi harfine uymadığımız kabul ediliyorsa, bu, istemediğimizden değil, fakat ciddi ve maddi olarak mümkün olmadığındandır.

Ben, aramızdaki bu görüş ayrılığını zamanında görmüş ve açıkça ifade edilmesini istirham etmiştim. Henüz hiçbir şey imzalanmamış, hiçbir söz alınmamıştır. Eğer bu şekilde hareket etmemiz hatalı görülüyorsa görüşünüz doğrultusunda düzeltilmesi mümkündür.

Kısacası, barış meselesinin yüzde doksan beşi halledilmiştir. Benden sonra görevlendirilecek kişi için zorluklar sınırlı ve basittir.

Diğer taraftan, eğer barış olmayacak ve görüşmeler kesilecekse bizim hareket şeklimiz bu kesintiyi daha olumsuz şekle sürüklemeyecektir. Her durumda emir ve karar Bakanlar Kurulu'nun ve başkanlığınızındır.

İsmet Paşa aynı gün bana da cevap verdi. Aynen sunuyorum.

1/1016

Lozan

Yazılışı: 28/5/1339-1923

Varışı: 29/5/1339-1923

Bakanlar Kurulu Başkanlığı'na Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Durum Bakanlar Kurulu'na sunduğum raporumdan anlaşılabilir. Her gün bir mesele olmak üzere temel konuları izleyen günlerde görüşeceğiz. Tabii ki, Yunan tazminatını bütün ilgili konuların çözümünde sürekli bir silah olarak kullanacağız. Bu imkânı koruduk. Yunan tazminatı meselesini çözdükten sonra, diğerlerinde, bizi tehdit ederek bir sonuç alma ümidi ortaya

çıkmadı. Aksine, bir tehdit vasıtası ortadan kalktı. Durum normalleşti. Eğer görüşmeler önce veya sonra kesilecek olursa ya Yunan ordusu kendisi için özel bir sebep bulunmadığından hareket etmeyecek veya diğerleriyle birlikte ve onların davası için ilerlediğini öne sürüp ispatlayacağız. Her iki durum da Yunan ordusuyla tazminat bahanesiyle savaşa başlamaktan maddi ve manevi olarak öncelikli ve tercih edilir görülmüştür. Bakanlar Kurulu'nu oldu bittiler karşısında bırakma endişesine gerek yoktur. Hareket şeklimiz genel durumun değerlendirilmesine göre uygulama da ayrılık görülebilir. Daha önce bu görüş ayrılığını da anlatmıştım. Temel konuların tümünün birkaç güne kadar değerlendirilebileceğini bildiririm.

İsmet

İsmet Paşa'ya şu cevabı verdim: Şifre aceledir

29/5/1339-1923

İsmet Paşa Hazretleri'ne

Barış meselesinin büyük oranda haledilmiş olduğunu bildiren yazınız memnuniyet vericidir. Belirttiğiniz üzere birkaç gün içinde durumun belirlenmesini başarırsanız çok rahatlayacağız. Başarılı olmanızı dilerim. Fevzi Paşa Hazretleri de Ankara'dadır. Durumun belirlenişine kadar burada bulunacak. Gözlerinizden öperim.

Mustafa Kemal

İsmet Paşa, bu telgrafımdan sonra çalışmalarına devam etti. Rauf Bey'le Bakanlar Kurulu'nun da bu konu etrafında daha fazla ısrar göstermesine engel oldum.

Bir aya yakın bir zaman taraflar soğukkanlılıklarını korur göründü. Bu süre içinde İsmet Paşa çeşitli konularda Bakanlar Kurulu Başkanlığı'ndan görüşler sordu.

Kuponlar ve Ayrıcalıklar Hakkındaki Yazışmalar İki Taraf Arasında Yeniden Gerginliğe Yol Açtı

Kuponlar ve ayrıcalıklar hakkında aralarında geçen bir yazışma, taraflar arasında yeniden gerginliğe yol açmış..

İsmet Paşa'nın 26 Haziran 1339-1923 tarihinde Rauf Bey'in bir yazısına verdiği cevapta şu cümleler vardı:

Kuponlar halledilmeden ayrıcalıklar konusunun çözümüne girmeyeceğiz. Zaten sorduğumuz soru, kuponlar halledildikten sonra ne şekilde hareket edeceğimiz hakkında talimat almak üzereydi. Hükümet bu konuda sessiz kalıyor. Konferans görüşmelerinde delegasyonumuzun temel talimatların sınırlandırmalarından başka bütün hareketlerinin Ankara'dan yönetilmek istenmesi, görüşmelerin ülke için en yararlı bir şekilde yürütülmesine engel olmakta ve hayırlı bir barışa ulaşma gücünü delgasyonun elinden almaktadır. Hükümet tarafından tercih edilen bu şeklin 93 savaşının (1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı) saraydan yönetilmesinden bir farkı yoktur.

Bize karşı duyulan güvensizlik ve yetersiz görülmemiz hakkında sürekli olarak ortaya konan düşünceler devam ettikçe bizim aracılığımızla barış imzalanması ihtimal dışıdır.

Hükümetin görüşlerini aynen İtilaf devletlerine kabul ettirmek düşüncesinde olan bir delegasyonun ve tabii ki sizinle olan ilgisi dolayısıyla maliye bakanı beyefendi'nin doğrudan doğruya sorumluluk yüklenerek konferansa gelmelerini rica ediyoruz.

Maliye Bakanı Hasan Fehmi Bey idi. Bu telgrafı öğrendim ve Rauf Bey tarafından cevap verdirdim. İsmet Paşa'ya da şunu yazdım:

Kişiye özeldir

26/6/1339-1923

İsmet Paşa Hazretleri'ne

26/6/1339-1923 cevap telgrafınızı okudum. Çok gergin bir şekilde yazılmış. Bunu gerektirecek hiçbir duygu, düşünce ve davranış yoktur. Sizi haksız buldum. İçinde bulunduğunuz zorluklar ve ağır yük takdir edilmektedir. Bu zorluklar büyük ihtimalle bundan sonra daha da artacaktır. Bu kırgınlığa sebep olanlar Ankara'da değil, orada her gün bir hile ortaya koyanlardır. Dayanıklı ve çok soğukkanlı olarak çalışmalarınızı güzel sonuçlandırmaya çalışınız. Arada yanlış anlaşılacak hiçbir konu görmüyorum. Hareket alanınız sınırlı değildir. Fakat, çalışılan çerçeve sınırlı ve çok önemli konulara indirgendiği için durum normal olarak sıkıntılı olmuştur. Gözlerinizden öperim.

Gazi Mustafa Kemal

Rauf Bey'in Aradaki Görüş Ayrılığını Kendisi ile İsmet Paşa Arasında Şahsi Bir Mesele Olarak Görmesi Doğru Değildir

Saygıdeğer efendiler, görülüyor ki, İsmet Paşa ile yapılan yazışmalarımda, onu rencide edebilecek ifadelerim de vardı. Sonuna kadar da buna benzer ciddi tebligatım olmuştur. İsmet Paşa'nın da bana aynı şekilde yazıları olmuştur.

Bakanlar Kurulu kararlarında benim de görüşlerimin olduğunu İsmet Paşa'ya gerektikçe bildiriyordum. Buna göre, İsmet Paşa'nın Bakanlar Kurulu Başkanlığı'na hitaben yazılmış olan bazı şikayetleri yalnız Rauf Bey'in şahsına ait olarak değerlendirilemezdi. Bütün bakanlara aitti ve hatta beni de kapsıyordu.

Rauf Bey'in bu görüş ayrılıklarını, kendisi ile İsmet Paşa arasında şahsi bir mesele olarak görmesi ve göstermeye kalkışması doğru değildir. Her durumda, her meselede talimat verenle o talimatı uzakta ve özellikle talimat verenin yaşamadığı şartlar içinde uygulayan arasında görüş ayrılığı olabilir. Asıl maksadımızı korumak şartıyla, durum, şartların gerektirdiği şekilde idare edilir.

İsmet Paşa'nın durumun takip edilmesi hakkında benim dikkatimi çekmesini de mazur görmek gerekir. Çünkü, mesele gerçekten ciddi ve hayatiydi.

Rauf Bey Görüşmeleri Bitirip Barışı Hazırlayan İsmet Paşa'nın Sonuç Hakkında Hükümetin Görüşlerini Soran Telgrafına Cevap Vermemişti

Sonunda efendiler, Temmuz ortalarında konferans sona erdi. İsmet Paşa, barış antlaşmasını imzalamadan önce Bakanlar Kurulu Başkanı Rauf Bey'e, konferansın sona erdiğini ve meselelerin çözüldüğünü bildirmiş.. Rauf Bey olumlu veya olumsuz hiçbir cevap vermemiş.. İsmet Paşa, beklenti içinde geçirdiği bu günlerde çok sıkıntı çekmiş.. Hükümetin hiçbir cevap vermeyişini Ankara'da bir endişenin hakim olduğuna vermiş..

Rauf Bey'e yazdığından üç gün sonra 18 Temmuz 13391923 tarihinde bana da durumu bildirdi. Telgrafında hükümetin endişe duyabileceğini tahmin ettiği noktaları birer birer anlatıp açıkladıktan sonra, şu sözlerle değerlendirmelerine son veriyordu:

Eğer hükümet kabul ettiğimiz şeyi reddetmekte kesin ısrarcı ise bunu bizim yapmamız mümkün değildir. Düşüne düşüne benim bulduğum yol, İstanbul'daki komiserlere tebligat yapıp imza yetkisini bizden aldırmaktır. Bu durum da, bizim için yeryüzünde görülmemiş bir skandal olur. Fakat vatanın yüce menfaatleri şahsi düşüncelerin üstünde olduğundan millî hükümet düşüncelerini uygular. Hükümetten teşekkür beklemiyoruz. *Yaptıklarımızın değerlendirmesini millete ve tarihe bırakıyoruz.*

Efendiler, İsmet Paşa'nın takip ederek sonuçlandırdığı işin ne kadar önemli olduğunu açıklamak gereksizdir. Bu işin sonuçlandırıldığı son günün, imza gününün geldiği haberine sevinçle cevap verileceğini kabul etmek tabiidir. Ankara ile Lozan arasında bir-iki günde yazışmak mümkündü. Üç gün geçtiği hâlde hiçbir cevap verilmemiş olması, en basit değerlendirmeye göre, Bakanlar Kurulu Başkanı'nın işi hafife aldığını gösterir. Yapılan işin hükümet tarafından eksik görülerek reddedilmek istendiği ve bundaki tereddütten dolayı cevap verilmemekte olduğu düşüncesine de düşülebilir. Bu durumda, işi tamamlamak için, büyük ve tarihî sorumluluk altında imza atacak olan kimsenin düşeceği durumun ne kadar zor olacağı düşünülürse, İsmet Paşa'nın sıkıntı ve acı çekiyor olmasını haklı görmek gerekir.

İsmet Paşa'ya Barışı İmzalamasını Bildirdim

İsmet Paşa'nın telgrafına hemen şu cevabı verdim:

Ankara, 19/7/1339-1923

İsmet Paşa Hazretleri'ne

18 Temmuz 1339-1923 tarihli telgrafınızı aldım. Hiç kimsede endişe yoktur. Elde ettiğiniz başarıyı en sıcak ve samimi duygularımızla tebrik etmek için, usulen imzalanmış olduğunun bildirilmesini bekliyoruz kardeşim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi
başkanı başkomutan
Gazi Mustafa Kemal

İsmet Paşa'nın Çektiği Acı

İsmet Paşa bu telgrafima cevap verdi.

İsmet Paşa'nın acısının derecesini gösteren bu cevabı, aynı zamanda duygularının saf ve samimi oluşuna ve özellikle alçakgönüllülüğüne de değerli bir belge olduğu için aynen sunuyorum:

Adet 338

Lozan, 20 Temmuz 1339-1923

Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Her dar zamanımda Hızır gibi yetişirsin. Dört-beş gündür çektiğim azabı düşün. Büyük işler yapmış ve yaptırmış adamsın. Sana bağlılığım bir kat daha artmıştır. Gözlerinden öperim pek sevgili kardeşim, aziz şefim.

İsmet

Lozan Barış Antlaşması'nı Hazırlayan ve İmzalayanlara Teşekkür ve Tebrik

Efendiler, İsmet Paşa 24 Temmuz 1339-1923 günü antlaşmayı imzaladı.

Kendisini tebrik etmenin zamanı gelmişti. Aynı gün şu telgrafı yazdım:

Lozan'da Delegasyon Başkanı Dışişleri Bakanı İsmet Paşa Hazretleri'ne

Millet ve hükümetin size vermiş olduğu yeni görevi başarıyla tamamladınız. Ülkeye başarılı hizmet silsilelerinden oluşan ömrünüzü bu defa da tarihî bir başarıyla taçlandırdınız. Uzun mücadelelerden sonra vatanımızın barış ve bağımsızlığa kavuştuğu bugünde parlak hizmetiniz dolayısıyla sizi, saygıdeğer arkadaşlarımız Rıza Nur ve Hasan Beyleri ve çalışmalarınızda size yardım eden delegasyon üyelerini şükran duygularımla tebrik ederim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi
Başkanı Başkomutan
Gazi Mustafa Kemal

Rauf Bey Tebrik Etmek İstemiyor

Efendiler, Bakanlar Kurulu Başkanı Rauf Bey'in tebrik etmediğini anladım. Kendisine bu gerekliliği hatırlattım. Rauf Bey'e başka arkadaşlar da aynı hatırlatmayı yapmışlar.

Daha sonra öğrendim ki, Rauf Bey, İsmet Paşa'yı tebrik etme ve son, yerine getirdiği önemli ve tarihî görevden dolayı teşekkür etme gereği duymuyormuş.. Yapılan ihtarlar üzerine Kâzım Paşa'ya, bir mektup yazarak ondan, kendi adına İsmet Paşa'ya bir tebrik telgrafi yazmasını rica etmiş. Bunun anlamı nedir?!

Kâzım Paşa, bu mektubu İhsan Bey'in (Denizcilik bakanı) evinde bulunduğu bir sırada almış.. Maliye Bakanı Hasan Fehmi Bey de oradaymış..

Rauf Bey'in Yazdığı veya Yazdırdığı Telgraf

Hep birlikte, Rauf Bey'in ağzından uygun bir telgraf müsveddesi yazarak İsmet Paşa'yı tebrik ve ona teşekkür etmişler.. Fakat, Rauf Bey bu müsveddeyi beğenmemiş. İsmet Paşa'ya başka bir telgraf yazmış veya yazdırmış.. Rauf Bey, Kâzım Paşa'yı gördüğü zaman demiş ki:

"Sizin yazdığınız müsvedde âdeta her işi yapanı İsmet Paşa gösteriyor. Biz, burada bir şey yapmadık mı?"

Efendiler, Rauf Bey'in yazdığı veya yazdırdığı telgrafın içeriği, kendisinin duygu ve düşüncelerini gizlememektedir. İsterseniz, o telgrafı da aynen sunayım:

Şifre

25/7/1339-1923

Lozan'da Delegasyon Başkanlığına

C(evap) 20 ve 24 Temmuz, 347 ve 348 numaralara:

Dünya Savaşının sınırsız acılarından, kurtulmak ve milletimizn dünya barışını kurmakta ne büyük bir etken olduğunu fiili olarak ispat etmek amacıyla imzaladığımız Mondros Ateşkes Antlaşması'na rağmen uğradığımız en kötü ve insafsız saldırıları, hayat hakkı ve bağımsızlığımızı ayaklar altına alan Sevr Antlaşması takip etmişti. Yüzyıllarca hür ve bağımsız olarak yaşamış olan aziz Türkiye'nin temiz halkı; uğradığı, gayrimeşri ve feci saldırılar karşısında bütün bilinci ve bütün varlığıyla hayat hakkını ve bağımsızlığını kurtarmak için ayaklanarak, kurduğu yılmaz ve yenilmez millî

ordusuyla büyük önder ve başkomutanımızın ve cesaretli komutanlarımızın yönetimiyle zaferden zafere yürüdü.

Türkiye Büyük Millet Meclisi ve hükümetinin milletten aldığı güç ve kudretle ordularının çok müstesna savaş kabiliyetiyle elde ettiği bu başarı ve galibiyetlerin, Lozan'da aylardan beri devam eden barış görüşmeleri sonucunda uluslararası bir belge ile belgelenmesi milletimize yeni bir çalışma ve huzur devresi hazırlamıştır. Bakanlar Kurulu, çalışkan ve fedakâr milletimizin hayat hakkı ve bağımsızlığını güvenceye alan bir antlaşmanın elde edilmesindeki çalışmalarından dolayı başta yüksek şahsiyetiniz olduğu hâlde delegelerimiz Rıza Nur ve Hasan Beyefendileri ve danışma kurulumuzu kutlar efendim.

Bakanlar Kurulu Başkanı Hüseyin Rauf

Rauf Bey, Lozan Antlaşması'nı Yapan İsmet Paşa'yı Tebrik Ederken Mondros Ateşkes Antlaşması'nı Yapan Kendisini Savunmaya Çalışıyor

Efendiler, Rauf Bey, Lozan Antlaşması'nı yapan ve ona imzasını koyan İsmet Paşa'yı tebrik ederken, kendisinin yaptığı ve imzaladığı Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan bahsetme ve onu en önemli ve yüce amaçlarla imzaladığını söyleyerek kendisini savunma gereği duyuyor.

Mondros Ateşkes Antlaşması, Osmanlı Devleti'nin müttefikleriyle birlikte uğradığı acı yenilginin yüz kızartacak bir sonucudur. O ateşkesin maddeleridir ki, Türk topraklarını yabancı işgaline sundu. O ateşkes antlaşmasında kabul edilen maddelerdir ki, Sevr Antlaşması hükümlerinin de kolaylıkla kabul ettirilebileceği düşüncesini yabancılara mümkün ve makul gösterdi.

Rauf Bey, o ateşkesi "milletimizin dünya barışını kurmakta ne büyük bir etken olduğunu fiili olarak ispat etmek amacıyla" imzaladığını söylüyorsa da, bu fantastik cümle ile kendisinden başka hiç kimseyi ikna ve teselli edemez. Çünkü, böyle bir amaç yoktu.

Rauf Bey'in, telgrafına, Mondros Ateşkes Antlaşması'yla başladığına bakılırsa, bu ateşkesin, Lozan konferansına başlangıç, olduğunu ve Lozan

barışının, Rauf Bey'in yaptığı Mondros Ateşkes Antlaşması'nın sonucu olduğunu ifade etme eğiliminde olduğunu söyleyebiliriz.

Rauf Bey, Zaferler Kazanmış Ordunun Başından Lozan'a Giden Şahsa Zaferden Zafere Giden Ordunun Hikayesini Anlatıyor

Rauf Bey, telgrafında, Sevr Antlaşması'nın Türk milletini karşı karşıya bıraktığı saldırıları ve buna karşı milletin nasıl ayaklandığını ve nasıl yılmaz ve yenilmez bir ordu kurduğunu ve kahraman komutanlarımızın yönetimiyle zaferden zafere yürüdüğünü anlatıyor. Rauf Bey, bu hikâyeyi İsmet Paşa'ya, o zafer kazanmış olan ordunun başından Lozan'a gitmiş olan şahsa anlatıyor. Rauf Bey, bu başarı ve zaferleri hükümetin elde ettiğini ifade edebilmek için de parlak bir cümle kullanmış; Lozan barış görüşmelerinin aylardan beri devam ettiğinide belirterek işin uzatıldığını ima etmekten kendini alamamıştır. Rauf Bey, "antlaşmanın hazırlanmasındaki çalışmalarından dolayı" Delegasyonu kutlarken, Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan başlayarak bütün inkılaplarımızın bir özetini yaparak, delegasyona hazırladıkları antlaşmanın nasıl ve ne olduğunu da anlatma gayretine düşmüştür. Bir kelime teşekkür içermeyen bu yarıların anlamını anlamak, dikkatle bakanlar için elbette zor değildir.

Rauf Bey "İsmet Paşa'yı Karşılamaya Gelemem!" Diyor

Efendiler, delegasyonumuz görevini tamamladıktan sonra, Ankara'ya dönmek üzre yolda bulunuyordu. Herkes delegasyonu yakından kutlamak için can atıyordu. O sıralarda, Bakanlar Kurulu Başkanı Rauf Bey, Meclis ikinci başkanı olan Ali Paşa ile birlikte Çankaya'da yanıma geldiler.

Rauf Bey, "ben" dedi, "İsmet Paşa ile karşı karşıya gelemem. Onu karşılama töreninde bulunamam. İzin verirseniz, karşılamasında Ankara'da bulunmamak, seçim bölgemde bir gezi yapmak üzere Sivas'a doğru seyahate çıkayım".

Rauf Bey'e bu şekilde hareket etmesi için bir sebep olmadığını, burada bulunmak, İsmet Paşa'yı bir hükümet başkanına yakışır şekilde kabul etmek ve görevini en iyi şekilde tamamladığından onu sözlü olarak da takdir ve tebrik etmenin uygun olacağını söyledim.

Rauf Bey, "Kendime hakim değilim, yapamayacağım" dedi ve seyahate çıkma konusunda ısrar etti. Bakanlar Kurulu Başkanlığı'ndan istifa etmesi şartıyla seyahatine izin vereceğimi belirttim.

Rauf Bey, Devlet Başkanlığı Makamının Güçlendirilmesi Gerektiğini Söylerken Ne Düşünüyordu?

Ondan sonra, Rauf Bey'le aramızda şu konuşma gerçekleşti:

Rauf Bey, "Bakanlar Kurulu Başkanlığı'ndan çekilirken, sizden çok rica ederim, devlet başkanlığı makamını güçlendiriniz" dedi.

Rauf Bey'e; "Dediğinizi yapacağıma kesinlikle emin olabilirsiniz!" cevabını verdim.

Rauf Bey'in ne demek istediğini ben çok iyi anlamıştım. Rauf Bey, devlet başkınlığı makamı olarak hilafet makamını düşünüyor ve o makama güç ve yetki verilmesini benden rica ediyordu.

Rauf Bey'in benim olumlu cevabımın arkasında neyi kastettiğimi anlayıp anlamadığı şüphelidir. Daha sonra, cumhuriyetin ilanından sonra, kendisiyle Ankara'da gerçekleşen bir görüşmemizde, neden karşı olduğunu, yapılmış olan şeyin, Ankara'dan ayrılırken, benden yapılmasını rica ettiği ve benim söz verdiğim meseleden başka bir şey olmadığını söylediğim zaman "Ben" demişti, "devlet başkanlığı makamını güçlendirin derken, asla cumhuriyetin ilanını düşünüp kastetmemiştim".

Hâlbuki efendiler, benim verdiğim cevabın içeriği tamamen oydu. Gerçekten de, bence devlet başkanlığı makamıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi makamını tek bir makam olarak birleştirmek, millî hükümetimizin şekli cumhuriyet hükümeti olduğu hâlde onu kesin olarak ifâde ve ilan etmemek bir zayıflık oluşturmaktaydı. İlk fırsatta, resmen cumhuriyet ilan etmek ve devlet başkanını cumhurbaşkanlığı makamında temsil ederek güçlü bir durum oluşturmak gerekliydi. Rauf Bey'e bunu yapacağıma kesinlikle söz vermiştim. Eğer amacımı anlayamamış ise sanırım eksiklik bende değildir.

Ülkeye ve Millete Kim Hizmet Ederse Havari Onlardır

Ali Fuat Paşa ile de kısa bir görüş alışverişinde bulunuldu.

Fuat Paşa, bana şöyle bir soru yöneltti:

"Senin havarilerin (apoter/apâtres) şimdi kimlerdir, bunu öğrenebilir miyiz?"

Ben bu sorudan bir şey anlayamadığımı söyledim.

Paşa amacını açıkladı. O zaman, ben de, şu açıklamalarda bulundum:

"Benim havarilerim yoktur. Ülke ve millete kimler hizmet eder ve hizmete gücü ve liyakatı olduğunu gösterirse havariler onlardır".

Rauf Bey'in Bakanlar Kurulu Başkanlığı'ndan, Ali Fuat Paşa'nın Türkiye Büyük Millet Meclisi İkinci Başkanlığı'ndan İstifaları

Rauf Bey, Bakanlar Kurulu Başkanlığı'ndan istifa etti. İçişleri Bakanı Ali Fethi Bey, aynı zamanda Bakanlar Kurulu Başkanlığı'na seçildi. (13 Ağustos 1339-1923)

Ali Fuat Paşa da, bir süre sonra, 24 Ekim 1339-1923 tarihinde, Meclis ikinci başkanlığından çekilerek ordu müfettişliğine tayin edilmesi ricasında bulundu. Fuat Paşa'ya, unvanı ikinci başkan olmakla birlikte durumu ve görevinin çok önemli olan Meclis başkanlığı olduğunu söyleyerek görevine devam etmesini tavsiye ettim. Fuat Paşa politikadan hoşlanmadığını, hayatını askerlik mesleğine adamak istediğini ileri sürerek isteğinin yerine getirilmesinde ısrar etti. Fuat Paşa'nın rütbesi tümgeneral idi. Komuta edeceği oduda korgeneral rütbesinde kolordu komutanları vardı. Eski hizmetlerini göz önüne alarak kendisini korgeneralliğe yükseltip karargâhı Konya'da bulunan İkinci Ordu müfettişliğine tayin ettik.

Kâzım Karabekir Paşa da, daha önce aynı düşüncelerle Meclis'ten ayrılmış ve ordu müfettişi olarak Birinci Ordu'nun başına geçmiş bulunuyordu.

Yeni Türkiye Devleti'nin Başkenti Ankara

Efendiler, Lozan Antlaşması'nın sonuçlarından olan tahliye protokolü uygulandıktan sonra, tamamen yabancı işgalinden kurtulan Türkiye'nin fiili olarak bütünlüğü gerçekleşmişti. Artık yeni Türkiye Devleti'nin yönetim merkezini belirlemek gerekiyordu. Bütün değerlendirmeler, yeni Türkiye'nin yönetim merkezini Anadolu'da ve Ankara'yı seçmek gerektiğini gösteriyordu.

Coğrafi ve askerî yönden çok önemli bir konumu vardı. Devletin yönetim merkezini bir an önce belirleyerek, iç ve dış tereddütlere son vermek gerekiyordu. Gerçekten de, bilindiği üzere, yönetim merkezinin İstanbul kalacağı veya Ankara'ya nakledileceği meselelesi üzerinde eskiden beri içeride ve dışarıda tereddütler ortaya konuyor, basında demeç ve tartışmalara rastlanıyordu. Kısacası, yeni İstanbul milletvekillerinden bazıları; Refet Paşa başta olmak üzere, İstanbul'un payitaht olarak kalması gerektiğini bazı örneklere dayanarak ispat etmeye çalışıyorlardı. Ankara'nın gerek iklim, ulaşım imkân ve kabiliyeti ile mevcut kurum ve kuruluşlar açısından hiç de uygun olmadığını söylüyorlar ve "İstanbul'un payitaht olması gerekir ve böyle de olacaktır" diyorlardı. Bu sözlere dikkat edilirse, bizim yönetim merkezinden kastettiğimiz anlam ile bu sözlerle payitaht tabirini kullananların bakış açıları arasında fark görmemek mümkün değildir. Bu konuda zaten kararlaştırılmış olan bakış açımızı resmen ve kanunen belirginleştirerek, payitaht tabirinin de yeni Türkiye devletinde anlam ve kullanma imkânı kalmadığını göstermek gerekti. Dışişleri Bakanı İsmet Paşa, 9 Ekim 1339-1923 tarihli bir kanun maddesini Meclis'e teklif etti. Altında ondört kişinin daha imzası olan bu kanun teklifi 13 Ekim 1339-1923 tarihinde uzun görüşme ve tartışmalardan sonra büyük çoğunlukla kabul edildi. Kanun maddesi şudur:

"Türkiye Devleti'nin başkenti Ankara şehridir".

Meclis'te Fethi Bey'in Başkanlığındaki Bakanlar Kurulu, Fethi Bey'in Şahsına Sataşma ve Eleştirilere Başladı

Efendiler, çok geçmeden Meclis'te Fethi Bey'in Başkanlığındaki Bakanlar Kurulu'na ve özellikle Fethi Bey'in şahsına sataşma ve eleştiriler başladı.

Anlaşıldığına göre bazı milletvekillerinde bakan olma istek ve hevesi artmaya başlamıştı. İşbaşında bulunan bakanları beğenmiyorlardı.

Yeni seçimde, partimiz adına milletvekili olmayı başarmış bazıları da Bakanlar Kurulu aleyhindeki akımları körükleyerek kendi amaçları doğrultusunda yararlanma imkânı elde etmeye çalışıyorlardı. Muhalefete geçecekleri hissedilen milletvekillerinin amaçları, genel kurulu aldatarak, hükümete ve Meclis'e karşı tavır almak gerektiğini ileri sürüyorlardı.

Fethi Bey, dikkat ve çalışma gücünü Bakanlar Kurulu Başkanlığı'nda yoğunlaştırabilmek için İçişleri Bakanlığı'ndan istifa etti. Aynı tarihte, Meclis ikinci başkanlığı da Ali Fuat Paşa'dan boşaldı. (24 Ekim 1339-1923)

Bizimle düşünce ve faaliyette anlaşma ve birlik aramaya gerek görmeksizin, bağımsız ve gizli çalışan bir grup belirdi. Bu grup, saf ve dürüst görünerek bütün parti mensuplarını kendi görüşleri etrafında toplamaya başarmaya başladı. Mesela; bir parti toplantısında İçişleri Bakanlığına Erzincan Milletvekili Sabit Bey'in ve Meclis ikinci başkanlığına da, İstanbul'da bulunan Rauf Bey'in Meclis tarafından seçilmesini karar altına aldırdı (25 Ekim 1339-1923)

Hâlbuki, ben, Sabit Bey'in İçişleri bakanı olmasını uygun görmemiştim. Sabit Bey'in bazı valiliklerde bulunmuş olmasını yeni Türkiye'nin içişlerini yönetmeye yetecek yeterli delil görmüyordum.

Rauf Bey'in de, Meclis ikinci başkanlığına seçilmesini doğru bulmuyordum. Çünkü Rauf Bey daha dün Bakanlar Kurulu Başkanı idi. o makamı hangi duygular altındaki hareketlerinden dolayı bırakmak zorunda bırakıldığı biliniyordu. Buna rağmen onu Meclis'in ikinci başkanlığına getirtmekle, bütün Meclis'in onunla düşünce birliğinde olduğunu, yani bütün Meclis'in, Lozan Barış Antlaşması'nı yapan ve Bakanlar Kurulu'nda dışişleri bakanı olarak bulunan İsmet Paşa'nın aleyhinde olduğunu göstermek amacı izlenmek isteniyordu.

Efendiler, yeni Meclis, ilk devrinde muhalefeti gizli ve küçük bir grubun aldatmalarına düşmekle karşı karşıya kaldı. Fethi Bey ve arkadaşları, hükümet görevini rahatça yürütemeycek bir hâle geldi. Fethi Bey, bu durumdan bana defalarca şikayetçi oldu ve şahsen Bakanlar Kurulu'ndan çekilmek istedi. Diğer bakanlar da aynı şekilde şikayetlerde bulunuyorlardı.

Kötü olan, hükümet kuruluşunun Meclis'in seçimiyle olmasındaydı. Bu gerçeği çoktan görmüştüm.

Uygulamak İçin Uygun Zaman Beklediğim Bir Düşüncenin Uygulama Zamanı Gelmişti

Ben, Mecliste; gizli ve muhalif bir grup keşfettikten, Meclis'in çalışmasında duyguların hakim olduğunu gördükten ve Bakanlar Kurulu'nun çalışma düzeninin her gün, temelsiz bir takım sebeplerle düzensizliğe uğramakta olduğunu düşünmeye başladıktan sonra, uygulamak için uygun bir zaman beklediğim bir düşüncenin uygulama zamanının geldiğine inanmıştım. Bunu itiraf etmeliyim. Buna göre şimdi vereceğim bilgi ve açıklamaları anlamak daha kolay olacaktır.

Efendiler, Halk Fırkası'nın, Rauf Bey'i kendisinin yokluğunda Meclis ikinci başkanlığına ve Sabit Bey'i içişleri bakanlığına aday gösterdiği tarih 25 Ekim 1339-1923 Perşembe günüdür. Aynı gün ve ertesi Cuma günü Bakanlar Kurulu Çankaya'da yanımda toplandı.

Gerek Bakanlar Kurulu Başkanı Fethi Bey'in ve gerek diğer bakanların istifa etmelerinin zamanının geldiğini ve bunun gerektiğini söyledim. "Meclis tarafından yeni Bakanlar Kurulu seçiminde şu anki kabineye mensup olan bakanlardan yeniden seçilen olursa onlar, bu seçimden sonra da istifa ederek yeni Bakanlar Kurulu'na girmeyeceklerdir" prensibini de kabul ettik. Yalnız o zaman bakanlar gibi seçilen ve bakanlar kurulunda bulunan Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa bu kararın dışında bırakıldı. Çünkü, ordunun idare ve komutasının tesadüfen seçilen birine bırakılması doğru görülmedi.

Efendiler, bu tavır ve hareketin ve alınan kararın içeriği incelenecek olursa şu sonuç çıkar: İhtiras sahibi bir gurubu, hükümet kurmakta tamamen serbest bırakıyoruz. Şu anki kabineye mensup bakanlardan hiçbiri katılmaksızın tamamen istedikleri kişilerden, istedikleri gibi bir bakanlar kurulu kurarak ülkenin geleceğini yönetmelerinde bir sakınca görmüyoruz. Fakat, ne hükümet kurmaya ve ne de, kursalar bile, ülkeyi yönetmeye güç yetireceklerinden emin değiliz.

Meclisi aldatmaya çalışan bu ihiraslı grup şu veya bu şekilde bir hükümet kurmayı başarabildiği takdirde, bu hükümetin bir süre, yönetim şeklini ve

yönetmedeki başarısını izleyip ona yardım etmenin uygun olacağı düşüncesindeydik. Fakat, bu şekilde kurulacak hükümet, ülke yönetiminde ve yeni gayelerimizi izlemede âciz kalırsa, bunu Mecliste ortaya koyarak Meclisi aydınlatma şıkkını tercih edilir olarak gördük. Hükümet kurmayı başaramadıkları takdirde, ortaya çıkacak karışıklığın Meclis tarafından seçim sebebi görüleceği tabii idi. Buhran ve kargaşanın devamı doğru görülemeyeceğinden, işte o zaman, bizzat müdahale ederek düşündüğüm meseleyi ortaya atarak işi temelinden çözebileceğimi düşünmüştüm.

Fethi Bey'in Başkanlığındaki Bakanlar Kurulu İstifa Ediyor

Bakanlar Kurulu'nun, Çankaya'da yaptığımız toplantının ardından, yazıp ortak imza ile bana verdikleri istifa mektubu şuydu:

Devlet Başkanlığı Makamına Türkiye devletinin, karşı karşıya olduğu iç ve dış önemli görev ve zorlukları kolaylıkla başarıya ulaştırması için güçlü ve Meclis'in tam desteğini almış bir Bakanlar Kurulu'na kesinlikle ihtiyaç bulunduğu düşüncesindeyiz. Bu durumda, yüce Meclis'in her şekilde güven ve desteğine dayanan bir Bakanlar Kurulu'nun kurulmasına hizmet etmek için istifa ettiğimizi saygıyla bildiririz efendim.

Efendiler, bu istifa mekti bu 27 Ekim 1339-1923'cumartesi günü öğleden sonra saat birde başkanlığımda toplanan parti genel kuruluna bildirildikten sonra saat beşe doğru açılan Mecliste resmen okunmuştur.

Bakanlar Kurulu Listeleri ve Bakanlar Kurulu Başkanlığı'na Seçilme İhtimali Olan Kimseler

Bakanlar Kurulu'nun istifasının, gerçekleştiği dakikadan itibaren, Meclis üyeleri, Meclis odalarında, evlerinde grup grup toplanarak yeni bakanlar kurulu listeleri oluşturmaya başladılar. Bu durum, Ekim'in 28. günü geç saatlere kadar devam etti. Hiçbir grup, Meclis'in tamamı tarafından kabul edilebilecek ve kamuoyu tarafından onaylanacak isimleri içeren bir aday listesi belirleyemiyordu. Özellikle bakanlıklara aday düşünülürken o kadar isteklilerle karşı karşıya kalıyorlardı ki, herhangi birini diğerine tercih

ederek hazırlanan listeyi kabul ettirmekteki zorluk, liste oluşturmakla uğuraşanları ümitsizlik ve endişeye düşürdü.

Gerçi İstanbul'un bazı gazeteleri bazı şahısların fotoğraflarını basarak Bakanlar Kurulu Başkanlığı'na seçilme ihtimali olan simaları hatırlatmasıyla dikkat çekmekte kusur etmedi. Gerçi gayretli bazı gazeteciler 28 Ekim günü erkenden, "İstanbul'un yüzünü örten sabah sisinin ördüğü tül henüz sıyrılırken; deniz semadan, sahillerden akseden renklerle boyanmış, hareketsiz duruyorken"; Marmara'nın sakin sînesini yararak ilerleyen yolcu vapuruyla Kalamış iskelesine çıkıyor..

Yolda, Rauf Bey'e tesadüf ediyor.. Ondan sonra "büyük bir bahçenin içinde güzel Kalamış köşkünün mükemmel bir şekilde döşenip süslenmiş salonuna" giriyor ve köşkte oturan şahsın çeşitli konular hakkında aldığı değerlendirmelerini, özellikle "Millî hâkimiyetimizi her şeye ama her şeye (!) karşı koruyalım..." öğütlerini yayarak düşünceleri aydınlatmaya hizmetten geri kalmıyor, fakat bu öğüt ve hatırlatmalar Ankara'ya etki edemiyordu.

"Millî Hâkimiyetimizi Her Şeye ve Her Şeye Karşı Koruyalım" Diyen Şahıs

Efendiler, her şeye ve her şeye(!) karşı millî hâkimiyetin korunması öğüdünde bulunan şahıs, halifenin iltifatını "ilahi lütuf" olarak gören şahıstır!

Bazı gazetelerin, Konya'da görevlendirilen Fuat Paşa'nın 28 (Ekim)'de İstanbul'a gelişinde Rauf Bey, Refet Paşa, Adnan Bey ve daha başka pek çok kişi tarafından karşılandığını haber veren telgrafları ve Rauf Bey'le Kâzım Karabekir Paşa'nın fotoğraflarını yayımlayarak Mondros Ateşkes Antlaşması'nı, Kars'ın işgalini hatırlatmak için yazdıkları yazıları dahi yeteri derecede dikkati çekmeye yetmedi.

Parti Yönetim Kurulu Bir Bakanlar Kurulu Listesi Hazırlayamadı

28 Ekim günü geç saatlerde, toplantı hâlinde bulunan parti yönetim kurulu tarafından davet edildim. Parti yönetim kurulu başkanı Fethi Bey idi. Fethi

Bey, parti adına yönetim kurulu tarafından bir adaya listesi düzenlendiğinden ve bu konuda parti genel başkanı olduğum için benim görüşlerimin de alınması uygun görüldüğünden tplantılarına davet ettiklerini bildirdi. Hazırlanan listeye göz gezdirdim. Bence uygun olduğunu, fakat bu listede isimleri bulunan kişilerin de görüşü ve onayını almak gerektiğini söyledim. Bu teklifim uygun görüldü. Mesela, Dışişleri Bakanlığı için ismi söz konusu edilen Yusuf Kemal Bey'i çağırdık. Yusuf Kemal Bey, bu listeye giremeyeceğini bildirdi. Bundan ve buna benzer durumlardan anladım ki, parti yönetim kurulu dahi kabul edilebilir ve kesin bir aday listesi hazırlayamamaktadır. Yönetim kurulu üyelerine, gerekenlerle daha fazla görüş alışverişinde bulunarak kesin bir liste belirlemelerini tavsiye ettikten sonra yanlarından ayrıldım. Gece olmuştu. Çankaya'ya gitmek üzere Meclis binasını terkederken koridorlarda beni beklemekte olan Kemalettin Sami ve Halit Paşalara rastladım. Ali Fuat Paşa, Ankara'dan hareket ederken bunların Ankara'ya geldiklerini ve o günkü gazetede "bir uğurlama ve karşılama" manşetini okumuştum. Henüz kendileriyle görüşmemiştim. Benimle görüşmek için geç vakte kadar orada beklediklerini anlayınca akşam yemeğine gelmelerini Millî Savunma Bakanı Kâzım Paşa aracılığıyla bildirdim. İsmet Paşa'yla Kazım Paşa'ya ve Fethi Bey'e de Çankaya'ya benimle birlikte gelmelerini söyledim. Çankaya'ya gittiğim zaman, beni görmek üzere gelmiş olan Rize milletvekili Fuat, Afyon milletvekili Ruşen Eşref Beylere rastladım. Onları da yemeğe davet ettim.

Cumhuriyet'in İlanı Kararını Nerede ve Kimlere Söyledim

Yemek sırasında, *"Yarın cumhuriyet ilan edeceğiz!"* dedim. Yemekte bulunan arkadaşlar, derhâl düşünceme katıldılar. Yemeği terkettiler. O dakikadan sonra, ne şekilde hareket edileceği hakkında kısa bir program belirleyip arkadaşları görevlendirdim.

Belirlediğim programla verdiğim emirlerin uygulamasını göreceksiniz!

Efendiler, görüyorsunuz ki, cumhuriyet ilanına karar vermek için Ankara'da bulunan bütün arkdaşlarımı davet etmeye ve onlarla görüşüp tartışmaya asla gerek duymadım. Çünkü, zaten bu konuda onların benimle aynı görüşte olduklarına şüphe etmiyordum. Hâlbuki, o sırada Ankara'da

bulunmayan bazı şahıslar, yetkileri olmadığı hâlde, kedilerine haber verilmeden ve onayları alınmadan cumhuriyetin ilan edilmesini gücenme ve bizden ayrılma sebebi saydılar.

İsmet Paşa ile Cumhuriyet'in İlanına Ait Kanun Teklifi Hazırladık

O gece birlikte bulunduğumuz arkadaşlar erkenden ayrıldılar. Yalnız İsmet Paşa, Çankaya'da misafir kaldı. Onunla, yalnız kaldıktan sonra bir kanun teklifi müsveddesi hazırladık. Bu müsvedde, de, 20 Ocak 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun devletin şeklini belirleyen maddelerini şu şekilde değiştirmiştim: "Birinci maddenin sonuna türkiye devletinin yönetim şekli cumhuriyettir" cümlesini ekledim. Üçüncü maddeyi şu şekilde değiştirdim: "Türkiye devleti Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından yönetilir. Meclis, hükümetin bölümlere ayırdığı yönetim bölümlerini bakanlar kurulu aracılığıyla yönetir."

Bundan başka Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun temel maddelerinin sekiz ve dokuzuncu maddeleri de değiştirilip açıklığa kavuşturularak şu maddeler yazıldı:

"Madde: Türkiye cumhurbaşkanı Türkiye Büyük Millet Meclisi genel kurulu tarafından ve kendi üyeleri arasından bir seçim devresi için seçilir. Başkanlık görevi yeni cumhurbaşkanının seçilmesine kadar devam eder. Yeniden seçilme imkânı vardır."

"Madde:- Türkiye cumhurbaşkanı devletin başıdır. Bu sıfatla, gerek gördüğünde Meclis'e ve Bakanlar Kurulu'na başkanlık eder.

"Madde: Başbakan, cumhurbaşkanı tarafından ve Meclis üyeleri arasından seçilir. Diğer bakanlar başbakan tarafından yine Meclis üyeleri arasından seçildikten sonra Bakanlar Kurulu'nun tümü cumhurbaşkanı tarafından Meclis'in onayına sunulur. Meclis toplantı hâlinde değilse, durumu onaylamak Meclis'in toplanmasına kadar bekletilir.

Bu maddelere, komisyon ve Mecliste, din ve dile ait bildiğiniz bir madde de eklenmiştir.

29 Ekim 1339-1923 Günü Halk Fırkası Grubunda Gerçekleşen Görüşmeler

Saygıdeğer efendiler, şimdi isterseniz yüce heyetinize 29 Ekim 1339-1923 pazartesi günü Ankara'da gerçekleşmiş olan bir olayı özetle anlatmaya çalışayım.

Pazartesi günü öğleden önce saat onda, Halk Fırkası grubu, yönetim kurulu başkanı Fethi Bey'in başkanlığında toplandı. Bakanlar Kurulu seçimi görüşmelerine başlandı.

Başkan, "Yönetim kurulu hazırlık niteliğinde olmak üzere, genel kurula sunmak üzere bir Bakanlar Kurulu listesi düzenledi. Yönetim kurulu, kesin bir şey belirlemiş değildir. Karar, saygıdeğer heyetinizindir. Kabul ederseniz okunsun!" sözleriyle genel kurula, başkanlığında Fuat Paşa bulunan bir liste sunar. Okunan bu listede İktisat Bakanlığı'na aday gösterilen Celal Bey (İzmir) söz alarak, Bakanlar Kurulu'nun öneminden bahisle kendisinin seçilmemesini teklif etmiş. Özellikle "bu listede isimleri görülen şahıslar çekilenlerden daha güçlü değildir. Bizden reform ve refah isteyen bir millet vardır. Herhâlde yeniler eskilerden kuvvetli olmalıdır. Seçimde acele etmeyelim. Özellikle Bakanlar Kurulu Başkanı seçimi için düşünelim." değerlendirmesinde bulunmuş..

Saip Bey (Kozan)- "Meclis başkanlığına Fethi Bey, Bakanlar Kurulu Başkanlığı'na İsmet Paşa seçilmelidir demiş.

Ekrem Bey (Lazistan)- Yeni kabine, eski kabinenin boşluğunu doldurabilecek mi? Bu konudaki düşüncelerini başkan Paşa Hazretleri mümkünse söylesinler. Aydınlanalım" değerlendirmesinde bulunmuş. (Ben o sırda Mecliste değildim).

Zülfü Bey (Diyarbakır)- "Görev, parti divanınındır. Bu hak grup yönetiminin değildir. Divan toplansın!... isteğinde bulunmuş...

Mehmet Efendi (Bolu)- Seçilecek Bakanlar Kurulu ancak bir ay görevde kalabilir. Seçimlerin böyle sık sık tekrarlanması ülke ve milleti kötü ve zor bir duruma sokar. Bakanlar Kurulu istifa gerekçesini açıkça anlatmazsa herhangi bir Bakanlar Kurulu seçimine katılmam. Sebebini anlayalım. Sonra seçelim.

Faik Bey (Tekirdağ)- Listede gösterilen isimler öncekilerden güçlü değildir. Divan toplanıp bu meseleyi çözsün.

Vasıf Bey (Manisa)- (İsmet Paşa Hazretleri'nden bahsettikten sonra) "Memleketi, milleti beden bırakıyor? Liderlerimiz bizi aydınlatmamıştır. Saygıdeğer başkanımız (beni kastetmiş olacak) bizi niçin aydınlatmıyor?" demiş ve uzun konuşmalar yapmış.

Necati Bey (İzmir)- Ülkenin güvenip dayandığı şahısların bizi bırakıp ayrılmalarını kabul edemeyiz. Saygıdeğer başkanımız açıklayıp uyarsın. İçeriden ve dışarıdan güçlü bir Bakanlar Kurulu'na kesinlikle ihtiyacımız vardır.

Başkan Fethi Bey- Yönetimin yaptığı bu liste, ne Paşa'nın ve ne de Yönetimindir, açıklamasında bulunma gereği duymuş.

Doktor Fikret Bey (Ertuğrul)- Vasıf ve Necati Beylerin görüşlerine katılıyorum. Memleket sütliman değildir. Gelişigüzel yapılacak bir seçime bırakılamaz. Güçlü kişilerden oluşan bir kabine seçilmelidir.

Recep Bey (Kütahya)- Arkadaşlar tamamlasınlar, sonra Gazi Paşa Hazretleri konuşsunlar. (Henüz toplantıda değildim).

İlyas Sami Bey (Muş)- Saygıdeğer başkanımız Gazi Paşa Hazretleri görüşlerini bildirsinler. Buhranın doğduğu gün çözülmesi daha yararlıdır. Ertelenmesi şiddetini artırır. Bir Bakanlar Kurulu seçelim. Yirmidört saat süre verelim. Arkadaşlarını bulsun, güçlü bir hükümet kursun.

Abdurrahman Şeref Bey (merhum İstanbul milletvekili)-Bazı arkadaşlar telaşlı davranıyorlar. Bu her ülkede olan bir şeydir. Hepimizin amacı vatanın mutluluğudur. Bir makine kurup tıkır tıkır işletemiyoruz. Bu da doğru. Güçlü bir hükümeti nasıl bulmalı, hastalığı ne şekilde keşfetmek? Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'muzu göz önüne alalım. Hükümetin görevini belirleyelim. Meclis düşüncelerini söylesin. Ondan sonra başkanımız da düşüncelerini ifade etsinler. Bir sonuç çıkaralım. Herkes bir işe yarar. Herkesi yaradığı işte kullanmalı. Şahıslardan bahsetmeyelim. Yüce amaçlarda birleşmiş bulunuyoruz. Başkanımız Paşa Hazretleri düşüncelerini bildirsinler.

Eyüp Sabri Bey (Konya)- Mutlak bir seçim karşısındayız. Eski Bakanlar Kurulu'nun, seçilseler bile kabul etmeyeceklerine karar verdiklerini işitiyoruz. Bu kararı yüce Meclis bozmalıdır.

Recep Bey (Kütahya)- Üç temel konudan bahsedeceğim. Birincisi şekil, ikincisi faaliyetlerdeki eksiklikler, üçüncüsü manevi bağlarımızda meydana gelen yaralanmalardır. Şekillerde eksiklik olursa iyi sonuç vermez. Eldeki listedeki arkadaşlar hangi süre ve şartlar altında çalışacaklardır, belli değil. Güçlü bir şahsın kendi arkadaşlarını bularak güçlü bir hükümet kurması gereklidir.

Recep Bey özellikle bu son düşünce hakkında uzun uzun konuşmuş ve değerlendirmelerde bulunmuş.

Talat Bey (Ardahan)- "Recep ve Abdurrahman Şeref Beyler çok güzel açıklamalarda bulundular. Bakanlar Kurulu Başkanı'nın görevi nedir? Görev sorumluluk kanununu hâlâ çıkarmadık. Gazi Paşa Hazretleri bizi aydınlatsınlar" demiş.

Ben Genel Başkan Sıfatıyla Meselenin Çözümüyle Görevlendirildim

Başkan, bundan sonra görüşmelerin yeterliliğini oya sunmuş. Görüşmeler yeterli görüldükten sonra birtakım önergeler okunmuş. Bu önergelerden Kemalettin Sami Paşa'nınki kabul edilmiş. Bu önergenin içeriğine göre, ben, genel başkan sıfatıyla meselenin çözümüne genel kurul tarafından vekil tayin edilip görevlendiriliyordum.

Görüşmelerin gerçekleştirildiği sırada Çankaya'da ikametgahımda bulunuyordum. Kemalettin Sami Paşa'nın önergesinin kabul edilmesi üzerine, toplantıya davet edildim. Toplantı salonuna girer girmez doğru kürsüye çıktım ve şu kısa değerlendirmeleri ve teklifi yaptım:

"Efendiler!" dedim, "Bakanlar Kurulu seçminde görüş ayrılıkları olduğu anlaşılmıştır. Bana bir saat kadar izin verin. Bulacağım çözüm yolunu bildiririm".

Başkan Fethi Bey teklifi oya sundu. Kabul edildi.

Efendiler, bu bir saat içinde gereken şahısları Meclis'teki odama çağırarak onlara 28-29 Ekim gecesi hazırladığım kanun teklifi müsvettesini gösterdim ve görüşlerini aldım.

28-29 Ekim Gecesi Hazırladığım Kanun Müsveddesini Teklif Ettim

Öğleden sonra saat bir buçukta parti genel kurulu Fethi Bey'in başkanlığında yeniden toplandı. İlk söz bende idi. Kürsüye çıktım ve şu konuşmayı yaptım:

"Saygıdeğer arkadaşlar, çözümünde zorlukla karşılaştığınız meselenin sebebi, bütün arkadaşlar tarafından biliniyor sanırım. Eksik, kusur, izlemekte olduğumuz yöntem ve şekildedir. Gerçekten de, yürürlükte bulunan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'muza göre bir Bakanlar Kurulu oluşturmaya giriştiğimiz zaman bütün arkadaşların her biri bakanları ve Bakanlar Kurulu'nu seçmek zorunda kalıyor. Genel kurulunuzun tümünün Bakanlar Kurulu seçimine katılmak zorunda olmasından kaynaklanan zorluğun çözüm zamanı gelmiştir. Geçen devrede de, aynı şekilde zorluklarla karşılaşılıyordu. Görülüyor ki bu yöntem bazan birçok karışıklıklara sebep oluyor. Yüce heyetiniz bu zorlukların çözülmesi için beni görevlendirdi. Ben de, ifade ettiğim düşüncelerime dayanarak düşündüğüm çözüm yolunu belirledim. Onu teklif edeceğim. Teklifim kabul edilirse güçlü ve uyumlu bir hükümet kurmak mümkün olacaktır. Devletimizin şeklini ve yapısını belirleyen ve hepimiz için gaye olan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'mu-zun bazı noktalarını açıklığa kavuşturmak gereklidir Teklif şudur" dedikten sonra, belirttiğim müsvetteyi okutmak üzere katip beylerden birine uzatarak kürsüden indim.

Teklifimin içeriği anlaşıldıktan sonra tartışmalar başladı.

Sabit Bey (Erzincan)- kabinenin kuruluşu ile ilgili yöntemin lehindeyim. Ancak Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun değiştirilmesi ile ilgili teklifiyle bugünkü buhranı çözmek mümkün değildir. Biz, şimdi bir Bakanlar Kurulu Başkanı seçelim. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun değiştirilmesini sonra düşü-nürüz" dedi.

Hazım Bey (Niğde) "Şu değerlendirmelerde bulundu: "Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nu biz yapabilir miyiz? Bence yapamayız. Yetkimiz varsa bu, partide olmaz. Partide görüşüldükten sonra açık oturumda kimse söz söyleyemiyor. Milletin hayatını ilgilendiren kanunların burada kesin bir şekilde çözülmesine taraftar değilim. Bu gibi kanunlar açık oturumda ve serbestçe görüşülmeli ve her şeyden önce kabine buhranını çözelim".

Yunus Nadi Bey, Hazım Bey'e şu şekilde cevap verdi: "Hangi ülke ilk defa kanun-ı esasi yaparsa onun için kurucular meclisi oluşturmuşlardır. Bizde ise bu gibi maddelerde ayrıca kurucular meclisi kurulacağı açıklanmamıştır. Bizde her zaman böyle değişiklikler olmuştur Bizden önceki Türkiye Büyük Millet Meclisi de bu şekilde davranmıştır. Buna yetkimiz vardır. Endişe edilmesin. Şimdi biz, kabine buhranının çözümünü Paşa Hazretleri'ne bıraktık. O da bize bu teklifi getirdi. Bu teklifte gösterilen çözüm yolunu, bütün arkadaşlar ayrı ayrı düşünmüştür. Şimdi bunu belirginleştirmek gerekir. Teklif edilen yöntem zaten vardır. Bunu açıklayıp daha belirgin bir hâle getireceğiz.

Vehbi Bey (Karesi)- Biz şimdiye kadar görüşüldüğü işitilen Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'ndan haberdar değiliz. Gerçi gazetelerde gördüler. Bu, yeterli mi? Bu durumda biz, öncelikle bunu bir bütün olarak görüşmek üzere sonraya bırakıp buhranı çözelim.

Halil Bey- Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nu değiştirmeye ve yeniden yapılmasına yetkimiz vardır. Fakat, bu değişiklik, gerçekten vatan ve milletimizin mutluluğunu sağlayacak mıdır? Bunu söylemek gerekir. Bunu hukukçular, hukuk bilgini arkadaşlarımız gelip açıklasınlar. Açıklanmadıkça, bunun derhâl çözülmesi taraftarı değilim.

Üyelerden biri- Teşkilat-ı Esasiye Kanunu öyle çalakalem değiştirilemez.

Hamdullah Suphi Bey (İstanbul)- Dört yıl önce ayrı ayrı yapılan seçimlerin zararlarını belirtmiştim. Bugün de aynı durum başgösterdi. Gazi Paşa'nın teklifine gelince, bu yeni değildir. Dört yıl önce yapılan bir kanunun daha açık bir şekilde ifadesidir. Bu durumda, buna aykırı söz söyleyecekler gelsin, düşüncelerini söylesinler. Fakat, uzun uzadıya beklemeye zamanımız ve sabrımız yoktur.

Ragıp Bey (Kütahya)- Kanunların en iyisi olaylardan ve ihtayaçlardan doğar. İhtiyaç ise ortadadır. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun tamamlanması gerekiyor. Açıklanması gerekir. Derhâl teklifin görüşülmesine geçelim.

Adalet Bakanı merhum Seyyit Bey- Teklif edilen yöntem yeni bir şey değildir. Yürürlükte bulunan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun açıklanması ve belirginleştirilmesidir. Kanunları ihtiyaçlar yapar. Teoriler yapmaz. Zaman, olaylar her şey hakimdir. Kanunun geliştirilmesi, kesin ve değişmez bir yöntemdir. Teklif edilen yöntemde bir yenilik yoktur. Mevcut durumu daha açık

olarak ifade edersek millet ve memleketimizin menfaatine elbette daha uygun hareket etmiş oluruz.

Merhum Seyyit Bey'in görüşüne Âbid Bey (Saruhan) şu cevabı verdi:

"Önce hükümet krizini halledelim!"

Devletimizin Şekli Mutlaka Cumhuriyet Olacaktır

Eyüp Sabri Bey (Konya)'in değerlendirmesi ise şuydu: "Biz, Gazi Paşa Hazretleri'ni hakem yaptık. Bizim Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nu değiştirmeye yetkimiz yok demek, gay-rimeşru olduğumuzu kabul etmek demektir. Meclis'in Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nu değiştirmeye yetkisi olduğu ortadadır. Devletimizin yönetim şekli mutlaka cumhuriyet olacaktır... "

Bundan sonra İsmet Paşa söz alarak şu açıklamalarda bulundu:

"Parti başkanının teklifini kabul etmeye ihtiyaç duyduğumuz kesindir. Dün, bizim bir yönetim şekli üzerinde görüştüğümüzü biliyor. Bu görüşmelerimizi bir sonuca bağlayıp ifade etmemek, zaaf ve karışıklığı devam ettirmekten başka bir şey değildir. Bir tecrübeden bahsedeyim. Avrupa diplomatları bu konuda beni uyardılar. 'Devletin başkanı yok!' dediler, 'Mevcut durumunuzdaki başkan, meclis başkanıdır. Demek ki siz başka bir başkan bekliyorsunuz', Avrupa'nın düşüncesi işte budur. Hâlbuki, biz böyle düşünmüyoruz. Millet, egemenliğine, geleceğine fiili olarak el koymuştur. O hâlde bunun hukuki olarak ifade edilmesinden neden çekiniyoruz? Cumhurbaşkanı olmadan başbakan seçilmesinin teklif edilmesi kanunsuz olur. Bunda şüphe etmeye gerek yoktur. Başbakan seçimini kanuni ve mümkün kılabilmek için, Gazi Paşa Hazretleri'nin yapmış olduğu teklifin kanunlaşması gerekir. Bu konuda gösterilecek zaafın devam ettirilmesinin anlamı yoktur. Partinin, bütün millete karşı üslenmiş olduğu sorumluluğun gereklerine uygun hareket etmek bir zorunluluktur".

İsmet Paşa'dan sonra söz alan merhum Abdurrahman Şeref Bey'in sözleri arasında şunlar vardı:

"Devletin şeklini tartışmaya gerek yoktur. 'Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir' dedikten sonra, kime sorarsanız sorunuz, bu cumhuriyettir. Doğan çocuğun adıdır. Ama bu ad, bazlarına hoş gelmezmiş, varsın gelmesin".

Bundan sonra Yusuf Kemal Bey, teklifin kabul edilmesi gerektiğine dair uzun konuşma ve değerlendirmelerde bulundu. “Derhâl kanunlaştırılması için gerekli işlemlerin yapılmasını teklif edirim” dedi.

Teklifim Parti ve Ardından Meclis Tarafından Görüşüldü ve “Yaşasın Cumhuriyet!” Sesleri Arasında Kabul Edildi

Abdullah Azmi Efendi’nin “Konunun önemi ortadadır, görüşülmeye devam edilsin” diye yükselen itirazına rağmen görüşmelerin yeterliliğine karar verildi. Ondan sonra teklifimin tümü ve ardından maddeleri birer birer okunarak görüşüldü ve kabul edildi.

Efendiler, parti toplantısına son verildi ve hemen ardından Meclis toplantısı açıldı.

Saat öğleden sonra altıydı. Kanun teklifi, anayasa komisyonu tarafından usulen incelenerek tutanakları hazırlanırken, Meclis başka konularla meşgul oldu. Nihayet, başkanlık makamında bulunan İsmet Bey, (İsmet Eker) Meclis’e şu bilgiyi verdi: “Anayasa komisyonu, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun değiştirilmesine ilişkin önergenin derhâl görüşülmesini teklif ediyor”. “Kabul!” sesleri üzerine tutanak okundu. Teklif üzerine görüşmeler yapıldı. Sonunda kanun, pek çok konuşmacının “Yaşasın cumhuriyet!” sesleriyle alkışlanan konuşmalarıyla kabul edildi.

Türkiye Cumhuriyeti Başkanlığı’na Türkiye Büyük Millet Meclisi Oybirliğiyle Beni Seçti

Ondan sonra, cumhurbaşkanlığı seçimi için Meclis’in oyuna başvuruldu. Toplanan oyların sonucunu başkanlık makamında bulunan İsmet Bey genel kurula şu şekilde duyurdu:

“Türkiye cumhuriyeti başkanlığı için yapılan seçime yüz elli sekiz kişi katılmış ve cumhurbaşkanlığına yüz elli sekiz üye oybirliğiyle Ankara Milletvekili Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri’ni seçmiştir”.

Efendiler, bunun ardından Meclis'e yapmış olduğum konuşmam Meclis tutanaklarından görülebilir. Ancak, tarihî bir hatıranın canlandırılması için, izin verirseniz, o konuşmamı burada da aynen tekrar edeyim:

"Saygıdeğer arkadaşlar, önemli ve dünya çapında olağanüstü olaylar karşısında aziz milletimizin gerçek uyanıklığına kıymetli bir belge olan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'muzun bazı maddelerini açıklığa kavuşturmak için özel komisyon tarafından yüce heyetinize teklif edilen önergenin kabulü dolayısıyla Türkiye devletinin bütün dünya tarafından bilinen ve bilinmesi gereken şekli, uluslararası bilinen şekliyle yâdedil-di. Bunun gereği olmak üzere, bugüne kadar doğrudan doğruya Meclis'in başkanlığında bulundurduğunuz arkadaşınıza yürüttürdüğünüz görevi cumhurbaşkanı unvanıyla yine aynı arkadaşınıza yöneltmiş bulunuyorsunuz. Bu münasebetle, şimdiye kadar bana göstermiş olduğunuz sevgi, samimiyet ve güveni bir defa daha göstermekle kıymet bilirliğinizi ispat etmiş oluyorsunuz. Bundan dolayı, yüce heyetinize en içten duygularımla teşekkür ederim.

Efendiler, yüzyıllardan beri doğuda ezilen ve haksızlığa uğrayan milletimiz; Türk milleti, gerçekte soyundan gelen yüksek kabiliyetlerden yoksun zannediliyordu.

Son yıllarda milletimizin fiili olarak gösterdiği kabiliyet, kendi hakkında olumsuz düşünenlerin ne kadar bilgisiz ve incelemeden uzak, görünüşe aldanan insanlar olduğunu çok güzel ispat etti. Milletimiz sahip olduğu vasıf ve liyaka-tını devletinin yeni ismiyle, dünya medeniyetine çok daha kolaylıkla anlatmayı başaracaktır. Türkiye cumhuriyeti, dünyada işgal ettiği konuma layık olduğunu eserleriyle ispat edecektir.

Arkadaşlar, bu yüce kurumu meydana getiren Türk milletinin dört yıl içinde hazırladığı zafer, bundan sonra da birkaç misli olmak üzere sonuçlarını gösterecektir. Ben, sahip olduğum bu güvene liyakat göstermek için çok önemli gördüğüm bir konudaki ihtiyacı bildirmek zorundayım. O ihtiyaç, yüce heyetinizin şahsım hakkında göstermiş olduğunuz destek ve güvenin devam ettirilmesidir. Ancka bu sayede ve Allah'ın yardımıyla şahsıma yönelttiğiniz ve yönelteceğiniz görevleri en iyi şekilde başarabileceğimi ümit ederim.

Daima, saygıdeğer arkadaşlarımın ellerine çok samimi ve sıkı bir şekilde yapışarak, onların şahıslarından kendimi bir an bile ayrı görmeyerek

çalışacağım. Milletin güvenini daima dayanak noktası olarak görüp hep birlikte ileriye gideceğiz. Türkiye Cumhuriyeti mutlu, başarılı ve muzaffer olacaktır.

Efendiler, Meclis tarafından, cumhuriyet kararı 29-30 Ekim 1339-1923 gecesi saat 8.30'da verildi. On beş dakika sonra, yani 8.45'te cumhurbaşkanlığı seçimi yapıldı. Durum aynı gece bütün ülkeye duyuruldu. Her yerde geceyarısından sonra yüz bir pare top atışı yapılarak ilan edildi.

İlk kabinenin İsmet Paşa tarafından kurulduğunu ve Meclis başkanlığına Fethi Bey'in seçildiğini biliyorsunuz.

Cumhuriyet'in İlanına Milletin Duyduğu Sevince Katılmakta Endişe Gösterenler

Efendiler, cumhuriyetin ilanı bütün millet tarafından sevinçle karşılandı. Her yerde parlak sevinç gösterileri yapıldı. Yalnız, İstanbul'da, iki-üç gazete ve İstanbul'da toplanan birkaç şahıs milletin genel ve samimi sevincine katılmakta endişeye düştü. Cumhuriyetin ilanına aracılık edenleri eleştirmeye başladı.

İşaret ettiğim gazetelerin ve şahısların cumhuriyetin ilanını nasıl karşıladıklarını hatırlamak için, o günlerdeki yayınları gözden geçirmek yeterlidir.

Mesela, "Yaşasın cumhuriyet" manşeti altındaki yazılar bile "cumhuriyetin ilan şeklinin ve belirlenişinin garip, bunda, sıkboğaz edilmiş gibi bir hâl olduğunu" ilan ediyordu. Bu yazıların sahibi şu değerlendirmelerde bulunuyordu:

"... Şöyle olacağı, böyle olacağı söylenip dururken, diğer taraftan birdenbire, birkaç saat içinde anayasa değişikliği yapılıvermesi, en hafif tabir ile anormal bir harekettir".

Bizim hareket tarzımız "medeniyet dünyasını anlamış, okumuş, yazmış, devlet idaresini bilen zihinlerden çıkacak muhakeme eseri" değilmiş..

Cumhuriyetin ilanını Meclis'in alkışlarla kabul etmesi, milletin toplarla duyurması eleştiriliyor. Deniliyor ki: "Cumhuriyet alkışla, duayla, şenlik ve gösteriyle yaşamaz."; "Cumhuriyet bir sihir değildir. Millet Meclisi'nde bir

sihir yapıldı. Bundan sonra her iş kendiliğinden düzelecek, her derdin çaresi kendiliğinden bulunacak değildir".

"Ben cumhuriyetçiyim!" diyenlerin, cumhuriyetin ilan edildiği gün kaleminden çıkacak sözler bunlar mı olmalıydı? En yüksek idare şeklinin, ülküsünün cumhuriyetten başka bir şey olmayacağına inandığını iddia edenlerin, cumhuriyet kelimesine "Bir put gibi tapmam" demesindeki anlam ve maksat ne idi?

Meclis toplantıda olmadığı zaman, onun güvenini kazanmış bir kabinenin düşürüleceği gibi bir kuruntu kamuoyunda canlandırılıp böyle bir hâle "padişahlara bile verilmemişti. Şimdi o hak cumhurbaşkanına mı veriliyor?" sorusu kime ve ne amaçla yöneltiliyordu?!

Bu yazıların sahibinin amacı, cumhuriyeti halka sevdirmek mi; yoksa, bunun put gibi tapılacak birşey olmadığını anlatmak mıydı? "Cumhuriyet bize yönetim değişikliğiyle birlikte zihniyet değişikliği de getiriyor mu? Bakanlar Kurulu'na girecek şahıslara birer devlet adamı kafası hediye ediyor mu?" sözleriyle daha ilk anda kadir ve kıymetini, önemini düşürmeye kalkışmak cumhuriyetçiyim diyenlerden beklenebilir miydi?

En hafif bir rüzgardan bile korunması gereken yeni doğmuş bir çocuğun, onu beslediğini söyleyenler tarafından böyle hırpalanması doğru muydu?!

Bu değerlendirmeleri içieren gezetenin, başka bir sayfasında "Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanı" başlığı altında yazılan pek çok değerlendirmenin içinde "...Bu yeni safhaya gelen Türk milleti acaba burada uzun süre huzurla yaşayıp dinlenebilecek, burası onun için güç ve canlılık kaynağı, bir huzur ve mutluluk menbaı olabilecek mi? Bu safha, onun toplumsal bünyesini kırıp dökmeden kucaklayabilecek bir çerçeve hassasiyetine sahip midir? Cumhuriyet acaba olayların zorlaması karşısında çaresizlikten kaçıp sığınılacak bir saçak altı mı?.." gibi endişe ve ümitsizlik veren sözlerin zamanımıydı?

Cumhuriyetin ümit, rahat ve mutluluk va'dettiğinde şüphe ve endişesi olan şahıs, ümit, rahat ve mutluluğu nereden, hangi kaynaktan bekliyordu? Cumhuriyetin milletimizin sosyal bünyesini kırıp dökmesi ihtimali, cumhuriyet taraftarı olan şahısların zihinlerinde nasıl yer bulabiliyordu?

Diğer bir gazeteci de, "Efendiler, acele ediyorsunuz!" diye bağırmaya başladı.

Bu gazeteci efendi, millete şu şekilde ihbarda bulunuyordu:

"...Buhran, sıradan bir Bakanlar Kurulu seçimi şeklinde çözüleceği yerde, aksine, son günlerin bütün gürültülerine rağmen, yine kimsenin gerçekleşmesinin yakın olduğuna ihtimal vermediği cumhuriyet meselesinin çok güzel, çok kesin ve çok acele bir şekilde ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

"Cumhuriyet'in kuruluşunun gerçekleşmesinin yakın olduğuna ihtimal vermeyen yalnız kamuoyu değildi. Belki Ankara'da en önemli ve en yetkili makamları işgal eden bazı kimseler de böyle bir ihtimali akıllarına bile getirmiyorlardı".

Bu sözlerle, itiraf edilmektedir ki, son günlerin bütün gürültüleri, Cumhuriyet'in ilanına engel olmak içinmiş.. Bu amacı güdenlerin "karar alınmasında acele edildiğini" görmeleri normaldi. Fakat, "kamuoyunun da bu görüşte -kendileriyle birlikte- olduğuna" inanıyor olmaları hataydı.

Gazetesini "Balonu uçurdular ama, galiba ucunu kaçırıyorlar!" ve "Sular boşanınca dolaplar döndüler ama... "Ne yönde?" gibi çirkin, adi ve saçmalıklarla dolduran gazeteci efendi hitap ve suçlamasına devam şu şekilde ediyordu: "Efendiler, devletin adını taktınız, işleri de düzeltebilecek misiniz?"

Bu hitaplarla başlayan yazılar, şu satırlarla son buluyordu: "Tek temenni.. vatan ve millete hizmet edecek işlere başlanmasından ibarettir. Eğer dün ilan edilen cumhuriyetin önderleri ve o önderleri izleyenler bunu yapabileceklerinden emin iseler biz de kendilerine 'Öyle ise Cumhuriyet'iniz hayırlı olsun efendiler!' deriz."

Bizi alaycı bir şekilde kutlayan bu son cümleyle yazar, cumhuriyeti benimsemiyor, onunla ilgisi olmadığını bildiriyor.

Başka bir gazeteci yazar da, Cumhuriyet'in ilanı münasebetiyle yaptığı değerlendirme ve eleştiride, "Bizi üzen nokta, millî rehberimizin şahsına aittir. En büyük ruhlu adamlar bile, şahsi güç sahibi olmanın çekiciliğine direnememişlerdir" diyor ve bu noktadaki görüşlerini benim konuşmalarımdan aldığı sözlerle destekledikten sonra, Amerika'nın bağımsızlığını sağlayan Washington'un nasıl çiftliğine çekildiğini ve Meclis'in hiçbir şahsı göz önüne almayarak yalnız genel menfaatleri düşünerek altı yılda anayasayı meydana getirdiğini ve ondan sonra

Washington'un nasıl başkan seçilmiş olduğunu hikâye ediyor. Anayasamızın bu şekilde değiştirilmesinde benim etkili olmamı hoş görmüyor..

Bu yazar ve benzerlerinin, Cumhuriyet'in ilan şeklinde cumhuriyetin temellerine yönelik kanunda gördükleri kusur ve eksikleri eleştirmelerini samimi görebilmek için çok saf olmak gerekir. Eğer bu yazarlar, Cumhuriyet'in ilan edildiği gün yaygara şeklinde saldıralara başlamayıp, öncelikle, Cumhuriyet'in ilanını güzelce kabul etseler, samimi karşılasalardı.. Kamuoyunu endişe ve karışıklığa götürecek şekilde değil, Cumhuriyet'in iyi ve onun çok uygun olduğunu kamuoyuna telkin eder yazılar yazsalardı, ondan sonra yapacakları her türlü eleştirilerin samimiyetini iddia etmekte haklı olabilirlerdi. Fakat, gördüğümüz hareket şekli böyle olmamıştır.

Rauf Bey'in Cumhuriyet'in İlanı Dolayısıyla İki İstanbul Gazetesiyle Yaptığı Röportaj

Efendiler, Rauf Bey de bu münasebetle gazetecilerle röportajlar yapmıştı. Rauf Bey'in cumhuriyet hakkında yaptığı değerlendirmelerini ve millî egemenlikten ne anladığını belirten röportajını 1 Kasım 1339-1923 tarihli Vatan gazetesinde okumuştum. Vatan ve Tevhid'in sahipleri ve başyazarları ile Rauf Bey'in başbaşa vererek hazırladıkları soru ve cevaplardan bazılarını, tekrar, birlikte gözden geçirelim.

Cumhuriyet meselesinde, kamuoyunda, ani bir olay karşısında kalmış olma duygusu varmış.. Şimdiye kadar işgal ettiği yüksek makamlar itibariyle ve İstanbul milletvekili sıfatıyla Rauf Bey'in ne düşündüğünü seçmenlerinin sorup öğrenme hakları varmış..

Efendiler, bu soruları hazırlayanlara biz de bir soru soralım!

Öncelikle, kamuoyunun düşüncelerini hangi vasıtayla öğrenmişler?.. İkinci olarak, İstanbul seçmenleri, yalnız iki gazeteciden mi oluşuyordu? Yoksa bütün seçmenler, iki gazeteciye vekillerine düşüncelerini sormak için vekalet mi vermişlerdi? Yoksa Rauf Bey'e "seçmenlerin bu hakkını saygıyla kabul edenlerden ve onu seçerken gösterdikleri yüksek güvene teşekkür ettiğini ve ona layık olmaya çalışacağını, yükledikleri emaneti her zaman ve mekanda koruyup, en iyi şekilde idare etmek için güç ve yeterliliğinin son derecesine

kadar çalışacağına güvenebileceklerini" söylemeye ortam hazırlamak için miydi? Gerçi, bir milletvekilinin seçmenleri hakkında bu şekide konuşması çok uygundur. Ancak, yerinde, zamanında ve samimi olmak şartıyla! Yoksa cumhuriyetin ilanında, kamuoyunun, ani bir olay karşısında bırakılmış olduğu gibi hazırlanmış bir soruya seçmenlerinin "yükledikleri emaneti her zaman ve mekanda koruyup, en iyi şekilde idare edeceği" hakkında güvence vermeye kalkışmanın anlamı nedir?

Hâlbuki efendiler, 29-30 (Ekim) gecesi İstanbul'da gerçekleşmiş olan bir olayı açıklarsam bütün millet gibi İstanbul halkının da gerçek duygularının ne olduğunu kolaylıkla anlarsınız. Cumhuriyet'in ilanı gecesi İstanbul Komutanı Şükrü Naili Paşa, İstanbul halkının temsilcileri tarafından Fatih belediye binasında düzenlenen bir ziyafete davet edilmişti. Paşa, ziyafet sırasında Ankara'dan resmî bir tebliğ aldı ve onu uygulamadan önce sevgili İstanbul halkının temsilcilerine okudu. Tebliğ şuydu:

"Türkiye Büyük Millet Meclisi cumhuriyet ilanını karar altına aldı. Bunu yüz bir pare top atışıyla ilan ediniz!"

İstanbul Halkının Temsilcileri Cumhuriyet'in İlanını Nasıl Karşılamışlardı?

İstanbul halkının temsilcileri bu müjde ve tebliği büyük sevinç ve alkışlarla karşıladılar ve derhâl bütün İstanbul halkı adına Komutan Paşa'yı ve birbirlerini kutladılar. Bu durumda İstanbul'un sevgili halkı adına İstanbul'un gerçek duygularını başka türlü göstererek konuşmanın ne kadar küstahça olduğu ortadadır.

Rauf Bey, "Bence, meseleyi cumhuriyet kelimesi üzerinden değerlendirmek doğru değildir" sözleriyle cumhuriyetten sözetmek istemiyor.

Rauf Bey'in görüşü, "...milletimizin refah ve bağımsızlığım korunmasını ve aziz vatanımızın birliğini sağlayan şeklin en uygun olacağı" merkezindedir.

Efendiler, bu sözler, hazırladıkları sorunun cevabı mıdır? Rauf Bey'e sorulduğu yazılan, "En uygun yönetim şekli hangisidir?" sorusu mudur? Soru dediğim gibi olsaydı, o zaman Rauf Bey'in bu sözleri uygun bir cevap olabilirdi. Fakat, ondan sonra da, Rauf Bey'e şöyle bir soru sormak

gerekirdi: Düşündüğünüz yönetim şeklinin adı yok mudur? Cumhuriyet, milletin refah ve bağımsızlığını, vatanın bütünlüğünü sağlayan en uygun yönetim şekli değil midir? Eğer öyle ise bu uzun sözleri bir tarafa bırakarak "Görüşüm, en uygun şeklin, cumhuriyet olduğu merkezindedir" deyiver de demogoji yapmaktan kurtulalım. Çünkü, söz konusu olan, Millet Meclisi tarafından kanunlaştırılıp ilan edilen cumhuriyettir. Amacınız, bu ilan edilenden daha uygun bir şekil olduğunu ima ve işaret etmekse, onu da söyleyiniz! O tercih ettiğiniz yönetim şekli ne olabilir?

Rauf Bey, düşüncelerini açıkça söylemekten kaçınıyor. Bilinen birtakım teorilerden bahsederek, "Devletlerin birbirinden ayrılan yalnız iki temel üzerinde kurulduklarına inanıyorum ve bu iki temelden biri mutlakiyet yönetim şeklidir' diyor. Şöyle bir mantık yürütüyor; güya hükümdar, hak ve yetkilerini Cenab-ı Hak'tan alır ve bu hakka dayanarak iş yapar. Bu yönetim şeklinin sakıncaları olduğundan milletler ihtilal yaparak hükümdarın yetkilerini sınırlamışlar.. Son yıllarda milletimiz de meşrutiyet mücadeleleriyle işe başlayarak, kendi işini kendi bilerek, kendi görerek, kendi karar vererek başarmak gayesine doğru yürümüş; İttihat ve Terakki, Meclis baskısından kurtulmak için "V. Mehmet Han"a Meclis'in kapatılma hakkını verdirtmiş.. Vahdettin bu haktan yararlanarak Meclis'i kapatmış. Bilinen felaketler yaşanmış. Bu durumda, mutlakiyet yönetimine ve şahsi saltanata taraftar olmak doğru değilmiş..

Rauf Bey, "Millet, geleceğini kendisinden başka birinin eline bırakmayı nefsine ağır gördü" dedikten sonra miletin, millî egemenliği kayıtsız şartsız uygulayan Büyük Millet Meclisi'ni kurucular meclisi şeklinde seçtiğini ve bu şeklin bahsettiği şekillerden ikincisi ve düşüncesine göre en doğru ve en güvenilir bir yönetim şekli olduğunu söylüyor.. Rauf Bey, daha sonra şu değerlendirmede bulunuyor:

"İsim değişikliğinin, hedefi ve amacı ihlâl edeceği veya değiştireceği düşüncesinde değilim. Bundan başka, eski bir yönetim şekli yerine getirilen yeni bir şeklin kabul edilebilir ve devamlı olabilmesi ancak bir şartla mümkündür. O da, gideni arattırmayacak şekilde halkın büyük çoğunluğunun isteklerine uygun, mutluluklarını sağlayıcı olup, vatanın bağımsızlığını ve şerefini koruduğunu göstermek ve ispat etmektir. Aksi takdirde isim değiştirmekle veya üst tabakada şekil değişikliğiyle gerçek ihtiyaçların

tatmin edilmiş olacağını zannetmek özellikle çok yakın bir geçmişte yaşadığımız en acı tecrübelerden sonra büyük hata olur".

Efendiler, Rauf Bey'in görüş ve düşüncelerini açıklayıp belirginleştiren bu sözler üzerinde biraz durmak isterim. Rauf Bey, yetkileri sınırlı ve belli olmayan ve Millet Meclisi'ni feshedebilen ferdî saltanat taraftarı değildir. Rauf Bey, öyle bir yönetim şekli taraftarıdır ki, o yönetim şeklinde Millet Meclisi kurucu meclis şeklinde çalışarak millî egemenliği hiçbir sınır ve şarta bağlı olmaksızın uygular. Bu şekli açıkça ifade edelim. Rauf Bey demek istiyor ki, cumhuriyet ilanına denk düşen şekil en uygun yönetim şeklidir. Gerçekten de, Rauf Bey'in uzun sözlerle anlatmaya çalıştığı 20 Ocak 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun üçüncü maddesinin içeriğidir. O madde şudur:

"Türkiye Devleti, Büyük Millet Meclisi tarafından yönetilir ve hükümeti 'Büyük Millet Meclisi hükümeti' unvanını taşır".

Cumhuriyet'in İlanıyla Boşa Çıkan Ümitler

Bilindiği gibi, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na göre Meclis başkanı Meclis adına imza atmaya ve Bakanlar Kurulu kararlarını onaylamaya yetkili ve Bakanlar Kurulu'nun doğal lideri olmakla birlikte devletin başkanı olduğuna dair bir kayıt ve kanunda bir açıklık yoktur. Bu kanunun düzenlendiği günlerdeki şartlarla genel görüşler düşünülürse, kanunun önemli ve temel bir noktayı boş bırakmış olmaktaki zorunluluk kendiliğinden anlaşılmış olur. Bu ihmal Meclis ve Meclis hükümeti mevcut olmakla birlikte devlet başkanlığı makamının, şahsi saltanatın kaldırılmasından sonra hilafet makamında temsil edildiği düşüncesinde bulunanları, cumhuriyetin ilan edildiği güne kadar ümit içinde yaşattı. Bundan dolayı, Rauf Bey'in en doğru yönetim şekli olduğunu iddia ettiği yönetim şeklinde, devlet başkanını halifenin emrinde düşünmüş olduğuna şüphe yoktur. İşte cumhuriyetin ilanı üzerine Rauf Bey'i ve kendisiyle aynı fikirleri paylaşanları telaş ve heyecana düşüren gerçek sebep, devlet başkanlığı makamını, cumhurbaşkanının işgal etmiş olmasıdır. Gerçekten de, "Cumhurbaşkanı devletin başkanıdır" dendikten sonra, halifeye verilecek sıfat ve yetkiyi elde etmekle meşgul ve onun iltifatlarını ilahi lütuf olarak görmekle memnun olanların hayal kırıklığına uğramış olmalarından dolayı üzülmüş olmalarını normal karşılamak gerekir.

Rauf Bey'in, cumhuriyete karşı olduğunu itiraf etmemekle birlikte Cumhuriyet'in ilan edilmiş olduğu bir günde onun kabul edilebilir ve sürekli olabilmesi için, birtakım şartların gerçekleştiğini ispat etmek gerektiğinden bahsetmesi, cumhuriyetin, milletin mutluluğunu sağlayacağına güvenmediğini açıkça göstermiyor mu?!

Rauf Bey, yapılan işin sadece bir isim değiştirmekten ve üst tabakada şekil değişikliğinden ibaret olduğunu söyleyerek cumhuriyetin ilanının, çocukça ve aceleye getirilmiş bir iş olduğunu anlatmaya çalışırken; cumhuriyet yönetimiyle "gerçek ihtiyaçların tatmin edilmiş olacağını zannetmek... büyük hata olur" demekle cumhuriyet yönetimine karşı ne kadar kayıtsız ve ondan ne kadar uzak olduğunu ispat etmiyor mu? Rauf Bey, son düşüncesini desteklemek için "çok yakın bir geçmişte gördüğümüz en acı tecrübeleri" hatırlatıyor. Efendiler! Bu itibarla kamuoyuna ne anlatılmak isteniyor?! Millet neden kandırılmak isteniyor?! Bunu anlamak zor değildir sanırım. Rauf Bey aklınca devlet başkanlığı makamının, orada halifenin oturması sağlanıncaya kadar başka unvanla başka birisi tarafından işgal edilmemesini, fakat işgal edilmiş olduğuna göre, yapılan işten geri adım atılması için kamu-oyunu irticaya teşvik ediyor. Cumhuriyet yönetiminin kabulünde büyük hata olabileceğini iddia eden kişilerce hatanın neresinden dönülürse kâr sayılması normaldir. Rauf Bey, cumhuriyet yönetiminin kararlaştırılıp ilan edilmesi konusuna değindiği zaman şu yolda konuşuyor:

"....Düşünceleri karıştırdılar. Daha sonra, cumhuriyet yönetiminin bir günde kararlaştırarak ilan edilmesi, halkta, sorumsuz kişiler tarafından tertiplenen bir yönetim biçiminin bir oldu bitti şeklinde gerçekleştirildiği düşüncesi ve endişesi oluşturdu. Bu endişe çok normal görülmelidir. Ve bu konuda halkımızın eski tecrübelerden ders almış ve uyanmış olduğunu anlayarak memnun olmalıdır. Ben şahsen memnunum".

Efendiler, cumhuriyet yönetimini bir günde kanunlaştı-rıp ilan eden, Rauf Bey'in de çok güzel tarif ettiği gibi "kurtuluş savaşımızın yegâne temel taşı olan ve millî egemenliği kayıtsız şartsız uygulamakta yüksek güç ve kabiliyet gösterdiği fiili sonuçlarla sabit olan Büyük Millet Meclisi" idi. Söz konusu ettiği sorumsuz kişilerden kastı, Meclis'in düşüncelerini cumhuriyetin ilanına yönelten; Meclis'e bu konuda teklifte bulunan ise bendim. Onun ben olduğumu, Rauf Bey'in herkesten daha iyi anlayabileceğini kabul etmekte

hata yoktur. Eğer bunda hata varsa, "yıllardan beri aramızda arkadaşlık ve kardeşlik hislerinden başka karşılıklı güven, bana karşı gösterilen yüksek saygı hisleriyle dolu" olduğunu ifade eden Rauf Bey'in beni hiç tanımamış olduğuna hükmetmek gerekir.

Benim girişim ve icraatlarımı, halkın endişesini gerektirecek şekilde düşünüp yaymak ve halk adına aksini, gereksiz yere söylemek, bu endişeleri suni olarak telkin etmeye girişmektir. "Halkın geçmiş tecrübelerden ders çıkarmış olduğunu ve uyandığını anlayarak memnun olmalıdır. Ben şahsen memnunum" diyen Rauf Bey'e bu vesileyle bir konuyu hatırlatmak mümkündür. Halkta uyanmaya sebep olmak üzere ömrünü adamış olan bir adama karşı böyle konuşulmaz ve halkta bu duyguların uyandığını görmekte kendisinin benden daha çok sevinmeye ne hakkı ve ne de yetkisi vardı. Rauf Bey, bütün vatanı düşmanların işgaline açabilecek olan Mondros Ateşkes Antlaşması'nın askerî konulardan bahseden maddesini bir oldu bitti olarak kabul ettiği zaman, milletin ne kadar yaralı ve endişeli olduğunu hissetti mi? Son zamana kadar; cumhuriyet ilanından sonra bile, resminin altına "Mondros Antlaşması'nı imzalayan, fakat Lozan Antlaşması'yla da intikamını alan Rauf Bey" klişesiyle taraftarlarının sürekli olarak propaganda yaptıkları bu şahıs, Türk milletinin gerçek emellerine, samimi duygularına bizden daha fazla değindiğini, bizden daha fazla o emel ve duygularla ilgili olduğunu iddia etmeye kadar ileri gitmemelidir.

Rauf Bey, sözlerinin bir yerinde diyor ki: "Sorumlu kişiler bu gerçekleri (yani cumhuriyetin ilan sebeplerini) en yetkili görüşme ve karar organı olan yüce Meclis aracılığıyla milleti aydınlatıp zihinleri tatmin edecektir. Kamuoyunun bunu bilmesi en doğal hakkıdır". Efendiler, bu sözlerde mantık yoktur. Öncelikle Rauf Bey de demiyor mu ki, "millî egemenliği kayıtsız şartsız uygulayan" Meclis'tir. O hâlde hangi sorumlu kişiler, Millet Meclisi'ni pek meşru ve yüce bir karar alıp onu gerekçeleriyle birlikte ilan etmiş olmasından dolayı sorguya çekecektir?! Bir ülkede, bir toplumda bir inkılap yapıldığı zaman elbette onun sebepleri vardır. Ancak o inkılabı yapanlar, inanmak istemeyen inatçı hasımlarını ikna etmeye mecbur mudur? Cumhuriyet'in elbette taraftarları ve karşıtları vardı. Taraftar olanlar ne için ve ne gibi düşüncelere dayanarak cumhuriyet ilan ettiklerini karşı çıkanlara açıklamak, düşünce ve icraatlarında haklı olduklarını ispat etmek isteseler

de, onların kesin inanışlarını ortadan kaldırabilecekleri kabul edilebilir mi? Tabii ki taraftarlar güçlü iseler düşüncelerini herhangi bir şekilde; ihtilalle, inkılâpla ve geçerli yöntemlerden geçirerek uygularlar. Bu, düşünce inkılapçılarının görevidir. Buna karşı itirazlar, yaygaralar ve irticai girişimlerde bulunmak da aleyhtarların geri durmayacakları hareketlerdir; cumhuriyetin ilanında Rauf Bey ve benzerlerinin yaptıkları gibi.

Cumhuriyet'in İlanı Üzerine Halifeye Yüklenmek İstenen Rol ve Halife Lehinde Yapılan Yayınlar

Efendiler, aynı günlerde, İstanbul'da bulunan ordu müfettişlerimiz de, gazetelere demeç vererek, değişik vesilelerle düzenlenen ziyafetlerde konuşmalar yaparak düşünceleri hazırlıyorlardı. Cumhuriyetin ilanı üzerine İstanbul'da bazı kişi ve bazı gazeteciler, halifeye de bir rol yükleme hevesine düştüler. Halifenin istifa ettiği veya edeceği hakkında gazetelerde söylentiler, tekzipler yayımlandı.

Sonra dendi ki: "Haber aldığımıza göre mesele böyle bir rivayetten ibaret olmadığı gibi bir tekziple halledilecek kadar basit de değildir. Muhakkak olan bir konu vardır ki, o da cumhuriyetin ilanının yeniden bir hilafet meselesi ortaya çıkarmış olmasıdır".

Halife, "masası başında oturdukları halde(!) Vatan Gazetesi yazarlarına demeç vermiştir diyerek, halifenin bütün müminler tarafından saygı gördüğü, Asya'nın en uzak köşelerine varıncaya kadar İslam âleminden binlerce mektup ve telgraf aldığı ve pek çok yerden heyetler geldiği şeklinde, sözlerle hilafetin konumunun kolay kolay sarsılır bir konum olmadığını anlatmaya çalıştıktan sonra, İslam'da itiraz gerçekleşmedikçe halifenin istifa edip çekilmeyeceği ilan olunur. Aynı zamanda "Hükümet kadar hilafetin görevleri belirlenip gerçekleştirilmeye imkân bulamamıştır. Devletin iç meselelerle çok meşgul olduğunu İslam âlemi de elbette bilir ve şimdiye kadar hilafet görevi ile meşgul olunmasına imkân bulunmamasını normal karşılar." cümleleriyle, bizi hilafetin görevlerini belirlemeye davet ederken, şimdiye kadar bunu yapmamamızı mazur gören İslam âleminin, bundan sonra mazur görmeyeceğini de bildirerek, sürekli tehdit ediliyorduk. Bir taraftan da İslam âleminin bu konuda bize etki etmesi için dikkat çekilmek isteniyordu. Vatan

Gazetesi'nin 9 Kasım 1339-1923 tarihli nüshasında okuduğumuz bu yazıları, 10 Kasım 1339-1923 günkü Tanin Gazetesi'nde, halifeye yazılan açık bir mektup izledi. Lütfi Fikri Bey'in yazmış olduğu bu mektup da, halifenin istifasına dair haberlerden, milletin ne kadar üzüntü duymakta olduğunu ispat için bir vapur hikâyesi uydurulmuştu. Vapurda oturanların, halifenin istifası haberini öğrendiklerinde çehrelerine hüzün ve endişe çökmüş... Birbirilerini tanımayanlar samimi olarak görüşmeye başlamışlar.. Ortak endişe bunları bir dakikada dost yapmış...

Lütfi Fikri Bey "Gönül istiyor ki bu istifa sözü sonsuza dek gömülü kalsın" diyor, çünkü "dünya için bir bela olur" muş...

Lütfi Fikri Bey, millete şunu da telkin ediyordu:

"Hayret ve üzüntü ile görülmelidir ki, bugün şu manevi hazineye (yani hilafete) saldırmak isteyenler, dışarıdan kimseler, İslam milletlerinden Türk'ü çekemeyenler değildir. Bizzat biz, Türkler kendi elimizden sonsuza dek çıkarılmasına sonuç verebilecek girişimlerde bulunuyoruz!"

Efendiler, yabancılar, hilafete saldırmıyorlardı, fakat Türk milleti saldırıdan kurtulmuyordu. Hilafete saldıranlar, İslam milletlerinden, Türk'ü çekemeyenler değildi. Fakat, Çanakkale'de, Suriye'de, Irak'ta, İngiliz ve Fransız bayrakları altında Türklerle vuruşan İslam milletleriydi. Türk milletine kolaylıkla saldırmak için korunması tercih edilen hilafetin, ortadan kaldırılmasını "Türklük için bir intihardır" diye vasıflandırmak, "Hilafeti ortadan kaldırmak için, biz Türkler girişimde bulunuyoruz- sözleriyle cumhuriyetin hedefini açıklayıp ilan etmek, şüphesiz etkisiz kalmadı.

Lütfi Fikri Bey'in *Tanin*'de yayımlanan açık mektubundaki açık görüşler ertesi gün Tanin başyazarı tarafından desteklendi.

11 Kasım 1339-1923 tarihli *Tanin"*in "şimdi de hilafet meselesi" başlıklı başmakalesi okununca, cumhuriyetin ilanına engel olamayanların, hilafet makamını ayakta tutabilme gayret ve faaliyetine geçtikleri anlaşılır. Bu makalede, şehzade mektuplarını yayımlayarak düşünceleri hanedan lehinde oluşturmaya çalışan *Tanin'in,* hanedanın haklarına karşı çirkin saldırılar yapılmış ve bunu yapanın partimizin üst düzeyinden bulunmuş olduğu ve cumhuriyet hükümetini milletin gözünde kötü göstermek için ne gerekiyorsa onlar yazıldıktan sonra, halifenin istifası dedikodusuna değinilerek "Gizliden

gizliye verilmiş bir karar karşısındayız" deniliyor. "Millet Meclisi'nin bu kadar sınırlandırıldığını, dışarıda verilen kararları onaylama mevkiine indirildiğini görmek cidden acı verici oluyor" sözleri ile Meclis, aleyhimize kışkırtılıyor... Cumhuriyet'in ilanını kabul eden Meclis'in hiç olmazsa hilafetin kaldırılmasını bir oldu bitti yapmamasını sağlamaya çalışıyordu.

Tanin başyazarı, hilafet hakkındaki görüş ve düşüncelerini şu satırlarla ortaya koyuyordu:

" Hilafet bizden giderse, beş-on milyonluk Türkiye devletinin İslam âlemi içinde hiç önemi kalmayacağını, Avrupa siyaseti önünde de küçük ve önemsiz bir devlet konumuna düşeceğimizi anlamak için büyük bir kabiliyete gerek yoktur. Milliyetperverlik bu mudur? Gerçek milliyet duygusunu kalbinde hisseden her Türk hilafet makamına dört elle sarılmak zorundadır".

Efendiler, hilafet hakkındaki değerlendirmelerimi, bundan önce açıkladığım için bu sözleri burada değerlendirme gereği duymuyorum. Ancak, hilafet makamına dört elle sarılmak zorunda olan bir yönetim şeklinin cumhuriyet olamayacağını anlayabilmek için de büyük bir kabiliyete gerek olmadığını söylemekle yetineceğim.

Tanin'in başmakalesinin bir-iki noktasına daha dikkatinizi çekeceğim.

Osmanlı hanedanında kabul edilmiş ve bundan dolayı sonsuza kadar Türkiye'de kalması sağlanmış olan hilafeti elden kaçırmak tehlikesini icat etmek, akıl ve vatanseverlikle, milliyet duygularıyla zerrece açıklanamazmış(L.)

Tanin başyazarı kendisinin cumhuriyetçi olduğunu ilan etmişti. Fakat, öyle bir cumhuriyetçi ki cumhuriyet yönetiminin başında halife olarak Osmanlı hanedanı bulunacaktır. Yoksa, yapılan hareket akıl ve vatanseverlikle, milliyet duygularıyla zerre kadar açıklanamazmış... Hilafeti, elimizden gitmesine zerre kadar imkân bırakmayacak şekilde korumakla görevliymişiz. Ortaya çıkan düzen sonuçsuz kalsın imiş...

Efendiler, bu yazıların anlamı ve bu değerlendirmelerden maksadın ne olduğu bugün kolaylıkla anlaşılmaktadır. Yarın, daha açık bir şekilde anlaşılacaktır. Gelecek nesillerin Türkiye'de cumhuriyetin ilan edildiği gün, ona en acımasız bir şekilde saldıranların başında cumhuriyetçiyim diyenlerin bulunduğunu görerek, hayret edeceğini asla düşünmeyinizl Aksine, Türkiye'nin aydın ve cumhuriyet-perver çocuğu, böyle

cumhuriyetçi geçinmiş olanların gerçek zihniyetlerini anlamakta hiç de tereddüde düşmeyeceklerdir.

Onlar, kolaylıkla anlayacaklardır ki, çürümüş bir hanedanın halife unvanı ile başının üstünden zerre kadar uzaklaşmasına imkân kalmayacak şekilde korunmasını zorunlu kılan bir devlet şeklinde cumhuriyet yönetimi ilan olunsa bile, onu yaşatmak mümkün değildir.

Efendiler, o günlerin yayınları arasında iki nokta daha vardı. Biri benim hasta olduğum meselesi... Diğeri de merhum Enver Paşa'nın Türkistan'daki hizmetleri ve hayatta olduğu... Enver Paşa, ülke dışında kaldığı zaman, İslam birliği için çalışıyormuş ve "halife damadı" unvanını kullanıyormuş... Hatta Türkistan'da yaptırdığı bir mührün bir tarafına bu unvanını da yazdırmış idi.

Bu iki noktadan da sürekli olarak bahsetmek amaçsız değildi.

Efendiler, işaret ettiğim bu gazete yayınları ve birtakım şahısların ortaya koydukları tavırları özet olarak şu şekilde ifade edebiliriz:

"Esas olan millî egemenliktir. Millî egemenlik cumhuriyetin gelişmesidir. Türk Milleti millî egemenliği anladı, cumhuriyetin ilanına gerek yoktur, hatadır. Türkiye'de en uygun yönetim şekli, millî egemenlik esasını korumakla birlikte cumhuriyeti ilan etmeyip, devlet başkanlığında halife unvanında Osmanlı hanedanından birini bulunduran meşruti bir yönetim şeklidir. Nasıl ki, İngiltere'de, millî egemenlik bulunmakla birlikte devlet başkanlığında bir kral vardır ve o kral aynı zamanda Hindistan imparatorudur."

Efendiler, böyle bir prensip üzerinde birleşmiş olan şahıslar, kendilerini sözleriyle, tavırlarıyla, yazılarıyla göstermiş gibiydi. Bu zümrenin başına Rauf Bey'in seçildiğine hükmedilebilirdi. Değişik unsurlardan ve değişik meslek gruplarından oluşan zümre, Rauf Bey'i amaçlarının açıklanmasına, savunulmasına en uygun bir şahsiyet olarak görüyorlardı. Ondan büyük ümitler beklenebileceği kuruntusuna kapılmışlardı. Ondan sonradır ki, Rauf Bey'in Ankara'ya hareketi gerçekleşti. Vatan Gazetesi'nin haberine göre, büyük bir kalabalık Rauf Bey'i Ankara'da karşılamak için toplandı. Kazım Karabekir Paşa, Refet Paşa, Ali Fuat Paşa, Adnan Bey bu büyük topluluğun başında gösteriliyordu. Vatan Gazetesi bu karşılamadan bahsederken Rauf Bey'in Ankara'da Mecliste izleyeceği siyaseti de ilan ediyordu. Rauf Bey'in Meclisteki o faaliyetinin zararlı ve şahsi olamayacağı; Rauf Bey'in

faaliyetinin ülkenin iyiliğini, kurtuluşunu ve kanunların hâkimiyetini sağlamaya yönelik bir gayret olacağı.. Rauf Bey'in Büyük Millet Meclis'inde bir kurtuluş ve düzen unsuru oluşturup, hayırlı prensipleri savunacağı açıklanıyordu.

Vatan Gazetesi sahibinin bu açıklama ve güvenceyi kendiliğinden vermeye yetkili olduğu elbette kabul edilemezdi. Hâlbuki, Rauf Bey partimiz adına milletvekili olmuştu. Partimizin programı doğrultusunda çalışacaktı. Partiden çıkmaksızın bağımsız bir siyaset izlememesi gerekirdi. Rauf Bey henüz partiden ayrıldığını ilan etmemişti. Bu düşüncede olmadığını daha sonra partiden ayrılmamakta gösterdiği ısrarla da desteklemişti. Bu durumda hem partide kalmak hem de parti disiplinini bozmak demek olan kendine mahsus bir siyaseti bağımsız olarak uygulamak açıklanabilir değildi.

Efendiler, bu şekilde hareketle varılmak istenen sonucu keşfetmek geç ve güç olmadı. İsterseniz, bu noktanın açıklanmasına yardımcı olacak bazı ifadelerde bulunayım.

Rauf Bey'in Ankara'ya Gelerek Birtakım Propagandalarla Arkadaşları, Partiyi Aleyhimize Tahrik ve Teşvike Girişmesi

Rauf Bey, Ankara'ya geldikten sonra, parti üyeleriyle yakından ve arkadaşça görüşmelere girişti. Fakat bütün bu görüşmelerde bir hedef takip ettiği anlaşılıyordu.

Rauf Bey; "Cumhuriyet'in ilanında acele edilmiştir. Bu aceleye sebep olanlar sorumluluğu olmayan kişilerdir. Bu şekilde hareketin içyüzünü anlamak gerekir. Meclis millî egemenliği hakkıyla koruyabilmelidir. Bilinmeyen amaçlarla yönetilmeye ses çıkarılmazsa nereye varılacağı bilinemez. Cumhuriyet'in ilanını zorunlu kılan sebep ne imiş?! Cumhuriyet'in gerçekten de bizim için yararlı ve gerekli olduğu ispatlanmalıdır" şeklinde bir takım propagandalarla arkadaşları, partiyi aleyhimize teşvik ve tahrike başladı.

Rauf Bey, İstanbul'daki konuşmasının sonunda demiş ki: "Bu acelenin akla uygun ve meşru bir sebebi olduğunu Meclis ve hükümet, millete açıklayıp ispat etmelidir ve edecektir".

O halde, çok güzel anlaşılıyordu ki, Rauf Bey'in geceli gündüzlü devam ettirdiği ilişkilerinin amacı, parti ve Meclis üyelerini bu görüşlere yönlendirmekti. Bunu başardıktan sonra, cumhuriyetin ilanı meselesini Meclis'te yeniden söz konusu ettirmek istiyordu.

Bununla elde etmek istediği gaye, Meclis ve hükümeti, cumhuriyetin ilanı konusunda acele edilmeye itecek akla uygun ve meşru bir sebep olup olmadığını ispata mecbur bırakmaktı. Kendi aklınca ve taraftarlarının anlayışına göre, akla uygun ve meşru bir sebep ortaya koyup ispat etmek güçtü. Akla uygun ve meşru bir sebebe dayanamayan cumhuriyetin ilanındaki acelecilik ve hata olduğu sabit olacak ve güya hata düzeltilecek!

Rauf Bey'in Sahneye Koymak İstediği Oyunu Anlayanların Bir Parti Toplantısında Onu İmtihana Çekmeleri

Efendiler, Rauf Bey'in çalışmalarının hedefini ve amacını anlayabilmek için bir haftalık süre yeterli geldi. Pek tabii ki, kimin tarafından olursa olsun cumhuriyetçiler, bu şekilde bir faaliyete daha fazla izin veremezlerdi. Rauf Bey'in sahnelemek istediği oyunu keşfedenler, bir parti toplantısında, onu imtihana çekmeye karar verdiler. Bu toplantıyı hatırlarsınız. Bu toplantıda gerçekleşen görüşmeler de aynen yayımlanmıştı. O da değerlendirilmiştir. Ben burada o toplantının ayrıntılarına girecek değilim. Yalnız, o durumun ortaya koyduğu sonucu gerçek anlam ve yüzüyle ifadeye yarayacak bazı incelemeler yapmayı, kamuoyunun aydınlanması için gerekli ve yararlı görüyorum.

Öncelikle şunu açıkça söylemeliyim ki, Rauf Bey, saldırı için hazırlığını tamamlamakla meşgulken saldırıya uğramıştır. Gerçi bazı gazetelerde olumsuz yayınlar, halifeye ve bir şehzadeye aldırılan tutum, Rauf, Adnan Beylerle bazı komutanların halifeyi ziyaret etmeleri, halife ve şehzade hakkında söz söyleyenlere, yazı yazanlara bazı yerlerden hakarete varan saldırılar, ülkede tereddütler, düşüncelerde karışıklıklar uyandırmaktan uzak kalmamıştı. Fakat, Meclis'te saldırıya geçmek için bu yeterli görülmemiş, Ankara'da Meclis üyeleri üzerinde de çalışmanın gerekli görülmüş olduğu anlaşılıyordu. İşte bu son hazırlıklar yapılırken, Rauf Bey hakarete uğramıştır.

Parti grup başkanlığına bir önerge verdirildi. Parti grup başkanı İsmet Paşa idi. Bu önergede "Rauf Bey'in İstanbul gazetelerindeki Cumhuriyet'in ilanına itiraz eden sözlerinin cumhuriyeti zaafa uğrattığı ve bu sözlerin sahibinin çevresinde bir muhalif parti oluştuğu düşüncesinin varlığı" ileri sürülerek, durumun parti grubunca görüşülmesi teklif edilmişti.

Partinin toplandığı 22 Kasım 1339-1923 günü, ben de toplantıdan önce, toplantı salonunun bitişiğindeki odada bulunuyordum. Rauf Bey yanıma geldi. Benden görüşmelere karışmamamı rica etti. Çünkü, bana karşı söz söyleyemeyeceğini belirtti.

Görüşmelere kesinlikle müdahale etmeyeceğimi ve hiçbir söz söyleme niyetinde olmadığımı; fakat, parti başkanı sıfatıyla, gerçekleşme şeklini görmek üzere görüşme salonuna gireceğimi bildirdim. Görüşme salonunda da bulunmamamı rica etti. Bunu kabul etmedim.

Rauf Bey'in, benim salonda bulunmamı ve işe karışmamı engellemekteki gerçek amacı neydi? Benim bulunmama veya benim muhatabım olarak konuşmasına ve iddialarda bulunmasına ciddi olarak engel olan, bana olan saygısı mıydı? Buna inanmak doğru olamaz. Benim anladığıma göre, Rauf Bey, muhatap ve hasım olarak İsmet Paşa'yı karşısında görmek istiyordu. Benim önümde olmadığı takdirde, parti üyeleri arasından kendisine taraftar çekebileceği düşüncesinde bulunuyordu.

Parti grubu, İsmet Paşa'nın başkanlığında toplandı. İsmet Paşa başkanlık makamından, söz konusu görüşmeyi açıklayıp önemine işaret ettikten sonra, Bugünkü toplantıda benim de kürsüde söz almam gerekebilir" diyerek başkanlığı başkasına terketti.

Önerge sahibinin açıklamalarından sonra söz alan Rauf Bey uzun konuşmalarda bulundu.

Rauf Bey, İstanbul'daki sözleri dolayısıyla yanlış anlaşılma olduğunu ve bunu çözmek için arkadaşlarla görüşmeler yaptığını söyledikten sonra *"Bizim eleştirmek istediğimiz bir nokta varsa o da eserdir"* dedi.

"Çok samimi niyetlerle başlanmış ve uğrunda canlar feda edilmiş, çok güçlü prensiplerin, uygulanışında yapılan hatalar yüzünden sakatlandığını da zannederim hiçbirimiz çalak kalem reddedemeyiz" değerlendirmesini de aynen alıyorum.

fiimdi bu iki cümle üzerinde bir an duralım. Rauf Bey'in eleştirmek istediği eser hangi eserdir? Cumhuriyet mi? Yoksa Cumhuriyet'in ilan şekli mi?

Eser olan cumhuriyettir! İlan şekli şöyle veya böyle olabilir.

Rauf Bey'in, "güçlü prensip" dediği cumhuriyet prensibi midir, uygulanışından dolayı sakatlanmasından korktuğu cumhuriyet midir?

Efendiler, söz konusu olan cumhuriyetin kendisi ve ülkemizde ilan edilmesidir.

Cumhuriyet yönetiminin uygulama safhalarının hatalı olduğunu iddia edecek kadar zaman henüz geçmemişti. Rauf Bey'in telaşı cumhuriyet ilanının hemen ardından başlıyor ve iki üç-gün geçmeden bu konuşmaları yapıyor.

Kâzım Paşa'ya "Cumhuriyetin İlanına Engel Olabilirsen Ülkeye Büyük Hizmet Etmiş Olursun" Diyen Rauf Bey Asla Cumhuriyet Yanlısı Olamaz

Rauf Bey, sözlerinin içerdiği anlam ve düşünceleri bir şekilde yorumlayarak dedi ki: "Duygularım, cumhuriyet yönetiminden başka hiçbir yönetim şeklinden yana değildir". Rauf Bey'in bu itirafı üyelerin memnuniyetini kazandı ve "bravo!" sesleri ile karşılandı.

Rauf Bey, "aziz duygularım", "kutsal duygularım"diye söylediği bu sözlerinde samimi ve ciddi miydi?! Ben hiç tereddüt etmeden hayır diyorum, efendiler. Çünkü, Ankara'dan ayrılırken kendisine cumhuriyetten bahseden Kâzım Paşa'ya (Meclis başkanı) "Buna engel olabilirsen ülkeye büyük hizmet etmiş olursun!" diyenin Rauf Bey olduğunu biliyorum.

Rauf Bey, cumhuriyeti hazırlayıp ilan eden sorumsuz kişilerden, birtakım danışman teknik adamları kastettiğini de söyleyerek bunda da yanlış anlaşıldığını anlatmak istedi ve "Böyle olunca benim kullandığım ifadeden şu ya da bu kişiler sorumsuzdur anlaşılmasın. Bunu benden beklemek hata olur!" dedi.

Rauf Bey, bu yorum ile de gösteriyordu ki, bugünkü, parti toplantısında, partinin tepkilerini çekmeksizin amaçlarını söylemeyi başarmak için gereken

noktalarda geri adım atma ve yorum yolunu tutmuştu.

Gerçekte, asıl görüşlerinden vazgeçmiş değildi. Mesela şu sözlere dikkat ediniz: "Türkiye devletinin yönetim şekli nedir?" diye yöneltilen sorulara mutlaka hatırlarsınız ki, 'Büyük önderimiz, bu kürsüden olumlu bir cevap olarak ilan ettiler ki, Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinin yönetim şeklidir. Hangi yönetime benziyor?' dediler. 'Bize benziyor. Çünkü biz bize benzeriz. Bize has idaredir' dediler. Bu, benim vicdanımı tatmin eden en yüksek bir ifade idi ve buna itiraz etmek çok zordur. Zannetmem ki, içerde ve dışarda buna itiraz edecek insaflı kimse bulunsun. Bu tatminkar ve büyük sözlerden sonra, bunun böyle kabine buhranı yüzünden idare edilemez bir yönetim şekli olarak gösterilip de isim farkı kadar olan cumhuriyet kelimesinin konulmasını, eskisine bu kadar güvendiğimiz ve halkın güvendiği bir yönetim şeklinin sakat olduğu bir buhran zamanında anlaşıldı ve yeni bir yönetim geldi"; "Bu duyguları taşıyanların eski yönetim taraftarı olduklarını zannetmeyeceğinizden emin olarak söylüyorum, acaba bu da eksik görülünce bunu da tamamlayacak bir yönetim şekli var mıdır diyenler tereddüt ve endişe ettiler."

"...Bir halk ki cumhuriyete taraftardır, bir halk ki millî egemenlik kayıtsız şartsız millette oldukça cumhuriyetten başka bir şey yoktur, bunu istiyor. İstiyor ama uygulayamayız da başka bir yönetim şeklinde kalırız diye üzüntü ve endişe duyarsa... Karamsar mı olmak gerekir, memnun mu olmak gerekir?"

Saltanattan Cumhuriyet'e Geçiş Sürecinde İki Düşüncenin Sürekli Mücadelesi

Efendiler, saltanat devrinden cumhuriyet devrine geçebilmek için, hepinizin bildiği gibi bir geçiş süreci yaşadık. Bu süreçte, iki düşünce, görüş, birbiriyle sürekli mücadele etti. O görüşlerden biri, saltanatın devam ettirilmesi idi. Bu görüşün taraftarları ortadaydı. Diğer görüş, saltanat yönetimine son vererek cumhuriyet yönetimini kurmaktı. Bu bizim düşüncemizdi. Biz, düşüncemizi açıkça söylemekte sakınca görüyorduk. Ancak, görüşlerimizin uygulanabilirliğini saklı tutup uygun bir zaman geldiğinde uygulayabilmek için, saltanat taraftarlarının görüşlerini uygulama alanından uzaklaştırmak zorundaydık. Yeni kanunlar yapıldıkça, özellikle

teşkilât-ı esasiye kanunu yapılırken, saltanat taraftarları padişah ve halifenin hak ve yetkilerinin belirginleştirilmesinde ısrar ederlerdi. Biz, bunun zamanı gelmediğini veya gerek olmadığını belirterek bu konuda sessiz kalmayı tercih ediyorduk.

Devletin yönetimini, cumhuriyetten söz etmeksizin, millî egemenlik prensibi içerisinde, her an cumhuriyete doğru yürüyen yönetim şeklini hayata geçirmeye çalışıyorduk.

Büyük Millet Meclis'inden daha büyük makam olmadığını telkinde ısrar ederek, saltanat ve hilafet makamları olmaksızın devleti yönetmenin mümkün olduğunu ispatlamak gerekliydi.

Devlet başkanlığından söz etmeksizin onun görevlerini fiili olarak Meclis başkanına gördürüyorduk.

Uygulamada, Meclis'in başkanı ikinci başkan idi. hükümet vardı. Fakat, "Büyük Millet Meclisi hükümeti" unvanını taşırdı. Kabine sistemine geçmekten kaçınıyorduk. Çünkü, saltanatçılar mutlaka padişahın yetki kullanımı gereğini ortaya atacaklardı.

İşte geçiş sürecinin bu mücadele safhalarında, bizim kabul ettirmek zorunda olduğumuz ara formülü, Büyük Millet Meclisi hükümeti sistemini, haklı olarak eksik gören, meşrutiyet yönetiminin açıkça ifade edilmesini sağlamaya çalışan hasımlarımız, bize itiraz ediyorlar ve diyorlardı ki: Bu yapmak istediğiniz yönetim şekli neye, hangi yönetim şekline benzer? Amaç ve hedeflerimizi söyletmek için yöneltilen bu tür sorulara, biz de, zamanın gereklerine göre cevaplar vererek saltanatçıları susturmak zorundaydık.

Rauf Bey, bu şekilde verdiğimiz bir cevabı, vicdanını tatmin eden reddedilemez ve itiraz kabul etmez bir içerikte bulduğunu söylüyor ve iddiasını benim o ifademe dayandırıyor.

"Bu tatminkar ve büyük sözlerden sonra", Büyük Millet Meclisi hükümeti şeklinin sakat olacağını kabul etmek istemiyor. Bu sakat ise, bu sakat şekli, vaktiyle bize kabul ettirenlerin bu defa kabul ettirdikleri cumhuriyet yönetiminin de, bir gün yetersiz görülüp başka bir yönetim şeklini ortaya atmalarından endişe etmek gerektiği şeklinde bir mantık yürütüyor. Bu mantığın ne kadar çürük bir safsatadan ibaret olduğu ortadadır. "Kutsal duygularının, cumhuriyet idaresinden başka hiçbir yönetimden yana olmadığını" ifade eden bir kimsenin, geçiş sürecinin zorunluluklarından

olduğunu çok iyi bildiği Büyük Millet Meclisi hükümeti yönetimine saplanıp kalarak, cumhuriyet yönetiminin de yetersiz görüleceği ve başka bir yönetim şeklinin araştırılacağı endişesine düşmesine gerek var mıdır? Rauf Bey'in burada, cumhuriyetten sonra, başka yönetim şekli diye ifade etmek istemesinin anlamı vardır. Rauf Bey demek istiyor ki, cumhuriyeti ilan edenler, bu şekilde Osmanlı hanedanını saltanattan uzaklaştırdıktan sonra, acaba cumhuriyetten yeniden saltanat sistemine geçerek, saltanat makamını işgal etmeyecekler mi? Bunun tarihte örnekleri yok mu diyenler tereddüt ve endişe ettiler.

Rauf Bey, aynen aldığımız sözlerinin sonunda, halkın cumhuriyeti istediğini kaydederken, "istiyor ama uygulayamayız da..." şeklindeki garip ifadesiyle, benim işaret ettiğim konuyu çok iyi açıklamaktadır.

İsmet Paşa'nın Rauf Bey'e Mecliste Verdiği Cevaplar

Efendiler, Rauf Bey'le muhatap olan ve yararlı görüşler ileri süren pek çok konuşmacı oldu. Bunlar arasında, İsmet Paşa da, uzun ve değerli konuşmalar yaptı. İsmet Paşa'nın, her zaman değerlendirilmesi yararlı olacak bu sözlerini de aktaracağım.

İsmet Paşa, "Temel bir yönetim şekli söz konusu olduğu zaman duygu ve düşüncelerimiz kendi aramızda kalmaz. Bizi takip eden bir dünya vardır" dedikten sonra, "Cumhuriyet'in ilanı, bir milletin kutsal bir ideali, bir ateşi, bir ülküsü gibi ortalığa saldırır. Cumhuriyet ilan edildiği zaman, o milletin bütün ateşini gösteren her türlü gösteri ortaya çıkar. Eğer bir ülkede cumhuriyet ilan edilişinin üçüncü, beşinci gününde, hakları ortadan kaldırılmış şehzade ortaya çıkar, tavır alırsa... Dünya, düşünce dünyası bu cumhuriyetin gücünden şüphe eder" sözleriyle başlayarak cumhuriyetin ilanı üzerine, İstanbul'da ortaya konulan tavrın zararını anlattı.

İsmet Paşa, Rauf Bey'in sözlerini incelerken, "Millî egemenlik esastır demekte tereddüt ve endişe ettiklerini kelimelerin dilinden ve anlamından çıkaramayız" değerlendirmesinde bulundu. Ondan sonra, İsmet Paşa, Rauf Bey'e hitaben, "Rauf Bey! Siyaset yapıyoruz. Hataları tek tek hatırlatmalıyız. Hatta basit bir ekonomik girişimci gördünüz mü ki, işe başlarken sermayesini tehlikeye attığı düşüncesindedir ve başarılı olamayacağım diye sermayesini

tehlikeye atmış olsun. Bir işe başlayan adam, daima sonunun iyi olacağını düşünür, öyle başlar. Özellikle böyle değişim zamanlarında devlet adamları, bir siyasetçi herhangi bir şüphe gösteremez. Hatadır. Hata ettiniz Rauf Beyefendi!" dedi. Bundan sonra, İsmet Paşa, Rauf Bey'in "Üst tabakada şekil değiştirerek devletin menfaatini sağlamak, genelin ihtiyaçlarını tatmin etmeyi düşünmek büyük hatadır" şeklindeki sözlerine cevap verirken "Büyük hata olan, bu kadar hassas günlerde bir konu üzerinde yoğunlaşması gereken manevi gücün, değişim gücünün şu veya bu noktada endişe gösterilerek dağıtılmasıdır. Bilerek veya bilmeyerek, isteyerek veya istemeyerek işlenecek büyük hata odur" dedi.

İsmet Paşa, Rauf Bey'den şunu da sordu: "...Devlet başkanlığı meselesini halletmek istiyordunuz. Nasıl halledeceksiniz. Kaç ihtimal vardır?"

İsmet Paşa, acele edildiği iddiasına verdiği cevapta, "Arkadaşlar!" dedi, "Normal görülen bir sonuçta acele edilmiş olduğu söz konusu edilemez. Hata edildiği düşünülen zayıf olan konularda aceleci davranıldığı söylenebilir.

"Cumhuriyet'in ilan edilişinde acele edildi demekle, o gün ilan edilmeyip de altı ay sonraya kalsaydı belki başka bir şekil ortaya çıkardı anlamına yol açılıyor ve ancak bu anlamla acele davranılmıştır".

Rauf Bey, sözlerinde, bizim cumhuriyeti ilan ederken yaptığımız hareketi, eski genel merkez işleri gibi göstermek istedi.

İsmet Paşa, bu konuya cevap verirken, dedi ki: "Genel merkez hayatını, bu ülkede yaşatmış ve yıllarca savunmuş temsilciler gazetelerde kendi görüşlerini savunuyorlar. Rauf Bey'in görüşlerini, ellerinde silah olarak kullanıyorlar. *Bu bir talihsizliktir!"*

Rauf Bey, sonraki konuşmasında bu sözlere şu şekilde cevap verdi:

"Genel merkez ifadeleriyle imalarımı, *Tanin* silah olarak kullanmıştır. Vallâhi efendiler, *Tanin* kullanmış, Tevhid-i Efkâr kullanmış, ben bilmiyorum".

İsmet Paşa, Rauf Bey ve arkadaşlarının halifeyi ziyaretleri konusuna değinerek şu değerlendirmelerde bulundu :

"Halifeyi ziyaret meselesi, halife meselesidir.

"Devlet adamı olarak, hiçbir zaman aklımızdan çıkaramayız ki, hilafet orduları bu ülkeyi baştan başa harabeye çevirmiştir. Hilafet ordularının

kurulması ihtimalini daima ihtimalden uzak tutmayacağız... Türk milleti en acı ıstıraplarını halife ordusundan çekmiştir. Bir daha çekmeyecektir.

"Bir hilafet fetvasının, Dünya Savaşı badiresine bizi attığını hiçbir zaman unutmayacağız. Bir hilafet fetvasının, millet ayağa kalkmak istediği zaman, ona düşmanlardan daha alçak bir şekilde saldırdığını unutmayacağız.

"Tarihin herhangi bir devrinde, bir halife, zihninden bu ülkenin geleceğine karışma isteğini geçirirse *o kafayı mutlaka koparacağız!"*

İsmet Paşa, "Bravo!" sesleri ve alkışlarla karşılanan bu sözlerine şunları da ekledi:

"Herhangi bir halife, geleneksel olarak, fikren ve şeklen, usulen, açıkça, Türkiye'nin geleceğiyle ilgiliymiş gibi bir tutum takınmak isterse, Türkiye'nin idarecilerini yüceltirmiş, iltifat edermiş gibi bir zihniyet ile düşünürse, bunları ülkenin hayat ve varlığıyla tam zıt olarak göreceğiz. Hareketlerini vatana ihanet olarak değerlendireceğiz".

İsmet Paşa, konuşmasının sonunda, şu meseleyi söz konusu etti: "Rauf Bey, konuşmasında, bizim tam aksi olarak gördüğümüz noktaları geri alarak bu parti içinde yürüme kararında mıdırlar? Yoksa siyasi konuşmalarında, bizimle tam aksi yönde olan noktaları koruyarak partimizin dışında ve Mecliste, bizimle karşı karşıya çalışma kararı mı verecekler? Karar kendilerine aittir".

Rauf Bey yeniden uzun uzadıya kendini savundu ve parti kurmayacağını, partiden ayrılmayacağını söyledikten sonra, genel kurulun acıma ve hoşgörü duygularını harekete getirecek sözlerle konuşmasına son vererek görüşme salonunu terketti.

Konuşmacılar muhatapsız kaldılar. Rauf Bey, hata ettiğini itiraf ve cumhuriyetçi olduğunu ifade etmiş olduğundan görüşmeler yeterli görüldü ve gazetelerde başkalarının zihinlerinde yer etmiş olan şüpheleri ortadan kaldıracak bildiriler yayımlatmak ve görüşmenin tutanaklarının da yayımlanması kararıyla yetinildi.

fiimdi efendiler, bu karar neyi ifade eder?

Rauf Bey'in belirsiz ve iki anlamlı sözleri, gerçekte, onun cumhuriyetçi olduğu hakkında partiyi tatmin etti mi? Rauf Bey'in parti içinde, bizimle aynı görüş ve düşünce sahibi olarak çalışabileceği düşüncesi ortaya çıktı mı?

Partinin bu kararı, görüşmelerden beklenen gerçek karar mıydı, tabii ki hayır.. !

O hâlde, bu eksik kararla yetinilmesinin gerekçesi ve etkeni neydi?!

Bu konuyu birkaç kelime ile açıklayayım. Rauf Bey, konuşmasının başından sonuna kadar aldığı tavır ve konuşma şekliyle, parti üyelerinin yüceliğine ve ahlakına sığınmış gibiydi. Bundan başka, Rauf Bey, konuşmasında, o kadar boş sözler sarfediyordu ki, sözlerinin ciddiyet ve samimiyet açısından ölçülmesi herkes için kolay değildi. Bu sebeplerin de üstünde, en önemli etken, itiraf etmek gerekir ki, sorumsuz, oldu bitti, cumhuriyetten sonra da yönetim şekli kelimeleri üzerinde yapılan olumsuz propaganda, görüş ve düşünceleri tereddüde ve gevşekliğe sevketmişti.

Durumu, cumhuriyet meselesi dışında, İsmet Paşa ile Rauf Bey'in çekişmesi gibi görenlerin düşünceleri, hâlleri sonucu, anlamsız bir kararla yetinildiği muhakkaktır.

Efendiler, bu karar yüzünden, Rauf Bey ve arkadaşlarına bir süre daha partinin içinde, partiyi yıkmak için çalışma fırsatı verilmiş oldu.

İstanbul'daki bazı gazetelerin, ülke ve cumhuriyetin yüce menfaatlerini ortadan kaldırıcı şekilde devam eden yayınları da, orada öyle bir hava yarattı ki, Meclis, İstanbul'a bir İstiklal Mahkemesi göndermeyi zorunlu gördü.

Hilafetin Kaldırılma Zamanı da Gelmişti

Saygıdeğer efendiler, her meselede ve her icraat safhasında kendinden bahsettirmiş olan halifeye ve hilafete bir defa daha değineceğim.

1340-1924 yılı başlarında, büyük oranda, askerî tatbikat yapma kararı alınmıştı. Bu askerî tatbikatı İzmir'de yapacaktık. Bu münasebetle, 1340-1924 yılı Ocak başlarında İzmir'e gittim. Orada iki ay kadar kaldım.

Hilafetin kaldırılma zamanının geldiğine orada iken karar vermiştim. Meselenin gerçekleşme şeklini, olduğu gibi özetlemeye çalışacağım.

Başkan İsmet Paşa'dan 22 Ocak 1340-1924 tarihli bir şifre aldım. Aynen sunayım:

Şifre

Türkiye Cumhurbaşkanlığı Yüksek Makamına

Bir süreden beri gazetelerde hilafet makamının durumu ve halifenin şahsı hakkında yanlış değerlendirmelere yol açabilecek yayınlara rastlanmakta

olduğundan ve sebepsiz yere gerçekleştirilen halifeyi övücü yayınlardan ve özellikle İstanbul'a giden hükümet üyelerinin ve resmî heyetlerin kendisiyle görüşmekten kaçınmalarından halifenin büyük bir üzüntü duyarak, yakın adamının Ankara'ya gelmesiyle veya güvenilir bir kişinin İstanbul'a yanına gönderilmesini rica ile duygu ve düşüncelerini bildirmek istemişse de, yanlış yorumlanabilir diye bundan da vazgeçtiklerini bildirdikleri başkatip bey tarafından yazılmakta ve ödenek meselesi uzun uzadıya bildirilerek *hilafet hazinesinin* gücünü aşan ve yükümlülüğü dışındaki masraflar için maliye tarafında yardımda bulunulacağı hükümet tarafından 15 Nisan 1339-1923 tarihinde yazılmış olan yazının incelenmesi ve gereğinin yapılması isteği eklenmiştir. Durum Bakanlar Kurulu tarafından görüşülecektir. Sonucu ayrıca bildiririm efendim.

İsmet

Bu telgrafa cevaben makine başında yazdığım telgraf aynen şudur:

Makine başında

İzmir

Ankara'da Başbakan İsmet Paşa Hazretleri'ne

C(evap) 22/1/1340-1924 tarihli şifreye:

Hilafet makamının ve halifenin şahısları hakkında yanlış yorumlara uygun ortam, halifenin kendi hareketlerinden ve tavırlarından kaynaklanmaktadır. Halife, özel hayatı ve bilhassa dışarıdaki davranışlarıyla padişah olan dedelerinin yolunu takip eder görünmektedir. Cuma alayları, yabancı temsilcilere görevliler göndermek suretiyle ilişki kurması, tantanalı gezintiler, saray hayatı, sarayındaki yedek subaylarına varıncaya kadar kabul edip onların şikayetlerini dinlemek ve onlarla birlikte ağlamak buna tür hareketlerdendir. Halife, Türkiye Cumhuriyeti ve Türkiye halkıyla karşı karşıya durumunu değerlendirdiği zaman, İngiliz krallığı ile Hindistan'ın Müslüman halkına veya Afgan Devleti ile Afgan halkına karşı, hilafetin ve halifenin durumunu bir ölçü olarak almalıdır. Halife ve bütün dünya, kesin olarak bilmelidir ki, var ve korunmakta olan halife ve hilafet makamının, gerçekte ne dinen ve ne de siyaseten hiçbir anlamı ve varlık gereği yoktur. Türkiye Cumhuriyeti safsatalarla bağımsızlığını tehlikeye atamaz. Hilafet makamı, bizce sonuç itibariyle, tarihi bir hatıra olmaktan öte bir önem taşıyamaz. Türkiye cumhuriyeti yöneticilerinin veya resmî heyetlerin

kendisiyle görüşmesini istemesi dahi cumhuriyetin bağımsızlığına açık bir saldırıdır. En yakın adamını Ankara'ya göndermek veya güvenilir bir kişinin yanına gönderilmesini istemek suretiyle duygu ve düşüncelerini iletme isteğinde bulunması dahi cumhuriyet hükümetiyle karşı karşıya gelmek demektir. Buna da yetkili değildir. Kendisiyle Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti arasında başkatibini aracı kılması da fazladır. Başkatip beyin böyle küstahça hareketlerden kaçınması gerektiği kendisine hatırlatılmalıdır. Halifenin hayatını ve geçimini sağlamak için Türkiye cumhurbaşkanının ödeneğinden mutlaka daha düşük tutulacak bir ödenek yeterli gelir. Amaç, gösteriş değil, insanca hayat yaşamaktan ibarettir. Hilafet hazinesinden ne kastedildiğini anlayamadım. Hilafetin hazinesi yoktur ve olamaz. Böyle bir hazine kendisine ecdadından miras kalmışsa resmen ve açıklamalı olarak bilgi vermesini rica ederim. Halifenin aldığı ödenekle karşılanamayan yükümlülükler nelermiş ve 15 Nisan 1339-1923 tarihinde hükümet ne gibi vaat ve yazışmalarda bulunmuştur? Bunu da lütfen bildiriniz. Halifenin konutunu belirlemek, hükümetin şimdiye kadar yapmış olması gereken bir görev idi. İstanbul'da, milletin boğazından kesilmiş paralarla yapılmış pek çok saray ve bu sarayların içindeki bir çok kıymetli eşya ve araçlar durumun tespit edilmemesi yüzünden kullanılamaz hâle geliyor. Saray mensupları, sarayların en değerli araç gereçlerini Beyoğlu'nda şurada burada satıyorlar diye söylentiler var. Hükümet bunlara bir an önce el koymalıdır. Satılması gerekiyorsa hükümet satmalıdır. Hilafet kadrosu ciddi incelemeye ve kontrol altına alınmalıdır ki, başmabeynciler, başkatiplerin varlığı halifeyi hâlâ saltanat özlemleriyle uyutmasın! Fransızlar kral, hanedan ve mensuplarını Fransa'ya sokmakta, bağımsızlık ve egemenlikleri için yüz yıl sonra, bugün dahi sakınca görmekteyken, her gün ufuktan saltanat güneşinin doğmasına duacı bir hanedan ve mensupları hakkındaki işlemlerimizde, Türkiye Cumhuriyeti'ni, nezaket ve safsata kurbanı edemeyiz. Halife, kendisinin ve makamının ne olduğunu açık olarak bilmeli ve bununla yetinmelidir. hükümet tarafından ciddi, temel kararlar alınmasını ve durumun bildirilmesini rica ederim Efendim.

Türkiye Cumhurbaşkanı
Gazi Mustafa Kemal

Hilafetin, Şer'iye ve Evkaf Bakanlıklarının Kaldırılması ve Eğitimin Birleştirilmesi Kararı

Bu yazışmalardan sonra, askerî tatbikat münasebetiyle İsmet Paşa ile Millî Savunma Bakanı Kâzım Paşa da İzmir'e gelmişlerdi. Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa da zaten orada bulunuyordu. Hilafetin kaldırılması gerektiğinde görüşlerimiz uyum hâlinde idi. Aynı zamanda Şer'iye ve Evkaf Bakanlığını da kaldırıp eğitimi birleştirme kararındaydık.

1340-1924 yılı Mart'ının birinci günü Meclis'in tarafımdan açılması gerekiyordu.

23 Şubat 1340-1924 günü Ankara'ya dönmüştük. Orada da gereken kişileri kararımdan haberdar ettim.

Mecliste bütçe görüşmeleri devam ediyordu. Hanedan ödeneği ve Şer'iye ve Evkaf Bakanlığı üzerinde durulması gerekiyordu. Arkadaşlar, amaca yönelik konuşma ve eleştirilere başladılar. Görüşme ve tartışmalar yapıldı. 1 Mart günü, Büyük Millet Meclisi'nin beşinci çalışma yılı dolayısıyla yaptığım konuşmada, şu üç konuya özel olarak değindim :

Millet, cumhuriyetin hâlen ve gelecekte bütün saldırılardan kesinlikle ve sonsuza kadar korunmasını istemektedir. Milletin isteği, cumhuriyetin, denenmiş ve olumlu sonuç alınmış olan tüm esaslarına bir an önce ve tamamen dayandırılması şeklinde ifade edilebilir".

Milletin tümünün istediği tespit olunan eğitim ve öğretimin birleştirilmesi prensibinin, bir an bile geçirilmeksizin uygulanması gerektiğini görmekteyiz".

...İslam dinini, yüzyıllardır alışılageldiği gibi bir siyaset aracı konumundan uzaklaştırıp yüceltmek gerektiği gerçeğini de görmekteyiz".

2 Mart günü, Parti grubu toplandı. İşaret ettiğim bu üç mesele söz konusu edilerek görüşüldü. Prensipler üzerinde anlaşıldı. 3 Mart günü, Meclis'in birinci oturumunda gelen belgeler arasında şu önergeler okundu :

Hilafetin kaldırılmasına ve Osmanlı hanedanının Türkiye dışına çıkarılmasına dair Şeyh Saffet Efendi ile elli arkadaşının kanun teklifleri.

Şer'iye ve Evkaf, Erkanı Harbiye Bakanlıklarının kaldırılmasına dair Siirt milletvekili Halil Hulki Efendi ile elli arkadaşının kanun teklifi.

3- Eğitim öğretimin birleştirilmesi hakkında Manisa Milletvekili Vasıf Bey ile elli arkadaşının önergeleri gerçekleşmiştir.

Başkanlık makamında bulunan Fethi Bey, "Efendim! Pek çok imza ile gelen bu kanun tekliflerinin derhâl görüşülmesine dair teklifler var. Yüksek oylarınıza sunacağım" dedi ve komisyonlara gitmeden oylamaya sundu ve kabul edildiğini bildirdi.

İlk itiraz, Kastamonu Milletvekili Halit Bey tarafından yapıldı. Görüşmelerin gerçekleştirildiği sırada, Halit Bey'e bir-iki kişi daha katıldı. Tekliflerin lehinde uzun konuşmalar yapan pek çok değerli hatip kürsüye çıktılar. Önerge sahiplerinden başka, merhum Seyyit Bey'in ve İsmet Paşa'nın ilmî ve ikna edici konuşmaları her zaman için değerlendirmeye layıktır. Görüşme ve tartışmalar beş saat kadar devam etti. Saat 6.45'te görüşmeler son bulduğu zaman, Türkiye Büyük Millet Meclisi, 429, 430 ve 431'inci kanunlarını çıkarmış bulunuyordu.

Bu kanunlara göre "Türkiye Cumhuriyeti'nde, millete dair işlerin yürütülmesi ile ilgili yasaların çıkarılmasının Türkiye Büyük Millet Meclisi ile onun kurduğu hükümete ait olduğu benimsendi" ve " Şer'iye ve Evkaf Bakanlığı kaldırıldı"

Türkiye içindeki bütün ilmî kuruluşlar ve eğitim.. bilhassa medreseler Eğitim Bakanlığı'na devredildi.

Halifelik kaldırılarak, halife makamından indirildi. Makamından indirilmiş olan halife ve Osmanlı saltanat hanedanının bütün üyeleri Türkiye cumhuriyeti sınırları içinde oturma hakkını sonsuza dek kaybettiler.

Hilafet Makamının Korunmasında Dinî ve Siyasi Menfaat ve Zorunluluk Bulunduğu Düşüncesinde Bulunanlara Verdiğim Cevap

Efendiler, hilafet makamının korunmasında dinî ve siyasi menfaat ve zorunluluk bulunduğunu savunan bazı kişiler, belirttiğim kararların alınmakta olduğu son dakikalarda, hilafetin tarafımdan üstlenilmesi teklifinde bulundular.

Bu gibilere, gerektiği gibi, derhâl ret cevabı vermiştim.

Yeri gelmişken başka bir noktayı da belirteyim. Büyük Millet Meclisi hilafeti kaldırdığı zaman, Antalya milletvekili, ulemadan Rasih Efendi, Hilali Ahmer (Kızılay) adına, Hindistan'da bulunan bir heyetin başkanlığında idi. Rasih Efendi, Mısır'a uğrayarak Ankara'ya döndü. Benden görüşme talep ederek şu konuşmaları yaptı: "Seyahat ettiği ülkelerde, Müslümanlar, benim halife olmamı istiyormuş.. Yetki sahibi İslam heyetleri, Rasih Efendi'yi bana bu konuyu bildirmek üzere vekil tayin etmiş.." Rasih Efendi'ye verdiğim cevapta, Müslümanların bana olan sevgilerinden dolayı teşekkür ettikten sonra" dedim ki: "Siz din alimlerindensiniz! Halifenin devlet başkanı olduğunu bilirsiniz. Başlarında kralları, imparatorları bulunan vatandaşların bana yönelttiğiniz istek ve tekliflerini ben nasıl kabul edebilirim? Kabul ettim desem buna o vatandaşların uyrukları razı olur mu?! Halifenin emir ve yasakları yerine getirilir. Beni halife yapmak isteyenler, emirlerimi yerine getirme gücüne sahip midirler? Bu durumda söz konusu olmayan belirsiz bir sıfatı takınmak gülünç olmaz mı?"

Efendiler, açık ve kesin söylemeliyim ki, Müslümanları bir halife hülyası ile hâlâ meşgul edip aldatma gayretinde bulunanlar, yalnız ve ancak Müslümanların ve özellikle Türkiye'nin düşmanlarıdır. Böyle bir oyuna hayal bağlamak da ancak ve ancak cehalet ve gaflet eseri olabilir.

Rauf Beylerin, Vehip Paşaların, Çerkez Ethem ve Reşitlerin, bütün yüzelliliklerin, kaldırılmış hilafet ve saltanat hanedanı mensuplarının bütün Türkiye düşmanlarının elele vererek aleyhimizdeki çalışma ve gayretleri, din gayretiyle mi gerçekleşmektedir? Sınırlarımıza bitişik merkezlerde hâlâ Türkiye'yi mahvetmek için *mukaddes* ihtilal adı altında haydut çeteleri, suikast tertipleri ile çılgınca aleyhimizde çalışanların gerçekten amaçları kutsal mıdır? Buna inanmak için cidden kara cahil veya tam gafil olmak lazımdır.

İslam ümmetini ve Türk milletini bu kadar aşağı zannetmek ve İslam âleminin temiz vicdanından, temiz yaratılışından aşağılık ve canice amaçlar için yararlanma yolunda devam etmek, artık o kadar kolay olmayacaktır. Küstahlığın da bir derecesi vardır.

Boşa Çıkarılan Büyük Bir Komplo

Şimdi saygıdeğer efendiler, isterseniz size büyük bir "komplo" hakkında bilgi vereyim.

1340-1924 yılı Ekim'inin 26. günü geç saatlerde, Birinci Ordu müfettişinin müfettişlikten istifa ettiğinden haberdar edildim. Müfettiş Paşa'nın, Genelkurmay başkanlığına verdiği istifa mektubu aynen şudur:

Genelkurmay Başkanlığı'na

Bir yıllık ordu müfettişliğim süresinde gerek teftişlerim sonucu verdiğim raporlarımın ve gerekse ordumuzun yükselip güçlenmesi için sunduğum önerilerimin göz önüne alınmadığını görmekle üzüntü ve ümitsizliğim yüksektir. Üzerime düşen görevimi milletvekilliği sıfatıyla daha gönül rahatlığı içerisinde yapacağıma inandığımdan ordu müfettişliğinden istifa ettiğimi bildiririm efendim.

Millî Savunma Bakanlığı'na da sunulmuştur.

26 Ekim 1340-1924
Kazım Karabekir

Bu istifa mektubunun altında, renkli kalemle şunlar yazılıdır: " İstifayı uygun görmediğimi bildirdim, düşüncesinde ısrar etti. Yarın yasama görevine döneceğini bildirdi". Bu satırların altında imza yoktu. Fakat, Genelkurmay başkanı tarafından yazıldığı anlaşılıyordu. Bu satırların altında da kırmızı mürekkeple yazılmış şu notlar vardır: "Verilen rapor ve önerilerin tümünü göreyim. Bunların hangileri hakkında neler yapılmış, hangileri yapılmamış, onları da dosyaları ile göreyim". Notların altındaki tarih 28 Ekim'dir.

Efendiler, Kazım Karabekir Paşa'nın rapor ve önerileri Genelkurmay'da ait olduğu şubelerce incelenmiş, içeriklerinden kabul edilebilir ve uygulanabilir olanlar göz önüne alınarak ve uygulanmıştı. Ancak, uygulaması devletin yararları dışında bulunan veya ilmî bir değeri bulunmayıp hayali ve şahsi olan teklifleri tabii ki göz önüne alınmamıştı. Kazım Karabekir Paşa'ya rapor ve önerilerinden dolayı bir takdirname de verilmeye gerek görülmemişti.

30 Ekim günü de, İkinci Ordu müfettişi Ali Fuat Paşa'nın Konya'dan geldiği bildirildi. Kendisini akşam yemeğine Çankaya'ya davet ettim. Geç saatlere kadar beklediğim hâlde gelmedi. Kendisini aratırken öğrendim ki, Fuat Paşa, Ankara'ya gelişinde Rauf Bey tarafından istasyonda karşılanmış, Millî Savunma Bakanlığı'na ve bazı arkadaşları ile görüşmelerden sonra,

Genelkurmay başkanlığına gitmiş. Bir süre Fevzi Paşa ile görüşmüş, çıkarken Fevzi Paşa'nın yaverine şu notu bırakmış:

30.10.1340-1924

Genelkurmay Başkanlığı'na

Milletvekilliği yasama görevime başlayacağımdan İkinci Ordu müfettişliğinden affımı arz ve istirham ederim efendim.

Ankara milletvekili
Ali Fuat

Efendiler, milletvekilliğinden istifa ettiğini Meclis başkanlığına bildirmiş olan Refet Paşa'nın da, istifa mektubunun Rauf Bey tarafından geri aldırıldığını öğrenmiştim.

Dumlupınar törenlerinin ardından, Bursa ve Karadeniz sahilleri ile Erzurum çevresinde devam eden bir buçuk aylık bir seyahatten sonra Ekim'in 18'inci günü Ankara'ya dönmüştüm. Birçok milletvekili arkadaşlar ve başkaları tarafından karşılanmıştım. Bunlar arasında Ankara'da bulunan Rauf ve Adnan Beyleri görmemiştim. Hâlbuki, düşmanlık belirtisi gibi anlaşılması pek mümkün olan bu hareket tarzını pek beklemiyordum.

Efendiler, bir komplo karşısında bulunduğumuzda bir saniye bile tereddüt etmedim.

Bu durum ve manzara şöyle incelenip değerlendirilebilirdi: Bir yıl öncesinden, Rauf Bey'in Bakanlar Kurulu Başkanlığı'ndan çekildiğinden beri, Rauf Bey, Kazım Karabekir Paşa, Ali Fuat Paşa, Refet Paşa ve diğerleri arasında bir oluşum düşünülmüştür. Bunda başarılı olabilmek için orduyu ele geçirmek gerekli görülmüştür. Bu amaçla, Kazım Karabekir Paşa Birinci Ordu müfettişliğine tayin olunduktan sonra, eski komutanlık bölgesi olan doğu illerinde dolaşırken, Ali Fuat Paşa da politikadan hoşlanmadığını ve hayatını askerlik mesleğine adamak istediğini ileri sürerek terfi ettirilip İkinci Ordu müfettişliğine gitti. Üçüncü Ordu müfettişi olan Cevat Paşa'nın ve bu müfettişlik içindeki kolordunun komutanı olan Cafer Tayyar Paşa'nın da oluşuma dâhil olabileceklerini kabul ettiler. Bir yıl, ordular üzerinde kendi görüşlerine göre çalıştılar ve orduları kendi lehlerine kazandıklarına inandılar. İstifalarından önce bazı komutanları kendileri ile birlikte harekete katmak için çalıştılar, Bu bir yıl içinde, cumhuriyetin ilanı, hilafetin kaldırılması gibi icraatlarımız; ortak oluşum sahiplerini daha çok birbirine

yakınlaştırarak ortak harekete yöneltti. Harekete, politika yolundan geçeceklerdi. Bunun için, uygun an ve fırsatı kolluyorlardı. Siyasi sahada ve orduda hazırlıklarını yeterli görüyorlardı. Gerçekten de, Rauf Bey ve benzerleri, parti içinde korumayı başardıkları konumları ile Meclis'in tatil dönemine tesadüf eden aylarda üyeler üzerinde ve yeni seçimde başarılı olamayan İkinci Grup mensupları aracılığı ile bütün ülkede, milleti aleyhimizde kışkırtmak için çalışma fırsatı buldular. Ülke içinde bazı gizli teşkilat ve girişimlerde bulundular. İstanbul'da *Vatan, Tanin, Tevhid-i Efkâr* ve *Son telgraf,* Adana'da Abdülkadir Kemali Bey tarafından çıkarılan *Toksöz* gibi gazetelerle birleştiler. Bu gazetelerle aleyhimize bir ortak saldırıya geçtiler. Ülkede genel bir fikir anarşisi oluşturdular. Hakkari bölgesinde, ordumuzla Nasturileri bastırmakta olduğumuz bir sırada, İngiltere dahi hükümete bir nota verdi. Meclisi olağanüstü toplantıya davet ettim.

İngiltere'nin notasına bilindiği gibi cevap verdik. Savaş ihtimalini göze aldık. İşte, bahsettiğimiz kişiler bu zor anda, yabancı bir devletin bize saldırabileceği bir zamanda, kendilerinin de bize saldırarak hedeflerine kolayca ulaşabileceklerini hayal ettiler. Savaşa hazır bulundurmak zorunda oldukları ordularını başsız bırakıp, vaktiyle hoşlanmadıklarını ifade ettikleri politika alanına koştular.

Toplanmış olan Mecliste ortaya atılan bir mesele de, bu koşmayı çabuklaştırabilecek şekildeydi. Gerçekten de, milletvekillerinden Hoca Esat Efendi, 20 Ekim 1340-1924 tarihli

önergesi ile muhacirlerin değişim ve iskanlarına ait ve yatılı okullara ne kadar ücretsiz talebe alındığına ve nerelerde ilkokullar açıldığına dair bazı soruları ilgili bakanlara soruyordu. Bu soruların kapsadığı konular gerçekten milleti ilgilendiren konulardı. Bu meseleler, bakanları eleştirmek için çok uygundu. Özellikle, değişim ve iskan işlerinde herkesi meşgul eden noktalar ortadaydı. Bizzat ben dahi seyahatim sırasındaki izlenimlerimle, mübadele ve iskan işlerinin gerçekleştirilme şeklinden şikayet etmiş ve Ankara'ya dönüşümde bu bakanlığın kaldırılması ile bütün hükümet birimlerinin bu konu ile ilgilenmesini sağlayacak bir şekli hükümete teklif etmiştim. Bunda görüş birliğine vardık. Bu konu da, saldırıya geçeceklerin bu zeminde çok taraftar kazanma ihtimalini güçlendirmekte idi.

Efendiler, komployu keşfettikten sonra önlemlerini almak zor olmadı. Bıraktığımız noktadan itibaren durumu safha safha bildireyim.

Komploya Karşı Hareket Şeklimiz

Hoca Esat Efendi'nin soru önergesi 27 (Ekim)'de, yani Karabekir Paşa'nın istifasının ertesi günü gensoruya dönüştürülmüştü. Fuat Paşa'nın istifa mektubunun tarihî olan 30 Ekim günü Mecliste gensoru başlamıştı.

O günün akşamı, yemeğe beklediğim Fuat Paşa gelmedi. Fakat, Başbakan İsmet ve Millî Savunma Bakanı Kâzım Paşalar geldi.

Çok kısa bir görüş alışverişinden sonra, komploya karşı hareket şekli kararlaştırıldı.

Derhâl telefonla, aynı zamanda milletvekili olan, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa Hazretleri'nden, milletvekilliğinden istifa ettiğini Meclis başkanlığına bildirmesini rica ettim.

Bu düşüncesini daha önce Millî Savunma Bakanlığı'na bildirdiğini zaten bildiğim Paşa, ricamı derhâl yerine getirdi. Milletvekili olan komutanlara da derhâl şu telgrafı çektim:

Üçüncü Ordu Müfettişi Cevat Paşa Hazretleri'ne 1'inci Kolordu Komutanı İzzettin Paşa Hazretleri'ne 2'inci Kolordu Komutanı Ali Hikmet Paşa Hazretleri'ne 3'üncü Kolordu Komutanı Şükrü Naili Paşa Hazretleri'ne

5'inci Kolordu Komutanı Fahrettin Paşa Hazretleri'ne 7'inci Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Paşa Hazretleri'ne Şifre makine başındadır.

Bana olan sevgi ve güveninize dayanarak, gördüğüm ciddi gerek üzerine milletvekilliğinden istifanızı, telgrafla Meclis başkanlığına bildirmenizi teklif ederim. Önemli olan askerlik görevinize kayıtsız şartsız bağlanmak istediğinizi gerekçe olarak göstermeniz yeterli olur.

Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Paşa Hazretleri aynı gerekçeye dayanan teklifim üzerine istifasını sunmuştur.

Üçüncü Ordu müfettişi Cevat, 1. Kolordu Komutanı İzzettin, 2'inci Kolordu komutanı Ali Hikmet, 3. Kolordu Komutanı Şükrü Naili, 5. Kolordu komutanı Fahrettin, 7. Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Paşalara yazılmıştır.

Telgraf başında durumdan haberdar etmenizi bekliyorum.

30/10/1340-1924 Cumhurbaşkanı Gazi M. Kemal

Efendiler, 30-31 Ekim sabahına kadar, 1. Kolordu Komutanı İzzettin Paşa'dan İzmir'den; 2. Kolordu Komutanı Ali Hikmet Paşa'dan Kayseri'den; 3. Kolordu Komutanı Şükrü Naili Paşa'dan Pangaltı'dan; 5. Kolordu Komutanı Fahrettin Paşa'dan Adana'dan makine başında aldığım cevaplarda, teklifimin harfiyen ve derhâl uygulandığı bildirildi.

Efendiler, bu seçkin komutanların, bu vesile ile de hakkımda gösterdikleri büyük güvene burada teşekkür etmeyi bir görev bilirim.

Üçüncü Ordu Müfettişi ile 7. Kolordu Komutanı'nın Diyarbakır'dan verdikleri cevaplar aynen şunlardı: Müfettiş paşanın cevabı:

Diyarbakır, 30/10/1340-1924

Ankara'da Cumhurbaşkanı Gazi Paşa Hazretleri'ne

Size karşı olan güven ve sevgimden emin olmanızı isterim. Ancak, böyle bir vatan görevinden aceleyle uzaklaşmakla millet ve seçim bölgemin gözünde sorumlu tutulmamam için, emredilen istifayı gerektiren sebeplerin açıklanmasını saygıyla istirham ederim.

Üçüncü Ordu müfettişi
Cevat

Kolordu komutanının cevabı:

Diyarbakır, 30/10/1340-1924

Cumhurbaşkanı
Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

1- Size karşı beslediğim saygı ve sevgiye güvenmenizi rica ederim.

2- Bu dakikada seçim bölgemle hiçbir görüşme yapmadan teklifinizi kabul etmem milletin gözünde sorumluluğumu gerektirebilir.

3- Vatan ve milletin menfaatleri milletvekilliğinden derhâl istifamı gerektiriyorsa, kesin karar verebilmem için durum hakkında bilgilendirilmemi arz ve istirham ederim efendim.

7'inci Kolordu Komutanı
Cafer Tayyar

Her iki telgrafta, hakkımda duyulan sevgi ve saygı belirtildikten sonra, seçim bölgelerine karşı sorumluluktan bahsedilmekte ve teklifimin sebebi sorulmaktadır.

Verdiğim cevabı aynen sunayım:

Makine başında şifre:

31/10/1340-1924

Üçüncü Ordu Müfettişi Cevat Paşa Hazretleri'ne
7'inci Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Paşa Hazretleri'ne

Komutanların milletvekili olmaları orduda, emir komutada istenilen disiplin ile açıklanabilir olmadığı düşüncesine varılmıştır. Birinci ve İkinci Ordu müfettişlerinin, görevlerinden istifa ederek Meclise dönmeleriyle ordularını uygun olmayan bir zamanda başsız bırakmış olmaları bu teklifi destekler. Seçim bölgenizin halkı, ordunun disiplini için vereceğiniz karardan elbette memnun olur. Eski yazıma göre kararınızın bildirilmesini rica ederim.

Cumhurbaşkanı
Gazi M. Kemal

Bu yazıma Cevat Paşa'nın cevabı şudur:

Makine başında

Diyarbakır, 31/10/1340-1924

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Emir ve komutada istenilen disiplin açıklanabilir olmadığından komutanların milletvekilile bulunmamaları hakkındaki düşüncelerinize bütün kalbimle katılıyorum. Seçimimde serbest bırakılma istirhamımın da bu düşünceden kaynaklandığını bildiririm. Ancak, bugün sizden verilen bir emir ile milletvekilliğinden istifamın tahmin edeceğiniz gibi seçim bölgemde hoş karşılanmayacağına inanıyorum. Bu düşünceyle, hiç de uygun görmediğim şu önemli zamanda ordudan ayrılmak zorunda kalacağımı üzülerek bildiririm.

Üçüncü Ordu müfettişi
Cevat

Cevat Paşa, Ankara'ya geldikten sonra durumu anlamış ve teklifimin uygulanması gerektiğine inanmış olarak derhâl milletvekilliğinden istifa etmiştir. Adı geçenin, ortaya konulmak istenen girişimlerle hiçbir ilişkisinin olmadığı tarafımızdan da anlaşılmıştır. Gerçi, Kâzım Karabekir Paşa, istifa ettiğini filan gün ve filan saatte gibi açıklamalarla pek çok komutana, bu arada Cevat Paşa'ya da bildirmiş ise de, bu yazı Diyarbakır'da iken teklifimin gerçek sebebini anlamakta tereddüt yaşamasına sebep olmaktan başka bir etki yapmamıştır.

Cafer Tayyar Paşa da şu cevabı verdi:

Makine başında

Diyarbakır, 31/10/1340-1924

Ankara'da: Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Milletvekilliği ve komutanlık sıfatlarından birinin şahsımızdan uzaklaştırılması gerektiği bildirildiği takdirde, millî görevlerin en saygını olarak gördüğüm yasama görevini yürütmeyi tercih etmekte olduğumu saygılarımla bildiririm Efendim.

7'inci Kolordu komutanı
tümgeneral
Cafer Tayyar

Komplo Düzenleyenlerin Meclise ve Kamuoyuna Karşı Orduyla Yapmak İstedikleri Blöf Ortaya Çıkarıldı

Efendiler, milletvekili olan Genelkurmay başkanı ve komutanlar, orduda siyasetle ilgili unsurların bulunmasındaki sakıncayı anlayarak, bu konudaki teklifimi olumlu karşıladılar ve bana olan güvenlerini fiili olarak ortaya koyduktan sonra Cevat ve Cafer Tayyar Paşaların müfettişlik ve komutanlıkta kalmaları doğru görülemezdi. Bu durumda askerî görevlerine derhâl son verildi. Yerlerine uygun kişiler tayin edildi ve durum bütün orduya bildirildi.

Kâzım Karabekir ile Ali Fuat Paşalara, Millî Savunma Bakanlığı tarafından bir emir gönderilerek, yerlerine tayin edilen kişilere askerî görevleri usulüne uygun bir şekilde devrettikten sonra Meclise gelip yasama görevine devam edebilecekleri bildirildi.

Meclis'e girmiş olan Kâzım Karabekir ve Fuat Paşalar Meclisten çıkarıldı. Fuat Paşa askerî görevini sona erdirmek üzere yeniden Konya'ya gitti. Kâzım Karabekir Paşa, görevi devredeceği şahsın Sarıkamış'tan gelmesini beklerken Meclis dışında kalmak zorunda bırakıldı.

Efendiler, 1 Kasım 1340-1924 günü Meclis'in ikinci toplantı yılıydı.

Bu münasebetle, oturumu ben açtım. Alışılagelmiş konuşmamı yaptım. Ben, başkanlık kürsüsünden indikten sonra Fevzi, Fahrettin, Ali Hikmet, Şükrü Naili Paşaların istifa mektupları ve başbakan (İsmet) Paşa'nın, orduda komuta değişimini gerçekleştiren 31/10/1340-1924 tarihli yazılar sıra ile okundu. Meclis, 5 Kasım günü toplanmak üzere tatil edildi.

Efendiler, Kâzım Karabekir Paşa, 1 Kasım 1340-1924 tarihli bir yazı ile Meclis başkanlığına başvurarak, Millî Savunma Bakanlığı'nın kendisinin Meclis'e katılımını engellediğinden şikayetçi oldu. 5 Kasım günü, Meclis'te okunan bir yazıda, Kâzım Karabekir Paşa diyordu ki:

"İstifamdan beş gün sonra [30/10/1340-1924 cuma gecesi] Millî Savunma Bakanlığı'nın, Sarıkamış'tan gelecek olan yeni komutanın gelişine kadar beni Meclise katılmaktan alıkoymak isteyen bir tebliğini aldım". Yazı şu cümle ile son buluyordu: "Bununla birlikte, bu konuda yetkili olan yüce Meclis'in kararını beklediğimi bildiririm".

Kâzım Karabekir Paşa, Millî Savunma Bakanlığı'na da aynı tarihte bir yazı yazarak, "devir ve teslim dolayısıyla belirsiz bir süre için yasama görevime devam etmemem konusu tebliğ ediliyor", "İstifa ettiğim gün, yerime atanan şahsı beklemem gerektiği bildirilmemişti", "Beş gün sonra, nedendir bilmem böyle bir belge önüme konuluyor", "Meclise katıldıktan sonra geçici bir süre için bile olsa, yeniden bir görev kabul etmem, hem kendi isteğime, hem de Büyük Millet Meclisi kararına bağlı olduğundan durumu Meclis başkanlığına yazdığımı bildiririm... "

Efendiler, "ordumuzun yükseltilip güçlendirilmesi için" önergeler sunduğundan bahseden ve dikkate alınmadığı için "üzüntüm ve ümitsizliğim çok büyüktür" diyen eski müfettiş paşa, ülkenin üçte birini kapsayan koca bir orduyu, canının istediği anda, beş satırlık bir yazıyla başsız bırakmanın ne kadar hafif ve ordunun yükseltilip güçlendirilmesi için temel şartlardan birincisi olan disiplini ne derece yok edici bir hareket olduğunun farkında görünmüyor. Dikkate alınmadığını iddia ettiği rapor ve önerileriyle yapamadığı işi devletin bir nota aldığı ve bundan dolayı olağanüstü olarak toplandığı Meclis'te yapmaya kalkıştığını ortaya koyan müfettiş paşa, kendisi gibi hareket eden arkadaşlarıyla birlikte çok uygunsuz bir zamanda, orduya ne kadar kötü bir anarşi örneği gösterdiğini anlamak istemiyor.

Ordumuzun yükseltilmesi için arzettiği düşünce ve değerlendirmelerinin dikkate alınmadığından şikayet eden adam, askerî görevinin devir-tesliminin kanuni bir görev olduğunu, ordunun güzel yönetilmesi ve disiplin için onu yapmak zorunda olduğunu bilmez gibi görünüyor...

Üzerindeki askerî görevin son bulduğunu Meclis'e resmen bildirecek olan makamın, normal olarak ona askerî görevi vermiş olan makam olması

gerektiğini dikkate almıyor...

Efendiler, Kâzım Karabekir Paşa'nın Meclis başkanlığına yazdığı yazının ardından başbakanın bir yazısı, iki eki de okundu.

Başbakan paşa, Karabekir Paşa'nın, Millî Savunma Bakanlığı'na yaptığı başvuruyu ve bakanlığın ona verdiği cevabı aynen Meclise sunuyordu.

Millî Savunma Bakanı, Kâzım Karabekir Paşa'nın, bütün iddia ve değerlendirmelerinin yanlış olduğunu açıkladıktan sonra ona "ordu müfettişliğine ait görev ve gizli belgeleri şahsen" yerine gelene devir ve teslim etmesi gerektiğini tekrar bildiriyor ve emrediyordu.

Acaba, bu son hatırlatmadan sonra, eski müfettiş paşa, anlamış mıdır ki, vatan savunması için ordusuna yüklenmiş olan önemli görevleri, gizli belgeleri devlet, güvenip onun şahsına teslim etmiştir. Onları devlete karşı sorumlu olacak yeni bir kişi atanmadan, kendiliğinden istediğine terk ve teslim etmesi büyük bir hatadır. Ağır bir kanuni ceza gerektirir. Bunları anlamış mıdır?

Kâzım Karabekir Paşa'yı Bir An Önce Meclis'e Sokmak İçin Acele Edenler Yaptığımız İşlemi İptale Çalışıyorlar

Efendiler, Kâzım Karabekir Paşa'yı Meclis'e bir an önce sokmakta acele edenler, yaptığımız işlemi iptale çalışmaktan geri kalmadılar. Feridun Fikri Bey (Dersim milletvekili) ilk olarak ortaya atıldı. Vehbi Bey (Balıkesir milletvekili "Meclise girmiş olan bir arkadaşımızı, bir üyeyi görüşmelere katılmaktan herhangi bir güç alıkoyabilir mi? Böyle bir şey olur mu?" diye konuşup suçlamaya başladı.

Değerli milletvekili, fikir arkadaşını bir an önce Meclis'te faaliyete geçirebilmek ve kanunun güç ve kudretini kullanmak için, yüce Meclis'in ve milletin güvenini kazanmış olan insanların düşünce ve çabalarında ne derece kararlı olduklarını unutmuş gibi görünüyor.

İsmet Paşa'nın konuşması, bu yaygaraları susturdu. Bu konuyla ilgili görüşmelere son verildi. Paşalara verilen emir harfi harfine uygulattırıldı.

Hükümet Çatışmayı Açıktan ve Cepheden Kabul Etti

Meclis, gene görüşmelerine geçti. Söz konusu mesele Mübadele İmar ve İskan Bakanlığı'ndan soruldu.

Başbakan İsmet Paşa kürsüye çıkarak şu teklifte bulundu:

"Pek çok konuşmacının imar ve iskan işlerine değil, değişik vesilelerle çeşitli bakanlıklara ait işlere değindiklerini gördüm. Hatta bazı konuşmacılar, başbakanın, devletin iç ve dış siyaseti hakkında enine boyuna açıklama yapması isteğinde bulunmuşlardır. Bu isteklere memnun olarak tamamen katılıyorum. Mübadele bakanı, Meclis'in genel oyuyla başkan vekilliğine seçilmiştir. Fakat, bu nedenle soruşturmanın önem ve kapsamının hiçbir şekilde kesintiye uğramamasını teklif ederim. Ben uygun taktiği severim".

Bu şekilde, hükümet, *sahnenin perdesini kaldırdı* ve oyun hazırlığı yapanların oyunlarını uygulamalarını erteledi. Hükümet çatışmayı açıktan ve cepheden yapmayı kabul etmişti.

Efendiler, lehte ve aleyhte olmak üzere otuz kadar konuşmacı söz aldı. Adalet ve Eğitim bakanları da konuştular. Tartışmalar beş saat sonuçsuz bir şekilde devam etti. Soruşturma görüşmeleri ertesi güne kaydırıldı.

Ertesi gün öğleden sonra saat 2.30'da görüşmelere tekrar başlandı. Kürsüye ilk çıkan, İçişleri Bakanı ve Mübadele, İmar ve İskan Bakanlığı vekili Recep Bey oldu. Uzun açıklama ve konuşmalar yapıyordu. Muhalifler, yerlerinden Recep Bey'e sataşmalarda bulunuyorlardı.

Recep Bey, konuşmasının bir yerinde dedi ki:

"Bazı gazete ve kişiler diyorlar ki: Ankara'da bir hükümet varmış, Meclis'in bütün tatil zamanlarında, ülkeyi ne kadar kanunsuzluklar, ne kadar usulsüzlükler varsa, hep onlarla yönetiyormuş... Söylentilere göre, bazı arkadaşların bir takım gizli defterleri de varmış, orada bakanların yaptıkları kanunsuz işlemler kayıtlıymış... Bir gün gelecekmiş, Meclis toplanacak ve orada hükümeti hesaba çekeceklermiş... O zaman o gizli defterlerin içinde yazanlar milletin gözü önünde hükümetten sorulacakmış. İşte o gün gelmiştir! O defterlerde olanları milletin huzurunda ortaya döksünler!"

Feridun Fikri Bey, arkadaşları adına çoğul kullanarak cevap verdi, "Sırası geldiğinde dökeceğiz!"dedi.

Recep Bey karşılık verdi:

“Dökünüz efendim; bekliyoruz. Hükümet milletin huzurunda sorumluluğunun bilinciyle daima karşınızdadır” dedi ve şu sözleri ekledi: “Ülkenin gizli kapaklılığa, belirsizliğe ve kararsızlığa tahammülü yoktur. Eleştiri görevini açıktan yapmaksızın, ufukta birtakım şüphe bulutlarının her gün dolaştığını fısıldayarak, Türkiye cumhuriyetinin, bu taze vücudun içinde zararlı karışıklıklar varmış gibi göstermek, bu ülkeye ihanettir”, “Herkesin; köşede bucakta, koridorlarda, şurada burada belirsiz yanlış zanlarıyla düşünceleri karıştırmaktansa, herkese eşit olarak açık olan Meclis kürsüsünde gelip gerçekleri söylemesi gerekir. Gerçek söylenmez ve yine belirsiz telkinlere devam edilir ise, ülkenin geleceği ile güçlü ve samimi ilgileri olmadığına delil sayacağım. Ben şahsen böyle göreceğim ve zannederim millete böyle görecektir. Bu kürsüye davet ediyorum.... Ta ki millet bilsin, gerçek ne taraftadır; zan, kuruntu, suçlama ve iftira ne taraftadır”.

Recep Bey’den sonra, aleyhte konuşma yapan birtakım kimseler dinlendi. Onlara da Ticaret Bakanı Hasan Bey (Trabzon milletvekili) ve Millî Savunma Bakanı Kâzım Paşa cevap verdiler.

Aleyhte söz alanlar arasında Rauf Bey de vardı. Ona da söz sırası geldi.

Rauf Bey, İmar ve İskan Bakanlığı’na yöneltilen sorunun bütün hükümete yöneltilmesini doğru bulmamakla birlikte, başbakan paşanın bu hareketini civanmertçe buldu ve sözlerinin başında “Meclis bir kasıt karşısında bulunan hükümete saldırı vaziyeti almıştır” dedi.

Yunus Nadi Bey, “Anlamadık!” dedi. Rauf Bey açıklama yaptı, dedi ki: “Eleştiri yapanların, hükümete hitap ederken, kasıtlı bir iş yaptıklarını ve ona hücum ettiklerini görüyorum”.

Rauf Bey, konuşmacıların ağır kelimeler kullanmamalarını, hükümeti küçük düşürecek şekilde ifadelerde bulunulmaması gibi nasihat şeklinde ve yumuşak bir tavır ile Feridun Fikri Bey’in teklifine değinerek onu savundu. Dersim milletvekilinin teklifi, bir “parlamento anketi”idi. “Meclis araştırması” komisyonunun kurulmasının acilen karar altına alınması isteniyordu. Feridun Fikri Bey’in bu konuda bir önergesi ve bu önergedeki imzalar okunarak oya sunulması için de kendisiyle birlikte on altı arkadaşının başka bir önergesi daha vardı.

Rauf Bey dedi ki: “Araştırma komisyonu diye tercüme ettiğim bir komisyondan bahsedildi”. -Söz konusu eden Feridun Fikri Beydir.- Rauf Bey sözüne şöyle devam etti:

“....Bakanlar böyle bir komisyonun kabul edilmesini, bugüne kadar seçkin vatan ve millet duygusuna karşı bir leke, bir küçük görme olarak kabul ettiler”.

Yunus Nadi Bey, Rauf Bey’in sözünü kesti. “Biraz öyle!” dedi. Rauf Bey yeniden devam etti....” Hepimizin yanılmaz olmadığını kabul ederek belirtiyorum ve bunun gerekli olduğunu, (...) ben de ilgili olduğum için herkesten önce ben istiyorum” dedi.

Cumhuriyet Sözünü Söylemeye Rauf Bey’in Ağzı Varmıyordu

Rauf Bey konuşurken, Meclis’e karşı çok saygılı olduğunu göstermek için de vesile aramaya önem veriyordu. Bir bağlantı bularak dedi ki: “Bu yüce Meclis’in çıkarttığı kanunlara, bazı sıfatlar verilmiştir. ‘Koridor kanunları’ denilmiştir”.

Rauf Bey, yüce Meclis’e saygı istiyordu.

Rauf Bey, yüce Meclis’in Cumhuriyet’i ilan eden kanununa gösterdiği saygısız tavrın unutulduğunu zannetmiş olmalı!

Mazhar Müfit Bey (Denizli milletvekili) “Onu ilk önce saygıdeğer arkadaşınız Muhtar Beyefendi söylemiştir” dedi. Bu söz Rauf Bey’e konuşma yönünü değiştirtti. Fakat, Muhtar Bey alındı.

Saip Bey (Kozan) söze karıştı. Sonunda, başkanlık makamının işe karışıp ihtar etmesiyle Rauf Bey konuşmasına devam ettirildi.

Rauf Bey, döndü dolaştı, nihayet, prensip meselesine dayandı. “En belirgin özelliğimiz, mesleğimiz, kayıtsız şartsız millî egemenlik prensibidir” dedi.

Yunus Nadi Bey’in sesi duyuldu: “Cumhuriyet!... “

Rauf Bey cevap vermedi. Başladığı cümleyi şu şekilde tamamladı: “Millî egemenliğin ortaya çıktığı yegâne yer Büyük

Millet Meclisi’dir”.

“Cumhuriyet!” sesleri bütün Meclis salonunu doldurdu.

Ali Saip Bey (Kozan) “CumhuriyetL/’dedi.

Rauf Bey, Ali Saip Bey'le konuşmaya başladı. İhsan Bey söze karıştı, "Konuşmalarınız açık değildir Rauf Beyefendi!" dedi.

Rauf Bey: "Açıktır. Çok rica ederim İhsan Beyefendi".

İhsan Bey: "O kadar açık değildir. Uzun zamandan beri sizinle anlaşamadık!" Rauf Bey, İhsan Bey'in yüksek adalet hisleriyle dolu olduğundan, hakimlik yapmış olduğundan bahsederek ona dedi ki: "Suçsuzluk esastır. Aksini ispat etmedikçe, bir tarafı töhmet altında bulundurmak ve böyle ifade etmek doğru değildir". İhsan Bey cevap verdi: *"Gerçeği söylemeyen suçsuzdan şüphe etmekle hakim haklıdır"* dedi.

Rauf Bey'le İhsan Bey arasındaki bu tartışma biraz uzadı. Başkan araya girdi. Rauf Bey devam etti ve "Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda, bakanların görev ve yetkileri hakkında bir kanunun yapılması söz konusu idi. Bu yapıldı mı? Bunu sorarım" dedi.

Efendiler, kanunların Meclis tarafından yapılması normal olduğuna göre, Rauf Bey, hükümetten değil, kendisinin de üye olarak içinde bulunduğu Meclise soru yöneltiyordu.

Rauf Bey, Danıştay teşkilatına değindikten sonra, "Eşkıyalığın önlenmesi kanunu uygulanmış mıdır? Köy kanunu uygulanmış mıdır?" şeklinde İçişleri Bakanlığı'ndan başlayarak, Bayındırlık, Ticaret, Ziraat, Millî Savunma, Adalet, Eğitim bakanlarına çeşitli sorular sordu. Bütün bu sorularla, Rauf Bey'in millet ve ordunun dikkatini çekmek istediği anlaşılıyordu. Mesela, Karadere ormanları hakkında bir işlem yapıldığını basında görmüş, o iş nasıl olmuş? Ve "Fedakar ve kahraman ordumuzun, Kurtuluş Savaşının ardından, savaş durumundan barış durumuna geçişinde büyük bir düzen ve olgunluk gösterdiğini duyduk ve övündük. Fakat, ondan sonra barınma ve beslenme açısından durumun aynı şekilde kuvvetli olduğunu kabul edebilir miyiz? Bu konularda bizi aydınlatmanızı rica ederiz" dedi.

Rauf Bey'in bu sorusunun ortak bir soru olduğu kendi ifadesinden anlaşılıyor, "Rica ederiz!" diyor. Gerçekten de, bu sorunun, o güne kadar, orduların başında bulunan iki ordu müfettişinin de katılımıyla hazırlanmış olduğuna hükmetmemek için bir sebep yoktur.

Rauf Bey, adalet teşkilatındaki değişiklikten dolayı, gerçekleştirilen uygulamanın, adaleti sağlama yolunda en uygun yöntem olup olmadığını öğrenmek istiyordu.

Eğitim Bakanlığından da, ilköğretim süresinin kanuna aykırı olarak neden kısaltıldığının açıklanmasını istedi.

Rauf Bey, İstanbul valisinin gece manevrasından, İstanbul'un belediye ile yönetilmesinin halkın haklarına saldırı olduğundan da bahsettikten sonra;

Eğitim Bakanı Vasıf Bey ile basın arasında gerçekleşen bir olaydan ve bu vesile ile öğretmenlerden bahsederek dedi ki: "Öğretmen ordusunun, aydın ordusunun şu ya da bu tarafi tercih eder, destekler şekilde yayın yapmaları doğru mudur?"

Rauf Bey, bunun doğru olmadığını söyleyerek konuşmasını şu cümle ile bitirdi: *"Allah vatanımı, milletimi ve hepimizi korusun!"*

Bu cümle alkışlarla karşılandıktan sonra, İçişleri bakanı kürsüye çıktı. Gümüşhane milletvekili Zeki Bey ondan önce konuşması gerektiğini ileri sürdü. Vehbi Bey, "Efendim, bu mesele bakanların Meclisi sorguya çekmesi şekline büründü" dedi. Başkanlık, bakanların söz hakkına dair iç tüzüğü hatırlattı. Recep Bey de çok geniş bir soru yağmuru altında kalan bakanların, tüzükle belirlenmiş olan söz haklarına izin verilmediği takdirde gerçeğin ortaya çıkmasına yardım edilmemiş olacağını söyledikten sonra, yöneltilen sorulardan kendisine ait olanlara teker teker cevap verdi. Konuşması sırasında, Rauf Bey'in kürsüye nasihat vermek üzere çıktığına işaret ederek, Bu Meclis, hiçbir zaman büyük bir sessizlikle hareket etmeye mecbur ne bir okul, ne de bir fen akademisidir" dedi. Rauf Bey'in kürsüde bugün de açık olmadığına, anket ismini belirtmeyerek Feridun Fikri Bey'in bir yıllık çalışmaya ait ve üç bakanlığı kapsayan anlamsız, haksız, mantıksız ve kanunsuz ve hükümet dengelerini yıkan bir şekildeki "parlamento anketi" teklifi istediğine herkesin dikkatini çekti. Feridun Fikri Bey -yerinden- Recep Bey'in "Mantıksızdır" demesine itiraz etti. Bu sözü geri almasını istedi. Recep Bey, "Geriye almıyorum efendim; mantıksızdır, gerçek olduğu gibi söylenir!" dedi. Feridun Fikri Bey'in "Mantıksız sözünü kabul etmiyorum" sözüne Recep Bey cevap verdi: "Feridun Fikri Bey!" dedi, "Siz daha ağır şeyleri kabul etmeye hazırsınız".

Daha ağır şeyler Adalet Bakanı Necati Bey tarafından söylenmiş... Feridun Fikri Bey, " Adalet bakanı sözlerini geri aldılar" dedi. Necati Bey, yerinden fırlayarak "Sözlerimi geri almadım..." dedi. Biraz gürültü oldu. Sonunda başkan, "Rica ederim, gürültüyü keselim!" dedi. Recep Bey devam ettiği

açıklamalarında "...Pek çok kişide defterler varmış demiştim. Şimdi Rauf Bey'in sözlerine göre, hazırlanmış sorulardan on-on beş tanesinin silinmesi fırsatını bulacağız. İşte efendiler" dedi, "defterlerin yavaş yavaş ilk sayfaları ortaya çıkmaya başlıyor".

Recep Bey, Rauf Bey'in konuşmasında kullandığı "taktik"e değinerek dedi ki: "Rauf Bey hem bütün bu soruları soruyorlar, hem de 'Asla bir sorumluluk ya da düşürmek gibi bir şeyi hedeflemiyorum' diyorlar. Bir gensoru günü, milletin kürsüsüne çıkan bir kişi, ya lehte veya aleyhtedir. Lehte ise hükümetin durmasını ister. Aleyhte ise düşmesini ister ve bunu açıkça söylemek gerekir. Yoksa Rauf Beyefendi'nin sözleri boş laflardan ibarettir".

Recep Bey'in bu cümlesi, Rauf Bey'le aralarında kısa bir atışmaya sebep oldu; "Fakat saldırıyorsunuz", "Siz de karışıyorsunuz..." gibi sözler sarfedildi. Sonunda Recep Bey, konuşmasına devam ederek dedi ki: "Saygıdeğer efendiler, birtakım sorular soruyorlar... Ahmet gelmiş midir? Kanun uygulanmış mıdır?

"Türkiye Büyük Millet Meclisi kürsüsü -böyle soruşturmalar yapılırken- hedefsiz olarak sorulacak veya söylenecek şeylere ait bir makam olamaz". Buraya çıkıyorlar, söylüyorlar, söylüyorlar, sonuçta söylüyorum söylüyorum ama bir şey yoktur diyorlar. Böyle olunca boştur ve faydasızdır. Durumun tarifi budur". Recep Bey sözlerine şu şekilde devam etti: "Çok dikkat ettim, Rauf Bey buraya çıktılar, yeri geldi, gerekti, başka bir tarif yaptılar, cumhuriyet kelimesini ağızlarına almadılar", "Saygıdeğer arkadaşlar!" dedi, "Şaka yapmıyoruz. Büyük bir inkılaptan çıktık, aydınlık bir geleceğe gidiyoruz. Bütün hükümleri, bütün şartları ve bütün açıklığıyla bir hedefe doğru yürüyoruz". Rauf Bey de "Nedir bu küskünlük ki, sırası gelmiş ve arkadaşlar bir vesileyle fırsat vermişken, bu kutsal ismi ağızlarına almamakta inat ve ısrar etmişlerdir", "Fakat dikkat çekicidir, bu kişi, İstanbul'da kıyametleri kopardı", "Elinden gelen bütün gücü harcadı" ve "Huzurunuza çıktığı zaman, hepsinden geri adım attı ve yemin ederek dedi ki, 'Ben cumhuriyetçiyim'. Bugün kendisinden şüphe ediyorum.

"Bu düşüncenin yanlış olduğuna ikna etmeyi kendileri için bir mesele sayarlarsa, çıksınlar, kürsüden veya başka bir yerden söylesinler ki, böyle bir endişeye gerek yoktur. Aksi takdirde, Rauf Bey'in cumhuriyete olan bağlılığından şüphem vardır ve bu şüphem devam edecektir. Gerçek budur".

Recep Bey açıklamalarını bitirirken, "Saygıdeğer arkadaşlar!" dedi, "Bugüne kadar boğazımıza kadar kan içinde yoğrularak bu davayı, bu kutsal vatanın kesin olarak yükselişini sağlayacak olan bu davayı bugünkü duruma kadar getirdik. Bugünden sonra en büyük hata, endişeler, şüpheler ve belirsizliklerdir. Bunların nereye vardıklarını kimse bilemez".

Recep Bey kürsüden inerken, başkanlık makamı, isteği üzerine kendisini savunmak üzere Rauf Bey'e söz verdi.

Rauf Bey "Sizin her vakit ve her endişe ettiğiniz zaman, ben yeniden yemin etmek zorunda mıyım?" dedi. "Mecbursun" sesleri yükseldi. Rauf Bey bu seslere "Hayır efendiler, kimsenin kimseden şüphe etmeye hakkı yoktur!" cümlesiyle cevap verdi.

Buna, Afyon Milletvekili Ali Bey, yerinden karşılık verdi, "O zaman sen de bu toprakta oturamazsın. Ecdadının, dedenin, babanın geldiği yere gidersin. Bu toprak bunu istiyor" dedi.

Bunun üzerine, Rauf Bey karşı olduğu konuyu açıklayıcı bir konuşma yaparak dedi ki:

"Kayıtsız şartsız millî egemenliğe dayalı bir yönetimi, demokrasi denilen halkın idaresi prensiplerini kurmak için ve bu prensipler üzerine milletten vekalet aldık"; "Birtakım arkadaşlarımız, milletin bu hakkını Meclis'ten alıp şu veya bu makama, Meclis'i kapatma ve kanunları reddetme hakkını verme eğilimini gösterdiler. İşte ben buna karşıyım".

Recep Bey, bu sözlere cevap verdi ve açıkladı ki, Rauf Bey itiraz ve muhalefet ettiği zaman henüz Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ve böyle birtakım hakların kimseye verilmesi veya verilmemesi söz konusu dahi değildi. Bu konulardan ancak aylar sonra bahsedildi. Recep Bey "Efendiler, *bunlar demogojidir"* dedi.

Rauf Bey, muhalefet sebebini iyi anlatabilmek için, şöyle bir açıklama yapmaya gerek duydu; dedi ki: "Efendiler, değil halifeci veya sultancı, bu makamın haklarını alma eğiliminde olan herhangi bir makamın karşısındayım"

Rauf Bey, halifeci ve sultancı olmadığını söylerken cumhurbaşkanlığı makamının, cumhurbaşkanının aleyhinde olduğunu açıklayıp ilan ediyordu. Daha önce, yeri gelmişken söylediğim üzere, Rauf Bey, "Türkiye Büyük Millet Meclisi" hükümeti şeklinde ısrarcı idi. İsim değişikliğiyle, yani cum-

huriyet unvanı alınmış olmakla birlikte yönetimin o içeriğinin korunmasını sağlamak istiyordu.

Ne için? Çünkü; cumhurbaşkanlığı makamı, hilafet ve saltanat makamlarının haklarını almak eğilimindeymiş...

Efendiler, görüş diye ortaya atılan bu sözler, Recep Bey'in dediği gibi "boş sözler" değil de nedir? Bu gibi sözlerle kurulan mantık "demogoji" değil de nedir?

Bu görüşün ve bu mantığın anlam ve içeriğini, Recep Bey'in bugünkü gayret ve çalışmaları çok güzel göstermektedir. *Fakat, biz bunu anlamak için, bugüne kadar bekleme gafletinde kalamazdık. Bundan dolayı bizi mazur görsünler.*

Meclis'te Yürütülen Görüşmelerin Muhalif Basındaki Yansımaları

Efendiler, gensoru bugün de sonuçlanmadı. Görüşmeler ertesi güne ertelendi. 8 Kasım günü gerçekleşecek görüşmeleri beklerken, biraz da o günlerdeki yayınları gözden geçirelim.

Vatan Gazetesi'nin 5 Kasım 1340-1924 tarihli nüshasındaki, başmakalede, hükümeti eleştirenlerle karşı cephe oluşturanlar övülürken hükümet taraftarları suçlanmaktadır. Başyazar, "Henüz ağzını açmayan, tenkitçi adaylarına karşı, her gün kulaktan kulağa saldırgan bir söz fısıldanıyor. Hükümetçi gruba mensup kime rastlarsanız, o günün günlük gizli emirlerinde mevcut sözleri aynen işitirsiniz" dedikten sonra, sözlerini desteklemek için bir takım örnekler sıralıyor ve: "Körükörüne emre uymayan, gerçeği gören ve söylemek isteyen kimseleri, baştan susturmak için her araca başvuruyorlar" ve "Keyfî irade, normal şartların ve istikrarın üstünde hakim olma durumunu koruyacaktır" diyor.

Efendiler, yazar "günlük gizli emir" ve "keyfî irade" tabirleriyle millete neyi haber vermek istiyordu? Günlük gizli emirler veren, keyfi iradesini hakim kılan kimdi? Bu suçlayıcı tabirleri kullanan makale sahibi, en sonunda bize, "İki tarafı, tarafsız bir şekilde, bir hakem olarak çağırıp dinlemek, cumhurbaşkanının en hassas ve önemli görevidir" öğüdünü veriyor. Bu

görevin hemen yapılmasını istiyor ve çünkü "Yarın çok geç olabilir!" diye tehdit ediyor.

Bir gün sonra, benim yılbaşı konuşmamdan bahseden aynı yazar, "Eleştiri eğilimi gösteren en bağımsız düşünceli vatandaşları zaman zaman susturmaya çalışan tekelci bir siyasi sistem, ilerleme ve gelişme için kahredici bir cehennem makamıdır." cümlesiyle, izlediğimiz sistem hakkında pek haksız ve insafsız bir iftirada bulunuyor ve "Kötü gidişin belirli bir noktada durdurulması, yeni bir çığır açılması gerekir" diyerek, bize, yeniden görevimizi hatırlatıyordu.

Vatan yazarı, bir gün sonra yazdığı "Sokaktaki adam" başlıklı başmakalesini "İnşaallah iyi olur demekten başka yapacak şey kalmamış gibi görünüyor" cümlesiyle bitiriyordu.

8 Kasım 1340-1924 tarihli Vatan Gazetesi'nde yayınlanan bir Ankara telgrafında "Meclis, yüksek konumda bulunanların onayı olmaksızın kabineyi düşüremeyecektir" şeklinde, büyük harflerle yazılmış izlenimler ve "Rauf Bey, dünkü konuşmasında, gensoru haricinde önemsiz şeylerden bahsetmekte, gensoru taraftarlarının konumunu ve gensoru davasını zaafa uğrattığı söylenmektedir". gibi haberler vardır.

Vatan Gazetesi'nin, gensoru davasını izlemek için özel olarak gönderdiği muhabiri, izlenimlerinde pek isabet edemiyorsa da, gensoru davasının zayıflama sebepleri hakkında verdiği haberlerde aldanmış görünmüyordu.

Efendiler, *Tevhid-i Efkâr'ın* başyazarı da, bir sürü başmakalelerle muhalefeti destekleyip cesaretlendiriyor ve kendini savunan hükümetin ve hükümeti destekleyen milletvekillerinin kendilerini savunmalarını ve konuşmalarını dahi istemiyordu. Bu başyazar diyordu ki:

"Mecliste, hükümeti destekleyen milletvekilleri, böyle her önemli işi gürültüye boğma eğlencesine devam ederek eleştirenleri susturdukça, İsmet Paşa hükümeti hiç şüphesiz güvenoyu alacaktır. Fakat bu güvenoyunun gerçek yüzü, bir sandığın içine fazla sayıda beyaz kağıt atılmış olmasından ibaret kalacaktır".

Bu safsatalar üzerinde durmaya gerek yoktur. Biraz da *Tanin* gazetesine bakalım. *Tanin*'in, "Siyasi mayalanmalar" başlıklı başmakalesinde "Millî mücadelede büyük hizmetleriyle sivrilmiş saygıdeğer ve güvenilir bazı simalar arasında ortak bir hareketin başladığı" haber alındığından ve "Halk

Partisiyle ve hükümetle samimi ilişkileri olan basının" "bu haberleri pek hoş olmayan bir şekilde karşılamalarından ve yorumlamalarından" ve "daha şimdiden bağımsız bir partiyi gözden düşürecek şekilde yorumlar yapmaya kalkışmalarından" bahsedilmektedir. Makalede, program meselesine değinilerek, Halk Partisi'nin programının olmadığına işaret edildikten sonra "Biz Halk Partisi'nden memnun değiliz. Fakat, Halk Partisi'nin prensipleri adına söylenen ve yapılan işlere tamamen taraftarız" deniliyor ve Halk Partisi prensiplerinden ne anlaşıldığı sorgulanarak "Fakat, acaba gerçekte de böyle midir?" sorusu ortaya atılıyor. Yazar, bu soruya olumsuz cevap veriyor ve "Karşımızda böyle yeni bir parti ve reform görmeyi gönlümüz istediği için, Halk Partisi'ni bu belirttiğimiz şekilde hayal ediyoruz" diyor. Yazar ondan sonra da şunları söylüyor: "Halk Partisi'nin sözleri ve programı başkadır, izlediği yol başkadır".

Bu değerlendirmelerin sahibi, birinci cümlesiyle kastediyorsa ki, Halk Partisi, cumhuriyet ilan edeceğini, hilafeti kaldıracağını programına yazıp ilan etmedi ve söylemedi, fakat uygulamada gerçekleştirdi, doğrudur. Ancak, ikinci cümle ile Halk Partisi'ne yönelik suçlaması doğru değildir.

Makale sahibi, muhalif kişilerin iktidara gelmek istemelerinin haklı olduğunu ispat etmek için, kullandığı pek çok söze şunu da ekliyor: "Vatan düşüncesiyle hareket etmek, -Allah tarafından- yalnız iktidardaki kişilerin tekeline hak olarak verilmiş bir fazilettir"

Tanin başyazarı 4 Kasım 1340-1924 tarihinde yazdığı "Ordu ve siyaset" başlıklı bir başmakalede şu değerlendirmeleri yapıyor:

"Devletin yönetim şekli cumhuriyettir. Fakat, devletin yalnız adını değiştirmek hiçbir fayda sağlamaz. Asıl değiştirilmesi gereken nokta işin ruhudur, prensipleridir. Bugün Birleşik Amerika istisna edilirse Amerika'da yirmi kadar devlet vardır ki, hepsinin ismi de cumhuriyettir. Hatta, tamamen zencilerden oluşmakta olan Haiti bile bir cumhuriyet idi. Fakat buralarda cumhuriyetin mutlak yönetimden farkı pek azdır. Hükümdarlığı soydan gelen biri yerine, zorla cumhurbaşkanı olmuş bir zorba görürüz. İşte bu kadar! Cumhurbaşkanı adını taşıyan zorba, devleti canının istediği gibi yönetir. Bir kral gibi keyfine ve isteğine göre olan kanundan başka kanun tanımaz".

Tanin başyazarı, bu Amerika cumhuriyetlerinden Şili'yi hariç tutarak diğerleri için diyor ki:

“Bugün hiçbirisi, gerçek cumhuriyet ismini taşımaya layık değildir. Çünkü demokrasiye... dayanmıyorlar”; “Cumhuriyet adı altındaki mutlakıyetçi devletlerin varlıklarını sürdürmesi, askerî önderler yüzündendir”.

Burada bir an durmak isterim. Efendiler, bu makale, milletvekili olan komutanların milletvekilliğinden istifaları üzerine ve o münasebetle yazılıyor. Fakat, öyle bir zamanda yazılıyor ki, ordularımızın müfettişleri, ordularını bırakıp hükümeti düşürmek için Meclise gelmişler ve bu yazar, onların iktidara gelmek istemelerinin meşru olduğunu ispat etmek için, daha bir gün önce sütunlar dolusu yazı yazmıştır. Cumhuriyet’in mutlakiyetçi yönetimlerden farksız olabileceğine örnekler getiren ve bunun sebebinin demokrasiye dayanmamak olduğunu söyleyen yazar, “hükümet partisinin demokratlığı dudaklarındadır” diyen şahıstır. Bunun böyle olması “askerî önderler yüzündendir” diyen şahıs, Türkiye cumhurbaşkanının da askerî önderlerden olduğunu bilen şahıstır. Bu şahıstır ki, askerî önderlerden filan ve falanları, askerî önderlerden olan Türk cumhurbaşkanı ve askerî önderlerden olan Türk başbakanı ile karşı karşıya cephe aldırmak için ateşli bir şekilde çalışıyor ve sonra sevmediği tarafın yıkılmasını millete gerekli gösterebilmek için, güya incelenmeye ve ibret almaya değer örnekler gösteriyor ve “Hangi general emrine daha çok isyancı toplayabilirse, cumhurbaşkanlığına o geçer” ve “Ordu komutanları, eşkıya önderleri birbirileriyle çarpışarak, cumhurbaşkanlığı makamını zorla işgal ediyorlar”diyor.

Efendiler, bu ve buna benzer sözlerin ne amaçla ve ne gibi duygularla yazıldığını farketmemek ve bu gibi yayınların Meclis üyeleri arasında ve kamuoyunda bırakacağı kötü ve zararlı etkileri anlamamak mümkün değildi. Gerçekten de, bu bozguncu etkiler fiili yankılarını göstermiştir.

Refet, Kâzım Karabekir ve Ali Fuat Paşaların, Millî Savunma komisyonuna seçilmemiş olmalarından üzülmüş olan aynı cumhuriyetçi yazar, bu defa da, ordu komutanlarının orduları etkileyebilecek bir heyete seçilmemiş olmasını iyi karşılamıyor. Bu noktada, çok sevdiğini anlatmak istediği demokrasiye uygun davranmaktan bile vazgeçiyor. Bu düşünceleri içeren cümleleri hep birlikte değerlendirelim.

“Siyasiyâf”başlığı altında yazılmış yazılar arasında “Millî Savunma komisyonu, Millet Meclisi’nin hemen hemen en az siyasi olan, hatta siyasetle

hiç ilgisi olmayan bir çalışma alanıdır" cümlesi okunur. Yazar, bu cümle ile "Mecliste bulunan ordu müfettişlerinin, siyasetle ilgisi olmayan bir sahada çalışmalarına neden izin verilmedi?" demek istiyor. Buna şu şekilde cevap vermek mümkündür: Çünkü, gerçekten Millî Savunma komisyonu siyasetle ilgisi bulunmaması gereken bir çalışma alanı ise, oraya sırf siyasetle uğraşmak üzere Meclise gelmiş olanları almakta sakınca olduğu için!

Yazar, bu cümleden sonra devam ederek diyor ki:

"Burada, vatanın bağımsızlığını ve namusunu savunacak orduyu yönetmeye, daha düzenli ve mükemmel bir duruma getirmeye ve geliştirmeye hizmet edecek kanunlar hazırlanacaktır. Politik ihtiraslara kendilerini kaptırmayıp da, yalnız vatanı düşünenler için bu görevin, askerî komutanlar arasında en güçlü kişilere verilmesi bir vatanseverlik borcudur".

Bu cümleler üzerinde de biraz duracağım.

Ordunun yönetilmesi, daha düzenli ve mükemmel bir hâle getirilmesi meselesi çok önemlidir. Bu konuda görevli olup da meşgul olan makam "Genelkurmay"dır. Bu makamda ise, yazarın da dediği gibi en seçkin askerî komutanlarımız bulunmaktadır. Ordunun yönetimi, geliştirilip mükemmel bir hâle getirilmesi işlerini üstlenmiş olan bu büyük kurmay heyet, bu konularda gerek gördükçe hükümete tekliflerde bulunur.

Genelkurmayın ve hükümette bulunan millî savunmanın enine boyuna düşünüp belirledikleri konular, her yıl toplanan "Yüksek Askerî Şura" tarafından görüşülür. Yüksek Askerî Şura'yı, Genelkurmay başkanı, Savunma ve Deniz Bakanları ile ordu müfettişleri oluşturur. Yüksek Askerî Şura'nın incelemesinden geçen ve uygulanması uygun görülen konulardan gerekenler hükümete teklif edilir. Bu tekliflerin uygulanması için kanunlaşması gerekenler varsa, işte onlar Meclise sunulur. Mecliste usulen Millî Savunma komisyonundan ve ilgiliyse başka komisyonlardan da geçtikten sonra, Meclis genel kurulunda görüşülür ve kanunlaştırılır.

Millî Savunma komisyonundakilerin askerlikten anlaması gerekir. Fakat, yalnız askerlikten anlaması yeterli değildir. Devletin maliyesinden, siyasetinden ve daha pek çok şeylerden de anlaması gerekir. Yalnız askerlikten anlama, orduya ait kanun teklifleri hazırlamak için yeterli gelseydi, Genelkurmay başkanlığının belirleyip Yüksek Askerî Şura'nın da onaylamasından sonra ayrıca bir komisyonda veya komisyonlarda

incelemeye ihtiyaç kalmazdı. Çünkü, politikayla uğraşan kişiler, askerlikten gelmiş olsalar dahi, hayatını, bilim ve teknolojiyi, günlük askerî gelişmeleri takip edip uygulamakla geçirmiş olan kimselerden daha uzman ve yetkili olamazlar.

Ordunun yönetiminin geliştirilip mükemmelleştirilmesi için pek yerinde görüş ve düşüncelere sahip olduğunu zanneden ve Yüksek Askerî Şura'da kanunen üye olarak bulunan ordu müfettişleri için en uygun çalışma alanı ordularının başında ve Yüksek Askerî Şura içindeki konumları idi. [Ciddiyet isteyen bu konumun kıymet ve önemini kavrayamayıp, hükümeti, Millî Savunma Bakanlığını, Genelkurmayı beğenmeyip, onları kendi askerî düşünce ve değerlendirmelerini anlamaktan uzak görerek, siyasi alanda çalışmayı tercih eden komutanların, Millî Savunma komisyonuna girmeye çalışmaları, onların orduya yönelik ve hükümetten Meclise gönderilen her türlü teklifin sonuçlanmasını zorlaştırmaları ve bunları fırsat sayarak hükümeti düşürmek ve Genelkurmay başkanını değiştirmek gibi kötü heveslerini tatmin etmek amacına yönelik olabilir]. *Tanin* başyazarının da bu noktadaki amacının başka bir şey olduğunu düşünmek gereksizdir.

Amacının gerçekleşmemesinden "üzülüp ümitsizlik duyan" yazar, "eski Atina cumhuriyetinde demokrasi prensiplerine o kadar bağlı idiler ki, yönetim birimlerinin hiç birinde bilgi ve uzmanlık itibariyle bile bir üstünlük kuralı kabul edememişlerdi." ve demokrasideki bu aşırılığa rağmen "Atina demokrasisinde generaller bu yöntemin dışında idiler" diyor.

Halk Partisi'nin demokratlığı dudaklarında olduğundan cumhuriyetin mutlakiyetten farksız olduğunu millete anlatmaya çalışan bir şahsın bu safsatasının henüz okunmakta olduğu günlerde, iktidara geçirme gayretinde olduğu generallerin, demokrasiden dahi hariç tutulmalarının doğru olabileceği düşüncesini ileri sürmesi, zannederim, dürüst insanlardan doğabilecek hareketlerden değildir.

Efendiler, kin ve ihtiras bir insanın düşüncesini ve vicdanını kararttığı zaman nasıl konuşur, buna bir örnek ister misiniz?

İşte buyurunuz, aynı yazarın şu sözlerini dinleyiniz: "Halk Partisi'nin, İsmet Paşa hükümetinin ülkeye sunduğu çirkin çehre! Şahsi hırs peşinde bu kadar esir olan önderler, millî bir parti kurma, milleti temsil etme iddiasına kalkamazlar."

“Gelecek ümidi ile kaynayıp coşan gençler taze ve temiz canlarını feda ettiler: Ülkeyi kurtarmak için! Ülkeyi kendilerinden ve hırslarından başka bir şey düşünmeyen politikacıların elinde oyuncak yapmak için değil.”

Gerçeğin tam zıddını ifade eden bu demogoji ve safsata sahibi, bizim kurduğumuz partiyi ve bizim hükümeti kurmakla görevlendirdiğimiz İsmet Paşa’nın ve hükümetinin çehresini çirkin görüyor ve gösteriyor.

Efendiler, bizim çehremiz her zaman temiz ve pak idi. Daima da temiz ve pak kalacaktır. Çehresi çirkin, vicdanı çirkinliklerle dolu olanlar, bizim vatansever, vicdanlı ve namuslu hareketlerimizi kendi bayağı ve ihtirasları yüzünden çirkin göstermeye çalışanlardır.

Meclis’te Gensorunun Son Günü

Efendiler, 8 Kasım günü Meclis’te gensoru görüşmelerine devam edildi.

Feridun Fikri Bey’in, parlamento anketinin kabul edilmesi hakkındaki uzun konuşması, muhalif konuşmacıların sözleri ile karışarak uzun süre devam etti. Ondan sonra, Yunus Nadi Bey kürsüye çıkarak “Efendiler!” dedi, “Ülkenin rejimi söz konusudur. Cumhuriyet söz konusudur. Her şeyden önce bu meseleyi görüşmek gerekir”. Yunus Nadi Bey, Rauf Bey’in bir gün önceki konuşmasına değinerek, millî egemenlik mi Cumhuriyetin gelişmişidir, cumhuriyet mi “Millî egemenliğin gelişmişidir?” gibi bir teorinin tartışma konusu olmasına gerek olmadığını açıkladı.

Rauf Bey’in, “Değil halifenin, sultanın, bu makamın haklarını alma eğiliminde olan herhangi bir makamın dahi aleyhindeyim şeklindeki sözlerini Yunus Nadi Bey şu şekilde açıkladı:

“Bu makamın Rauf Bey’ce hakları vardır, ifade açıktır, saklı hakları vardır. Sakın kimse almasın. Günün birinde belki lazım olacaktır.”; “Hâlbuki anayasa çıkmıştır. Bütün makamlar belirlenmiştir. Bütün durumlar kanun şekline konulmuştur. Hâlâ efsaneden, safsatadan bahsediyor”.

Yunus Nadi Bey bundan sonra şu sözleri söyledi: “...Cumhuriyeti beğenmeyen adamlar vardır. İtiraf etmedikleri şeyi düşüncelerinde besleyen yaratıklar vardır ve içimizdedirler”; “...Öyle adamların kafası ezilir, efendiler!”

Yunus Nadi Bey, Rauf Bey ve arkadaşlarının gürültülü tavırlarından, müfettiş paşaların istifalarından ve Meclis'in içinde oyun oynanamayacağından bahsettikten sonra dedi ki:

Özel ve gizli oluşumlarla bazı amaçları elde ederiz düşüncesinde bulunmak ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin sandalyelerinde oturarak bu şekilde davranmak saygısızlıktır. Kabul edemeyiz efendim!"

Yunus Nadi Bey, Refet Paşa'dan bahsederek şu konuşmayı yaptı:

"Refet Paşa Hazretleri, bildiğiniz gibi, altı-yedi ay önce tantanalı ve anlamsız bazı ilan ve demeçlerle milletvekilliğinden istifa etmişlerdir. Garip bir olaydır. Gerekçe olarak eklemişlerdir ki, milletvekilliğinden istifa sebebi, karanlık odada, arkadaşları arasında bir millî yemin mi ne, bir şey varmış. Orada toplanan arkadaşları işbaşına getirecekmiş. Efendim, bu işi çok merak ettim".

Afyon milletvekili Ali Bey yerinden söze karıştı ve "Yani generaller hükümeti" dedi. Yunus Nadi Bey, "Çok merak ettim bu işi!" diyerek sözüne devam etti ve dedi ki:

"Anayasa vardır. Cumhuriyet kurulmuştur. Hükümetin nasıl kurulacağı orada yazılıdır. Bütün bunları idare eden bir Türkiye Büyük Millet Meclisi vardır. Hayır, bunlar yeterli değildir; Refet Paşa milletvekilliğinden istifa etsin, gitsin hükümet kursun, yandaş toplasın, nasıl düşüncedir bu?"

"...Efendim, dağ başında mıyız? Demirci Efe'yi alıp gelip de hükümet mi kuracaktı? Meclis yok mudur? Anayasa yok mudur? Bu ne mantıksız harekettir".

Refet Paşa, Yunus Nadi Bey'e cevap vermek üzere kürsüye çıktı. Kendisini savunmaya çalışırken, Rauf Bey'le aralarında var olan fikir birliğinden ve Rauf Bey'in söylediği her şeyin kendisi adına da kaydedilmesi gerektiğinden bahsettikten sonra "İki asker milletvekilinin Meclis'e dönmesini istemişsem, acaba Çin'deki gibi bir cumhuriyet mi kurmak istemiş olurum?" dedi. Refet Paşa'nın konuşmasına pek çok kişi oturdukları yerden kısa cevaplar vermeye başladılar. Adeta atışma şeklini alan bir diyalog gerçekleşti. Sonunda kürsüye başka bir muhalif konuşmacı geldi. Ondan sonra kürsüye gelen Mahmut Esat Bey (İzmir) "....Günlerden beri devam eden tartışmalara ve henüz sonuçlanmayan görüşmelere ne inkılabın ne de

milletin tahammülü vardır" dedikten sonra anlaşıldı ki, durum "inkılap adına inkılabı ileri götürmek adına hükümet düşürmekten" ibaret değildir.

Mahmut Esat Bey, her şeyden önce izlenecek yolları belirlemek gerektiğini ve o takdirde daha samimi ve daha kesin bir şekilde yürünebileceğini söyledi ve Rauf Bey'in teorisine değinerek, şu değerlendirmede bulundu:

"Millî egemenlik başka bir meseledir. Cumhuriyet, meşrutiyet, mutlakiyet, baskı yönetimi daha başka meselelerdir. Bir kısmı devlet yönetim şeklidir. Diğeri milletin iradesinin yerine getirilip uygulanışıdır. Bu dört şekil içinde, millî egemenliğin değişik şekilde uygulandığını görmekteyiz. Hatta baskı rejiminde bile bir parça bulunmaktadır. Meşrutiyette biraz daha fazla, cumhuriyette daha fazla. Bu nedenle, bu açıdan iki şeyi birbirine karıştırmamak gerekir. Millî egemenlik cumhuriyetin gelişmiş şekli demek değildir. Çünkü, millî egemenlik yönetim şekli değildir. Ruh ve prensip meselesidir".

Mahmut Esat Bey, Rauf Bey'in görüş diye ortaya attığı sözler üzerinde gereği kadar durduktan sonra "Türk inkılabı yükseliyor."; "Ancak bu inkılabı hızla, milletçe beklenen hedefine ulaştırmak için, bir an önce gerçek durumun ortaya çıkması lazımdır. Türk milleti, ortada, demokrasi adına çekilmiş bir kılıç gibi bunu beklemektedir. "Sözleriyle konuşmasına son verdi.

Bundan sonra, Adalet Bakanı Necati ve Eğitim Bakanı Vasıf Beyler, muhalif konuşmacıların sorularına uzun konuşmalarda bulunarak cevap verdiler.

Rıza Nur Bey'in Arnavutları Türklük Aleyhine Kışkırtanlardan Biri Olduğu Ortaya Çıktı

Maliye Bakanı Mustafa Abdulhalik Bey, açıklamalarına başlamadan önce, Rıza Nur Bey'den, tutanaktaki sözlerinden bazılarını açıklamasını istedi. Rıza Nur Bey, Yanyalıların Türklüğünü şüpheli gösterecek şekilde ifadelerde bulunmuştu. Abdulhalik Bey, Rıza Nur Bey'in kuruntusunu şu şekilde düzeltti: "Doktor bey, altı yüz yıl Arnavutluk'un bir kısmını oluşturan Yanya'ya giden atalarımızın orada bıraktıkları nesli başka bir töhmet altında bırakıyor. Hem kim? Ne yazık, bunu yapan öyle saygıdeğer bir arkadaşım ki, altı yıldan beri koyu bir milliyetçi olmuştur. Daha önce değildi. Kendileri

daha iyi bilirler. Ben, o Yanyalı dedikleri adam, Türklük için mücadele ederken, kendileri aksine 'Türklük aleyhine' isyana kışkırtmışlardır.

Gerçekten de, Rıza Nur Bey'in siyasi hayatında bir çok mücadelelere katıldığı biliniyordu. Bu katıldığı mücadeleler, milliyetçi olarak Büyük Millet Meclisi döneminde ona hizmet ve çalışma alanı gösterilmesine engel olarak görülmemişti. Fakat, Türklerin Rumeli'den çıkarılması gibi her Türk'ün kalbinde sonsuz ve acı bir hicran yaşatan büyük felaket olayında aşırı milliyetçi Rıza Nur Bey'in Arnavut isyancılarla birlikte, Türklerin aleyhinde çalıştığını bilmiyorduk. Bunu öğrendiğimizde, Büyük Millet Meclisi'ni, büyük bir hayret ve dehşet kapladı.

Bu konudan sonra maliye bakanı diğer açıklamalarını yaptı. Onu Ziraat Bakanı Şükrü Kaya Bey izledi. Şükrü Kaya Bey, özellikle Ziraat bakanını eleştiren bir muhalife cevap verdi ve ziraat işlerinin güzel cümlelerin, güzel sözlerin ve mantığın ardına gizlenecek bir şey olmadığını açıkladıktan sonra "Bu, toprağa yazılan bir eserdir. Onun sayfaları açıktır ve herkes tarafından okunmaktadır" dedi ve ekledi: "Kalkıpda yüce Meclis'in önünde şöyle yapıldı, böyle yapıldı denilebilir mi? Bu ne cürettir?"

Ticaret Bakanı Hasan Bey ve Bayındırlık Bakanı merhum Süleyman Sırrı Bey'den sonra açıklama yapma sırası dışişlerine ve başbakanlığa geldi.

Efendiler, başbakan İsmet Paşa, gensorunun genel olmasını teklif ettiği günden sonra, görüşmelere katılamayacak şekilde hastalanmış, yatıyordu.

Millî Savunma Bakanı Kâzım Paşa, İsmet Paşa'ya vekil olarak kürsüye çıkarak gereken konuşma ve açıklamaları yaptı.

Artık gensoru görüşmelerine son verme zamanı gelmişti. Görüşmeler yeterli görüldükten sonra, Feridun Fikri Bey'in "parlamento anketi" önergesi reddedildi.

Büyük Millet Meclisi'nin İsmet Paşa Kabinesine Güvenmesi Muhalif Kalem Sahiplerine Başka Neler Yazdırdı?

Ondokuz oya karşı yüz kırk sekiz oy ile İsmet Paşa hükümetine güvenildi. Bir oy da çekimser çıktı.

Efendiler, Mecliste yenilenlerin gazeteci arkadaşları, bu sonuçtan tabii ki hiç memnun olmadılar. Daha küskün ve inatçı bir şekilde saldırıya geçtiler.

9 Kasım tarihli Vatan Gazetesi'nin başmakalesi, "Bugünkü yönetim şekli, adına bakılırsa millî egemenliğin en yüksek şekli olmuştur. Fakat, hükümetçilerin düşünceleri biraz deşilse, hemen hiç değişmemiş olduğu görülür" ve "Bugün gerici kelimesi yine çok kullanılır olmuştur" şeklinde eleştirilerle doludur.

10 Kasım tarihli *Vatan'ın* "Meydan savaşının sonucu" başlıklı başmakalesi, Timurlenk'in fil hikâyesini tekrar ettikten sonra hükümeti düşürmeye çalışanların iyi hareket etmediklerinden şikayet eden şu değerlendirmeleri içeriyordu: "Ankara'da ilk gensoru başladığı zaman, ortada eleştiri yapan gayretli bir çoğunluk vardı"; "Tenkitçiler bu durumlarını koruyamadılar. Teşkilatsız şahıslar halinde, tek tek eleştirilerde bulundular"; "Teke tek eleştiriler bile esaslı bir şekilde sürdürülemedi. Gensoru genelleşince, Meclis'in tatil dönemindeki not defterlerini açan olmadı. En şiddetli eleştirileri yapanlar bile, dillerinin altındakini söylemekten çekindiler."

Makalenin sahibi duruma politikacılık açısından bakarak diyor ki: "hükümetçilerin başından sonuna kadar bir plan içinde hareket ettikleri görülüyor".

Burada, insanın makale sahibine şöyle bir soru soracağı geliyor:

Milletin kaderinin sorumluluğunu ellerine bıraktırmak istediğiniz şahıslar, aylarca hazırlandıktan ve İstanbul'daki arkadaşlarıyla da görüştükten sonra, sizin de açıkladığınız gibi, dillerinin altındakini söyleyecek kadar kendilerine güvenemezlerse, en sonunda on dokuz buçuk kişinin Mecliste birlikte hareket etmelerini sağlayamayacak kadar aciz olurlarsa, bu şahısların devlet yönetimine geçmeye layık oldukları düşünülebilir mi?

Efendiler, *Tanin'in* "Mirsad-ı ibret" sütunundan da birkaç satır okuyacağım. Bu sütunu dolduran yazar, bütün ülkeye Meclis'in manzarasını seyrettiriyor ve ona: "Eyvah! Bu da ötekiler gibi çıktı"dedirtiyor.

Pusuya yatan bu yazar, kulağına şu sözlerin fısıldandığını da işitiyor: "....Eski enkazla yapılan binadan ne umarsın ki!... "

Acaba bu yazıları yazmış olan kişi, gerçekten o gün öyle mi hissetmişti? Yoksa, bu anlamsız sözleri, milleti aleyhimize kışkırtmak için kasıtlı mı yazıyordu? İster öyle, ister böyle olsun, her ikisi de doğru değildi. Bu gibi yazarlar, cumhuriyete kötülük etmişlerdir.

Efendiler, Tevhid-i Efkâr'ın da, alışılageldiği gibi, "faydasız ve değersiz bir zafer" diye faydasız ve değersiz yazıları devam ediyordu.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve En Hain Kafaların Ürünü Olan Programı

Saygıdeğer efendiler, (komplo) konusunu açıklarken komplonun Meclis içindeki safhalarını gözler önüne sermekte önemsiz gibi görülebilecek bazı ayrıntılara değindim. Bu konuda beni mazur göreceğinizi ümit ederim.

Hatıra gelir ki, her hükümet için her zaman gensoru verilir. Bir gensoruya bu kadar önem vermek doğru mudur? Belirtmeliyim ki, söz konusu olan gensoru, normal bir gensoru değildi. Komplonun özel bir safhasıydı. Bu gensoru safhasından sonra muhalifler maskelerini atmak zorunda bırakıldılar. Bilindiği gibi "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası" diye bir parti kurdular. Bu partinin gizli eller tarafından çizilen programını da ortaya attılar.

"Cumhuriyet" kelimesini kullanmaktan dahi kaçınanların, cumhuriyeti doğduğu gün boğmak isteyenlerin kurdukları partiye "Cumhuriyet" ve hem de "Terakkiperver Cumhuriyet" unvanını vermeleri, nasıl ciddi ve ne oranda samimi karşılanabilir?

Rauf Bey ve arkadaşlarının kurdukları parti, muhafazakar unvanı altında ortaya çıksaydı, belki anlamı olurdu. Fakat, bizden daha çok cumhuriyetçi ve bizden daha çok gelişme sevdalısı olduklarını iddia etmeye kalkışmaları tabii ki doğru değildi.

"Parti düşüncelere ve dini inançlara saygılıdır" prensibini bayrak olarak eline alan şahıslardan iyi niyet beklenebilir miydi? Bu bayrak, yüzyıllardan beri, cahil ve bağnazları, hurafecileri aldatarak özel amaçlar elde etmeye çalışmış olanların taşıdıkları bayrak değil miydi? Türk milleti, yüzyıllardan beri sonsuz felaketlere, içinden çıkabilmek için büyük fedakarlıklar gerektiren pis bataklıklara hep bu bayrak gösterilerek sürüklenmemiş miydi?

Cumhuriyetçi ve ilerleme taraftarı olduklarını zannettirmek isteyenlerin aynı bayrakla ortaya çıkmaları, dinî bağnazlığı ayaklandırarak, milleti, cumhuriyetin, ilerleme ve yeniliğin tamamen aleyhine kışkırtmak değil miydi? Yeni parti, düşünce ve inançlara saygı perdesi altında, biz hilafeti tekrar isteriz; biz yeni kanunlar istemeyiz; bizce Mecelle yeterlidir;

medreseler, tekkeler, cahil softalar, şeyhler, aşırılar, biz sizi koruyacağız; bizimle birlikte olunuz. Çünkü, Mustafa Kemal'in partisi hilafeti kaldırdı. İslamiyet'i yaralıyor. Sizi gavur yapacak, size şapka giydirecektir diye bağırmıyor muydu? Yeni partinin kullandığı formül bu gerici feryatlarla dolu değildir denilebilir mi?

Bakınız efendiler, bu formül taraftarlarından birinin daha önceden [10 Mart 1339-1923 tarihinde] idam edilmiş olan Cibranlı Kürt Halil Bey'e yazdığı şu cümlelere: "İslam âleminin sonsuza dek yaşamasını sağlayacak olan prensiplere saldırıyorlar"; "Bu konudaki açıklamalarınızı arkadaşlara da okudum. Hepsinde daha çok çalışmak gerektiği fikri oluştu." "Batıya yönelme, tarihimizi, medeniyetimizi kaybetmeyi" zorunlu kılar"; "....Hilafet kurumunu yıkmak, dinî olmayan bir devlet kurmayı düşünmek, hep İslam'ın geleceğini tehdit edecek etkenleri ortaya koymaktan başka bir sonuç veremez".

Efendiler, ortaya çıkan olaylar da açıklayıp ispatladı ki, "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası" programı en hain kafaların ürünüdür. Bu parti, ülkede suikastçilerin, gericilerin sığınağı, ümitlerinin dayanağı oldu. Dış düşmanların yeni Türk devletini, taze Türk cumhuriyetini mahvetmeye yönelik planlarının kolayca uygulanmasına hizmet etmeye çalıştı. Tarih, "planlı, genel, gerici" olan Doğu isyanının sebeplerini, araştırıp yazdığı zaman, onun önemli ve açık sebepleri arasında "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası"nın dinî vaatlerini ve doğuya gönderdikleri sorumlu sekreterlerinin kurdukları teşkilat ve tahriklerini bulacaktır.

Hatırat defterini "nafile ve gece namazlarının" sevabından bahseden hadislerle dolduran bu sorumlu sekreter, doğu illerimizde dinî kışkırtmalar yaparken, partisinin programını uygulamıyor muydu? Masum halka, beş vakit namazdan başka, geceleri de fazladan namaz kılmayı öğütlemek, belki de ömründe hiç namaz kılmamış olan bir politikacı tarafından gerçekleştirilirse, bu hareketin hedefi anlaşılmaz olur mu?

Efendiler, gerçekleştirdiğimiz inkılabın çapı ve büyüklüğü karşısında eski hurafe ve kuruluşların birer birer sustuğunu gören bağnaz ve gerici unsurlar, "düşünce ve dinî inançlara saygılı" olduğunu ilan eden bir partiye ve özellikle bu partinin içinde isimleri şöhret olmuş şahıslara dört elle sarılmaz mı? Yeni parti kuran şahıslar bu gerçeği anlamış değiller midir? O halde,

ellerine aldıkları din bayrağı ile millet ve memleketi nereye götürmek istiyorlardı? Böyle bir soruya verilmesi gereken cevap da, iyi niyet, gaflet, duyarsızlık gibi sözler; ülkeyi ileriye götüreceğim diye ortaya çıkan bir parti önderleri için mazeret oluşturamaz!

Efendiler, yeni parti isim olarak kullandığı "terakki" ve "cumhuriyet" isimlerinin tam zıtlarıyla gelişmiştir. Bu partinin önderleri, gerçekten gericilere ümit ve güç vermişlerdir. Buna örnek olarak anlatayım: Ergani'de asilerin valiliğini kabul eden, idam edilen Kadri, Şeyh Said'e yazdığı bir mektupta "Millet Meclisi'nde Kâzım Karabekir Paşa'nın partisi, dinin hükümlerine saygılı ve dindardır. Bizi destekleyeceklerine şüphe etmem. Hatta Şeyh Eyüp'ün (İsyancıların liderlerinden olup idam edilmiştir) yanında bulunan sorumlu sekreterleri, partinin tüzüğünü getirmiştir...." diyor. Şeyh Eyüp de, mahkemesi sırasında: "Dini kurtaracak yegâne partinin, Kâzım Karabekir Paşa'nın kurduğu parti olup, dinî hükümlere saygılı davranılacağının parti tüzüğünde ilan edildiğini söylemiştir".

Efendiler, "terakkiperver" ve "cumhuriyet" kelimelerini kullanarak, bize ve ülkenin aydınlarına karşı din bayrağını gizleme tedbirinde bulunanlar, ülke genelinde gericiliği yaymak ve isyan çıkartmak için içte ve dışta tertip ve kışkırtmalar yapmakla meşgul olanların varlığından habersiz oldukları düşünülebilir mi? Yeni partiye girmiş olanların, bütün üyeleri söz konusu olmasa bile, dinî vaatleri başarıya ulaşmanın en etkin yöntemleri kabul eden ve buna dair formülü tüzüklerine sokan kimseler, ülkeye yönelik, şahıslarımıza yönelik suikastlerden habersiz kabul edilemezler!

İsyanın çıkışından aylarca önce, ülkenin şurasında burasında yapılan gizli toplantılardan ve "Gizli İslam Cemiyeti" teşkilatından, İstanbul'da Nakşibendi şeyhlerinin yaptığı toplantıda, ortaya konacak ayaklanmaya destek va'dedildiğinden ve nihayet, millî sınırlarımızın dışında bulunup, Doğu isyanını kışkırtanların beyannamelerinde Kâzım Karabekir'in partisinden ümitle bahsedildiğinden (Halep'te basılarak Kürdistan'a dağıtılan Şahin Paşazâdelerin beyannamesi) haberleri olmadığını düşünelim. Fakat, Fethi Bey hükümeti zamanında, bizzat Fethi Bey aracılığıyla kendilerine partilerinin zararlı, isyan ve gericiliği kışkırtıcı içerikte olduğu bildirildiği zaman olsun, gerçeği değerlendirip anlamaları gerekmez miydi? Hükümetin ve benim çok iyi niyetli olarak yaptığımız bu hatırlatmadan sonra olsun

gerçeği anlamaları ve ona göre hareket etmeleri gerekirdi. Onlar, aksine bu defa da, "Düşünce ve dinî inançlara saygılıyız" klişesini tamamen aksi yönde yorumlamaya kalkıştılar. Güya, bilinen formül ile gözlerinde her dinin ve her dinden olanların düşünce ve inançlarına saygılı olduklarını belirtmek... geniş özgürlüklere saygılı olduklarını anlatmak istiyorlarmış. Efendiler, bu şekilde hareketlere, dürüst ve samimi denemez.

Politika dünyasında, pek çok oyunlar görülür. Fakat, kutsal bir ülkünün gerçekleşmiş hali olan cumhuriyet yönetimine, çağdaş hareketlere karşı cehalet ve bağnazlık ve her çeşit düşmanlık ayağa kalktığı zaman, özellikle ilerici ve cumhuriyetçilerin yeri, gerçek ilerici ve cumhuriyetçilerin yanıdır. Yoksa, gericilerin ümit ve faaliyet kaynağı olan saf değil...

Ne oldu efendiler?! Hükümet ve Meclis, olağanüstü önlemler alma gereği duydu. Takrir-i Sükun Kanunu'nu çıkardı. İstiklal Mahkemelerini faaliyete geçirdi. Ordunun savaşa hazır sekiz-dokuz tümenini uzun süre isyanları bastırmakla görevlendirdi. "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası" denilen zararlı siyasi oluşumu kapattı.

Cumhuriyet Düşmanlarının Namertçe Son Girişimleri

Bütün bunlar tabii ki cumhuriyetin başarısıyla sonuçlandı. Asiler ortadan kaldırıldı. Fakat, cumhuriyet düşmanları, büyük komplonun safhalarının sona erdiğini kabul etmediler. Namertçe son girişimlerde bulundular. Bu girişim İzmir suikasti şeklinde ortaya çıktı. Cumhuriyet mahkemelerinin kahredici pençesi, bu defa da cumhuriyeti suikastçilerin elinden kurtarmayı başardı.

Ülkede Huzur ve Güvenliği Sağlamak İçin Alınan Olağanüstü Önlemlerin Güzel Sonuçları

Saygıdeğer efendiler, ciddi gerekçeler üzerine hükümet tarafından olağanüstü önlemler alınması gerektiğini belirttiğimiz zaman, bunu iyi karşılamayanlar vardı.

Takrir-i Sükun Kanunu'nu ve İstiklal Mahkemeleri'ni baskı kurma aracı olarak kullanacağımız düşüncesini ortaya atanlar ve bu düşünceyi telkin

etmeye çalışanlar oldu.

Şüphe yok ki, zaman ve olaylar, bu nefretlik düşünceyi telkine çalışanları elbette utanılacak konuma düşürmüştür.

Biz, olağanüstü kabul edilen ve fakat kanuni olan önlemleri, hiçbir zaman ve hiçbir şekilde kanunun üzerine çıkmak için araç olarak kullanmadık. Aksine, ülkede huzur ve güvenlik ortamını sağlamak için uyguladık. Devletin varlık ve bağımsızlığını sağlamak için kullandık. Biz, o önlemleri milletin medeni ve sosyal gelişmesinde yararlı kıldık.

Efendiler, aldığımız olağanüstü önlemlerin uygulanmasına gerek kalmadığı görüldükçe, onların uygulanmasından vazgeçilmekte tereddüt gösterilmemiştir. Nitekim, İstiklal Mahkemeleri, zamanında faaliyetlerini durdurdukları gibi, Takrir-i Sükun Kanununun da, geçerlilik süresi sonunda yeniden Büyük Millet Meclisi'nin incelemesine sunuldu. Meclis, kanunun bir süre daha yürürlükte kalmasını gerekli görmüşse elbette bu, millet ve cumhuriyetin yüce menfaatlerinin gereğindendir. Yüce Meclis'in bu kararının, bize baskı aracı verme amacına yönelik olduğu düşünülebilir mi?

Efendiler, Takrir-i Sükun Kanunu'nun geçerli ve İstiklal Mahkemeleri'nin faaliyette bulunduğu süre içinde yapılan işleri göz önüne getirecek olursanız, Meclis'in ve milletin güveninin tamamen yerinde kullanıldığı kendiliğinden anlaşılır.

Ülkede çıkarılan büyük isyan ve gerçekleştirilen suikastler ortadan kaldırılarak sağlanan huzur ve güven elbette herkesin memnuniyetini kazanmıştı.

Efendiler, milletimizin başında cehalet, gaflet ve bağnazlığın, ilericilik ve çağdaşlık düşmanlığının ayırıcı özelliği gibi görülen fesi atarak onun yerine bütün medeni dünya tarafından başlık olarak kullanılan şapkayı giymek ve bu şekilde, Türk milletinin, medeni sosyal hayattan düşünce itibariyle de hiçbir farkı olmadığını göstermek gerekiyordu. Bunu, Takriri Sükun Kanunu yürürlükte olduğu zaman yaptık. Bu kanun yürürlükte olmasaydı yine yapacaktık. Fakat, bunda kanunun yürürlükte oluşu da büyük kolaylık sağladı dense çok doğru olur. Gerçekten de, Takrir-i Sükun Kanunu'nun yürürlükte oluşu, bazı gericilerin milleti geniş ölçüde zehirlemesine imkân vermemiştir. Geçi bir Bursa milletvekili, bütün yasama görevi boyunca hiç kürsüye çıkmamış ve hiçbir zaman tek bir kelime dahi söylememiş olan Bursa

milletvekili Nurettin Paşa, yalnız şapka giydirilmesi aleyhinde uzun bir önerge vermiş ve bunu savunmak için kürsüye çıkmıştır. Şapka giydirilmesinin "temel hukuka, millî egemenliğe ve şahsi dokunulmazlığa aykırı bir uygulama" olduğunu iddia etmiş ve bunun "halka uygulanmamasını sağlamaya" çalışmıştır. Fakat, Nurettin Paşa'nın, Milletin kürsüsünden galeyana getirmeyi başardığı bağnazlık ve gericilik duyguları, sonunda birkaç yerde, yalnız birkaç gericinin İstiklal Mahkemeleri'nde hesap vermeleriyle söndü.

Efendiler, tekke ve zaviyelerle, türbelerin kapatılması ve bütün tarikatlarla şeyhlik, dervişlik, müritlik, çelebilik, falcılık, büyücülük, türbedarlık vb. gibi birtakım unvanların yasaklanıp kaldırılması da Takrir-i Sükun Kanunu döneminde yapılmıştır. Bu konudaki icraat ve uygulamaların, sosyal yapımızın hurafeci ve ilkel bir kavim olmadığını göstermek açısından ne kadar gerekli ve yararlı olduğu takdir olunur.

Birtakım şeyhlerin, dedelerin, seyyitlerin, çelebilerin, babaların, emîrlerin arkasından sürüklenen ve falcılara, büyücülere, üfürükçülere, muskacılara hayat ve kaderlerini teslim eden insanlardan oluşan bir kitleye medeni bir millet gözüyle bakılabilir mi? Milletimizin gerçek durumunu yanlış gösterebilen ve yüzyıllarca göstermiş olan bu gibi unsur ve kuruluşlar, yeni Türkiye Devleti'nde, Türk Cumhuriyeti'nde devam ettirilebilir miydi? İşte biz, Takrir-i Sükun Kanunu'nun yürürlükte oluşundan yararlandıysak bu tarihi yanlışı devam ettirmemek için, milletimizin, çehresini olduğu gibi açık ve pak göstermek için milletimizin bağnaz ve Ortaçağ zihniyetinde olmadığını ispatlamakta yararlandık.

Efendiler, milletimizin sosyal, iktisadi, kısacası bütün medeni iş ve ilişkilerinde aydınlık sonuçların sağlayıcısı olan yeni kanunlarımız da... kadınların özgürlüğünü sağlayan ve aile hayatını düzenleyen medeni kanun da bu bahsettiğimiz dönemde meydana getirilmiştir. *Bu durumda, biz her türlü araçtan, yalnız ve ancak bir açıdan yararlanırız. O da şudur: Türk milletini medeni dünyada layık olduğu konuma ulaştırmak ve Türk cumhuriyetini sarsılmaz temelleri üzerinde her gün biraz daha güçlü kılmak... Ve bunun için de, baskıcı yönetim düşüncesini öldürmek...*

Türk Gençliğine Bıraktığım Emanet

Saygıdeğer efendiler, sizi günlerce meşgul eden uzun ve ayrıntılı konuşmalarım, sonuç olarak geçmişte kalmış bir devrin hikâyesidir. Bunda, milletim ve gelecekteki çocuklarımız için dikkat ve uyanıklığı davet edebilecek bazı noktaları ortaya koyabildiysem kendimi bahtiyar sayacağım.

Efendiler, bu konuşmamla, millî hayatı son bulmuş olarak görülen bir milletin bağımsızlığını nasıl kazandığını ve bilim ve teknolojinin en son prensiplerine dayanan millî ve çağdaş bir devleti nasıl kurduğunu anlatmaya çalıştım.

Bugün ulaştığımız sonuç, yüzyıllardan beri çekilen millî felaketlerin meydana getirdiği uyanıklığın eseri ve bu aziz vatanın her köşesini sulayan kanların bedelidir. Bu sonucu Türk gençliğine emanet ediyorum.

Ey Türk gençliği! Birinci vazifen, Türk istiklalini, Türk cumhuriyetini, ilelebet, muhafaza ve müdafaa etmektir.

Mevcudiyetinin ve istikbalinin yegâne temeli budur. Bu temel senin en kıymetli hazinendir. İstikbalde dahi seni bu hazineden mahrum etmek isteyecek dâhilî ve haricî bedhahların olacaktır. Bir gün istiklal ve cumhuriyeti müdafaa mecburiyetine düşersen, vazifeye atılmak için, içinde bulunacağın vaziyetin imkân ve şerâitini düşünmeyeceksin! Bu imkân ve şerâit çok nâmüsait bir mahiyette tezahür edebilir. İstiklal ve cumhuriyetine kastedecek düşmanlar, bütün dünyada emsali görülmemiş bir galibiyetin mümessili olabilirler. Cebren ve hile ile aziz vatanın bütün kaleleri zaptedilmiş, bütün tersanelerine girilmiş, bütün orduları dağılmış ve memleketin her köşesi bilfiil işgal edilmiş olabilir. Bütün bu şerâitten daha elîm ve daha vahîm olmak üzere, memleketin dâhilinde iktidara sahip olanlar gaflet ve dalâlet ve hatta hıyanet içinde bulunabilirler. Hatta bu iktidar sahipleri şahsi menfaatlerini, müstevlîlerin siyasi emelleriyle tevhid edebilirler. Millet, fakr u zaruret içinde harap ve bîtap düşmüş olabilir.

Ey Türk istikbalinin evlâdı! İşte; bu ahval ve şerâit içinde dahi vazifen; Türk istiklal ve cumhuriyetini kurtarmaktır! Muhtaç olduğun kudret damarlarındaki asil kanda mevcuttur!